Şark İslâm Klasikleri

MUKADDİME

I

İbn Haldun

Şark - İslâm Klasikleri

MUKADDİME I

İbn Haldun

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 481
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 54
Şark - İslâm Klasikleri : 4

Kitabın adı
MUKADDİME I
Yayın Kodu
97.34.Y.0002.231
ISBN 975.11.0358.4 (Tk. No.)
ISBN 975.11.0359.2 (1 Cilt)
Baskı yılı
1997
Baskı adedi
5.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

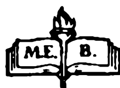
Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
27.11.1997 tarih ve 692 6 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Şark - İslâm Klasikleri

MUKADDİME
I

İbn Haldun

Çeviren
ZAKİR KADİRÎ UGAN

İSTANBUL, 1997

ÖNSÖZ

Eseri Yazanın Hal Tercümesi

İbni Haldun, tarihinin son cildini teşkil eden yedinci cildinde kendi hal tercümesini ve üstatlarının hal tercümelerini (379 - 465. sahifelerinde) tafsilli bir surette yazmıştır. Biz üstadın hal tercümesini kendi eliyle yazmış olduğu bu eserinden kısaltarak nakledecek ve bundan sonra bu eserinin ilmî kıymetini anlatmaya çalışacağız.

Veliyyüddin lâkabını taşıyan Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Muhammed bin Hasan bin Muhammed bin Câbir bin Muhammed bin İbrahim bin Muhammed bin Abdurrahman İbni Haldun 783 hicrî Ramazan ayının başında (1334 M. 19 Martta) Tunus şehrinde doğdu. Çocukluk çağından olgunluk yaşına gelinceye kadar babasının nezareti altında terbiye gördü. Babasından ilim tahsil etti. İlkönce Kur'anı ezberledi. O çağın en tanınmış kıraat âlimi olan Şeyh Ebu Abdullah Muhammed bin Bezzal-i Ensarî'den Kıraat-i Seb'a "Kur'anı Arabın yedi lehçesine göre yedi şekilde" okumayı öğrendi. Kıraat ilmine dair olan Şatibiyye ve Râ'iyye kasidelerini ezberledi. Kur'anı 21 defa yedi kıraat üzerine hatmetti. Arap dili ve edebiyatını adı geçen üstadı ile İspanya'nın İşbilye şehrinden olup da sonradan Tunus'ta yerleşmiş olan babası Muhammed Vabilî'den ve Şeyh Muhammed El-Arabî El-Hasayidî ve Şeyh Muhammed Şevvaş El-Mezazî ve Şeyh Ebu Abbas Ahmed bin Kassar'dan öğrendi. Edebiyat ilmini, İlm-i Ke-

lâm ve edebiyatın uzmanı olan Şeyh Ebu Abdullah Muhammed bin Bahr'den okudu. Bu büyük edibin tavsiyesiyle Hamase divanını ve Muallekatı (belâgatleri ile diğer şiir ve kasidelerden temayüz ettiği için Kâbe duvarına asılan yedi kaside) ve Mütenebbî, Eganî şiirlerinden bazılarını ve bunlara benzer birçok şiirler ezberledi. Fıkıh ve hadis ilmini Şeyh Şemseddin Ebi Abdullah Muhammed bin Câbir ile Şeyh Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah Ceyyanî ve Şeyh Ebu Kasım Muhammed Kusayr'dan öğrendi. Gitgide aklî ve naklî ilimlerde geniş bilgi sahibi oldu. O çağın meşhur bilir kişilerinden ve ileri gelen fazilet sahiplerinden Şeyh Ebu Abdullah Muhammed bin Süleyman Sattî ve Şeyh Muhammed bin İbrahim Eylî ve Kadı Şeyh Ebu Abdullah Muhammed bin Abdüsselâm'ların meclislerine devam edip, bilgi ve faziletlerinden istifade etti, her birinden icazetnameler aldı. Eylî aklî ilimlerde üstat idi.

Büyük üstadın büyük babası Muhammed bin Hasan komutası altındaki askeri ile İspanya'nın İşbiliye şehrinden gelerek Tunus'ta yerleşmişti. Orada şeref ve asalet üzerine Emîr olarak yaşadı. Orada nesilleri çoğaldı. Nesepleri Tanrı elçisinin arkadaşlarından Va'ile ulaşmaktadır. Va'il, Yemen'in Hazre-Mevt ülkesindedir. Endelüs'ün ilk fethi sıralarında, o, askeri ile Hazre-Mevt'ten gelmiş ve Karmuna'da yerleşmişti. Orada İbni Haldun diye tanınmıştır. Oradan İşbiliye'ye göç etti. Hıristiyanlar üstün gelerek birçok yerleri İslâmların elinden aldıktan sonra babası İbni Haldun ailesi ile Sebte'ye indi. Birçok hâdiselerden sonra ailesi Tunus'a geldi. Üstat Tunus'ta doğdu. Yukarda anlattığımız gibi fazilet sahibi olarak yetişti. O, Batı devletlerinde memuriyetlerde bulundu. Tunus sahibi Sultan Ebu İshak'a intisabetti. Günler geçtikçe şöhreti arttı, herkesçe tanındı. Fas hükümdarı Sultan Ebu İnan, İbni Haldun'un sohbetine rağbet edip, 750 hicrî (= 1349 M.) de büyük üstadı Fas'a çağırtmış, ona o çağın büyük memuriyetlerinden biri olan Sultanın emir ve hüküm ve yarlıkla-

rını damgalamak (tuğra) memuriyetini ve saltanat dairesi sekreterliğini verdi. Az bir müddet içinde Sultanın yakın adamları sırasına geçmişti. Fakat üstadın bu derecede yükselişini kıskananlar, aleyhinde Sultana her çeşit şikâyetlerde bulundular. Bu şikâyetlerin bir sonucu olarak suçsuz olduğu halde hapse atıldı. 759 hicrî (1360 M.) de adı geçen sultan ölünceye kadar mahpus kaldı. Ölen sultanın fazilet sahibi olan veziri büyük üstadı hapisten çıkartarak hil'yat giydirdikten sonra, eski görevi başına geçirdi. Hükümet idaresi Sultan Ebu Salim'in eline geçtikten sonra hükümdar, üstadı önce sekreterliğe, sonradan zabtiye ve dâvalara bakmak memuriyetine tâyin etti. Sultan Ebu Salim öldükten ve vezir Ömer bin Abdullah saltanat tahtına sahip olduktan sonra aralarında soğukluklar husule geldiğinden üstat Fas şehrinden ayrıldı. Endelüs'e gitmek üzere yola çıktı. Ebu Abdullah bin Ahmer, gelmekte olduğunu işittiğinde saygı göstererek İbni Haldun'u alay ve törenle karşıladı. Üstadı saraylarından birine indirdi. Katına çağırtarak saygı gösterdi, hil'yatler giydirdi, bağışlarda bulundu. Sultan 765 hicrî (1366 M.) yılında Kaştale kıralı ile barış hususunda konuşmak üzere üstadı İşbiliye'ye gönderdi. Kıral, Alfons konuşmalar esnasında üstadın büyük meziyet ve fazilet sahibi olduğunu anlıyarak İşbiliye'de ata ve babalarından kalma bütün mülklerini kendisine iade etmek şartiyle, yanında kalmasını teklif etti ise de üstat mazeretler beyan ederek ve bahaneler göstererek kıralın tekliflerini kabule yanaşmadı. Kıral üstada kıymettar armağanlar verdikten sonra Sultan İbni Ahmer'in yanına dönmesine müsaade etti. Üstat bu armağanları Sultan İbni Ahmer'e sundu. Sultan bunun bir karşılığı olmak üzere Üstada Garnata ilindeki mâmur köylerden birini bağışladı. Bu sıralarda Becaye sultanı Ebu Abdullah, yanına gelmesini rica ederek üstada mektup yazmıştı. Üstat sultanın daveti üzerine Becaye'ye geldiğinde törenle karşılandı. Sarayda kendisine son derece büyük saygı gösterildi. Sultan, memleketinin bü-

tün idaresini üstada teslim etti. Dağlarda yaşayan Berber uruğları birkaç yıldan beri isyan halinde olup, vergi vermiyorlar, hükümetin emirlerine karşı geliyorlardı. Üstat bizzat kendisi bu uruğların üzerine yürüdü. Bazan yumuşaklık ve şefkatle, bazan şiddetle muamelede bulunarak âsi uruğları hükümete boyun eğdirdi. Üstat hükümetin idaresini ve memleketi ıslah etmek üzere iken Sultan Ebu Abdullah amcasının oğlu Sultan Ebu Abbas tarafından hainane bir surette öldürüldü. Bu sırada Tilmisan sahibi Ebu Hamu katına gelmesini rica ederek üstada mektup gönderdi. Üstat Sultanın çağrısını kabul edip 769 hicrî (1371 M.) de Beskere'ye geldi. Sultanın maksadı bazı köy ve uruğları üstadın idaresine vererek bu köy ve uruğların hallni düzeltmekti. Fakat üstat, Mindas tarafına vardığında bu görevden istifa edip Urayf oğullarından Kezul dağında yaşıyan uruğların yurduna gitti, üstat onlar tarafından saygı ile karşılandı. Beni Tucin ilinde "Selâme Oğulları Kalesi" adıyle tanınmış olan şehre indi. Devlet memuriyetlerini bırakarak bir köşeye çekilerek istirahat etti. Bu kalede dört yıl kaldı, bu müddet içinde çağımızda dahi bütün ilim âlemince takdir ve tarafımızdan pek çok emek sarfedilerek tercüme edilmiş olan "Mukaddime" sini yazdı. Üstat dünyaca tanınmış olan bu eserini alarak 780 hicrî (1378 M.) yılında Tunus'a geldi, eserini Tunus Sultanı Ebu Abbas'a sundu. Büyük sosyolog "Mukaddime" sinin önsözünde bundan bahseder. Adı geçen sultan "Mukaddime" de incelediği metotlar çerçevesi içinde bir tarih kitabı yazmasını rica ettiğinde üstat umumî tarihini yazdı. Tarihinin bir nüshasını adı geçen sultanın ve diğer bir nüshasını Sultan Ebu Faris Abdülaziz'in kütüphanesine verdi ki "Mukaddime" sine yazdığı önsözünde bundan bahseder.

Ulu üstat bundan sonra 784 hicrî (1381 M.) de Hacca gitmek maksadıyle Şaban ayının ortasında yola çıktı. Bu sıralarda Mısır'da hükümet süren Kıpçak Türkleri hanedanı hükümet başından çekilerek onların

terbiyelerinde yetişmiş azatlılarından olan ve çerkez neslinden gelen sultan Berkok, Mısır devleti tahtına çıkmıştı. Üstat, Berkog'un tahta cülusundan on gün sonra İskenderiye'ye ve bu yılın zilkaade ayında Kahire'ye geldi. Talebelerin ricasiyle Camii Ezherde ders okutmaya başladı. Az bir vakit içinde büyük bir bilgin olarak tanındı, medreselerden birine profesör olarak tâyin olundu. Gittikçe adı ve sanı yükseldi, 786 hicrî (1884 M.) de malikî mezhebi kadılığına tayin olundu. İki yıl kadar bu görevin başında kaldı adaleti hâkim kıldı, büyük bir İslâm hukukçusu olarak tanındı. Büyüklü küçüklü, derece ve rütbe sahiplerinin iltimaslarına ve şefaatçilerin hatır ve ricalarına riayet etmeden adaleti hâkim kıldığı için ulema ve fetvacılar sınıfı başta olduğu halde hakkında sultana şikâyet edenlerin sayısı çoğaldı. Bu şikâyetlerin bir sonucu olarak sultanın katında üstadın muhakemesine karar verildi, ulemadan mürekkep bir meclis toplandı. Üstat hasımlarının iddialarını katî delillerle çürüttü. Kötü maksatlarına eremiyen hasımları rezil oldu. Fakat üstadın hatırı kırıldı, malikî mezhebi kadılığından istifa edip, ilim ve ders okutmakla meşgul oldu. 789 hicrî (1884 M.) de hacca gitmek istediğinde bütün ihtiyaçları Sultan Berkok tarafından mükemmel bir surette temin edildi. Haçtan Mısır'a döndü. Bu sıralarda Timur orduları Şam'ı ele geçirmişti. Nasireddin Ferec, Timur'la karşılaşmak üzere yola çıktığında 803 hicride (1400 M. de) İbni Haldun da bu zefere iştirak etti. Barış hakkında Timur'la konuşmak üzere Şam bilginlerinin ve ileri gelenlerinin başlarında olduğu halde Timur'un katına geldi. Bilginlere kıymet biçmesini bilen Timur çehre ve hareket tarzını ve kıyafetini, bu cümleden üstadın hafifçe bir sarık sarmış olduğunu ve kıyafetinin güzelliğini gördüğünde üstada iltifat etti, üstattan sorular sormağa başladı, üstadın sözlerinin derinliğini ve verdiği cevaplarında kullandığı hikmetli ifadeleri anladı ve üstadı kendi yanında alıkoydu, üstat, Timur'un elinden kurtulmak üzere birçok bahanelere baş

vurdu, nihayet yazdığı tarihini alarak tekrar yanına dönmek şartiyle Timur'dan müsaade alabildi.

Üstad, Sultan Berkok çağında olduğu gibi Sultan Nasireddin Ferec devrinde de Mısır'da saygı içinde yaşadı. Fazilet ve meziyetleri takdir olundu. Gerek devlet adamları ve gerek memleketin ileri gelenleri üstadı saydı, ululadı. Sultan Salih'in türbesinde fıkıh ve hadis dersleri okutmaktan başka, defalarca Malikî mezhebi kadılığında bulundu, kadılığı esnasında 808 hicrî ramazan ayında (miladî 1406) da 74 yaşında iken Kahire'de öldü. Kahire'nin Nasr kapısı dışarısındaki Sofiyye kabristanına gömüldü. Kabri belli ve meşhurdur. Sosyoloji ilmini vazeden ve tarihçilere tarihi inceleme yollarını gösteren ve bu tarikle bütün ilim mensuplarının üstadı olmak şerefini kazanan bilgini Tanrı yarlıgasın.

Üstat yukarıda andığımız kendi kalemiyle yazmış olduğu hal tercümesinde adları geçen bilirkişilerden başka istifade ettiği birçok bilginlerin adlarını anmaktadır. Bunların çoğu Endelüs Müslümanları zayıf düştükten ve Endelüs'ün eski ilim merkezleri Hıristiyanlar tarafından istilâ olunduktan sonra canlarını kurtarabilen ilim ve fennin muhtelif dailarına mensup bilginlerdi. Aynı zamanda Batı Afrikasında da aklî ilimlerle meşgul olan bilirkişiler bulunduğu üstadın açıklamalarından anlaşılmaktadır. Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed Şerif Hasenî bu cümledendir. O; Alevî nispetini taşırdı. En çok istifade ettiği üstatlarından biri olan Ebu Abdullah Eylî aklî ilimler uzmanı olup, ondan, bilhassa, İbni Sina'nın "İşarat" ının tasavvuf kısmını okudu. Birçokları ondan İbni Sina'nın Şifasını ve Aristo'nun eserlerinden olan telhislerini, hesap, hendese ve feraiz okurlardı. İbni Haldun bu zatlardan istifade ettiğini söyler. Üstadın hikmet ve felsefe ve içtimaî ilimlerle ilişikli birçok eserleri dikkatle incelenmiş olduğu, bu eserinin birçok yerinden anlaşılmaktadır.

Avrupalı bazı bilginler, bu cümleden Bargues, üstadı politikasının şahsî menfaat ve maslahatlarına göre

çok değişmiş ve bir partiyi bırakarak öbürüne intisabetmiş olmakla itham etmiş ise de doğru değildir. Bargues'in İbni Haldun'u "Filozof tarihçi" diye anmış olduğu da unutulmamalıdır. Hükümdarlar katında dolaşmak kusurunu İbni Haldun'a isnadedenler ıstıraplar ve kargaşalıklar içinde çalkalanan o çağın Endelüs'ü ile Batı Afrika'sı gibi ülkelerde yaşıyanlar için bunun bir kusur teşkil etmeyeceğini unutuyorlar. Bundan başka birbiriyle çekişmekte olan bu hükümdarların katında bulunmasından İbni Haldun'un istifadesi pek büyük olduğunda da şüphe yoktur. Bu hükümdarlar ve idareleri İbni Haldun için bir tecrübe tahtası teşkil etmiştir. Devletlerin hallerini gözüyle görmüş, yüksek dehasiyle hadiselerin sebep ve âmillerini incelemiş ve bu incelemeler eserini bu metoda göre yazmasında bir âmil olmuştur. Bize göre İbni Haldun hükümdarlar katında bulunmasaydı "Mukaddime"sini bu şekilde mükemmel olarak yazamazdı.

İbni Arapşah "Acayib-el-Makdur fi ahval-i Timur" adlı eserinde Şam ve Mısır orduları yenildikten sonra, bütün kadılar ve şehrin ileri gelenleri aman istemek üzere Timur'a başvurmağı kararlaştırdıktan sonra hep birlikte Veliyyüddin İbni Haldun'un katına geldiler. İbni Haldun, Âdiliyye medresesine inmişti. İbni Haldun en ileri bilginlerden idi. O da Timur'a başvurmayı münasip gördü. Gelenler, başlarında olduğu halde, İbni haldun'un kendileri ile beraber Timur'un katına gitmesini istediler, bütün işi, bu cümleden Timur'la konuşmayı ona havale ettiler. Timur'un katına gelerek ayakta durdular, kadılar ve eşraf korku içinde idi. Timur oturmalarına müsaade etti, güleç yüzle önlerinden geçti. Timur dikkatle bunları gözden geçiriyordu. Timur, İbni Haldun'un şekil ve kıyafetini gördüğünde onun bu kadı ve eşraf arasında mümtaz bir şahsiyet olduğunu anladı. Bu adam bunlardan değil, dedikten sonra İbni Haldun'la konuşmaya başladı. Gelenlere et takdim edildi, aralarından bir kısmı afiflik göstererek yemedi. İbni Haldun yiyenlerdendi. Timur bunların her haline dikkat ediyor-

du. İbni Haldun da Timur'u gözünden kaçırmıyordu. Fakat Timur kendisine baktığında İbni Haldun gözlerini yere doğru çeviriyordu. Nihayet İbni Haldun yüksek sesle söze başladı ve: "Ey sahibimiz olan Emîr! Ben birçok hükümdarlar huzurunda bulundum, ölenlerini yazdığım tarihimle yaşattım, Arap ve Acem hükümdarlarından şu şu zatları ve sultanları gördüm, doğu ve batıda dolaştım... Tanrıya hamdlar olsun ki sizin çağınızı idrak ettim, bunlar arasında ancak sizin hakikî hükümdar olduğunuzu gördüm... Hükümdarların yemeği karın doyurmak için yenilir, Emîrin yemeği ise şeref kazanmak ve iftihar etmek üzere yenilir... dedi. Timur taaccüp ederek titredi, sevincinden, âdeta, raks edecek hale gelmişti. Timur, İbni Haldun'dan sorular sormaya başladı, Arap hükümdarlarının hallerini sordu... İbni Haldun cevap verdi. Timur Doğu ve Batıda hükümet süren hükümdarların tarihini iyi bilirdi. Timur gelenlere hil'ya'atler giydirdikten sonra dönmelerine müsaade etti, aman verdi. Onlar sevinç ve emniyet içinde şehre döndüler. İbni Haldun'a saygı gösterdi, ululıyarak onu yanında alıkoydu.

Şimdi, Tanrının Yardımıyle, Tercümesini Tamamlayabildiğimiz "Mukaddime" sini Sathî Bir Surette Gözden Geçirelim

Büyük üstat, tarihi, 14. Milâdî asrında değil, çağımızda dahi tarihçilerin pek azının kavrıyabileceği bir şekilde kavramış ve tarif etmiştir. Üstat tarihin zâhirî mânasını anlattıktan sonra... Tarihin içinde saklanan mâna ise incelemek, düşünmek ve araştırmak, varlıkların (kâinatın) sebep ve illetlerini dikkatle düşünerek anlamak, hâdiselerin vuku ve cereyanlarının sebeplerini ve tertibini inceleyebilmek... diye tarif eder. Hâdiseleri incelemek ve tarihî yanlışlıklardan, zan, tahmin ve mübalâğalardan, asılsız haberler karışmasından korumak için,

üstat birtakım kanun ve esaslar vazetmiştir. Üstadın, tarihçinin ve tarih öğretmenlerinin riayet etmeleri ve akıl ve fikirlerinden çıkarmamaları gerekli olan inceleme metodunu şöylece açıklayabiliriz: Olay ve hadiseler yalnız nakil ve rivayete dayanır ise, tarih yanlışlıklardan ve esassız haberlerden kurtulamaz, hâdiselerin doğruluğunu anlamak için o hâdiselerin örf ve âdete ve siyasal kaidelere ve sosyal hayata ve insan cemiyetlerinin gözle görülen ve akıl ile açık olarak bilinen hal ve durumuna aykırı olmaması ilk şarttır. Gözle görülmeyen haller, gözle görülen ve diğer duygu kuvvetleri vasıtasiyle bilinen hallere, diğer tâbirle gaip hazır ile ve yaşamakta olduğumuz çağın hali geçmişte olup bitenlerle karşılaştırılmaz ise, tarihte yanlışlıklar vukua gelir. Müşahede ve tabiat kanunlarına uymayan haberler bir tarafa atılır. Her haber ilkönce vâki ve andığımız kanun ve kaidelerle mukayese edilir. Bu esaslara uymadığı takdirde haberin asılsız olduğuna hükmedilir. Dünya sosyologlarının pir ve üstatları olan İbni Haldun, cemiyetler halinde birbiriyle yardımlaşarak insanların dünyayı imâr ve yaşayışları için gereken geçinme vasıta ve esbap ve aletlerini hazırlamalarını Umran adiyle anar ve sosyal hayatın kendine mahsus olan tabiatı, diğer tâbirle kendinden ayrılmıyan ve zat ve mahiyetinden gelen halleri bulunduğunu ispat eder. Tarihçinin bunu bilmesi ve tarih yazmak ve tarihi kavramak için sosyal hayatın tabiatını anlaması bir şart olduğunu açıklar. Üstat bu kanunu tesbit ettikten sonra İbni İshak'tan ve sırasiyle Tâberî, İbni Kelbî, Vakidî ve Mesudî'den başlıyarak kendi çağına kadar tarih yazanların eserlerini gözden geçiriyor, tarihe karışmış olan hurafe kabilinden olan birçok olay ve haberleri inceliyor ki, bu eseri okuyan büyük üstatla beraber bunları bir gözden geçirecek ve üstadın dehasının hayranı olacaktır. Bunları gözden geçiren genç tarihçilerimizin bundan istifadeleri çok büyük olacaktır.

Müellif sosyoloji ilmini İlm-i-Tabiaat-i-Umran adiyle anar ki biz Umran kelimesini yukarda açıkladık. İbni Haldun kendinden önce birtakım hakîm ve filozofların bu konuya temas etmiş olduklarını anladıktan sonra bu bilginlerden hiçbirinin bu ilmi vazetmemiş olduğunu uzun uzadıya açıklamaktadır. Vazettiği bu ilmin siyaset, ahlâk, hitabet ve başka ilim ve fen cümlesinden olmayıp, kendi başına müstakil bir ilim olduğunu uzun uzadıya açıklamaktadır. Bununla beraber pek eski çağlardan beri bu ilmin konularına temas edilegelmiş olduğunu söylüyor. Bu cümleden Fars din bilgini Mû bezan'ın Behram'a hitabederek söyledikleri, Nuşirvan'ın bu ilimle ilişkili olan sözlerini, Aristo'nun siyasete dair olan eserinde söylediği sözlerini gelişigüzel söylenmiş sözler olduğunu ve bu sözleri söylemekle bu ilmin vazii sayılmıyacaklarını açık olarak anlatır.

Buhara'ya yakın olan Farab'ta doğmuş olan Türk filozofu Tarhan oğlu Ebu Nasr Muhammed ilâhiyat ve medeni ilimlere tahsis etmiş olduğu "El-Siyase-tül-Medeniyye" ve "El-Siret-ül-Fazıla" adlı eserlerinde İbni Haldun tarafından bir ilim haline getirilen sosyal hayatı ve cemiyetlerin idaresini ve medeniyetin nevilerini ve hükümdarların siret ve hareket ve idare tarzlarını açıklamış ise de üstada göre, o da sosyoloji ilmini ve tarih felsefesini bir fen olarak vazetmiş değildir

Fakat Farab'lı Tarhan Oğlunun eserlerini, bu cümleden Ara'i ehl-il-Medinet-il-Fâdıla (Kahire, S. 75 - 97) yi gözden geçirerek üstadın mukaddimesinin Umran-ı Beşerî'ye tahsis ettiği birinci kitabının "İnsanlar için cemiyet halinde yaşamak bir zarurettir." faslını, ve Mu kaddimesinin "Gaipten Haber Verenler: Vahiy ve Rüya" gibi kısımlarını dikkatle inceleyerek Tarhan Oğlunun eseriyle mukayese edenler, bilhassa sosyal ve siyasal hayat kanunlarına ait ilk temellerin Tarhan Oğlu tarafından atılmış ve tohumlarının ekilmiş olduğunu görürler. Bunu açıkça göstermek üzere biz Tarhan Oğlunun adı geçen ve sahifeleri gösterilmiş olan eserinden bazı par-

çalar nakledecek ve örnekler vereceğiz. Tarhan Oğlu adı geçen eserinin "İnsanların cemiyet halinde yaşamaya ve birbirine yardımlaşarak geçinmeye muhtaç oldukları" meselesine tahsis ettiği bölümünde, İbni Haldun'un birinci mukaddimesinde (S. 34 - 36) söylediği sözleri nispeten kısa, fakat ifadeli bir şekilde söylemiştir. Tarhan Oğlu, insanların cemiyetler halinde birbirine yardımlaşarak dünyayı imâra ve geçinmeye muhtaç olduklarını, hayat ve beşer cemiyetleri tekâmül edip, Medeniyet-i Fazıla adına verdiği mesut hayat devresine varıncaya kadar, insanların hayatın her safha ve devresinde gerekli olan medeni ihtiyaçlarını birbiri ile yardımlaşarak temine muhtaç olduklarını söyler. Tarhan Oğlu bundan sonra insanların cemiyet halinde yaşama şekillerini, büyük, orta ve küçük cemiyetler olmak üzere üçe böler. Büyük cemiyetin, yeryüzünün mâmur olan yerlerinde yaşıyan bütün insanlardan (diğer tabirle bütün medenî kavim ve milletlerden) mürekkep olan cemiyet ve devlet olduğunu açıklar. Tarhan Oğlunun bu ifadelerinde, beşeriyetin bugün müşterek bir dünya devleti kurmak hususundaki düşüncelerinin izlerini ve bugün bütün dünyada yaşıyan kavim ve devletlerin, ülkelerin bir araya toplanarak toplu bir halde çalışmalarının tohumlarını görmek mümkündür. Tarhan Oğlu, bir kavmin yer küresinin bir parçasında bir araya toplanarak yaşamasını orta cemiyet, bir şehir veya bir köy ahalisinin topluluğunu da küçük cemiyet diye anar, sosyal hayat yaşıyan toplulukları birtakım kısımlara ayırır ve bunların birbirine yardımlaşmak zorunda olduklarını söyler. Bundan sonra bu cemiyetleri insanın bedenine benzetmek suretiyle fert ve cemiyetlerin bir başkana ihtiyaçları olduğu gibi, nasıl ki insan vücudunun âzaları da mükemmellik ve tesir bakımından türlüce olup en mükemmeli bütün âzalar hâkim oluyorsa, insanlar için de, en mükemmelinin topluluklara hâkim olması icabettiğini anlatır. Sanayii de bu bakımdan inceler. Yunan filozofları, İslâm filozoflarının "Medeniyet-i Fazıla" adını verdikleri mesut

insan topluluklarından bahsetmişlerdir. Bu açıklamamızdan, Farab'lı Tarhan Oğlunun her ne kadar bu ilmî ayrı bir ilim şubesi haline getirmemiş ise de, bunun temellerini atmış olduğu anlaşılır. Fakat bunların hiç biri İbni Haldun'un iş ve dehasını küçültmez, bu ilmi müstakil bir hale getiren ve vazettiği kanunlara göre meselelerini inceleyen odur.

İbni Haldun bu tarikle sosyoloji ilmini ilkönce vazetmek şerefini kazanmış olduğu gibi millî devlet ve milliyet nazariyesini de ilmî mânası ile ilkönce açıklamış oluyor.

Rus müsteşriki A. Krimsky "Arap ve Arap Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde İbni Haldun hakkında İslâmın Montesquieu'sü tabirini kullanıyor.

İbni Haldun, iklimin, kişilerin tabiat, ahlâk ve zevklerine olan tesirlerinden uzun uzadıya bahseder, birçok örneklerini anar. İklimler arasında insanların tabiat ve ahlâk ve zevklerine güzel tesir eden iklimlerin üçüncü ve dördüncü ve beşinci iklimler olduğunu söyler. Bu iklimlerde yaşıyan Arap, Roma, Yunan, Fars ve İsrail oğulları ve Yunan, Hind ve Çin'lilerin en ileri gelen kavimlerden olduğunu, sanat ve zanaat, ilim ve fenlerin bu iklimlerde doğduğunu, Tanrının peygamberlerini bu iklimlerde yaşıyanlar arasından seçtiğini bir örnek olarak anar. Zencilerin hafifmeşrep, oyun ve eğlence düşkünü olmalarını iklimlerinin fazla sıcaklığının dimağlarına olan tesirinde görür. Mutedil iklimde olduğu halde Fas ahalisinin kaygulu ve düşünceli ve başlarını yere doğru eğmiş oldukları halde yürümelerinin sebebini Fas şehrinin her taraftan havası soğuk olan yerler ve dağlarla kuşatılmış olduğunda arar. İbni Haldun'un bu açıklaması olduğu gibi kabul edilemez ise de Finler ve Samayid ve Yakut ve Sibirya'nın soğuk bölgelerinde yaşıyan kavimleri bunlara eklemek mümkündür. Bu soğuk iklimlerin ahalisi arasında güleç yüzlü, neşeli kimseler az görülür. Bunlar düşünceli ve kaygulu çehreli insanlardır.

İbni Halhun'a göre kanaat, darlığa ve yoksulluğa tahammül kişiler için en güzel faziletlerdendir. Filozof, göçebe hayatın düşkünüdür. Göçebelerin ahlâk ve terbiye ve mertlik ve insaniyet ve kahramanlık ve bahadırlık ve cesaret bakımından şehirlilere nispetle çok yüksek bir derecede bulunduğunu bu eserinin birçok yerinde tekrarlar. Üstat bu cihetten meşhur Tolstoy'a benzer ki Tolstoy da köylüleri az dahi olsa, bolluğun itiyatlarına alışmaları ve mukim hayat yaşayan kavimlerle temaslarda bulunarak çok sever ve çok takdir eder, köylülerde, şehirlilerde bulunmayan birçok meziyetler görürdü. Diğer bir benzeyiş noktası da her ikisi sade hayatı takdir ettikleri halde bolluk ve genişlik içinde yaşamalarıdır, fakat Tolstoy Rus köylüsü kıyafetinde sade giyimler giyer ve sakalını uzatırdı. Bizim filozofumuz ise giyim ve kıyafeti ve zarafeti ile tanınmış bir zattı. Filozof bu eserinde bu halinin tercümanı olmuş, akla gelen itirazlara cevap vermiş gibidir. O âdet ve itiyatların gitgide tabiat hükmünü aldığını ve insanlar arzu ettikleri halde, birtakım sosyal hallerin ve âmillerin tesiri ile itiyatlarını bırakamadıklarını bu eserinin birçok yerinde birtakım örnekleri ile açıklar Büyük sosyologa göre göçebelik de hayatın diğer dalları gibi derece derecedir. Otları, tuzlu suları, kumlukların sıcaklığı, deve terbiyesine ve yavrulamasına iyi tesir eden çöllerin ta iç taraflarında yaşayan kavimler en göçebe ve göçebeliğe daha ziyade dalmış kişilerdir. Koyun, inek ve at sürüleri besleyenler ikinci derecede göçebelerdir. Şehirlere yakın ve filozofun tabirlerince tekellüflü yaşayışın itiyat ve icaplarına düşkün olan kavimlerle temaslarda bulunanlarının mertlik, fedailik ve bahadırlık meziyetleri o nispette eksilir. Biz bu nazariyeye göre Türk tarihinin bazı kısımlarını gözden geçirebiliriz. İskitler ve Sakalar ve Hun'lar çağından beri Gobi ve başka çöllerden batıya doğru birbirini iterek arka arkaya gelen Türk kavimlerinin daha sonra gelenleri, istisnasız olarak, önce gelenlerini çiğneyerek geçmeleri bu cümleden olup, önce gelenler ya Avrupa iç-

lerine dalarak kendilerini bunlardan kurtarmışlar veyahut öldürülmüşler, sağ kalanlar ise sonradan gelenlere boyun eğmişlerdir. Çin'e ve Hind'e doğru yürüyen Türk kavimlerinin halleri de böyledir. İbni Haldun bakımından bunun sebebi önce gelenlerin münbit ve mahsuldar yerlerden bolluk içinde yaşamalarının bir sonucu olarak, medenî hayatın onları hırpalamış olması ve bunun bir sonucu olarak fedailik, bahadırlık ve cesaret gibi meziyetlerini kaybetmiş olmalarıdır.

İbni Haldun devletlerin ömürlerini de bu nazariyesine göre tespit ediyor. Devletin kuruluşu çağı fedailik ve hamiyet ve kahramanlık devresi olduğu için tekâmüle doğru yürüme çağıdır. Servet kazanılmış olduğu için ikinci devre rahatlığa ve tekellüflü hayatın âdet ve itiyatlarına ve israflarına dalma çağıdır. Üçüncü devre tekellüflü hayatın itiyat ve icaplarına dalmanın bir sonucu olarak yorulma ve yıpranma ve ihtiyarlama çağıdır. İhtiyarlık bir kere çöktükten sonra ondan kurtuluş yoktur. Ancak devlet ve hükümdarın devleti kuran ve hayatın zevk ve israfları içinde yıpranmış olan kendi kavmine mensup olmayan ve taze kuvvetler kullanmak suretiyle devletlerin ömürleri uzatılabilir. Fakat herhalde yıkılma mukadderdir, insanlar ölümden kurtulmadıkları gibi, devletler için de yıkılmaktan kurtuluş yoktur.

Filozofun bu eserinde çok önem verdiği ruhî ve felsefî bakımdan uzun uzadıya açıklamalarda bulunduğu konulardan biri de beşerin gaybî olan halleri idraki meselesidir. Üstada göre insanlar yaradılış ve tabiatları ile gaybî şeyleri idrake müstaittirler. Peygamberler ise bu hususiyet ve istidat cihetlerinden diğer insanlara nispetle çok yüksektir İstidatları peygamberlerinki derecesinde olmayanlar dahi riyazet yoliyle gaybî şeyleri idrak edebilirler. Peygamberler ise yaradılışları ve tabiatları ile daima gaybî halleri idrâke hazır bir haldedirler. Gaybî halleri idrak, ruhların bir an için tenden ve maddî bağlardan sıyrılarak ruhanî âlem-

lere ulaşmasından ve ruhanî varlıklarla temaslarda bulunmalarından ibarettir. Ruh bu temaslarının bir sonucu olarak gaybî hallere vukuf kespeder. Filozof bunun vukuu imkânını birtakım örnekler ve analizlerle ispat etmeye çalışmaktadır. Vahiy ve ilham bu idrak ve temasın en yüksek derecesidir. Ruhanî âlemlerle temas neticesinde bilinmek istenilen haller ve eşyanın sureti istidat sahibinin ruhunda tecelli eder. Büyük üstat bu konuyu eserinde tafsilli bir surette incelemektedir. Biz anlaşılması ve anlatılması çok zor olan bu konuyu imkân dahilinde sadeleştirdik, kolaylaştırdık. Filozof tenden sıyrılarak maddî bağlardan çözülerek ruhanî âlemlere ulaşabilmek hususiyetini kendisinde toplayan beşer cinsinde diğer bir sınıf mevcut olduğunu söyler ki bunlar kâhinler ve arrâflar sınıfıdır. Ulu üstadın bu iki sınıf hakkındaki düşüncelerini ve açıklamalarını bu eserde okuyacaksınız. Ben bu ağır konuyu gençlerimiz hazmedebilecek dereceye getirmek için bütün kuvvetimle çalıştım. Arap edebiyatı, bilhassa İslâmiyetin ilk veyahut İslâmiyet çağında eski Arap kültürü tesirinde yazılan Arap şiirlerinde ve rivayetlerinde kâhin ve arrâflara dair olan haberlere ve onlarda nadir olduğu rivayet ve nakledilen garip ve acayip şeylere sık sık raslanır Fizolof bu sınıflara ve müneccimlerin gaipten haber vermek iddialarında bulunduklarına dair geniş ölçüde bilgiler vermektedir. Üstat haberi olsaydı kendi kavminden yetişen kâhinlerden bahsettiği gibi bizim meşhur Şaman, Kam, Baksı'larımızdan ve bunlardan sâdır olduğu rivayet edilen harikalardan da bahsetmiş olurdu. Vaktiyle bütün Türk kavim ve uruğlarının kavmî ve dinî olan Şamanizm'in rehberleri Arapların kâhinleri vazifesini görürlerdi. Arapların kâhin ve arrâfları sınıfından olan ve aynı vazifeyi gören Şamanlar (Kamlar) ve Baksılar vardır.

Şamanizm ve Şaman (=Kam) tâbirleri edebiyatta çok kullanılmaktadır. Şaman; şevk ve heyecan ve cezbe halinde ve veleh ve hayret içinde maddî olan

bütün bağlardan çözülerek, fevkattabia kuvvetlerle, diğer tabirle ruhani âlemlerle temas ve münasebetlerde bulunmak hususiyet ve kuvvetini şahsında toplıyan kimsedir. Şamanizm ise Şaman'ın muayyen maksatlar, ruhanî âlemlerle temaslarda bulunarak gaybî halleri idrak etmek ve istediğine ermek için yaptığı fiil ve amellerdir[1]. Yakutlar erkek Şaman'a Oyun, kadın Şaman'a Ydagan derler. Rüya ve baygınlık gibi hallerde gördükleri şeyler insanlarda ruhların maddî bağlardan çözülerek ruhlarla temaslarda bulunabilmesi inan ve akidesini yaratmıştır. İnsanlar ruhları kevvetli olanların ve istidat sahiplerinin herhangi bir vasıta (şiirler ve şarkılar söylemek, sihirli saydıkları davullarını çalarak dans etmek ve bu esnalarda dualar okumak sureti) ile kendileri kaybettikten sonra ruhun uzun mesafeleri bir anda katederk ruhanî âlemlerle temaslarda bulunarak gaipten haber vermesine inanmışlardır. Vahşi kavimler dahi buna inanırlar ve bu inanlarına uygun olan teşkilâtları var. Bu seviyede olan kavimierin Şamanlarla temaslarda bulunduklarına inandıkları bu ruhlar ilâhlardır. Bu uzak mesafeleri bir anda katedebilecek bu sınıf bünyeleri ve zahirî kıyafet ve görünüşleri, istidat ve beceriklilikleri ile başkalarından ayırırlar. Bu sınıf yalnız uyku halinde değil, her vakit kendilerinin ikinci benlikleri ile istedikleri şekil ve kıyafette ve istedikleri her madde ve hayvan şekil ve suretine girebilmek kudretindedirler. Bu sınıf av için avı çok olan yerleri bulmaya ve savaşlarda zaferler kazanmaya yardım edebilir. Kısası, mafevkattabia olan mevcutlar ne gibi bir kuvet ve kudreti hâiz iseler, bu mümtaz sınıf da o kuvvet ve kudrettedir. İşte bunlar Şamanlar, kâhinlerdir.

Bu sınıf hakkında birçok efsaneler nakledilmektedir. Bu efsanelerde bunlardan sâdır olduğuna ina-

---

[1] Şaman kelimesinin menei için, Schott'un "Uberdeni Doppelsimm der Wertes Schamene." adlı eserine bakınız.

nılan birçok acayip ve garip ve olağanüstü haller anlatılmaktadır. Kimin Şaman olabileceği ve nasıl Şamanlık tahsil edileceği ve Şamanlık mevhibesi ve Şamanların nesil ve nesepleri hakkında kendilerine mahsus inan ve telâkkileri var. Yakutların inanına göre bir yerde ve bir uruğda Şaman zuhur ederse, Şamanlık o nesilden kesilmez, o Şaman öldükten sonra, o Şamanın āmāyolun, yani onu himaye eden ruh, diğer tâbirle totem onun ağa — Uce'sine, yani babaları nesline intıkal eder. Bu ruh her Şamanın hâmisi (totemi) dir. Şamanların hâmisi olan İye Kıla yılda bir defa karlar eridiği vakit yere iner. Bu vakit onun himayesinde olan ruhlar her yerde gözükür. Fakat bu ruhlar, adi kimseler göremezler. Bu ruhların kuvvetlileri süratli bir surette, zayıfları yavaş yavaş uçar. Bunlar arasından kadın Şamanların ruhları temeyyüz eder. Yakutların Şamanlığı bu şekilde telâkkileri pek eski çağlardan kalmadır. İye Kıla; hayvanlar şekline girmek kabiliyetindedir. O şekilde muhtelif tesirler yapan Şamanın totemi, diğer tabirle Şamanı himaye eden ruhun kendisidir. Şamanlığın eski şekli bu akidede açık bir surette görülür. Şamanın ruhunun hangi hayvan şekil ve suretine girmesi Şamanın kuvvet ve istidadıyle ilgilidir. Yakut akidesine göre en korkak Şamanın ruhu köpek şekil ve suretine girer. En kudretli olan İye Kıla öküz, aygır, karakuş veyahut siyah ayı şekil ve suretine girer. Şamanların en talihsizi hayvan şeklini aldığı vakit kurt, ayı, köpek şekil ve kıyafetine giren Şamandır.

Bir Şamanın zuhurunda onun Şaman olduğunu ancak Şamanlar anlayabilir. Bu genç Şamanın kudret ve kuvveti kendine intikal eden Şaman ruhunun kudreti nispetindedir. İntikal eden, diğer tabirle tenasuh tarikiyle tenine hulûl etmiş olan Şamanın ruhu müşkül vakitlerde ve zorluklara katlandığında genç Şamana yardım eder, ona tavsiyelerde bulunur, genç Şaman kendinde veleh ve hayret alâmetleri görür, nöbet geldiğinde

birçok şeyler görür, bunlara inanır. İşte bu halleri kendinde gören kendinin Şaman olduğuna inanır. Şamanın nöbet geldiğinde cezbe ve hayret içinde kalmasının Şamana diğer bir ruhun hulûl etmiş olmasıyle veyahut ikinci benliğinin teninden çıkmasıyle izah edilebileceği tabiîdir. Bundan anlaşıldığına göre Şamanizmde — senâilik = dualisme mevcuttur ki biri diğer bir ruhun Şamana hulûlü, — diğeri kendi ruhunun teninden çıkmasıdır. Şaman dininde olanlar veleh ve hayret içinde bulunduğu vakitlerde Şaman'ın ruhunun ruhanî âlemlerle temaslarda bulunduğuna ve gaipten haberler aldığına inanırlar. Kendinde Şaman olmak istidadı bulunduğunu duyduğunda genç Şaman kendini terbiye etmeye ve istidadını inkişaf ettirmeye çalışır. Veleh ve hayret haletine gelmek yolunu öğrenir, ruhunu terbiye eder.

Şamanlar veleh ve hayret haline gelerek ruhani âlemlerle temaslarda bulunmak ve kendilerini kaybetmek maksadiyle ilkönce giyimlerini değiştirirler, seçiii ve vezinli sözler söylemeye başlarlar, deflerini çalarlar, bunlar Şamanın cezbe ve veleh ve hayret haline gelmesi için en önemli bir vasıtadır. Bu def ayrı bir şekilde yapılır ve Şamanlara mahsus olup kudsî ve sihirli sayılır. Şaman olan kavim ve uruğların her biri bu defleri mukaddes sayar, ruhlar bu defin sesinden hoşlanırlar. Defin üzeri remzli olan manaları ifade eden işaret ve resim ve şekillerle süslenmiştir. Bu remz ve manaları ancak Şaman anlar. Klements (Zap. Vast. Sib. Otd. R. O. Etnografya'da) Altay Türklerinin Şamanları tarafından kullanılan bu defleri uzun uzadıya tasvir eder.

Şamanların anlattığına göre yukarda andığımız gibi Şaman cezbe ve veleh ve hayret haline geldiğinde ruhlar evin bir tarafındaki delikten girer, temaslar bittikten sonra öbür tarafındaki delikten çıkar. Şamanın veleh ve hayret çağında söylediği sözleri ruh tarafından haber verilen, yani ruhun sözleridir. Ruhlarla temaslarda bulunmak üzere harekete geçerken Şaman

asabî bir haldedir, teni titrer, gözleri dikilmiştir, etrafa bakınır, gözleri yarı yarıya kapalıdır, uzun olan saçları karışık ve yüzü üzerine sarkmıştır. Dudakları titremektedir. Dişleri gözükür, ağzından köpükler akar, bu sırada Şaman defini düzgün bir surette çalmakta, münacaat ve ilâhiler okumakta, tekrar tekrar semavi olan ruhları çağırır, nihayet ruhlar gelmiş, o bilmek istediği her şeyi öğrenmiş, kaygunun, talihsizliğin yahut hastalığın sebeplerini öğrenmiş, ruhların yardımını temin etmiştir. Şaman cezbe ve veleh ve hayret halinde maddî bağlardan çözülerek bir an için göklere aşar, ruhanî âlemlerle temaslarda bulunarak bilmek istediği şeyleri bilir ve haber verir.

Bu kısa açıklamadan Şaman din ve akidesinde bulunanların Şamanların ruhlarla temaslarda bulunduğuna, göklere çıkarak ruhanilerle konuştuklarına, onların kendilerine yardım eden ruhlar (Totemler) i bulunduğuna, bunun bir sonucu olarak sorulan sorulara cevap vermek kudretinde bulunduklarına inandıkları anlaşılmaktadır. Cingiz devrindeki bir Şamanın Cingiz ile olan münasebetini anarak bu kısa açıklamamıza son verelim: "Camiüttevarih" müellifi Reşidettin'den başlayarak Moğol tarihini yazanlar bu Şamandan bahsederler. Bu Şaman birçok ulu kişiler yetiştiren Kongtan neslindendi. O; kışın en şiddetli günlerinde karlar üzerinde ve Kuzey Mogolistan'ın yüksek dağlarında çıplak bir halde dolaşır Mogollar onu Tıp Tanrı, yani göğe sıçrayan adıyle anarlardı. Adı Minlik İcikedir. Bu Şaman sık sık Cinciz'in katına gelerek göğe gidip geldiğini ve: "Tanrı senin yeryüzünün hükümdarı olmanı irade etti. Tanrının emriyle senin lâkabın Cingiz'dir." diyerek gaipten haber verirdi.

Buraya kadar kısaca hallerini anlattığımız Şamanlar, kâhinler gibi, ruhları tenlerinden sıyrılarak ve maddî bağlardan çözülerek ruhanî âlemlerle temaslarda bulunmaya müstait olan bir zümredir. Çağdaş bilginlerden bazıları, bu cümleden Haruzin Şamanlarda olağan-

üstü hal ve kuvvetler görmektedir. Ben Tanrı Dağını ziyaret ettiğim çağda Baksı adıyle anılan kütleye mensup birini gördüm. O; Müslümandı. O Şamanizmi İslâm ananeleri ile karıştıran bir Şaman idi. Bu Şaman şekil ve kıyafeti ile diğer Kırgız Kazaklardan farklı, yürüyüşü ve hareketleri başka, gözleri kırmızı, göğe ve etrafına bakınarak geziyor, gaipten haber vermek ve hastaları tedavi etmek iddiasında bulunuyordu. Bu zat ufak bir çapta Şaman idi. Kâselerdeki sulara ve kemiklere ve ellere bakarak kişilerin sorularına cevap veren ve Bagıçi adıyle anılan diğer bir kütle dahi vardı ki İbni Haldun'a göre bu zümreler yalancıdırlar. Çünkü İbni Haldun'a göre gaipten haber vermek tabiî bir istidat işidir. Diğer istidat sahiplerinin (adlarını andığı Arap kâhinleri gibi) bazıları gaipten haber verebilmek kudretinde iseler de, Peygamberlerden başkasının gaipten haber vermelerine inanılmaz, der.

Bu eserinin bazı yerlerindeki açıklamalarından İbni Haldun'un, tabiatiyle, şeref ve ululuk ve istiklâl düşkünü olduğu anlaşılmaktadır. O bu eserinin bir yerinde kavimlerin diğerlerinin idare zincirleri altında ezilmemelerini ve hükümdarlara vergiler ödemekten korunmalarını tavsiye ediyor. Medenî hayatın lezzet ve nimetleri içinde yaşayarak yıpranmamış olan kavimlerin diğerlerine nispetle devletler kurmaya ve memleketler fethetmeye daha muktedir olduğunu söyler. Yüce Tanrının İsrail oğullarını kırk yıl Tih sahrasında dolaştırmaktan maksadı onları bağımsızlık kazanmaya ve korunmaya alıştırmak ve kendilerine va'dedilmiş olan kutlu toprakları fethedebilmeleri için şecaatli ve cesaretli olarak yetiştirmek ve zillet ve hakirliğe alışmış olan neslin yerine asabiyet sahibi yeni bir nesil yaratmaktı.

İbni Haldun'un tebaa ve hükümdar mefhumunu açıklaması ve telâkkisi de çok kıymettardır İbni Haldun'a göre tebaa ve hükümdar izafî şeylerdir Hükümdar tebaanın maşlahatına riayet etmeye mecburdur. Hü-

kümdarın kıyafeti, şekil ve sureti, güzelliği, akıl ve fikrinin keskinliğinin tebaası için önemi yoktur. Hükümdar demek tebaanın iş ve maslahatına bakan, tebaa ise başlarında işlerine bakan hükümdarları bulunan cemiyettir. İdaresi güzel ve tebaası için faydalı olursa, hükümdardan maksat ve gaye husule gelmiş olur. Aksi halde hükümdarın vücudu tebaa için zararlıdır.

İbni Haldun'a göre hükümdarın ve memurların ticaretle meşgul olması tebaa için zararlıdır. Çünkü bunların ticaretle meşgul olmaları zulme yol açar. Zulüm ise sosyal hayatın düzenini bozar, medeniyetleri ve mamureleri yıkar. Tebaaya ağır vergiler yükletmek ve tebaayı mecburi hizmetlere tabi tutmak zulümdür, bu da sosyal hayatın düzenini bozar, tebaanın çalışma duygusunu öldürür.

İbni Haldun'un şehirlerin kuruluşu hakkındaki fikrini okuyan kimse yirminci asırda yetişen bir sosyolog ve şehir işleri uzmanının ilmî bir raporunu okuyor imiş gibi bir hisse kapılabilir. XIV. asırda yaşamış olduğu halde kafa ve fikrinin bu derecede tekâmülü, dehasının büyüklüğünü gösterir. (Birinci kitabın dördüncü bölümü, 5. inci fasıl). Şehirler kurarken bu şartlara riayet etmemiş oldukları için Araplar tarafından kurulmuş olan şehirlerin yıkılmış olduğunu söyler. O, şehirlerin kuruluşunu ve istihsal ve sanat ve zanaatlarının da kendi ekonomik nazariyesine dayanarak gözden geçirir.

İbni Haldun kazanç ve hayatta faydalandığımız her nesnenin insanın emek ve çalışmasının (sai ve amelinin) kıymeti olduğunu söylemekle sosyalist bir fikir ve nazariyeyi ileri sürmüş oluyor. İbni Haldun bu nazariyesini uzun uzadıya açıklıyor. Altın ve gümüş ise maliyeti olan madde ve nesnelerin kıymetinden başka bir şey değildir. Bu tarikle İbni Haldun sosyalist bir nazariyenin temelini atmıştır. Çağımızın sosyalistlerine göre de asıl sermayeyi insanların emek ve sâyleri (sây

ve amel) teşkil eder. İbni Haldun'un sosyalistlerden ayrıldığı nokta mülk ve sermayeler meşru yollarla elde edildikten sonra masundur, ne devlet ve ne de cemiyet bu sermaye ve mülklere el uzatamaz. İbni Haldun, emek ve çalışmaya (sây ve amele) bu tarikle kıymet biçtikten sonra kazancın çeşitlerini ve kazanç temin eden hüner ve sanat ve zanaatları anlatmaya başlıyor. Sanayiin inkişafının en önemli âmillerini anlatır. İbni Haldun hademeliğin tabiî olan bir kazanç vasıtası olmadığını söyler. İhtikârcılığı ilmî, fakat şiddetli bir dil ile takbih ediyor ve ihtikârın sonucu muhtekir için çok kötü olacağını anlatıyor, sanat ve zanaatın ve umumiyetle sanayiin inkişafını ihtiyaç ve kültürel bakımdan çok güzel ve çok ilmî bir şekilde açıklar.

İbni Haldun'a göre ilim ve fenlerin inkişaf ve ilerlemesi de sosyal ve medenî hayatın inkişafına bağlıdır, sosyal hayatın inkişafı ile mütenasiptir.

Avrupalılar gerek İbni Haldun'un şahsına ve gerek tarihine ve bilhassa tercümesine takdim etmekte olduğumuz "Mukaddime" sine pek büyük önem vermişlerdir. Avrupa dillerinde yazılan büyük ve küçük hacimdeki ansiklopediler başta olmak üzere İbni Haldun'dan ve Mukaddime'sinden bahsederler. Arap ve Arap edebiyatı tarihine dair eserler yazan bütün yazarlar, İbni Haldun ile eserleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu ansiklopedi ve Arap edebiyatı tarihine dair yazılan eserleri anmak uzun sürecektir. Bu ansiklopedilerden İbni Haldun'dan daha biraz tafsilli bir surette bahsedeni İslâm Ansiklopedisi'dir. Şemseddin Sami Bey de "Kamusül A'lâm'ında İbni Haldun ve eserlerinden bahseder.

İstanbul Üniversitesi sabık Arapça profesörü H. Ritter'in idaresinde yayımlanan Oriens dergisinin birinci sayısında Müdürü H. Ritter'in imzasını taşıyan bir

yazıyı da anmak icabeder. Dergi İngilizcedir. Kendim İngilizce bilmediğim gibi ailem içinde dahi İngilizceyi iyi bilen olmadığı için fazilet sahiplerinden Sayın Hikmet Baban'a başvurdum. Bay Hikmet makalenin hulâsasını tercüme etmek lûtfunda bulundu. Bu lûtufundan dolayı kendilerine teşekkür ederim. Ritter bu yazısında kardeşi Gerald Ritter'in İbni Haldun hakkındaki yazısını ele alarak İbni Haldun hakkında kardeşi Gerald Ritter'in fikirlerini tafsilen zikretmiştir. Gerald, Ritter onu Machiavelli'ye benzetmektedir. Sayın Ahmet Ateş İslâm Ansiklopedisi'nin Asabiyyah maddesinde Arap Asabıyyeti ile İbni Haldun'un Asabiyyas'ı hakkında kısaca bilgi vermiştir. Daha birçok bilginler İbni Haldun ve Mukaddimesi hakkında kıymetli etütler yazmışlar ve bu büyük tarihçiyi övmüşlerdir.

Zakir Kadirî UĞAN

20/VIII/1949

İBNİ HALDUN MUKADDİMESİ

I

Esirgeyen ve Yarlıgayan Tanrının Adı ile Başlarım.

Bütün şükran; ululuk, kudret ve kuvvet sahibi Tanrı'ya olsun. O Tanrı ki, mülk, devlet ve şevket O'nun elindedir, güzel adlar ve sıfatlar O'nundur; fısıldaşarak konuşmalarla anlaşmaları ve susmalarla belirsiz kalan her nesneyi O bilir. O kudret sahibi olup, göklerde ve yeryüzündeki hiç bir nesne O'nu âciz bir halde bırakamaz ve O'nun bilgi ve kudreti haricinde kalmaz, bunların hepsini de O bilir, idrak eder. O Tanrı ki, bizi topraktan canlı olarak yarattı. Bizi millet ve kavimlere bölerek (bizimle) yeryüzünü mâmur eyledi. Yerden rızk ve hissemize düşenleri temin etmemizi kolaylaştırdı. O Tanrı ki annelerin karnında (rahminde) ve evlerde bizi korudu. Paylarımızı ve geçinecek nesnelerimizi temin etmeyi üzerine aldı. O, günlerin ve vakitlerin geçmesi ile bizi eskitiyor, kendi Kitabında tesbit ettiği eceller bizi elden ele veriyor, ebedîlik ve değişmemek ancak O'na mahsustur; O daima diridir, ölmez. Arap kavminden, ulumuz ve sahibimiz Tanrı Elçimiz Muhammed'e salâvat ve selâmlarımız. O Muhammed ki, onun vasıfları Tevrat ve İncil'de bildirilmiştir. Cuma ertesileri ve pazar günleri birbirinin arkasından gelmeden ve Zühal ile Hut (Balık)

yıldızları birbirinden ayrılmadan önce[1], varlık (kevn), annesinin sütünden kesilmiş bir halde ona gebe kıldı, (yani onun asil maddesi o çağlarda mevcut idi[2]), O'nun, gerçekten Tanrı Elçisi olduğuna güvercin ve örümcek tanıklık etti[3]. Onu sevmek ve onun yolunu takip etmekle güzel ve şerefli adlar ve büyük eserler bırakmış olan arkadaşlarına (sahabelerine) da salâvat ve selâmlar olsun. O arkadaşlar ki, ona yardım etmek ve düşman topluluklarını dağıtmak hususunda hep birlikte ve toplu bir halde çalıştılar. İslâmiyetin uğurlu ve parlak talihi yâr olduğu ve küfrün parçalanmış ve bağı kopmuş bir halde bulunduğu müddetçe, ona ve onun arkadaşlarına Tanrı'nın çok çok rahmet ve medihleri olsun.

Tanrı'yı ululadıktan ve Elçisi ile onun arkadaşlarına salâvat ve selâmlar okuduktan sonra:

Bil ki: tarih ilmi. milletler ve kavimlerin birbirinden nakil ve rivayet edegelmekte oldukları ilimlerdendir. Tarih öğrenmek için atlara üzengiler ve develere semerler bağlanarak (binek hayvanlara binerek) seferler ihtiyar olunur. Halk ve hiç bir şeye önem vermeyen gafiller bile tarih öğrenmek isterler. Hükümdarlar ve Yemen hükümdarları olan Kayl'ler, tarih öğrenmek için birbirleriyle yarış ederler. Onu anlamak hususunda bilginler ve cahiller birbirine denktir. Tarih, zahirine bakıldığında geçmişteki olayların ve devletlerin hallerinin ve geçen çağdaki haberlerin öte tarafına geçmez. Tarihte sözler istinatlarla nakl olunur ve tarihî olaylarla meseller darbolunur.

Meclisler, cemaatle dolduğunda tarih olayları nakledilerek toplantılar tazelenir ve dinleyenler hoşlanır ve rağbetle dinlenir. Tarih, insanların ve kavimlerin hal ve durumlarının nasıl değişmiş olduğunu, devlet sınırlarının nasıl genişlemiş, kuvvet ve kudretlerinin nasıl artmış bulunduğunu, ölüm ve yıkılma çağı gelinceye kadar yeryüzünü nasıl imar ettiklerini bize bildirir. Bu, tarihin zâhiri (açık anlaşılan) mânasıdır. Tarihin içinde saklanan mâna ise incelemek, düşünmek, araştırmaktan ve varlığın (kâinatın) sebep ve illetlerini dikkatle anlamak ve hâdiselerin vuku ve cereyanının sebep ve tertibini inceleyip bilmek ten ibarettir. İşte bundan dolayı tarih şereflidir ve hikmet'in içine dalmıştır. Bundan ötürü tarih, hikmet = felsefe ilimlerinden sayılmağa lâyıktır.

İslâmiyet çağı tarihçilerinin büyükleri, geçmiş gün ve çağların haberlerini topladılar, bu haberleri eserlerinde andılar ve eserlerinde bunları bize emanet bıraktılar. Sonradan gelen tufeyliler bu bilgi ve haberleri, bâtıldan ibaret olan yalan haberlerle karıştırdılar; bunlar bu bâtıl nesneleri ya doğru sandılar veya kendileri uydurdular. Zayıf ve esası olmıyan rivayetleri eserlerinde derç ve tasvir ettiler. Sonradan gelenlerin çoğu. bunların eserlerini kendileri için örnek edinerek, onların yolunu tuttular. Bu yanlış rivaytleri nasıl işittilerse bize o şekilde naklettiler. Olayların ve hallerin sebeplerini düşünmediler ve bu kaideye riayet etmediler. Yanlış

ve bâtıl olan bu haberleri bir tarafa atmadılar. Bunların, hakikati araştırma gayretleri azdır, tenkih, yani yanlış ve esassız olanları çıkartarak temizleme hizmetleri zayıftır. Vehim ve yanlışlıkların haberlerle yakın bir dostluk ve ilgisi vardır. Taklit, insanların bir hususiyetidir; nesce ve nesilden gelen irsî bir nesne gibidir. Fen ve ilme yabancı olanların ve ehliyetsizlerin ilim işlerine karışmaları geniş ölçüde olmuştur. Cehalet, hastalıklı ve havası bozuk olan otlağa benzer. Cahil adam bu hastalık tesiri ile, doğrusunu yalandan ayıramıyarak rastgeleni toplar ve bunları eserinde nakleder. Fakat hakikatin sultanına, (kudret ve kuvvetine) kimse karşı koyamaz. Bâtılın şeytanları fikir ve düşünce ateşine tutulur. Nakleden kimse ancak imlâ ederek yazdırır ve nakleder. Dikkatle düşünen, doğruyu bâtıldan ayırdeder. Bilgi ise, fikir ve basiret sahibine, hakikatin yapraklarını aydınlatır, parlatır.

Şunu da bil ki, bilginler haberleri bir araya toplayarak birçok eserler yazdılar. Kavimlerin ve hükümet süren devletlerin tarihlerini tesbit ettiler. Bunlardan, fazilet ve emanetleri ile tanınmış olup da kendilerinden önce yazılmış olan eserlerdeki haber ve bilgileri eserlerinde dercedenlerin sayısı azdır. Bunların sayısı eldeki parmakların sayısından ve gramerdeki üç âmilin harekesinden, yani refi, nasp ve cerden fazla değildir. Bu meyanda: İbni İshak[4], Taberî[5], İbni Kelbî[6], Muhammed bin Ömer Vakidî[7], Seyf bin Ömer Esedî[8], Mesudî[9] ve bunlardan başka

tanınmış üstadlar eserler yazdılar. Evet, Mesudî ile Vakidî'nin eserlerinde tenkid edilecek noktalar çoktur, bunların bu kusurları, sözlerine güvenilen hâfızlarca ispat edildiği vakit anlaşılmıştır. Fakat onlardan sonra gelenlerin hepsi, bu bilginlerin eserlerindeki haberleri kabul ederek eserlerini yazarken onların yolunu tutmuşlar ve onların eserlerini örnek edinmişlerdir. Fakat dikkat ve bilgi sahibi kimseler bunların bu nakil ve rivayetlerinin doğru olmadığını anlar ve reddederler. "İnsanların ve ferdin, dünyanın insan yaşıyabilecek yerlerinde bir araya toplanarak yaşamalarından ve yeryüzünü imar etmekten ibaret olan" umran'ın türlü türlü tabiatları olup, bu tabiatların hal ve eserleri de çeşitlidir. İşte haberler bu tabiat kanunları ve halleriyle karşılaştırılır. Rivayet ve eserler bunlarla mukayese edilir, rivayet ve eserler bu tabiat kanunlarına uygun ise kabul, değilse reddedilir.

Bu tarihçilerin çoğu eserlerini belli bir ülke ve yurda tahsis etmeyerek, İslâmiyetin ilk çağlarında, Emevî ve Abbasî Devletleri tarafından fethedilen bütün ülke ve yurtların ve zamanlarında ele geçirilen veya bırakılan uzak ülkelerin tarihini yazdılar. Bu tarihçilerin bir kısmı, devletlerin ve kavimlerin İslâmiyetin zuhuruna kadar olan hal ve durumunu yazarak umumî tarihler vücuda getirdiler. Mesudî ve onu takibedenler bu şekilde hareket ettiler. Bunlardan sonra gelenlerin bir kısmı umumî tarih yazmak usulünü takibetmediler, ayrı ayrı devlet ve ül-

kelerin tarihini yazdılar. Bunlar, ancak kendi çağlarında vukua gelen olay ve kendi muhit ve ülkelerinin hâdiselerini tesbit etmek yolunu seçtiler; eserlerini kendi devlet ve şehirlerinin tarihine tahsis ettiler. Meselâ Endülüs tarihçesi İbnı Hayyan[10] kendi yurdunun ve bu ülkede hükümet süren Emevî Devletinin tarihini yazdı. Efrikiyye (Kuzey Afrika) tarihçisi İbni Refik, bu ülkenin ve Kayrevan'da hükümet süren devletin tarihini yazdı. Bunlardan sonra gelenler onları taklit ettiler. Bunlar, zamanın hayata olan tesirini, millet ve kavimlerde hal ve durumun, yaşayış şekilleri ve başka hallerin, günlerin ve yılların geçmesi ile değişmekte olduğunu unutuyorlar. Bu unutkanlıklarının bir sonucu olarak, geçmişte hükümet süren devletlerin tarihini ve ilk çağlarda vukua gelen olayları, kendilerinden önce geçip giden tarihçilerin eserlerinden —asıl ve hakikatini bilmeden— maddesiz suret ve kınından sıyrılmış kılıç gibi çırılçıplak bir şekilde naklettiler, bu gibi sözlerle eserlerini doldurdular. Lâkin eserlerini doldurdukları ve tesbit ettikleri bu olayların usul ve sebepleri açık değildir; öğrenilmeye muhtaç bir haldedir, naklettikleri çeşitli olayların cinsleri göz önünde tutulmamış, birbirine olan başkalıkları incelenmemiş ve sınırları çizilmemiştir. Bunlar, yazdıkları eserlerinde, kendilerinden önceki müelliflerin eserlerinden olduğu gibi naklederek ve onlara uyarak eserlerinin türlü yerlerinde bunları tekrarlamışlardır; ve kendilerinden önce gelip geçenlerle, kendi çağ-

larındaki kavimlerin hal ve durumunun başkalığını düşünmemişlerdir. Gafil davrandıkları ve buna muktedir olmadıkları için eski kavimlerin halini anlatmamışlardır.

Bundan başka bir devletin tarihini anlatmak isterken, bunlar o devlete dair haberleri sıraladıklarında haberleri bazan vehim ve şüphe ile nakil, bazan da isabet ettiler. Fakat o devletin ilk kuruluşu, bayrağının yükselmesi, kudret ve hâkimiyetinin parlaması, gaye ve hedefe vâsıl olduktan sonra nihayet durması (tevakkuf devri) gibi hâdiselerin sebep ve illetlerini anmazlar. Bunların eserlerini gözden geçirenler, o devletin ilk kuruluşunu ve derece derece yükselişi keyfiyetini bilemezler. Onların eserlerini okuyanlar, bu devletlerin birbirleriyle çekişmelerinin ve birinin arkasından başka bir devletin kuruluşunun sebebini araştırmağa ve yerlerine geçenlerin hareket ve kılıklarının kendilerinden önce hükümet sürenlerinkine hangi hususlarda uygun, hangi hususlarda uygun olmadığını ve sebeplerini incelemeye muhtaçtırlar. Biz bunların hepsini bu eserin mukaddimesinde anlatacağız.

Bunların arkasından, haddinden aşırı kısa eser yazanlar geldi. Bunlar, hükümdarların adlarını anmakla iktifa ederek, neseplerini ve onlara dair olan haberleri anmadılar. Bu hükümdarların saltanat günleri tozdan harflerle yazılmıştır. Bunun bir örneği Rüşayk olup. Mizan el-Amel adlı eserini ve onu kendilerine örnek edi-

nenler de eserlerini baştan savma bu şekilde yazmışlardır. Tabiatiyle onların sözlerinin kıymeti yoktur. Bunların ne fikirlerinde sebatlarına ve ne de o fikri bırakarak başka bir fikir ileri sürmelerine güvenilmez. Çünkü onlar tarihin faydalarını bilmezler, tarihçiler tarafından takibedilen metod, sistem ve âdetlere ters ve aykırı hareket etmişler ve bunları bozmuşlardır. Ben bunların eserlerini okuduktan sonra, geçmişteki halleri ve şimdiki durumu düşünerek basıretin gözünden gaflet perdesini kaldırdım, ilim babında en güzel faydaları kaçırarak iflâs etmiş gibi olan ben, kendimden tarihe dair bir eser yazmayı düşündüm ve tarihe dair bir eser yazdım. Eserimde türlü memleketlerde yaşıyan kavimlerin hal ve durumlarını anlatarak tarihlerini örten perdeleri kaldırdım, onların ibret alınacak ve haberlerini ayrı ayrı bab ve bölümlere taksim ederek anlattım. Bu eserimde, (insanların dünyanın insan yaşıyabilecek yerlerinde cemiyetler halinde yaşadıkları yerleri imar etmekten ibaret olan) umranın ilk başlangıcının ve devletlerin ilk kuruluşunun sebep ve illetlerini açık olarak anlattım. Yüzyıllar içinde Batı Afrika'yı imar eden ve bütün o bölge ve şehirleri dolduran kavimlere dair olan haberleri ve bu kavimler tarafından kurulan küçük ve büyük devletlerin ve bunlarda hükümet süren hükümdarların ve yardımcılarının tarihini anlattım. Bunlar Arap ve Berberler'dir. Çünkü Batı Afrika'da yaşadıkları yerleri belli olan kavimler bunlar-

dır; bunlar birçok asırlardan beri burada yaşarlar. Bu kavimlerin bu ülkede yaşamaları, bunlardan önce hiç bir kavmin buralarda yaşamış olduğu düşünülemiyecek derecede eskidir. Ahalisi, bunların insanlarla meskûn olduğundan beri, bu ülkede bu iki kavimden başkasının yaşamış olduğunu bilmezler. Ben bu eserimi tezhip, yani fazla ve lüzumsuz şeyleri çıkartarak güzel bir surette telif etmek ve bab ve bölümlere ayırmak hususunda bugüne kadar takibedilmeyen bir usul seçtim. Konuları bilginlerin ve havassın (seçkinlerin) anlayışlarına yaklaştırdım. Eserin telifinde acaip bir usul icat ve yeni bir yol ve metod takibettim. İnsanların cemiyet ve fertler halinde yaşayarak dünyayı imar etmelerinden ibaret olan umrana, medenileşmeye ve insan cemiyetlerine ârız olan zatî hastalıkları açıkladım ki, bu açıklamalar varlığın (kâinatın) sebep ve illetlerini anlamak hususunda sana faydalı olacak. Devlet ricalinin bu kapıdan nasıl girmiş olduğunu sana tarif edecek; ve sen de mukallitlikten kurtulacak ve kendinden önce geçmiş çağların, hâdiselerin ve kavimlerin ve kendinden sonra gelecek olan kavim ve cemiyetlerin hal ve durumlarını anlayacaksın.

Eser bir mukaddime ve üç kitabı içine alır.

Mukaddimede tarih ilminin şeref ve meziyetlerinden, mezheplerinden —tarihte takibolunan metod ve sistemlerden— bahsolunmuş, tarihçilerin yanıldıkları ve karıştırdıkları noktalar gözden geçirilmiştir.

Birinci kitap (insanların, yeryüzünün insan yaşıyabilecek yerlerinde cemiyetler halinde bir araya toplanarak, dünyayı imar eylemelerinden ibaret olan) umrana[11], devlet ve hükümdarlık, ticaret, kazanç, sanayi, ilim ve fen gibi umranın zatına ârız ve hâdis olan şeylere ve bunların sebep ve illetlerine tahsis olunmuştur.

İkinci kitapta, Arapların ve Arap Kavim, uruğ ve boylarının, hilkatin başlangıcından bugüne kadar olan halleri ve Araplar tarafından kurulan devletlerin tarihi anlatılmıştır. Yine bu kitapta, Nabat, Süryan, Fars, İsrailoğulları, Kıbt, Yunan, Rum, Türk ve Franklar gibi Araplarla çağdaş tanınmış kavimlerin ve devletlerinin tarihi gözden geçirilmiştir.

Üçüncü kitap, Berberler'e ve onlara mensubolan Zenaneler'e, bunların ilk hallerine, kavim ve uruğlarına, yalnız bunlar tarafından Batı Afrika'da (Mağripte) kurulmuş olan devlet ve hükümetlere dairdir.

Ben sonradan, nur ve faziletlerinden faydalanmak üzere, doğuya giderek tanınmış bilginlerle görüştüm, tavaf ve ziyaret gibi farz ve sünnet olan dinî vazifelerimi ödedim. Bu seferimde kitap ve büyük hacimdeki eserleri gözden geçirerek, doğunun hal ve durumunu, doğuda hükümet süren, Arap olmıyan kavimlerin hükümdarlarına dair olan haberleri ve Türk devletlerinin doğuda malik oldukları ülkelerin hal ve durumunu öğrendim. Böylece, Arap olmıyan

kavımler hakkında eksik olan bilgimi tamamladım ve bu öğrendiklerimi eserimde anlattım. O ülkelerde bu kavimlerle çağdaş olarak yaşıyan diğer kavim ve uruğların, şehirlerde ve etrafta hükümet süren hükümdarların hal ve durumunu kısaca anlattım ve bu haberlere ekledim. Maksadı, anlaşılması zor olan bir şekilde değil de, kolay bir tarzda anlatmak yolunu tuttum. Bunların hepsini de umumî sebepleriyle anlattıktan sonra, hususî olan haberlere geçtim. Böylece eserim, hilkatten beri yaşamakta olan bütün kavimlerin tarihini tamamiyle içine aldıktan başka, elde edilmesi zor olan pek çok hikmetleri de toplamış oldu. Âlemde cereyan etmiş olan olayların sebep ve illetleri anlatıldı, böylelikle eser hikmet ve felsefenin mahfazası ve tarihin dağarcığı oldu. Eser, yerleşik ve göçebe bir hayat süren Arap ve Berberlerin ve onlarla çağdaş olan büyük devletlerin tarihini açık ve ifadeli bir şekilde anlattığından, hilkatten beri ve ondan sonra cereyan eden hâdise ve olayları, ibretleri içine aldığından, ona **Kitab el-İber ve Divan el-Mübtedaî ve'l-Haber fi eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âsarahüm min Zevi'l-Sultani'l-Ekber** adını verdim. Kavimlerin ve devletlerin ilk zuhurundan beri, birbirlerine çağdaş olan hükümdarların idare ve menkıbelerinden bir şey bırakmadan bu eserimde topladım. Geçen çağlarda ve o çağlarda yaşamış olan kavimlerin hal ve yaşayışlarında husule gelen değişiklikleri ve bunların idare ve memleketi el-

lerine geçirmelerinin sebeplerini anlattım. Dünya mâmurluğunun ve insan cemiyetlerinin zatına hâdis ve ârız olan devlet ve kavmiyet, şehir ve ülkelerde yerleşik veya göçebe hayatı sürmeler, göç ve hareketler, şevket ve kuvvet kazanmalar, zelil ve hakîr düşmeler, çoğalma ve azalma, ilim ve sanat, ticaret, kâr etme ve zarar ve ziyana uğrama kabîlinden olan hâdiseler, asırların ve zamanın geçmesiyle hallerin değişmesi, göçebe hayatını bırakarak yerleşik hayata geçmeler ve husule gelen ve beklenilen hal ve durum gibi ne varsa hepsini sebep ve delilleri ile açıkladım. Eserim, nadir olan ilimleri ve acip hikmetleri içine aldığından, kendi benzeri arasında tek ve mümtaz bir kitap oldu. Halbuki ben bu eseri telif ettikten sonra çağdaşlarım arasında kendi kusurlarımı açık olarak biliyorum ve itiraf ediyorum. Ben, bu gibi büyük bir işe girişmek ve yapabilmek için gerekli olan bilgi ve hazırlığımın azlığını itiraf ederek geniş ve derin bilgi sahibi olan yüksek şahsiyetlerden bu esere müsamaha gözü ile değil de, eksikliklerini meydana koymak üzere tenkid gözü ile bakmalarını, bulabildikleri kusurları ıslah etmelerini ve bağışlama gözü ile bakmalarını rica ediyorum. Bilginler arasında bilgi, ortak bir maldır. Yanılma ve kusurları itiraf etmek insanı azarlanmaktan korur. Dostlardan güzel sözler ve iyilikler ümit olunur. İşlerimizi halis niyetle kendi rızası için yapmağa muvaffak eylemesini yüce Tanrıdan dile-

riz. Tanrının yardımı bize yeter, ancak O'na güveniyoruz. O ne hoş koruyucudur.

Ben ilâcını tamamiyle elde ettim, dikkat ve bilgi gözü ile bakanlar için çerağını aydınlattım, ilimler için gidilecek açık yolu belirttim, bilgi fezasında onun dairesini genişlettim, duvarla çevirdim. Eserin bir nüshasını, mücahit ve memleketler fetheden ıslahatçı sahibimiz, imam ve sultanımızın kütüphanesine armağan ettim. O sultan ki, nazarlıklar taktığı, sargıları kirlettiği çağdan beri dünyayı bırakarak ömrünü Tanrıya ibadete tahsis eden ve Tanrıdan sakınanların ahlâkı ile süslenmiş, güzel menkıbe ve övülen vasıfların aydınlığı ile aydınlanmış, en güzel kılık, vasıf ve ahlâk ile ve genç kızların boyunlarına taktıkları gerdanlıklardan daha güzel faziletlerle süslenmiştir. O, azim, irade ve bilgi gibi meziyetlerle bezenmiştir; onun talihi, yardır. O, şeref ve ululuk sahibidir. Onların devletlerinin şerefi yüksektir. Onun yüceliği ve makamı azizdir. O her türlü ilim ve faydalı nesneleri kendi şahsında toplamıştır. Dağınık ve ele geçirilmesi zor olan ilimleri düzenleyen odur. Keskin ve pek ince fikri ile o, insanın idrak ve anlayışının şeref ve meziyetlerini takdir hususunda, esirgeyen Tanrı'nın eser ve hârikalarının zuhurunun kaynağıdır. Onun fikir ve düşüncesi ahd ve kefalet kaynağıdır; o, fikri ile mezhep ve inançları aydınlatır. Tanrı, yönelmesi gereken yolları açık olarak ona göstermiştir. Onun nimetinin kaynakları tatlıdır, lütuf ve ihsanı, şiddetli hal-

lere karşı koymak ve gözetlemek üzere pusu kurarak saklanmıştır. Rahmetinin anahtarı aziz ve şereflidir, rahmeti ile bozuk ve kötü olan zamanı geniş bir surette düzeltmiş, bozuk olan hal ve âdetleri ıslah etmiş ve yok edici felâketleri ortadan kaldırmıştır. Zamana, eski gençlik çağının parlaklığını iade etmiştir. Onun delil ve hüccetleri pek kuvvetli olup. bilerek inkâr edenlerin inkârları, inatçı ve ters adamların şüpheleri onun delillerini iptal edemez. Bu vasıflarla tavsif edilen zat, müminler emiri EBU FARİS ABDÜ'L-AZİZ'dir. O, ulu sultan ve kutlu mücahit, müminler emiri EBU HASAN'ın oğludur. Onlar Merin oğullarıdır ki, dinin şerefini korudular ve doğru yola sapanların yoluna saptılar. Bozguncu ve âsilerin eser ve izlerini yok ettiler. Tanrı, milletimizi sultanımızın gölgesi ile gölgelendirsin, İslâmiyeti kabul için çağırmasına yardım ederek onun bu husustaki bütün dilek ve maksatlarına eriştirsin.

Ben eserimin bır nüshasını, sultanın başkenti ve sultanlıklarının merkezi olan Fas şehrinde öğrencilerine vakfetmiş oldukları Kuraviyyin camii kütüphanelerine gönderdim. Bu şehir hidayetin karargâhı, bilgi ve ilimlerin gül bahçesi, refah ve cömertlik diyarı, esirgeyen Tanrı'nın esrarının mesafesi geniş olan fezası, aziz ve saygılı (yukarda adı geçen EBU FARİS'e nispetle) Farisi'ye imametinin başkentidir. İmametin şerif olan idaresinde bulunduğu için, bu şehir kutludur, saygılıdır. İmametin fazilet ve meziyetleri

belli olup, tarife hacet yoktur. İmam bu esere önem verir ve eseri iyi kabul ederse bu, eserin önemliliğine bir delil ve tanık teşkil eder. İmametin katında en çok geçer olan şey kitap ve ilimdir. Bundan dolayı ilim ve fen adamları ve edibler, yanında devamlı surette kalmak üzere, kafile kafile imamın katına gelirler. İmamın keskin basiret ve teveccühü yardımı ile tabiatlar ve akıllar yeni yeni fikir ve neticelerin kaynağı olur. Tanrı, imametin nimetlerine teşekkür etmeye bizi muvaffak eylesin. Onun merhamet ve ihsanından olan hisselerimizi çoğaltsın. Hizmetinde bulunarak hak ve hukukunu ödemek hususunda Tanrı yardımcımız olsun. Onun meydanındaki yarışlarda birincilik kazanmayı kolaylaştırsın. Bizi, ona en yakın yere konanlardan eylesin. Onun idaresindeki ülkelerde yaşayanları ve onun memleketine sığınanları genişlik ve bolluk içinde yaşatsın. İşlerimizin, halis niyetle kendi rızası için olmasını temin eylemesini Yüce Tanrıdan yalvararak dileriz. Onun yardımı bize yeter, ancak O'onun yardımına güveniriz; O ne hoş bir koruyucudur.

ESERİN ÖNSÖZ BÖLÜMÜ
(MUKADDİMESİ)

Tarih ilminin fazilet ve meziyetleri, mezhep (sistem) ve metodlarının incelenmesi, tarihçilerin yanılmaları, vehme kapılmaları ve bunun bazı sebepleri.

Bil ki, tarih, gaye ve amacı şerefli ve faydaları çok olan bir ilimdir. Tarih, gelip geçen kavimlerin hal ve ahlâklarını, Tanrı elçilerinin kılık hal ve hareketlerini, hükümdarların ve idare ettikleri devletlerin durumunu ve takibetmiş oldukları politikayı öğretir. Dın ve dünya işlerini bütünlemek isteyen kimse, tarihe başvurarak onu kendisine örnek edinir ve bu ilimden faydalanır. Tarih bu cihetlerden bir çok kaynaklara, türlü bilgilere, dikkatle bakış ve incelemelere ve kalblerde kanaat ve inan husule gelinceye kadar tesbite muhtaçtır. Bu gibi dikkat ve incelemeler, bu yolda hareket eden kimseyi, sürçme ve yanılmalardan kurtarır. Çünkü haberler yalnız nakil ve rivayete dayanır. âdet, örf ve sosyal politika kaide ve usullerine, cemiyet ve fertlerin dünyayı imarlarının tabiî cereyanına ve insanın sosyal hallerine ve gözle görülemeyen haller, gözle görülebi-

len şeylere uymadığı ve şimdiki durum geçmişteki durumla karşılaştırılmadığı takdirde, hataya düşmekten ve doğru yoldan sapmaktan kurtulmak ve emniyet kazanmak çok vakit mümkün olmaz. Tarihçiler, Tanrının kitabını tefsir edenler ve rivayet üstadları, naklettikleri haber ve rivayetlerin doğru veya zayıf olduğunu incelemeden, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktardıkları. kanun, usul ve benzerleri ile karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri ve varlık (kâinat) ın tabiat ve kanunlarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hâdise ve olayların vukuunun mümkün olup olmadığına inanarak nakletmedikleri için çok yanılmışlar ve doğru yoldan saparak vehim ve hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir. Bilhassa mal, para ve askerlerin hesabında ve sayısını hikâye ettiklerinde akla uymayan pek çok sözler sarf etmişlerdir ki, bunları akıl, tabiat, kanun ve kaidelerine göre incelemek zarureti vardır. Bu şekilde incelediğimiz vakit bu sözlerin yalan olduğu görülür.

Mesudî ve diğer birçok tarihçilerin İsrail ordusu hakkındaki sözleri bu cümledendir. Bu tarihçilere göre Musa, yirmi ve bundan yukarı yaşta bulunan ve silâh kullanabilecek olanların orduya intisabetmelerine müsaade ettikten sonra Tih çölünde askerini saydığında, bunların miktarı güya 600 binden fazla olmuş[12]. Bu haberi rivayet eden zat, Mısır ile Şam'ın bu kadar orduyu içine alabilecek genişlikte ve büyüklükte olup olmadığını

takdir etmeyi unutuyor. Her memleket kendi büyüklüğüne göre besleyebileceği sayıda asker bulundurabilir, o sayıdan fazlasına tahammül edemez, dar gelir. Malûm âdetler ve alışılmış haller buna tanıklık eder. Arazi dar geldiği ve saflar teşkil edilince gözle görülebilecek yerden iki, üç misli ve bundan fazla uzaklıkta bulunduğu için, bu kadar büyük sayıdaki iki ordunun birbiri üzerine yürümesi ve savaşması imkânsızdır. Yan taraflarda olanların bir kısmı olsun, diğer taraftakilerin durum ve halini bilmeyen bu kadar büyük ve çok sayıda olan iki taraf arasında savaş nasıl cereyan eder ve iki taraftan biri düşmanı nasıl yenebilir? Geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesinden daha ziyade birbirine benzer.

Fars hükümdarları ve onların devleti, İsrail oğulları devletine nispetle çok geniş ve çok kudretli idi. Fars Devletinin valilerinden biri olan Buhtunnassar'ın İsrail oğullarının yurdunu çiğneyip geçmesi, millet ve devletlerinin başkenti olan Beyt-i Mukaddes (El-Beyt-ül Mukaddes) i[13] yıkması ve bütün memleketin idaresini eline alması bunun bir delilidir. Rivayete göre Buhtannassar, Fars Devletinin batı sınırlarının askerî valisi idi. İki Irak (Acem ve Arap Irakı), Horasan, Maveraünnehir ve Bab ül-Ebvab (Demir Kapı) Fars Devletinin idaresinde olup, İsrail oğulları devletinden çok geniş olduğu halde, ordusunun sayısı hiç bir vakit bu ve buna yakın bir sayıda olmamıştır. Seyf'in rivayetine göre Kadisiyye[14] Savaşına iştirak eden ve ordularının en büyüğünü teş-

kil eden askerlerin sayısı 120 bini geçmemiştir. Yine Seyf'in rivayetine göre bu savaşa iştirak edenlerin hepsi de savaşan askerler idi. Hizmetçi, işçi vesaire 200 binden fazla idi. Ayşe ile Zührî'ye göre Kadisiyye'de Sa'd komutasında bu savaşa iştirak eden İslâm askeri ile savaşan Rüstem Komutasındaki Fars Devleti askerlerinin sayısı 60 bin olup, bunların hepsi de savaşan asker idi. Yani işçi gibi yardımcı sınıf bu sayının dışında idi. İsrail oğullarının askeri yukarda sözü geçen sayıda olduğu takdirde, devletlerinin sınırı, yurt ve bölgeleri genişlerdi. Çünkü yurdun genişliği veya küçüklüğü, onları koruyan askerin, o yurt ve ülkelerde yaşayan uruğ ve insanların çokluğu veya azlığı ile mütenasip olur. Bu hususta bu eserin birinci kitabında bilgiler vereceğiz. İsrail oğullarına gelince, bilindiği gibi, onların yurtları Ürdün ve Şam'ın Filistin kısmı ile Hicaz'da Yesrib (Medine) ve Hayber'den ibaret idi. Üstelik bu konuyu inceleyen ve sözlerine güvenilen bilginlerin rivayetine göre, Musa ile İsrail arasında ancak dört batın vardır. Çünkü Musa İmran'ın, o da Yeshab'ın, o da Kahet'in (h'nin fethası ve kesresi ile), o da Lâvî'nin. o da Yakub'un oğludur. O. İsrailullah'tır. Tevrat'ta İsrail oğullarının neseplleri böyledir. Mesudî'nin anlattığına göre iki arada geçen müddet 220 yıldır. Mesudî diyor: "İsrail yani Yakub, kendisinin evlâdı ve torunları (Esbat) ve onların evlâdı ile Mısıra geldi. Mısır'da Yusuf'un katına geldiğinde onlar yetmiş nüfustan ibaret idiler. Kıptîlerden olan Firavunlar onları

bu müddet içinde sıra ile elden ele gezdirdiler." Dört batında neslin bu sayıda çoğalması uzak bır ihtimaldir. "İsrail oğullarının askeri Süleyman ve ondan sonra hükümet sürenler çağında bu sayıyı bulmuştur" denildiği takdirde, bu dahi uzak bir ihtimal dahilindedir. Çünkü Süleyman ile İsrail arasında on bir batın vardır. Çünkü Süleyman bin Davud bin İsa bin Avaufiz (Avaufez de denilir) bin Raiz (Rouiz de denilir) bin Salamun bin Nahşun bin Amminuzab (Hammuzab da denilir) bin Remm bin Haran (Hasran da denilir) bin Pars (Pirs de denilir) bin Yahuza'dır. İddia edildiği gibi on bir batında nesil bu kadar çoğalmaz, ancak yüzler ve binleri bulabilir. On binleri, yüz binleri bulması uzak bir ihtimaldir Gözümüzle görmekte olduğumuz hazırı ve belli olan yakın çağı dikkatle düşünürsen, bunların iddialarının yanlış ve rivayetlerinin yalan olduğunu anlarsın. İsrailiyat "İsrail oğullarının hal ve haberlerini içine alan eserler" de, Süleyman'ın ancak 12 bin askeri ve bin tane de yakın adamları ve havassı ve kapılarında bağlı 400 tane atı bulunduğu yazılıdır. İsrail oğullarına dair olan haberlerin doğrusu budur. Hurafelerin kıymeti yoktur, bu hurafelere önem verilmez.

İsrail oğulları devletinin kudretli ve şevketli devri ve yurtlarının sınırları genişlemiş çağı, Süleyman'ın hükümet sürdüğü zamana raslar.

Bil ki, her yüzyıl içinde yaşıyanların hepsi de kendi çağlarında veyahut kendi çağlarına ya-

kın bir vakitte hükümet süren devletlerin askerleri hakkında söze daldıklarında Müslüman ve Hıristiyan kavimlerin orduları ve askerlerini, devletin vergi olarak topladığını ve Sultanın haraçlardan elde ettiklerini ve servet sahibi olan zenginlerin mal, cihaz ve servetlerini saymağa başladıklarında yüksek sayılardan tuttururlar, âdetlerin haricine çıkarlar ve garip vesveselere kapılırlar. Daire memurlarının askerlere dair olan defterlerini inceler, servet sahiplerinin mal ve metalarını ve servetlerinin faydalarını ve israf derecesinde bol para sarf edenlerin sarf etmiş oldukları paralarını dikkatle gözden geçirir ve incelersen, bu söylenen söz ve sayıların onda birini bile bulmadığını göreceksin. Bu sözlerin ve yüksekten tutturulan bu sayıların kaynağı, nefsin garip nesnelere düşkün olması, aşırı sözler söylemenin dile kolay gelmesi ve tenkid, takip hususunda gaflettir. Bundan dolayı kişi yanılmaktan veya kasten söylemekten kendisini sorumlu bulmuyor ve bir haberi naklederken ortasını ve adaleti araştırmıyor, incelemeden ve araştırma yoluna sapmadan dizginini bırakıveriyor. Hayvan gibi yalanların otlaklarında otluyor, Tanrının âyetleri ile alay ve bunları maskara ediyor. Tanrının doğru yolundan bir yana sapmak üzere yalan ve boş sözleri satın alıyor, böylece ziyan ve zararlı alışveriş yolunu seçmiş oluyor. Tanrı seni bu yola sapmaktan korusun!

Tarihçilerin zayıf ve esassız olarak naklettikleri haberlerden biri de, Yemen ve Arap yarım-

adası hükümdarlarından olan Tebabia'nın, Yemen'deki köylerinden kalkarak Efrikiyye (Kuzey Afrika) ve Batı Afrika'daki Berberler yurdu üzerine yürümüş olduklarına dair rivayetlerdir. Bu tarihçiler Tebabia'nın ilk hükümdarlarından olan Efrikş bin Kays bin Sayfi'nin Efrikiyye üzerine yürümüş, Berberlerden birçok adamlar öldürmüştür ve onların Arap dilinden başka anlaşılmıyan bir dil konuştuklarını işittiğinde: "Bu Berbere, keçi gibi bağırış nedir?" demiş olduğunu rivayet ederler. Efrikş'in Musa çağında veya ondan biraz önce yaşamış olduğunu anarlar. Efrikş'in o sözünden alınarak o günden beri bu kavimlere "Berber" denildiğini yazarlar. Onlara göre Efrikş Batı Afrika'dan Yemen'e dönerken orada Himyer uruğlarını bırakmış, onlar orada yerleşmişlerdir; Sinhace ve Ketame uruğları da bu uruğlardandır. Taberî, Cürcanî, Mesudî, İbni Kelbî ve Beylî, Sinhace ve Ketame uruğlarının Himyer'lerden olduğu fikrindedirler. Berber kavminden olan nesep bilginleri ise bunu kabul etmezler. Bu doğrudur. Mesudî, Efrikş'den önceki hükümdarlardan Zi'l-ezar'ın Batı Afrika üzerine yürüyerek, orasını yıktığını anar. Bu hükümdar Süleyman ile çağdaştır. Yerine geçen oğlu Yasir hakkında da buna benzer sözler söylediler. Onun, Batı Afrika üzerine yürüyerek kumluk vâdiye geldiğini ve kumu çok olduğundan geçebilecek yer bulamadığı için geri döndüğünü anarlar. Sonuncu Tebabia'dan olan Esad Ebu Kerib hakkında da bu kabilden sözler söylerler. O, Keyaniyye hükümdarla-

rından Yeştasep (Gûştasp) ile çağdaş idi. Bu hükümdarın Musul'u ve Azerbaycan'ı ele geçirmiş olduğu, Türklerle karşılaşarak onları yendiği ve onlardan pek çok kişi öldürdüğü, sonra ikinci ve üçüncü defa Türkler üzerine yürüyerek, yine aynı şekilde hareket ettiği ileri sürülmektedir. Kendisinden sonra onun üç oğlunun dahi Fars ve Türk illerinden Maveranünnehir'deki Sogd ili ve Rum yurdu üzerine yürüdüğünü, birinci oğlunun Semerkand'i ele geçirdikten sonra, çölü geçerek Çin üzerine saldırdığını ve Semerkand üzerine yürümüş olan ikinci kardeşinin kendinden önce Çin'e gitmiş olduğunu ve iki kardeşin orada birleşerek Çin'i kanlar içinde bıraktıktan sonra birlikte ganimetlerle döndüklerini, dönerken orada Himyer uruğunu bıraktıklarını, bunların şimdi de Çin'de yaşamakta olduklarını iddia ederler. Üçüncü kardeşlerinin Kostantiniyye'ye (İstanbul) kadar ilerlediğini, İstanbul'u ve Rum yurdunu kahr ve zelil ettikten sonra Yemen'e dönmüş olduğunu yazarlar.

Bu haberlerin hiç biri doğru değildir, uydurma masal ve hikâyelere benzeyen yanlış şeylerdir. Çünkü Tebabia Devleti Arap Yarımadasında hükümet sürmüştür. Devletlerinin başşehri San'a idi. Arap Yarımadası ise üç taraftan denizle çevrilmiştir. Güney tarafından Hint denizi ve doğu tarafına inen Fars Denizi "Acem körfezi" ve batı tarafından Mısır vilâyetlerinden "Süveyş körfezi" ile çevrilmiş olduğu haritalarda açıkça görülmektedir. Yemen'den batı tarafına gidecek

kimse (karadan gidildiği takdirde) Süveyş körfezi ile "Akdeniz" arasındaki kara yolundan başka bir yerden geçemez. Bu iki deniz arasındaki kara, iki konak yeri kadardır. Bazı yerleri bundan da dardır. Kendine tâbi olmadığı takdirde büyük bir hükümdarın sayısı çok olan askerle buradan geçmesi âdeta mümkün değildir. Süveyş'in Şam tarafında Amalika ve Kenanîler yaşıyorlar; Mısır tarafı ise Kıptilerin elinde bulunuyordu. Sonradan Amalika Mısır'ı. İsrail oğulları Şam'ı ele geçirdiler. Tebabia'nın bu kavimlerle savaşmış ve bu bölgelerden herhangi birini ele geçirmiş olduğu hiç bir vakit nakil ve rivayet edilmemiştir. Yemen'den Batı Afrika'ya gidildiği takdirde iki aradaki yol çok uzaktır ve gidecek olan asker pek çok yiyecek maddelerine muhtaçtır. Asker kendi yurtları olmıyan bu bölgelerden geçtiği takdirde, ekinleri ve malları yağma etmek mecburiyetinde kalacaktır. Muhtaç oldukları nesneleri kendi yurtlarından temin ettikleri takdirde, bunları nakletmek için hayvan kifayet etmeyecektir. Yiyecek ve hububat temin edebilmek için bu ordunun, ellerine geçirmiş ve kahr ve zelil etmiş oldukları ülkelerden geçmeleri gereklidir. Askerler, geçecekleri bu ülkelerin ahalisi ile anlaşarak geçebilirler, denilirse bu da uzak bir ihtimal ve son derece imkânsız bir şeydir. Bu açıklamamız, yukarıda anılan haberlerin zayıf, asılsız ve uydurma olduğunu ispat eden birer delildir. İnsan geçemeyecek olan kum deresine gelince, buralarda dolaşanlar ve geçen asır içinde Batı Afrika'nın her tarafının hal-

lerini ve köylerini anlatan yolcular çok olduğu halde, insan geçemeyen böyle bir kum deresinin mevcudiyetini haber veren olmamıştır. Buna üstelik, bu tarihçilerin anlattığı gibi garip bir şey mevcut olduğu takdirde, insanlar garip şeyleri rivayete düşkün olduğu için, bu dereden bahsedenler çok olurdu. Adları geçen bu Yemen hükümdarlarının doğru ve Türk yurtları üzerine yürümüş olduklarına gelince, geçecek yerler Süveyş'teki geçit yerlerinden geniş olsa bile, geçilecek yollar çok uzundur ve gidilecek yerler çok uzaktır. Türk yurtlarına gidecek olan Yemenlilerin yollarını Farslar ve Rumlar keserler, Tebabia'nın Fars ve Rum memleketlerini ele geçirdikleri hiç bir vakit nakil ve rivayet edilmiş değildir. Tebabia, ancak Irak sınırlarında, Bahreyn arasında, Hîre'de, Dicle ile Fırat arasında ve bu iki ırmağın arasındaki bölgelerde İranlılarla savaşıyorlardı. Bu savaşlar, Zi'l-azar ile Kianî'lerden Keykâvus ve küçük Tubba Ebu Kerib ile Yeştasep (Güştasp) ve Kiyanî'ler ile Sasan'lerden sonra hüküm süren Feodaller (Tevaif-i Müllûk) arasında cereyan etmiştir. Bu da saldırılacak yerlerin yakın olmasından ileri gelmiştir. Çin ile Türk yurtları üzerine yürümelerine gelince, iki arada diğer kavimler yaşadığı ve uzun sefer için yiyecek maddeleri ve hayvan yemi gerekli olduğu için, âdete göre, bu seferin vukuu mümkün değildir. Bundan yukarda bahsetmiştik. Bu husustaki haberler zayıf ve uydurmadır. Rivayetler doğru olduğu takdirde dahi tenkid ve reddedilirdi. Halbuki bu ri-

vayetler senet itibariyle de doğru bir yol ile nakledilmiş değildir. İbni İshak'ın Yesrib (Medine), Evs ve Hazreç uruğlarına dair haberler sırasında, sonuncu Tubba doğu üzerine yürüdü, demesi Irak ve Fars ülkesi hakkında söylenmiş bir sözdür. Hükümdarın Türk yurdu ve Tibet üzerine yürümüş olması haberine gelince, bu doğru değildir. Yukarda anlattığımız sebeplere göre, bu ülkelere yürümesine dair olan rivayetler doğru sayılmaz. Bu gibi hususlarda kendine telkin edilen haberlere sen inanma, rivayetleri iyice düşün, doğru kanunlarla ölç, böylece sen bu haberleri en güzel bir surette incelemiş olursun. Tanrı doğru yolu göstericidir.

Tanrının Kitabını tefsir edenlerin, Fecr suresindeki: "Ey Muhammed! Tanrının sütunlu olarak bina edilen İrem'i ne yaptığını görüyor musun?" âyetini açıklarken söylediği sözler bunların hepsinden de garip[15] ve daha fazla evhamla doludur. Kuran tefsircileri bu sözleri birbirinden naklederler. Bunlar İrem sözü ile, sütunlarla bina edilmiş bir şehrin kastedildiğini söylerler. Bu şehir Âd bin Avs bin İrem'e ait olup, onun Şedid ve Şeddad adlı iki oğlu vardı. Şedid helâk, Şeddad hükümdar oldu. Diğer hükümdarlar ona itaat ettiler. Şeddad cennetin vasıflarını işittikten sonra: "Ben cennetin benzerini elbette bina edeceğim." dedi ve üç yüz yıl içinde Aden sahrasında İrem şehrini bina etti. Şeddad dokuz yüz yaşında idi. Bu şehir çok büyük olup, sarayları altından, sütunları zebercet ve yakuttan yapılmıştı. Şehir

her çeşit ağaç ve bol sulu akar ırmaklarla süslü idi. Şehrin yapılışı bittikten sonra Şeddad memleketin ahalisi ile beraber oraya gitmek üzere yola çıktı. Şehre bir gece ve bir günlük yol aldığında, Yüce Tanrı'nın iradesiyle onlara gökten korkunç sesler gelmeye başladı. Bu seslerin şiddetinden hepsi de helâk oldu. Taberî, Saalibî, Zemahşerî ve başka tefsir bilginleri, bu haberi Tanrı Elçisinin sahabelerinden Abdullah bin Kilâbe'den rivayet ederler. Abdullah, kaybolan devesini aramak üzere yola çıkmış ve bu şehre rasgelmiş, götürebildiği kadar kıymetli şeyleri almış götürmüş. Bundan sonra Muaviye Kâbül-Ehbar'ı çağırtmış, ondan bu hususta sorularda bulunmuş. Kâb bu şehrin (İreme Zati'l-İmâd) olduğunu haber verdikten sonra: çağımızda kırmızı, sarışın, kısa boylu, kaşı üzerinde ve boynunda beni bulunan müslümanlardan biri bu şehre gider, o kaybolan devesini aramak üzere yola çıkar, dedikten sonra yüzünü çevirip baktığında, Abdullah'ı görmüş ve: "İrem şehrine gidecek adamın işte bu kimse olduğunu Tanrının adı ile andiçerek teyideylerim." demiş. Bundan sonra bu şehir hakkında yeryüzünün hiç bir bölgesinden haber alınmamıştır. Bu şehrin bina edilmiş olduğu iddia edilen Aden sahrası, Yemen'in ortasında bir yer olup, arkası kesilmeden bu sahra mâmurdur, bu sahrayı bilen rehberler her çeşit vasıflarla tavsif etmekte iseler de bu şehir hakkında hiç bir haber alınmamış ve haber nakletmekte uzman olanlardan kimse bu şehri anmamıştır. "Şehir artık eskimiş ve yıkılmış-

tır." denilirse, eser ve harabelerinin ortadan kaybolması mümkün değildir. Kalan eserlerinin yıkılmış olan bu şehre benzemesi icabederdi. Fakat sözlerinden bu şehrin henüz mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bazıları, Âd kavminin ele geçirmiş olduğuna dayanarak Dimeşk'in İrem olduğunu söylerler. Akla uymayan bu hezeyanlar o dereceye varmıştır ki, İrem şehrinin ortadan kaybolduğunu, ancak riyazet sahiplerinin ve sihirbazların bu şehri bulabildiklerini iddia ederler. Bunların hepsi de hurafelere benzeyen haberlerdir, tefsir yazanları buna sevk eden i'rap sanatıdır. Zati'l-İmad = Kazıklar sahibi sözünü İrem'in vasfı telâkki etmişler ve İmad'ı da sütun diye anlamışlardır. Bunun üzerine sütunlarla yapılan bina mânasını çıkarmıslardır. İnbi Zübeyr'in âyeti Âd-i İrem şeklinde izafe ile okuması bunu böyle göstermiştir. Bundan sonra uydurma kıssalara benzeyen hikâyelere vâkıf olmuşlardır. Bu kıssalar insanları güldüren şeyler sırasında nakledilen yalanlara en yakındır. Gerçekten ise İmad'dan maksat çadır direkleridir. Tefsircileri, âyeti bu şekilde tefsire sevk eden sebep sudur: âyetteki İreme Zati'l- İmadi, terkibindeki Zati'l İmade, en yakın kelime olduğundan, İrem'in sıfatı olarak düşünülmüş, gramer kaidesi ve i'rap sanatının icaplarından olarak sütunu binaya hamledip, Âd kavmi kuvvetleri ile tanınmış oldukları için İreme Zati'l-İmad'dan sütun ve direklerle yükseltilen binayı irade eylemişlerdir. İbni Zübeyr'in Âd kelimesini tenvinsiz olarak Adü İrem şeklinde izafe ile oku-

ması, tefsircilerin bu şekilde tefsir eylemelerine yardım etti. Onlar bunu, İreme Zati'l-İmad'ın sahibi olan Âd kavmi diye anlamışlar ve İrem'i belli bir binaya naklederek Aden sahrasında veyahut başka bir yerde cennete benzeyen bir şehir diye anlamışlardır. İbni Zübeyr'in kıraatinde olduğu gibi Âd İrem'e izafe edilerek, boydan uruğ, yani İrem'den kabile ve Âd'dan bu kabileden türemiş olan boy irade olunur ise, fasilenin kabileye izafesi kabilinden olur. Nitekim, Kurayş-i Kinane, İlyas-ı Muzar ve Rabi'at-Nizar ibaresinde boy (fasileler) kabilelere izafe edilmiştir. Ayeti bu yolda uzak manalara hamledip, Kuran'ı aslı olmayan hikâye ve kıssalarla tefsir ederek zayıf rivayetlere boğmak zarureti yoktur.

Tarihçilerin uydurmalarından biri de, Halife Harun-el Reşid'in Bermekileri felâkete çarptırmasının bir sebebi olarak, kızkardeşi Abbase'nin, bir azadlı olan Cafer bin Yahya bin Halid ile olan kıssa ve hikâyesinin sebep olarak göstermeleridir. Bu hikâyeye göre Halife Harun-el Reşid içki sofrasında onlarla beraber içki içmeye çok düşkün olduğu için halvette kalmamak şartiyle (bir arada bulunmaları şeriat hükmüne uysun için) yalnız evlenme akdedilmesine müsaade etmiştir. Maksadı, onların ikisini bir arada meclisinde bulundurmaktı. Abbase, Cafer'i çok sevdiği için onunla halvette kalmak üzere hileye başvurdu. Nihayet Cafer Abbase ile cinsî münasebetlerde bulundu. Cafer'in sarhoş iken böyle hareket etmiş olduğunu söylerler. Bunun sonucu olarak Abbase ge-

be kaldı. Halife Harun-el Reşid'e olup biteni bildirdiler. Halife pek darıldı. Hikâye işte bundan ibarettir. Fakat dindarlığı, anne ve babasının şerefi ve şahsiyetinin yüksekliği Abbase'nin bu gibi işlerde bulunmasına müsaade etmez. Bu ululuk ve şeref onu bundan uzaklaştırır. Abbase, Abdullah bin Abbas'ın torunudur. İki arada ancak dört batın vardır. Bunların hepsi de, Abdullah'tan sonra din ve milletin ulu adamlarıdır; eşrafıdır. Abbase, muhammed-el Mehdî bin Abdullah bin Cafer-el Mansur halifelerin babaları olan Muhammed Seccad bin Ali'nin kızıdır, o da Kuran'ı tefsir ederek anlatan Abdullah bin Abbas'ın oğludur. Abbas, Tanrının Elçisinin amcasıdır. Bu tarikle Abbase bir halifenin kızı, diğer bir halifenin kardeşidir, Aziz olan Abbasî Devletinin efradından biri, Tanrı Elçisinin halifesinin torunu olmak; Tanrı Elçisine arkadaşlık edenin ve amcasının neslinden gelmek şerefi ile kutlulanmıştır. O, her yönden vahiy nurunun ve melekler inen muhitin kızıdır. O, bozulmamış saf Arap göçebeliği ve dinin sadeliği devrine yakın bir çağda yaşamış, geniş ve süslü bir hayat içinde yaşamak gibi itiyatlardan ve bozuk ve kötü çevrelerden uzaktır. O, iffetli, kötülüklerden sakınan ve uzak olmadığı takdirde, iffet, temizlik ve zekâ onun ailesinde bulunmadığı takdirde, bunlar kimde bulunabilir? Bu fazilet ve meziyetlere sahibolan Abbase, Bermek adlı büyük babası bir köle olan ve Tanrı Elçisinin amcasının ve Kureyş eşrafının himayesine sığınan Acem azadlılarından bir azadlı olan Cafer

bin Yahya ile cinsî münasebetlerde bulunarak Arab'a mahsus olan şerefini nasıl kirletebilir? Abbase bu hareketi ile Cafer'i ve onun babasını himaye ederek, onun vasıtasiyle Bermeekîleri kölelikten kurtararak eşraf derecesine yükseltmiş olur. Himmeti bu kadar büyük ve ata babaları bu derece ulu olan Halife Harun-el Reşid Acem azatlılarından bir azatlıyı kendisine damat edinmeyi nasıl caiz görebilir? İnsaf ile hareket eden ve düşünerek bakan kimse, Abbase'yi kendi çağının büyük hükümdarlarından birinin kızı ile mukayese ederse, o kızın, devletinin ve kavminin azatlılarından bir azatlı ile bu gibi münasebetlerde bulunacağını aklı kabul etmez, bunu inkârla karşılar, iddia eden kimseyi ısrarla yalanlar. Abbase ile Halife Reşid'in derecesi, diğer bütün adamların derecesinden çok daha yüksektir.

Halife Harun-el Reşid'in Bermekîleri felâketlere çarptırması, onların devleti ve idareyi istibdatları altına almaları ve devletin hazinelerini ellerine geçirerek saklamalarından ileri gelmiştir. Harun-el Reşid biraz para istiyor, bu para ona verilmiyordu. Bermekîler, devletin idaresini onun elinden almışlar, devlet ve saltanatı onunla paylaşmış ve ortaklaşmışlardı. O, onlarla beraber devletin işlerini göremiyordu. Bu tarikle Bermek oğullarının tesirleri büyümüş, ad ve sanları uzak ülkelere kadar yayılmış, devlet memuriyetlerini ve devletin bölgelerini kendi oğullarına ve ihsanları ile terbiyelerinde yetişenlere ve iyiliklerini görenlere tahsis etmişler, nimetleri bunlardan

başkalarının ellerinden almışlar, vezirlik, kâtiplik, asker komutanlığı ve kapıcı başlığı gibi askerî, idarî ve ilimle ilgili işlerden başkalarını uzaklaştırmışlardı. Rivayete göre Halife Harun-el Reşid'in sarayında Yahya bin Halid oğullarından asker komutanlığı ve kalem sahibi olmak gibi önemli işlerin başında 25 tane başkan bulunuyordu. Harun-el Reşid, onların babası Yahya'nın terbiyesinde büyüdükten sonra, Yahya onun veliaht ve halife olmasını temin etti. Reşid halife olduktan sonra, Yahya, Reşid'in elinden idare ve hüküm işlerini aldı. Reşid ona: Ey babam! diye hitabederdi. Sultan onlara her çeşit imtiyazı verdi, onların nazlanmaları çoğaldı, şeref ve dereceleri yükseldi, yüzler onlara doğru çevrildi, herkes onlara itaat etti, emel ve ümitler onlara bağlandı. Memleketin en uzak sınırlarından hükümdarlar ve emîrler onlara hediyeler gönderdiler; onlara yaranmak ve teveccühlerini kazanmak maksadiyle vergilerden toplanmış mal ve paralar onların hazinelerine gönderildi. Şîilerin büyük adamlarına ve Tanrı'nın Elçisinin akrabasına bol bol bağışlarda bulundular. Bağışları ile onları minnetleri altında bıraktılar. Şerefli ve asîl ailelerin ihtiyaçlarının tatmin ederek onları yoksulluktan kurtardılar, böylece onları kendilerine minnettar ettiler. Parasını ödeyerek esirleri azadettiler. Bu sayede halifeden ziyade övüldüler. Herhangi bir rica veya dilek ile kendilerine başvuranlara bol bol bağışlarda bulundular, onları mükâfatlandırdılar. Yurdun bütün etraf, bölge ve şehrinde köylere,

çiftlik ve mallara sahiboldular. Bu hareketleriyle yakın adamlarını bile kendilerine darılttılar Halifenin yakın ve havassından olan büyükleri kin ve hased içinde bıraktılar, bölgelerdeki valiler, onların nimetlerinin zevalini istediler. Böylece onlarla yarış ve haset kapıları açıldı. Onların yumuşak ve lâtif olan döşeklerine devletin siyasetçilerden ibaret olan akrepler sokuldu. Şikâyetler çoğaldı. Cafer'in dayıları olan Kahtabe oğulları bile, aleyhlerinde çalışanların en ileri gelenlerinden oldu. Kalplerinde kin ve haset yerleşmiş olduğu için, kardeşlik şefkati aleyhlerinde çalışmalarına mâni olmadı, akrabalık, ahit ve antlaşma onları bundan alıkoyamadı. Bu olup bitenler, hizmetlerinde bulundukları halifenin, devletin idaresini elinden almalarından dolayı hamiyet ve gayretinin kaynadığı ve onların hareketine karşı isyan ettiği bir vakte rasgeldi. Bermekîlerin küçük suç sayılan bu gurur ve nazlanmalarında ısrarları, onları büyük suç sayılan muhalefetlere sevk etti ki, Yahya bin Abdullah bin Hasan, bin Ali bin Ebu Talip olayı bu cümledendir. Yahya, nefsi zekkiye (temiz ve salih nefis) sahibi, diye anılırdı. Yahya halife Mansur çağında Abbasîlere isyan etmiş, Fazl bin Yahya, Reşid'den kendi eli ile yazdığı aman yarlığını alarak onu Deylem ülkesinden getirmiş ve onlara bir milyon dirhem bağışlamıştı. Taberî bu hadiseyi işte bu şekilde nakletmiştir. Reşid, Yahya Bağdad'a getirildikten sonra onu Cafer'e teslim ve onun nezaretinde onun sarayında hapsetmiştir. Cafer, Yahya'yı bir

müddet hapsettikten sonra, halifeye olan naz ve niyazına güvenerek halifenin fikrini sormadan — fikrince Tanrı Elçisinin evlâdının kanlarını korumak üzere — Yahya'nın bağlarını çözdü ve onu serbest bıraktı. Cafer, bu şekilde hüküm ve idare işlerinde halifenin emrinden dışarı hareket ederek ona muhalefet etmiş oldu. Ajanlar tarafından haber verildikten sonra Reşid, Yahya hakkında ondan sorularda bulundu. Cafer işin iç yüzünü anladı ve: "Ben onu serbest bıraktım" dedi. Reşid onun bu işinden memnun gibi gözüktü, gerçekte ise onun bu işini içinde sakladı. Cafer bu hareketi ile kendi ailesi aleyhinde felâket yolunu hazırlamış oldu. Reşid onların üzerine kahrını indirdi, onların devlet ve şereflerini yok etti, üzerlerine felâket yağmuru yağdırdı, onların kendilerini ve yurtlarını yerin dibine geçirdi; onların hükümet sürdükleri çağlar kendilerinden sonra gelenlere örnek ve ibret oldu. Bunlara dair olan haberleri düşünen ve devletin idare, hareket ve durumunu ve onların hareketlerini inceleyen kimse, bu haber ve rivayetlerin doğru olduğunu ve bu hâdiselere sebebiyet verdiğini bilir.

Sen İbni Abdi-Rabbih'in, Reşid'in büyük babasının amcası Davud bin Ali ile Bermekîleri felâkete çarptırması hususundaki konuşmasına dikkat eder ve onun El-İkdü'l-Ferid adlı eserinin şairlere ayırdığı bölümünde yazdıklarını gözden geçirir ve Asmaî'nin gece sohbetlerinde Reşid ile Fazl bin Yahya'ya söylediklerini okur isen, onları mahveden şeyin, halifeye ve onun dunundan olanlara

karşı istibdatta yarışmalar ve gayret ve hamiyet olduğunu anlarsın. Halifenin havassından olan Bermekî düşmanlarının Halife'ye işittirmek ve kalbinde sakladıklarını harekete getirmek maksadıyle, hile yolu ile mugannilere yaptıkları telkinleri düşünürsen, bunu anlarsın. Bir muganni Reşid'in meclisinde şu iki beyti okumuştu:

ليت هندا أنجزتنا ماتعد   وشفت أنفسنا مما تجد
واستبدت مره واحدة   انما العاجز من لا يستبد

"Ne olurdu, Hind, bize olan va'dini bir defa olsa dahi yerine getirmiş olsaydı, onun bu va'dini yerine getirmesiyle, (sevgiden dolayı) tutulmuş olduğumuz hastalıklardan kalbimiz şifa bulurdu. Bir defa olsa dahi, istibdatla —müstakillen— hareket ederek başkalarının tahakkümünden kurtulsaydı ne iyi olurdu? Çünkü ancak âciz olan kimse müstakil (istibdatla) iş göremez."

Halife Reşid bu beyitleri işittiğinde: "Evet Tanrının adını anarak kendimin âciz olduğumu itiraf ederim" dedi. Bermekîlerin düşmanları, bu gibi hareketleri ile Halifeye tesir ettiler ve içinde saklanmış olan gayret ve hamiyeti harekete getirdiler. Reşid'in öc alma kudretini onlara musallat ettiler. İnsanların kahrından ve kötü hallerinden Tanrıya sığınırım.

Reşid'in içki içmesine ve nedimleri ile beraber sarhoş olmasına gelince, ona bunu isnadet-

mekten Tanrıya sığınırız, biz onun kötü işleri hakkında bir şey bilmiyoruz, bu isnatlar Reşid'in kılık ve haline ve onun halifelik makamına uygun değildir. Onun gerekli (vacip) olan din görevlerini ödediğini ve din ve adalet kaidelerinden ayrılmadığını biliyoruz; o, bilginler ve velilerle sohbet eder; Füzayl bin İyaz ve ibni Semmâk ve Ömerî ile konuşur ve Süfyan Sevri ile mektuplaşır ve onların vaızlarından vecde gelir ağlardı. Kâbe'yi tavaf ettiği vakit ağlamaları, ibadetleri ve namazları vaktinde kılması ve sabah namazına ilk vaktinde hazır bulunması, bu isnatların asılsız olduğunu gösterir. Taberî ve başkası onun her gün yüz rekât nafile namazı kılmış olduğunu rivayet ederler. O, bir yıl gazâya, ikinci yıl hacca giderdi. O, namaz kılarken güldürmek isteyen soytarısı İbni Meryem'i korkutarak onu bundan menetmişti. Halife namazda: "Kendimi yaradan Tanrıya ne için ibadet etmiyorum?" âyetini okuduğunda İbni Meryem: "Ne için ibadet etmediğini ben nereden bileyim?" dediğinde, Reşid kendisini idare edemeden gülmüştü. Bundan sonra Reşid darılarak maskarasına doğru yüzünü çevirdi ve: "Ey Meryem'in oğlu! Namaz kılarken de mi maskaralık ediyorsun? Seni Kur'an ve din hakkında saygılı davranmaya ve bundan sakınmaya çağırırım, namaz haricinde bildiğin gibi hareket edebilirsin." dedi. Faziletlerle süslenmiş olan selefleri çağına yakın bir vakitte yetişmiş olduğu için o, ilimde ve sadelikte çok yüksek bir derecede idi. Büyük babası Ebu Cafer ile arasın-

da çok bir zaman geçmemiş, Reşid küçük yaşta iken ona halef olmuştu. Ebu Cafer halife olmadan önce ve halife olduktan sonra ilim ve dinde yüksek bir mevki sahibi idi. Ebu Cafer imamı Malik'e (715 - 795 M.) hadise dair olan El-Mu vatta kitabını telif etmeyi tavsiye ettiğinde ona: "Ey Abdullah'ın babası! yeryüzünde senden ve benden daha bilgin kimse kalmadı, beni halifelik meşgul ediyor, sen bir kitap yaz, müslümanlar bu kitabından faydalansınlar, bu kitabı yazarken Abdullah bin Abbas'ın ruhsat ve müsaadelerinden (geniş davranmasından) ve Abdullah bin Ömer-in sıkı ve şiddetli hareketlerinden sakın, eserini müslümanların haline uygun olarak hazırla!" diyen odur. Malik[19] diyor ki: "Tanrının adı ile andiçerek Ebu Cafer'in o gün bana kitap telif etmek usulünü öğretmiş olduğunu teyideylerim". Reşid'in babası ve Ebu Cafer'in oğlu Mehdî, bir gün onun bizzat kendisinin terzilerle beraber ailesi âzasının eskimiş —yırtık— giyimlerine yama vurdurmakla meşgul olduğunu gördüğünde oğlu, babasının bu işini beğenmedi. Babasına: "Ey müminler emîri! Alacağım olan hissem hesabına bu yıl aile âzalarına yeni giyimler giydirilsin" dediğinde, Ebu Cafer Mansur: "Hissen kendine olsun" diye cevap verdi ve oğlunun bu itirazı onu bundan alıkoymadı. Müslümanların parasından ailesi efradına yeni elbiseler giydirmek hususunda cömertlik göstermedi. Mansur ile ikisi arasında az bir vakit geçmiştir. Reşid aile içinde bu kılık ve kıyafette terbiye edilmiş, ana ve babalarının ah-

lâkı tesiri altında yetişmiştir. Bu terbiye ile yetişmiş olan Reşid'in içki içmesi ve bu suçu aşikâr olarak işlemesi mümkün müdür? Cahiliyet çağında bile Arap eşrafının içki içmekten sakınmış olduğu malûmdur. Onlar bağlarında üzüm çubukları bulundurmazlar, birçoğu nazarında içki içmek ayıp sayılırdı. Reşid ile baba ve ataları din ve dünya işlerinde zem edilecek şeylerden sakınırlar, övülen vasıf ve kılıklardan ayrılmazlar, kemalât ve fazileti seçerler, şeref ve namusa dokunan Arap âdet ve işlerinden çekinirlerdi.

Taberî (838 - 923) ve Mesudî (Öl. 956), nin Reşid'in doktoru Cibril bin Bahtiyaşu ile olan muamelesine dair olan sözlerine[17] dikkat et Reşid'in sofrasına balık getirildiğinde doktor Reşid'e bu balığı yedirmedi. Reşid'in sofrasını idare eden (ve halife yemeği yemeden önce yemeği tadıp bakan) adamına bu balığı kendi evine götürmesini emretti. Reşit doktorun emrini duyduğunda şüphelendi ve hademesine evine getirdikten sonra doktorun balığı yiyip yemiyeceğini anlamasını emretti. Cibril özür dilemek üzere, balığı üç parçaya bölerek hazırladı. Bu üç parçayı üç kadehe koydu. Birini ilâçlanmış et ve tat veren baharlar ve sebzeler ve soğukluk veren maddeler ve helva ile karıştırdı. İkinci kadehteki balığın üzerine buzlu su ve üçüncü kadehteki balığın üzerine sâfi içki döktü. Birinci ve ikinci kadehteki balık hakkında: "İşte bu müminler emîrinin yemeğidir", üçüncü kadehteki balık hakkında: "İşte bu Cibril bin Bahtiyaşu'nun yemeğidir" dedi ve balıkları hali-

fenin sofracı başısına teslim etti Reşid uykusundan uyandıktan sonra azarlamak üzere doktoru çağırttı. Her üç kadehteki balık getirildi. Üzerine içki dökülmüş olan balığın parçalanarak karışmşı ve cıvık (mayi) bir hale gelerek akmış, diğer kadehlerdeki balıkların bozulmuş ve kokusu değişmiş olduğu görüldü. Bu tarikle Cibril bin Bahtiyaşu, balığı ne için yedirmemiş olduğunu anlatmış ve özür dilemiş oldu. Bundan, halife Reşid'in içki kullanmaktan sakınganlığı yakın adamlarına ve sofrasında bulunan ve sofrasını idare edenlerce belli olduğu anlaşılmaktadır. Halife Reşid'in, içki düşkünü olduğu için şair Ebu Nüvas'ı hapsetmeye karar vermiş olduğu bir gerçektir. Ebu Nüvas ancak tövbe edip içki içmeyi bıraktıktan sonra cezasından kurtuldu. Reşid, Irak bilginlerinin mezhebine göre, yani içilmesi câiz olduğuna fetva verdikleri için Nebiz, yani hurma şırası içiyordu. Irak bilginlerinin bu husustaki fetvaları herkesçe mlûmdur. Safi içki içmekle Reşid'i itham etmek için hiçbir sebep yoktur. Bu gibi esassız, yalan haberleri örnek edinmek de doğru değildir. Reşid İslâm milleti nazarında haram sayılan büyük günahlara katlanmaktan uzaktır. Onlar israftan sakınırlar, giyimlerinde, süs kabilinden olan nesnelerde, kullandıkları ve yedikleri her şeyde israftan ve geniş davranmaktan sakınırlardı. Çünkü onlar göçebeliğin sadeliğini bırakmamışlar ve dinin öz safiyetinden ayrılmamışlardı. Bu bir gerçek iken; onların mübah olan nesneleri bırakarak harama katlanmış ve süs diye haram olan

şeyleri kullanmış olduklarını nasıl düşünebilirsin? Taberî ve Mesudî ve başka tarihçiler Emevî ve Abbasî halifelerinden her birinin hafif bir surette gümüşle süslenmiş kuşak ve kılıç kuşanarak ve daha hafif bir surette gümüşle süslenmiş olan oyan ve eğerle hayvanlarına binmiş olduklarını anarlar. Altın ile süslenmiş nesnelerle bezenerek ilk defa olarak hayvana binen halife Reşid'den sonra, Abbasî halifelerinin sekizincisi olan Mu'taz bin Mütevekkil[18] dir. Giyimlerinde böylece sadelikten ayrılmamış olan bu zatların içtikleri içkiler hakkında ne düşünebilirsin? Tanrı dilerse bu eserin birinci kitabında anlatacağımız gibi, devletin göçebelik ve tazeliğinin ilk çağındaki tabiatını anlar isen, devletin bu çağında onların israf ve geniklikten ne kadar sakınmış olduklarını da anlarsın.

Me'mun'un kadısı ve sohbetdaşı olan Yahya bin Eksem hakkındaki hikâye dahi buna yakındır veyahut buna uygundur. Yahya'nın Me'mun ile beraber içki içtiği hikâye edilmektedir. Bu hikâyeye göre Yahya gecelerden birinde sarhoş olmuş, Me'mun onu kokusu hoş olan fesleğen gülü içine gömmüş. Yahya ayılıncaya kadar güller içinde kalmış. Yahya'nın dilinden şu beyitler inşat edilmektedir:

"Ey ulumuz ve ey bütün insanların emîri! Sâkilik eden hükmünde bana zulmetti. Ben sâkinin güzelliğinin düşkünü ve onun mekrinden gafil olduğum için gördüğün gibi akıl ve dinim elimden gitti."

Reşid gibi Yahya ile Me'mun da Nebiz (şıra) içerlerdi. Nebiz ise onlara göre haram sayılmazdı. Onlar sarhoş olmaktan uzak idiler. Yahya'nın Me'mun ile arkadaşlığı dinî bir dostluktan ve dinî kardeşlikten başka bir şey değildi. Yahya'nın Me'mun ile bir evde uyumuş olduğu da bir gerçektir. Me'mun'un faziletlerinin ve güzel muaşeretinin bir örneği olarak onun gecelerden birinde susamış olduğu halde uykusundan uyandığı ve Yahya bin Eksem'i uyandırmamak üzere, yavaşça suyu araştırmış — bularak içmiş — olduğu rivayet edilmektedir. Onların beraber sabah namazını kılmış oldukları da bir gerçektir. Bu meziyetlere sahip olanların içki içmekten uzak bulunacakları bellidir. Üstelik Yahya hadîs bilginlerinin en ileri gelenlerindendir. İmam Ahmet bin Hanbel ile kadı İsmail, Yahya'yı överler. Tirmizî Camiinde (Sünen-i Tirmizî veyahut Cami-i Tirmizî'de) ondan hadîsler rivayet eder. Müznî, Buharî'nin Yahya'dan (Cami) yani (Sahih) inden başka bir eserinde, Yahya'dan hadîs rivayet etmiş olduğunu anar. Yahya'ya ta'n etmek, ondan hadîs rivayet edenlerin hepsine ta'n etmek demektir. Sözlerinde ve işlerinde dikkatsiz olanlar onu oğlanlara meyl ve muhabbet etmekle ittiham etmişlerdir, bu Tanrıya iftira ve bilginlere yalandan töhmet isnat etmektir. Bunlar, kıssacıların esassız olan haberlerine güvenerek bu sözleri söylemişlerdir. Bu sözler Tanrının düşmanlarının bühtan ve iftiraları olacak. Çünkü Yahya kemalinden ve halife ile olan dostluğundan dola-

yı kıskanılıyorlardı. Diyanet ve ameldeki derecesi onu bu isnatlardan temizlemektedir. İbni Hanbele halkın onnu hakkındaki töhmetleri anıldığında imam: "Tanrıya bundan sığınırım, bu sözleri kim söylüyor?" dedi ve bu iftiraları şiddetli bir surette reddetti. Kadı İsmail de onu övüyordu. Onun hakkında söylenen sözler nakledildiğinde o: "Herhangi bir âsî'nin ve hâsid'in yalan sözleri ile onun adaletinin zail olmasından Tanrıya sığınırım; oğlanlar hususunda yalandan ona iftira edilmiş olan şeylerin onda bulunmasından da Tanrıya sığınırım ve onu bundan sakınırım, ben onun kalb ve göğsünde saklanmış olan hallerini bilirim, ben onu Tanrıdan çok korkan bir kişi olarak tanıyorum, onda bir nevi hafiflik vardı, fakat güzel ahlâk sahibi idi. Bu gibi isnatlarda bulunanlar bu hafifliğinden dolayı onun hakkında bu gibi sözler söylemişlerdir." dedi. İbni Hayyan onu sözüne güvenilen (mevsuk) kimselerden sayar ve: "Onun hakkında söylenenlere kulak asma, bu sözlerin çoğu doğru değildir." der.

Bu hikâyelerin benzerlerinden biri de İbni Abdirrabbih'in, Me'mun'un Hasan bin Sehl'in kızı Buran ile evlenmesinin sebebine dair naklettiği Zenbil (sepet) hikâyesidir. Bu hikâyeye göre Me'mun, gecelerden birinde Bağdat sokaklarında dolaşırken evlerden birinin damından atlas ve ipekten örülmüş iplerle bağlanmış bir zenbil (sepet)in aşağıya uzatılmış olduğunu gördü. Me'mun sepete oturdu. İpleri çektiğinde ipler kımıldadı, yukarıya doğru yükselerek, şu ve şu vasıflarla

tavsif edilen son derecede güzel bir surette döşenmiş ve gözleri kamaştıran, akılları hayrete düşüren ve düzenli bir şekilde yapılmış güzel bir salona ulaştı. Perdeler arkasından son derece güzel ve güzelliğiyle insanları kendisine meftun eden bir kadın salona geldi. Me'mun'u selâmladı, beraber şarap içmek üzere onu sofraya çağırdı. Me-mun sabaha kadar bu güzel kadınla beraber içki içti. Sabah olduğunda arkadaşlarının yanına indi. Onlar, halifenin kendilerini bıraktığı hal üzere yerlerinde duruyor ve onun dönmesini bekliyorlardı. Me'mun kızı sevmiş ve onun düşkünü olmuştu. Bundan sonra Me'mun, kızını istemek için babasına adam gönderdi. Hikâye işte bundan ibarettir. Dini, ilmi ve doğru yoldan ayrılmayan babalarının kılık ve hareketlerini kendine örnek edinen, milletin temelleri olan dört halifenin yolundan ayrılmayan ve bilginlerle münazara eden, namazlarında ve dinin diğer hususlarında dahi Yüce Tanrının çizdiği yol ve hükümlerden ayrılmıyan Me'mun'un hal ve kılığı, onun bu gibi işlere yanaşmasına mânidir. Fâsık ve fâcirler gibi geceleri sokaklarda ve evlerin çevrelerinde göçebe arap âşıkları gibi gece sohbetlerine dalmak, bu meziyetlere sahip olan Me'mun'a nasıl isnat edilebilir? Hasan bin Sehl'in kızının mevki ve şerefi ve babasının evinin iffeti ve kötülüklerden korunmuş olması da buna mânidir.

Bunların benzeri olan hikâyeler çok ve tarihçilerin eserlerinde anılmıştır. Bu hikâyeleri uydurmak, söylemek ve bu husustaki konuşmalar;

haram olan lezzetlere dalmaktan ve iffetli kadınların iffet ve şereflerini kirletmeye düşkün olmaktan ileri gelmektedir. Bunlar zevklerine uyarak bu hikâyeleri uydurmak ve söylemek suretiyle teselli bulmaktadırlar. Bundan dolayı bunlar, bu haberlerin benzerleri hakkında çok konuşurlar, defter ve eşerlerin yapraklarını gözden geçirdiklerinde, bu gibi hikâyeleri bulup meydana çıkarırlar. Bu hikâyeciler onların tanınmış olan ululuk ve büyüklüklerine uygun olan meziyetlerini örnek etse ve bunu bilse idiler, haklarında çok hayırlı olacaktı. Ben, günlerden bir gün hükümdar oğullarından birini şarkı (gınâ) ve çalgı öğrenmeye düşkün olduğu için azarlamış ve ona: "Bu işler senin mevki ve derecene uygun değildir." demiştim. O bana: "İbrahim bin Mehdi'nin bu sanatın üstadı ve mugannîlerin pirleri olduğunu biliyor musun?" diye mukabelede bulundu. Ben ona: "Sen onun babasını ve kardeşini kendine örnek edinir isen daha iyi olmaz mı? Bu sanatın İbrahim'i halifelik mevkilerinden alıkoyduğunu biliyor musun?" dedim. Genç, benim azarımdan müteessir olarak musiki öğrenmekten vazgeçti. Yüce Tanrı istediği kulunu doğru yola sevk eder.

Esassız, uydurma haberlerden biri de Kayrevân ve Kahire'de hükümet süren ve Şiî halifelerinden olan Ubeydî'lere dair haberlerdir. Pek çok tarihçiler bunların, Tanrının Elçisinin neslinden gelmemiş olduklarını ileri sürerler ve bunu ispat etmeye çalışırlar. Ubeydî'lerden İsmail'in İmam

Cafer Sadık soyundan gelmiş olduğunu inkâr ederler. Bunlar (o çağda) zayıf düşmüş olan Abbasî halifelerine yaranmak için uydurulmuş olan sözler ve hikâyelere dayanarak bu fikirleri savunur. Bunların soylarına olan bu iftiralar kendilerini memuriyetlere tâyin edenlerin hoşlarına gitmek ve onları düşmanlarının kederleriyle sevindirmek maksadıyle uydurulmuştur. Bu hususta söylenmiş bazı sözleri onlara dair olan haberleri naklederken anacağız. Bu sözleri söyleyenler, olayların delâlet ve tanıklığını bilmeden Ubeydî'lerin neseblerini yalanlamaya kalkışmışlar. Cereyan eden hâdise ve hallerin, iddialarını reddedecek mahiyette olduğunu düşünmemişler, çünkü tarihçilerce, Şiîler Devletinin ilk kuruluşu Abdullah Muhtesib'ın Ketameler ilinde "Muhammed ailesini koruması, yani onlardan adı anılmıyan bir zata" bîate çağırmasıyle başlanmıştır. Bîate çağırması haberi yayıldığı zaman, Ubeydullah Mehdî ile oğlu Ebu Kasım, onun dâveti yayıldığını ışittiklerinde, hayatlarından korktukları için halifeliğin merkezi olan doğudan kaçarak Mısır'a gelmişlerdir. Onlar tüccar kıyafetine girerek İskenderiye'den yola çıktılar. Mısır ve İskenderiye valisi olan İsa Nuşerî bunu haber aldığında, arkalarından yetişerek onları yakalamak üzere süvariler gönderdi. Arıyanlar arkalarından yetişti iseler de, giyim ve kıyafetlerini değiştirmiş oldukları için, onları tanımadılar. Onlar mağribe (Batı Afrikaya) gittiler. "Bunu haber alan" Mu'tazid, Kayrevan şehrinde oturan Efrikiyye (Kuzey Afrika) emîrleri olan Aglab

oğullaına ve Sicilması emirleri olan Midrar oğullarına mektuplar yazarak onlara karşı bütün yolları tutmalarını ve onları araştırmak için ajanlar göndermelerini emretti. Midrar oğulları ailesinden Sicilmase sahibi El-Yasa onların Sicilmase şehrinde saklanmış oldukları yerlerini öğrendi. Şiîlerin Kayrevan'da Aglab oğullarını yenmelerinden önce, halifeyi memnun etmek üzere, onları yakaladı ve hapse attı. Bundan sonra mağrib (Batı Afrika) de, Yemen'de, İskenderiye, sonradan Mısır, Şam ve Hicaz'da Ubeydî'lerin davetleri yayıldı, onlara bîat edildi. Bu dâvetin bir sonucu olarak onlar, İslâm yurtlarını Abbasîler'le yarıyarıya paylaştılar. Az kalsın bunlar Abbasîler'i yurtlarından sürecekler ve halifeliği ellerinden alacaklardı. Abbasî halifelerine tahakküm etmiş olan Deylem'lerin azaltısı emîr (Aslan) Besâsirî Acem, emîrleri ile iki arada cereyan eden çekişme ve savaşlarda onları yendikten sonra, Bağdat ve Irak'ta Alevîleri bîate dâvet etti. Alevîlerden Mısır halifesi Müstansır adına Bağdat ve Irak minberlerinde tam bir yıl hutbe okuttu. Alevilerin kuvvet ve kudret kesbetmelerinden dolayı Abbasîler Devleti sarsıldı. Abbasîler'in dereceleri alçaldı. Denizin öbür tarafında (Endelüs'te) hükümet süren Emevîler, bunların kendileriyle savaşmalarından korkarak kaygı ve hasret içinde yaşadılar. Nesebi şüpheli olup yalandan nesil ve neseb ve halifeliğe istihkak iddia eden bir kimse, nasıl bu derecede kuvvet ve kudret kazanır ve arkasından bu kadar insanları sürükleyebilir? Ya-

landan nesep uyduran ve kendisinin Tanrı Elçisinin evlâdından olduğunu iddia eden Karmatî'nin halini düşün ki, daveti ve işi çözüldü. Etbaı yanından ayrıldı, kötülüğü ve hilesi çarçabuk meydana çıktı. Onun ve etbaının âkıbeti son derecede kötü oldu, onlar suç ve günahlarının cezasını çektiler. Ubeydî'lerin iddiaları yalan olduğu takdirde, bir müddet sonra da olsa bilinirdi.

ومهما تكن عند امرىء من خليقة
وان خالها تخفى على الناس تعلم

"İyi veyahut kötü bir kılık ve karaktere sahip olan kimse, bu halini insanlar bilmez sanır ise de, onun bu hali belirsiz kalmaz."

Bunların devleti 270 yıl kadar devam etti. İbrahim (a. m.) in makam ve namaz kıldığı yere ve Tanrı Elçisinin yurduna, gömüldüğü yere (Medine'ye) ve hacıların vakfede (ayakta durarak Yüce Tanrıya yalvarmakta oldukları arefata) ve meleklerin indiği yerlere sahip oldular. Devletleri yıkıldıktan sonra dahi taraftarları hep eskisi gibi onlara tamamiyle mutidiler ve onları seviyorlar ve onların imam İsmail bin Cafer Sadık'ın evlâdı olduklarına inanıyorlardı. Taraftarları, devletleri yok olduktan, izleri ve eserleri eskidikten sonra bile onlara bîate çağırarak[19] defalarca harekete geçtiler. Onların neslinden gelen çocukların adlarını anarak, onların halifeliğe istihkaklarını iddia ettiler, önce gelip geçen imamların vasiyetleri ile, bunları halifelik makamına

geçirmek istediler. Bunlar onların nesillerinden şüphelense idiler, onlara yardım etmek hususunda bu gibi tehlikelere katlanmazlardı. Çünkü davet eden kimsenin, yani bîate davet edenin, davetinin doğruluğunda şüphesi olmaması ve biâtin doğruluğuna inanmış olması, bu iddia ettiğini, kalbinin yalanlamaması gerekir[19].

Mütekellimînin üstadı olan kadı Ebu Bebir Bakilânî'nin cerhedilmiş olan bu fikre meyledip bu zayıf olan fikirde bulunması şaşılacak bir haldir. Üstadın bu fikre kapılması bu nesilden gelenlerin mülhit olduklarından (dinden bir yana sapmalarından) ve rafiziliğe dalmalarından ileri geliyor ise, bu, onların davetlerini inkâr ve reddetmek için bir sebep teşkil etmez. Neseplerinin Tanrı Elçisine ulaşması da, küfürlerinden dolayı onları Tanrı katında sorumlu olmaktan kurtarmaz. Yüce Tanrı Nuh'a bir oğlu hakkında: "O, senin ailenden değildir, çünkü o iyı olmayan bir iş işlemiştir, bilmediğin bir iş hususunda benden sorma." buyurur[20]. Tanrının Elçisi kızı Fatma'ya va'zederken: "Ey Fatma! Bil ki ben seni Tanrı katında sorumlu olmaktan hiç bir vakit koruyamam." demiştir. Bir kimse bir meseleyi bilir ve bir işi şüphesiz olarak anlar ise, o kimseye o işi açık olarak söylemek ve anlatmak vacip olur. Yüce Tanrı hakikati açık olarak anlatır. Tanrı, kullarına doğru yolu gösterir. Taraftarları çoğaldığı ve onlara biate çağırmak üzere daîleri uzak ülkelere kadar yayıldığı ve birbiri arkasından devlete karşı harekete geçtikleri için, devletler onla-

ra şüphe gözü ile bakıyorlar, onlar düşmanlarının mürakabesi altında bulunuyorlardı. Bundan dolayı Alevîlerin büyükleri bir yerde saklanarak yaşamaya mecbur oldular, şairin dediği gibi, saklandıkları yerler belli olmazdı:

"Günlerden benim adımı sorar isen, bilmez, nerde yaşadığımı sorar isen, bulunduğu yeri de bilmez."

Bundan dolayı Ubeydullah Mehdî'nin büyük babası imam Muhammed bin İsmail'e Şiiler (mektûm = saklanmış) adını vermişlerdir. Çünkü onlar kendilerine kahredenlerden korkarak, onun saklanmasına (ihtifasına) ittifakla karar vermişlerdi. Bundan dolayı Abbasîlerin taraftarları, ilk zuhurları sırasında onların neseplerine ta'n ederek zayıf düşmüş olan Abbasî halifelerine yaranmak istediler ve bu ta'n onların yardımcılarının ve düşmanları ile savaşan komutanlarının hoşlarına gidiyor, bunlar, bu ithamlarla Şam, Mısır ve Hicaz'da kendilerine galebe çalmış olan Ubeydîlerin taraftarları olup da onlara bîate çağıran Ketame Berberlerine karşı, kendilerinin mukavemetten âciz olmalarının utancını defediyorlardı. Bağdat'ta kadılar Ubeydî'lerin Tanrı Elçisinin neslinden geldiklerini reddederek bir rapor hazırladılar; kadılar, kendileri ve bilginlerin en tanınmışlarından bir kitle, bu cümleden Ebu Hamid Esferainî, Kudurî, Seymerî, İbni Ekfanî, Ebîverdî ve Şerif Razî, onun kardeşi Murtaza, İbni Bathavî, Şiilerin fakihi Ebu Abdullah bin Numan ve Muhammed ümmetinin en meşhur imamların-

dan başkaları buna tanıklık etti. Ubeydî'lerin Tanrı Elçisinin neslinden geldikleri reddedilen o gün, bayram gibi üstün bir gün oldu. Bu vakit hicretin 460. yılı ve Kadir'in halifeliği çağı idi. Haberler Bağdat ahalisi ve çoğunluğu Abbasî'lerin taraftarı ve Ubeydî'lerin neseplerine ta'n edenler arasında yayılmış olduğu için, bu bilginler işittikleri bu haberlere dayanarak tanıklık etmişlerdir. Bu haberleri rivayet edenler işittikleri gibi nakletmişlerdir. Halbuki bu haberler hakikate uygun değildir. Mu'tezid'in Ubeydullah hakkında Kayrevan'da hükümet süren Eglab oğullarına ve Secilmase'de hükümet süren Midrar oğullarına yazdığı mektuplar, bunların neseplerinin Tanrı elçisine ulaştığı iddiasının doğru olduğunu ispat eden bir vesika ve doğru bir tanık teşkil etmektedir. Mu'tezid ise Tanrı Elçisinin ailesinin nesebini herkesten iyi bilen bir zattır. Devlet ve Sultan'ın "katı" dünyanın bir pazarı (hükmünde) olup. bu pazara ilim ve sanattan ibaret olan her çeşit mal ve meta getirilir, iş ve güçlerini ve menfaatlerini kaybedenler, o pazarlarda kazançlar temin etmeyi ümidederler. Rivayet ve haberler nakleden süvariler yarışarak oraya gelirler. orada revac bulan mal bütün insanlar katında revaç bulur. Devlet, zalimane hareket etmez. doğru yoldan bir yana sapmaz. idraksizlikten ve zaaftan uzak bulunarak. diğer kavimlerin yoluna sapar ve doğru yoldan ayrılmaz ise, onun pazarında halis ipekler ve sâf altınlar revaç bulur. Devlet, kötü maksatlar takibeder ve kin ve hasede dayanır

ise, azgınlık ve bâtılın simsarları orada kaynaşır ve o devletin pazarında kalp ve karışık paralar geçer. Basiret gözü ile bakan ve dikkatle düşünen kimse, kendi fikir ve düşüncesinin ve incelemesinin adaletli bir ölçüsüdür.

İdris bin İdris bin Abdullah bin Hasan bin Hasan bin Ali bin ebi Talib'in (Tanrı hepsinden razı olsun) nesebine ta'n ederek, fısıldaşarak konuşulan sözlerin çoğu, yukarda andığımız hikâyelere nispetle, hakikatten daha uzaktır. İdris, babasından sonra uzak batıda imamet makamına geçmiştir. Neseplerine ta'n edenler büyük İdris'ten annesinin hamlinde kalan çocuğun İdris'in oğlu olmayıp, azatlıları Reşid'in çocuğu olduğunu iddia ederler. Tanrı bu iddiada bulunanları kendisi takbih etsin, cehalet içine dalmaları, onları hakikatten uzaklaştırmış olduğu için, küçük İdris'in nesebi hakkında bu sözleri söylemişlerdir. Bunlar bilmezler midir ki, büyük İdris'in Berber ilinde akrabaları vardı. O; (mağrib) Batı Afrika'sına geldiğinden ölünceye kadar, sade göçebelik hayatı içine dalarak göçebe hayatı yaşamıştır. Göçebelerin bu gibi hususlardaki halleri belirsiz değildir. Onların bu gibi hususlarda şek ve şüpheyi icabettirecek gizli ve saklı halleri yoktur. Bütün ailelerinin ve ev içlerinin halleri, ortaklarının ve komşularının gözleri önünde cereyan etmekte ve duvarlar birbirine bitişik olduğu ve barınakları alçak ve arada fâsıla olmadığı için her şey aralarında işitilmekte ve duyulmaktadır. Köleleri olan Reşid, sahibi olan büyük İdris öldükten son-

ra. İdris ailesinin velilerinin ve taraftarları olan şiîlerin gözleri önünde ve hepsinin de nezareti ve murakabesi altında, bütün ailenin işini görüyordu. Uzak Batı Afrikasının Berberleri babası öldükten sonra, ittifakla küçük İdris'e bi'at edip, kendi rızaları ile ona itaat ettiler ve onun uğrunda canlarını ve mallarını feda etmeye söz verdiler. Küçük İdris'in düşmanları ile olan savaşlarında ve gazvelerinde ölüm denizlerinin enginlerine daldılar. Kalbleri onlara bu gibi şüpheleri telkin ve kulakları şek ve şüpheyi icabettiren sözleri hain düşmandan veyahut şüpheli münafıktan olsa dahi, işittikleri takdirde, bunların bir kısmı olsun, küçük İdris'in bu savaşlarına katılmadan arkada kalmış olurdu. Tanrının adını anarak bunlardan hiç biri vukua gelmemiş olduğunu te'kid eylerim. Bu sözler ancak düşmanları olan Abbas oğulları ve onların Efrikiyye (Kuzey Afrikası) valileri olan Eglab oğulları tarafından uydurulmuş sözlerdir. Büyük İdris, Fehh[21] olayında Abbasîler askerine yenildikten sonra, mağribe (Batı Afrikasına) kaçtı. Halife Hâdi Eglab oğullarına büyük İdris'i yakalamak üzere her tarafa gözetçiler tâyin ve ajanlar göndermelerini emretti. Fakat bunlar İdris'i ele geçiremediler. Büyük İdris kurtularak Batı Afrikasına vardı. Orada daveti yayıldı. İmameti kabul edildi. Halife Reşid Abbasîler'in azatlısı ve İskenderiye valisi olan Vazıh'ın gizlice Şiî olup Alevîlere muhabbet edip, büyük İdris'in Batı Afrikasına geçmesine mâni olmadığını ve iki yüzlülük gösterdiğini işittikten sonra, Vazıh'ı öldürttü.

Reşid babası Mehdî'nin azatlılarından Şemmah'ı çare ve hilesini bularak büyük İdris'i öldürmeye gizli bir surette memur etti. Şemmah büyük İdris tarafına geçmiş ve kendisinin sahipleri olan Abbasîler'den bezmiş olduğunu söyleyerek büyük İdris'in katına geldi. İdris onu yanına ve kendisinin yakın adamları arasına aldı. Şemmah bu yakınlıktan faydalanarak İdrls'e zehir içirerek onu öldürdü. Büyük İdris'in ölüm haberini Abbasîler işittiğinde, onun ölümüyle batıda Alevîlere davet ve bîatın arkası kesileceği ve izleri büsbütün silineceği ümidiyle sevindiler; bu haber onları çok sevindirdi. İdris'in hamilde (ana karnında) bir çocuğu bulunduğu haberi işitildiğinde, haberi asılsız olarak telâkki ettiler. Fakat tekrar davet başladı. Batı Afrikasında şiîler tekrar harekete geçtiler. İdris bin İdris'e biat edildi. Alevîler devleti tekrar kuruldu. Hu haber, okların delerek geçmesinden daha siddetli bir surette Abbasîlere tesir etti. Büyük İdris'in kuvvet ve kudret kesbetmesiyle Abbasîler'in Batı Afrikasındaki hâkimiyetleri za'fa uğramış ve yıkılacak bir hale gelmiş olduğundan, ta uzaklara tesir ederek Alevîlere karşı koyabilecek bir durumda değildi. Büyük İdris Uzak Batıda bulunduğu icin Reşid'in eli oralara kadar uzanamazdı, üstelik Berberler onun etrafını sarmıslardı. Reşid onu ancak hile yoliyle zehirlemek suretiyle yok edebilirdi. Korkunç bir hâdise ile karşılaşmış olan Abbasîler, bu gediği kapatmaya kendilerinin Efrikiyye'deki yardımcıları olan Eglab oğullarını memur ettiler. Alevîler

tarafından devletlerine indirilen bu darbenin tesir, zarar ve ziyanları halifelik merkezlerine kadar sirayet etmeden önce, bu hastalığı defetmek görevi Eglab oğullarına yükletildi. Bu gibi görevler Me'mun'dan ve ondan sonra gelen halifeler tarafından da Eglab oğullarına yükletiliyordu. Fakat Eglab oğulları, Uzak Batıda yaşıyan Berberlere karşı koymaktan âciz bir halde idiler. Arap olmayan kavimlerden (Türklerden) olan azatlıların tegallüp ve tasallûtlarından dolayı halifeler zayıf düşmüş olduğu için, Eglab oğulları Berberlerle çekişmekten âciz ve Berber hükümdarlariyle güzel muamelede bulunmağa muhtaç bir halde idiler. Çünkü Arap kavminden olmıyan azatlıları bütün irade ve ihtiyarı halifelerin ellerinden almışlar, gerek memur ve valilerin tâyin ve azlinde ve gerek devlete ait olan malları toplamak ve sarf etmekte, hüküm ve idare hususunda kendilerinin maksatlarına uygun olarak istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Halifelerin elinde bir şey kalmamıştı. Halifelerin hali şairin şu beyitlerinde tavsif ettiği gibi idi:

"Halife, Vasıf ile Boğa arasında, kafesindeki kuş gibi, mahpus bir haldedir. Papağan kuşu ne öğretilir ise onu söylediği gibi, halife de bu iki Türk komutanı tarafından öğretilen sözleri tekrarlar."

Eglab oğullarından olan bu emîrler vâki olan ve olacak "siayet" lerin helâk edici tesirlerinden korktukları için, arkasını kesmeden halifelerden özür diliyorlar ve türlü bahanelere baş-

vuruyorlar, bazan Batı Afrikayı ve ahalisini küçük göstererek, bazan da halifeye karşı isyan ederek, harekete geçen İdris'in ve onun yerine geçen diğerlerinin kuvvet ve hali ile ve Alevîlerin halifeye tâbi olan ülkenin sınırlarını geçtiğini anlatmak suretiyle, halifeyi korkutuyorlar, hediye ve armağanlar ve devlet hesabına vergilerden toplanmış olan paraları gönderdiklerinde, İdrisin kuvvet ve şevketine işaret etmek üzere İdris adına darbedilen sikkeler gönderiyorlardı. Bunlar bu hareketleri ile İdris'in şevket ve kudretini halifelere büyük göstermek ve onun kudretiyle halifeleri korkutarak kendilerini sıkıştırdıkları ve sorumlu tuttukları İdris meselesi hakkında, halifenin taleplerinin arkasını kesmek ve zorladıkları takdirde Abbasîlere daveti bırakarak, Alevîleri davet etmekle, halifeleri korkutmak istiyorlardı. Bazan da İdris'i küçük düşürmek üzere, bu kabilden olan haberlerle onun nesebine ta'n ederler, iki aradaki mesafeler uzak olduğu ve Abbas oğullarından olan çocukluk yaşındaki halifelerin ve onların Arap kavminden olmayan köle ve azatlılarının akıl ve idrakleri zayıf olup, her söylenen sözü kabul ve her bağırışa kulak astıkları için haberin doğru veyahut yalan olmasına önem vermiyorlardı. Eglab oğulları, devlet yıkılıncaya ve bu çirkin olan söz ve haberler ayak takımından olanların kulaklarını çınlatıncaya ve Alevîlerin neseplerine ta'n edenler bu söz ve haberleri ezberleyinceye kadar, İdris'in nesebine olan ta'nlarına devam edildi. Ta'n edenler bu hususta birbiriyle yarış-

tıkları çağlarda, Abbasîler'e yaklaşmak ve yaranmak, onların bağışlarını elde etmek ve gereken vakitlerde kullanmak, sarf etmek maksadiyle ta'n edilecek maddeleri sakladılar. Alevîlerin neseplerine bu şekilde ta'n edenleri Yüce Tanrı kendisi takbih eylesin ki İdris'in nesebi kesin ve sabittir. Onun nesebine ta'n ise vehim ve zanna dayanmaktadır, ta'n edenler bu şekilde şeriatin maksat ve yolundan bir yana sapmışlardır. Çünkü İdris babasının yatağında, yani meşru olan karısının batnından dünyaya geldi. Çocuk kimin yatağında dünyaya gelmiş ise, o kimseye nispet edilir. Üstelik Tanrı Elçisinin ailesini bu gibi kötü fikirlerden temizlemek, müminlerin inançları cümlesindendir. Yüce Tanrı, Kur'an'da anlattığı gibi: Tanrı onları bu kötü fikirlerden temizlemiştir[22]. O halde İdris'in yatağı ise Kur'anın hükmü ile bu gibi kötü fikirlerden temizdir ve kirlenmekten uzaktır. Bir kimse bunun tesirine inanır ise, günahlıdır ve küfür kapısından girmiş olur. Bu ta'nları uzun uzadıya reddetmem, haset edenin kalbinden şüpheleri gidermek ve onların haklarına tecavüz edenlerin, yalandan onların neseblerine ta'n ettiklerini kulaklarım işittiği içindir. Bu iftiracı, Tanrının Elçisi ailesinden yüz çevirmiş olan mağribli tarihçilerden nakletmiş olduğunu söyleyerek, kendisinin iftirasını teyidetmek ister. Bu adam Alevîlerin seleflerine inan hususunda şüphelere dalmıştır. Yoksa töhmet edilen yuva bundan uzak, temiz ve mâsumdur; ayıp ve kusur isnadetmek, mümkün olmayan yerden ayıbı gider-

mekle uğraşmak bizzat ayıptır. Fakat ben, dünya hayatında onları müdafaa ederek çekiştim, onların kıyamet gününde beni korumak için çekişeceklerini ümit ederım.

Bil ki İdris oğullarının nesebine ta'n edenlerin çoğu, Tanrı Elçisinin ailesine intisabeden veyahut yabancılardan onlarla karışan (bu ululuk ile ilgisi olmayan) ve İdris'in nesebinden gelenlere haset eden kimselerdir. Yoksa bu saygılı nesebe intisap iddiası şerefli, şayi ve eski olup, kavimler ve uruğlar bu nesebin şeceresini her tarafta yaşıyan kimselerden rivayet ede gelmiş oldukları için bu nesebin şeceresi şüphe götürmez bir haldedir ve ta'ndan çok uzaktır. İdris oğullarının yurtları olan Fas'ta ve Batı Afrikasının her yerinde bunların nesebleriniп şeceresi, kimsenin bu şerefli ve yüksek dereceye erişebileceğini ümidetmiyecek ve ta'na kapılmayacak derecede açık ve bllidir. Çünkü bu neslin şeceresini, imamlar imamlardan ve arka sıra gelen kavim ve uruğlar birbirinden nakil ve rivayet edegelmişlerdir. Bunların Fas şehrini kuran büyük babaları İdris'in evi, onların evleri arasındadır; mescidi mahallelerine ve mahallelerinin kapılarına bitişiktir; kılıcı. yaşamakta oldukları şehirlerinin ezan okunan minaresinin yukarı tarafında asılıdır. Üstelik yalana nispet olunmaları mümkün olmayan çoğunluğun kendilerinden önceki çoğunluktan gerekli derecesini aşan sıhhatle rivayet edilmiş olan eserleri var. Onların bu eserleri gözle görülecek derecede aşikârdır. Bu nesepten gelen başkaları, Yüce Tan-

nının bunlara bağışladığı bu eserlerin benzerlerini ve Tanrının Elçisinin şerefinin yardımiyle elde ettikleri devlet ve mülkün ululuğunu gördüklerinde, seleflerinin ululuklarının derecesini görürler ve kendilerinden kimsenin bu yüksekliğe, bu yüksekliğin yarısına olsun erişemeyeceklerini açık olarak anlarlar. Bu kutlu nesebe mensup olup da bu gözüken eserleri vücuda getirmekten âciz olanların vazifeleri, onların hal ve yüksekliklerini itiraf ve tasdik etmektir. Çünkü onlar, nesebleri herkesçe belli olan ve tasdik edilen insanlardır. (Bunların neseblerine ancak zan ve şüphe ile ta'n edilmektedir). Yakın derecesindeki bilgi ile hükmetmekle zan ve şüphe ile hükmetmek arasında büyük farklar var. Onların bu yüksekliğini ve kendi derecelerinin alçaklığını bildikleri vakit birçokları tükrüklerini yutamadan yutkundular ve bunların bu yüksek mevkilerine haseb ve neseblerine ta'n ederek, onların hakîr düşmesini ve alçalmalarını temenni ettiler, kötü maksatlara kapılarak bu zayıf ve esassız ta'nlar ve bu yalan sözleri söylemek hususunda israr ve inat ederek iftira ve bühtan yolunu seçerler. Onları kendi neseb ve derecesine indirmek ve kendisiyle bir derecede bulundurmak için ihtimallerin kapılarını çaldılar, sebep ve bahaneler aradılar. Fakat bunlar aldanıyorlardı. Onlar bu dereceye yükselmekten çok uzaktırlar. Bizim bildiğimize göre bu saygılı nesepten gelenler arasında Batı Afrikasında nesebinin açık, belli ve sabit olması hususunda, Hasan (bin Ali) neslinden gelen İdris'in torunları derecesinde ne-

sebi açık ve belli olan kimse yoktur. Bu çağda bu nesilden gelenlerin en büyükleri Fas'ta Yahya Hutî bin Muhammed bin Yahya Avvam bin Kasım bin İdris bin İdris oğullarıdır Bunlar Fas'ta bu nesilden gelenlerin başkanları olup, büyük babaları olan İdris'in evinde oturmaktadırlar. Bunlar Mağrib Batı Afrika ahalisinin seyyidleridirler. Yüce Tanrı dilerse, aşağıda İdrisî'lere dair bilgiler verirken bunların hal ve durumunu anlatacağız.

Mağrib Batı Afrika fakihlerinden fikir ve idrakleri zayıf olanların Muvahhidin[23] Devletini kuran imam Mehdî hakkında söyledikleri fâsit olan sözleri ve bâtıl olan mezhepleri ve onun Tanrının birliği inanını yayması ve kendisinden önceki fesat ehlinin fikirlerini red ve takbih ederek, onların bütün iddialarını iptal etmek hususundaki muvaffakiyetlerini hokkabazlığa ve hile yolu ile karıştırmağa yeltenmeleri dahi bu kabildendir. Bu fakihler Mehdî'nin etbaı olan Muvahhidin'in onun Tanrı elçisinin neslinden gelmiş olduğu iddialarını bile reddetmeye kalkışmışlardır. Bu fakihlerin, Mehdî'nin bütün bu işlerini yalanlamaları, ona karşı kalblerinde sakladıkları hasetlerinden ileri gelmiştir. Çünkü bu fakihler bilgi hususlarında, dinî işlere dair olan fetvalarında, onun kendilerinden üstün fikir ve reyine herkesin tebaiyet ettiğini ve sözlerinin kabul edilmesi ile mümtaz olduğunu ve herkesin onun arkasından gittiğini gördüklerinde, onu kıskandılar ve onun fikir ve mezhebini ve iddialarını yalanlamaya

başladılar. Üstelik bu fakihler Mehdî'nin düşmanları olan Lemtune hükümdarları ile dost olup, başkalarından görmedikleri saygı ve iltifatları onlardan görüyorlardı. Çünkü bu hükümdarlar sade ve diyanet ehlinden olup, bunların devletinde bilginler mevki ve şeref sahibi idi. Bunların her biri kendi şehrinde, kavimleri arasında derecelerine göre saygı değer ve memleket işlerinde fikirlerine başvurulan insanlardı. Bu fakihler onların taraftarları olup onların düşmanları ile savaşan kimseler ve onların düşmanlarının düşmanı oldular; bu hükümdarlara taraftarlık ederek Mehdî'den öclerini aldılar. Fakat Mehdî'nin derece ve durumu onlarınkinden başka, yüksek, hal ve durumu onların inandıklarının tersi idi. Mehdî tek başına mağribe gelerek Lemtuna Devletinin büyüklerini, eşrafını levm ve işlerini takbih etti, bilgin ve fakihleri ile mubaheseye girişti, onlarla çekişti, kavmini onlarla savaşa çağırdı ve devletlerini kökünden söküp attı, altüst etti. En büyük bir kuvvet ve yardımcıları ve koruyucuları da en kuvvetli bir kitle teşkil etti, onlarla iki arada cereyan eden savaşlarda etbaı ve taraflarından, sayısı ancak Tanrı'ya belli olan çok adam öldürüldü. Ölünceye kadar savaşmak üzere etbaı ona bîat etti, ve canlarını feda ederek onu korudu, onun davetini yaymak ve galebe çaldırmak üzere, kalblerinin bütün kuvvetini sarf etmek suretiyle, Tanrı katında derece, ecir ve sevap kazanmak istediler. Etbaı onun davetini yaydı, sözünü üstün kıldı, Mehdî bu sayede batıda denizin her iki sa-

hilinde (Endelüs = İspanya ve Afrika'da) hükümek süren devletleri yendi. Halbuki Mehdî kendisi bütün zahmetlere katlanıyor, bir hırka ve bir lokma ile kanaat ediyor, bekâr hayatı yaşıyordu. Yüce Tanrı canını alıncaya kadar dünya nimetinden az bir nesne ile kanaat etti. Dünyadan nasipsiz, dünya, nesnelerinden eli boş idi. Kalplerin meylettiği ve aldandığı çoluk ve çocuğa, arkasında nesil bırakmaya dahi meyletmedi. Bu işleri ile Tanrı rızasından başka neyi ümit edebilirdi? Hulûs ve iyi niyeti olmadığı takdirde, dünyada elde etmek istediği işlerini elde edemez, daveti yayılmaz, etbaı dağılırdı Çünkü zulüm ve bozgunluk ile meşgul olanların sonlarının kötü olması Tanrı'nın kulları için vazetmiş olduğu bir kanundur.

Bu fakihlerin Mehdî'nin Tanrı Elçisinin neslinden gelmesini red ve inkâr etmeleri, onlara bir istinat noktası ve delil teşkil etmez. Mehdî'nin Tanrı Elçisinin neslinden geldiğini iddia etmiş bulunduğu sabit olduğu takdirde dahi, onun dâvasının bâtıl olduğunu ispat etmek için bir delil teşkil etmez. Halk, onun bu nesilden gelmiş olduğunu tasdik etmiştir. Bir kavme başkanlık etmek için o kavmin eşrafından olmak şarttır; yabancı bir kişi, kavme başkanlık edemez, diye itiraz edilir ise, bu itiraz da yerindedir. Bu eserin birinci kitabında anlatacağımız gibi bu doğrudur. Fakat Mehdî bütün Masamide'lere başkanlık etmiş, onlar da Mehdî'ye itaat etmişlerdir. Mehdî'nin kendi uruğu ve akrabası olan Heregeler onun baş-

kanlığını kabul edip, daveti tamamiyle yayılıncaya kadar, ona olan itaatlerinden ayrılmadılar. Mehdî'nin daveti onun Tanrı Elçisinin kızı Fatma'ya olan bağlılığından ileri gelmiş değildir. Ahali de Fatma evlâdından olduğu için ona itaat etmedi. Onların ona itaatleri Herege uruğuna mensup ve Masamide'den olmasından ilei gelmiştir. Mehdî, onlar arasında mevki ve derece sahibi ve nesebinin şeceresi sabit olan bir zat idi. Fakat onun Fatma evlâdından olması belirsiz kalmış ve ahali bunu unutmuş ise de, Mehdî kendisi ve aşireti bu şecereyi birbirinden naklediyorlardı. Fakat, onun Fatma neslinden gelmesi unutulmuş hükmünde gibi olduğu için, o Herege ve Masamide'den sayılmış ve bu asabiyet ve taassupla bu uruğlar onu kendilerinin başkanı olarak tanımışlardır. İlk nesebler gizli ve belirsiz kaldığı vakitlerde bunun benzerinin vukuu çoktur. Becile uruğunun başkanlığı için Arfece ile Cerir arasında cereyan eden hadise bunun bir örneğini teşkil eder. Arfece halife Ömer (Tanrı onu esirgesin) katında Cerir'le Becile uruğunun başkanlığı için muhakeme edilmiş idi. Halbuki Afrece aslen Ezd Becile uruğu içine sokulmuş ve o uruğa intibasiyle tanınmış idi ki, bu hadise kitaplarda yazılıdır Bu hikâyeyi gözden geçirir isen, sen hakikati anlarsın. İnsanları doğru yola sevk eden tek Tanrı'dır.

Bu yanlışlıklardan bahsederken uzun açıklamalarda bulunarak az kalsın eserin hedefi haricine çıkacaktık. İleri gelen bilginlerden ve hafız-

lardan olan tarihçilerden birçoğu bu gibi hikâye ve haberleri naklederken yanılmışlar ve ayakları kaymış, fikirleri yanlışlıklara takılmış, zayıf fikir sahipleri ölçü ve mukayeselerden gaflet edip, hepsi de bu haber ve hikâyeleri bunlardan nakletmişlerdir. Bunlar da bu haber ve hikâyeleri incelemeden ve dikkatle düşünmeden, doğru olarak telâkki etmişler, ve bunun bir sonucu olarak bu haberler hafızalarında yerleşmiş, bu yanılmalar tarih ilmini zayıf ve karışık bir ilim haline getirmiş, bu haber ve hikâyeleri gözden geçirenler de, bunları inceleyerek doğrusunu yalanından ayırabilecek derecede bilgi ve ölçü sahibi olmadıklarından, bu yalan haberleri âmme olduğu gibi, bunlardan nakletmiştir. Bundan dolayı bu ilimle meşgul olan sosyal kaide ve kanunları, varlığın tabiatlarını ve kavimlerin, ülke ve asırların hallerini, hadiselerin cereyanlarını, ahlâk ve âdetlerin, akide, din ve mezheplerin ve diğer hallerin değişmekte olduğunu ve bu hallerin, değişmelerin tesirlerini bilmeye, bunların geçmişteki hal ve durumları ile, hali hazırdaki durum ve halleri arasındaki başkalıkları ve birbirine uygun olan ve olmayan cihetlerini anlamaya, hal ve hadiselerin birbirine uymasının ve benzeyişlerinin ve başkalıklarının sebep ve illetlerini incelemeye devletlerin, millet ve dinlerin usul ve kaidelerini ve zuhurlarının başlangıç hallerini ve meydana çıkmalarının sebeplerini ve değişmelerini icabettiren âmilleri, bu devletleri idare edenlerin hallerini ve haberlerini bilmeye muhtaçtır Bu incelemeler sayesinde tarihçi, hâdis olan her hâ-

disenin sebeplerini ve her haberin asıl ve mahiyetini anlar, naklettiği haberleri elindeki ölçü ve usullerle karşılaştırır, bu kanuna uygun ve bu kaide ve kanunlara göre cereyan etmiş ise haber doğru sayılır, yoksa uydurma telâkki olunarak bir tarafa atılır. Eski bilginler iste bu sebeplerden dolayı tarih ilmini büyük ve ulu telâkki ettiler. Taberî, Buharî ve bunlardan önce İbni İshak ve milletin ileri gelen bilginleri tarihle meşgul olup eserler yazdılar. Fakat birçoğu bu esrarı unuttu ve yazdığı eser, yazanın cehaletini meydana koydu, âvam ve bilgi babında yaya olanlar tarih mütâlaasını, nakil ve rivayeti ve tarih ilmi içine dalmayı istihfaf ettiler ve tufeylilik gösterdiler. Bunun bir sonucu olarak, bağlı olan develer, başları boş bırakılan develerle ve tanelerle kabuklar birbirine karıştı, meseline mâsadak oldu. Bu develer, otun iyisini kötüsünden ayırmadığı gibi, tarih yazanlar da doğru haberleri yalan ve uydurmalarından ayırmadırlar.

Tarih ilmi ile meşgul olanı yanıltan ve ona belirsiz kalan diğer bir hal var ki, o da kavimlerin ve uruğların hal ve durumlarının asırların ve günlerin geçmesiyle değişmekte olduğunu unutmaktır. Bu, pek gizli ve belirsiz bir hastalık kabilinden olduğu için, bu hastalığı teşhis etmek zordur. Çünkü bu değişiklikler ancak uzun asırlarda vukua geldiğinden, bunu ancak insanlardan pek az ve sayılı kimseler anlıyabilir. Bu da âlem ve kavimlerin hallerinin, âdet, inan ve akidelerinin bir şekilde ve belli olan yolda devam etmesin-

den, günlerin ve çağların geçmesiyle bir halden diğer bir hale intikal etmesinden ileri gelmektedir. Bu değişiklikler şahıslarda, vakitlerde şehirlerde husule geldiği gibi, etraf ve bölge, zaman ve devlerlerde de vukua gelmektedir. Bu, Yüce Tanrı'nın kulları ve mahlûkları ve bütün varlıklar için vazetmiş olduğu bir kanundur[23]. Bizden önce dünyada eski Fars kavimleri, Süryaniler, Nabatlar, Tebabi'a, İsrail oğulları ve Kıptiler yaşadılar. Bunların devlet ve yurtlarının idaresinde kendilerine mahsus halleri, kaideleri, siyasetleri, sanayileri, ayrı ayrı dilleri, ıstılahları ve kendi cinslerinden olan fertlerle aralarında ortak olan hususiyetleri ve dünyayı imar tarzları vardır ki, arkalarında bırakmış oldukları eserleri bunu göstermektedir. Bunlardan sonra ikinci tabakaya mensup olan Farslar, Rumlar ve Araplar geldiler. Bunların eski haller ve âdetleri o cinsten yahut, onların benzeri veyahut başka ve eskilerine benzemeyen âdetlerle değişti. Bunlardan sonra Muzr "Arapları" idaresinde İslâm Devleti kuruldu. Büyük bir inkılâp husule geldi, eski haller büsbütün değişti. Bu âdetlerin birçoğu şimdiye kadar onlardan sonra gelenlerin kendilerinden önce gelip geçenlerden alarak muhafaza etmekte oldukları hal ve âdetler değişti. Arap Devleti yıkıldı, o çağlar geçip gitti, Arapların izzet ve şereflerini yükselten ve onların devlet ve ikballerini temin eden zatlar geçip gittikten sonra devlet ve idare, Arap olmayan kavimlerin eline geçti, doğuda Türkler, batıda Berberler ve kuzeyde Franklar gibi ka-

vimler hâkim oldu. Bu devletlerin (sırasiyle) yıkılmaları esnasında birçok kavimler mahvoldu, haller ve âdetler değişti, unutuldu, ortalıktan kalktı.

Haller ve âdetlerin değişmesinin umumî olan sebebi, her kavmin âdetlerinin hükümdarlarının ve devletin âdet ve kaidelerine tâbi olmasıdır. Bu pek yayılmış ve belli bir şeydir. Nitekim bu mesel pek meşhurdur: "Halk hükümdarın dinindedir." denilmektedir. Devlet adamları ve hükümdar, devletin başına geçerek hüküm ve idareyi ellerine aldıktan sonra, onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin âdet ve kaidelerine başvururlar, onların âdetlerinden birçoğunu alırlar. Bununla beraber kendi çağ ve kavimlerinin âdetlerinden de gaflet etmezler. Bu yolda devletin âdet ve kaidelerinde kendilerinden önce hükümet sürenlerin âdetlerine nispetle âdetlerde birtakım başkalıklar husule gelir. Bu devletten sonra başka bir devlet kurulduğunda bu devlet dahi kendi âdet ve kaideleri ile, kendisinden önce hükümet sürmüş olan devletin örf, âdet ve kaidelerini karıştırır. Bu şekilde bu devletin örf, âdet ve kaidelerinde de kendisinden önceki devletin ört ve âdetine göre birtakım başkalıklar husule gelir ve bu suretle ilkönce kurulan devletin ört ve âdetlerine göre daha çok değişmiş olur. Devletler, biri arkasından diğeri kurulmaya devam ettikçe, başkalık ve değişiklik artar, nihayet örf ve âdetler büsbütün değişir. Kavimler ve uruğlar birbiri arkasından devletler kurdukça ve hükümdarlar gelip geçtikçe, örf, âdet ve haller-

de başkalıklar ve değişiklikler husule gelmekte devam eder. Karşılaştırmalar (mukayeseler) ve birbirlerine hikâye edişler insanlar için belli bir tabiattır. İnsanlar yanılmaktan emin değildirler. Yanılarak ve unutarak anlatmak (nakil ve rivayet etmek) insanı yanıltır. Dinleyen kimseler geçip giden kavimlere dair birçok haberler işitirler, durumlarda husule gelen değişiklikleri ve inkılâpları düşünmeden, ilk anda maruf olduğu gibi anlar ve bu haberleri gördükleri ile karşılaştırır (mukayese eder), fakat aradaki başkalık ve değişiklik büyük olduğu için büyük bir hataya katlanmış olur.

Tarihçilerin Haccac'ın haline dair eserlerinde naklettikleri haber bu cümledendir. Bunlar Haccac'ın babasının öğretmen olduğunu anarlar. Halbuki öğretmenlik o çağda geçinmenin bir vasıtası olmakla beraber, devlet ricali ve başkanlık gibi mevkilerde bulunan kimseler, kendilerini öğretmen olmak derecesinden yüksek sayarak öğretmen olmaya tenezzül etmezlerdi. Çünkü öğretmen zayıf ve miskin bir kimse olup kökü ve dalları kesilmiş nebata benzerdi. Hüner ve hirfetle, aylık ve ücretle geçinen birçok zayıf insanlar ehliyetleri olmayan birtakım rütbe ve mevkilere göz dikerler, bu gibi mevkileri elde etmeyi mümkün sayarlar, tamah ve hırsın vesveseleri onları buna sevk ediyor ise de, tutundukları ipler kesilerek helâk ve felâket çukuruna yuvarlanmaları da mümkündür. Bunlar, bu mevkilere ermenin kendileri için imkânsız olduğunu bilme-

yen sadece aylık ile çalışan hüner, hirfet ve meslek sahipleridir. Öğretim işleri İslâmiyetin ilk günlerinde, Emevî ve Abbasî Devletleri çağında böyle bir meslek değildi. Öğretim, şeriat sahibinden işitilenleri nakil ve rivayet etmekten ve tebliğ (eriştirmek ve anlatmak) suretiyle dinin bilinmeyen cihetlerini öğretmekten ibaret idi. Şerefli nesep sahipleri ve milletin idaresi başında bulunan başkanlar, Tanrı'nın Kitabını ve elçisinin hadis ve sünnetlerini tebliğ (eriştirmek ve nakil ve rivayet etmek) suretiyle öğretirlerdi. Çünkü Kur'an, Tanrı'nın Elçisine indirmiş olduğu kitabı olup onlar bu kitap sayesinde doğru yolu bulmuşlar. İslâmiyet de onların dinidir. onlar İslâmiyeti yaymak ve korumak maksadıyle İslâmiyetin düşmanları ile savaşmışlar. bu yolda öldürülmüşler, diğer kavimler arasında İslâmiyete bağlı kalarak şeref kazanmışlardır. Bundan dolayı onlar İslâmiyeti tebliğe başkalarına eriştirmeye ve anlatmaya düşkündürler. kibir ve gurur ve ululuk onları bundan alıkoymazdı. Tanrı Elçisinin, arkadaşlarının (sahabelerinin) büyüklerini, katına gelen heyetlerle beraber İslâmiyeti ve hükümlerini öğretmek üzere, etrafa göndermesi bunun bir delilidir. Tanrı tarafından kendisine indirilen dinin hükümlerini anlatmak üzere. sahabelerinden cennetlik oldukları müjdelenmis olan on tane sahabesini, şeref ve faziletleri ile onlara yakın bir derecede bulunanlarını göndermiştir. İslâmiyet yayıldıktan ve dinin damarları kuvet kazandıktan ve uzak yerlerde yaşayan kavimler İslâmiyeti, ehlinin elinden

aldıktan sonra, günlerin ve zamanların geçmesiyle haller değişti. Hâdiseler çoğaldığı ve arkası kesilmediği için ayet ve hadislerden hüküm çıkarmak ihtiyacı arttı. Hükümler çıkarırken yanlış yollara sapmaktan koruyacak kanunlar gerekli oldu. Bu şekilde ilim bir melekeden ibaret olup, öğrenmek bir zaruret ve hüner ve hirfetler cümlesinden bir meslek oldu ki bu eserin (ilim ve öğretim) bölümünde bundan bahsedeceğiz. Nesil ve nesep ve mevki sahipleri devlet ve hükûmet işleri ile meşgul oldular. Bundan sonra bilgi ile uğraşmak işi başkalarına kaldı ve ilim, geçinmeyi temin eden bir vasıta oldu. Geniş ve süslü hayat yaşayanlar ve devlet adamları mağrur olarak ilim ve ilim öğrenmekle meşgul olmaktan çekindi. İlim ile uğraşmak zayıflara kaldı. Öğretim işi nesep ve mevki sahipleri ve devlet adamları nazarında hakir bir meslek sayıldı. Haccac bin Yusuf'un babası, Sekif uruğunun ulularından ve eşrafından idi. Bunlar asalet sahipi olup, şerefte Kureyş ile yarıştıklarını sen biliyorsun. O çağda olduğu gibi, Yusuf'un da Kur'an öğretmesi bir geçinme vasıtası olduğu için değildi. O ancak yukarda anlattığımız ve İslâmıyetin ilk günlerinde olduğu gibi ecir ve sevap ümidi ile öğretmiştir.

Tarih sayfalarını karıştıranlar, kadıların hal ve durumlarını ve savaşlarda komutanlık ve askerlere komuta ettiklerini işittiklerinde. heves ve nefis arzularının vesveseleri onları bunun benzeri olan rütbe ve dereceler arkasında koşmaya sevk eder. Bunlar, kadılığın kendi çağlarında dahi,

bundan önceki çağlardaki durumda olduğunu sanırlar. Halife Hişam'ı kendi istibdat ve tesiri altında bulunduran İbni ebi Amir'in ve İşbiliye'de hükümet süren derebeyleri (Tavaifi mülûk)nden İbni Abbad'ın babalarının kadı olduklarını işittiklerinde, onların çağımızın kadıları durumunda olduğunu sanırlar. Bu eserin birinci kitabında anlatacağımız gibi örf ve âdetlerin değişmesi ile, kadılık rütbesinde husule gelen değişiklikleri ve başkalıkları düşünmezler. İbni ebi Amir ile İbni Abbad Endelüs Emevîleri devletini koruyan ve kuran Arap uruğlarının eşraf ve ileri gelenlerinden olup, onların mevki ve dereceleri belli idi. Nail oldukları başkanlıkları ve devleti idare etmeleri, bu çağdaki gibi kadılık derece ve rütbesinden dolayı değildi. Eski çağda kadılık, devleti kuran, koruyan, şeref sahibi ve taraftarları çok olan uruğların ve azaltıların elinde idi. Nitekim çağımızda mağripte (Batı Afrikasında) vezirlik böyledir. Bunların, yani İbni ebi Amir ile Muhammed bin Abbad'ın Franklarla savaşmak üzere askerin başında oldukları halde, harekete geçmiş ve ancak nesil ve nesep ve uruğunun başkanları bulunan asalet sahiplerine verilecek olan büyük memuriyetlere tâyin edilmiş olduklarına dikkat et! Tarihlerde bu haberleri okuyan ve işiten, yanılarak hal ve durumu, bulunduğu haline tersine çevirmektedir. Çağımızda Endelüslü zayıf fikirliler ve gerçeği göremeyenler, bu yanlışlıklara katlanmaktadırlar. Bunlar, bundan asırlarca önce, Arap asabiyetinin mevcut olduğunu, Endelüs'-

te devletleri yıkıldığını ve Endelüs'te asırlardan beri asaleti nesillerden gelen ve kendilerine yardım edecek olan uruğu bulunan başkanların bulunmadığını düşünmezler ve devletin şeref ve nesep sahibi ve kendilerini koruyabilecek olan Berberlerin idaresinden çıkmış olduğunu düşünmeden ve yalnız Arap neslinden olmayı muhafaza etmekle ve ululuğa ulaştıran asabiyyetin yıkıldığını düşünmeden zillet ve hakir içine dalarak, hakir bir tebaa derecesine indikleri halde, neseblerinin ve devlet adamlariyle karışmanın kendilerine galebe, üstünlük ve hâkimiyet temin edeceğini sanırlar. Bu yanlış düşüncelerinin bir sonucu olarak, aralarındaki hüner ve hirfet sahipleri bile devletin başına geçmek tamahına kapıldılar, devleti ele geçirmek ve buna nail olmak üzere çalışmağa başladılar. Fakat denizin batı (Batı Afrika) sahillerinde yaşıyan uruğları ve bunların asabiyetini, yani yurt ve devletlerini korumalarını ve kavimler ve boylar arasında üstünlük ve galebenin nasıl temin edildiğini bilen kimse, bu gibi hususlarda yanılmaz ve bu hususları dikkate ve itibara almamak hatasına düşmez.

Tarihçilerin, devletlerin hallerini anlatırken ve hükümdarlarının hal tercümelerini tertibederken hükümdarın adını, nesebini, baba ve annesini, eşlerini, lâkabını, mührünü, kadısını, kapıcı başısını ve vezirini anlatmaları bu cümleden olup, bu şekilde tarih yazmak, maksatları anlamadan Emevîler ve Abbasîler devleti tarihini yazanları taklidetmekten ileri gelmektedir. O çağların ta-

rihçileri, eserlerini kendilerinden önce hükümet sürenlerin kılık. ahlâk ve hareketlerini ve umumî hallerini öğrenmeye düşkün olan devlet adamları ve onların evlâdı için yazıyorlardı. Bunlar seleflerinin iş ve eserlerini kendileri için örnek edinip, etraftan gelerek devletlerine intisap edenlere bağışlarda bulunmak ve onları bölgelere memur tâyin etmek ve onların terbiyelerinde yetişen ve akrabalarından olanlara rütbe ve dereceler vermek hususlarında dahi, seleflerini kendileri için örnek edinmek istiyorlardı. O çağlarda kadılar dahi uruğları ve etbaları ile devleti koruyabilecek kudret sahiplerinden olup vezirler sırasında derece sahibi idiler. Biz bunları yukarda andık Bundan dolayı o çağın tarihçileri bunların hepsini anmaya muhtaç idiler. Fakat hükümetler değişerek o çağlardan asırlar geçtikten sonra, ancak hükümdarların kendilerini ve devletlerin kuvvet ve üstünlük hususlarında birbirine olan nispetlerini ve hangi kavimlerin bunlara mukavemet edebildiğini ,hangi kavimlerin karşı koyamıyacağını anlatmakla tarih yazmaktan maksat hâsıl oldu. İnsaf gözü ile bakan kimse, bu çağımızda. eski bir devletin hükümdarının oğullarını ve kadınlarını ve mühürlerinin nakışlarını, lâkap, kadı, vezir ve kapıcıbaşı gibi memurlarını anmanın faydası olmadığına kani olur. Çünkü bunların menşeleri, nesepleri, makam ve dereceleri belirsizdir. Çağımızın tarihçileri, bunları taklit saikasiyle, eski yazarların maksatlarını anlamadan ve tarih yazmaktan maksat ne olduğunu unutarak bu usulü

seçmişlerdir. Bundan ancak Haccac, Benî Muhalleb, Bermekîler, Benî Sehl ibni Nevbaht ve Ahşid'in kölesi Kâfur, İbni ebi Amir ve benzerleri gibi eserleri büyük ve haberleri hükümdarlarca belirsiz kalan, büyük şahsiyetler istisna edilmelidir. Bunlar hükümdarlar sırasına geçmiş oldukları için bunların babaları anılır ve hallerine işaret edilir.

Burada faydalı diğer bır hususu anarak bu fasla son vereceğiz: Tarih, bir asra veyahut bir kavme mahsus olan haberleri anmaktır. Âfakî olan umumî halleri, kavimleri ve asırları anmak ise tarih yazan kimsenin maksatlarının çoğunu ona istinadettireceği temeldir, nakledeceği haberler ancak bu takdirde açık anlaşılır. Mesudî'nin yaptığı gibi, tarihçiler bu temele ayrı ayrı eserler ve bölümler tahsis ederler. Musudî, 330 hicrî Mürüc-üz Zeheb adlı tarihinde doğu ve batıda yaşıyan kendi çağının kavimlerinin halini ve ülkelerini tarif eder. Bu kavimlerin din, mezhep, inan, örf ve âdetlerini anar. Bölge ve şehirleri, dağ, deniz yurt ve devletleri, Arap ve Arap olmayan kavimlerin şecerelerini anar. Mesudî bu sekilde "umumî tarih" telif etmesiyle, tarihçilerin imam ve üstatları olmuştur. Ondan sonra gelenler onun yolunu takibetmişlerdir. Mesudî'den sonra El-Bekrî yetişerek, yalnız yollar ve memleketler hakkında onun yolunu takibetmiştir. Çünkü Mesudî çağından, Bekrî[24] çağına kadar çok vakit geçmediği için, kavimlerin hayatında büyük bir değişiklik ve intikal husule gelmemişti. Seki-

zinci asrın sonu olan asrımızda ise gözümüzle görmekte olduğumuz gibi, Mağrib (Batı Afrika) 'in halleri büsbütün değişmiş, beşinci yüzyıldan beri gelmekte olan Arap uruğları, eski ahalisi olan Berberlerin kuvvetlerini kırarak ve yenerek bütün yurtlarını onların ellerinden çekip almışlar, ellerinde kalan kısımlarını da onlarla paylaşmışlar. Yaşamakta olduğumuz sekizinci yüzyılın ortasında, doğu ve batının mâmur yerlerinde, veba hüküm sürünceye kadar, bu hal devam etti. Kavimlerin sayısını eksilten bu veba, o çağın ahalisini mahvetti, bayındırlığın güzelliklerinden birçoğunu ortadan kaldırdı, yok etti. İhtiyarlama ve kuvvet ve kudretin son haddine erdiği bir çağda musallat olan bu veba, devletlerin ülkelerini küçülttü, yani onları kuvvetten düşürdü. Kılıçların çalım yerlerinin keskin tarafları körleşti, kuvvet ve saltanatlarını za'fa uğrattı, onları dağılmaya doğru götürdü, hal ve durumlarını altüst etti ve nüfusun eksilmesiyle, yeryüzünün mâmurluğu azaldı. Şehirler, sanat ve sanat yurtları yıkıldı. Yollar ve bölgeleri eksildi, belirsiz oldu. Bölgeler ve barınaklar boş kaldı. Devletler ve uruğlar zayıf düştü. Üzerinde yaşayanları değişti. Ben doğudaki ülkeleri dahi mâmurluğu nispet ve miktarında bu felâketlere katlanmış gibi görüyorum. Varlığın dili âleme: "Adın, sanın batsın, kurusun!" diye bağırmış ve âlem de bu emre boyun eğerek çarçabuk kurumuş gibi oldu. Yeryüzüne ve yeryüzünde yaşıyanlara Tanrı vâris olur, yani yeryüzü ve onda yaşıyan bütün mahlûklar helâk

olur, yalnız Tanrı fâni olmaz[25]. Bu yolda bir felâket neticesinde bütün haller değiştikten sonra, bütün mahlûklar da aslından ve bütün âlem de değişmiş ve yeni baştan yeni varlıklar vücuda gelmiş ve yeni bir âlem yaratılmış imiş gibi oldu. Hilkati, bölge ve etrafın ve kavimlerin hal ve durumlarını, örf, âdet, inan ve mezheplerini değiştiren bu felâketten sonra bu değişikliklere uygun olarak çağımızda Mesudî metoduna göre kendi asrı için bir eser yazacak bir kimsenin gerektiğine kani olduk. Bizden sonra gelecek olan tarihçiler bu eseri kendilerine örnek edinsinler.

Ben, bu eserimde imkânlar dahilinde bu ana kadar geçen çağlarda magrib (batı) da husule gelen haller, hâdiseler ve kavimlerin durumları hakkında bir kısmı açık (tafsilli) ve bir kısmını haberler ve hikâye tarzında anmak suretiyle, bilgiler vereceğim. Çünkü benim bu eseri yazmaktan maksadım, ancak batı yurtlarının ve bu yurtlarda yaşıyan kavim, uruğ ve kitlelerin, bu yurtlarda kurulan devletlerin hallerini anlatmaktır. Doğunun ve orada yaşayan millet ve kavimlerin hallerini bilmediğim için maksadım, doğunun tarihini yazmak değildir. Doğuya dair nakledilen haberler ise benim bilmek ve anlatmak istediğim hallerin künhününü tamamiyle anlatamaz. Mesudî'nin o memleketlerin hallerini bilmesi, o uzak ülkelerde seyahat etmiş olduğu ve eserinde anlattığı gibi, o uzak memleketlerde dolaştığı içindir. O. batının tarihini yazarken hallerini tafsilli ve tamam olarak yazmamıştır. Her bilginin üs-

tünde daha iyi ve mükemmel bilen bir bilgin vardır ki, ancak o her nesneyi künhiyle bilir ve bütün ilimlerin kaynağı odur; o bütün ilimleri ihata eder. İnsanın bilgisi ise mahdut ve eksiktir. İnsan kendi kusur ve aczini itiraf etmelidir. Tanrı yardımcısı olan kimse için bunlar kolaydır. O çalışmalarında ve taleplerinde muvaffak olur. Tanrının yardımıyle maksadımız olan eserin telifine başlıyoruz. Telifine başladığımız bu eseri maksadımıza uygun olarak, sona erdirmeye bizi muvaffak eylemesini Yüce Tanrı'dan dileriz. Doğru yola sevk ve yardım eden ve başarılar bağışlayan bir Tanrı'dır. Biz Tanrı nın yardımına güveniyoruz.

Bizim için yapılacak bir iş kalmıştır ki, o da bu eserimizde geçecek Arapça olmayan kelimeler için Arap dilinde kullanılmayan ve bulunmayan harfler vaz'etmek işidir.

Bil ki konuşurken kullanmakta olduğumuz harfler, aşağıda açıklayacağımız gibi, hançere, boğazdan çıkan seslerin keyfiyeti olup küçük dile ve damak ile beraber dilin etrafında ve boğaz ve azı dişlere veyahut iki dudağa dokunmakla seslerin bölünmesinden husule gelen seslere ârız olan bir keyfiyettir. Bu dokunma veyahut zilin çalması gibi, çalmasından ve bu çalmanın değişmesinden dolayı, seslerin keyfiyeti değişir ve harfler birbirinden başka başka olarak, kulakla işitilir ve kalblerde saklanmış olan mefhumları anlatan kelimeler terekküp eder. Milletlerin bu harflerle konuşmaları keyfiyeti bir türlü değildir. Her kavim,

diğer bir kavmin dilinde bulunmayan harfleri kullanır. Arap kavmi konuşurken 28 harf kullanır ki, sen bunu biliyorsun. İbraniler bizim (Arapça) dilimizde bulunmayan harfleri kullanırlar. Bizim (Arapça olan) dilimizde dahi İbranicede olmayan harfler var. Frankların, Türklerin, Berberlerin ve başka kavimlerin dillerinde de diğerlerininkinde bulunmayan harfler vardır. Arap kavminden okumak ve yazmak bilenler konuşurken, işitilen harflere delâlet etmek üzere, şekil ve suretleri ile birbirinden ayrılan harfler tesbit etmişlerdir. Bunlar a, b, c, r, t, o ve başka olmak üzere 28 harf şekli tesbit etmişler. Bu 28 harf ile sesleri hikâye etmek, mümkün olmayan yabancı kelimelere tesadüf edildiğinde, o harflerin anlattıkları mefhum ve mânalar mühmel kalmaktadır. Bazı yazarlar yabancı dildeki bir harfi bizim dilimizdeki bu harfe yakın olan o harfin önündeki veya sonundaki harf ile ifade etmek istiyorlar ise de bu kâfi değildir, harfi aslından değiştirmekten başka faydası yoktur.

Bu eserimizin Berberlere ve Arap olmayan kavimlere dair olan haberleri içine aldığı için onların bizim dilimizde bulunmayan harflerden yapılma ve bizim yanımızda şekil ve sureti bulunmayan adlara veyahut bazı kelimelerine rasgeliyoruz, bundan dolayı bu ad ve kelimelerde rasgeldiğimiz sesleri anlamak için harfler vazetmeye mecbur olduk. Yukarda anlattığımız gibi ona bitişik olan harf, dildeki harfin sesini anlatmaya kifayet etmemektedir. Çünkü bizim dilimizdeki o

harf onların dilindeki o harfin yerini tutmuyor. Bundan dolayı Arap yazısında bulunmayan o harfleri vazetmek mecburiyetinde kaldım. Okuyucu, bu yabancı harf ortalarında bulunduğu iki harfin mahrecinin ortasındaki bir mahreçten telâffuz etmekle o harfin o dilde konuşulan mahrecinden konuşmuş olduğu için, o harfin o dildeki sesini ifade etmiş olur. Ben bu usulü mushaf yazanların صراط (sırat) kelimesini halef kıraatine göre okuduklarında, İşmam[26] harflerinden iktibas ettim. Çünkü halef kıraatine göre, sırat'ın ص harfi (S) ile (Z) arasındaki bir sesle okunduğu için ses belirsizdir. Mushafları yazanlar S harfinin ortasına (Z) harfini ز tersim ederek işmam sesini anlatmışlardır. Bunların bu ıstılâhına göre, S sesinin bu iki harfin ortasında bir sesle telâffuz edildiğini anlatır. Ben bundan ilham alarak (meselâ) Berberlerin bizim dilimizdeki açık S ile C veyahut K arasındaki bir sesle (bir mahreçten) konuştukları (K) harfinin sesini anlatmak için bu şekilde hareket ettim, bunun bir örneği Berbercedeki بلكين adıdır. Ben bu sesi anlatmak için (K) harfini yazıyor, bu harfin alt tarafına bir nokta ك koyarak C yi ve üst tarafına bir nokta koyarak ك K yı anlatıyorum. Bu harf, Berbercede çok kullanılmaktadır. Bundan başka Arapçada karşılığı olmayan harflere rasgeldiğimde, aynı şekilde hareket edip dilimizdeki iki harf arasında telâffuz edilen Berberce-

deki harfi, bu iki harfin ortasındaki bir sesle anlatıyorum. Okuyucu bu alâmetlerden Berbercedeki o harfin bu iki harfin ortasında bir mahreçten (bir sesle) telâffuz edileceğini anlar. Bazı yazarlar gibi Berbercedeki o harfi önünde veyahut sonunda bulunan Arapçadaki harf şeklinde yazar isek, Berbercedeki o harfin mahrecini (sesini), dilimizdeki harfin mahreciyle ifade ederek, Berbercedeki mahrecinden uzaklaştırmış ve o kavmin dilini değiştirmiş olurduk. Sen bunu bil. Yüce Tanrı fazl ve lûtfu ile doğru yolu gösterir.

BİRİNCİ KİTAP

Dünyayı imarın mahiyeti, ona ârız olan göçebelik ve yerleşik (mukim) hayat, tagallüp ve istilâ, kesp, geçinme, sanayi, ilimler ve bunların benzerleri. Bunların sebep ve illetleri.

Bil ki tarihin vazifesi, dünyanın insan yaşayabilecek yerlerini cemiyetler halinde yaşayarak imar etmekten (umrandan) ve bu mamurluğun tabiî haline arız olan vahşilik ve birbirine ünsiyet (alışkanlık) kesbetmelerinden, kendilerini ve mensup oldukları uruğ ve kitleleri korumalarından ibaret olan asabiyetlerden bahsetmek[27] ve insanların birbirine her şeçit saldırganlıklarına ve tagallüplerine ve bu tagallüplerin bir sonucu olarak, devletlerin kuruluşuna, bu devletlerin kuvvet ve şevketlerinin derecelerine, insanların çalışarak kazanma ve geçinmelerine, ilimlere, hüner, sanat ve umumiyetle sanayie ve tabiî olarak bu mamurluktan husule gelen medenî eserlere dair bilgiler vermek ve bu konularla ilgili olan haberleri nakil ve rivayet etmektir. Yalan ve uydurma, tabiî olarak, haberlerin kapısını çalar, haberlere yalan karışır. Haberlere yalanlar karışmasını ica-

bettiren sebepler var. Fikir ve mezheplere taraftarlık bu sebeplerden birini teşkil eder. Çünkü insan nefsen, haberleri işittiği ve kabul ettiği vakitlerde itidal halinde bulunur ise, haberi hakkıyle inceler ve doğrusunu yalanından ayırdedip haberin doğruluğu açık bir surette belli oluncaya kadar düşünür, bir fikir, mezhep ve inana taraftarlık karışır ise, insan ilk ağızda, kendisine uygun olan haberleri kabul eder, bir fikir ve mezhebe meyil ve taraftarlık, insanın dikkatle düşünerek haberi tenkid gözünden geçirmesine ve incelemesine mani olur ve yalanı kabul ve nakleder.

Haberlere yalan karışmasını icabettiren sebeplerin diğer biri de, haberleri nakil ve rivayet edenlere inanmaktır. Bir haberin yalan veya doğru olduğunu incelemek, nakledenin adaletli, yani sözüne inanılacak bir kimse olup olmadığını tesbit etmekle ve onun kusur ve ayıplarını araştırarak onun adaletli (sözüne inanılır) bir kişi olup olmadığına hükmetmekle ilgilidir.

Haberlere yalan karışmasının bir sebebi de maksatları unutmaktır. Haberleri nakledenlerin birçoğu, gözü ile görmesinden ve işitmesinden maksadın ne olduğunu bilmez. Haberi zannına ve tahminine göre naklederek yalana katlanır.

Haberlere yalan karışmasının sebeplerinden diğer biri de, haberin doğruluğu vehmine kapılmaktır. Bunun vukuu çoktur. Bu inan ekseriyetle haberi nakledene inanmaktan ileri geliyor.

Diğer bir sebebi de, halleri olaylarla karşılaştırma keyfiyetini bilmemektir. Çünkü hal ve haberler karıştırılarak belirsiz bir hale getirilmiş ve başka şekle sokulmuş olduğu için, haberci hali gördüğü gibi nakleder. Halbuki şekli değiştirilmiş olduğundan vaki de hakikate uygun değildir.

Haberlere yalan karışmasının bir sebebi de haberi nakledenlerin, övmek ve halleri güzel göstermek ve bu sayede şöhretlerini yaymak maksadiyle, yüksek derece ve mevki sahiplerine yaranmalarıdır. Bu yolla doğru olmayan pek çok haberler yayılır. İnsanların övülmeye düşkün olduklan bellidir. İnsanlar, şeref ve servet gibi dünya nimetlerine ve sebeplerine gözlerini dikerek bakmaktadırlar. Ekseriyetle faziletlere rağbet etmezler ve fazilet sahipleri ile bu meziyetleri elde etmek için yarışmazlar.

Yalan haberler karışmasının, andığımız sebeplerin hepsinden daha önemli diğer bir sebebi var ki, bu da (dünyanın insan yaşayabilen bölgelerinde yaşayan kavimlerin ve cemiyetlerin, yeryüzünün imarından ibaret olan) umranın ve diğer tâbirle içtimaî hayatın tabiatının (tabiî cereyanının) hallerini bilmemektir. Çünkü cereyan eden hâdiselerin, o hâdiseler gerek zatî ve gerek fiilî (ve arızî) olsun, her hâdisenin kendisinin zatına ve kendisine mahsus olan bir tabiatı ve ârızî olan halleri bulunması zaruridir. Hâdiseyi işiten kimse, hâdiselerin ve hallerin varlıktaki tabiatlarını ve bunların icap ve taleplerini bilir ise, bu bilgiler o kimsenin haberin doğrusunu, yalanın-

dan ayırdetmek üzere yapacağı incelemelerine yardım eder. Haber ve hâdise hangi neviden olursa olsun, bu usul incelemeler için en mükemmel bir metoddur. Çok vakit, haberleri ve olayları işiten kimse vukuu mümkün olmayan haberler naklolunduğunda, bunları kabul etmektedir. Nitekim Mesudî: deniz hayvanları İskenderiye'nin binasına mâni oldukları vakit, İskender'in ağaçtan bir tabut yaptırarak içine camdan bir sandık koymuş ve bu sandığın içine girerek denizin içersine dalmış olduğuna dair vukuu mümkün olmayan bir haber nakletmektedir. Bu habere göre İskender, deniz altında gördüğü şeytanlardan ibaret olan bu hayvanların şekil ve suretlerini tersim etmiş ve bunların heykellerini madenden yaptırarak binaların karşılarına diktirmiş, öteki hayvanlar denizden çıkarak bu heykelleri gördüklerinde kaçmışlar, bu suretle bunların saldırışlarından kurtulduktan sonra İskender, şehrin yapısını tamamlamıştır. Hikâye uzun ve hurafeler kabilinden olup camdan yapılan bu tabut, billûrdan olduğu için denizin dibine kadar ulaşması ve oradaki şeytan ve cinlerin şekil ve resimlerini tersim edecek kadar denizin dibinde kaldıktan ve denizin üzerine çıktıktan sonra da dalgaların çarpmasından kurtulması mümkün değildir. Üstelik hükümdarlar kendilerini bu gibi tehlikelere atmazlar. Hükümdarlardan herhangi biri buna güvenir ise, kendisini tehlikeler içine atmış olur. Bu yolda hareket eden hükümdar, devletini yıkılmaya mahkûm eder, kendisi denizin dibin-

den dönünceye kadar tebaanın başkasına bîat etmesinden emin olamaz; bu ise kendisini yok etmek demektir. Tebaası onun aldanarak ve gurura kapılarak ihtiyar ettiği bu yolculuktan dönmesini, göz açıp kapayıncaya kadar olsun beklemez. Üstelik cin ve şeytanlar cisimli mahlûklar olmadığından, onların suret ve heykelleri belli değildir. Onlar ancak şekil ve suretler haline girebilmek kudret ve istidadını hâizdirler. Cinlerin çok başlı olduklarına dair haberlerden maksat da onların çirkinliklerini anlatmak ve onları korkunç göstermektir. bunun aslı yoktur. Bu hikâyenin yalan olduğunu anlatan diğer bir cihet daha vardı ki, bu sebep yukarda anılan sebeplerin hepsinden daha kuvvetli bir surette olayın vukuu mümkün olmadığını ispat eder. Bu sebep de şudur: Denize dalan kimse, sandık içinde olsa dahi tabiî olarak bu sandık soluk alması için ona dar gelecek ve havasızlıktan ötürü onun ruhu çarçabuk ısınacak, bunun bir sonucu olarak insan ciğerinin mizaç ve tabiatına uygun bir şekilde tadil edici soğuk havayı bulamaz, kalbindeki ruhu bulunduğu yerinde helâk olur. Hamamda bulunanların hamamın hava alan menfezleri kapatılarak soğuk havadan mahrum edildiklerinde helâk olmaları bunun bir delilidir. Derin kuyuların ve çukurların içine dalanlar dahi, oradaki ufunetten dolayı hava ısındıktan sonra rüzgârlar eserek havayı tahlil ve tadil etmediği için hemen ölürler. Denizden ayrılan balıklar da aynı sebepten dolayı ölürler. Çünkü balık için bu hava sıcaktır, karadaki hava onun ciğerini tadil etmiyor, onun alışmış olduğu

su içindeki hava ise soğuktur. Bunun bir sonucu olarak hayvanî olan ruhunu sıcaklık istilâ eder ve hemen ölür. Yıldırım isabet edenlerin ve başka bu gibi hallere katlananların ölümleri de aynı sebepten ileri gelmektedir.

Vukuu mümkün olmayan şeylerden biri de Mesudî'nin Roma şehrindeki sığırcık kuşunun heykeline dair olan haberidir. Bu rivayete göre sığırcıklar, yılın belli bir gününde bu heykelin etrafında toplanırlar. Kuşların her biri zeytin getirir, Roma halkı da işte bu zeytinlerden zeytin yağlarını istihsal ve temin ederler imiş. Bu kuşların getirdiği zeytinden Roma ahalisinin gereken zeytin yağı ihtiyacını temin etmeleri tabiî halden ne kadar uzaktır?

El-Bekrî'nin Zat ül-Ebvab (çok kapılı) adını taşıyan şehrin binasına dair olan haberi dahi vukuu mümkün olmayan hal ve olaylardan birini teşkil eder. Bekrî'nin haber verdiğine göre, bu şehrin ihatası otuz konaklık mesafeden fazladır. On bin kapısı vardır; şehirler (kaleler), ancak içine kapanarak korunmak için yapılır ki aşağıda bundan bahsedeceğiz. Bu şehir ise ihata olunmaktan çok uzaktır. Bu şehirde kale de bulunmaz. Bundan dolayı içine sığınarak korunmak da mümkün değildir. Mesudî'nin, Nuhas (Bakır) şehri hakkında verdiği haberi de bu kabildendir. Mesudî'nin rivayetine göre bu şehrin bütün binaları bakırdan olup, Sicilmase sahrasında bina edilmiştir. Musa bin Nusayr, mağrip (Batı Afri-

ka) gazveleri esnasında bu şehre rasgelmiştir. Şehrin kapıları kapalıdır. Şehrin duvarları üzerine çıkan kimse, duvarlarına baktığında bayılıyor ve kendisini aşağıya doğru atıyor ve tekrar duvarına tırmanmaya yanaşmıyor. Bu, vukuu mümkün olmayan bir hurafenin hikâyesi olup, bunu kıssacılar naklederler. Sicilmase sahrasında süvariler ve rehberler dolaşmışlar ve dolaşıyorlar, bu şehir hakkında hiç bir haber ve söz işitmemişler. Üstelik nakledilen bütün bu haller, âdette, vukuu mümkün olmayan şeylerdir. Şehirlerin binası ve ihatası hakkındaki haberler tabiî hallere uygun değildir. Madenler elde edilerek çanak, tabak ve ev eşyası yapmak için kullanılır. Bilindiği gibi madenden şehir bina etmek imkânsızdır, vakiden uzaktır.

Bunun benzerleri ve vukuu imkânsız olan bu hâdise ve olaylar çok nakledilmektedir. Bunlar ancak cemiyetlerin, dünyanın insanlar yaşayan yerlerinde vücuda getirdikleri mâmurelerin kanunlarını bilmek ile incelenebilir. Bu ise en doğru inceleme usulüdür, haberlerin doğru (mevsuk) olduğunu anlamak için en ziyade güvenilen metod budur. Bu usul ravilerin adaletini (söz ve haberlerine güvenilen kimse olup olmadığını) araştırmak suretiyle haber ve hâdiseleri inceleme usulünden önce gelir. Haber verilen bir şeyin haddi zatında mümkün olup olmadığı, bu usul ile bilinir. Vukuu mümkün olmadığı takdirde ravinin adaleti olup olmadığı ve aranılan şartlar bulunmadığı takdirde ravisini cerhetmek suretiyle

incelemeye lüzum kalmaz. Ravide rivayetin bütün şartları bulunsa bile haberin yalan olduğuna hükmedilir.

Dikkatle düşünen fikir sahipleri, haberin lâfzının mealinin, yani kelime ve ibaresinden anlaşılan mefhum ve mânanın vukuunun imkânsız olmasını ve lâfzının akıl kabul edemeyecek bir şekilde tevil olunmasını haberin doğruluğunu cerhetmenin bir sebebi olarak anarlar. Şer'î meselelere dair olan haberlerde tadil — ravinin adaleti ve cerh (yolu ile) ravinin halini tenkid usulü, haberin doğruluğunu ispat için bir delil teşkil eder. Çünkü şer'i olan haberlerin çoğu inşaîdir, yani bir işi işlemekle emir veyahut bir işi işlemekten menetmekten ibarettir. Şeriati vazeden, inşaî haberlerle amel etmeyi vacip kılmıştır, çünkü haberin doğruluğu hakkında zannın husulü kâfidir. Zannın doğruluğu ise ravinin adaletine, işittiği ve naklettiğini zaptetmiş olmasına inanmakla olur.

Olaylara dair olan haberlerin ise tabiî kanun ve kaidelere uygun olması itibariyle doğru olması şarttır. Bu tarikle olayın vukuunun mümkün olup olmadığını anlamak şarttır. Olayları bu usul ile incelemek, ravinin adaletini araştırmak suretiyle incelemekten daha kuvvetlidir. Çünkü inşaî haber, fayda ve kuvvetini ancak tadil ve cerhten iktibas etmiştir. Haber ise hem bu usulden, hem tabiat kanun ve kaidelerine uygun olmaktan iktibas etmiştir. O halde haberlerde hakkı bâtıldan (doğrusunu yalanından) ayırmak ve vukuu mümkün olup olmadığını anlamakla olur, bunun

için de umran adı ile andığımız beşerin içtimaî hayatının hal ve tabiatını gözden geçirmek gerekir. Biz bu metod ile beşerin içtimaî hayatının zatına sonradan lahik olan şeylerle, içtimaın tabiatından veyahut ârızî ve önemsiz veyahut ârızî olması imkânsız olan şeyleri birbirinden ayırdederiz. Bu yolda hareket ettiğimiz takdirde bu usul bizim için bir kanun teşkil eder ve bu kanun ile ölçerek haberlerin doğrusunu yalanından, şek ve şüphe götürmez delil ve burhan ile ispat etmiş oluruz. Bu kanun bizim için bir ölçü olup, tarihçiler nakledecekleri haberlerin doğru ve yahut yalan olduğunu bu kanun vasıtasıyle incelerler. Dünyanın insan yaşıyabileceği yerlerinde bir olayın vukua gelmiş olduğunu işittiğimizde, biz bu kanuna başvururuz, o hâdise ve olayın vukuu mümkün ise kabul, yoksa yalan ve uydurma olduğuna hükmederek haberi reddederiz.

Bu birinci kitabı teliften maksadımız işte budur. Bu konu kendi başına ayrı bir ilim gibidir. Çünkü bu kitapta incelenecek konu, yeryüzünde cemiyetler halinde yaşayan insanların içtimaî hali ve bunların bölük bölük olarak toplanmaları neticesinde vücuda gelen medeniyet ve içtimaî halleri olup, birçok konular bunun dallarını teşkil eder. Beşerin içtimaî hayatı için ârızî veyahut zatî olan meseleler ve konular, biri arkasından diğeri olmak üzere bu kitapta incelenecektir. Gerek vaz'î ve gerek aklî olsun her ilmin hali böyledir, yani her ilmin ancak kendine mahsus olan konusu vardır.

Bil ki bu birinci kitapta inceleyeceğimiz kaide ve usuller, benim tarafımdan icadedilmiş yeni bir ilim olup faydası çok ve kalpleri şiddetle kendine çeken bir ilimdir. Ben bu araştırma metodunu, derin uğraşma ve incelemelerden sonra iktiza ettim. Bahsedeceğimiz bu ilim hitabet ilmi değildir. Çünkü hitabet ilmi mantık ilimlerinden bir ilimdir. Ve hitabet ilminin konusu, bir fikri kabul veyahut reddetmeye halkı teşvik etmek ve meylettirmek üzere söylenen, ikna edici faydalı sözlerdir. Bu ilim siyaset-i medeniye ilmi de değildir. Çünkü siyaset-i medeniye. hikmet ve ahlâk kaidelerine göre menzil, yani insanların ocaklarını ve şehirleri idare etmekten ibaret olup, maksat ve gaye halkı nev'in beka ve muhafazası yoluna sevk etmektir. Bizim bu kitapta bahsedeceğimiz ilmin konusu ise bu iki ilmin konusuna yabancıdır. Fakat, bazı cihetlerden bu iki ilim ona benzeyebilir. Bu ilmin yeni ihtira ve yeni baştan benim tarafımdan icadedilmiş bir ilim olduğunu zannederim. Başımın sağlığına andiçerek Tanrı'nın mahlûklarından kimsenin bu mefhumda söz söylemiş olduğunu bilmediğimi teyit edebilirim. Bizden önce gelenler bundan gaflet mi etmişlerdir? Yalnız selefler hakkında bu zanna kapılmak da doğru değildir. Onlar, bu ilme dair ihatalı bir eser yazmış olabilirler. Fakat bu eser bizim elimize geçmiyebilir. İlimler çok olduğu gibi kavimler ve milletler arasında hakîm ve filozoflar da çoktur. Elimize geçmeyen.. ilmî eserler, elimize geçenlerden daha çoktur. Halife Ömer (onu Tanrı

yarlıgasın), Fars fetholunduğunda eski Farslardan kalma eserleri yok etmeyi emretmiş olduğu için, Farsların ilimleri ve eserleri yok oldu gitti[28]. Keldanîlerin, Süryanîlerin ve Babil ahalisinin ilimleri, kendi çağlarında bilginlerinin meydana koydukları eserler ve bunların neticeleri nerde? Kıptîlerin ve onlardan önce gelip geçen kavimlerin ilimleri, kitap ve eserleri nerde? Me'mun ecnebi dillerden tercüme ederek meydana çıkarmayı emrettiği ve tercüme edenler çok oldğu ve pek çok paralar sarf ettiği için ancak bir kavmin ilmi ve eserleri saklanabildi ki bu kavim de Yunanlılardır. Yunanlılardan başkasının ilimlerine vâkıf olmadık.

Bil ki dünyada mevcut ve akıl ile düşünülebilen her varlığın tabiatının icabı olarak, onun zatına ârız olan şeylerden bahs etmek mümkün ise, her mefhum ve hakikatın de kendisine mahsus olan ilimlerinden bir ilmi olması ve her birine dair eserler yazılması lâzımdı. Fakat hakîm ve filozoflar, ilimlerin semeresi ve faidelerine önem vermek cihetini düşünmüş olsalar gerektir. Bizim bu eserde bahsedeceğimiz ilim mahiyeti ve konuları itibariyle serefli bir ilim ise de, semeresi ancak haber ve hikâye ve tarihçilerin kusur ve yanılmalarını incelemek ve doğrulamak gibi hususlarda görülür ki, sen bunu bildin. Bu ise zayıftır. Filozoflar bundan dolayı bu ilim ile uğraşmış olmalıdır. Doğrusunu Tanrı bilir. Size ilimden az bir şey verilmiştir (3: 66, 5; 45).

Bizim bu eserde incelediğimiz bu ilmin meselelerinden bazısını, bilginler telif ettikleri eser-

lerinde incelediklerí ilimlerin delillerini ispat sırasında ârizî olarak — yani bilmünasebe — anarlar. Gerçekten de bu meseleler, o ilmin konularından birini teşkil eder. Bilginler ve filozoflar Tanrı'nın kendi elçilerini göndermesinin lüzumunu ispat etmek üzere, insanların varlıklarını ve hayatlarını korumak için birbirinin yardımına ve hâkim öndere muhtaç olduklarını anarlar. Fakihler, usul-üfikh kitaplarının "lûgatleri ispat" bölümünde: "İnsanlar birbirlerine yardımlaşmanın icabı ve içtimaî durum ve hayatın tabiatı sevkiyle maksatlarını açık ifadelerle birbirine anlatmaya muhtaç olduklarını söylemektedir. Fakihler, şer'î hükümlerin illet ve sebeplerini anlatırken, zinanın nesebleri birbirine karıştırdığı için, beşerin nevi ve cinslerini ifsat ettiğini ve adam öldürmenin dahi beşerin yeryüzünde bekasına zarar verdiğini ve zulmün haram olduğunu anlatırken, zulmün nev-i beşerin yeryüzünde bekası için bir tehlike teşkil ettiğini ve dünyanın mamurluğunu bozduğunu sebep olarak gösterirler ve şeriatin hükümlerindeki diğer maksatlarını anlatırken de bunu anarlar. Bunların her biri âlemin ve içtimaî hayatın düzenini korumak temeline dayanır. Bu tarikle, bu bilginler birer münasebetle bu konuya temas ederler. Biz ise bu kitabımızda bu, yani içtimaî hayatla ilgili olan konuları etraflı bir surette anlattık.

Bu kitapta incelenen meseleler sırasında, hakîm ve filozofların vaız ve ırşad yoluyla dağınık sözler şeklinde söylemiş oldukları sözlerinden ba-

zılarını nakledeceğiz. Fakat bu hakîmler bu hususta yeter derecede bilgi vermemişlerdir. Enûşirevan'ın (Nuşirevan'ın) aynı mefhumda söylediği hikmetli sözleri bu kabildendir. O: "Devlet askerle korunur, asker para ile beslenir, mal haraç ile elde edilir, haraç memleketin mamurluğu ile temin olunur, memleketin mamurluğu ise adalet iledir, adalet ise valilerin hallerini islahla, valilerin ve memurların hallerini islah da vezirlerle olur, hükümdarın tebaasının hal ve durumunu bizzat kendisi yoklaması, bunların hepsinin başında gelir ki hükümdar tebaasına edep vermeye muktedir olsun ve tebaa hükümdara itaat etmemezlik göstermesin."

Aristo'ya nispet edilen ve önemli bir parçası ellerde dolaşan "Siyaset" adlı bir kitap vardır. Fakat, bu kitapta da bizim bu eserimizde incelenen konulara dair yeter derecede bilgiler verilmemiş, delil ve burhanlar da lüzumu derecesinde anılmamış, başka sözlerle karıştırılmıştır. Adı geçen bu eserde de Farsların din bilgini olan Mûbezan ile Enuşirevan (Nuşirevan) dan yukarda naklettiğimiz sözlere işaret edilmekte ve birçok sözleri, hükümdarın sözleri dairesine yakın bir ifade ile şu mefhumda anlatılmaktadır: Mâmur olan dünyalar, güller ve çiçeklerle dolu bir bahçe gibidir. Bu bahçenin duvarı devlettir ki bu duvar onu düşmanların ve yabancıların saldırmasından korur. Devlet padişahlardan ibaret olup, onların fikir, tedbir ve kudretleri ile sünnetler ihya olunur. Bu sünnetler devlet ve hükümet onunla ka-

im olan iktidar ve siyasettir. Devlet ve saltanat bir nizam olup, asker ona kuvvet verir. Askerler devletin yardımcıları olup, para ve servet onların beslenmesini temin eder. Mal ve para bir geçinme vasıtasıdır, onu tebaa toplar, tebaalar köleler olup, onları adalet korur. Adalet ülfet edilen bir şeydir âlem onunla kaim olur. Âlem ise bir bağdır. Eserde bundan sonra bunun ile ilgili sözler söylenmiştir. Bunlar, hikmetli ve siyasal sekiz kelime olup, birbiriyle ilgilidir. Sözlerin baş tarafı, son tarafa alınmış olduğu için baş ve son tarafı belli olmayan bir halka şeklini almıştır. Aristo bu sözlerinin yüksekliği ile iftihar etmiş ve faydalarının büyük olduğunu söylemiştir. Sen bizim bu eserimizin (devletler ve mülk) bölümündeki sözlerimizi okur ve düşünerek kıymet verir isen bu sözlerin tefsir ve izahını ve Aristo'nun kısaca olarak anlattıklarının tafsilini okur ve bu ifadelerin ihatalı ve en açık bır delil ve burhan teşkil ettiğini anlarsın. Aristo'nun ve Mûbezan'ın öğretmesinden başka, Yüce Tanrı kendisi bunları bize öğretmiştir. İbni Mukaffa, risalelerinde siyaseti anlattığında, delilsiz ve burhansız olarak bizim eserimizde incelediğimiz meselelerden birçoğunu bilmünasebe anmıştır. Bilgin, bu meseleleri hitabet tarzında fesahatli ve belâgatli bir üslûbla anlatmıştır. Kadı Ebu Bekir Tartuşî dahi Sirâc-ül-mülûk adlı eserinde bu meseleleri bizim bu kitabımızdaki başlıklara yakın olan başlıklarla anmış ise de, maksadını istediği gibi etraflı ve delilleri ile anlatmamış ve ispat etmemiştir. O; bir

mesele için bir bölüm ayırarak, birçok hâdiseler, eserler ve Büzürçmihr ve Mûbezan gibi Fars ve Hintli hakîmlerin dağınık ve türlü sözlerini ve Danyal, Hürmüz ve dünyanın başka büyük adamlarının sözlerini naklediyor, fakat inceleyerek belirsizlikleri gideremiyor ve tabiî olan delilller getirmiyor. Onun sözleri mev'ize kabilinden sözler olup, nakil ve rağbetlendirmekten ibaret kalıyor. Bunların hepsi de amacın etrafında dolaşmaktan ibaret olup, hedefe isabet etmiyor. O, maksadına erememiş ve meseleleri yeter derecede açıklayamamıştır. Bize ise, Tanrı bu hususta ilhamlarda bulundu. Biz bir ilim vaz ettik ki, kendi fikir ve düşüncemizin mahsulü olan bu eseri telif etmekle emsal ve seleflerimizi geçtik. Meseleleri mükemmel bir surette anlatmağa muvaffak olduk. Eserim kendi konusuna yakın, kendisine benzeyen diğer eserlerden temeyyüz etmiş ise, bu başarı Yüce Tanrının bana, doğru yolu göstermesi ve beni muvaffak eylemesi sayesindedir. Buna muvaffak olamadan konu ve meseleleri tamamiyle eserimde bulunduramamış veyahut konusu itibariyle bu ilme yakın olan diğer ilimlere ait olan meselelerle karıştırmış isem, bilgi sahiplerinden eksiklerimi tamamlamalarını ve onarmalarını rica ederim.

Biz şimdi bu kitapta, insanların yeryüzünde cemiyetler halinde yaşayarak devlet ve hükûmet, kazanç ve ticaret, ilim, sanat ve sanayi alanında vücuda getirmiş oldukları medeniyete ve sosyal hayata ârız olan halleri delilleri ile anlatacağız ki

avam ve havas bu açıklamamız sayesinde bilmek istedikleri hakikatleri öğrenecek, şek ve şüphelerini gidereceklerdir.

İnsan kendisine mahsus olan birtakım hususiyetlerle bütün hayvanlardan ayrılmıştır. Bütün hayvanlardan onunla ayrıldığı ve bütün mahlûklar arasında onunla şeref kazandığı fikir ve düşüncesinin mahsulü olan ilimler ve sanayi bu cümledendir. İnsanların bütün hayvanlardan ayrıldığı hususiyetlerden biri de hüküm ve idarede yaşadıkça, kahır ve galebe sahibi olan bir başkana muhtaç olmasıdır. Çünkü insanın yasakçı ve başkanından başka yeryüzünde bütün hayvanlar arasında kendisini koruması ve yaşaması imkânsızdır. Bir rivayete göre bundan ancak bu hayvanlar arasından çekirge ile bal arısı istisna edilebilir. Bu hikâye doğru olduğu takdirde bile bunların bu hareketleri fikir ve düşünce mahsulü olmayıp ancak Yüce Tanrının ilhamiyledir. Geçinmek için çalışmaları ve geçinmeleri için gereken nesenleri yoluyla elde etmeye önem vermeleri ve bunun sebeplerini elde etmeleri Yüce Tanrını onları yaşamaları ve bekaları için gıdaya muhtaç olarak yaratmasından ve yiyeceklerini araştırıp bulmak yolunu göstermesinden ileri gelmiştir. Yüce Tanrı: "Her mahlûku yarattıktan sonra, onlara yaşamak yollarını gösterdi [29]" der. Tanrının, insanı diğer hayvanlardan ayırt ettiği hususiyetlerinden biri de insanlara cemiyetler halinde yaşayarak yeryüzünü imar ve içtimaî hayat yolunu göstermesidir. Bu da bir arada, bir-

likte şehirlerde oturmak veyahut aşiretler halinde yaşamaya alışmak üzere beraberce sahralarda bir yere konmaktır. Çünkü aşağıda anlatacağımız gibi geçinmeleri için insanların birbirleriyle yardımlaşmaları tabiî bir hususiyettir. İçtimaî hayatın diğer bir çeşidi göçebelik hayatı olup, bu göçebeler etrafta, dağlarda, sahraların ve kumlukların hayvanları besleyebilecek yerlerinde yaşarlar. İçtimaî hayatın başka bir çeşidi de yerleşik (mukim) hayattır. İnsanların bir kısmı büyük şehirlerde, kasabalarda ve köylerde yaşarlar. Bunlar, şehir ve kalelerin duvarları içinde kendilerini korurlar. İnsan gerek göçebe ve gerek yerleşik (mukim) bir hayat yaşasın, herhalde onun içtimaî hayatına zatî olan birtakım haller ârız olur ki bu haller, bu eserin altıncı bölümünde (fasılda) anlatılacaktır. Birinci bölüm yeryüzünde insan yaşayabilecek yerlerde beşer cinsinin içtimaî hayatına, beşer cinslerine ve insanların yeryüzünün nerelerinde yaşamakta olduklarına dairdir. İkinci bölüm insanların göçebe hayatına ve uruğlara, vahşi kavimlere tahsis edilmiştir. Üçüncü bölümde devletler ve halifelik, hükümdarlık ve saltanatın dereceleri anlatılacaktır. Dördüncüde yerleşik (mukim) hayattan, şehir ve kasabalardan bahsedilecektir. Beşincide ise ilimlerden ve ilimleri tahsilden ve öğrenmekten bahsedilecektir.

Göçebe yaşayıştan ilkönce bahsetmem, aşağıda söyleyeceğimiz gibi, insanlar ilkönce göçebe hayatı yaşadıkları içindir. Devletler bahsini şe-

hirler, kasaba ve köyler bölümünden önce anmamız da aynı sebepten, yani devletlerin şehir ve kasaba kurulmadan önce kurulmuş olmasından ileri gelmiştir. Geçinmeyi diğerlerinden önce anmamıza gelince, geçinme tabiî bir zaruret ve ihtiyaç olduğu içindir. İlim bir meziyet ve kemaldir veyahut ihtiyaç ve zaruret sevkiyle öğrenilen bilgidir. Zarurî olan şey kemal olan nesneden önce gelir. Hüner ve sanayii kazançlarla bir arada anmamız sanayiin bazı cihetlerini ve sosyal önemi itibariyle kesp (kazanç) nev'inden olduğu içindir.

BİRİNCİ KİTABIN BİRİNCİ BÖLÜMÜ

İnsanların bir araya toplanarak cemiyetler halinde yaşamalarına dair olan, bu bölüm birkaç başlangıcı içine alır.

BİRİNCİ BAŞLANGIÇ

İçtimaî hayat insanlar için bir zarurettir. Filozoflar bunu: "İnsan tab'an medenîdir." ibaresiyle anlatırlar. Yani, insan için içtimaî hayat yaşamak tabiî bir ihtiyaçtır, derler. Filozoflar, kendi ıstılahlarınca, böylece bir arada toplanarak yaşanan yere Medine adını verirler. Umranın mânası da budur. Bunun izahı şöyledir: her eksiklikten uzak olan Tanrı insanı yaratırken gıdadan başka şeyle yaşamayacak ve bekasını temin etmeyecek bir şekil ve surette yaratmıştır. Sevki tabiîsi insana gıdayı araştırmak yolunu göstermiştir Aynı zamanda Tanrı, insanı gıdasını bulacak ve kazanabilecek bir kudrette yaratmıştır. Fakat tek bir kişi yalnız başına muhtaç olduğu gıdayı temin etmekten âcizdir. Bu gıda maddesinin en asgarî haddini, meselâ birinin bir gün yaşaması için gereken buğdayı bir örnek olarak ele alır isek buğ-

dayı un haline, unu hamur haline, hamuru ekmek haline getirmek zarureti vardır. Bu üç işin her biri çanak, âlet ve esbaba muhtaçtır. Bunlar demirci, marangoz ve çömlekçi tarafından yapılır. İnsanın, buğdayı un ve ekmek haline getirmeksizin, taneler halinde yemesini farz edersek, buğdayın, taneler halinde istihsali dahi bunlardan daha ağır olan iş ve çalışmalara, bu cümleden tohum halinde yere ekmeğe, yetiştikten sonra hasada ve bu taneleri başaklarından çıkarmak üzere dövmeye ve bunların her birini ekmek haline getirmek için, gereken vasıtalardan daha çok birtakım aletlere ve birçok hüner ve zanaatlara muhtaçtır. Bunların hepsini veyahut bazısını vücuda getirmek tek bir adamın kudreti dahilinde değildir. Kendisine ve diğer birine yetecek miktarda yiyecek maddesi istihsal edebilmek için kendi cinsinden bu maddeyi istihsaline yetecek kadar kişilerin bir araya toplanmaları gerektir. Bu toplanan kimseler, birbirine yardım ederek kendilerinin sayılarından kat kat fazla insanı geçindirecek miktarda gıda maddeleri istihsal edebilirler. Bundan başka insanların her biri, kendisini koruyabilmek için kendi cinsinden olan başkalarından yardım istemeye muhtaçtır. Çünkü her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı, hayvanların mizaç ve tabiatlarını terkip ettiğinde ısırıcı ve yaralayıcı birçok hayvanlara insan kudretinden daha büyük bir kuvvet verdi, meselâ at insana göre çok kuvvetlidir; eşek, öküz, fil insandan kat kat kuvvetlidir. Düşmanlık ve saldırışmalar hayvanların

tabiatından olduğu için kendisine saldıran, başkasının tecavüzünden kendisini korumak üzere, o hayvanlara mahsus âzalar verdi. İnsana ise bütün bunların karşılığı olmak üzere fikir ve el verdi. İnsan el, fikir ve aklın nuru ve yardımı ile hüner ve zanaatlar sayesinde bütün hayvanlardaki yaralama ve saldırma âlet ve vasıtası olan âzaların karşılığı olmak üzere, insan elleri ile kendisini korumak için gereken âlet ve silâhları yapar. insanın yaptığı süngü hayvanlardaki süsme vasıtası olan boynuzun, kılıçlar ise yaralamak âleti olan tırnakların, tuğulgalar hayvanların siper görevini gören kalın derilerinin karşılığıdır. Calinos (Galien) menafii âza[32] (âzaların fayda ve menfaatlerine dair olan) eserinde: "Tek bir adam kendi kuvvet ve kudreti ile ısırıcı ve bilhassa yaralayıcı hayvanlardan birine karşı koyamaz, o tek başına kendisini hayvanlardan korumaktan âciz bir haldedir. Müdafaa vasıtası olarak hazırlanmış silâh, âletler, zanaatlar ve müdafaa için hazırlanmış olan âlet ve esbap çok olduğundan, bu silâh ve âletleri kullanmak ve hazırlamak da bir insanın kuvvet ve kudreti haricindedir; insan bunların her birinde. cinsinden olan diğerlerinin yardımına muhtaçtır; onlar yardım etmedikleri takdirde bunları hazırlamaktan âciz olduğu gibi yiyecek maddelerinden ve gıdadan mahrum kalır." der. Her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı, insanları yaşıyabilmesi için gıdaya muhtaç bir halde yaratmış olduğundan insan tek başına yaşayamaz; tek başına silâh hazırlamaktan âciz bir halde oldu-

ğundan, kendisini koruyamaz, yırtıcı hayvanların yaralanmış ve öldürülmüş olan avları olur; hayatı müddetince helâk olup felâketlere katlanır, beşer cinsi münkariz olur. Yardımlaşma, insana yemesi için gıdasını, kendisini koruması için silâhını temin etmiş olduğundan, Tanrının insanın bekasını ve cinsini korumasını temin etmesinin hikmeti anlaşılır. Demek ki beşer cinsi için içtimaî hayat bir zarurettir. Yoksa, insanlar yaşayamazlar ve Tanrının insanlar vasıtasıyle dünyayı imar ve onları yeryüzünde kendinin halifesi yapmak hususundaki iradesi yerine getirilmemiş olurdu. Bu ilmin konusu olarak ele aldığımız umranın mânası işte budur. Bu tarikle incelemekte olduğumuz ilmin konusunu dahi bu ilmin çerçevesi içinde bir nevi ispat etmiş olduk. Bil ki mantık ilminde esas, ispat olduğuna göre, o fennin konusunu ispat etmek eseri yazana yüklenmiş bir görev olmadığı gibi, mantık bilginleri nazarında, o ilmin konusunu ispat etmek caiz olmayan bir iş de değildir, müellif o ilmin konusunu ispat ederse, ihsan kabilinden bir şey olur. Tanrı fazlı ile muvaffakiyetler bağışlar.

Yukarda anlattığımız gibi, içtimaî hayat teşekkül ederek dünya mâmur olduktan sonra birbirinin saldırganlığından kendilerini korumak için insanlar yasakçıya (hükümet ve hâkime) muhtaçtırlar. Yoksa, düşmanlık ve zulüm insanın hayvanî olan bir tabiatı olduğu için, insanlar birbirlerine saldırırlar ve tecavüzlerde bulunurlar, hükümet olmadığı takdirde onları bu tecavüzlerden

kimse koruyamaz. Isırıcı ve yaralayıcı hayvanlara karşı kullandığı silâh ve âletler de insanları bundan koruyamaz. Çünkü bu silâhlar onların hepsinde de var. Bundan dolayı kendilerini diğerlerinin tecavüzlerinden korumak için diğer vasıtalara muhtaçtırlar. Hayvanlar bunu idrakten âciz oldukları için bu vazifeyi göremezler. Bundan ötürü bu yasakçının insanların kendilerinden biri olması zaruridir. O yasakçı, onlara galebe çalmış, iktidarı eline almış, onları kendine itaat ettirmiş olduğu için, kimse diğerlerine tecavüz edemez. Devlet ve hükümetin mânası işte budur. Sen bu açıklamamızdan bu hâkimiyetin tabiatı ile insana mahsus olduğunu açık olarak anladın. İnsanlar için bu hâkimiyet bir zarurettir. Filozofların anlattığına göre dilsiz hayvanlarda dahi hüküm ve emre itaat hassası var. Arı ve çekirge bu cümleden olup, bunlar kendilerinden bulunan ve yaradılış ve cismi ile kendilerinden temayüz etmiş olan bir başkana boyun eğerek ve uyarak onun hükmünü dinlerler. Fakat insandan başkasında bu hususiyet, yaradılış ve Tanrının hayvanı buna irşat etmesiyledir, fikir ve siyasetten ileri gelmemektedir. Tanrı hayvanları yarattıktan sonra onlara geçinme yollarını gösterdi (Kur'an).

Filozoflar, peygamberliği aklî olan delillerle ispat ettiklerinde, bu burhan ve delile üstelik olarak peygamberliğin insan için tabiî bir hususiyet olduğunu söyledikten sonra, bu delillerini sonuna kadar anlatırlar, insanlar için bir yasakçının hükmetmesi bir zaruret olduğunu ve bu yasakcının

aralarından seçilerek Tanrı tarafından gönderilen, peygamber tarafından getirilen şeriat ve Tanrının farz etmiş olduğu dinin hükümleri olduğunu, kavmi ona itaat ederek getirmiş olduğu dini kabul etsin ve hüküm yerine gelsin için, Tanrının bu peygamberi, hidayet nurlarından kendisine emanet edilen hususiyetlerle, onun diğer insanlardan ayırt ettiğini ve şahsında bu hususiyetleri toplamış olan zata, kavminin inkâr etmeden ve yalancı saymadan ona inanmaları vacip olduğunu anlatırlar. Filozofların bu ifadeleri, gördüğün gibi, eksiktir .Çünkü insanların yaşamaları hakîmin kendisi tarafından vazedilen kanunlar veyahut arkasında kendisini koruyan uruğu (veyahut etrafında toplanmış atbaı) nun yardımıyle temin olunabilir. Hakîm dilerse, onları zelil ederek kendi yoluna sevk eder, onlara hükmünü dinletir. Kitap ehillerinin ve Tanrı elçilerine iman edenlerin sayıları, amel edecek kitapları olmayan mecusîlerin sayısına göre azdır. Mecusîler dünyada yaşayan kavimler arasında, sayıları en çok olan insanlardır. Kitapları olmadığı halde bunlar devletler kurmuşlar ve eserler bırakmışlardır. Şimdi de kuzey ve güney taraflarındaki iklimlerde bunların devletleri hükümet sürmektedir. Tabiatıyle bunların yaşayışı din ve kitap ehlinden olan insanların yaşayışına benzemez. aralarında tertipsizlik hüküm sürmektedir. Bunların yasakçıları yoktur, çünkü (kitapları olmadığı için) yasakçıları bulunması imkânsızdır. Bu açıklamamızdan, filozofların peygamberliğin lüzumunu ispat eder-

ken yanılmış oldukları anlaşılır. Çünkü peygamberlik aklî (akıl ile ispat edilecek bir şey) değildir. Bu, ümmetin geçip gidenlerin mezhepleri olduğu gibi, peygamberliğin ancak şeriat yolu ile bilindiğini ve ispat edildiğini de anlatır ve hakîmlerin bu hususlarda yanılmış olduklarını gösterir. İşleri rastgetiren ve doğru yolu gösteren Tanrıdır.

İKİNCİ MUKADDİME

Yeryüzünün mâmur olan kısımları, yeryüzünde yetişen bazı ağaçlar, ırmaklar ve iklimler.

BAŞLANGIÇ

Bil ki, âlemin hallerini inceleyen hakîmlerin eserlerinde arzın küre şeklinde ve her taraftan su unsuru ile çevrilmiş olup, bir üzüm tanesi suyun üzerinde nasıl yüzüyor ise, bu kürenin de suyun üzerinde o şekilde yüzmekte olduğu açık bir surette anlatılmıştır. Tanrı yeryüzünde hayvanları türetmeyi ve bütün yeryüzünde halifelik (yani hâkimiyet) ona ait olan beşer cinsini yaratarak, bu küreyi imar etmek istediği için, sular yeryüzünün bazı taraflarından çekilmiştir. İnsan, arzın küre şeklinde olmasından dolayı suların yer küresinin alt tarafında olduğu vehmine kapılabilir. Fakat bu doğru değildir. Çünkü yerin kalbi hükmünde olan bu alt tarafı farazi bir nokta olup, bu nokta kürenin merkezidir. Kişiler kürenin etrafında madenler vesair maddeler araştırmakta ve küreyi çeviren sular ise arzın üzerindedir. Yeryüzünün bir parçasının ve suyun bir kısmının küre-

nin altında olduğu iddia edilerek, bunlara alt (taht) adı verilir ise, bu ancak yerin diğer parçalarına nispetle alt taraftadır. Kürenin sular çekilen kısmı, kürenin sathının yarısı olup, bir daire şeklindedir ve su unsuru, bu daireyi her tarafından çevirmiştir Küreyi bu tarikle her tarafından çeviren sulara, muhit denizi ve diğer tâbirle Lüblaya denir. Bu sonuncu kelimenin ikinci lâmı kalın ve kalın telâffuz edilir. Okyanus adı ile de anılır. Bu iki kelimenin her ikisi de Arapça değildir. Yeşil ve siyah deniz adı ile de anılmaktadır. Yeryüzünün su çekilmiş olan yerlerinde çöller ve boş yerler mevcut olup, boş olan yerleri, mâmur olan kısmından daha çoktur. Mâmurelerden hâli olan yerler, güney tarafında kuzey taraflarına nispetle daha çoktur. Güney taraflarında mâmur olan parça satıhlı bir küre şeklinde kuzey tarafına doğru uzanan kısmıdır. Mâmur olan bu parça İstiva hattına kadar uzanır. Kuzey taraflarında mâmur olan topraklar küre şeklindeki bir hatta (çizgi) kadar uzanır. Bu hattın öbür tarafında, bu hat ile sular arasını ayıran dağlar bulunmaktadır ki Yâcûc ve Mâcuc (yagug ve magug) seddi oradadır; yani bu dağların arasındadır. Bu dağlar doğu tarafına doğru meyilli olup, doğudan batı tarafına doğru mâmur olan yerleri iki tarafından çevirmiş ve muhiti daireden ayrılan iki toprak parçası hem doğu hem batı tarafından yer küresini çeviren sularla bitişmiştir.

Yeryüzünün üzerinden sular çekilmiş olan parçasının kürenin yarısı veyahut ondan bir mik-

tar az olduğunu söylerler. Üzerinden sular çekilmiş olan bu yerlerin, dörtte bir miktarı mamurdur. Mâmur olan bu dörtte bir kısmı yedi iklime bölünmüştür. İstiva hattı (çizgisi) batıdan doğuya doğru küreyi ikiye bölmektedir ki, bu, yerin uzunluğudur. Felek-ü büruc mıntakası ve muaddilü'l-nehar dairesi, felekte en büyük mıntaka ve daire olduğu gibi, batıdan doğuya doğru uzanan bu hat da kürede mevcut olan hatların en uzunudur.

Bürûc mıntakası 360 dereceye bölünür. Beher derece yerin mesafesi ölçüsüyle 25 fersahtır, fersah 3 mil, mil 12 bin arşındır; çünkü mil 4 bin arşın, arşın 24 parmak, parmak birinin arkası diğerinin iç tarafına bitişik olarak saflar şeklinde dizilmiş olan altı arpa tanesi kadardır. Yer küresindeki İstiva hattının yukarısında bulunan ve feleği ikiye bölen muaddilü'lnehar dairesinin güney tarafı sağ, kuzey tarafı sol taraf olup, birine güney kutbu, diğerine kuzey kutbu adı verilir. Sağ taraftaki güney kutbu, sol taraftaki kuzey kutbudur. Bu iki kutbun arası doksan derecedir. Fakat istiva hattının kuzey tarafı ancak 64 dereceye kadar mâmurdur. Geri kalan kısmı boştur, mâmur değildir; çünkü orada soğuk ve don şiddetlidir. Sıcaklık şiddetli olduğu için güney tarafının hepsi de boştur ki aşağıda bundan bahsedeceğiz. Ptolemée kendi coğrafyasında ve ondan sonra Rojer kitabı sahibi[33] gibi bilginler kürenin mâmur olan yerlerini tahdit etmişler, yani sınırlarını çizmişler, mâmur olan bu kısımdaki şehir

ve kasabaları, dağları, denizleri, ırmakları, çölleri ve kumlukları tarif etmişler, kürenin mâmur olan kısımlarını doğu ile batı arasında vehmî (arızî) bir çizgi ile tahdit ederek, enleri mütesavi bir surette ikiye bölünmüş, fakat uzunlukları çeşitlidir Birinci iklim, komşusu olan ikinci iklimden, ikinci iklim üçüncü iklimden daha uzundur; bu tarikle kalan iklimler sırasıyle kendisinden önceki iklimden uzunluğu itibariyle daha kısadır. Suların yer küresinden çekilmeleri keyfiyetinin bir icabı olarak daireleri gittikçe daha dar bir şekilde çizmek gerekli olduğundan, iklimlerin en kısası yedinci iklimdir. Bu iklimlirden her birinin uzunluğunu tâyin etmek üzere sırasiyle bu iklimlerden her birini batıdan doğuya doğru on parçaya bölmüşler, her parçanın hali ve imarı hakkında bilgiler vermişlerdir.

Rum denizi (Akdeniz): Filozofların anlattıklarına göre Bahri Muhitten (Atlantik'ten) dördüncü iklimde batı cihetinden, Rum denizi (Akdeniz) ayrılır. Bu denizin baş tarafı on iki mil enindeki dar bir haliçte (Septe boğazında) başlar. Bu halicin Afrika tarafında Tanca ve İspanya tarafında Tarif bulunmaktadır. Bu iki arada bulunan halicin eni 12 mildir. Bu haliç Zukak (Sokak) adını taşır. Bu deniz doğuya doğru uzanır ve gittikçe eni genişleyerek altı yüz mili bulur. Dördüncü iklimin dördüncü kısmında nihayetlenir. Uzunluğu başlangıcından nihayetine kadar 1160 fersahtır. Şam sahillerinde nihayet bulmaktadır. Bu denizin güney tarafında mağrib

(Kuzey Afrika) sahilleri bulunmaktadır. Halicin başında Tanca şehri bulunur. Bundan sonra Efrikiyye (Kuzey Afrika) gelir, bundan sonra Berka bölgesi bulunur ve İskenderiye'ye kadar uzanır. Akdeniz'in kuzey tarafında, halicin yanında Kostantiniye sahilleri, bundan sonra sırasıyle Venedik bölgesi, Roma, franklar ülkesi ve haliçteki Tarif'e kadar İspanya ülkesi uzanır. Tanca Tarif'in karşısındadır. Bu deniz Rum ve Şam denizi adları ile de anılır. Bu denizde mâmur olan pek çok büyük adalar bulunmaktadır. İkritiş (Girit) Kıbrıs, Sicilya, Miyurka, Sardinya ve Danya bulunur. Coğrafya bilginleri Akdeniz'den, kuzey tarafında iki haliç vasıtasıyle, iki deniz ayrılmış olduğunu söylerler. Bu denizlerden biri Kostantiniye semtine doğru, enine bir ok atımı darlığında, Akdeniz'den ayrılır. Üç denizden geçtikten sonra İstanbul'a ulaşır. Bundan sonra eni dört mil genişliğinde olan bir boğazdan geçer. Altmış mil uzunluğunda olan bu haliç İstanbul halici adı ile anılır. Bundan sonra eni altı mil olan bir boğazdan geçerek (Karadeniz) ile bitişir.

Karadeniz: Boğazdan başlayarak doğu tarafına doğru genişler Hirakliya[84] topraklarından geçer, 1300 mil geçtikten sonra bir boğazdan geçerek Hazar memleketine ulaşır. Bu denizin her iki sahilinde Rum, Türk, Bürcan ve Rus gibi kavimler yaşarlar.

Akdeniz'den ayrılan bu iki denizin ikincisi Banadika (Venedikliler) denizidir. Bu deniz Rum memleketinden kuzeye doğru uzanır. Batı ta-

rafına ve Banadika (Venedikliler) memleketine doğru meyleden dağın hizasına geldiğinde baş tarafından itibaren 1100 mil kat ettikten sonra (Angalia = Anjaliya) bölgesinde nihayet bulur. Bu denizin iki sahilinde Venedikliler ve Rumlar ve diğer kavimler yaşarlar. Bu deniz Venedik halici körfezi adını taşır.

Coğrafya bilginleri okyanustan (Atlantik'ten) doğuda İstiva hattının 13° derece kuzeyinde geniş ve büyük bir denizin ayrıldığını kaydederler. Bu deniz güneye doğru azıcık aktıktan sonra, birinci iklime ulaşır, bundan sonra batıya doğru uzanır, birinci iklimin beşinci kısmına geldiğinde, Habeşler, Zenciler ve Berberler yurduna ve baş tarafından 4.500 fersah kat ettikten sonra Bab-ı Mendeb'e ulaşır. Bu deniz Çin, Hint ve Habeşe denizi adlarını taşır. Bu deniz güney tarafında zenciler ve İmrü'l-Kays'ın şiirinde andığı Berberlerin yurtları bulunur. Bunlar mağrip (Batı Afrika) Berberlerinden değildirler. Bundan sonra Makdişu ve Sefale şehirleri. Vakvak'ların yurtları gelir. Ancak çöllerden ve hâli topraklardan ibaret olan bölgeler bulunur. Baş tarafından başlanarak bu denizin kuzey tarafında sırasıyle Çin, Hint, Sind ve Yemen'in Ehkaf bölgesi, Zebid ve başkası ve nihayet bulduğu yerlerinde. Zenciler memleketi ve bundan sonra Habeşe bulunur.

Coğrafya bilginleri Habeşe denizinden diğer iki denizin ayrılmış olduğunu söylerler. Bu denizlerden biri, Habeşe denizinin nihayet bul-

duğu Bab-i Mendeb yakınında, bu denizden ayrıldıktan sonra darlaşmaya başlar, bundan sonra kuzey tarafına ve biraz da batıya doğru uzanarak ikinci iklimin beşinci kısmında, baş tarafından başlayarak 1,400 mil katettikten sonra Kulzüm şehrine ulaşır. Bu deniz Kulzüm denizi (Kızıl deniz) ve Süzeyş denizi adlarını taşır. Buradan Mısır'ın Fustat şehri üç konaklık yerdedir. Bu denizin doğu sahilinde Yemen, Hicaz, Cidde, Medyen, Eyle ve nihayet bulduğu yerde Faran[35] bulunur. Batı tarafında ise Sa'id, Ayzab, Sevakin ve Zeylâ, baş tarafında Habeşe yurdu bulunur, bu deniz Kulzüm'da Akdenizin Ariş hizasında nihayet bulur. Kulzüm ile Ariş'in iki arası altı konaklık yoldur. İslâm hükümdarları ve onlardan önce gelip geçen hükümdarlar, Rum denizi ile Kulzüm arasında kanal açmak istiyorlardı. Fakat bu işi sonuna erdiremediler.

Habeşe denizinden ayrılan denizlerin ikincisi, Halic-i ahzar (Yeşil haliç) adını taşır. Bu haliç Sind bölgesi ile Yemen'in bir bölgesi olan Ehkaf arasında Habeşe denizinden ayrılır. Azıcık batısından kuzey tarafına doğru uzanır. Baş tarafından başlayarak 400 mil kat ettikten sonra ikinci iklimin altıncı kısmında Basra körfezi sahilindeki Übülle'de nihayet bulur. Bu haliç Fars denizi (Acem körfezi) adını da taşır. Bu körfezin doğu sahilinde Sind, Mekran, Kirman ve Fars, nihayet bulduğu yerinde ise Übülle bulunur. Batı sahilinde Bah-

reyn, Yemame, Şihr ve baş tarafında Ehkaf bulunur. Fars denizi ile Kulzüm arasındaki topraklar Arap Yarımadası adını taşır. Bu (yarım) ada karadan denize sokulmuş gibidir. Adayı güney tarafından Habeşe denizi, batı tarafından Kulzüm, doğu tarafından Fars denizi çevirmiştir. (Yarım) ada Irak'a kadar ulaşır. Şam ile Basra arası 1500 mildir. Kûfe Kadisiyye, Bağdat, Kisraların takları dahi buradadır. Irak ve Şam'ın arka tarafında, Türk, Hazar ve başka kavimler yaşarlar. Arap Yarımadasının batı tarafı Hicaz bölgesi, doğu tarafında Yemen, Bahreyn, Omman ve başkası bulunmaktadır. Yemen, Yarımadanın güney tarafındadır. Habeşe denizi Yemen sahillerini teşkil eder.

Coğrafya bilginleri bu mâmurede diğer denizlere bitişik olmayan başka bir denizden bahsederler. Bu deniz kuzey tarafında Deylem ülkesindedir ve Cürcan, Taberistan adlarını taşır. Denizin uzunluğu bin, eni 600 mildir. Batı tarafında Azerbaycan ve Deylem, doğusunda Türk toprakları, Harezm, güney tarafında Taberisetan, kuzeyinde Hazar ve Lan (Alan) yurtları bulunur.

İşte coğrafyacıların andıkları en tanınmış denizler bunlardır. Coğrafyacılar yer küresinin bu mamur kısmında pek çok ırmaklar ve en büyük dört ırmak bulunduğunu söyler ki bunlardan biri Nil, ikıncisi Fırat, üçüncüsü Dicle, dördüncüsü Ceyhun (Amuderya) dır.

Nil'e gelince, onun ilk kaynağı İstiva hattının öbür tarafındaki büyük bir dağdır. Bu dağ birinci iklimin dördüncü kısmındadır ve dağ Kamer Dağı adını taşır. Yeryüzünde bu dağdan daha büyük bir dağ bulunduğu belli değildir Bu dağdan birçok kaynaklar cıkar. Bu kaynakların bazıları bir göle, bazıları da başka bir göle dökülür. Her iki gölden ırmaklar akar. Bütün bu ırmaklar İstiva hattı yanındaki bir göle dökülürler. Bu göl Kamer Dağından yirmi konak yeri uzaktadır. Bu gölden iki ırmak akar. Bu ırmaklardan biri kuzey tarafına akarak, Nube ülkesinden ve Mısır topraklarından geçer ve birbirine yakın olan dallara bölünür; bu dalların her biri haliç (Kol) adı ile anılır ve hepsi de İskenderiye yakınında Akdeniz'e dökülür. Nil. Mısır topraklarından geçerken Mısır'ın Nili (Mısır Nili) adını alır. Mısır Nili'nin doğu tarafında Said bölgesi, batısında Vahat (vahalar) bulunur. Nilin bir kolu batıya doğru meyledip, okyanusa dökülünceye kadar cereyanına devam eder. Nil'in bu kolu Sûdan ırmağı adını taşır. Oranın bütün kavimleri Sûdan ırmağının iki sahilinde yaşarlar.

Fırat ırmağına gelince onun baş kaynağı Ermenistan'da beşinci iklimin altıncı kısmındadır Fırat güneye doğru akarak, Rum yurdundan Anadolu'dan ve Menbic'e kadar Malatya'dan sonra Siffin ve Rakka'dan, bundan sonra Köre'den geçer, nihayet Vasıt ile Basra arasındaki Batha (bataklık) ya ulaşır. Bundan sonra Ha-

beşe Denizi ile bitişen Fars körfezine dökülür. Fırat akışına devam ederken ona pek çok ırmaklar dökülür. Fırat'tan birtakım ırmaklar ayrılır ve bu ırmaklar Dicle'ye dökülür.

Dicle'ye gelince, onun baş kaynağı Ermenistan'daki Hılat'tadır. Güneye doğru akarak, Musul ve Azerbaycan ve Bağdat'ı suladıktan sonra Vasıt'a ulaşır. Burada iki halice (kola) ayrılır ve her ikisi Basra gölüne ve Fars denizine (Acem körfezine) dökülür. Bu ırmak doğuda Fırat'ın sağ tarafındadır. Dicle, akışına devam ederken, ona her taraftan birçok ırmaklar dökülür. Fırat ile Dicle arasındaki topraklar Musul ceziresi (Mezopotamya) adını taşır. Musul şehri ise Fırat ırmağının güneyindeki Şam toprakları ile Dicle'nin kuzeyinde Azarbaycan ülkesi hizasındadır.

Ceyhun (Amuderya) a gelince, bu ırmağın baş tarafı üçüncü ikliminin sekizinci kısmındaki Belh'tir. Burada pek çok kaynaklar vardır. Ceyhun, ilkönce bu kaynaklardan akar. Bu ırmağa birçok büyük ırmaklar dökülür. Güneyden kuzeye doğru akarak Horasan topraklarından geçer. Bundan sonra Harezm topraklarını sular. Burası, beşinci iklimin sekizinci kısmındadır. Buralardan geçtikten sonra Cürcan şehrinin aşağısında, Cürcaniye (Aral) gölüne dökülür. Bu gölün etrafı enine ve uzunluğuna bir ayda dolaşılır. Fergana ve Şaş (Taşkent) ırmağı da bu göle dökülür. Bu ırmak Türk yurdundan akar. Horasan, Harezm ülkeleri Seyhun ırmağının sahi-

lindedir. Doğu tarafında ise Buhara, Tirmiz ve Semerkand şehirleri bulunur. Buradan başlayarak bu ülkelerin arka taraflarında Türk yurtları, Fergana bölgesi ve Hazlec, ve Arap olmayan diğer kavimlerin yurtları bulunmaktadır. Ptolemée ve Rojer kitabında Şerif (İdris) (33 üncü nota bak) bunların hepsini anmıştır.

Coğrafyacılar kitaplarında yer küresinin mâmur olan kısımlarındaki dağların, denizlerin, ovaların resimlerini tersim etmişler, uzun süreceğinden ve bizim için lüzumsuz olduğundan, biz burada bunlardan bahsetmeyeceğiz. Çünkü biz, ekseriyetle Berberlerin yurdu olan mağribe (Batı Afrika) ve Arapların doğudaki yurtlarına önem veriyoruz. Başarılar Tanrının yardımıyle elde edilir.

İKİNCİ MUKADDİMENİN ZEYLİ

Yer küresinin kuzey tarafındaki dörtte birinin güney tarafındaki dörtte birine nispetle daha mâmur olduğuna ve bunun sebebine dair.

Biz gerek gözümüzle ve gerek yalanlanmaları mümkün olmayan birçok kimselerden işiterek, yer küresinin mâmur olan iklimlerinden birinci ve ikinci iklimin, bundan sonraki iklimlere göre daha az nispette mâmur olduğunu ve mâmur olan kısımları arasında dahi, insan yaşamayan boş yerler, çöller ve kumluklar bulunluğunu biliyoruz. Doğudaki Hind Denizi bu iki iklimde olup, orasının harap olan yerleri mâmur olan yerlerinden daha çoktur. Bu ikinci iklimin ahalisi, diğer iklimlerin ahalisine nispetle azdır. Büyük şehir ve kasabaları da o nispette azdır. Üçüncü ve dördüncü iklimler ve bunların öte taraflarındaki iklimler, birinci ve ikinci iklimlerin tersine olarak, şehirleri ve ahalisi çoktur, kumlukları azdır veyahut yok hükmündedir. Bu iki iklimde yaşayan kavimler ve insanların sayısı haddinden aşırı çoktur. Büyük ve küçük şehirleri de fazladır. Mâmurluk üçüncü ve altıncı iklimler arasında

toplanmıştır. Yer küresinin güney tarafının her yeri boştur. Biz bunu delilleri ile aşağıda anlatacağız. Hakîm ve filozofların çoğu. havasının çok sıcak olduğunu, ve güneşin başları hizasından az meylettiğini buna sebep olarak gösterirler. Kuzey tarafında üçüncü ve dördüncü iklimlerin beşinci ve yedinci iklimlere nispetle daha ziyade mâmur olduğunu söylerler. Filozoflar bunun sebebini şöylece açıklarlar: "Felek-i âzam' (en büyük felek) ın birbirinin hizasında iki kutbu vardır. Bu kutuplardan biri güney, diğeri kuzey kutbudur. Kozmoğrafyacılar felekte iki mevhum nokta farz ederler. Batıdan doğuya doğru giden kimsenin sağ tarafındaki mevhum nokta. güney kutbu, sol taraftaki kuzey kutbun üzerinde devreder; güneşin doğuşu, batışı, gece ve gündüz hep bu feleğin devretmesi neticesinde husule gelir. (*Bu iki kutup İstiva hattındaki yerlerde ufkun, yani gökyüzünün kenarında olup, biri sağ, diğeri sol tarafından hiç bir vakit uzaklaşmaz). Büyük feleğin ortasında büyük bir daire farz olunmuştur ki, bu daire batıdan doğuya doğru büyük feleğin sathında farz olunan dairelerin en büyüğüdür ve bu daire büyük feleği ikiye böler. Bu daire Muadil-ün Nehar adıyle anılır.) Kozmoğrafyaya dair eserlerde anlatıldığına göre, büyük felek her gün bir defa doğudan batıya doğru hareket eder, onun bu hareketinin bir sonucu olarak bütün diğer felekler, büyük feleğin içinde oldukları halde, mec-

---

* Tırnak içine alınan kısım yazma nüshaya göredir.

buri bir surette hareket ederler. Feleklerin bu hareketi gözle de görülür. Bundan başka yıldızların kendi feleklerinde bu harekete muhalif olan hareketleri vardır. Bunlar, bunun tersine olarak batıdan doğuya doğru hareket ederler. Bu yıldızların kendilerine mahsus olan feleklerindeki hareketleri de çabuk (suratlı) ve yavaş (bati) olmak üzere çeşitlidir. Bu yıldızlar kendi feleklerinde hareket ederek geçip gittikleri, yani devran yolları bütün felekler onun içinde hareket eden büyük feleğin ortasında farz edilen Felek-ül Bürûç dairesi ile karşı karşıya gelir. Felek-ül Bürûç kendisi 12 burca bölünür. Kozmoğrafyada açık olarak anlatıldığı gibi, bu felek Muaddil-ün Nehar dairesi ile iki noktada kavuştuktan sonra birbirinden ayrılırlar; (12 ye bölünmüş olan bu dairenin her kısmı bir burç adı ile anılır ve her burç 30° dereceye bölünür. Güneş, bir gün bir gecede birer derece miktarı kendi hareketleriyle devredip, otuz günd bir burcu ve üç yüz altmış günde on iki burcu devreder.) kavuştukları bu iki noktanın biri Hamel (kuzu) burcunun baş tarafı, ikinci kavşak noktası ise, Mizan (terazi) burcunun baş tarafıdır. Burada Muaddil-ün Nehar dairesi bu daireyi ikiye böler. İkiye bölünmüş olan bu dairenin yarısı Muaddil-ün Nehar'ın kuzey tarafına meyleder. Burası Mizan'ın başında Hut (balık) burcunun sonuna kadar olan burçları içine alır. Güney ve kuzey kutupları yer küresinin her tarafında ufuk, yani gökyüzünün üzerinde bulunur iseler, bu halde yer küresinin üze-

rinde ancak bir hat husule gelir ve Muaddil-ün Nehar dairesinin semt ve hizasında bulunur ve bu hat, batıdan doğuya doğru uzanıp ve istiva adı ile anılır. Kozmoğrafların rasatları neticesinde anlaşılmakta olduğunu iddia ettiklerine göre, bu hat yedi iklimden birinci iklimin başladığı noktadır. Bütün mâmurluk İstiva hattının kuzey tarafındadır. Kuzey kutbu mâmur olan bu yerlerin ufkundan tedricî bir surette yükselir ve 64° dereceye varıncaya kadar yükselmesinde devam eder, ve mâmurluk bu derecede sona erer. Burası mâmur olan yedi iklimin sonudur. Kuzey kutbu 90° dereceye kadar yükselir ise, kutup başların üzerinde bulunur. Burası kutup ile Muaddil-ün Nehar dairesinin arasıdır. Bu çağda burçların altı tanesi ufkun üzerinde bulunur. Bu burçlar kuzey burçlarıdır. Altı tanesi ufkun alt tarafında bulunur, bu burçlar güney burçlarıdır. 64° derece ile 90° derece arasında mâmur olan yerlerin bulunması mümkün değildir. Çünkü bu dereceler arasında sıcaklık ile soğukluk birbiriyle imtizaç edemez. Çünkü iki arada, zaman (ve mesafe) uzak olduğu için (güneyde sıcaklık kuzeyde soğukluk pek şiddetli olduğundan) maddeler terekküp ederek varlığın vücuda gelmesi imkânsızdır. Çünkü güneş Hamel (kuzu) ve Mizan (terazi) burçlarının başında bulunduğu çağlarda, İstiva hattında güneş başların sırası ve semtinde bulunur; Seretan (yengeç) ve Cedi (oğlak) burçlarının baş taraflarına doğru meylettiğinde, güneş başların semtinden meyleder.

Bu vakit güneş Muaddil-ün Nehar derecesinden 24° derece meyletmiş olur. Kuzey kutbu ufuktan yükseldiği çağda, Muaddil-ün Nehar dairesi başların semt ve hizasından kutbun yükselmesi nispetinde bir tarafa meyletmiş olur. Güney kutbu da, her üç halde o nispette, yani kuzey kutbunun yükselmesi nispetinde alçalır. Takvim bilginleri buna Arzül beled (yaşadığın yerin eni) adını verirler. Muaddil-ün Nehar dairesi başların semtinden bir tarafa meylettiğinde kuzey burçları Muaddil-ün Nehar dairesi başların semtinden 24° uzaklaştığında, kuzey kutbu dahi 24° ufuktan yükselir ve güney kutbu dahi o nispette alçalır. Bu vakit güneş Seretan burcuna geçer. Bu da yukarıda anlattığımız gibi İstiva hattının ufkunda, iki tarafa kaymasından ileri gelir. Bunun bir sonucu olarak kuzey burçlarının en uzağında olan Seretan (yengeç) burcuna ulaşıncaya kadar kuzey ufku, başlar üzerinde yükselmesine devam eder. Ancak yılda bir kere güneş başları semtinden geçip gitmesiyle Hicaz ülkesinde (ve diğer — Seretan burcunun devir ve cereyan ettiği — ülkelerde sıcaklık son derecede şiddetlenir) kuzey tarafında kuzey kutbu, ufuktan 24° den ziyade yükselir ise, güneş baş semtine gelmez, alçalır; kuzey kutbu 64° dereceye yükselinceye kadar güneş alçalmasında devam eder. Güneş başların semtinden de o nispette uzaklaşır. Güney kutbu (kuzey kutbunun yükselmesi nispetinde) alçalır. Bunun bir sonucu olarak soğukluk ve don son derecede şiddetlenmiş olduğu için insan, hay-

van, nebat vesairenin türemesinin (vücuda gelmesinin) arkası kesilir. Mesafeler uzak bulunduğu için soğukluk sıcaklık ile imtizaç edemez. Güneş baş semtine veyahut buna yakın yerlere geldiğinde yer küresine zaviye-i kaime halinde ve güneş baş semtleri üzerinde bulunmayan yerlerde ise münferiç ve eğri zaviyeler şeklinde şualarını yayar. Güneş şualarını kaim zaviyeler şeklinde yayar ise, aydınlık çok olur ve yayılır. Güneş şuasını münferiç ve eğri zaviyeler şeklinde yayar ise, aydınlık çok olmaz ve o nispetle yayılmaz. Bundan dolayı güneş başları semtinde veyahut buna yakın olan memleketlerin havası sıcak olur, güneş şua-ı münferiç ve eğri zaviyeler şeklinde yayılan memleketlerin havası sıcak olmaz. Bundan dolayı güneş başları semtinde veyahut buna yakın bir durumda olan memleketler diğerlerine nispetle daha ziyade sıcak olur. Çünkü şua ve aydınlık sıcaklık ve ısıtma (teshin) nın sebebidir.

İstiva hattında güneş hamel ve mizan burçlarında bulunduğu vakit yılda iki defa başları semtine gelir, güneş başları semtinden bir tarafa meylettiği çağlarda başları semtinden çok uzaklaşmaz. Bundan dolayı güneş başların semtinden Seretan ve Cedi burcuna gelerek baş semtlerinden uzaklaştığında dahi hava mutedil denilebilecek derecede olur. Fakat güneş başları semtleri üzerine yükseldiğinde kaim zaviye şeklinde yayılan şualar o ufukları şiddetli bir surette ısıtır, güneş uzun müddet ve devamlı bir surette başları semtinde kalır ve hava son derecede şiddetli ısınır. Güneş,

yer küresinin 24° derece enine kadar bu yolda yılda iki kere başın hizasında yükselir, buralarda da güneşin şuaları o ufukları İstiva hattındakine yakın bir derecede ısıtır. Şiddetli olan sıcaklıklaı havayı hayvan, insan ve nebat vesair maddelerin türemesine mani olacak derecede ısıtır. Çünkü sıcaklık şiddetlendiğinde sular ve rutubetler kurur, maden, hayvan ve nebatın türemesini bozar. Çünkü türeme (neşvünema) ancak rutubet ile olur. Seretan burcu başların semtinden yer küresinin 25° enine uzaklaşır ise, güneş de başların semtleri üzerinden o nispette uzaklaşır ve alçalır, bundan sonra sıcaklık itidal kesp veyahut az çok meylederse, hayvan, nebat ve madenlerde türemeler husule gelmeye başlar; güneşin ziyasının tesiri azaldığı ve güneş şuaını münferiç veyahut eğri zaviyeler şeklinde yaydığından ve bunun bir sonucu olarak ziya azaldığından, soğuklar şiddetleninceye kadar, türemeler tedrici bir surette artar. Bu şekilde soğuklar şiddetlendikten sonra türemeler azalır ve bozulur. Fakat sıcaklığın şiddetinden dolayı türemelerin (neşvünemanın) bozulması soğukların tesiri ile bozulmasından daha büyük ölçüdedir. Çünkü sıcaklığın hayat için gereken rutubeti kurutmaya olan tesiri, soğukluğun şiddetinin tesirinden daha çabuktur. Bundan dolayı birinci ve ikinci iklimler az nispette mâmurdur. Üçüncü, dördüncü ve beşinci iklimlerde mâmurluk orta derecededir. Çünkü bu iklimlerde ziyanın azlığından dolayı sıcaklık mutedildir. Altıncı ve yedinci iklimlerde ise sıcaklık çok eksiktir. So-

ğukluk, ilk başlangıçta hayatın türemesini bozmak hususunda sıcaklık derecesinden tesirli değildir. Soğukluk ancak haddinden aşırı şiddetlendiğinde, hayat için gereken rutubeti kurutur. Çünkü yedinci iklimin öbür taraflarında olduğu gibi, şiddetlendiğinde soğukluktan korunmak kudreti husule gelir. Bundan dolayı yer küresinin kuzey tarafının bir kısmı (güneydeki dörtte bir kısmına nispetle) daha ziyade mâmurdur. Doğrusunu Tanrı bilir.

Hakîm ve filozoflar, İstiva hattının ve istivanın öte taraflarının, hayattan hâli olduğunu işte bundan istidlâl etmişlerdir. Fakat oralarının mâmur olduğu gözle görülmüş ve yalan söylemeleri mümkün olmayan birçok kimselerin rivayeti ile mâmur olduğu ispat edilmiş bulunduğu için hakîmlerin bu iddiaları doğru değildir. Fakat onların bu sözleri ile mâmurluğunun büsbütün imkânsızlığını iddia etmemiş oldukları anlaşılmaktadır. Delil ve burhanları, onları istiva hattında sıcaklığın şiddetli olması, hayatın türemesini tesirli bir surette ifsat ettiği ve oralarda imarın imkânsız veyahut asgarî derecede mümkün olduğu neticesine götürmüştür. Gerçekten de böyledir. Çünkü istiva hattı ile onun öbür tarafında medeniyet eseri var ise de azdır ve zayıftır.

İbn Rüşt[36] istiva hattının mutedil olduğunu, istiva hattının güney tarafının kendi derecesindeki kuzey tarafı gibi olup, kuzeyde mâmurluk derecesi ne nispette ise. güneyde de o nispette olduğunu, kuzeyde ne derecede imar mümkün ise güneyde de o derecede imar mümkün

olduğunu söyler. İbn Rüşd'ün bu sözü, hayatın türemesini bozup bozmamak bakımından doğrudur. İmkânsız olan taraf, istiva hattının öbür tarafının sular altında kalması bakımındandır. Kuzeyde hayatın türemesi mümkün olan yerler, güneyde sular altında bulunduğundan hayatın türemesi imkânsızdır. Sular altında bulunduğu için itidal imkânsız olduğundan diğer cihetler de ona tabi olmaktadır. Çünkü mamurluk tedricî olduğu için, imkânsızlık cihetinden değil de, hayatın türemesi cihetinden dahi tedricî olur. Hayatın türemesinin istiva hattında imkânsız olduğu fikrini, yalan söylemeleri imkânı olmayan çoğunluğun, nakil ve rivayetleri reddeder. Doğrusunu Tanrı bilir

Bundan sonra, Rojer kitabı (33 üncü nota bak) sahibi tasvir ettiği gibi, ilkönce coğrafyayı tasvir edecek ve bundan sonra bu konuyu geniş bir surette anlatacağız.

COĞRAFYAYA DAİR GENİŞ BİLGİLER

Hakîm ve filozoflar, yukarıda anlattığımız gibi, mâmurreyi kuzeyden başlayarak güneye kadar, yedi kısma bölmüşler. Bu kısımlardan her birine iklim adı vermişler. Bu şekilde yer küresinin mâmur olan kısımları yedi iklime bölünmüş, bu iklimlerden her biri batıdan doğuya doğru uzanmıştır. Birinci iklim güney tarafından istiva hattı sınırını takibederek batıdan doğuya uzanmaktadır. İstiva hattının güney tarafında çöller

ve kumluklar ve bazı imaretler var. Rivayet doğru olduğu takdirde hep mâmurdur. Kuzey tarafında buna ikinci iklim bitişiktir. Bundan sonra üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci iklimler gelir. Yedinci iklim kuzey tarafında olan mâmurluğun sonudur. Kuzeyde yedinci iklimin öbür tarafları boştur. Okyanusa varıncaya kadar boş sahralardır. Kuzey tarafında yedinci iklimin hali, güney tarafındaki birinci iklim gibidir. Fakat kuzey tarafında boş yerler güney tarafındaki boş yerlere nispetle çok azdır.

Bundan başka gece ve gündüzler bu iklimlerde değişiktir. Bu başkalık güneşin Muaddil-ün Nehar dairesinden meylinden ve kuzey kutbunun kendi ufuklarından yükselmesinden ileri gelmektedir. Bundan dolayı gece ve gündüzün kavisleri fark gösterir ve birinci iklimin nihayet bulduğu yerlerde güneş, gece için Cedi ve gündüz için Seretan burcunun baş tarafına geldiğinde gece ve gündüzlerin uzunluğu 13 saati bulur. Kuzeye yakın olan ikinci iklimin nihayet bulduğu yerlerde güneş, Seretan dairesinin baş tarafına geldiğinde 13 1/2 saati bulur ve yaz mevsimi başlar. Güneş kış mevsiminin başlangıcı olan Cedi burcunun baş tarafına geldiği vakit gecelerin en uzun olan çağıdır. Bu şekilde feleğin bir kere devrini tamamladığı çağda 24 saatin 13 1/2 saatten baki kalan kısmı, gün ve gecelerin en kısa çağıdır. Kuzeye yakın olan üçüncü iklimde gece ve gündüzle- 14 saati bulur. Dördüncü iklimin nihayet bulduğu yerlerde ise günler 14 1/2 saat uzunluğunda-

dır. Beşinci iklimin nihayet bulduğu yerlerde ise 15 saat, altıncı iklimin nihayet bulduğu bölgelerde 15 1/2 saat, yedinci iklimin nihayet bulduğu yerlerde 16 saattir. Burası yeryüzünün mâmur olduğu yerlerinin nihayetidir. Bundan anlaşıldığına göre güney tarafındaki birinc iklimden başlayarak, yedinci iklime varıncaya kadar her iklimde günler birbirinden yarım saat uzamaktadır. Bu uzamalar, tabiatıyle, her iklimin parçalarını (kısımlarını) da şamildir. Bu iklimlerde memleketlerin arzları (enleri) her beldenin üzerindeki semtinden, istiva hattının üzerindeki semtten ibaret olan Muaddilün Nehar arasındaki buud (uzaklık) tan ibarettir. Bunun için güney kutbunun o beldenin ufkundan alçalmasının ve kuzey kutbunun şehrin ufkundan yükselmesinin önemi yoktur. Bu buud (uzaklık) üç eşit ebaddan ibaret olup, "beldenin arzı" adı ile anılır ki, bundan yukarıda bahsettik.

Coğrafyadan bahsedenler, bu yedi iklimin her birinin uzunluğunu (tulünü) batıdan doğuya doğru birbirinin dengi olan on parçaya bölmüşler, her parçada bulunan bölgeleri, şehirleri, dağları ve bunların arasındaki yolların mesafelerini anmışlardır. Biz bu hususlarda kısa bilgiler verecek, her parçanın tanınmış şehir, ırmak ve denizlerini anacak ve Alevîlerden İdris-i Hamevî'nin Nüzhet-ül Müştak (33 üncü nota bak) adlı eserindeki tertibe göre bilgiler vereceğiz. İdrisî bu eserini katında bulunduğu çağda, Sicilya kralı Rojer için yazmıştır. İdrisî, Sicilya adası, Malaka prensliğinin elinden alındıktan sonra kra-

lın davetiyle yanına gelmişti. İdrisî bu eserini altıncı hicrî yüzyılının ortasında yazmış, Mesudî, İbni Hurdadbeh, İbni Havkal, Kadrî, müneccim ebu İshak, Ptolemée ve başkalarının eserlerindeki bilgileri bu eserinde toplamıştır. Biz birinci iklimden başlayarak bütün iklimlere dair bilgiler vereceğiz. Her türlü eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı fazl ve keremi ile bizi korusun!

BİRİNCİ İKLİM

Birinci iklimın batısında Cezair-i Halidat (Halidat adaları) bulunmaktadır. Ptolemée memleketlerin tulünü (uzunluğunu) bu adalardan hesaplar. Bu adalar, bu iklimin kara toprağında olmayıp, Okyanustadır. Halidat birçok adalardan ibaret olup, en büyüğü ve tanınmışı üçtür. Rivayete göre mâmurdur. Frank gemilerinin bu yüzyılımızın (sekizinci hicrînin) ortalarında bu adalardan geçtiğini, ahalisi ile savaştığını, onlardan esirler ve ganimetler almış olduklarını ve aldıkları esirlerden bir kısmını uzak batı (Mağrib-i aksa) sahillerinde sattıklarını ve bu esirlerin sultanın hizmetinde bulunduklarını işittik. Bunlar, Arap dilini öğrendikten sonra kendi adalarının hallerinden haber vermeye başlamışlar, ekin ekmek üzere tarlaları boynuzlarla sürdüklerini, memleketlerinde demir bulunmadığını, arpa ile geçindiklerini, hayvandan keçi beslediklerini ve savaşlarda taşlar kullandıklarını, bu taşları arka taraflarına doğru attıklarını doğunca güneşe ibadet ve secde ettiklerini, dinden haberleri olmadığını ve kimse

tarafından dine davet edilmemiş olduklarını, bu adaların kast ile değil, yalnız bir tesadüf eseri olarak bulunabileceğini söylemişlerdir. Çünkü denizde gemiler ancak rüzgârlarla işlerler, bunun için rüzgârların nereden eseceğini ve nereye götüreceğini ve esen bu rüzgârların istikametini ve hangi bölge ve şehirlerden geçeceğini bilmek gerektir. Rüzgârlar semtlerini değiştirdiğinde rüzgârın estiği tarafın semtine ve yönüne doğru gidildiğinde, rüzgârın estiği taraflardaki hangi yer ve şehre gidileceğini bilmek gerektir. Deniz ve seyrü sefer işleri uzmanları olan reisleri, kendilerince belli ve muteber olan kaide ve kanunlara göre gemilerini o semte doğru çevirirler. Bu reislerin Akdeniz sahillerindeki şehir ve bölgelerin nerede bulunduğu ve deniz sahilindeki şekil ve durumu, tertibini ve rüzgârların nerelerden estiğini, nerelerden geçeceğini gösteren bir sayfa (harita) ları vardır. Onlar bu levhaya "Kampas" adı verirler ve denizlerde seyrü seferlerinde bu kampasa güvenirler. Fakat Okyanus için böyle bir levha mevcut değildir. Bundan dolayı gemiler Atlantikte işlemezler. Çünkü gemiler, sahiller gözükmeyecek derecede sahillerden uzaklaştıkları takdirde, geri dönmeleri için imkânlar azalır. Üstelik bu denizin havasında, üzerinde gemilerin işlemesine mâni olan buhar husule gelir. Uzak olduğu için bu denizlere, güneşten yeryüzüne yayılan ziyalar in'ikâs ederek bu buharların eczaları arasına hülûl edemez. Bundan dolayı Atlantikteki bu adaları bulmak, bu adalara dair haber almak zordur.

Birinci iklime gelince Kamer dağındaki baş kaynaklarından akmakta olan Nil ırmağı oradan geçer. Nil'in bu kısmı (Sudan Nili) adı ile anılır. Sudan Nili, Okyanusa doğru akışına devam ederek Evlik adası yanında Okyanusa dökülür. Sudan, Sala şehri, Tekrur ve Gane Sudan Nil'inin sahilindedir. Bu çağda bu bölgelerin hepsi de Sudan kavimlerinden Mali Meliki (Malaya hükümdarı) memleketi sayılmaktadır. Mağrib-i Aksa (Uzak Batı Afrikası) tacirleri alış veriş etmek üzere bunların yurduna gidip gelmekteler. Bu memlekete yakın bir yerde, kuzey tarafında Lemtuna ve Mülsimin cemaatlerinin yurtları ve bunların dönüp dolaştıkları çöller bulunur. Sudan Nil'inin güneyinde Sudanlılardan Lemlem adı ile anılan bir kavim yaşar. Bu kavim kâfir olup, bunlar yüzleri ile dudaklarını ateşte kızdırılan damgalarla damgalarlar. Gane ahalisi ile Tekrür'ler bunlara baskınlarda bulunarak onlardn esirler alırlar ve tacirlere satarlar. Tacirler de bunları Batı Afrikasına getirirler. Batı Afrika ahalisinin kölelerinin hepsini de bunlar teşkil ederler. Güney tarafında bunların yurdunun öbür tarafında hesaba katılacak derecede medeniyet eserleri ve mâmurluk yoktur. Oralarda ancak insandan ziyade dilsiz hayvanlara en yakın bir seviyede bulunan kimseler yaşarlar, bunlar, çöllerde ve mağaralarda yaşarlar. Otlar, terbiye edilerek hazırlanmış ve tabiî halde olan taneler yerler; birbirlerini yedikleri zamanlar da olur. Bunlar insanlar sırasında sayılmazlar. Sudan ahalisinin

meyvaları turat, tekedrarin ve reklan gibi Batı Afrikası sahralarında yetişen meyvaların tane ve kabuklarıdır.

Rivayete göre Gane'de Alevîlerden bir kitle tarafından bir devlet kurulmuştu. Bu Alevîler Beni Salih adı ile tanınmış idiler. Rojer kitabının müellifi bunların Salih bin Abdullah bin Hasan bin Hasan oğullarından olduğunu söyler. Fakat Abdullah bin Hasan oğulları arasında bu Salih'in bulunduğu belli değildir. Zamanımızda bu devlet yıkılarak Gane Mali (Malaya) sultanın idaresine geçmiştir. Gane'nin doğusunda bu iklimin üçüncü kısmında Kükü şehri bulunmaktadır. Bu şehir oradaki bazı dağlardan akan bir ırmağın kenarındadır. Bu ırmak batıya doğru akarak, birinci iklimin ikinci kısmındaki kumluklarda kaybolur. Kükü hükümdarı ilkönce bağımsız bir hükümdar idi. Sonradan Malaya sultanı, Kükü'yü ele geçirdi. Kükü, Malaya memleketine katıldı. Çağımızda bir kargaşalık esnasında şehir yıkıldı, Malaya devletinden bahsederken Berber tarihi bölümünün uygun bir yerinde bunu anlatacağız. Kükü şehrinin güney tarafında, Sudan kavimlerinden Kâtim'lerin Katim adlı şehirleri var. Bunların komşusunda Sudan Nil'inin kuzeyinde ve Nagara ve Nagara'nın ve Katim'in doğu tarafında Zegara ve Nube topraklarına bitişik olan Taceret bölgesi bulunmaktadır. Burası birinci iklimin dördüncü kısmındadır. Mısır Nili burada istiva hattı yakınındaki baş kaynağından akarak, buralardan

geçtikten sonra, cereyanını değiştirerek kuzeydeki Akdeniz semtine doğru akmaya başlar.

Bu Nil, istiva hattının 16° derece yukarısında bulunan Kamer dağındaki kaynaklarından cereyan eder. (Kamer) kelimesini türlü şekillerde zaptetmişler, bir kısmı pek beyaz ve pek aydın olduğu için gökteki aya nispetle K ve M'nin fethi ile Kemer şeklinde zaptetmiştir. Yakut, El-Müşterek adlı eserinde Hintlilerden bir kavme nispetle K'nın zammı ve M'nin sükûniyle Kumr şeklinde zapteder. İbni Said de bu şekilde zaptetmiştir. Bu dağdan on tane çeşme akar. Bu çeşmelerden beş tanesi bir göle dökülür. Bu iki gölün arası altı mildir. Her iki gölden üçer tane ırmak akar. Bu ırmakların her birinin suları bir bataklıkta toplanır. Bu gölün aşağı tarafında bir dağ vardır. Bu dağ kuzey tarafından gölü ikiye böler Bunun bir sonucu olarak, suları da ikiye bölünerek akmaya başlarlar. Bu suların batı tarafındaki kısmı Sûdan ülkesine doğru akarak Okyanusa dökülür. Doğu tarafındaki sular ise akısını kuzeye doğru değiştirerek, Habeşe ve Nube'ye doğru akar ve bu iki ülkeden. bu iki ülkenin arasından geçer. Mısır topraklarının baş tarafında kollara ayrılır. Bu kollardan üç tanesi İskenderiye ve Reşit ve Dimyat sahillerinde Akdenize dökülür. Kollardan birisi, denize varmadan birinci iklimin ortasındaki tuzlu bir göle dökülür. Nube, Habeşe ve vahalar (vahat) bölgesinin bir kısmı Asvan'a kadar bu Nil'in sahilindedir. Nube yurdunun başkenti olan Dankele bu Nil'in batı ta-

rafındadır. Bundan sonra Alve ve Belak gelir. Bundan sonra da kuzeyde Belak'tan altı konak uzaklıkta Cenadil (kayalar) dağı var. Bu dağın Mısır'a bakan tarafı yüksektir. Nube tarafı alçaktır. Nil bu dağdan geçerken korkunç bir gürültü ile yukardan aşağıya dökülür. Gemiler oradan geçemezler. Gelen yükler, Sûdan gemilerinden hayvanlara yükletilerek Said'in başkenti olan Asvan şehrine nakledilir. Said gemileri ile gelen yükler de hayvanlara yükletilerek Kayalar dağının üzerine götürülür. Kayalar dağı ile Asvan arası on konak yeridir. Vahalar ise Nil'in batı tarafındaki sahildedir. Vahalar harap haldedir. Orada eski binaların eserleri gözükmektedir.

Birinci iklimin beşinci kısmında. istiva hattı tarafından gelmekte olan bir ırmağın kenarında Habeşe yurdu bulunur. Bu ırmak Nube'ye doğru akar. Burada Mısır'a doğru inmekte olan Nil ırmağı ile birleşir. Birçok coğrafyacılar bu ırmağın Kamer dağından akmakta olan Nil olduğu vehmine kapılmıştır. Ptolemée coğrafyasında[37] bu ırmağın bu Nil'den, yani Kamer dağından akmakta olan Nil'den olmadığını söylemiştir. Hint denizi bu iklimin beşinci kısmında nihayet bulur. Bu iklimin beşinci kısmına kadar olan bütün parçaları sular altında kalmış olduğundan, ancak suların içindeki adalar ve Hint denizinin güney sahilleri ve bu sahillerin kuzey tarafından buna bitişik olan yeri mâmurdur. Bu adaların sayısı çoktur. Rivayete göre bin tane ada vardır. Bu sahiller güney tarafından mâmur

olan yerlerin nihayetidir. Bu iklimin mâmur olan yerleri, doğu tarafında, Çin'in bir parçası ile Yemen ülkesidir.

Kuzey tarafından Hint denizine inen Kulzüm (Kızıldeniz) ile Fars denizi bu birinci iklimin altıncı kısmındadır. Arap Yarımadası bu iki denizin arasındadır. Yemen ülkesi dahi yarımadanın bir parçasını teşkil eder. Hint denizi sahilinde Şihr, Hicaz, Yemame bulunur; ikinci iklimden ve bundan sonraki iklimlerden bahsederken anacağımız gibi, bu iki bölgeye tabi olan yerler Arap adasını teşkil eder. Zalaa yurdu, Said'in yukarı tarafındaki Alafi dağıyle Kızıldeniz arasındaki Becaların dönüp dolaştıkları yerler Hint denizinin batısındadır. Zalaa'nın aşağısında bu kısımda Babı Mendeb bulunur. Hint denizinin ortasına doğru uzanan Mendeb dağının sıkıştırmasından dolayı buraya doğru inen deniz darlaşmaktadır. Bu dağ, Yemen sahilleri boyunca güneyden kuzeye doğru 12 mil uzunluğundadır. Bundan dolayı denizin eni daralarak üç mile veyahut o kadara inmektedir. Denizin darlaşmış olan bu yeri, Mendeb boğazı adı ile anılmaktadır. Yemen gemileri bu boğazdan geçerek Mısır'a yakın olan Süveyş sahillerine giderler. Mendeb boğazının alt tarafında Sevakin ve Dehlek adaları bulunmaktadır. Dehlek'in batı tarafında, yukarıda anlattığımız gibi, Sûdan kavimlerinden olan Becaların göç ederek dönüp dolaştıkları bölgeler bulunur. Dehlek'in doğu tarafında bu iklimin bu kısmında Yemen'in Tihame bölgeleri ve Ali bin

Yakub'ün şehri bulunmaktadır. Zalaa şehrinin güneyinde ve bu denizin batı sahili etrafında sırasıyle Berber köyleri bulunur. Hint denizinin güney taraflarında altıncı kısmının nihayetine kadar uzanırlar. Berber köylerinin doğu tarafında bu denizin güney sahilinde bu iklimin yedinci kısmında Sefale bölgesi bulunur. Sefale bölgesinin doğusunda, Hint denizinin güney sahilinde Vakvaklar yurdu bulunur. Vakvaklar yurdu Hint denizinin Okyanustan ayırdığı onuncu kısmının nihayet bulduğu yerlere kadar uzanır.

Hint denizinde adalar çoktur. En büyük adası olan Serendib yuvarlak bir şekildedir. Yüksekliği ile tanınmış olan dağ oradadır. Rivayete göre yeryüzünde bu dağdan daha yüksek bir dağ yoktur. Bu dağ Sefale'nin karşısındadır. Bundan sonra büyük adalarından biri olan Kamer adasıdır. Bu ada şekil itibariyle uzuncadır. Ada, Sefale toprakları karşısından uzamaya başlar, oldukça önemli bir nispette kuzeye meylederek, doğuya doğru ve yukarı Çin sahillerine kadar uzanır. Güneyinde Vakvak, doğusunda Seylan adaları ve bu denizde sayıları çok olan diğer adalar, bu adayı kuşatmıştır. Seylan adasında her çeşit hoş kokulu ve yemeklere lezzet vermek üzere kullanılan baharat yetişir. Rivayete göre bu adada altın ve zümrüt madenleri bulunmaktadır. Ahalisinin hepsi de mecusîdir. Onların birçok hükümdarları vardır. Bu adada şaşılacak mâmureler ve binalar vardır ki bunları coğrafya bilginleri yazmışlardır. Bu denizin kuzey sahilinde, bu iklimin

altıncı kısmında, bütün Yemen ülkesi bulunur. Kızıl deniz tarafında Zebid, Mehcem ve Yemen Tihamesi, bunun komşusunda Zeydiyye imamlarının başkentleri olan Sâde şehri bulunur. Bu şehir güney ve kuzeydeki her iki denizden uzaktır. Bunlardan sonra Aden şehri gelir. Aden'in kuzeyinde San'a, bundan sonra doğusunda Ehkaf ve Zafar toprakları, Hazramut, güney denizi ile Fars denizi (Acem körfezi) arasında Şihr bölgesi bulunur.

Bu iklimin altıncı kısmının bu parçası, üzerinden deniz suları çekilen, bir parçadır. Bundan sonra bu iklimin dokuzuncu kısmının az bir parçasından sular çekilmiş, onuncu kısmından ise daha çok sular çekilmiş olup (imar edilmiş) burasından Çin'in yukarı kısmı teşekkül etmiştir. Çin'in bu kısmının en tanınmış şehri Hankev ve bunun karşısında doğu tarafında Seylan adaları bulunmaktadır. Seylan adası hakkında yukarıda bilgiler verilmiştir. Birinci iklimi açıklamamız burada bitiyor. Tanrı fazlı ve keremi ile başarılar bağışlar.

İKİNCİ İKLİM

Bu iklim kuzey tarafından birinci iklime bitişiktir. Bu iklimin batı hizasında denize Halidat adalarından iki ada bulunmaktadır ki, bu adalar hakkında yukarıda bilgiler verilmiştir. Bu iklimin birinci ve ikinci kısmının yukarı taraflarında Kanaria toprakları ve bundan sonra doğu tarafında, Gane arazisinin yukarı taraflarında, Sûdan ka-

vimlerinden Zegavelerin göç edip dolaştıkları yerler ve bu ikisinin (yani Kanarya) arazisi ile Gane'nin aşağı taraflarında, Neyser sahrası bulunmaktadır. Bu sahra batıdan doğuya doğru uzanmış olup bu sahrada birtakım çöller vardır. Mağrip (Batı Afrikası) ile Sudan arasında alışveriş eden tacirler, bu çöllerden geçerler. Sinhace uruğundan olan Mülsimîn bu sahralarda göçebelik ederler. Mülsimîn birçok boylardan teşekkül etmiştir. Kezlune, Lemrune, Mesrate, Melta ve Verikeler bunlardandır. Bu çöllerin doğu tarafında Fizan arazisi bulunur. Berber uruğlarından Erkârların göçebelik ettiği sahra Fizan'a bitişik olup, bu sahralar bu iklimin üçüncü kısmının doğu tarafına kadar uzanır. Bundan sonra bu iklimin üçüncü kısmında Sûdan kavimlerinden Kevvareler yaşarlar. Bacuların topraklarının bir parçası da buradadır. Bu iklimin bu parçasının kuzey tarafında, Vedanlar arazisinin kalan kısmı bulunur. Bu toprağın doğudaki semtinde Senteriyye toprağı bulunmaktadır. Bu topraklar "dahildeki vahalar" adıyle de anılır. Bu iklimin dördüncü kısmının yukarı tarafında Bacuların topraklarının kalan kısmı bulunur. Bundan sonra bu iklimin bu kısmının ortasında birinci iklimdeki kaynaklarından çıkarak döküleceği denize doğru akmakta olan Nil'in her iki sahilini Said bölgesi teşkil eder. Nil buraya geldiğinde, bir engel hükmünde olan Vahat dağları ile, bu iklimin bu kısmının batısındaki Mukattam dağı arasından geçer. Said bölgesinde Asna ve Erment şehirleri Nil'-

ın yukarı tarafındadır. Said'e tabi olan şehirler sırasıyle Asyut'a kadar devam eder. Nil bundan sonra Asyut ile Kus'dan ve bunlardan sonra Sol şehrinden geçer. Buraya geldiğinde Nil iki kola ayrılır. Bu iki koldan sağdaki kısmında Lahune ve soldaki kolu ise Dilas'a ulaşır. Mukattam dağının doğusunda Ayzab sahraları bulunur. Bu sahra bu iklimin beşinci kısmından geçerek Süveyş "Kızıl" deniz sahillerinde nihayet bulur. Bu deniz Kulzüm denizi adını da taşır ve güneydeki Hint denizinden ayrılarak kuzeye doğru inen bir denizdir Hicaz ülkesi Yelemlem dağından başlayarak Yesrib (Medine) bölgesine kadar, bu iklimin bir kısmını teşkil eder ve Kızıl denizin doğu sahilindedir. Mekke (Tanrı onun şerefini daim eylesin) Hicaz ülkesinin ortasındadır. Bu denizin Mekke sahilinde Cidde şehri bulunur. Bu denizin batı sahilindeki Ayzab şehri Cidde'nin karşısındadır. Bu iklimin bu kısmının batısında Necd bölgesi bulunur. Necd'in yüksek yerleri güneyindedir. Tebale ile Ukaz Necd'in kuzey tarafındadır. Bu kısmın Necd'in aşağı taraflarındaki parçası. Hicaz topraklarının kalan kısmını teşkil eder. Hicaz ülkesinin doğusunda Necran ve Hayber bölgesi, bu bölgelerin alt tarafında Yemame toprakları bulunur. Seba ve Mearib toprakları doğuda Necran semtindedir. Bundan sonra Şihr toprakları gelir. Şihr bölgesi Fars denizine kadar uzanır. Bu deniz, Hint denizinden kuzeye doğru uzanan ikinci bir denizdir. Bu deniz iklimin bu kısmında batıya doğru mey-

lederek, denizin ve bu kısmın doğusundan geçer. Bu kısmın doğu tarafları deniz içinde kaldığı için, Arap Yarımadasından bu kısımda ancak üçgen şeklinde bir parça bulunmaktadır. Bu parçanın yukarı tarafında Kalhat şehri bulunur ki, burası Şihr bölgesi sahilindedir. Bu parçanın aşağı tarafında bu denizin sahilinde Omman bölgesi vardır. Bundan sonra Bahreyn bölgesi gelir. Hicr ise bu iklimin bu parçasının sonundadır.

Bu iklimin birinci kısmının yukarı parçasının batısında Fars Denizinin (Acem Körfezinin) bir parçası bulunur. Bu parça, bu iklimin altıncı kısmındaki parça ile bitişir. Bu kısmın yukarıdaki parçasının hepsi, Hint denizinin suları altında kalmıştır. Hint denizinin oradaki sahilinde Mekran'a varıncaya kadar Sint ülkesi bulunur. Sint ülkesinden sayılan Toyran Mekran'ın karşı tarafındadır. Sint ülkesinin bütün kısımları, bu iklimin bu kısmının batısındadır. Sint ile Hint arasında sahra ve çöller vardır. Hint ülkesinden akan ırmak bu iklimin bu kısmından geçer ve güneyde Hint denizine dökülür.

Hint ülkesi Hint denizi sahilerinden başlar. Hind'in doğu bölgesinde Belhara memleketi ile Hintlilerce en ulu ve kutlu sayılan putun bulunduğu Multan şehrinde bulunur. Hint, Sind'in aşağı tarafına ve Sicistan sınırlarına kadar uzanır, bununla ikinci iklimin yedinci kısmı sona eriyor.

İkinci iklimin sekizinci kısmının batısında Hind'in Belhara bölgesinin kalan kısmı bulunur.

Onun doğu tarafında Kandahar bölgesi, Kandahar'ın yukarı, yani sağ tarafında Hint denizi sahillerinde, Minibar bölgesi, onun aşağı tarafında Kâbil bölgesi bulunur. Bundan sonra doğu, okyanusa kadar Kanuç bölgesi uzanır. İkinci iklimin sonunda İç Keşmir (Keşmir-i Dahil) ve Dış Keşmir (Keşmir-i hariç) bulunur.

İkinci iklimin dokuzuncu kısmında ve bunun batısında Uzak Hint (Hind-i aksa) bulunur. Bu bölgeler birbirine bitişerek doğuya doğru uzanırlar ve burada dokuzuncu kısım sona ererek, ikinci iklimin onuncu kısmı başlar. Bu kısmın aşağı, yani sol tarafında Hint topraklarının bir parçası bulunur. Saygon şehri işte buradadır. Bundan sonra ikinci iklimin onuncu kısmının hepsi de, muhit denizine varıncaya kadar, Çin Yurdunu teşkil eder. Tanrı ile onun Elçisi doğrusunu bilir. Bütün eksikliklerden uzak olan Tanrının yardımı ile başarılar elde edilir. O, fazl ve kerem sahibidir.

ÜÇÜNCÜ İKLİM

Bu iklim, kuzey tarafından ikinci iklime bitişir ve bunun birinci kısmının yukarı, yani sağ tarafında, bu kısmın üçte biri kadarını kaplayan Deren dağı bulunur. Bu dağ bu kısmı enine kateder. Bu kısmın okyanusa yakın olan batı tarafından, doğusunun nihayetine kadar bu dağda, sayıları ancak Tanrıya belli olan, pek çok Berberler yaşarlar. Bunlardan aşağıda bahsedeceğiz.

Bu dağ ile ikinci iklim arasındaki yerlerde Atlantik sahillerinde düşmana karşı yurdu korumak için bina edilen ve birbirine bitişik ve sayıları çok olan kale ve sığınaklar vardır. Bu kısmın doğusundaki Sus ve Nul bölgeleri bu kısma bitişiktir. Bu bölgenin doğu tarafında Deraca. bundan sonra Sicilmase bölgesi ve ikinci iklimde anlattığım gibi, Neyşer sahrası çölünün bir parçası bulunmaktadır. Bu, yani Deren dağı, bu iklimin bu kısmındaki bütün bölgelere bakar. Bu dağın batı tarafındaki kısmında geçilebilecek yokuş ve yollar azdır. Ancak Meleviyye vadisi semtine gelindiği vakit. dağın sonuna kadar geçilebilecek yokuş ve yolları çoğalır. Bu taraflarda sırasıyle Mesamide, Hintane, Tinimlek, Kedmiye, Meşköreler yaşarlar. Bunların yaşadıkları topraklarla, Meşamide'nin yaşamakta olduğu yerler sona erer. Bundan sonra Sinhake'ler bölgesi gelir. Bunlar Sinhace'lerin kendisidir. Bu iklimin bu kısmı sona erdiği yerlerde Zenate uruğundan bazıları yaşarlar. Bu yerlerin iç tarafında, Evras dağı bulunur. Bu dağ Kitamelerin dağıdır. Bunlardan sonra Berberlerden diğer uruğların yaşadığı diğer topraklar gelir ki, biz bu kavimlerden, bu eserin uygun bir yerinde bahsedeceğiz.

Deren dağı batı tarafından uzak batı (Mağrib-i aksa) tarafına uzanmıştır. Merrakş, Agmat ve Tavla bölgeleri bu dağın içinde ve güney tarafındadır. Yine güney tarafında okyanus sahillerinde Esfa kalesi ve Sela şehri bulunur. Merrakş bölgesinin iç tarafında Fas Miknase, Taza, Kasr-i

Kitame bulunur. Ahalisi işte buralarını Mağrib-i aksa (Uzak Batı) adı ile anarlar. Muhit denizi sahilinde bu uzak batıda Asıla, Arayiş şehirleri var. Orta Batı (Mağrib-i evsat) bu bölgelerin doğu tarafındadır. Orta Batı Afrikasının başkenti Tilmisan şehridir (Rum) Akdenizdeki sahillerinde Henin ve Vehran ve Cezayir bulunur. Çünkü Akdeniz dördüncü iklimin batısındaki Tanca halicinden (Cebelü't-Tarık boğazından) geçerek okyanustan ayrılır. Doğuya doğru uzanır. Şam ülkesinde son bulur. Dar boğazdan çıktıktan sonra deniz, güney ve kuzey taraflarına doğru genişler. Üçüncü ve beşinci iklimlere katılır. İşte bu sebepten dolayı sahilindeki birçok bölge ve şehirleri, üçüncü iklimdedir. Bundan sonra deniz kıyısındaki Becaye yurdu, doğu tarafından Cezayir bölgesiyle bitişir. Bunun doğusunda Kosantinye[38] bulunur.

Üçüncü iklimin birinci kısmında ve bu bölgelerin güneyinde, denizden bir konaklık yerde ve Orta Batı Afrikasının güneyinin yukarı tarafında sırasıyle, Eşir şehri, Mesile şehri ve Zab bölgesi bulunur. Zab'ın başkenti Beskere, Deren dağı ile bitişen Evras dağının altındadır. Biz bu dağdan yukarıda bahsetmiştik. Bunlar doğu tarafında bu iklimin bu kısmı son bulduğu yerdir.

Üçüncü iklimin ikinci kısmı birinci kısmı şeklindedir. Deren dağı, güney tarafından bu kısmın üçte birini kaplar ve bu kısımda, batıdan doğuya doğru uzanarak bu kısmı ikiye böler. Kuzey tarafında bu kısmın bir parçası Akdenizin suları

altında kalmıştır. Deren dağının güney kısmının bütün batı tarafı çöllerden ibarettir. Bu çöllerin doğusunda Gezamis şehri bulunur. Bunun doğu tarafında yukarıda anlattığımız gibi, kalan kısmı bu iklimin ikinci kısmı dahilindeki Veddan toprakları bulunur. Deren dağının iç tarafındaki parçayla, Akdeniz ile aradaki yerlerin batısında Evras dağı, Tebse, Üveys ve deniz kıyısında Bore şehri bulunur. Bundan sonra bu ülkelerin doğusunda Efrikiyye (Kuzey Afrika) vardır. Bu bölgede deniz sahilinde Tunus şehri ve sırasıyle Suse, Mehdiyye, bu bölgelerin güneyinde Deren dağının aşağı tarafında Cerid bölgesinin Tözer şehri, Kafsa, Nefzave bölgeleri bulunur. Bu bölge ile sahil arasında Kayrevan şehri ve Selat dağı ve Subaytale, bütün bu bölgelerin doğusunda, Akdeniz sahilinde Trablus şehri, güneyinde bu şehrin karşısında Dummer dağı bulunur. Havare uruğlarından Nekreler bölgesi, Deren dağı ile bitişiktir. Bu kısmın doğudaki ve güneydeki parçasının nihayetini anlatırken adı geçen Gezamis'in karşısında deniz kenarında Suveykat ibni Meşkûre bulunmaktadır. Suveyka'nın güneyinde Veddan topraklarında Arapların göçebelik ettikleri yerler vardır. Deren dağı bu iklimin üçüncü kısmından da geçer. Fakat üçüncü kısmının sonuna geldiğinde kuzey tarafına doğru meyleder ve Akdenizin içerisine doğru sokuluncaya kadar, o semte doğru uzamasına devam eder, oraya ulaştığında Evsan adını alır. Akdeniz bu üçüncü kısmın kuzey tarafını suları altında bırakmış olup, ancak kıyı ile

Deren dağı arasında dar bir mesafe sular altında kalmamıştır. Güneyde bu dağın öbür tarafının batısında, Veddan toprağının kalan kısmı ve Arapların göçebelik ettiği bölgeler vardır. Bundan sonra Zevillet ibni Hatab gelir. Bundan sonra çöllere ve kumluklara girilir, bu iklimin bu kısmı son buluncaya kadar bu çöl ve kumluklar devam eder. Batıda dağ ile deniz arasında bu kısımda Seret şehri var. Bu şehir deniz kıyısındadır. Bundan sonra Arapların göçebelik etmekte oldukları boş arazi ve çöller gelir. Ecdadiyye ve dağın bir tarafa meylettiği bir yerinde Berka bulunur. Orada deniz kıyısında Talmese şehri var. Talmese'yi geçtikten sonra, dağın bir tarafa meylettiği yerinde, Hib ve Revaha'ların göçebelik ettikleri yerler gelir. Bu yerler bu kısmın sonuna kadar uzanır.

Bu iklimin dördüncü kısmında, bu kısmın yukarı taraflarında, Berkik sahraları bulunur. Bu sahranın aşağı tarafında Hib ve Revahalar bölgesi vardır. Bundan sonra Akdeniz karaya doğru sokulur, güneye kadar olan birtakım yerleri suları altında bırakır, yukarıki tarafını dar bir hale getirir ve bir körfez husule gelir. Bu kısmın sonlarında Arapların göçebelik etmekte oldukları çöller bulunmaktadır. Feyyum bu çöllerin doğu tarafına düşer. İkinci iklimin dördüncü kısmında bulunan ve Nil'in iki kolundan birinin, Lahu'dan geçen kolunun Feyyum gölüne döküldüğü yerinde bulunan. Feyyum ili buradadır. Feyyum'un doğusunu Mısır toprakları teşkil eder. (Kahire) şeh-

ri Nil'in Dilas'tan geçen ikinci kolunun kenarındadır. Dilas, Said ilinde olup, ikinci iklimin dördüncü kısmının son bulduğu yerdedir. Nil, Mısır'ın (Fustat'ın) aşağı tarafında yine iki kola ayrılır. Bir kolu Şetnuf ve Zefti şehirlerinden geçer. Bu iki kolun sağ bölgesindeki Karmut'a geldiğinde yine iki kola ayrılır. Bu kollardan her biri Akdenize dökülür. İskenderiye şehri, bu kolun denize döküldüğü yerin batısındadır. Orta mecrasındaki Dimyat, Mısır (Fustat) ile Kahire ve deniz sahilleri arası, Mısır ülkesinin aşağı kısmını Mısır-ı Süflâ'yı, teşkil eder. Aşağı Mısırın, her yeri mâmur ve sürülmüş tarlalarla doludur.

Şam ülkesinin çoğu, anlatacağımız gibi, bu üçüncü iklimin beşinci kısmındadır. Çünkü Kızıl deniz güneyden gelerek, burada ve batısında Süveyş'te nihayet bulur. Bu deniz Hint denizinden kuzeye doğru uzanırken, batı tarafına doğru meyleder, deniz bu iklimin bu kısmında daha çok meylederek batı tarafı Süveyş'e kadar uzanır; Süveyş'ten sonra bu kısımda Faran, sırasıyle Tor dağı, Medyen şehri olan Eyle, son kısmında Havra bulunmaktadır. Deniz buradan başlayarak güneye ve Hicaz topraklarına doğru meyletmeye başlar ki, yukarıda ikinci iklimin beşinci kısmından bahsederken biz bunu anlatmıştık. Bu iklimin, bu kısmın kuzeydeki bir parçasında sahilin batısındaki birçok yerler Akdenizin suları altında kalmıştır. Ferma ile Ariş, Akdenizin bu kıyısındadır. Bu parçanın bir tarafı Kulzüm şehrine yaklaşmış ve bunun bir sonucu olarak

Ferma ile Ariş arasındaki saha darlaşmış ve Şam topraklarına geçmek için bir kapı halini almıştır. Bu kapının batı tarafında Tih sahrası (Fahs-i Tih) bulunur. Burası otsuz çıplak bir yerdir. İsrail oğulları Mısır'dan çıktıktan sonra, Şam ülkesine girmeden önce, bu sahrada kırk yıl dolaşmışlardır ki, Kur'an bunu hikâye eder[39]. Akdenizdeki Kıbrıs adasının bir parçası bu iklimin bu kısmındadır. Bu adanın kalan parçası, aşağıda anlatacağımız gibi, dördüncü iklimdedir. Bu denizin darlaşarak Süveyş denizine sokulduğu yerde, Ariş şehri bulunur. Bu şehir ve Askelan, Mısır ülkesinin son bulduğu yerdedir. Bu iki şehir arası dahi Akdenizin son bulduğu ve sokulduğu tarafıdır. Bundan sonra, Akdenizin bu parçası buradan itibaren Trablus ve Gazze yakınında dördüncü iklime doğru uzanır ve Akdenizin doğudaki tarafı burada son bulur. Şam sahillerinin çoğu Akdenizin bu parçasındadır. Askelan ise Akdenizin doğusundadır. Askelan'dan az çok kuzeye sapıldığı yerde Kaysariyye şehri bulunmaktadır. Akkâ, Sur, Sayda ve Gazze şehirleri de buradadır. Bundan sonra Akdeniz dördüncü iklimde kuzey tarafına meyleder. Bu parçanın kıyıdaki şehirleri hizasında, bu iklimin bu kısmında, büyük bir dağ vardır. Bu dağ Kızıl denizin Eyle şehri kıyılarında başlar doğuya doğru meyilli olarak kuzeye doğru uzanarak bu iklimin bu kısmının öte tarafına geçer. Bu dağ Lokam dağı adını taşır. Bu dağ Mısır toprakları ile Şam toprakları arasında bir mania gibidir. Hacıların Mısır'dan

Mekke'ye giderken üzerinden geçmekte oldukları Akabe (yokuş), bu dağın Eyle şehri tarafındadır[40]. Tanrı dostu İbrahim (a. m.) in mezarı bu yokuşun kuzey tarafında Serat dağı yanındadır. Serat dağı adı geçen Lokam dağının yakınında ve adı geçen Akabe'nin kuzey tarafına bitişmiş bir halde olup, kuzey semtine doğru uzanır, bundan sonra azıcık bir tarafa meyleder. Hicr[41] ve Semud kavmi yurdu, Teyma ve Dumet-el Cendel bu dağın bir yana meylettiği yerinin doğusundadır. Buraları Hicaz'ın asağı taraflarını teşkil eder. Bu bölgenin yukarısında Razya dağı bulunur. Hayber kalesi ise bu dağın güneyindedir. Tebûk sahrası, Serat dağı ile Kızıl deniz arasındadır. Kudüs, Serat dağının kuzeyinde olup, Lokam dağına yakındır. Bundan sonra Ürdün ve Taberiyye gelir. Gavr bölgesi bu dağın doğusunda olup, Ezraat'a kadar uzanır. Dumet-el Cendel bu semtin doğusunda olup, bu iklimin bu kısmının sonuna kadar sürer. Hicaz ülkesi burada son bulur. Bu kısmın sonunda Lokam dağının kuzeye doğru meylettiği bir yerinde, Dimeşk şehri bulunur. Bu iklimin bu kısmının deniz kıyısındaki şehirlerinden Sayda ile Beyrut, Dimeşk'in karşısındadır. Lokam dağı Dimeşk ile bunların arasını ayırır. Doğuda Dimeşk semtinde Balebakk ve Hıms ve Tedmür şehirleri ve bu iklimin bu kısmının sonuna kadar, göçebe Arapların göçebelik ettikleri sahralar vardır.

Dördüncü iklimin altıncı kısmına gelince, Necd ülkesinin aşağı tarafındaki Arapların göçe-

belik ettikleri sahralar bu kısmın yukarı tarafını teşkil eder. Yemame ise Arc dağı ile Samman arasında olup, Bahreyn'e kadar uzanır. Hicr, Fars denizi (Acem körfezi) sahilindedir. Hire şehri, Kadisiyye ve Fırat'ın göllük ve bataklık yerleri bu iklimin bu kısmının aşağı tarafında ve Arap göçebelerinin göçebelik ettikleri yerlerin altındadır. Bu yerlerin doğusunda Basra şehri bulunur. Fars denizi bu iklimin bu kısmının doğusunda Abbadan ve Übülle yanında nihayet bulur. Dicle ırmağı, Abbadan yanında bu denize dökülür. Denize dökülmeden önce, Dicle birtakım kollara ayrılır ve Fırat ırmağından ayrılan diğer kollar da bunlara karışır. Bu kollar Abbadan yanında birleşir ve Fars denizine dökülürler. Denizin bu parçasının yukarı tarafı geniştir. Doğusunda bu kısmın sona erdiği yerinde ve kuzey sınırını sıkıştırarak nihayet bulduğu yeri dardır. Fars denizinin batı kıyısında Bahreyn'in aşağı tarafları ve Hicr ve Ehsa, batısında Ehtab, Samman ve Yemame topraklarının kalan kısmı, doğu kıyısında Fars yurdunun kıyıları bulunur. Bu iklimin bu kısmının bu denizden doğuya doğru uzanan bölgesinde ve bu bölgenin güneyinin arka tarafında, Kirman dağlarından Kafs dağları ve Hürmüz'ün aşağısında kıyı üzerinde Siyraf şehri ve bu denizin, yani Fars denizinin (Acem, diğer adıyle Basra körfezinin) kıyısında Neciyrem şehri var. Bu denizin yukarı taraflarında bu iklimin bu kısmının doğusunda ve Fars bölgesindeki Hürmüz'ün aşağı tarafında Fars ülkesinin Sabur, Darabcird, İstahur,

Şahican ve Fars'ın başkenti olan Şiraz bulunur. Fars ülkesinin aşağı tarafında kuzeye doğru denizin kenarında. Hozistan'a ve Hazistan'a tabi olan Ehvaz, Tuster, Sadı, Sabur, Sus, Ramehürmüz ve başkaları bulunur. Errecan ise Fars ülkesi ile Hozistan ülkesi arasında bir fasıla teşkil eder. Hozistan'ın doğusunda Ekrad (Kürtler) dağları bulunur ve İsfahan taraflarına kadar uzanır. Kürdlerin barındıkları ve göçebelik ederek dönüp dolaştıkları yerleri buradadır. Bu dağların Fars ülkesi kısmındaki parçası, Resum (Zemum) adını taşır.

Bu iklimin birinci kısmının yukarı taraflarının batısını, Kafs dağlarının kalan kısmı teşkil eder. Kirman ve Mekran bölgeleri güney ve kuzey taraflarında bu dağlarla bitişiktir. Rezedan, Şircan, Cireft, Yezdeşir ve Behrec bu bölgelerin tanınmış şehirleridir. Kirman topraklarının aşağı tarafında kuzeye doğru, Fars memleketinin kalan kısmı bulunur ve İsfahan sınırlarına kadar uzanır. İsfahan şehri bu iklimin bu kısmının batısı ile kuzeyi arasındadır. Kirman ve Fars ülkelerinin doğusunda Sicistan bulunur. Kuhistan ise bu bölgenin güneyindedir. Kirman, Fars, Sicistan ve Kuhistan ülkelerinin ortasında ve bu iklimin yedinci kısmının ortasında, çok sarp olduğu için yollarından pek az geçebilen büyük çöller vardır. Bust ile Tak şehirleri Sicistan şehirlerinden, Kuhistan ise Horasan'dan sayılır. Serehus ve Kuhistan Horasan'ın en tanınmış şehirleridir. Bu iklimin yedinci kısmı burada son bulur.

Bu iklimin sekizinci kısmına gelince, bu kısmın batı ve güneyini Türk kavimlerinden Halaç[42]'ların göçebelik ederek dönüp dolaştıkları sahralar teşkil eder. Burası batı tarafından Sicistan'a ve güneyden Hind'ten sayılan Kâbil'in güneyine bitişiktir. Bu Türklerin göçebelik ettikleri bu bölgenin kuzeyinde, Gor[43] dağları, Gor bölgesi ve bu bölgenin başkenti olan Gazne bulunur. Gazne Hind'in geçit yeridir. Gor ülkesinin sınırında kuzeyde Asterabad bölgesi vardır. Bu ülkenin kuzeyinde bu iklimin bu kısmının nihayetine kadar olan yerler, Herat bölgesini teşkil eder. Herat, Horasan'ın orta bir yerindedir. (İsferayin), Kaşan, Buşenç, Merve'r-Rud[44], Talekan ve Cürcan Horasan'a tabi şehirlerdir. Horasan burada Ceyhun'a (Amuderya'ya) ulaşır. Horasan şehirlerinden Belh, bu ırmağın kenarında ve batısındadır. Tirmiz, Ceyhun'un doğusundadır. Belh vaktiyle Türk devletinin (doğrusu birkaç Türk devletinin) başkenti idi.

Ceyhun ırmağı, Hind'e yakın olan Bedahşan sınırındaki bölgeden çıkar ve Bedahşan sınırlarını kollayarak döküleceği yere doğru akar; bu iklimin bu kısmının güneyinden ve doğudaki son parçasından geçip gittikten biraz sonra, bu iklimin bu kısmının ortasında akışını batıya doğru değiştirir. Irmak oraya geldiğinde Harnab adını alır. Bundan sonra akışının yönünü değiştirerek Horasan'dan geçer; aşağıda anlatacağımız gibi, beşinci iklimde "Aral" gölüne dökülünceye kadar kendi semtine doğru akışına devam eder. Dör-

düncü iklimin sekizinci kısmında, güneyden kuzeye doğru akışını değiştirdiği yerlerde, doğu tarafında Huttal[45] ve Vahşden gelen beş büyük ırmak dahi doğusundan gelen Bitim dağlarından ve dağın içinden akan diğer birtakım ırmaklar Ceyhun'a dökülür. Bundan sonra dengi olmayan bir şekilde genişler ve büyür. Ceyhun'a dökülen bu büyük ırmaklardan biri Vahşiab ırmağı olup, Tibet tarafından gelir. Tibet ise bu iklimin bu kısmının güneyi ile doğu arasında bir ülkedir. Vahşiab kuzeye meylederek batı tarafına doğru akar, azıcık aktıktan sonra sekizinci kısmın kuzeyinden bu iklimin dokuzuncu kısmına geçer. Yatağında akışına devam ederken bu kısmın güneyinden geçtikten sonra, büyük bir dağ ırmağın yolunu keser, bunun üzerine ırmak akışını kuzeye doğru değiştirir, sekizinci kısmın kuzeyine yakın bir yerde bu iklimin dokuzuncu kısmına geçinceye kadar akışına devam eder. Tibet yurdundan geçerek bu kısmın doğu - güneyine ulaşır. Türk (Türkistan) bölgesi ile Huttal bölgesi arasını ayırır. Bu dağda geçilebilecek ancak bir geçit yeri vardır, bu yol bu kısmın doğusunun orta bir yerinden geçer. Fazl bin Yahya burada Yacuç ve Macuç seddi gibi bir sed bina ederek sedde bir kapı meydana getirmişti. Vahşiab, Tibet yurdu sınırlarından çıktıktan sonra, adı geçen dağ onun yolunu kestiği için Vahşiab Vahş bölgesine geçerek Ceyhun ırmağına dökülünceye kadar uzun bir mesafede bu dağın eteğinden akar. Vahşiab, Belh sınırında Ceyhun'a döküldükten sonra aşağı-

ya doğru akarak, kuzeyde Tirmız'i ve Cürcan bölgesini sular. Doğuda Gor ilinden geçer. Gor ile Ceyhun arasında Horasan'ın Nasan bölgesi bulunur. Ceyhun'un doğu sahilinde birçok kısmı dağlık olan Huttel ile Vahş ili bulunur. Bu bölgeyi kuzeyinden Bitim dağları çevirmiş olup, bu dağ Horasan tarafında bulunan büyük bir dağla bitişir. Yukarıda andığımız gibi Vahşiab ırmağı bu dağın altından geçer ve Fazl bin Yahya tarafından inşa edilen seddin kapısı yanında Ceyhun ırmağı ile birleşir. Ceyhun bu dağlar arasından geçer. Diğer ırmaklar ile Vahş ırmağı doğudan gelerek kuzey tarafında Tirmiz'in aşağısında Ceyhun'a dökülür. Belh ırmağının baş tarafı Bitim dağının Curcan'a yakın bir yerinden çıkar, Curcan'ın batı tarafında Ceyhun'a dökülür. Horasan'ın Amid şehri bu ırmağın batı sahilindedir. Bu ırmağın doğu tarafında Türk illerinden Suğut ve Aşrusuna bulunur. Fergana dahi Ceyhun ırmağının doğusunda olup, bu iklimin bu kısmının sonuna kadar uzanır. Bütün Türk illerini (Türkistanı) kuzeyinden baslayarak Bitim dağları kuşatır.

Bu iklimin dokuzuncu kısmının batısında, bu kısmının orta bir yerine kadar Tibet toprakları uzanır. Hindistan Tibet'in güneyinde, Çin ise Tibet'in doğusunda olup, Çin ülkesi bu kısmın sonuna kadar uzanır. Bu iklimin bu kısmının aşağısında Tibet'in kuzeyinde Türk illerinden Hazlaç ili bulunur ve bu kısmın doğusuna ve kuzeyine kadar uzanır. Batı tarafından dahi bu kısmın nihayet bulduğu doğu tarafında Fergana

toprakları, Hazlaç iline bitişir. Fergana'nın doğusunda Tokuzoğuz (Dokuzoğuz) toprakları bulunur. Bu kısmın doğu ve kuzey doğu ve kuzey taraflarına kadar uzanır. Çin topraklarının kalan parçaları ile aşağı Çin, bu iklimin onuncu kısmının bütün güney tarafını işgal eder. Onuncu kısmın kuzeyinde Dokuzoğuz topraklarının kalan parçası bulunur. Dokuzoğuzların doğusunda Türklerden Hirgız (Kırgız) lar yaşarlar. Kırgız topraklarının doğusunda Türk kavimlerinden Kimak uruğunun toprakları bulunur. Kimak topraklarının karşısında Yakut adası vardır. Bu adanın ortasında yuvarlak bir dağ vardır. Bu dağa çıkmak için geçit bulmak zordur. Adada öldürücü yılanlar ve aynı zamanda Yakut taşları çoktur. O tarafın ahalisi bu taşları elde etmek için Tanrının kendilerine ilham ettiği bütün çare ve hilelere başvururlar.

Horasan'ın ve bu dağların arka tarafındaki bu iklimin dokuzuncu ve onuncu kısımları, hep Türk kavimlerinin göçebelik ettikleri ülkelerdir. Burada yaşayan Türk kavimlerinin sayıları o kadar çoktur ki, Tanrıdan başka kimse onların sayısını bilemez. Bunların bir kısmı Müslüman, bir kısmı Mecusîdir. Müslümanları Bilad-i Nehr (Maveraünnehr) in Ceyhun'a bitişik yerlerinde yaşarlar. Mecusîlere akınlarda bulunarak onlardan esirler alırlar. Esirlerini Horasan'a ve Hind ve Irak'a getirerek satarlar. Bunlar göçebe hayatı yaşarlar ve geçinmelerini temin için deve, koyun, sığır ve at besler, bu hayvanlar sayesinde geçinirler.

DÖRDÜNCÜ İKLİM

Bu iklim kuzey tarafından üçüncü iklim ile bitişir. Bu iklimin birinci kısmının batısında Okyanusun bir parçası bulunur. Güneyinden sonuna kadar kuzeyine uzanır. Bu parçanın güney tarafında Tanca şehri vardır. Bu şehrin aşağı tarafında Okyanusun uzun parçasından Sebte boğazı başlar. Bu boğaz on iki mil genişliğindedir. Okyanustan Akdenize sefer edenlerin sol taraflarında, kıyıda Ceziret-i Hazra (Yeşil ada) adında bir şehir ve sağ taraflarında yine deniz kıyısında Kasr-ı mecaz ve Sebte adını taşıyan iki şehir bulunur. Akdeniz doğuya doğru uzanarak bu iklimin beşinci kısmında nihayet buluncaya kadar uzanır. Doğuya doğru uzanırken gittikçe genişleyerek bu iklimin dördüncü kısmını ve beşinli kısmının coğunu suları altında bırakır. Aşağıda anlatacağımız gibi, her iki taraftan üçüncü, dördüncü ve beşinci iklimleri suları altında bırakır. Bu deniz Şam denizi adını da taşır. Bu denizde birçok adalar vardır. Bu adaların en büyüğü batı tarafında Yapsa'dır, bundan sonra Mayurka, Minurka, Sardinya, Sicilya gelir. Bu sonuncu ada bu adaların en büyüğüdür. Bundan sonra Pilonz, Girit, Kıbrıs gelir ki, bu adaların her birini, bulunduğu kısımda bahsederken tavsif edeceğiz. Deniz bu iklimin üçüncü kısmına ve beşinci iklimin beşinci kısmına kadar uzandığında, bu denizden Venedik körfezi ayrılır. Kuzeye doğru uzanırken bu kısmın ortasında batıya doğru meyle-

derek beşinci iklimin ikinci kısmına kadar ulaşır. Yine bu denizden beşinci iklimin dördüncü kısmının sonunda Kostantinye halîci (Çanakkale boğazı) ayrılır. Bu haliç enine, bir ok atımı kadar darlaşarak kuzeye doğru bu iklimin sonuna kadar uzanır. Bundan sonra altıncı iklimin dördüncü kısmına geçer. Bu iklimin beşinci kısmının hepsini içine alarak (bir dar boğazdan geçerek) Karadenize ulaşır. Altıncı iklimin altıncı kısmının yarısına kadar uzanır.

Akdeniz, okyanustan Tanca halicine çıktıktan sonra üçüncü iklime doğru uzanır. Bundan sonra güney tarafında bu iklimin bu kısmından bu haliçten ancak küçük bir parça kalır. Tanca şehri, bu iki denizin birbirine kavuştuğu yerdedir. Akdeniz kıyısında Sebte şehri vardır. Bundan sonra katavun ve (Badis) şehirleri gelir. Bundan sonra Akdeniz doğuda bu ikliminin bu kısmının kalan parçalarını, suları altında bırakır ve üçüncü kısma geçer. Bu iklimin bu kısmında mâmur olan yerlerin çoğu bu kısmın ve halicin kuzeyindedir. Bunların hepsi de (Endelüs) İspanya şehir ve bölgeleridir. Akdeniz. iki denizin birleştiği Tarif'de başlar. Tarif'ın doğusunda, Akdeniz kıyısında El-Ceziret-ül Hazra, bundan sonra sırasıyle Malaka, Menkib ve Almirye bulunur. Bunların arka ve batı taraflarında okyanus yönünde Şeriş ve (İşbiliye'nin) Leble kasabası vardır. Bundan sonra Estece ile Kurtube, Medile, Gernata, Ceyyan, Ebede, bundan sonra Yaş ovası ve Basta bulunur. Bunların alt ta-

rafında Şentemiriye ve okyanus (Atlantik) kıyısında batıda Şilb bulunur. Bu iki şehrin doğusunda Batluyus, Marde, Yabre, Gafik ve Betzcale şehirleri ve bunlardan sonra Ribah kalesi, bunun aşağı tarafında batıda okyanus kıyısında Uşbune ve Bace ırmağı kenarında Bace'nin doğusunda Şenterin şehri vardır. Mozia Bace ırmağının sahilindedir. Bundan sonra Seyf Kantarası ve Uşbune'nin semtinde doğu tarafında Şarat dağları bulunur. Bu dağlar oranın batısında başlar, doğuya doğru uzanarak bu iklimin bu kısmının nihayet bulduğu yere ulaşır. Bu iklimin bu kısmın yarısını geçtikten sonra Salim şehrinde sona erer. Furne'nin doğusunda Vâdiyül Hicare = Taş Vâdisi, bundan sonra Salim şehri bulunur. Bu dağın baş tarafında, bu dağla, Uşbune arasında Kalmeriya şehri vardır. Bunlar hep Endelüs'ün batısındadır. Doğu kısmına gelince, bu ülkenin Akdeniz sahilinde Almirya'dan sonra Kartacina = Kartaca, bundan sonra Elefte, Daniya, Belanisa (Valansiya) gelir. Bu iklimin bu kısmının doğusuna kadar uzanır. Bu şehrin aşağı tarafında kuzeyde Liyurka ve Şekûre bulunur. Bunlar Baste'ye bitişiktir. Riyah kalesi ise Endelüs'ün batısındadır. Bunun doğusunda Mürsiye, bundan sonra Valansiya'nın aşağı tarafında kuzeyde Şatibe, bundan sonra Şakr, bundan sonra Tartuşa ve bu iklimin bu kısmının sonunda Tarkuna bulunur. Tarkuna'nın aşağı tarafında ve onun kuzeyinde Mencale toprakları ve Veride bulunur. Bunlar Şakura'ya bitişiktir. Tolaytale ise bunların batısın-

dadır. Tartuşa'nın aşağı tarafında kuzeyde ve bu kısmın doğusunda Efraga, Salim kalesinin doğusunda Eyyup kalesi ve bu iklimin bu kısmının doğu ve kuzeyinde nihayet bulduğu yerde Larde şehri vardır. Dördüncü iklimin birinci kısmını teşkil eden parça burada bitiyor.

Dördüncü iklimin ikinci kısmına gelince, bu kısmın çoğu deniz sularının altında kalmıştır. Ancak kuzey batısı tarafında bir parça toprak denizin suları altında kalmamış sular bu parçanın üzerinden çekilmiştir. Bernat dağının kalan kısmı bu parçadadır. Bernat dağı, yokuşlar dağı demektir. Çıkacak kimse bu dağa beşinci iklimin birinci kıcmının nihayet bulduğu yerden çıkar. Bu dağ, bu kısmın sonlandığı doğu ve batısında Muhit denizinin sahilinden başlar. Doğuya meyilli bir şekilde güneye doğru uzanır. Dağ bu iklimin birinci kısmına doğru meylederek bu dördüncü iklimde ikinci kısma geçer. Bu dağın bir parçası bu ikinci kısımda bulunur ve dağın yokuşundaki yolları Gaşkuniye (Gaskonya) toprakları adı verilen sahraya ulaştırır. Haride ve Karkeşune şehirleri buradadır. Akdeniz sahilindeki bu parçada Barselona ve Arbone şehirleri vardır. Denizin bu iklimin bu kısmını örtmüş olan yerlerinde birçok adalar bulunur. Bu adaların çoğu küçük olduğu için meskûn değildir. Bu kısmın batısında Sardinya adası, doğusunda Sicilya adası vardır. Bu ada büyük bir ada olup, rivayete göre muhit dairesi yedi yüz mildir. Bu adada birçok şehirler var. En tanınmışları Saraküsa, Palermo, Ta-

rabga. Mazer, Mesine şesirleridir. Bu ada Efrikiye, yani Kuzey Afrikası karşısındadır. İki arada Egdoş ve Malta adaları bulunur.

Bu iklimin üçüncü kısmı mamurdur, bu kısım bile denizin suları altındadır. Ancak kuzey batısındaki mâmur olan adaların biri batı kuzeyi tarafındaki Pulos adası ile Girit adasıdır. Girit adası bu kısmın ortasında olup, güney ile doğu arasında uzanmıştır.

Bu iklimin beşinci kısmı büyük bir üçgen şeklinde güney ile batı arasında suların altında kalmış, bir parçasının batı kaburgası kuzeyde bu kısmın nihayetine ulaşmaktadır. Parçanın güney tarafındaki kaburgası ise bu kısmın üçte birine kadar uzanmaktadır. Bu kısmın üçte biri kadar olan parçası ise güney doğusundadır. Bu parçanın kuzey tarafı, yukarıda andığımız gibi, denizle beraber batıya doğru meyletmekte ve güneydeki yarısında Şam'ın aşağı tarafları bulunmaktadır. Bu parçanın ortasından Lokam dağı geçer ve kuzeyde Şam ülkesinin sonuna geldiği zaman doğu kuzeyine meyleder; bu dağ bu meylinden sonra silsile dağı adını alır. Dağ bundan sonra dördüncü iklimden çıkarak beşinci iklime girer, meylettiği yerde bu dağdan ayrılan bir parça doğu tarafına uzanarak Mezopotamya'ya gider. Batı tarafında meylettiği yerinde birbirine bitişik birçok dağlar bulunur. Bu dağlar kuzey tarafında işbu beşinci kısmın nihayet bulduğu yerde Akdenizin burnuna ulaşırlar. Bu dağlar arasında Durup[46] bulunur ki, Tanrı dilerse aşağıda bunu anlatacağız. Bu yollar

Ermeniler ile meskûn bulunan ülkeye ulaştırır. Bu dağlarla Silsile dağları arasında işbu dördüncü iklimin beşinci kısmında Ermenilerle meskûn ülkenin bir parçası bulunur. Yukarıda andığımız güney tarafına gelince Şam ülkesinin aşağı kısmı bulunur. Lokam dağı Şam ülkesinin sonuna kadar Akdeniz ile bu kısmın sonunda güneyden kuzeye doğru uzanan bölgeler arasında bir geçit teşkil eder. Bu iklimin birinci kısmında güneyde bu kıtanın deniz kıyısında Antarsus şehri vardır. Bu parça üçüncü iklimdeki Trablus ile komşudur. Antarsus'un kuzeyinde Cebele, bundan sonra sırasıyle Lazkiyye ve İskenderune (İskenderun) ve Selukiyye bulunur. Rum ülkesi (Anadolu) bunların kuzeyindedir. Deniz ile bu iklimin bu kısmının arasını ayıran Lokam dağının iki tarafında Şam ülkesi bulunur. Bu kısmın yukarı tarafında ve batısının güneyinde Havani kalesi bulunur. Bu kale İsmailiye mezhebinin Haşişiye koluna mensubolanların kalesidir. Bunlar çağımızda Fedaviye adı ile anılırlar. Bu kale Hısn-i Mısyab adı ile anılır ve Antarsus'un karşısındadır. Lokam dağnın doğusunda bu kalenin karşısında, Hımıs'ın kuzeyinde Selimiye şehri vardır. Antakya ise Lokam dağı ile deniz arasında ve Misyab'ın kuzeyindedir. Bu şehir Antakya'nın karşısında dağın doğusundadır. Merage Maarre'nin doğusundadır. Antakya'nın kuzeyinde Masıssa (Misis), bundan sonra Adana ve Şam sınırının en sonunda Tarsus bulunur. Lokam dağının batısında Tarsus'la bir sırada Kınnesrin, bundan sonra Ayn Zerbe, Lokam

dağının doğusunda Kınnesrin'in sırasında Haleb şehri bulunur. Şam ülkesinin sınırının sonunda bulunan Menbiç Ayn Zerbe'nin karşısındadır. Durub'lara gelince, Durub'ların sağ tarafında bu Durub'larla deniz arasında Rum ülkesi (Anadolu) bulunur. Çağımızda bu ülkenin sultanı Türkmenlerden Osmanoğludur. Bu ülkenin deniz sahilinde Antalya[46] ve Alaya (Alâiye) bulunur. Durup dağı ile Silsile dağı arasında bulunan Ermenilerin meskûn olduğu bölgeye gelince orada Maraş, Malatya ve Maarre şehirleri bulunur. Bu ülke bu iklimin bu kısmının sonuna kadar uzanır. Bu iklimin dördüncü kısmında Ceyhan ırmağı Ermenilerin meskûn olduğu bölgedeki kaynaklardan akmaya başlar. Seyhan ırmağı bu ülkenin güneyinden akar ve Durup'lardan geçer. Tarsus ve Massia'yı suladıktan sonra akışını batıya doğru değiştirerek aşağıya doğru akışına devam edip, Selukiye'nin güney tarafından Akdenize dökülür.

Seyhan ırmağı ise Ceyhan ile müvazi olarak akar; Maarre ve Maraş hizasından geçer, Durup, yani derbendlerdeki dağlardan geçerek Şam topraklarına girer ve Aynü Zerbe'den geçer. Ceyhan hizasını geçtikten sonra batıya doğru akmasına devam edip, akışını kuzeye doğru değiştirir. Massisa yanında bu şehrin batısında Ceyhan ile birleşir. Cezire, yani Mezopotamya'ya gelince Lokam dağının Burgaç kısmı onu Silsile dağına kadar kuşatır. Rafize, Rekka, Seruç, Reha, Nasibin (Nuseybin), Sümeysat ve Amid şehirleri vardır. Amid şehri Silsile dağının aşağı tarafında olup,

bu kısmın kuzey ve doğuda son bulduğu bir yerdedir. Fırat ve Dicle ırmakları bu ülkenin ortasından geçer. Her iki ırmak beşinci iklimden çıkar. Ermenilerin meskûn olduğu bölgenin güneyinden akarak, Silsile dağını geçtikten sonra, Fırat ırmağı Sümeysat ve Seruc'un batısını suladıktan sonra akışını doğuya doğru değiştirir. Rafize ve Rekka yakınından geçer, bundan sonra bu iklimin altıncı parçasına girer.

Dicle ırmağı Amid'in doğusundan geçtikten sonra, doğusuna yakın bir yerde akışını değiştirerek biraz aktıktan sonra, bu iklimin altıncı kısmına girer. Cezire (Mezopotamya) bölgeleri bu iklimin altıncı kısmının batısında ve Irak bölgeleri Mezopotamya'nın doğusundadır. Irak Mezopotamya ile bitişiktir. Irak doğusunda bu iklimin bu kısmının sonuna kadar uzanır. Orada Irak bölgesinin sonunda bu kısmın güneyinden batıya doğru meylederek aşağıya doğru uzanan İsfahan dağı, altıncı kısmın ortasına kadar ulaştıktan sonra doğu güneye doğru, bu kısmın sonuna kadar uzanır. Bundan sonra bu iklimin altıncı kısmının sınırından çıkar, semtine doğru uzanmasına devam ederek bu iklimin beşinci kısmında silsile dağına ulaşır. Altıncı kısım batı ve doğu parçası olmak üzere ikiye bölünür. Fırat'ın kaynakları bu kısmın batı tarafının güneyinde bu iklimin beşinci kısmındadır. Dicle'nin kaynakları ise, bu parçanın kuzeyindedir. Fırat ırmağına gelince bu iklimin altıncı kısmına ulaştığında Karkisya'dan geçer. Burada Fırat'tan bir kol ayrı-

lır, kuzeye doğru akarak Mezopotamya topraklarına dökülür ve etrafına siner. Fırat Karkisya'dan biraz uzaklaştıktan sonra akışını güneye doğru değiştirir, Habur'a yakın bir yerde Rahbe'nin batısına doğru akar. Burada Fırat'tan tekrar bir kol ayrılarak güneye doğru akar. Sıffin Fırat'ın batısında kalır, bundan sonra Fırat doğuya doğru meyleder ve burada birçok kollara ayrılır. Bu kollardan bir kısmı Köfe'ye, bir kısmı Kasr-i ibni Hübayre'ye ve Camiayn'e akar. Bu kolların hepsi de bu kısmın güneyinde üçüncü iklime girer, Hire ve Kadisiyye'nin doğusunda topraklara sinerler. Fırat ise Rahbe'de akışını doğuya doğru değiştirerek Hit semtine doğru akar. Hit'in kuzey tarafından Zab'e geçer, Enbar ise hem Hit'in hem Rahbe'nin güneyindedir. Fırat bundan sonra Bağdat yanında Dicle'ye dökülür.

Dicleye gelince bu iklimin beşinci kısmına geldikte, doğuya doğru kendi semtinde Irak dağına ulaşmış olan Silsile dağı ile bir hizadan akarak ibni Ömer adasının kuzeyinden, bundan sonra da Musul'un kuzeyinden ve Tekritten geçerek Hadise'ye ulaşır. Buradan itibaren güneye doğru akmaya başlar, Hadise, Büyük ve Küçük Zab ırmakları onun doğusunda kalır. Güneye doğru kendi yönünde akmasına devam eder ve Kadisiyye'nin batısından geçerek Bağdat'a ulaşır Burada, yukarıda anlattığımız gibi, Fırat'la birleşir. Bundan sonra güneye doğru akar ve Cerceraya'nın batısından geçerek bu iklimin bu kısmından üçüncü iklimin sınırını geçer. Dicle

burada birtakım kollara ve kanallara ayrılır. Sonra bu kol ve kanalların hepsi birleşir ve Abbadan yakınında Fars denizine (Basra körfezine) dökülür. Dicle ile Fırat Bağdat'ta birleşmeden önce (bu iki ırmağın iki arası Mezopotamya topraklarından ibarettir) Dicle, Bağdat yakınında Fırat ile birleştikten sonra doğu kuzeyinden gelen bir ırmak Dicle'ye dökülür. Bu ırumak Bağdat'ın doğusu hizasında bulunan Nehrevan'a geldiğinde, güneye doğru akmaya başlar, üçüncü iklimin sınırına girmeden önce Dicle ile birleşir. Bu ırmakla Irak dağı ve Acem memleketi (yani Arap Irak'ı ile Acem Irak'ı) arasında Celula bölge ve şehirleri bulunur. Celula'nın doğusunda dağın yaında Hülvan şehri ile Saymere şehri vardır. Acem Irak'ı dağlarından doğuya doğru bu kısmın sonuna kadar uzanan bir dağ bu iklimin bu kısmının batı parçasını ikiye ayırır. Bu dağ Şehrizur dağı adını taşır ve bu kısmı ikiye böler. Bu parçalardan küçük bir parçasının güneyinde Huncan şehri vardır. Bu şehir İsfahan'ın batı kuzeyindedir. Bu küçük parça Helus (Behlus) adını taşır. Bu kısmın şehri olan Nehavend parçanın ortasındadır. Şehrizur şehri bu parçanın kuzeyindedir. Bu şehir iki dağın birleştiği yerin batısında, Dimeşk ise bu kısmın sonunda ve doğusundadır. İkinci küçük parçaya gelince başkenti Meraga şehri olan Ermenistan'ın bir parçası bu küçük parçadadır. Bu parçanın karşısındaki Irak dağı Baria adını taşır. Burada kürtler yaşarlar. Dicle sırasındaki küçük ve büyük Zab ırmakları bu

dağın arka tarafındadır. Azarbaycan bu parçanın doğu tarafındadır. Tebriz ve Beylekan, Azerbaycan şehirleridir. Nitş, yani Hazar denizinin bir parçası bu parçanın doğu kuzeyindeki zaviyesindedir. Helus (Pehlus) bölgesinin büyük kısmı bu iklimin yedinci kısmının batı ve güneyindedir. Hemedan ve Kazvin bu parçadadır. Helus (Pehlus) bölgesinin kalan kısmı ve İsfahan bu parçadadır. İsfahan güneyinden ve batısından uzanan bu dağla çevrilmiştir. Bu dağ üçüncü iklimden geçtikten sonra bu iklimin altıncı kısmından çıkarak dördüncü iklime girer. Burada adı geçen Irak dağı ile birleşir. Bu dağ Helus bölgesinin doğudaki parçasını çevirmiştir. İsfahan'ı kuşatmış olan bu dağ üçüncü iklimin dairesinden çıkarak kuzeye doğru uzanır. Bu iklimin yedinci kısmı dairesine girerek Helus (Pehlus) bölgesini doğudan kuşatır. Kaşan burasında ve bu dağın eteğindedir. Kaşan'dan sonra Kum gelir. Bu dağ uzunluğunun yarısına yakın olan bir yerinde biraz batıya doğru meyleder, bundan sonra dönüp dolaşarak doğuya doğru uzanır, kuzeye doğru meyleder ve beşinci iklim dairesine girer. Burgaç ve dönüp dolaştığı yerin doğu tarafında Rey şehri bulunur. Bu dağın Burgaç yerinde bir dağ başlar. Bu dağ batıya doğru uzanarak, bu kısmın sonuna kadar geçer. Burada, bu dağın güneyinde Kazvin şehri vardır. Bu dağın kuzeyinde ve üçüncü iklimden beşinci iklime kadar uzanan Rey dağı ile Keylan ırmağı arasında Taberistan

ülkesi bulunur. Taberistan beşinci iklimden başlayarak ve dördüncü iklimin yedinci kısmının batısından doğuya uzanan parçanın yarısına yakın bir yerine kadar uzanmıştır. Rey dağnıa yakın bir yerde ve batıya doğru çevrildiği yerde başka bir dağ buraya ulaşır. Bu dağ doğu güney tarafına biraz meylederek kendi yönünde uzanır. Batısından bu iklimin sekizinci kısmı çevresine girer. Cürcan bölgesi baş tarafından itibaren Rey dağı ile bu dağın arasında kalır. Bistan da buradadır. Bu kısmın bir parçası bu dağın arka tarafından Fars ülkesi ile Horasan arasındaki çölün kalan kısmı dahi bu iki dağın arasına düşer. Bu parça Kaşan'ın doğusundadır. Bu parçanın sonunda bu dağın yanında Asterabad şehri bulunur. Nişabur bölgesi doğu tarafındaki bu dağın eteklerinde bu iklimin bu kısmının sonuna kadar uzanır. Nişabur Horasan'a bağlıdır. Nişabur şehri ise dağın güneyinde çölün doğusundadır. Mervişahican bu iklimin bu kısmının sonundadır. Bu şehrin kuzeyinde. Cürcan'ın doğusunda Mihrcan ve Hazrun şehirleri vardır. Bu kısmın doğusunda Tus şehri bulunur. Bu bölge ve şehirlerin her biri Rey dağıyle bitişik olan dağın aşağı tarafındadır. Bu bölgelerin kuzeyinde Nesa şehri var. Nesa bölgesi kuzey ve doğu kısımlarının zaviyesinde bulunan, boş olan çöllerle çevrilmiş bir haldedir.

Bu iklimin sekizinci kısmına gelince, Ceyhun ırmağı bu kısmın batısında olup, güneyden

kuzeye doğru akar. Ceyhun'un batı kıyısında Rem ve Amil şehirleri bulunur. Her iki şehir Horasan'a bağlıdır. Harezm ülkesi şehirlerinden Zahiriyye ve Cürcaniyye de Ceyhun kıyısındadır. Bu kısmın batı ile güney arasındaki köşelerini yedinci kısımdan uzanan Asterabad dağları kuşatmıştır. Bu dağ, yani Asterabad dağı dördüncü iklimin yedinci kısmından çıkarak sekizinci kısmın çevresine batı tarafından girer ve bu köşeyi kuşatır. Herat bölgesinin kalan kısmı buradadır. Asterabad dağı Herat ile Cürcan arasından bu iklimin üçüncü kısmına girer ve yukarıda andığımız Bitim ve işbu sekizinci kısmın sağ tarafında Buhara ülkesi ve şehirleri bulunur. Başkenti Semerkand olan Suğut ülkesi Buhara ülkesi ile bitişiktir. Bundan sonra Aşrusuna (veyahut Asrasene) bölgesi gelir. Bu iklimin sekizinci kısmının sonunda doğuda Hucende (şimdi Hucend) bulunur. Semerkand ve Aşrusuna'nın kuzeyinde Yalak (İlak) toprakları bulunur. Yalağın kuzeyinde Şaş (Taşkent) toprakları vardır. İşbu sekizinci kısmın doğusunda bu kısmın sonuna kadar uzanır. Fergana toprakları bu parçanın güneyinde, dokuzuncu kısmın bir parçasını kaplar. Bu iklimin dokuzuncu kısmındaki bu parçadan Şaş (Siriderya) ırmağı akar ve sekizinci kısma girer. Bundan sonra sekizinci kısımdan ayrıldığı yerin kuzeyinde ve beşinci iklime girdiğinde, Ceyhun[47] ırmağına dökülür. Siriderya ırmağı dokucunzu kısma girmeden önce Fergana ırmağı onunla birleşir. Şaş, yani Siriderya semtinde Çi-

ragun dağı beşinci iklimde başlar, güneye doğru meylederek doğuya doğru uzanır. Şaş topraklarını kuşatarak bu iklimin dokuzuncu kısmına girer. Dokuzuncu kısma girdikten sonra, bir yana meylederek burada Şaş topraklarını kuşatır. Fergana ülkesi de adı geçen bu dağın güneyine doğru uzanarak, üçüncü iklimin dairesi içine girer. Şaş ırmağı (Siriderya) ile Çiragun dağı arasında ve bu dokuzuncu kısmın ortasında Farab bölgesi ve şehirleri vardır. Bu bölgelerle Buhara ve Harezm ülkeleri arasında birtakım boş çöller bulunur. Bu dokuzuncu kısmın kuzey ile doğu arasındaki köşesinde Hucende (Hucend) toprakları, Sencab ve Taraz şehirleri bulunur. Bu iklimin dokuzuncu kısmının batısında, Fergana ve Şaş (Taşkent) topraklarından sonra güneyde Hazlec'lerin toprakları gelir. Halaç (Kalaç) ların toprağı ise kuzeydedir. Dokuzuncu kısmın bütün doğusu Kimaklara aittir. Kimakların toprakları dördüncü iklimin onuncu kısmının hepsini işgal eder ve bu kısmın doğu tarafının sonundaki Fokaya dağlarına kadar uzanır. Fokaya dağı okyanus kıyısında Yacuç ve Macuç dağları adıyle tanınmış büyük bir dağdır. Bu kavimlerin hepsi de Türk ulusunun kollarındandır. Dördüncü iklime dair olan haberler burada bitiyor.

BEŞİNCİ İKLİM

Bu iklimin çoğu sular altında kalmış, yalnız güney ve doğusunun az bir kısmından su-

lar çekilmiştir. Çünkü Muhit (Atlantik) denizi bu iklimin batı tarafında beşinci, altıncı ve yedinci iklimleri kuşak gibi kuşatmış ve bundan dolayı bu kilimlerin, birçok kısmı denizin suları altında kalmıştır. Bu iklimin güneyinde, üzerinden sular çekilmiş olan parçası bir üçgen şeklinde olup, güneyinden Endelüs'e bitişmiştir. Endelüs (İspanya) ülkesinin kalan kısmı bu parçadadır. Deniz bu ülkeyi, üçgenin açısını iki kaburga şekinde kuşatmıştır. Endelüs'ün batıda kalan kısmından Sayur bu parçada olup, okyanus kıyısında ve birinci kısmın güney ve batı taraflarının baş taraflarındadır. Selemenge ülkesinin doğusunda ve birinci kısmın güneyinde, yani sağ tarafının sonunda Eyle adını taşıyan bir şehir vardır. Bu şehrin doğusunda da Endelüs'ün Kasteliya ülkesi ve bu ülkenin büyük şehirlerinden Şakuniye şehri bulunur. Bu şehrin kuzeyinde, yani sol tarafında Leon ve Berguşt bölgeleri bulunmaktadır. Bu bölgelerin kuzeyinde, yukarıda andığımız üçgen şeklindeki köşesinin nihayetinde Cillikiye (Ballaçya) bölgesi vardır. Üçgenin batı kaburgasının (dılının) sonunda okyanus kıyısında Şentiyako, yani Yakup şehri var. Endelüs şehirlerinden Şatalya şehri bu birinci kısmın güneyinde ve Kasteya'nin doğusundadır. Bu şehrin sol ve doğu tarafında Vaşka şehri, bunun kuzey ve doğu taraflarında Yonbelune, bunun batısında Kastele, Yonbelune ve Kastele ile Berguşt ülkesi arasında Tacire şehri bulunur. Bu üçgen şeklindeki parçanın ortasında büyük bir dağ

vardır. Bu dağ okyanusa ulaşmış ve bu parçayı kuzey ve doğusundan kuşatmış olan kaburga (dılı) yaklaşarak Endelüs şehirlerinden adı geçen Yanbelune şehri yönünde okyanusa ve güneyde Akdenize ulaşır. Bu dağ, dördüncü iklimden bahsederken adı geçen Bermat (Pirene) dağı olup, bu dağın bir parçası beşinci iklimde, diğer bir parçası ise dördüncü iklimdedir. Beşinci iklimde Muhit (Atlantik) denizinin batı kıyısına ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanır ve Endelüs ile Gaşküniye (Gaskonya) toprakları arasında, doğuda bir engel teşkil eder. Bu dağdaki yolların kapıları vardır. Endelüs'den Franklara tabi olan Gaşkünya'ya, Gaşkünya (Gaskonya) dan Endelüs'e gelip gidenler bu yollardan geçerler. Gaşkünya'nın dördüncü iklimdeki parçasında Barselona ve Akdeniz sahilinde Arbone (Narbona) şehri vardır. Bu iki şehrin arka tarafında kuzeyde Haride ve Karkaşune şehirleri bulunur. Gaşkünya'nın beşinci iklimdeki parçasında Haride'nin kuzeyinde Taluşe şehri bulunur.

Bu beşinci iklimin birinci kısmında doğu tarafında uzunca bir üçgen şeklinde üzerinden denizin suları çekilmiş bir parça vardır. Bu üçgenin açısının karesi, yani dar olan köşesi, adı geçen Bermat (Pirene) dağının arkasında ve doğu tarafındadır. Birinci kısmın bu uzun üç köşeli parçasında, okyanus kıyısında bu ülkenin Bernat dağı ona bitişmiş olan parçasının baş tarafında Gaşkünya şehirlerinden Niona şehri bulunur. Bu üç köşeli parçanın sonundaki doğu ile kuzey

tarafı arasındaki parçada Franklar idaresindeki Bento bölgesi vardır. Bu bölge bu birinci kısmın sonuna kadar uzanır.

Bu iklimin ikinci kısmının batı tarafında ise yine Gaşkünya toprakları bulunur. Bu parçanın kuzeyinde Bento ve Berguşt toprakları vardır ki, bunları yukarıda anmıştık. Gaşkünya ülkesinin kuzeyinde Akdeniz sularının karaya sokulmasından bir körfez husule gelmiştir. Bu körfez diş şeklinde biraz doğuya meylederek karaya doğru sokulmuştur. Gaşkünyada bu körfezin batısında bir parça halinde denize sokulmuştur. Bu körfezin sona erdiği yerin kuzeydeki baş tarafında Ceneve ülkesi bulunur. Kuzeydeki yönünde Neyt Cun dağı ve bu dağın kuzeyindeki yönünde Bergune ülkesi bulunur. Ceneve ülkesi, onun etrafında bulunan körfezin doğusunda Akdenizden ayrılan bir körfez de beşinci iklimin ikinci kısmı çevresi içine girmiş ve bu iki körfezin arasından denize doğru uzanmıştır. Bu parçanın batı tarafında Franklar memleketinden Biş ülkesi bulunur. Bu ülkenin doğu tarafında Roma hükümdarının başkenti ve Frank patriklerinin en büyüğü olan papanın oturduğu Roma şehri vardır. Bu şehirde son derecede büyük binalar, dehşetli heykeller ve büyüklük ve ihtişamları ile tanınmış olan kiliselerden daha çok büyük ve muhteşem kiliseler bulunmaktadır. Roma'nın şaşılacak şeylerinden biri de şehrin ortasından doğudan batıya doğru akan ve yatağının zeminini bakır levhalar teşkil eden ırmağıdır. İsa'nın ha-

varilerinden Petrs ile Paulus kiliseleri bu şehirdedir. Bu iki havari bu kilisede gömülmüştür.

Roma ülkesinin kuzeyinde bu ikinci kısmın sonunda Fransa ülkesi bulunur. Güney tarafında Roma (İtalya) bulunan denizin doğu tarafında Napli (Napoli) bölgesi vardır. Fransanın Kloryе şehri bu ülkeye bitişiktir. Klorye'nin kuzeyinde Benadika (Venedik) körfezinin bir tarafı bulunmaktadır ki, bu körfez batıya doğru kuzey ile müvazi bir şekilde, bu iklimin bu kısmından üçüncü kısmına girmiş ve bu kısmın üçte biri kadarına ulaşmıştır, Venedikler yurdunun birçok kısmı da güney tarafından bu kısma dahildir. Bu körfezin sol tarafında altıncı iklimde körfez ile okyanus arasında Anglaya (İngiltere) bulunmaktadır. Beşinci iklimin üçüncü kısmının batısında Venedik halici arasında Klorya şehirleri bulunur. Rum denizi burasını doğu tarafından çevirmiştir. Klorya toprağından bir parça dördüncü iklime doğru uzanarak Akdenize sokulmuştur. Bu parçanın iki tarafında Akdenizden ayrılan iki körfez, kuzey semtine doğru uzanarak beşinci iklimin üçüncü kısmı çevresi içine girmiştir. Yine Kloriye ülkesinin doğu tarafında Venedik körfezi ile Akdeniz arasındaki bir parçada Franklar memleketinden Anbirzia (metinde انكبرده) ülkesi var. Bu ülkenin doğu tarafı Venedik körfezinin kıyısına kadar uzanır. Bu ülkenin bulunduğu parçanın bir tarafı Akdenize doğru uzanarak beşinci iklimden çıkıp dördüncü iklime girmiştir.

Adı geçen Venedik körfezi Akdenizden ayrılan büyük bir körfez olup, güneyden kuzeye doğru uzandıktan sonra, kuzeyden batıya doğru uzanmaya başlayarak beşinci iklimin üçüncü kısmının kuzey tarafına ulaşmıştır. Bu körfez boyunca dördüncü iklimden büyük bir dağ uzanarak körfezin kıyısını takip ile, kuzeye doğru uzanmış, bundan sonra körfez boyunca altıncı iklimde batıya doğru uzanarak hizasındaki bir halicin karşısına ulaşmıştır. Bu halicin kuzeyindeki (Anglaya) ülkesinde, aşağıda anacağımız gibi, Alman kavimleri yaşarlar. Bu halicin etrafında ve kuzeye doğru uzanmalarına devam ettikleri müddetçe bu haliç ile dağın arasında Benadika (Venedik) bölge ve şehirleri bulunur. Körfez ile dağ batıya doğru uzanır. Bu, körfez ile dağ arasında, Hurvaya ülkesinden sonra körfezin bir tarafında Alman bölge ve şehirleri bulunur.

Bu beşinci iklimin dördüncü kısmında Akdenizin birkaç parçası dördüncü iklimin güney tarafında uzanarak dördüncü kısmın kuzey tarafına sokuldukları için deniz kıyılarında birkaç yerde körfezler husule gelmiş, bu körfezlerden her iki körfezin arasında, denize doğru birtakım toprak parçaları (kıtalar) uzanmıştır ve bu kıtalardan her birinde de birkaç tane bölge ve şehir bulunmaktadır. İşbu beşinci iklimin dördüncü kısmının doğu tarafının nihayetinde Kostantiniye körfezi adı ile tanınmış olan deniz (Marmara denizi) bulunmaktadır. Bu haliç bu kıs-

mın güney tarafından çıkarak altıncı ilkim dairesine girinceye kadar kuzeye doğru uzanır. Altıncı iklime girdikten biraz sonra yakın bir yerde doğuya doğru meylederek beşinci iklimde Nitş'a ulaşır. Nitş (Karadeniz) altıncı iklimin dördüncü kısmının bir parçasını, beşinci ve altıncı kısımlarını işgal eder.

Kostantiniye (şimdiki İstanbul) şehri bu halicin doğusunda ve bu iklimin bu kısmının bittiği yerde kuzeydedir. Bu şehir büyük bir şehir olup, önce kayserler devletinin başkenti idi. Haklarında pek çok sözler söylenen ve rivayet edilen büyük binaların eserleri bu şehirde bulunmaktadır. Akdeniz ile Kostantiniye halicinin arasında bu iklimin bu kısmında Makedonya ülkesi bulunur. Bu ülke önce Yunanlılara ait idi. Yunanlıların devlet ve hâkimiyetleri bu ülkede başlamış ve kurulmuştu. Bu halicin doğusunda bu iklimin bu kısmının sonuna kadar Batus toprakları bulunur. Bu toprakların şimdi Türkmenlerin (Osmanlıların) dönüp dolaştıkları yerler olduğunu zannediyorum. Osmanoğlunun devleti buradadır, başkenti Bursa şehridir. Osmanlılardan önce burası Rumların elinde idi. Burası birtakım kavimlerin idaresine, sonra Türkmenlerin (Osmanlıların) eline geçmiştir.

Beşinci iklimin beşinci kısmının batı ve güney tarafları Batus arazisini teşkil eder. Kuzeyinde bu beşinci kısmın sonuna kadar Amuriyye[48] bölge ve şehirleri bulunur. Fırat ırmağına dökülen Kabakib[49] ırmağı Amuriyye ülkesinin doğusun-

daki bir dağdan akar. Güneye doğru akışına devam ederek dördüncü iklimin bu beşinci kısmından, dördüncü iklime geçmeden önce Fırat'a dökülmektedir. Seyhan ile Ceyhan ırmaklarının kaynakları buradadır. Ve bu dördüncü iklimin batısında bu kısım sonlanır. Bundan sonra bu iki ırmak bu iklimin batısından geçerek akışlarına devam ederler. Bunu yukarıda anmıştık. Bu iklimin doğusunda kendi yönüne doğru Fırat'la müvazi bir surette akmakta olan Dicle nehri burada kaynaklarından çıkarak akmaya başlar. Bağdat yanında Fırat'a dökülünceye kadar bu şekilde akmasına devam eder. Bu iklimin bu kısmının güney ile doğu arasındaki köşesinde ve Dicle ırmağının aktığı dağın arkasında Meyyafarikin şehri vardır. Yukarıda adı geçen Kabakib ırmağı. bu iklimin bu kısmını ikiye böler. Bu iki kısmını biri doğu güneyde olup, yukarıda andığımız Batus toprakları bu kısımdadır. Batus topraklarının aşağı tarafları bu kısmın kuzeyde sonlandığı yerlere kadar uzanır. Bu iki parçanın ikinci parçası. doğu ve kuzey tarafındadır. Bu parçanın (kıtanın) üçte bir kadar güneyinde Dicle ve Fırat'ın kaynakları ve bu parçanın kuzeyinde ve Kabakib'in arka tarafında Amuriyye topraklarına bitişik olan Beylekan ülkesi bulunur. Beylekan geniş ve büyük bir ülkedir. Bu ülkenin son bulduğu yerde ve Fırat'ın başlangıcında Harşene şehri vardır. Kostantiniye halici (boğazı) oraya ulaşmış olan Nitş denizinin bir parçası bu kısmın kuzey doğusunun bir köşesini teşkil eder.

BEŞİNCİ İKLİMİN ALTNCI KSMI

Bu iklimin altıncı kısmının güneyini ve doğusunu Ermenilerin meskûn olduğu bölge teşkil eder. Doğuda, bu kısmın ortasından geçinceye kadar bu bölgenin şehirleri birbirine bitişiktir. Erden (Erzen) şehri bu parçanın güney batısındadır. Tiflis ile Debil şehirleri bu parçanın kuzeyindedir. Erden'in (Erzen'in)[50] doğusunda Hılat bulunur. Bundan sonra Berdaa gelir[51]. Berdaa'dan doğuya meyl ile Berdaa'nın güneyinde Ermeniyye şehri vardır. Ermeniyye şehrinin bulunduğu yerden itibaren Ermenistan dördüncü iklim çevresine girer. Ermi adıyle anılan Ekrad (kürdler) dağının doğusunda Meraga şehri bulunur ki, biz bu şehirden, yukarıda altıncı kısımda, bahsetmiştik. Ermenistan bu kısımda ve bundan önceki dördüncü iklimin doğu tarafında Azarbeycan'a bitişir, Azarbeycan'ın sınır şehri olan Erdebil şehri, bu kısmın nihayet bulduğu yerdedir. Taberistan denizinin bir parçası üzerinde kurulmuştur. Bu parça, bu iklimin yedinci kısmının doğu tarafından karaya sokulmuştur. Bu deniz Taberistan denizi adı ile anılmıştır. Bu kısımda bu denizin kuzeyinde Hazar yurdunun bir parçası bulunmaktadır. Bunlar Türkmenlerdir. Bu deniz parçasının sonunda kuzeyde birbirine bitişik olan dağlar vardır. Bu dağlar batı yönünde bu iklimin beşinci kısmına doğru uzanmaktadır. Bu dağlar meyilli bir surette Meyyafarikin şehrini kuşatarak buradan geçer ve Amid şehri yanın-

da dördüncü iklime ulaşır. Şam'ın aşağı taraflarında Silsile dağı ile birleşirler. Yukarıda andığımız gibi Silsile dağı Lokam dağına bitişir. Bu kısımda kuzey dağlarının aralarında kapılara benzeyen yokuşlar vardır. Her iki taraftan gelenler bu kapılardan geeçrler. Bab-el Ebvab[37] ülkesi bu kapıların güneyindedir. Bu bölge doğu tarafından Taberistan denizine kadar uzanmaktadır. Bab-el Ebvab şehri bu denizin sahilindedir. Bab-el Ebvab Ermenistan ile Azerbaycan'ın güneyi arasında Erran (Zab) bölgesi vardır. Bu bölge de Hazar denizine ulaşmaktadır. Bu kısmın bir parçası bu dağların kuzey tarafındadır. Serir memleketi bu parçanın batı ile kuzey arasındaki köşesindedir. Bu kısmın bütün vaviye (köşe) sinde Kostantiniye haliçine ulaşan Nitş denizinin bir parçası bulunmaktadır. Biz bundan yukarıda bahsetmiştik. Nitş denizinin bu parçası Serir bölgesini bu kısımda kuşatmış bir haldedir. Serir ülkesi şehirlernden Etrabride (Trabzon) şehri bu parça (kıta) dadır. Bu kısım; Ebvab dağı ile son buluncaya kadar, bu kısmın kuzeyi arasında, Hazar toprakları ile iki arada bir engel teşkil eden bir dağa ulaşır. Sol şehri bu kısmın bittiği yerdedir İki arada engel olan dağın arka tarafında hazar topraklarının bir parçası bulunur ve Taberistan denizinin doğu kuzey köşesine ve bu kısmın kuzeyindeki sonuna kadar uzanır.

Beşinci iklimin altıncı kısmı burada bitiyor.

BEŞİNCİ İKLİMİN YEDİNCİ KISMI

Bu iklimin yedinci kısmının batıdaki bütün parçaları Taberistan denizinin suları altında kalmıştır. Bu denizin güney tarafında yukarıda andığımız bir parçadan deniz suları çekilmiş ve bu parça dördüncü iklim çevresine uzanmıştır. Taberistan bölgesinin şehirleri ve Kazvin'e kadar Deylem dağları bu parçadadır. Bu parçanın dördüncü iklimde Kazvin şehrine doğru uzanmış olduğu yukarıda anılmıştır. Dördüncü iklimin altıncı kısmından bahsederken anlattığımız gibi Hazar topraklarının küçük bir parçası, dördüncü iklimin altıncı kısmındaki bir parçasıyle bu kıtanın batısında birleşir. Altıncı kısmın doğusunda bulunan bir parçası da kuzey tarafından bu toprak parçasıyle bitişir. Hazar denizinin yedinci kısmının batı ve kuzey yönlerindeki köşesinin bir parçasından da denizin suları çekilmiştir. İtil (= İdil = Volga) ırmağı işte bu köşesinde Hazar denizine dökülmektedir. Bu iklimin doğusunda da denizin suları oralardan çekilmiş olan bir kıta vardır. Burası Türk kavimlerinden Oğuzların göçebelik ederek dönüp dolaştıkları yerlerdir. Bu kıta güney tarafından bir dağla çevrilmiştir. Bu dağ bu iklimin sekizinci kısmından işbu altıncı kısma girer ve yedinci kısmın ortalarına yakın bir yere kadar uzandıktan sonra kuzeye doğru meyleder ve Taberistan (Hazar) denizine ulaşır. Bundan sonra bu dağ Hazar denizi kıyısı boyunca bu denizin altıncı iklimindeki kalan kısmına doğ-

ru uzanır, bu altıncı iklimde Hazar denizinin sonuna ulaştıktan sonra, denizin kıyısı ile müvazi bir şekilde bir tarafa meylederek dağ Hazar denizinden ayrılır. Bu dağ bundan sonra Siyah dağ (Şiat) dağı adım alır ve batıya doğru meyledip altıncı iklimin altıncı kısmına girer. Bundan sonra tekrar semtini değiştirerek güneye doğru uzanmaya başlar, beşinci iklimin altıncı kısmına döner. Dağın bu tarafı altıncı kısımda Serir toprakları ile Hazar toprakları arasını ayırır. Hazar toprakları bu iklimin altıncı ve yedinci kısımlarında Siyah (Şiat) dağı adı ile anılan bu dağın eteklerine bitişir.

Bu beşinci iklimin sekizinci kısmının hepsi de Türk kavimlerinden Oğuzların göçebelik ederek dönüp dolaştıkları yerlerdir. Bu kısmın güney batısında Harezm (Aral) gölü bulunur. Ceyhun ırmağı bu göle dökülür. Bu gölün muhit dairesi (bütün çevresi) üç yüz mildir. Oğuzların göçebelik ettikleri kıtadan akan birçok çay ve ırmaklar bu göle dökülür. Beşinci iklimin işbu sekizinci kısmının kuzey doğusunda Gargun (Balkaş) gölü vardır. Bu gölün suyu tatlı olup, muhit dairesi (bütün çevresi) dört yüz mildir. Bu kısmın kuzey tarafında Mergar dağı vardır. Mergar, kar dağı demektir. Dağın bu adı alması, karının erimesinden ileri gelmiştir. Bu dağ sonunda sekizinci kısma bitişir. Gargun gölünün güneyinde üzerinde hiç bir bitki bitmeyen, taşları sert ve düz olan kayalık bir dağ vardır ki, Gargun adını taşır. Adı geçen göl dahi bu dağın

adını almıştır. Bu gölün kuzeyindeki Mergar dağından sayıp tükenmeyecek derecede çok ırmaklar akar ve bu ırmaklar her iki taraftan bu göle dökülürler.

BEŞİNCİ İKLİMİN DOKUZUNCU KISMI

Türk kavimlerinden Erkes (Erkeş) ler ili bu iklimin dokuzuncu kısmında olup, Oğuzlar ilinin batısında, Kimaklar yurdunun doğusundadır. İşbu dokuzuncu kısmın sonunda doğu tarafından Yacuç ve Macuç (Tevrat'ta = Yagug ve Magug) ların etrafını kuşatmış olan Kokya (Kokaya) dağı, Erkes'ler ilini doğu tarafından kuşatmıştır. Bu dağ güneyden kuzeye doğru uzanmıştır ve beşinci iklimin onuncu kısmına girerken yönünü değiştirir. Bu dağ dördüncü iklimin onuncu kısmının sonundan beşinci iklime girmiştir. Beşinci iklime girmeden önce, bu kısmın kuzey ucuna kadar Muhit denizi ile çevrilmiştir. Dağ bundan sonra batıya doğru uzanarak batı tarafından onuncu kısma girmiş, dördüncü iklimin yarısına yakın bir yere kadar uzandıktan sonra, Türk kavimlerinden Kimaklar yurdunu çevirmiştir. Buradan geçtikten sonra, beşinci iklimin onuncu kısmına girer ve batı yönünden geçerek bu kısmın nihayetine ulaşır. Bu dağın sağ tarafında işbu beşinci iklimin sekizinci kısmından batıya doğru uzanan uzun bir toprak parçası (kıta) bulunur ki, Kimaklar ili işte bu parçaya kadar

uzanmaktadır. Kokaya dağı beşinci iklimin dokuzuncu kısmının doğusuna girer. Buradan biraz geçtikten sonra, doğu tarafına meyleder; bundan sonra kuzey semtine doğru uzanarak altıncı iklimın dokuzncu kısmına ulaşır ki, İskender'in yaptırdığı sed buradadır. Bundan aşağıda bahsedeceğiz. Beşinci iklimin sekizinci kısmının doğu ile kuzeyi arasındaki köşesinde bir parça (kıta) toprak kalır ki bu parça Kokaya dağının arkasında güney tarafına doğru uzanmıştır. Yacuç ve Macuç yurdunun bir parçası bu kıtadadır Beşinci iklimin dokuzuncu kısmı burada bitiyor. Yacuç ve Macuç toprakları birbirine bitişik olarak hepsi de bu beşinci iklimin onuncu kısmındadır. Ancak doğusunda güneyinden kuzeyine kadar muhit denizinin suları altında kalmış olan bir parça ile Kokaya dağı oralardan geçerken, güneyi ile batısını birbirinden ayırmış olduğu diğer bir parça Yacuç ve Macuç toprakları dışında kalmıştır. Bundan başkasını hep Yacuç ve Macuç topraklan teşkil eder. Her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı doğrusunu bilir.

ALTINCI İKLİM

Bu iklimin birinci kısmının yarısından fazlası deniz sularının altında kalmış olduğu için mâmur değildir, bu parça ilkönce doğu tarafından okyanusun kuzeyine, bundan sonra güneye doğru uzanmış, güneydeki tarafına yakın bir yere kadar ulaşmış, bunun bir sonucu olarak al-

tıncı iklimin birinci kısmında bir parça toprak (bir kıta) üzerinden denizin suları çekilmiş (ve mâmur olmuştur). Muhit denizi b uparçanın güney doğusundaki köşe (zaviye) yi, yani bu parçanın iki tarafını çevirmiştir. Bu parça enine ve uzunluğuna genişlemiştir. Mâmur olan bu parçanın (bu kıtanın)' hepsi Britanya ülkesinden ibarettir. Bu parçanın iki tarafının, yani güney ile doğu arasındaki kapı gibi olan yerinde ve bu kısmın güney ile batı arasındaki köşesinde (zaviyesinde) Saks bölgesi bulunuyor. Beşinci iklimin birinci ve ikinci kısımlarında bahsettiğimiz Bintu yarduna bitişmiştir.

ALTINCI İKLİMİN İKİNCİ KISMI

Bu iklimin birinci kısmına. batı ve kuzeyinden, Muhit denizinin suları sokulmuştur. Bu kısmın batısında, birinci kısımda bulunan Britanya topraklarının doğusundaki kuzey kısmının yarısından daha büyük ve uzunca bir parça (kıta) bu kısımdadır. Kuzey tarafından batıdan doğuya uzanan bir parça ile bitişmiş olduğundan, bu parça batısının yarısında biraz genişlemiştir ve aynı zamanda bu parça İngiltere (Britanya) adasının bir kısmını teşkil etmektedir. İngitlere (Britanya) adası büyük ve geniş bir ada olup, birçok şehirleri ve büyük bir kralı vardır. Britanya adasının geri kalan kısmı yedinci iklimdedir. Bu kıtanın ve adanın güneyinde, bu kısmın batıdaki yarısında Ermendiye ve Eflâdiş (Eflândiş) ülke-

leri bulunmaktadır. Bu iki ülke birbirine bitişiktir. Bundan sonra bu kısmın güney ve batısını Fransa ülkesi teşkil eder. Fransa'nın doğusunda Bargonya bulunur. Bunların her biri franklardır. Bu kısmın doğusunun yarısında Almanlar yaşarlar. Almanya nın güneyinde Anglaya, doğusunda Bargonya, bundan sonra Lehevike (Lehistan) ve Şatunya (Saksunya), okyanusun kuzey doğu köşesinde (zaviyesinde) Efrire toprakları bulunur. Bunların hepsi de Almanlar idaresindedir.

ALTINCI İKLİMİN ÜÇÜNCÜ KISMI

Bu kısmın batısının sağ tarafında Muratiye, kuzeyinde Şatuniye (Saksunya), doğu cihetinde Anguye (Angizye), kuzeyde Palonya, Anguye ile Palonya arasında Puluvat dağı vardır. Bu dağ bu kısma dördüncü kısımdan girer, yönünü batıya doğru değiştirerek, kuzeye doğru uzanır; bu kısmın batıdaki yarısına geldiğinde son bulur.

ALTINCI İKLİMİN DÖRDÜNCÜ KISMI

Dördüncü kısmın güney tarafında Jasolya toprakları, bu toprakların aşağı tarafında kuzeyde Rusya bulunur. Adı geçen bu iki ülke arasını, bu iklimin birinci kısmında, batı tarafında Puluvat dağları ayırır. Bu dağ bu kısmın doğusunun yarısında son buluncaya kadar bu iki ülkeyi birbirinden ayırmaya devam eder. Jasolya topraklarının doğusunda Cermanya, bu kısmın güney do-

ğusundaki köşede Kostantiniye (Bizans) toprakları ve Akdenizden uzanan halicin sonunda İstanbul şehri bulunur. Haliç Nitş'e (Karadeniz) ulaştığı yerde, Nitş denizi bu kısmın doğu tarafındaki yukarı kısmını işgal eder ve haliç burada Karadenizle birleşir. Haliç ile Nitş arasındaki köşede Mesina şehri bulunur.

ALTINCI İKLİMİN BEŞİNCİ KISMI

Nitş (Karadeniz) beşinci kısmın güneyinde, altıncı iklimin dördüncü kısmının sonunda İstanbul halici (boğaz) ile bitişir. Nitş başlangıcından başlanarak bu kısmın hepsini ve altıncı kısmın bazı parçalarını işgal eder. Boyu 1300 mil, eni altı yüz mildir. Bu denizin arka ve bu kısmın güney tarafında batıdan doğuya doğru uzun bir toprak parçası (kıta) uzanır. Bu parçanın batı tarafında Karadeniz kıyısında Herakliye şehri bulunur. Bu parça adı geçen Beylekan ülkesine bitişiktir. Bylekan'ın doğusunda Lan (Alan) lar ülkesi bulunur. (Alan) ülkesinin başkenti Nitş denizi kıyısındaki Sütlü şehridir. Altıncı iklimin işbu beşinci kısmının batı tarafında ve Karadenizin kuzey tarafında Tarhan (Bürcan) ülkesi ile de bu kısmın doğu tarafında Rus memleketi bulunur ve Karadeniz kıyısına kadar uzanır. Rus ülkesi, Tarhan (Bürcan) ülkesinin işbu beşinci kısımdaki parçasını doğu tarafından. yedinci iklimin beşinci kısmındaki ülkesini kuzeyden ve altıncı iklimin dördüncü kısmındaki parçasını batı-

sından kuşatmıştır. Altıncı iklimin beşinci kısmı burada bitiyor.

ALTINCI İKLİMİN ALTINCI KISMI

Altıncı iklimin altıncı kısmının batısında Karadenizin bir parçası bulunur. Azıcık kuzeye doru gidildiğinde Nitş denizi ile, bu kısmın kuzeydeki parçasının nihayeti arasında Komanlar İli bulunur. Güneyinde dahi bir yana meyledecek genişlediği yerinde, Lan (Alan) yurdunun kalan kısmı bulunur ki, burasının güneyinin sonu beşinci kısımdadır. Bu kısmın doğu tarafı Hazar toprakları ile bitişiktir. Hazar topraklarının doğusunda Burtas ülkesi bulunur. Bu kısmın doğu ile kuzey arasındaki köşesinde (İdil Volga) Bulgarları yurdu bulunur. Doğu güneydeki köşede Belencer ülkesi vardır. Yukarıda anılan siyah (Şiat) dağının parçası buradan geçer. Bu dağ, bundan önce anlattığımız gibi, Hazar denizi ile müvazi olarak, altıncı iklimin yedinci kısmına doğru girmiş, Hazar denizinden ayrıldıktan sonra batı tarafına meyletmiştir. Bundan sonra beşinci iklimin altıncı kısmına girdiği yerde, Ebvab dağları ile bitişir ki, Hazar yurdu o dağların iki tarafında birbirine bitişik olarak uzanmıştır.

ALTINC İKLİMİN YEDİNCİ KISMI

Altıncı iklimin yedinci kısmının güney köşesinde, Hazar denizinden ayrıldıktan sonra Si-

yah dağın oradan geçip gittiği bir parça toprak (kıta) vardır. Bu parça Hazar toprağının bir parçası olup, batı tarafından bu kısmın sonuna kadar uzanır. Bu parçanın doğusunda da Siyah dağ, onun, doğusundan geçen Hazar denizinin bir parçası vardır. Bu parçanın ve Siyah dağın batı kuzeyindeki köşesinde Burtas toprağı bulunur. Başkırt ve Kimak toprakları bu kısmın doğu tarafındadır. Başkırt ve Kimak'lar Türklerden bir kavimdir.

Sekizinci kısmın güney tarafının hepsini Türk kavminden Çulah uruğunun toprakları teşkil eder. Sekizinci kısmın kuzeydeki parçasının batı tarafında Arż-ı müntenne "Pis kokan" bölge bulunur. Rivayete göre bu bölge, İskender tarafından sed yapılmadan önce, Yacuç ve Macuç tarafından yıkılmıştı. En büyük ırmaklardan biri olan İtil (İdil = Volga) ırmağının baş kaynakları bu pis kokan bölgededir. Bu ırmak Türk ülkelerinden geçerek beşinci iklimin yedinci kısmında Hazar denizine dökülür ve çok burgaçlı olup, pis kokan dağda üç kaynaktan akar. Bu kaynaklar, bir ırmak halinde bir araya toplandıktan sonra, bu iklimin yedinci kısmının sonuna kadar batı semtine doğru akar. Sonradan meylederek yedinci iklimin yedinci kısmına girer ve bu kısmın güney ve batı tarafı arasından akar. Bundan sonra yedinci kısmından çıkarak altıncıya girer, azıcık batıya doğru aktıktan sonra, ikinci defa olmak üzere, güneye meylederek altıncı iklimin yedinci kısmına girer. Bundan

sonra İtil'den kollar ayrılır, bu kol Nitş denizine dökülür[53]. İtil ise Bulgar topraklarında, bu kısmın kuzeyi ile doğusu arasında aktıktan sonra, altıncı iklimin yedinci kısmına çıkar. Bundan sonra üçüncü defa olmak üzere akışını güney tarafına çevirir. Siyah dağın alt tarafına nüfuz ettikten sonra Hazar yurduna geçer, beşinci iklimin yedinci kısmına girdikten sonra da, batı - güney köşesinde bu kısımdan ayrılmış olan kol Hazar denizine dökülür.

Bu iklimin dokuzuncu kısmı Türk kavminden Hufşah'lar yurdudur. Bunlar Kıpçaklardır. Türklerden olan Türkes (Türkeş) ler de burada yaşarlar. Bu kısmın doğusu Yacuç ve Macuç yurdudur. Yacuç ve Macuçlar yurdunu çevirmiş olan Kokaya dağı bu iki ülke arasını ayırır ki, yukarıda bundan bahsetmiştik. Bu dağ dördüncü iklimin doğusunda Muhit denizinden başlar. Muhit denizi ile müvazi olarak bu iklimin sonuna kadar uzandıktan sonra, batıya doğru meylederek okyanustan ayrılır. Kuzeye doğru meylederek beşinci iklimin dokuzuncu kısmına girer, bundan sonra tekrar evvelki semtine döner; biraz eğilerek bu iklimin dokuzuncu kısmında, güneyinden kuzeyine geçer. Bu dağın ortasında İskender tarafından yaptırılan sed bulunur. Bu dağ tekrar eski semtine dönerek yedinci iklimin dokuzuncu kısmı çevresine güney tarafından girer. Bu kısımda uzanarak bu kısımların kuzeyinde okyanus kıyısına ulaşır. Bundan sonra okyanus ile muvazi olarak batı tarafından yedinci iklimin beşinci kısmına girer.

Burada, batı tarafında, okyanusun bir parçasına ulaşır. Yukarıda anlattığımız gibi, bu dokuzuncu kısmın ortasında İskender seddi bulunur. Bu sedde dair doğru haber Kuran'dadır[54]. Abdullah bin Hurdabbeh, coğrafyaya dair olan kitabında, halife Vasık'ın rüyasında, bu seddi açılmış ve Yacuç kavminin etrafa dağıldığını gördükten sonra korkarak uykusundan uyanmış ve Seleman adlı tercümanını sedde göndermiş olduğunu ve tercümanın sedde giderek gördüklerini Halifeye söyledikten sonra, onun hikâyesini uzun uzadıya anlatır. Bu hikâyeyi nakletmek eserimizin gayesi dışındadır. Yacuç ve Macuç yurdu bu iklimin onuncu kısmında olup, bu kısım son bulduğu yerde okyanusun bir parçasıyle bitişmiştir. Bu parça Yacuç ve Macuç bölgesini doğusundan ve kuzeyinden kuşatmış olup, kuzey tarafı uzunca, doğu tarafı ise geniştir.

YEDİNCİ IKLİM

Bu iklimin beşinci kısmının orta bir yerinde kuzeyde Kokaya dağının Yacuç ve Macuç kavmini kuşatmış olduğu yerlerine kadar olan bütün kısımları Muhit denizinin suları altında kalmıştır. (Bundan dolayı bu kısımları mâmur değildir). Yedinci iklimin birinci ve ikinci kısımlarına gelince, çoğu ikinci kısımda bulunan İngiltere (Britanya) adasının üzerinden denizin suları çekilmiş olan parçaları hariç olmak üzere, denizin suları altında kalmıştır. Bu adanın kuzeye doğru meyleden bir parçası birinci kısımda bulunmakta-

dır. Bu adanın kalan parçaları ise, değirmi bir şekilde kendisini kuşatmış olan denizle muvazi olarak altıncı iklimin ikinci kısmındadır. Altıncı iklimin ikinci kısmından bahsederken biz bunu anlatmıştık. Bu adanın altıncı iklimin ikinci kısmındaki (küçük) parça ile karşısındaki büyük parça arasındaki geçit yerinin genişliği 12 mildir. Britanya adasının arkasında kuzeyde ikinci kısımda Rüsland adası bulunur. Bu ada batıdan doğuya doğru uzanmıştır.

Güneyde uzunca bir şekilde, ve doğusunda enine genişlemiş olan bir parçası hariç olmak üzere, yedinci iklimin üçüncü kısmının çoğu denizin suları altında kalmıştır, (bundan dolayı mâmur değildir). Bu toprak parçası (altıncı iklimin üçüncü kısmından bahsederken andığımız) Fuloniye topraklarına kuzey tarafından bitişiktir. Yedinci iklimin birinci kısmını suları altında bırakmış olan denizin bir parçası, bu kısmın batı tarafını genişliğine dolanmış ve çevirmiştir. Fuloniye bu kısmın kuzeyindedir. Bu parça güneyinden bir dil gibi uzanarak Fuloniye topraklarına geçer ve bu bölgeye ulaşır. Bukaa (Burkaa) adası Fuloniye'nin kuzeyinde olup kuzeyden ve batıdan doğuya doğru uzanır.

Yedinci iklimin dördüncü kısmının bütün kuzey tarafı, batısından doğusuna kadar, Muhit (Atlantik) denizinin suları altında kalmıştır. (Bundan dolayı mâmur değildir. Ancak güney tarafından denizin suları çekilmiştir. Bu kısmın doğu tarafını Türk kavimlerinden Kayma-

zük'lerin toprakları teşkil eder Kayma' zük'ler toprağının doğusunda Tas bölgesi bulunur. Bunların doğusunda bu kısmın sonuna kadar Rüslanda toprakları vardır. Rüslanda toprakları daima karlı ve buzludur. Az mâmurdur. Bu parça dördüncü ve beşinci kısımlarda, altıncı iklimde bulunan Rus topraklarına bitişiktir. Bu iklimin beşinci kısmı, altıncı iklimin altıncı kısmında Komanların Nitş denizinin bir parçasındaki topraklarına bitişir ve bu kısımdaki Tarmi adını taşıyan bir göle ulaşır. Bu gölün suyu tatlı olup, güney ve kuzey tarafındaki dağlardan birçok ırmaklar, bu göle dökülürler. Bu iklimin de altıncı kısmının doğu tarafındaki parçasını, kuzeyinde sonuna kadar, Tatar kavimlerinden Türkmenlerin toprakları teşkil eder. Bu kısmın doğusunun kuzey tarafı arasındaki parçası yine Komanlar ili topraklarına bitişiktir. Bu parçanın ortasında suyu tatlı olan Asur gölü vardır. Doğu tarafındaki dağlardan akan sular bu göle dökülür. Soğuk şiddetli olduğu için bu göl daima donmuş bir haldedir, ancak yazları az bir zaman buzları erir. Rus memleketi Koman topraklarının doğusundadır. Rus yurtları sınırlarının altıncı iklimin beşinci kısmının küzey doğusundan başlamış olduğunu yukarıda anmıştık. Bu iklimin altıncı kısmının doğusunun güneyindeki köşesinde, Bulgar topraklarını kalan kısmı bulunur. Bulgar toprakları sınırının altıncı iklimin altıncı kısmının kuzey doğusundan başladığını yukarıda anmıştık. İtil (İdil = Volga) ırmağının birinci kolunun güney tarafında olan

Burgaç (mun'ataf) yeri, Bulgar topraklarından bu parçanın orta bir yerinde ve bu kısmın doğu kuzeyindedir ki bunu yukarıda anmıştık.

Bu iklımin altıncı kısmı kuzeyde Kokaya (Kaf) dağına ulaşır ve burada son bulur. Bu dağ bu kısmı batıdan doğuya kadar çevirir.

Bu iklimin yedinci kısmına gelince bu kısmın batı tarafını Türk kavimlerinden Peçenek topraklarının kalan kısmı teşkil eder. Peçenek topraklarının sınırı altıncı kısmın doğusunun kuzeyinde başlar. Bu kısmın batısının güneyindeki parçasının yukarı tarafından altıncı iklime çıkar.

Yedinci iklimin yedinci kısmının bu parçasının doğu tarafında, Başkurt topraklarının kalan kısmı ve bundan sonra Arz-i müntenne "Pis kokan" bölgenin kalan parçası bulunur. Bu kısmın sonuna kadar uzanır. Kokaya (Kaf) dağı bu kısmın sonunda ve kuzey tarafındadır, batısından doğusuna kadar uzanarak bu kısmı kuşatır.

Yedinci iklimin sekizinci kısmına gelince, bu kısım batısının güneyinde pis kokan bölge ile bitişiktir. Arz-i mahfure bu bölgenin doğusundadır. Arz-i mahfure dünyadaki acayip şeylerden olan bir çukurdur ki son derece derin ve etrafı çok geniştir. Pek derin olduğu için dibine ulaşmak mümkün değildir. Bu çukurun (iç tarafının) mâmur olduğu, gündüzleri orada dumanlar ve geceleri parladıktan sonra gözlerden kaybolan ateşlerin - gözükmesinden çıkarılmaktadır. Güneyinden doğusuna doğru akmakta olan bir

ırmağın bulunduğu da bazan gözükür. Yedinci iklimin sekizinci kısmının doğu tarafında, Yacuç ve Macuç seddine bitişik harap bölgeler vardır. Bu kısmın sonunda Kokaya (Kaf) dağları bulunur ve bu kısmı burasında doğudan batıya kadar çevirir.

Yedinci iklimin dokuzuncu kısmına gelince. Hıfçak ili bu kısmın batı tarafındadır. Bunlar Kıpçak'lardır. Okyanusa doğru bu iklimin bu kısmının kuzeyinde, Burgaç (büklüm) bir şekil aldığı bir yerinde, Kokaya (Kaf) dağı Kıpçakların toprağından geçer. Doğuya doğru meyilli bir şekilde, bu kısmın ortasından güneye doğru uzanır ve altıncı iklimin dokuzuncu kısmı çevresine girer ve ortasından geçer. Burada bu iklimin ortasında Yacuç ve Macuç seddi bulunur. Biz bunu yukarıda anmıştık. Yacuç ve Macuç toprakları, bu dokuzuncu kısmın doğusunda, Kokaya (Kaf) dağının arkasındaki deniz kıyısındadır. Bu toprakların eni dar, boyuna uzun olup, Kaf dağı bu toprakları doğu ve güneyinden çevirmiştir.

Yedinci iklimin onuncu kısmı hep deniz suları altında kalmıştır. Eserin coğrafyaya ve yedi iklime ayrılan bölümü burada sona eriyor. Göklerin ve yeryüzünün bu şekilde yaratılmasında, gece ve gündüzlerin hal ve vakitlerinin türlüce olmasında, bütün âlemlerde yaşıyanlar ve (düşünenler) için, Tanrının kudretinin büyüklüğünü gösteren belge ve alâmetler vardır. (Kur'an).

ÜÇÜNCÜ MUKADDİME

Havası mutedil olan iklimler, havanın insanların derilerine, renklerine olan etkileri ve diğer birçok halleri.

Yer yuvarlağının güneyinde sıcaklık, kuzeyinde soğukluk şiddetli olduğu için, yeryüzünün üzerinden sular çekilmiş olan kısımlarının mâmur yerleri, yer yuvarlağının orta kısımları olduğunu yukarıda anmıştık. İki taraf, yani güney ile kuzey birbirine zıd olup, biri çok sıcak, diğeri pek soğuk ve her iki tarafın ortaya doğru tedrici bir surette itidal kespetmesi zarurî olduğu için, dördüncü iklim yer yuvarlağının en mâmur yeri olmuştur. Bu dördüncü iklimin iki tarafında olan üçüncü ve beşinci iklimler mutedil bölgelere en yakın, bunların iki yanındaki ikinci ve altıncı iklimler itidal dairesinden uzak, birinci ve yedinci iklimler ise, itidal dairesinden en uzak iklimlerdir. Bundan dolayı, hüner ve sanatlar, güzel yapılar ve giyimler, yiyecek maddeleri ve meyvalarla hayvanlar, yer yuvarlağının ortasındaki bu üç iklimde yetişen bütün diğer şeylerden mutedillik ve üstünlük hususiyetlerini kendilerinde toplamışlar ve bu iklimde yaşayan kişi-

ler, tenleri, renk, çehre, ahlâk ve dinleri gibi cihetlerden olan yüksek özelikleri ile başka iklimlerin ahalisinden ayrılmışlardır. Peygamberlerin ancak bu iklimlerin kişileri arasından seçilerek gönderilmesi ile de diğer iklimlerden ayrılmışlardır. Biz güney ve kuzeydeki iklimlerde yaşayanlar arasından peygamberler gönderilmiş olduğunu işitmiştik. Çünkü peygamberler ancak yaratılışları ve ahlâkları yönünden en mükemmel olan insanlar arasından seçilir. Tanrı bu iklimlerde yaşayanlar hakkında: "Siz insanlar için örnek olan hayırlı bir kavim oldunuz"[55] buyurur. Bu iklimlerin ahalisinin böyle yüksek ve üstün özelliklerle yaratılmasının sebebi. Tanrı tarafından kendilerine gönderilen paygamberlerin dine çağrışını kabul edebilmeleri içindir. İklimleri mutedil olduğu için bu iklimlerin kişileri en mükemmel insanlardır. Bunların barınaklarının, giyim, kıyafet ve yiyecek maddelerinin, hüner ve sanatlarının son derecede mutedil ve orta bir derecede olduğunu görüyorsun. Bunların ev ve konaklarını yüksek ve nefîs bir sanat eseri olarak süslü, nakışlı ve yüksek olarak bina etmiş olduklarını da görüyorsun. Bunlar âlet ve esbap ve kullanacakları her şeyi güzel ve nefîs yapmak hususunda birbiriyle yarış ederler ve son derece güzel yaparlar. Bunların altın, gümüş, bakır, kurşun, kalay ve demir madenleri vardır. Değerli olan altın ve gümüşle alışveriş ederler. Bütün işlerinde itidalden ayrılmaktan sakınırlar Bunlar. Batı Afrikası, Şam, Hicaz, Yemen, Arap, Acem

Irak, Hint, Sint, Çin, Endelüs ve bu ülkelere yakın yerlerde yaşayan Franklar, Galler, Rum ve Yunanlılar ve bunlarla beraber yahut bu mutedil iklimlere yakın bir yerde yaşayanlardır. Irak ile Şam ise bu iklimlerin en mutedilidir. Çünkü bu iki ülke her yönden bu iklimlerin ortasındadır. Birinci ikinci, altıncı ve yedinci iklimler gibi itidal bölgelerinden uzaklarda yaşayanlara gelince bunlar her iş ve hallerinde itidalden uzaktırlar. Yapıları çamur ve kamıştandır, yemekleri darı ve ottur, giyimleri ağaç yaprakları olup, bu yaprakları kat kat olarak üstlerine yapıştırırlar veyahut deridir. Çoğu da giyimsiz ve çıplaktır. Yurtlarının meyva ve katıklarının terkip ve yaratılışı gariptir, itidalden ötedir. Aralarındaki alışveriş ve muameleleri, şerefli olan iki madenle — altın ve gümüşle — olmayıp, bakır ve demir parçaları ve derilerledir ve aralarındaki alışveriş için bu nesnelere bir kıymet biçerler. Kılık ve ahlâkları dilsiz hayvanların kılık ve ahlâkına yakındır. Birinci iklim ahalisinden olan Sudanlıların çoğunun mağaralarda ve meşeliklerde yaşadıkları, otlar yedikleri söylenmektedir. Bunlar vahşi, kaynaşıp, anlaşmış kişiler olmayıp birbirini yerler. Sakalibe, yani kuzey ahalisi[56] de böyledir. Çünkü itidal bölgelerinden uzak bulundukları için bunların kılık ve ahlâkları dilsiz hayvanların kılık ve ahlâkı derecesine yaklaşır ve o ölçüde insanlıktan da uzaklaşıyorlar. Bunların din ve inan hususlarındaki halleri de böyledir. Peygamberlik nedir bilmezler, hiç bir şeriatleri yoktur. Ancak itidal

bölgelerine yakın olanları bundan müstesnadır. Fakat sayıları azdır. Yemen'e komşu olup da İslâmlıktan önce ve İslâmlıktan sonra da Hristiyan olan Habeşliler ve Malaya adaları ve Kükü ahalisi ve Tekrurler gibi Batı Afrika'ya komşu bölgelerde yaşayan ve bugüne kadar İslâm dininde olanlar bundan müstesnadır. Bunların hicretin yedinci yüzyılı içinde İslâmlığı kabul etmiş oldukları rivayet edilmektedir. Kuzey kavimlerden Sakalibe, Frank, Türkler ve bunlardan başka Hristiyanlığı kabul edenler de bunun haricindedir. Andığımız bu kavimlerden başka itidal dairelerinden uzaklarda güney ve kuzeyde yaşayanlar vahşet içinde olup din ve inançlar onlarca belirsizdir, bilgileri yoktur. Bunların bütün halleri diğer insanlarınkinden uzak, hayvanlarınkine yakındır. Bunlar sizin bilmediğiniz kılık ve yaratılıştadırlar. Birinci ve ikinci iklimlerde: Yemen, Hicaz, Hazaremevt'e Ehkaf ve Yemame ve bunlara komşu olan Arap Yarımadasının diğer bölgelerinde yaşayanlara itiraz edilemez. Çünkü Arap Yarımadası, yukarıda anlattığımız gibi, üç tarafından denizle çevrilmiştir, bu denizlerin rutubeti, havasının rutubetli olmasına tesir etmiş, kuraklık azalmış, denizin rutubetinin tesiri ile az çok itidal husule gelmiştir. Ensab bilginlerinden varlığın tabiatlarını bilmeyenler, Sudanlıların Ham bin Nuh evlâdından olup, babasının bedduası tesiri ile yüzleri kararmış olduğunu ve Tanrının onun evlâdını köleliğe mahkûm ettiğini söylerler ve kıssacıların kıssa ve hikâyelerini naklederler. Nuh'un oğlu

Sam hakkındaki bedduası Tevrat'ta nakledilmekte ise de, sevad (karalık) anılmıyor, Tevrat'ta Nuh'un ancak Ham'ın oğullarının kardeşi Sam'ın evlâdına köle olmaları hakkında beddua etmiş olduğu anılmaktadır ve bundan başka bir şey anılmıyor. Sudanlıların neseplerini Ham'a nispet etmek, sıcaklık ile soğukluğun tesir ve tabiatını ve havaya olan etkisini ve hava tesirinde hayvanların türemesi keyfiyetini bilmemezlikten ileri gelmektedir. Bütün birinci ve ikinci iklimlerde yaşayanların ciltleri siyahtır. Çünkü güneyde sıcaklık kat kat fazladır. Zira güneş, arası çok geçmeden, yılda iki vakit ahalisinin başları semtine gelir, bütün mevsimlerde güneş başlarının üzerinde uzun zaman kalır, bundan dolayı aydınlık çoğalır, şiddetli sıcaklar bastırır, sıcaklık şiddetli olduğu için derilerinin rengi karadır. Kuzeydeki altıncı ve yedinci iklimler tesir bakımından bu sıcak iklimlere benzerler. Bu iki iklimde yaşayanların derileri umumiyetle beyazdır. Bu da kuzeyde soğuğun çok şiddetli olmasından ileri gelmektedir. Çünkü bu iklimlerde güneş gözle görülebilecek veyahut buna yakın bir dairede bulunur, ahalisinin başları semtine veyahut bu semte yakın olan yerlere gelmez. Bundan dolayı sıcaklık azalır, bütün mevsimlerde soğuk şiddetli olur ve bunun tesiri ile ahalisinin derisi beyazlaşır, tüy ve kılları azalır ve seyrekleşir. Soğukluğun şiddeti gözlerin rengine de tesir ederek gözler mavi rengine girer, ciltler alaca ve benekli olur. Tüy ve kıllar kızarır. Üç iklimin, yani üçüncü, dör-

düncü ve beşinci iklimlerın havası mutedildir. Çünkü bu iklimler orta bölgelerde bulunduğu için sıcaklık ve soğukluk itidal derecesindedir. Dördüncü iklim ortacalığın ve mutedilliği sonundadır ki, bunu yukarıda anlatmıştık. Havanın bu itidalinın tesiri ile bu iklimlerin ahalisinin huy ve tabiatleri mutedildir, huyları havalarının mizaç ve tabiatine göredir. İtidal yönünden dördüncü kilim sırasında üçüncü ve beşinci iklimler gelir. Üçüncü iklim az çok güneyin ve beşinci iklim az çok kuzeyin tesirinde olduğundan, mutedillik bakımından dördüncü iklimden aşağıdır. Fakat herhalde itidal çevresinden uzaklaşmamıştır. Kalan dört iklim ise itidal çevresi dışında olduğu için, ahalisinin huyları ve yaratılışları da ona göre mutedillikten uzaktır. Birinci ve ikinci iklimde sıcaklık şiddeti olduğundan, ahalinin kılık ve ahlâkları itidalden uzaklaşmıs ve ciltleri siyahlaşmıştır. Yedinci ve altıncı iklimlerin ahalisinin bu hal, kıyafet ve renge girmeleri soğuğun tesirinden ileri gelmiştir.

Güneyde birinci ve ikinci iklim ahalisi Habeş, Zenci ve Sudanlı adları ile anılmıştır. Bu adların söylenişleri başka ise de kavradıkları mâna birdir, sıcaklığın tesiri ile derileri kararmış olan kavimlere verilmiş addır. Fakat Habeş adı, Mekke ve Yemen hizasında, Zenci adı, Hint denizi hizasında yaşayanlara tahsis olunmuştur. Bu kavimlerin bu adları almaları ne siyah derili babaya, ne de Ham ve başkasına intisaplarından ileri gelmiştir. Güney ahalisinden olan Su-

danlılardan mutedil olan dördüncü iklimde veyahut yedinci iklimde yaşıyanlarının ciltlerinin renginin beyaza meyletmekte olduğunu görüyoruz. Bunların oralarda yaşıyan çocuklarının gitgide, tedrici bir surette derileri beyazlaşır. Kuzey veyahut dördüncü iklim ahalisinden güneyde yaşıyanların, bunun tersine olarak, derileri siyahlığa meylettiğini ve çocuklarının derilerinin tedrici bir surette siyahlaştığını biliyoruz. Bunların her biri deri renginin havanın tabiat ve mizacına tabi olduğunun bir delilidir. İbni Sina tıp ilmine dair olan manzumesinde şöyle der:

Yaşamakta oldukları yurtlarının havasının sıcak olması onların derilerine siyahlık giyimini giydirmiş, kuzeyin havasının soğukluğu kuzeyde yaşayan Saklep'lerin renklerini beyazlaştırarak onların derileri inceleşmiştir.

Kuzey ahalisine gelince, bunlar derilerinin beyazlaşmasından dolayı bu adı almış değildirler. Çünkü zaten derilerinin rengi beyaz olan bu kavme, bu adın verilmesi renkleri beyaz ve bu adın beyazlığa delâlet etmesinden ileri gelmemiş olduğundan, bunların bu adi almalarında bir yabancılık yoktur. Çünkü (beyazlık onlar için arizî bir şey değildir) adlar şahıslara uymuş ve onlar da buna alışmışlardır. Bu iklimlerde yaşıyan: Türk, Sakalibe, Dokuzoğuz, Hazar, Alan ve birçok Frank kavimlerinin, Yacuç ve Macuç gibi birtakım kavimlerin türlü türlü adlar taşıdıklarını görüyoruz. Bunlar, bu adları kendilerinde

görülen acayıp ve garip bir hal ve işten dolayı almışlardır. Yer yuvarlağının ortasında, havası ve tabiatı mutedil olan üç iklimde yaşıyan kavimler, kılık, ahlâk ve yaradılışlarında, iş, hareket ve bütün hal ve durumlarında itidal sahibi olup, bunlar geçinme ve yaşayış kaide ve nizamlarını koymak, barınaklar yapmak, yer yuvarlağının ortasında, mutedil üç iklimde hüner, sanat, ilim ve fenler vücuda getirmek suretiyle yurtlarını bayındırlaştırmış olan, başkanlık ve devlet idaresi bu kavimlerin elinde olmuştur. Arap, Rum, Fars, İsrail oğulları, Yunan, Sint, Hint ve Çinliler gibi bu iklimlerde yaşayan kavimler her bakımdan diğerlerinden ayrılmış ve peygamberler dahi bunların arasından seçilmiş ve hükümdarlık etmişler, devletler kurmuşlardır. Din ve şeriat sahibi olan bu kavimler akıl ve zekâları ile ilim, fen, ince, güzel ve yüksek sanat eserleri vücuda getirmişlerdir. Bu kavimler belli başlı bu iş ve hallerinden dolayı bu adları almışlardır. Nesep bilginleri bu kavimlerin kendilerine mahsus ve mutat olan belge ve alâmetlerle diğerlerinden ayrılmakta oldukları özelliklerini gördüklerinde bu adları nesebierinden dolayı almış oldukları vehmine kapılmışlar, bütün güney ahalisini Ham oğullarından saymışlar, derilerinin renkleri hakkında şüpheye düştüklerinde, zorlanarak yukarıda anılan asılsız uydurma hikâyeleri nakletmişlerdir. Bunlar bundan ötürü

kuzey ahalisinin hepsini veyahut çoğunu Yafes evlâdından saydılar; bilgiler, hüner ve sanatlar, din ve şeriatler, siyaset ve devlet sahibi olan ve bu üstünlüklerle diğerlerinden ayrılan kavimleri Sam'a nispet ettiler. Bu iddiaları bunların bu atalara nispetleri cihetinden doğru olduğu takdirde dahi küllî ve umumî bir kaide ve kıyas değildir, ancak Vaki'den haber vermek kabilinden bir şey olup, güney ahalisinden Sudan, Habeş ve başkalarının derileri siyah olan Ham neslinden gelmiş olduklarından dolayı, bu adları almış olduklarını ispat edemezler. Bunların yanılmaları ancak bu atalara intisap etmeleri ile, kavimlerin birbirinden ayrılabileceği inanına kapılmalarından ilerigelmiştir. Bu doğru değildir. Çünkü Arap, İsrail oğulları ve Farslar gibi bazı kavimler nesepleri, Zenci, Sakleb ve Sudanlılar gibi bazı kavimler semt ve belgeleri ile diğer kavimlerden ayrılmışlardır. Araplar gibi bazıları örf ve âdetleri ve nesepleriyle diğerlerinden ayrlımışlardır. Kavimler bundan başka özelliklerle de diğerlerinden ayrılırlar. Aynı mezhep ve dine intisaplarından veyahut renklerinden dolayı bir yön ve tarafta yaşıyan kavimleri, bir atada mevcut olan bu gibi belge, din ve özelliklerinden ötürü kavimleri o ataya nispet ve bunu iddia etmek varlığın (kâinat ve vücudun), yön ve semtleri tabiatlarını bilmeyen gafillerin katlandıkları yanlışlıklardan ilerigelmiştir. Çünkü bu vasıfların her

biri, babalardan sonra gelen nesillerde değişmektedir ve devamı gereken bir özellik değildir. Bu; Tanrının kulları için koyduğu bir kanundur. Tanrının kanunu ise hiç bir zaman değişmez. Gaybı ancak Tanrı bilir. O; her şeyin sahibidir, in'am ve ihsan O'nundur, esirgeyen ve yarlığıyan O'dur.

DÖRDÜNCÜ MUKADDİME

Havanın, insanların ahlâkına olan etkileri

Sudanlıların tabiatlarında umumiyetle hafiflik, kararsızlık, kaygusuzluk, oyun ve eğlence düşkünlüğü görüyoruz. Onlar her türlü musiki nağmeleriyle dans etmeye düşkündürler; her bölge ve her yurtta ahmaklıkla vasıflandırılır. Bunun doğru sebebi, hikmet ilminin uygun bir bölümünde anlatıldığı ve tespit edildiğ igibi, sevinç ve neşe (hayvanî ruh) adı verilen, lâtif olan buharın yayılması ve çoğalmasının bir sonucudur. Kaygu ise bu buharın buruşması ve yoğunlaşmasından ileri gelir. Yine bu fende tespit olunduğuna göre, sıcaklık hava unsurunu, duman ve buhar gibi lâtif maddeleri her tarafa dağıtır. Sıcaklık gerek havada ve gerek bedende kaplı bir halde bulunsun, buharın cüzlerini tahlil ve aşağıdan yukarıya doğru harekete getirerek sayısını çoğaltır. Tabiri caiz olmayan maddenin (yani rakının) tesiri ile sarhoş olan kimsenin sevinç ve neşesi de rakı, içenlerin kalplerindeki lâtif buharda mevcut olan tabiî sıcaklığı içkinin bu şiddet ve keskinliği hareket husule getirmesin-

den ileri gelir. Lâtif buhar şiryanlar vasıtasıyle vücudun her yanına, bilhassa dimağa ulaştığında, içenlerin tabiatlarında sevinç ve neşe husule gelir. Hamamlara girenlerin hali de böyledir. Hamamın havasını teneffüs ettiklerinde, havasının sıcaklığı bedenlerine nüfuz ve sirayet ettiğinde, kalpdeki lâtif buharı harekete getirerek bedenin dışarısına çıkartır. Hamama giren adamın tabiat ve mizaçlarını rahatlandırır, rakı gibi sevinç ve neşe verir. Bunun tesiri ile hamama girenlerin çoğu bu sevinçlerinin tesiri ile şarkılar söylerler. Sudanlılar sıcak iklimde yaşadıklarından, sıcaklık onların tabiat ve mizaçlarına işlemiştir. Tenleri ve âzaları teşekkül ettiğinde, tenlerine ve iklimlerine nispetle bunların hayvanî ruhlarında sıcaklık husule gelmiş, bunların hayvanî ruhları dördüncü iklimde yaşayanların hayvanî ruhlarına göre çok sıcak olduğu için, ten ve âzalarına olan etkisi de o ölçüde çoktur. Bundan dolayı sıcak iklim ahalisi çabuk sevinir ve neşelenir, bu sevinç ve neşenin tesiri ile bunlarda hafiflik ve düşüncesizlik husule gelir. Deniz kıyıları ahalisinin tabiatları da az bir ölçüde oyun ve eğlenceyi sevmek hususunda Sudanlılar sırasında gelir. Çünkü sahillerinde yaşadıkları denizin üzeri düz ve yaygın olduğundan güneşin ışın ve aydınlıkları yaşamakta oldukları yurtlarına vurduğunda, etkisi kuvvetli olur ve havasının sıcaklığı artar; bu sıcaklık tesiri ile ahalisinin hayvanî ruhlarını harekete getirir ve bu harekete getirmenin bir sonucu olarak sıcaklık tenlerine yayılır, havası soğuk olan dağlarda

ve dağların tepelerinde yaşayanlara nispetle sevinç ve neşeleri fazla olur. İklimi ve havası sıcak olduğu için biz üçüncü iklimdeki adalar ahalisinde de bu hali az çok görüyoruz. Çünkü bu bölgeler, güneydeki sıcak iklimlere yakın dağlardan ve soğuk yerlerden uzaktır. Mısır ahalisinde de bu hali görüyoruz. Zira Mısır'da Cezayir ile bir arz derecesindedir veyahut buna yakın bir derecededir. Hafiflik, sevinç, neşe ve işin sonundan haberi olmamak hali Mısırlılarda galiptir. Mısırlılar bir yıllık ve hatta bir aylık yiyeceklerini bile temin etmezler, bütün yiyecek maddelerini pazarlarından satın alırlar, mağrip (Batı Afrika) Fas dağlarına yakın bulunduğu için havası soğuk olduğundan, ahalisini kaygulu ve gözlerini yere dikerek bakan ve dilsiz gibi bir halde görüyorsun. Bunlar geleceği çok düşünürler, bunlar iki yıllık buğday ihtiyaçlarını önceden depolarında saklarlar. İhtiyaçlarını temin etmiş olmalarına bakmadan, ihtiyatlarının eksilmesinden korkarak, gündelik yiyeceklerini satın almak üzere erkenden pazara çıkarlar. Diğer iklim ve bölgelerin halini incelediğin takdirde, hava ve tabiatın oranın ahalisine olan tesirini göreceksin.

Mesudî, Sultanların hafifliğine, kararsız, düşüncesiz, ahmak tabiatlı, oyun ve eğlence düşkünü olduklarına işaret etmiş, sebep ve illetlerini anlatmak istemiş ise de, Calinos (Gelien) ve Yakup ibni İshak Kindî'nin sözlerini nakletmekten başka yeni bir şey eklememiştir. Mesudî'nin

naklîne göre, onların bu huy ve tabiatları, beyinlerinin zayıflığından ve bu zayıflığın bir sonucu olarak akıllarının zayıf olmasından ileri gelmektedir. Bu sözlerin değeri yoktur, delilsiz söylenmiş sözlerdir. Yüce Tanrı istediği kuluna doğru yolu gösterir.

BEŞİNCİ MUKADDİME

Bolluk, genişlik ve kıtlık bakımından yeryüzü ahvalinin türlülüğü, besin azlığı ve bolluğunun kişilerin vücut ve ahlâklarına olan etkileri

Bil ki, mutedil iklimlerin hepsi verimli değildir ve bütün ahalisi genişlik ve bolluk içinde yaşamaz. Toprakları verimli olduğu ve her ekilen şey yetiştiği ve ahalisinin muhtaç olduğu hububat, pirinç, buğday ve meyvalar bol olduğu için. ahalisi bolluk ve genişlik içinde yaşayan ülke ve bölgeler bulunduğu gibi, çok sıcak olduğu için hiç bir türlü ekin yetişmeyen, ot bile bitmeyen bölgeler de vardır. Bu gibi ülkelerin ahalisi kıtlık ve ihtiyaç içinde yaşarlar. Hicaz, Yemen'in güney bölgesi ve Batı Afrikasında Berberlerle Sudanlılar yurdu arasında Sinhace'lerden Mülsimin'lerin yaşadıkları bölgeler bu kıtlık olan ülkelerdendir. Bunlar hububattan ve katıktan yoksuldurlar; yemekleri ve besinleri et, süt, yoğurt gibi, hayvanlarından elde ettikleri maddelerdir. Çöllerde göçebelik eden Arapların hali de böyledir. Bunlar da her ne kadar hububat ve katık-

larını ekin ekilen yerlerden tedarik etmek imkânını bulmkta iseler de, bu güvenilir ve devamlı değildir. O ülkeleri koruyan ve muhafazaları altında bulunduran memurların kahr ve galebesi sebebiyle, az bir şeyi yüksek fiyatla satın aldıkları ve az miktarda bulabildikleri için az sarf etmek zorundadırlar; bolluk ve genişlikten sarfınazar, ihtiyaçlarını kapatacak kısmını, veyahut bundan daha az bir miktarını olsun bulamazlar. Bundan dolayı bunlar, çok vakit hayvanlarından aldıkları süt, yoğurt ve peynir gibi maddelerle geçinirler. Bu maddeler hububat ve katıkların yerini mükemmel ve güzel bir surette tutar. Bununla beraber hububat ve katıktan mahrum olan çöllerin bu göçebelerinin vücut ve ahlâkları, bolluk ve genişlik içine dalmış olan verimli yerlerin ahalisinin vücut ve ahlâkından güzeldir. Renkleri sâf, tenleri temiz, şekil ve kıyafetleri mükemmel, güzel, ahlâkları itidalden ayrılmamıştır. Akıl ve zihinleri ilim ve maarifi çok güzel kavrar, anlayışları çok iyidir. Bu göçebe kavimlerden her birinin üzerinde yapılan incelemeler, buna tanıklık eder. Araplar bu kıtlık ve zaruret içinde yaşadıkları halde, yaradılışları ve meziyetleri itibariyle geniş bir hayat yaşayan Berberlerden daha güzeldir. Sinhace'nin bir boyu olan Müslimin, çöllerde darlık içinde yaşadıkları halde, verimli yerde bolluk içinde yaşayanlardan daha güzel ve ahlâkları daha sağlamdır. Bunun bir gerçek olduğunu aşağıda nakledeceğimiz haberlerinden anlayacaksınız.

Çok besin almak; bu besinlerin rutubetleri ölçüsüz damladıktan sonra vücutta kötü artıklar ve pis kokan bozuk ehlat, yani safra, sevda, kan ve balgam husule getirir. Bunun kötü bir sonucu olarak renkler bozulur, etin çokluğundan şekil ve suretler çirkinleşir. Bu rutubetlerin kötü buharları beyne siyaret ettiği için zihinler ve fikirler körleşir Zihinsizlik, idrâksizlik, gafillik ve itidalden ayrılma husule gelir. Dikkatle bakarsan, bunu çöller ve kıtlık bölgelerde yaşayan ahu, deve kuşu, vahşî sığır, zurafa ve yabanî eşeklerle, verimli ve bolluk yerlerin, bol ve yeşil otlu otlakların hayvanlarında görürsün. Bu hayvanların ince derileri ve güzel parlaklıkları, şekil ve kıyafetlerinin güzelliği, âzalarının tenasübü ve idrâklerinin kuvvetliliği görülür. Ahu, keçinin, zurafa, katır ile eşeğin, yabanî sığır, eşek ıle ineğin kardeşidir. Halbuki bu hayvanlar arasında ne kadar büyük farklar bulunduğunu görüyorsun. Bu farkların sebebi verimli ve bolluk yerlerde, bolluk içinde yaşayarak çok yemenin hayvanların tenlerinde kötü artıklar ve bozuk ehlat hasıl etmiş olmasıdır ki, bunun eseri gözüküyor. Açlık ise çöl hayvanlarının şekil ve suretlerini güzelleştirmiştir. İnsanların hali de böyledir. Çünkü verimli iklimlerin ekinleri, hayvanları, katık ve meyvaları bol olan ülkelerin ahalisi, ekseriyetle zihinleri ve fikirleri zayıf insanlar diye vasıflandırılır. Bunların tenleri kabadır. Katıkları ve buğdayları bol olan Berberlerle bunlardan olup da ancak arpa ve darı ile geçinen Masalime, Gumare ve Sus

ahalisi, bunun bir örneğini teşkil eder. Kıtlık içinde geçinen bunlar, genişlik içinde yaşayan Berberlerden akıl ve fikir cihetinden üstün ve tenleri daha güzel olduğunu görüyorsun. Hububat ve katıkları bol olan mağrip (Batı Afrika) ahalisi ile, yurtlarında sadeyağ bulunmyan Endelüs ahalisi arasındaki farkı da görüyorsun. Endelüs ahalisi başkalarında bulunmayacak derecede zekâ, akıl, tenlerinin hafifliği ve öğretimi kabule olan istidatları ile ayrılır. Mağrip (Batı Afrika) şehirlerin de yaşayanların hepsi de etrafta yaşayanlardan üstündürler. Çünkü şehirlerde yaşıyanlar bol derecede katık kullanıyor ve genişlik içinde yaşıyorlarsa da, aldıkları besinleri, bazı tad ve neşe verici münasip şeylerle karıştırarak ve terbiye ederek, yemeklerden ağırlık verici şeyleri gidererek nefisleştirdikten sonra yerler. Bundan başka bunların besinlerinin çoğunu koyun ve tavuk etleri teşkil eder. Semizlik vererek hamakate sebep olduğu için katıkları arasına sadeyağ karıştırmazlar. Bundan dolayı yemeklerinde rutubet azalıyor, yemeklerden tende husule gelen kötü artıklar azalıyor ve hafifleşiyor. Bundan dolayı mağrip (Batı Afrika) şehirleri ahalisinin yaşayışları kaba olan sahra ve köy ahalisinin vücutlarından daha lâtif olduğu görülür. Sahrada yaşayanlardan açlığa dayanan ve alışanların vücutlarında ağır ve hafif hiç bir türlü artıklar (fezelât) bulunmaz.

Bil ki, bolluk ve genişliğin tendeki hal ve tesirleri ibadet ve zahitlikte de görülmektedir.

Sahra veyahut şehir ahalisinden olup da nefsini açlığa ve dünyanın lezzetlerinden uzaklaştırmaya alıştıranların diyanete ve kendilerini ibadete vermek hususunda, genişlik ve bolluk içinde yaşayanlara nispetle daha yüksek bir durumda oldukları ve ibadetlere daha ziyade dayandıkları görülmektedir. Diyanet ehlinden olup da et, katık, ekinler ve bitkilerden yapılan yemekleri çok yiyenlerin kalplerini sıkıntı basmış ve arkası kesilmeyen gafletler içinde bulundukları görülmüştür. Bundan dolayı kendilerini ibadete verenlerin çoğu sahra ahalisinden, az yiyen ve besinleri kıt olanlardır. Aynı zamanda bolluk, genişlik ve kıtlık içinde yaşamaları itibariyle bir şehir ahalisinin halleri de birbirine benzemez. Sahra ve kasaba ahalisinden hoş nimetlerin içine dalmış olanların, kıtlık yıllarında açlıklara katlandıklarında, kıt bir yaşayışla yaşayanlara nispetle çabuk ve çok öldükleri görülmektedir. Bize bildirildiğine göre mağrip (Batı Afrika) Berberleri, Fas ve Mısır ahalisi bu cümledendir. Çöl ve sahra ahalisinden, yediklerinin çoğu hurma olan hurmalık sahiplerinin ve çağımızda çoğunlukla arpa ve zeytin yiyerek geçinen Afrikalıların (Kuzey Afrika), ve ekseriyetle besinleri darı ve zeytin olan Endelüs'lülerin hali böyle değildir. Kıtlık ve açlık yılları bastırdığında bunlardan ölenler nadir olmamakla beraber, ötekiler kadar değildir, gerçeği bilmek Tanrıya mahsus ise de, bizim bildiğimize göre bolluk ve genişlik içine dalarak katık ve bilhassa yağa alışmış olup da, bağırsak ve karınları tabiî rutubet-

ten fazla rutubet kespederek, haddinden aşırı dereceyı bulanlar, alışkanlıklarının tersine olarak az yemeğe mecbur olurlar. katıklar bulamazlar ve alışkanlıkları kaba yemekleri yemeğe başlarlar ise, bağırsakları çabuk kurur ve buruşur. Bağırsak zayıf bir uzuv olup, hastalıklar ona çabuk sirayet eder, ve ansızın ölür. Çünkü bu öldürücü bir haldir. Açlık yıllarında ölenleri açlık öldürmez, onları alışmış oldukları tokluk öldürür. Az katık ve az yağla geçinerek, bu yaşayışı itiyat edinenlerin ise, tabiî olan rutubetleri artmadan eski halini muhafaza eder ve (rutubetli ve kötü artıkları çoğaltan ve ehlâti artıran maddeler müstesna) tabiî olan her türlü yemeği kabul eder. Bu gibi insanların yemeklerinin değişmesi barsaklarda yubuset (kuruma) husule getirmez, itidalden uzaklaşmaz. Bolluk ve genişlik içinde yaşayarak her türlü katık ve yemekleri yiyenler, açlık çağlarında çok ölür iseler de, darlık içinde yaşamaya alışmış olanlar sağ kalırlar, ölmezler. Bunların hepsinin de asıl sebebi şudur: besinlere alışmak veyahut besinleri bırakmak bir alışkanlık işidir. Bir kimse bir besine alışır ve buna devam eder ise, bu yemekleri yemek o kimse için bir âdet haline gelir. Herhangi bir sebeple alıştığı bu besini değiştirerek başka bir besin almaya başlar ise, yemeğe başladığı gıda, zehir ve sütleğen gibi yemek nevinden olmayan öldürücü ve itidalden uzak bir madde olmadığı takdirde, o kimse bu yemeğe alışır ve bunu yemek o kimse için bir âdet olur. Bir kimse buğday yerine süt ve sebze ye-

meğe alışırsa, bu, o kimse için besin olup o kimse buğdaydan ve diğer hububattan müstağni olur. Riyazet ehillerine dair olan rivayetlerden anlaşıldığına göre, bir kimse kendisini açlığa dayanarak yemek yememeğe alıştırır ise, riyazet yoluyla yavaş yavaş açlığa alışır. Bu hususta görmeyen ve bilmeyen kimselerin inanmayacağı haberler nakledilmektedir. Bunun sebebi de itiyattır. Çünkü nefis, bir nesneye alışır ise, o iş nefis için bir tabiat olur. Çünkü nefis her renge girer. Doktorlar: "açlık helâk edicidir." derler. Onların vehimleri, kendini birdenbire yemekten mahrum ederek aç bırakmak manasına hamledilmelidir. Bu takdirde açlığın tesiri ile bağırsaklar kesilir, helâk etmesinden korkulan hastalıklara tutulur. Fakat sofuların yaptıkları gibi, riyazetle ve yavaş yavaş yemekleri azaltmak suretiyle olur ise, helâki mucibolmaz. Riyazeti bırakarak eski hale dönmek istenildiği vakit dahi tedrice riayet etmek gerektir. Birdenbire eskisi gibi yemek yemeğe başlandığı takdirde, riayet etmeyen kimsenin ölümünden korkulur. Biz kırk gün ve bundan ziyade açlığa dayanan adamları gözümüzle gördük. Üstatlarımız Sultan ebu Hasan'ın meclisinde bulunduklarında Endelüs'teki El-Cezirete'l-Hazra ile Ründe şehirlerinden iki kadın getirilmiş. Bunlar yıllarca kendilerini aç bırakmışlar, bunların bu hali şayi olduktan ve sultana işitildikten sonra, sultan bunları katına getirtmiş (müşahede altında bulundurulduktan sonra) bu haberin doğru olduğu anlaşılmıştır. Bu iki kadın

ölünceye kadar bu hallerinde yaşamışlardır. Arkadaşlarımızdan birçoğunun, bir keçinin sütü ile yaşadıklarını gördük. Bunlardan biri gündüz veyahut iftar vaktinde ağzı ile bu keçinin sütünü emiyordu. Arkadaşımız on beş yıl bu hal üzere yaşadı. Bunlardan başka da aç yaşayanlar çoktur. Bu, inkâr edilmeyecek bir gerçektir.

Bil ki, açlık veyahut besin almak, kudreti dahilinde olanlar için, her bakımdan çok yemeğe nispetle vücudu ıslah etmek yönünden faydalıdır. Açlığın veyahut az yemenin eserleri vücutlarda ve akılların sâflığında ve kuvvetinde görülür ki, biz bunu yukarıda anlattık. Sen bunu besinlerin vücutlarda husule getirdiği eserlerden ve tesirlerden bil. Biz gövdeleri büyük ve kuvvetli olan hayvanların etlerini yiyenlerin gövdeleri büyük olduğunu ve bunların evlâdının dahi büyük gövdeli olarak yetiştiğini gördük. Bu hal sahra ve şehir ahalisinde görülmektedir. Deve eti yiyerek ve sütünü içerek geçinenlerin ahlâkına, dayanıklık ve tahammüllerine devenin tesiri görülmüştür. Onlarda ağır yükler kaldırmak ve başka hususlarda devede bulunan kuvvet ve dayanıklık görülür. Bağırsak ve işkembeleri dahi sağlık ve kabalıkta deve bağırsak ve işkembesi nispetindedir. Bağırsakları zayıflamaz. diğerlerine zarar veren yemeklerin bunlara zararı dokunmaz. Bunlar karınlarını boşaltmak üzere sütleğen otu ve ham halinde ebucehil karpuzu ve sütleğen samgı ve karbiyon kullanırlar, fakat bu zehirli maddelerin bunlara hiç bir zararları dokunmuyor. Bağırsak

ve işkembeleri ince ve nefis yemekler yiyerek yetişen şehir halkı, bunları kullandığı takdirde göz açıp kapayıncaya kadar ölürlerdi. Çünkü bunlar zehirlidir. Ziraatle meşgul olanlar ve gözleri ile gören tecrübe sahipleri, deve tezeği ile gübrelenmiş ve terbiye edilmiş olan topraklarda yetişen hububat ile beslenen tavuk ve kaz gibi hayvanların yumurtalarıüzerine oturarak, bu yumurtalardan çıkan piliç ve tavukların gövde ve kuvvet bakımından diğer piliç ve tavuklardan üstün olduğunu söylerler. Çok kere yalnız deve fışkısı içine bu yumurtalar konulduğunda son derecede büyük gövdeli piliçler meydana gelir.

Kuvvetli ve çok besinin insan ve hayvanların vücutlarında eseri görüldüğü gibi, az besin almanın ve perhizin dahi kendisine uygun olan tesirleri vardır. Çünkü açlık tokluğun zıddı olduğu gibi çok yemek de az yemenin tersidir. Birbirine zıt olan iki şeyin bir şeye tesir edip etmemesi bir nispette olur. Yani iki zıddın biri, bir şeye nasıl tesir ederse, zıddının tesiri bunun tersine ve aksine olur. O halde çok ve bol yemekler tenlerde kötü artıklar ve bozuk ehlât (bozuk safra, balgam, kan ve sevda) husule getirerek vücut ve akla zararlı olduğu gibi, az yemek ve perhiz dahi vücudun fazla rutubetten mahrum olmasını icabettirir. Az yiyen kimselerin suret, hareket ve ahlâklarının itidal dairesinde kalmasını ve Tanrının izniyle itidalden bir yana meyletmemesini temin eder.

ALTINCI MUKADDİME

Yaradılışlarındaki istidat veyahut riyazet yolu ile gaybı bilenlerin sınıfları. Vahiy ve rüya hakkında açıklamalar.

Bil ki, her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı, lûtfu ve ezelî olan esirgemesi ile, yarattığı kulları arasından bazılarını seçerek, kutsî olan hitabiyle zat ve şahıslarını tanrılık sıfat ve nurları ile aydınlattıktan sonra, bu yüksek insanları kendi irfaniyle süsledi ve bunları kendisi ile kulları arasında bir vasıta ve bir vesile eyledi. Bunlar Tanrının kullarına kendi maslahatlarını anlatır, onları doğru yoldan ayrılmamaya teşvik eder, hidayet bulanları ateşten korurlar. Kurtuluş yolunu gösterirler. Onların kalplerine Tanrı tarafından tanrısal bilgiler verilmiştir, onların dilleri ile açıkladığı hârikalar ve varlığın insanlarca bilinmeyen gaybî haberleri, ancak Tanrının onlar vasıtasıyle bildirmesi sayesinde bilinebilir. başkaca bilinmesi mümkün

değildir. Tanrı elçileri dahi bunları ancak Tanrının kendilerine bildirmesiyle bilirler. Tanrı elçisi: "Agâh olunuz ki, ben ancak Tanrının bana bildirdiklerini bilirim" der. Bil ki, peygamberlerin gaipten haber vermelerinin özellikleri doğruluktur, bu hususta doğruluk bir zaruret ve şarttır. Peygamberliğin ne olduğunu anlatırken sana bunu açık olarak bildireceğiz. Kendilerine vahiy gelen ve peygamber olarak gönderilen bu yüksek şahsiyetlere mahsus bazı belgeler var. Vahyin nuru zuhur ettiği vakitlerde, peygamberler yanlarında bulunanlardan büsbütün kaybolarak maneviyata müteveccihen olurlar ve zâhirlerine bakıldığında, uyku ve bayılma gibi bir hal hâsıl olup, görenler onları uyuyor veyahut bayılmış sanırlar, vâkide ise bu hallerden hiçbiri yoktur. Hakikatte ise kendileri horuldamak halinde iseler de, ruhları tanrısal cezbeden ötürü yüce olan ruhlar ve melekler ile ruhanî münasebet ve temaslarda ve bunları müşahedeye dalmış bulundukları için beşerin anlayışının büsbütün dışında bir durumdadırlar. Bu cezbe çağında peygamber fısıldayarak söylenen sözleri işitir, peygamberler bu sözleri anlar, veyahut melek, bir şahıs suretinde gözükerek, Tanrı tarafından vahy edilen ve gönderilen hükümleri peygambere nakil eder. Bundan sonra peygamberden bu hal zail olur. Bu hal zail olduğunda peygamber vahiy edilen ayetleri anlamış bulunur. Tanrının elçisi Hazreti Muhammed (A. M.) den vahiy hakkında sorulduğunda O: "Vahiy bazan bana çıngırak sesi gibi geli-

yor, en ağırı dayanılması zor olanı işte bu şekilde gelen vahiydir, bu ses zail olduğunda vahiy edilen hüküm ve emirleri anlamış bulunuyorum. Bazan melek insan şekil ve suretinde geliyor, o, Tanrının hüküm ve emirlerini bana tebliğ ediyor, ben onun sözlerini anlıyorum" diye cevap vermiştir. Peygamber, bu esnada anlatılması mmükün olmayan hallerle karşılaşıyor, horuldamalar husule geliyordu. Diğer bir hadiste Kur'an ayetleri indiğinde şiddetli hallere katlanıyor, denilmektedir... Eşi Ayşe, Tanrı elçisine vahiy gelmesini şöyle tasvir eder: "Vahiy ona, yani peygambere pek soğuk bir günde iner, vahiy getiren kuvvet onun yanından ayrıldığı vakit onun alnından terler akıyordu". Tanrı kendinin kitabında: "Biz sana yakın gelecekte, telâkkisi ağır olan sözler söyleyeceğiz" der[50].

Vahiy geldiği esnalarda peygamberler bu gibi şiddetli hallerle karşılaştıkları için müşrikler (yani Tanrıya ortak koşanlar), peygamberlere mecnunluk isnat etmek gibi iftira ve bühtanda bulunurlar ve cinler gözlerine gözüktü, veyahut ona cinler dokundu derlerdi. Fakat gördükleri onlara karışık ve şüpheli olarak görülmüş ve gösterilmiştir. Tanrının idlâl ettiğini kimse doğru yola sevk edemez.

Peygamberliğin belgelerinden biri de vahiy gelmeden önce hayırlı işler işlemek ve salâh ehlinden olmak, onların tabiî hallerinden olması ve her kötü sayılan işlerden ve bütün kir ve kötülükten uzak bulunmalarıdır. Peygamberlerin

masumluğu — her türlü günahtan uzak ve temiz olmaları — işte bundan ötürüdür. Onlar zem edilen şeylerin herbirinden temiz, bezmiş ve nefret etmiş bir tabiatta yaratılmış ve her kötülüğün onların yaradılış ve tabiatlarına aykırı imiş gibi bir tabiat ve halde olmalarıdır. Doğru toplanmış olan Hadis Kitabında (Buharî'de): "Kureyş, Kâbe'yi yeni baştan yaptırdığı vakit. Peygamber gençliğinde amcası Abbas ile beraber Kâbe'nin binası için gereken taşları peştemalına koyarak götürürken, avret yeri açıldığında, Peygamber hemen yere kapanmıştır. Davetli bulunduğu bir düğünde türlü yemekler ve eğlenceler vardı. Peygambere o sırada bir uyku ve baygınlık geldi. Güneş doğuncaya kadar bu hal devam etti. Allah onu mecliste bulunanların her türlü kötü hallerinden korudu. Peygamber soğan ve sarmısağa hiç de yanaşmazdı. Ondan bunun sebebi sorulduğunda o: "Ben sizin fısıldaşarak konuşmadığınız kimselerle (meleklerle) fısıldaşarak konuşu›orum." diye cevap vermiştir. (Bunu dikkatle düşün). Tanrı elçisinin eşi Hatice (Tanrı onu yarlıgasın) vahiy getiren meleğin âni olarak çıkageldiğini bilmek maksadı ile peygamberi sınamak isteyerek peygambere: "Vahiy getiren melek çıkageldiğinde beni giymekte olduğun abanın altına al!" dedi. Peygamber (melek geldiğinde) Hatice'nin dediği gibi onu abası arasına aldığında melek hemen savuşup gitti. Bunun üzerine Hatice: "Gelen şeytan değil, melektir" dedi. Hatice bu sözü ile meleklerin kadın-

lara yanaşmadıklarını anlatmak ister. Hatice, peygamberden: "Vahiy getiren melek ne gibi bir renkte giyimle gelmeyi sever?" diye sorduğunda peygamber: "O beyaz ve yeşili sever" diye cevap verdi. Yani beyaz ile yeşil hayırlı renktir; siyah ise kötü, hayırsız, şeytanların ve onların benzerlerinin sevdikleri renktir. Peygamberliğin belirtilerinden biri de din ve imana, namaz, sadaka ve iffet gibi hayırlı işlere çağırmaktır. Hatice ile Ebu Bekir Peygamberin hal ve hareketinden onun Tanrının elçisi olduğuna inanmışlar, hal ve hareketi ve ahlâkı dışında doğruluğunu başka bir delil ile istapa lüzum görmemişlerdir. Doğru hadiste (Buhari'nin Sahih'-inde) şu hadis rivayet edilmektedir: "Herakıl (Herakliyus) Tanrının Elçisinin İslâmiyeti kabule çağırarak yazdığı mektubunu aldıktan sonra, Kureyş'ten (Dimeşk) şehrinde bulabildikleri adamları, bu cümleden Ebu Süfyan'ı katına getirtti. Maksadı peygamberin hal ve hareketini öğrenmekti. Onlardan ilk önce peygamberin neleri kabule çağırdığını sordu. Ebu Süfyan: "Namaz kılmaya, zekât vermeye, kardeşlik hak ve hukukuna riayete ve iffete çağırıyor." cevabında bulundu. Herakıl Ebu Süfyan'a: "Senin bu söylediklerin doğru ise, o hak peygamberdir, o, işte şu iki ayağımın altında bulunan bu topraklara sahip olur." dedi. Herakıl'ın andığı iffetten maksadı ismet, bütün günah ve zem edilen iş ve şeylerden sakınmaktır. Herakıl'ın Hazret-i Muhammed'in ismet, halkı din ve ibadete çağrışını onun

peygamberliğine nasıl delil edinmiş olduğuna dikkat et.

Peygamberliğin bir belirtisi de Peygamberin kavmi arasında asaletli ve şerefli bir soydan gelmiş ve kavmi tarafından himaye görmüş olmasıdır. Buharî'nin Sahih'inde: "Tanrı her gönderdiği peygamberi, kavmi tarafından himaye edilen insanlar arasından seçerek göndermiştir". Diğer bir rivayette: "Kavmi zengin ve servet sahibi olan kimseyi kendi elçisi olarak göndermiştir." Hâkim, "Müstedrek" adlı kitabında bu sonuncu ibareyi Buharî ve Müslim'in Sahihlerine üstelik olarak rivayet etmiştir. Herakıl'ın soruları ise, Buharî'nin Sahihinde anlattığı gibi Herakıl: "Aranızda nesebi nasıl? Yani nesil ve nesebi saygılı mıdır?" diye sormuş, Ebu Süfyan da: "Aramızda onun nesebi saygılı ve asîldir" diye cevap vermiştir. Ebu Süfyan'ın bu cevabı üzerine Herakıl: "Peygamberler kavimlerinin nesilleri şerefli ve asaletli olanlarından gönderilir", demiş ki Tanrının elçiliği görevini yerine getirsin diye, peygamberin kendisini himaye edebilecek şerefli ve şevketli kavim ve uruğdan olması şarttır, demek istemiştir. Ancak bu takdirde Tanrının iradesi yerini bulur.

Peygamberliğin belirtilerinden biri de davalarının doğru olduğunu ispat ve davasının doğruluğuna tanıklık eden harikalar izhar etmeleridir. Harika: insanların benzerini yapamayacakları ve kudretleri dışında olan nesne, demektir. İnsanlar bunun benzerini yapmaktan aciz olduk-

ları için harikaya mucize, yani insanları mislini vücuda getirmekten aciz bir halde bırakan, diğer tabirle insanlar onun benzerini yapmaktan aciz oldukları harika, demektir. Mucize, insanların kudreti dışında olan bir şeydir. Mucizenin vukuu keyfiyeti ve peygamberlerin davalarının doğruluğuna delâleti hakkında bilginler türlü fikirdedirler, kelâm ilmî bilgilerinden Mütekellimin Failimuhtar — yani Tanrının her istediğini yapmak kendi ihtiyarı dahilinde olduğu — nazariyesine dayanarak: "Mucize Tanrının kudretiyle vukua gelir, mucize peygamberin işi değildir" derler. Mutezile: "Tanrının kullarının işleri kendilerinden sadırdır, yani kendileri yaparlar." der iseler de mucize kulların işleri cinsinden değildir. Mütekellimîn'e göre peygamberlerin iş ve görevleri Tanrının izin ve müsaadesiyle yalnız tahaddî — benzerini getirmeye çağırmak — ve insanların bunu yapmaktan aciz olduklarını göstermektir, buna göre Tanrının elçisi harikayı izhar etmeden önce davasının doğru olduğunu; yani kendisinin peygamber olduğunu ispat etmek üzere, mucize izhar edeceğini söyler, ve iddia ettiği harika Tanrının izniyle vukua geldiğinde, bu, Tanrının onun hak peygamber olduğunu söylemesi yerini tutar. Bu takdirde harika onun peygamber olduğunu kesin olarak ispat etmiş olur. Mütekellimîn'e göre: "Tahaddî nefsî olan bir sıfattır, demeleri tahaddinin mucizenin bir parçası olmasına münafi değildir. Çünkü nefsî olan sıfat zatîdir, yani zata delâlet eden sıfattır. Mucize hem

hârika hem tahaddîdir. Bundan dolayı tahaddî mucizenin bir parçasıdır. Bu özellikle mucize keramet ile sihirden ayrılır. Çünkü keramet (velilerden sadır olan harikalar) ile sihirde: bu doğrudur, diye tasdik olunmasına lüzum yoktur". (Yukarıda anlattığımız gibi) tahaddî benzerini getirmeye çağırmak ve bütün diğer insanların benzerini getirmekten aciz olduklarını göstererek kendisinin Tanrının hak peygamberi olduğunu ispat etmekir. Ancak bir tesadüf eseri olarak keramet ve sihirde de tahaddî olabilir. Kerametle de tahaddînin vâki olmasını câiz görenler vardır. Kerametle tahaddî bulunduğu yani benim dâvam doğrudur, doğru olduğunu işte kerametimle ispat edeceğim. diye iddia olunduğu takdirde bu tehaddî. iddia edenin ancak velilerden olmasına göredir. Bu ise peygamberlikten başkadır. Üstad Ebu İshak ile başkaları bir keramet olmak üzere hârikaların vukuunu inkâr etmişlerdir. Bunların bu inkârları, bir kimse kendisinin velilerden olduğunu ispat etmek üzere hârika izhar edeceğini söyleyerek tahaddîye çağırdığı takdirde velilik ile peygamberliğin birbirine karışacağı korkusundan ileri gelmiştir. Halbuki bu varit değildir. Çünkü tahaddî vukuu takdirinde veli, peygamberlik iddia ederek tahaddîye çağırmayacak, ancak: "Ben veliyim. işte kerametim, inanmadığınız takdirde bunun benzerini getiriniz" diyecektir, yani yalnız velilik dâvasında bulunacaktır. Bununla beraber üstattan nakledilen sözler açık değildir. Üstadın velilerden peygamberlere mah-

sus olan hârikaların sâdır olmasını inkâr etmiş olması mümkündür. Çünkü veliler ile peygamberler her biri kendilerine mahsus olan ayrı ayrı hârikalar izhar ederler.

Mutezileye gelince; bunların velilerden hârikaların sudurunu inkâr etmeleri, hârikaların Tanrının kullarının işleri olması ve kullarının işi alışılan işlerden ibaret olması fikir ve düşüncesinden ileri gelmiştir. Aldatarak ve karıştırarak yalancılardan suduru mümkün değildir. Aşarîlere göre mucize peygamberlerin peygamberliğini tasdik ve kulları doğru yola sevk etmek içindir. Yalandan peygamberlik iddia edenin elinde mucize vukua gelir ise, delilde şüphe husule gelir; hidayet, delâlet; tasdik, yalan şeklini alır, hakikatler tersine çevrilir, nefsin sıfatları değişir, bunun vukuu muhal olduğuna göre yalancının elinden hârika ve mucizenin vukua gelmesi de muhal olur. Mutezile dahi yalandan peygamberlik davasında bulunanlardan hârika ve mucizelerin zuhuru muhal olduğuna kani olup, sebebini güzellik ve çirkinlik meselesindeki doktrinlerine dayanarak veliliğin şüpheye, hidayetin delâlete dönmesi çirkin olduğunu ve Yüce Tanrının her işinin çirkinlikten uzak bulunduğunu; yani Tanrının ancak güzelliği irade ve halk edip, çirkin olan şeyi yaratmadığını delil olarak ileri sürdüler.

Hakîm ve filozoflar ise İcabı zatı, yani irade ve meşiyeti taallûk ederse, Tanrı o nesneyi işler ve yaratır, iradesi taallûk etmezse bırakır,

doktrinlerine dayanarak diğer insanların kudreti dışında olsa bile hârika ve mucizelerin peygamberin kendi işi olduğuna kanidirler. Bu hakîm ve filozoflara göre âlemde var olan her varlığı Tanrının yaratması birtakım sebep, vasıta ve şartlara, istidat ve kabiliyetlere bağlıdır. Bu filozoflara göre her maddeye müstait olduğu vücudu vermesi Tanrıya vaciptir; O, elbette vücuda getirme tarafını seçecektir. Filozoflara göre peygamberliğin zatî olan, yani zatından ayrılmayan birtakım özellikleri vardır. Kendi kudret ve kuvveti ile bu mucize ve harikaların peygamberden sudurunun sebebi unsurların peygambere itaati, peygamberliğin özelliklerinden olmasıdır. Bunlara göre peygamber, Tanrının kendilerine verdiği kudret ve özelliklerle yaradılışları ve tabiî olan halleri ile, varlıklarda tasarruf ederler. Tahaddî olsun olmasın, peygamberler harikalar gösterirler. Kısası filozoflar peygamberlerden harika ve mucizelerin görünmesinin peygamberlerin zatlarına tahsis ve isnat ederek, nefis ve ruhlarının cevher ve maddesinin saflığı ve kudsî olan kuvvetlerinin icabı olarak, istedikleri mucizeleri kendileri icat ederler. Çünkü onlara göre peygamberlerin nefis ve ruhları, diğer insanların nefis ve ruhlarından birkaç hususiyetle temeyyüz eder. Bütün varlıklar o unsurlardan terekküp eden "toprak, su, hava ateş" in lüzumunda onlara itaati ve peygamberlerin bu unsurlarda istedikleri vakit tasarruf etmeleri bu cümledendir. Filozoflara göre peygamberlerden hârikaların suduru kavimlerinin on-

lardan mucize talep etmelerine bağlı değildir. Bu harikaları izhar etmek onların nefis ve ruhlarının özelliklerindendir. Mucize, peygamberlerin nefis ve ruhlarının özellikleriyle âlemde tasarrufa kudretleri olduğunun bir delili olup, Yüce Tanrının kavimlerini doğru yola sevk etmek için göndermiş olduğu peygamberi olduklarına, Mütekellimîn'in düşündüğü gibi açık ve sarih olan söz gibi peygamberin hak peygamber olduğuna kesin olarak delâlet etmez ve tahaddî de mucizenin bir cüz'ü sayılmaz ve bu özelliği ile keramet ve sihirden ayrılmaz. Filozoflar mucize ile sihri birbirinden başka cihetten ayırırlar. Onlara göre iyilik ve hayırlı işlerle uğraşmak ve kötülükten bir yana olmak peygamberlerin yaradılışlarından gelen bir özelliktir, bunun tersine olarak sihircinin her işi kötüdür, sihri kötü ve fena maksatlara âlet eder. Peygamberler tarafından gösterilen mucizelerden aşağı derecede olmasıyle keramet ile mucizeyi birbirinden ayırdederler. Peygamberlerin mucizeleri göğe çıkmak, koyu ve sert cisimlere nüfuz etmek, ölüleri diriltmek, meleklerle konuşmak ve havada uçmak gibi velinin kudreti dışında olan hârikalardır. Veliler ise az nesneyi çoğaltmak ve gelecekte vuku bulacak bazı şeylerden haber vermek gibi (peygamberler tarafından gösterilen mucizelerin aşağısında olan) hârikalar gösterirler. Peygamberler, veli tarafından gösterilen bütün kerametleri gösterebilir, fakat veli, peygamber tarafından gösterilen mucizeleri göstermek kudretinde değildir. Tasavvuf ehli, tarikat-

lerine dair eserlerinde, bunu tespit ve kendilerine haber verenlerden naklettiler. Sofiler de eserlrind muciz il kerameti bu şekilde, filozoflar gibi, birbirinden ayırdetmişlerdir.

Mucize ve keramet bu şekilde incelendikten sonra bil ki, mucizelerin en şereflisi ve en açığı Tanrı elçisi Muhammed (A. M.) e Tanrı tarafından indirilen Kur'an ve onun delâletidir. Çünkü harikalar, çok vakit peygamberin Tanrıdan telâkki ettiği vahiy (Tanrının sözlerine) başka bir şekilde vukua gelir (âsanın yılan şekline girmesi, ölüleri diriltmek gibi). Peygamber kendinin hak peygamber olduğunu ispat etmek üzere mucizeler izhar eder. Kur'an ise Tanrının sözü olduğu için iddia edilen vahyin kendisidir. Kur'an kendisi bir hârika ve mucize olup, gözlerin önündedir ve dâvanın doğruluğuna tanıklık etmektedir. Diğer mucizeler gibi dâvayı ispatta peygamberin dâvası olan vahiyden (yani Tanrının sözleri olmaktan) başka diğer harikalara muhtaç olmaz. Delil ile medlûl ve tanık ile dâva bir arada toplanmış olduğu için en açık ve aşikâr olan bir delil teşkil eder. Tanrı elçisinin: "Tanrı herhangi bir peygamberi gönderdi ise, onun kendi elçisi olduğuna tanıklık ve ispat edecek hârikalarla gönderdi, kavimleri bu hârikaları gördüklerinde, o peygamberlere iman ettiler. Benim hak peygamber olduğuma tanıklık eden mucize ise Tanrı tarafından bana vahyedilen kur'anın kendisi olduğu için kıyamet gününde bana uyanların sayısı onlarınkinden daha çok olacağını ümidedi-

yorum." hadisinin mânası işte budur. Tanrı bize bu sözü ile: "Mucizesi bu derecede açık ve hak peygamber olduğuna kuvvetli bir delil teşkil ettiği ve dâvasının hak ve doğru olduğu açık görüldüğü için, o dine iman eden ümmetin sayısı çok olacağına işaret buyurmuşlardır. Bu açıklık da vahyin kendi peygamberliğine delili olmasından ileri gelmektedir.

YEDİNCİ MUKADDİME

Derin bir surette inceleyen bilginlerin açıklamasına göre peygamberliğin mahiyeti, bundan sonra sırasıyle kâhinlik, rüya, arraflığın mahiyeti ve gayipten haber verenlerin halleri anlatılacaktır.

Tanrı bize ve sana doğru yolu göstersin. Biz âlemi, tertip, nizam ve mükemmelliği ile ve sebeplerini ona sebep olan âmillerle ilgili ve varlıkları birbirine bağlı olarak görüyor, varlıkların birinin diğerine istihalesini müşahede ediyoruz. Varlıklara bu şekilde dikkatle bakıldığında, akılları hayretlere düşürecek cihetlerinin sayılıp tükenmeyecek ve sonuna erilemeyecek derecede çok olduğu görülür. Sen bunu bil. Ben ilkönce gözle görülen, cisimli, gövdeli olan ve müşahede edilen unsurları gözden geçireceğim. Bu unsurların yerden yukarıya doğru yükseldiğinde nasıl su haline geldiği, bundan sonra nasıl hava ve ateş halini aldığı, bunların birbirine bağlı ve bitişik olduğu görülecektir. Bu maddelerden her

biri, aşağıdan yukarıya doğru yükseldiği, veyahut yukardan aşağıya doğru alçaldığı vakit, kendisine yakın olan maddenin şekil ve kalıbına girmeye müstaittir, bazan da o maddenin şekil ve kalıbını alır. Yukarıya doğru yükselen madde, kendisinden aşağıda olan unsurdan lâtif ve hafiftir. Felekler âlemine varıncaya kadar bu hal devam etmektedir. Bunlar tabaka tabaka olup, anlattığımız gibi, üst tabakada olan unsur, aşağı tabakada olan unsurdan lâtiftir. Felekler dahi felek-i âzama — büyük feleğe — varıncaya kadar tabaka tabaka olup, bunlar gözükmezler. Biz ancak bunların hareketlerini müşahede edebiliyoruz. Bazı bilginler bunların bu hareketlerini (âletlerle rasat ederek ve başka riyazi usullerle), feleklerin hareketlerinin miktarını ve muhtelif vaziyetlerini bilirler. Müşahede ettikleri bu durum ve eserleri ile, bunların sebep ve başlangıçlarını anlarlar Sen bundan sonra unsurlardan mürekkep olan varlıklara bak. Bu varlıkların madenlerden başlayarak tedricî bir surette ve benzerleri görülmemiş acip bir şekilde (tabaka tabaka) teşekkül etmemiş olduğunu görürsün. Maden, bitki ve hayvanları terkibeden unsurlar müşterek olduğu halde, madenin ufku (en yüksek nevi) bitkinin aşağı olan nev'ine, bitkinin yüksek nevi hayvanların aşağı olan cinsine bitişmiştir.

Meselâ madenler tohumsuz yetişir ve tohumsuz olarak türeyen sebzelere yakın olduğu gibi bitkilerin de en yüksek cinsi hayvanların

aşağı olan cinsine yakındır. Mesela hurma ve üzüm hayvanlardan inci sedefi ile kabuklu sümüklü böceğe yakındır, bu iki hayvanda ancak dokunma ile yoklama (lems) duygusu mevcut olup, diğer his kuvvetleri yoktur. Bitkiler bu hayvan şekil ve kalıbına girmeye müsaittir. Bu hayvanlar arasında ittisal (bitişiklik), bunlardan her birinin en yüksek nev'inin kendisinden yüksek olan tabakadakinin en aşağı nev'inin şekil ve kalıbına girmek istidadını haiz olmasından ibarettir. Bu aşağı olan tabakadan türeyerek, hayvanın nevi ve cinsi çoğalmış, tedrici bir surette fikir ve düşünce sahibi olan insanın teşekkülüne kadar yükselmiştir. (Maymun ve şebek gibi). Bazı hayvanlar anlayış ve duyguları itibariyle insan derecesine yükselmiş ise de, fikir ve düşüncede insan derecesine varamamışlardır. İşte bu hayvanlardan insanın ilk ufku, yani en aşağı olan derecesi başlamıştır. Bizim de müşahadelerimizin sonucu ve sonu budur. Üstelik âlemlerin her çeşidini gözden geçirdiğimizde, türlü türlü eserler görüyoruz. Duygu, yani müşahedemiz altında bulunan âlemlerde feleklerin hareket ve unsurların eserlerini görüyoruz. Bitki, hayvan ve insan gibi unsurlardan teşekkül eden varlıkların nevilerinde beslenme, tedrici bir surette türeme, inkişaf (neşvü nema), duygu ve azaların hareketi, bilhassa insana mahsus olan bilgi, meziyet, hüner ve sanat gibi birçok eserler ve işler görüyoruz ki, bu müşahedelerimiz bunların ten ve cisimden başka ruhanî sebeplerin tesiri ile husule gelmiş olduğunu gös-

terir ve bunların ten ve cisimlerde tasarruf ile ilişiği olduğuna tanıklık eder. Bu sebep ve illet insanlarda duygu, hareket, bilgi ve anlayışın başlangıcı olan ruh; meleklerde ise "filozoflara göre bu felekleri harekete getiren" felekî ruhlardır. Bunların her biri ten ve cisimlerde başka bir müessir (tesir edici) kuvvet bulunduğunu gösterir ki, bu kuvvet ruhanîdir. Bu âlem, vücudu itibariyle diğer varlıklarla ilişikli olduğu için diğer bir kuvvetle de ilişiklidir ki o da nefs-i müdrike adını taşıyan, idrak eden nefis ve harekete getiren kuvvettir. Fakat bunların üstünde nefislere idrak, anlayış ve feleklere hareket kuvvetini veren ve bunlara muttasıl (bitişik) olan diğer bir mevcudun bulunması gerekir ki, bu varlığın zat ve vücudu sırf idrakten ve taakkulden ibadettir. Bu varlık ise melekler âlemidir. Ruh bu tarikle melekler âlemine bağlı olduğu herhangi bir vakitte ve göz açıp kapayacak bir zaman içinde beşerîlikten sıyrılarak bilfiil melek cinsine intisap etmek istidadını kesbeder. Bu da, aşağıda anlatacağımız gibi, ancak ruhanî hususiyeti bilfiil tekâmül ettikten sonra vukua gelir. Bundan sonra bu derece tekâmül etmiş olan nefisler, yukarıda anlattığımız, mevcutların vücut bulmalarında birbirine olan bağlanışlarının derece ve rütbelerine uygun olarak, diğer varlıklara bitişiler. Bu bitişmenin ulvî ve süflî (yukarı ve aşağı) iki ciheti var. Nefis aşağı cihetten tenle, yukarı (ulvî) cihetten meleklerle birleşir. Bu bitişme (ittisal) sonunda nefis, vücut ile bitiştiğinde

bilfiil taakkülün husulüne istidat kazandırır. Meleklere olan bitişikliği cihetinden (meleklerle ruhanî temas ve münasebetlerde bulunduğu için) hakikat ve keyfiyete vukuf kazanarak gayipteki şeyleri bilir. Çünkü cismanî ve ruhanî âlemlerde vukua gelen bütün şeyler, zamansız olarak meleklere bellidir. Nefis ve ruhların meleklerle olan bu bağlanışları, var oluşları ve teşekülleri itibariyle düzen ve sırasıyle zat ve kuvvetlerin birbirine bağlanışından ileri gelmektedir.

Bu insanî nefisler, kendileri gözle görülmüyor iseler de eserleri insanların tenlerinde görülür. Vücudun bütün parçaları toplu ve ayrı ayrı nefsin ve kuvvetlerinin bir âleti gibidir. Nefis onları istediği vakit kullanır. Nefsin faaliyetinin tende görünüşü türlü türlüdür Elin şiddetle tutması, ayağın yürümesi, dilin söylemesi gibi. Tenin bütün hareketi, yani bir taraftan öbür tarafa dönmesi, onun bütün azasıyle hareket etmesiyle olur. bunların her biri nefsin eseridir. Nefis bunların her birini lâyık olduğu gibi kullanır. İdrak kuvvesi her ne kadar kendisinden yukarı olan ulvî kuvvete ve kuvve-i natıka adı ile de anılan müfekkireye bağlı ise de bundan başka işitmek, görmek, ve başka hislerden ibaret olan dış duygular, idrak kuvvesinin âletleri olup, idrak, yani anlamak üzere bu kuvvetleri de kullanır. Bu dış duygular duyduklarını batınî (iç) kuvvetlere ulaştırırlar. Bu iç kuvvetlerin birincisi müşterek his adını taşıyan kuvvedir. Müşterek (ortak) olan bu his gözle görülen, kulakla işi-

tilen ve diğer dış duygularla bütün şeyleri birden duyar. Müşterek his, bu özellikle yalnız dışa ait olan şeyleri duyan dış duygulardan ayrılır. Çünkü bu duygularla aynı zamanda duyulan şeyler, onun bunların hepsini duymasına zarar vermez. Müşterek duygu zâhirî duygular vasıtasıyle duyduklarını hayal kuvvesine, o da vehim kuvvesine, o da hafıza kuvvesine verir. Vahime adı verilen vahim kuvvesi, Zeyd'in düşmanlığı, Amr'in dostluğu, babanın şefkati; kurtun yırtıcılığı gibi şahıslarla bağlı olan mânaları anlamak üzere kullanılır. Gerek hayal edilmiş, gerekse edilmemiş olsun, idrak edilen her nesne hafızaya emanet edilir. Hafıza vehim kuvvesinin bir deposu hükmünde olup, emanet edilen şeyleri vehim kuvvesinin muhtaç olduğu vakitler için saklar. Hafıza ile hayal kuvvesinin âleti, yani onları idare eden kuvve, beynin iç tarafıdır. Beynin iç tarafının ön tarafındaki bölmesi hafıza, arka tarafındaki bölmesi hayal kuvveti içindir. Beşincisi müfekkire olup, bu kuvve bunların hepsini de fikir kuvvesine ulaştırır. Fikir kuvvesinin aleti, yani onu çalıştıran kuvve beynin orta kısmıdır. Beynin bu orta kısmı fikir ve teveccühü harekete getirerek düşünmek ve ayırdetmek üzere akıl kuvvesine gönderir, bunun tesiri ile nefis daima harekete gelir. Çünkü maddeden ve insanî olan istidatlardan sıyrılmak kabiliyeti, onun tabiatindendir. Nefis bu sıyrılmanın bir sonucu olarak maddî olan ilgilerini bilfiil keserek ulvî ve ruhanî olan âleme kavuşur ve maddî olan ten ve cisim vasıtalarından başka,

idrak etmek hususunda ruhaniyetin ilk derecesine yükselir. Nefis bu hale erişmek için daima harekette ve buna teveccüh etmiş bir haldedir. Tanrı onu bu tabiatta yaratmış olduğu için, o beşerilikten ve beşere mahsus ruhaniyetten büsbütün sıyrılarak, kesbetmeden yaradılışı ve tabiî hali ile ulvî olan alemin ufuklarındaki meleklik halini alır.

BEŞERİ NEFİSLERİN NEVİLERİ

Beşerî nefisler üç türlüdür. Bir sınıf ruhanî idrak derecesine erişmekten, tabiatıyle, acizdir. Bu sınıf tabiatıyle ancak aşağılık olan yönlere dalarak, ancak duygu ve hayal ile idrak edip, belli kaide ve usullere göre, hafızasından ve vehim kuvvesinden yardım alarak mantık ilminde tasavvur ve tasdik de faydalandıkları belli düzen ve kaidelere göre manalar terkip eder. Bu manaların hepsi de hayalî olup, çevresi dardır. Çünkü mantık ilminde anlatıldığı gibi, bizce belirsiz olan şeyleri bilmek ister isek onu zihnimizle araştırarak ve uygun bir surette tertip ve terkip ederek, o bilinmeyeni bilmek için fikir ve kuvvet sarf ederek uğraşırız. Bu araştırmamız belli olan sebepler ve usulleri geçmez. Bilinmeyeni bilmek için kullandığımız mukaddime, tertip ve terkiplerde yanlışlık bulunur ise, bunlar vasıtasıyle bildiğimiz şeylerde de yanılırız. Bilginler arasında fikir ayrılıkları işte bu yanılmalardan ileri gelir. Anlaşmazlıkların çokluğu bunu ispat eder. Araştırmaları ile tanınmış bilginler, pek çok araştırmalarda bulundukları için, meleke kesbederler ve böylece duygular, tecrübeler ve buna benzer yol-

larla incelemelerde bulunurlar. Bunların araştırmaları bir kaide ve usulün dışına çıkmaz.

İkinci sınıf ise, yüksek şahsiyetlerdir ki, bunların nefis ve ruhları Yüce Tanrının yaratmış olduğu tabiî hallerinde kalarak, nefislerinin sınırlarına karanlık perdeler örtmemiş olduğu için, ruhları yüksek âlemlere ulaşan ve melekler gibi ten ve maddî kuvvet ve vasıtaların yardımından başka, muhtac oldukları ilim ve ruhanî bilgilerin nurları ile aydınlanmış insanlardır Her şeyin gerçeği bunların tabiatlarında tersim edilmistir. Bu sınıfın bilgi daireleri çok geniş olup, bunlar birinci sınıfın duygu ve hayal vasıtasıyle bildiklerine, üstelik birçok gizli sırlara bilgi kazanırlar ve tanrısal olan bilgileri bilirler. Bunlar iç müşahedelere dalarlar ki, bu müşahedeleri bilgi ve buluştan ibaret olup sınırı, başlangıcı ve sonu yoktur. Bunların bilgileri birinci sınıfa mensubolan bilginlerin bilgileri gibi mahdut değildir. Bunlar bir anda gayipten ilimler telâkki eder, bunlara bircok sırlar belli olur. Bu halet velilerin hali olup, berzahta, yani öldükten sonra ta kıyamete kadar olan müddet içinde, hasıl olan ölümsüz saadet de işte budur.

Üçüncü sınıf dahi kâmil insanlardan ibaret olup, onların ahali ile karışarak iş görmeleri ve muamelelerde bulunmaları Tanrı ve meleklerle olan münasebetlerine mâni değildir. Bunlar riyazet gibi dış sebep ve vasıtalara muhtaç olmadan beşerî olan nefisleri kendiliklerinden tanrısal olan

meleklik makam ve derecesine çıkarak, bir anda, bir kere göz açıp kapayıncaya kadar ulvî âlemlere aşar. Tanrının melekleri ile olan tanrısal hitaplarını işitirler. Bunlar Tanrının Elçileri olup, yaratan bunları kâmil bir surette yaratmıştır. Bunlar istedikleri zaman, bir kere göz açıp kapayınca, kudsî âlemlere çıkar, beşerî hallerinden sıyrılarak meleklik halini alırlar. Bu ise vahiy geldiği hal ve halettir. Bunlar yaradılışları ile Tanrıya cezbeden bir tabiatta olup her türlü kötülükten ve günah sayılan işlerden uzak, daima itaat ve ibadete himmet sarf ve her türlü hayırlı işlere rağbet ile, gayibe gözlerini dikmiş bir halde bulunan insanlardır. Ve istedikleri zaman tanrısal fezaya dalarlar. Beşeriyetten meleklığe yükselirler, yukarı âlemlerden itikat, amel ve ahlâka dair olan bilgiler telâkki ederler. Bu hüküm ve emirleri Tanrının kullarına bildirdiklerinde, hemen meleklikten beşeriyete dönerler. Diğer insanlar gibi alışmış oldukları duygu ve sezişler (suurlar) ile de birçok acip halleri müşahede ederler. Bazı vakitlerde de çıngırak sesi gibi sesler işitirler. Onlar bu seslerden remz ve işaret yoluyla vahyedilen hüküm ve emirleri açık bir surette anlarlar. Bu hüküm ve emirleri de kavimlerine yine açık bir surette tebliğ ederler. Onlara vahiy getirmeye memur olan melek, bazan insan şekil ve kıyafetine girerek, Tanrının sözlerini peygambere söyler. Fakat beşerî halden çıkarak meleklik haletinde, yani maddî şeylerden ve maddî âlemden sıyrılarak yalnız

ruh halinde, Cebraılden vahiy telâkki etmeleri bir anda, bir kere göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir müddet içinde vukua gelir. Çünkü onların kalpleri daima âlem-i gayba yönelmiştir. Tanrısal bilgiler onların kalplerine çarçabuk akseder. Bundan dolayı bu halete çabukluk (sürat) mânasına gelen vahiy denilmiştir. Bunun sebebi şudur ki, onların bilgileri bizimki gibi çalışıp çabalayarak öğrenilmiş, tedriç ve belirli vakitler geçmesiyle elde edilmiş bilgiler değildir. Bu bilgiler onlara bir defada telkin edilir.

Bil ki, din bilginleri ve din meselelerini inceden inceye tetkik edenler. vahiy haletlerinin evvelkisi ile, yanı çıngırak sesi gibi bir halde, şeriat hükümlerini telâkki edenlerin resul, yani Tanrı elçisi olmayıp ancak Nebî = yani resulün şeriat ve dinini teyidetmek üzere gönderilen habercisi = olduğu fikrindedirler. (Harun ve İsrail oğullarına gönderilen birçok nebîler gibi).

Vahiy haletlerinin ikinci kısmı ki, vahiy getiren meleğin insan suret ve kıyafetine girerek peygambere Tanrının hüküm ve emirlerini tebliğ etmesi. Tanrının elçileri (resulleri) ile konuşma haletidir ve Tanrı tarafından kendilerine kitaplar gönderilen Tanrının elçilerine mahsus olan vahiy keyfiyetidir. Bu, vahyin yüksek haletidir. Dört kitap (Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an) inmesinde peygamberlere gelen vahiy bu kabildendir.

Hazreti Muhammed (A. M.) den Haris bin Hişam, vahyin gelişi keyfiyetini sorduğunda, Tanrının elçisi kendilerinde bu iki haletin husulünü

anlatarak vahyi açıklamışlardır. Tanrının Elçisi diyor ki: "Bazan gayipten kulağıma çıngırak sesi gibi bir ses geliyor, bu ses geldiği vakit bende yorgunluk ve şiddetli bir hal husule geliyor, ses kesildiğinde ben bana tebliğ edilmiş olan üküm ve ayetleri anlamış ve ezberlemiş bulunuyorum, bazan vahyi tebliğe memur olan melek, insan suret ve kıyafetinde bana gözükür, tebliğine memur olduğu Tanrı sözlerini bana tebliğ ettiğinde bu sözleri anlamış ve ezberlemiş bulunuyorum".

Bu hadisten anlaşıldığına göre birinci halette, yani vahiy ses ve seda vasıtasıyle tebliğ olunduğunda Tanrının elçisi çok yorgun düşmüş ve şiddetlere katlanmıştır. Bunun sebebi, bu halet peygambere ilk vahiy geldiği ve beşerilik halinden çıkarak kutsî âlemlere yükselmeye henüz alışmamış olduğu çağlarda iken vahiy haleti başlamış olmasından ileri gelmiştir, çnkü bu devre peygamberin kutsî âlemlerle henüz yeni münasebete başladığı çağdır. Bundan dolayı bu çağda duygulardan ancak kulakla işitmek suretiyle vahiy gelmiş, diğer duygu kuvvetleri ile, bu cümleden göz ile idrak hasıl olmamıştır. Fakat vahiy tekrar tekrar gelerek gaybî âlemlerle temasları çoğaldıktan sonra, beşerîlikten çıkarak ruhanî âlemlere ulaşmaya alıştıktan sonra, evvelkine nispetle vahyi telâkki etmek ve gaybî âleme ulaşmak kolaylaşmış, gaybî ve ilâhî âlemlerden maddî âleme dönmeye alışmış, hissî kuvvetleri işletmeye başladığından bütün duyguları ve bu duyguların en açık hissettiren bir aleti olan göz ile de meleği gör-

meye alışmış ve bunun üzerine melek, insan suret ve kıyafetinde peygambere gözükmüştür.

Anlamak ve ezberlemek manasına gelen va'y (وعى) birinci hadiste mazi siygasiyle, ikinci hadiste ise muzari siygasiyledir. Bu kullanışta lâtif bir belâgat var. İbare vahyin iki halletini anlatmaya dairdir. Birinci hadiste vahyin ilk haleti Deviy (دوى) fısıltı tabiri ile anlatılmaktadır, örf te fısıltı söz değildir. Bu halde fısıltı işitildiği anda, peygamberin vahyi anlamadan ses kesildikten sonra, vahyi anlamış olduğuna işaret edilerek mazi siygası, ikinci halinde ise, melek konuştuğu halde peygamberin yanından ayrılmış olduğunu anlatmak üzere, fiilin yenileşmesini anlatan muzariin hal siygası kullanılmıştır. Vahyin her haletinde ağırlık ve şiddet vardır. Kuran'da buna işaret edilerek Yüce Tanrı: "Yakın gelecekte biz sana tahammülü ağır olan vahiy ve emirler indiririz." buyurur. Ayşe: "Ayetler vahyedildiğinde peygamber şiddetli hallere katlanıyordu." der. Ayşe, diğer bir hadisinde ise: "Soğuğu pek şiddetli olan günlerde ona vahiy iner, melek onun yanından ayrıldığında, vahyin şiddetinden dolayı alnından terler dökülürdü." der. Bundan dolayı vahiy geldiğinde gaybî âleme dalarak kendisini kaybedince, uykuda ve baygın bir halde olan kimsede olduğu gibi boğazında horuldamalar husule geldiği belli ve meşhurdur. Bunun sebebi, yukarıda anlattığımız gibi peygamberin ten ile olan münasebeti kesilerek, kutsî âlemde meleklerle buluşarak, Tanrının sözlerini onlardan telâkki

ile, ruhunun ten ile olan münasebetini keserek meleklik derecesine yükselme haletidir. Ruhun tenden ayrılarak diğer ufuklara ulaşmasından ibaret olan bir haletin husule gelmesinden ve bu anda hitab-ı ilâhiyi telâkki etmesinden dolayı, peygamberde yorgunluk husule gelmiş ve şiddetlere katlanmıştır. Kendisine ilkönce vahiy gelmeye başladığı çağda, bu vahyi anlatarak söylediği hadisinde kullandığı Gatt (غط) ın manası da budur. Tanrının elçisi bu hali anlatarak: "Melek bastırarak beni örttü, melek'in bu bastırmasından dolayı son derecede şiddetli hallere katlandım. Melek bundan sonra beni kendi halime bıraktı ve: "oku!" dedi. Ben de: "ben okumak bilmiyorum" diye cevap verdim. Melek daha iki defa bu şekilde beni bastırdıktan sonra İkra (إقرأ) (Âlâk) suresini bana okudu[60]. Bir şeye tedrici bir surette alışmak sonunda o iş ilköncesine göre az çok kolaylaşır. Bundan dolayı Kur'anın Mekke'de inen parça, ayet ve sureleri, Medine'de inenlerine nispetle çok kısadır. Tebûk gazvesi [61] çağında beraet suresinin gökten inmesi hakkında nakledilen sözlere dikkat et ki, rivayete göre bu sure tamamıyle veyahut surenin çoğu, Tanrı elçisi, devesi üzerinde yoluna devam ederken inmiştir. Halbuki Mekke'de iken Kur'anın Müfassal, yani Hücerat suresinden Kur'anın sonuna kadar olan sureler gökten indiğinde, ayetleri hepsi birden inmeden bir kısmı bir vakitte, diğer bir kısmı başka bir vakitte inerdi. En son

olarak inen Deyn ayeti (2: 282) en uzun ayetlerdendir. Halbuki Rahman, Zariyat, Müddessir, Duhâ, Melak gibi, Mekke'de inen surelerin ayetleri kısadır. Bu açıklamamızdan maksat Mekke'de inen sure ve ayetlerle Medine'de inen sure ve ayetler arasındaki ayrılık ve alâmeti anlayıp bunа dikkat etmektir. Tanrı doğru yolu gösterir, peygamberliğe dair olan kısaca açıklamamız burada bitmiştir.

KÂHİNLİK

Kâhinlik de insan nefsinin özelliklerindendir. Çünkü, yukarıda bütün açıklamalarımızda anlattığımız gibi, nefs-i insani beşeriyetten sıyrılarak, kendisinden yüksek olan ruhaniyete yükselmeye müsaittir. Tanrı onları o tabiatta yarattığı için, peygamberler bir an için beşeriyetten sıyrılarak, ruhaniyet derecesine yükselirler. Peygamberlerin beşeriyetten sıyrılarak ruhaniyete ulaşmaları çalışıp çabalamakla olmadığı gibi, diğer hissî idrâklerin gerek söz, gerek hareket olsun, tenle ilişikli olan kuvvet ve diğer herhangi bir vasıtanın yardımına muhtaç olmadan, ruhaniyete kavuşmaktan ibarettir. Onların bu hali ancak yaradılışları ile, buna olan istidatları sayesinde, bir anda beşeriyetten sıyrılarak, ruhanî bir hal ve şekil almalarının bir sonucudur. Beşerin tabiatında cismanilikten ruhaniyete ve beşerlikten melekliğe yükselme istidadı bulunduğu belli olduktan sonra, bu aklî olan bölüm insanlardan diğer bir sınıfın bulunmasını icabettirir. Bu sınıfın nefis ve ruhları da istedikleri vakit ten ile ilişikli olan iş ve hallerden sıyrılarak tabiî istidatları ile manevî âlemlere dalabilirler. Fakat bu sınıfta bulunan bu istidat bir zıddın, kendisinin

mükemmel olan zıddından, eksikliği ve aşağılığı nispetinde eksiktir. (Çünkü bu sınıf ancak diğer vasıtaların yardımıyle maddilikten sıyrılabilir). Yardımsız ve vasıtasız cismanilikten sıyrılmak diğer vasıtaların yardımıyle sıyrılmanın tersidir. Bu ikisi arasındaki fark ise pek büyüktür. Bu iki sınıfı bu yolda bölmek insanlardan diğer bir sınıfın, cismanilikten sıyrılmak icabettiğinde, arzu ve iradesiyle yaradılışında bulunan istidadı sayesinde aklî ve fikrî kuvvetini harekete getirebileceğini gösterir. Fakat bu kuvvet ve kudret yaradılışı itibariyle bu sınıfta birinci sınıfa nispetle zayıftır. Bu sınıftan olanlar birinci sınıfın yapabilecekleri büyük hârikalar yapmaktan âciz oldukları için, hissî veyahut hayalî olan, yani his ve hayal ile bilinen küçük cüz'i işlere ve bu gibi vasıtaların yardımına başvururlar. (Ayna ve benzerleri gibi). Şeffaf cisimlere ve hayvan kemiklerine, veyahut rasgele çıkagelen kuşa ve hayvana devamlı bir surette bakarak (gözlerini bir yere dikmek suretiyle) veyahut vezinli ve kafiyeli sözler icat ederek, bu sözleri okuyarak, kendilerinden geçerler ve istidatları ölçüsünde gaybî âlemlere ulaşarak bazı bilgiler elde ederler ve alabildiklerini başkalarına haber verirler. İnsanların tabiatında bulunan bu kudret ve kuvvete: Kehanet = kâhinlik ve bu kuvvet ve istidat sahibine de kâhin adı verilmiştir.

Bunların nefes ve ruhları yaradılışları, istidatları ve olgunluk dereceleri bakımından aşağı olduğu için idrak ve bilgileri de küllî ve büyük

işlerden ziyade, cüzi ve ufak işlere münhasır kalır. Bundan dolayı kâhinlerde hayal kuvveti son derecede işlek olur. Çünkü hayal cüzı olan şeyleri bilmenin alet ve vasıtasıdır. Hayal, uyku ve uyanık hallerde cüz'iyata tamamiyle nüfuz eder. Bunun bir sonucu olarak cüz'iyat kâhin için evvelden hazırlanmış olur, bunları muhayyile — hayal kuvvesi hazırlar. Muhayyile kâhin için bir ayna hizmetini görür. Kâhin istediği vakit muhayyilesine başvurur. Kâhinin vahiy ve ilhamı şeytandan geldiği için o, aklî olan seyleri anlamak hususunda kemal derecesine erişemez. Kâhinler sınıfının en yüksek hal ve özellikleri, hissî şeylerle meşgul olmalarına engel olsun. ve zaten aşağı derecede olan gaybî âleme ulaşmalarını sağlasın diye, vezinli ve seçili sözleri icadetmek ve bunları okumaktır. Bu hareketlerin bir sonucu olarak onların kalplerine bir şeyler doğar. Kâhin bu yabancı vasıtaların yardımı ile diline geleni söyler, doğru söylediği ve gerçeğe uyduğu çağlar olduğu gibi yalan da olur. Çünkü o kendisinin zatî olan idraki dışındaki yabancı vasıtalarla eksikliğini tamamlamak istemiştir. Bundan dolayı haber verdikleri, doğru da yalan da olur. Sözlerine inanılmaz. Çok vakit gayipten haber aldık sanarak zan ve tahminlere dalar ve kendilerinden sorularda bulunanları süslü sözlerle aldatırlar. Kâhin adı, bu vezinli ve kafiyeli sözler söyleyenlere tahsisen verilmiştir. Çünkü bunlar bu sınıfın en ileri gelenleridir. Tanrının elçisi bu gibiler hakkında: "Bu kâhinlerin vezinli ve kafiyeli söz-

leridir." der. Seciyi kâhinlere izafetle (Minsec'i'l-Kühhani demekle) vezinli ve kafiyeli sözleri bunları isnadetmiştir. Tanrının elçisi İbni Sayyad'ın halini anlamak ve onu sınamak üzere: "Bu iş sana nasıl geliyor? Yani bu bilgiyi nasıl elde ediyorsun?" diye sorduğunda İbni Sayyad: "Elde ettiklerim bazan doğru, bazan yalan oluyor." diye cevap verdiğinde, peygamber: "Senin bu işin karışıktır, demiş ve peygamberlik özelliği doğruluktur, peygamberliğe yalan karışmaz." demiştir. Çünkü peygamberlik başkaları tarafından teşyi, yani yol gösterilmeden ve diğer herhangi bir yabancının yardımına başvurmadan peygamberin zatının manevî ve ruhanî âlemlerle münasebet tesis etmesi demektir. Kâhinlik eden kimse ise aciz olduğu için yabancı vasıta ve tasavvur "düşünce" lere başvurur. Haber verdikleri şeyler karışık olur ve icine yalan karışır ve aynı sebeplerden dolayı kehanetin peygamberlik olması muhal olur.

Kâhinliğin en yüksek derecesi vezinli ve kafiyeli seciler icadetmek dememizin sebebine gelince, seçili sözlerle âlem-i gayba ulaşmak istemek, kemikler, kuşlar ve diğer hayvanlara devamlı bir surette bakmak (ruhun tenle olan bağlılığını kesmek suretiyle), bu âleme ulaşmak isteğinden daha kolay ve hafif olup, seciler tertibetmek ise bunların mana ve gayip âlemine ulaşmalarını ve idraklerini kolaylaştırabilir. Acizden az çok uzaklaşmış olduklarına delâlet eder.

Bazı bilginler Kur'anda[62] anlatıldığı gibi, Hazreti Muhammed, peygamber olarak gönderilmeden önce göklere aşarak, gökten haber almalarına engel olmak üzere şeytanların Şihap, yani alevli ateş parçaları ile atıldıklarından istidlâl ederek, Hazreti Peygamber çağından beri... kehanetin arkası kesilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü kâhinler haberleri meleklerden değil, şeytanlardan alırlar. Fakat, bu kehanetin kesilmiş olduğunu ispat etmek için bir delil teşkil etmez. Çünkü kâhinlerin bilgileri şeytanlardan aldıkları gibi, beşerin tabiatında bu istidat bulunduğu için, kendilerinin istidatları ile de gaybî âleme aşarak haber alabilirler ki, biz yukarıda bunu anlattık. Ayet şeytanların gökten ancak peygamberin gönderileceğine dair olan haberleri almaktan menedilmiş olmalarını, bundan başka bilgi ve haberler almaktan menedilmemiş olduklarını anlatmaktadır. Üstelik (iddia edilen) bu yasak Hazreti Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önceki çağa aittir. Bundan sonra bu yasağın kaldırılmış olması mümkündür. Görünüşünden anlaşıldığına göre doğrudur. Çünkü güneş doğduktan sonra bütün yıldızların ve diğer çerağların aydınlıkları ortadan kalktığı gibi, peygamberlik geldikten sonra bu ilim ve bilgilerin nurları sönmüştür. Çünkü vahiy onun yanında her nurun aydınlığını karartan, en büyük bir nurdur.

Filozoflardan bazıları kehanetin ancak herhangi bir peygamberin gelmesinden önce orta-

dan kalktığını ve peygamber geldikten sonra eski haline döndüğünü iddia ederler. Çünkü peygamberin gelmesini gerektiren felekî bir olay ve durumun bulunması zaruridir, derler. Bu felekî olay ve vaziyetin sebep ve şartları yerine gelmesiyle, felekî olayın geleceğini bildirmiş olduğu peygamber gelmiş olacaktır. Fakat peygamberin gelmesini icabettiren felekî olay ve durumun sebep ve şartlarının bir miktarı var. diğer bir kısmı henüz yok olduğu zamanlarda, derece ve istidadı peygamber derecesinden aşağı olan bir şahsın ortaya çıkması gerektir ki, bundan dolayı bir iki şahıs ortaya çıkıp kâhinlik ederler. Felekî olay ve durum tamamıyle husule geldiğinde yeryüzünde bir peygamber ortaya çıkar, bundan sonra bizzat kehanet ve kâhinlik edenlerden bu istidat ve kuvvet kaybolur. Filozofların sözleri burada bitiyor.

Hakîm ve filozofların bu sözleri, felekî olay ve durumun husulüne sebep olan bazı felekî durumların ve bu durumun tesiri ile husule gelecek olan eserin bazısının husulünü icabettirmesine dayanarak söylenmiş sözlerdir. Bu sözler olduğu gibi kabul edilemez. Çünkü felekî olay ve durum kendi tesiriyle vücuda gelecek olan eserin, kendisine mahsus olan şekil ve surette vücuda gelmesini icabettirebilir. Bu takdirde bazı cüzleri eksildiği zaman da iddia ettikleri eserin eksik olarak vücuda gelmesini değil, hiç bir şeyin husule gelmemesini de gerektirebilir.

Üstelik, bu kâhinler gelecek olan peygamber çağında yaşarlar ise, bunlar o peygamberin hak peygamber ve mucizelerinin de onun hak peygamber olduğunu ispat ettiğini anlarlar. Çünkü kâhinlerin ruhlar âlemi ve ruhanîyetle olan münasebetleri, diğer insanların ruhlar âlemi ile olan münasebetlerden daha kuvvetlidir. Diğr insanlar ise ruhlar âlemi ile olan haletin bir örneğini ancak uykularında görürler. Kâhinlerin ruhlar âlemi ile münasebete olan istidaları kuvvetli olduğu için onların gaybî halleri bilmeleri uyku halinde görmekten daha kuvvetlidir. Kâhinlerin, peygamberlerin peygamberliklerini inkâr ve yalanlamakta israr etmeleri, onların kehaneti peygamberlikle karıştırarak, peygamber olmak tamahına kapılmış olmalarından ileri gelmiştir. İbni Seyyad ve Müseyleme ve başkaları gibi. Bunlar, insanları galebe çalarak, emel ve ümitler kesildikten sonra iyi bir mümin oldular. Tolayha Esedî ve Sevad bin Karib gibi. Bunlar müslüman olduktan sonra, islâm fütuhatı çağında imanlarının sağlam olduğunu ispat ederek yararlıklar gösterdiler.

RÜYA (DÜŞ)

Rüya, ruhanî bir şey olup, uykuda iken insanî olan ruhun, manalar âlemine dalması sonunda, gayipten kendisine akseden varlıkların şekil ve suretini bir anda görmesinden ibarettir. (Çünkü insan uyumadığı çağlarda kendi teninin hal ve işlerini tedbir ve idare etmekle meşgul olduğu için ruhanî hallerini düşünmez ve gayipten kendisine akseden bilgileri unutur). Çünkü kişi uyku halinde ten ve maddî şeylerle olan ilişiğini kestiği için, diğer ruhanî varlıklar gibi o da ruhanî bir varlık şeklini aldığı için gaybî âleme yöneldiğinde, melekleri ve diğer lâtif cisimleri müşahede eder. Aşağıda anlatacağımız gibi uykuda iken bu hal bir anda husule gelir. Kişi bu ruhanî haletinde vukua gelecek olan haller hakkında edinmek istediği bilgileri elde eder. Bundan sonra insan eskisi gibi cismanî haline döner. Ruhun rüyadaki bu iktibası zayıf, birbirine karışık ve benzer bir halde olup, hayaldeki misali açık değil ise, bu benzeyiş ve karışıklığından dolayı rüya yorumlamaya muhtaç olur. Rüyada iktisabedilen bilgiler kuvvetli ise iktibaslar birbirine benzemediği hayal ve misalden hâli olduğu için yorumlamaya muhtaç değildir — nasıl gör-

müş ise, o şekilde vukua gelir — rüyada iken bu bilgi ve iktibasların ruhta bir anda husule gelmesi, nefsin bilkuvve ruhanî olup ten ile onun duygu, seziş ve anlayış kuvvetlerinin, nefsin kuvvetini tamamlayıcı olmasından ileri gelmiştir. Nefsin tene bağlılığı ancak bir taallûktan ibaret olup, bilfiil vücudu mükemmelleşir. Nefis bu tekâmülden sonra ruhanî bir varlık haline gelerek tenin ve onun aletlerinin yardımı olmaksızın idrak eder. Nefis ruhaniyetinde herhalde yüksek âleme mensubolan meleklerden aşağı derecededir. Çünkü melekler ten ve onun seziş ve anlayış kuvvetleri ve başka maddi kuvvetlerle şahıslarını tekâmül ettiren varlıklardan değildir. Onların bütün mükemmellikleri tabiat ve yaradılışlarından gelmiştir. Nefis tende bulundukça bu istidat onda vardır. Bu istidat özel ve umumî olarak ikiye bölünür. Özel olanı velilerdeki istidattır. Umumisi, rüya görmek — rüyada gaybî âlemlerle münasebette bulunmak gibi — bütün insanlarda vardır.

Peygamberleri nefislerinin özelliği beşerîlikten sıyrılarak sırf melekûtî olmaktır. Bu halet ise ruhaniliğin en yüksek derecesidir. Bu istidat vahiy geldiği haletlerde tekrar tekrar görülür. Vahiy geldiği anlarda tenin idrak kuvvetlerinde bunun eseri gözükür. Onların tenlerinde uyku halinden çok farklı olan uyuklama gibi bir hal husule gelir. Vakide uyku hali bu haletin çok aşağısındadır. Bu haletin husulünden dolayı Tanrının elçisi "Rüya peygamberliğin 46 parça-

sından birini teşkil eder", diğer bir rivayette 43 parçasından birini, üçüncü bir rivayette ise 70 parçasından birini teşkil eder, buyurmuşlardır. Bu rivayetlerde anılan sayıların hiçbirinden bizzat âdet kastedilmiş değildir, maksat ancak çokluğu anlatmaktır. Başka senetlerle rivayet edilen bu hadiste yetmiş şeklinde rivayet edilmiştir. Seb'în — yetmiş sayısını kullanmak bunu gösterir. Çünkü Arapçada yetmiş sayısı çokluk makamında kullanılır. Diğer bazı râviler 46 şeklinde rivayet etmişlerdir. Bazı bilginler bu şekilde rivayet edilen hadisi: "Vahiy ilk önce gelmeye başladığında vahiy altı ay rüya şeklinde inmiştir. Mekke ve Medine'de Hazreti Muhammed 23 yıl peygamberlik etti, vahiynin rüya şeklinde indiği altı ay 23 ün kırk altıda birini teşkil eder" diye mütalâa etmişler ise de bu sözler gerçekten uzaktır. Çünkü bu rüya peygamberin rüyasıdır. Biz, peygamber rüyası gibi (olduğu gibi vukua gelen) rüyalar görmekten çok uzağız. Üstelik diğer peygamberlerin peygamberliği de rüya ile başlamıştır. Bu ise ancak rüyanın peygamberlik çağına olan nispetini anlatır, rüyanın gerçeğinin peygamberliğin mahiyetine olan nispetini anlatmaz; rüyanın peygamberliğin cüzlerinden bu kadar bir parça teşkil etmesi ile bütün beşerde bulunan ruhanî ve gaybî âlemlere ulaşma istidadının peygamberlere has ve yaradılışlarından gelen istidada olan nispetini, bu cüzlerin sayısı ile anlatılmış olduğunu anlarsın. Bu istidat her ne kadar bütün beşerde umumî ise

de uzak bir istidattır. Bu istidadın amelde bilfiil tatbikine engel olan pek çok engeller var ki, bunların en büyüğü zâhirî olan duygulardır. Yüce Tanrı engel olan bu zâhirî perdeleri ortadan kaldırmak üzere uykuyu insanlar için tabiî ve yaradılışlarından gelen bir halet ve özellik kılmıştır. Bu perdeler ortadan kalktığında, yani uyku halinde insan gerçek âleminden bilmek istediği nesneleri bilmeye çalısır. İnsan için bazı halet ve anlar olur ki, bu anlarda bilmek istediğini öğrenir. Şeriatin sahibi Hazreti Muhammed (A. M.) bundan dolayı rüyayı müjdecilerden saymıştır. Tanrı elçisi: "Peygamberlik benimle sona ermiştir, artık peygamberlikten ancak müjdeciler kalmıştır." demiş. Ondan: "Ey Tanrı elçisi! Bu müjdeciler nedir?" diye sorduklarında peygamber: "Bu müjdeciler doğru olan rüyalardır ki, onu izgü (salih) insanlar veyahut sen görürsün." buyurmuşlardır. Zâhirî duygulardan ibaret olup da insanların gaybî âlemlere ulaşmasına engel olan perdenin uyku vasıtasıyle kaldırılmasının sebebine gelince; aşağıda sana açıklayacağım gibidir: nefs-i natıka adı verilen kuvvet ancak tende olan hayvanî ruh vasıtasıyle idrak eder ve is görür. Calinos (Galien) un teşrihe dair olan eserlerinde ve diğer bilginlerin anlattığına göre, hayvanî olan bu ruh lâtif bir buhar olup, kalbin sol taraftaki içinin bos bir yerindedir. Bu buhar kan ile beraber şiryanlara ve damarlara yayılır. Duygu verir, harekete getirir. Tenin diğer faaliyetlerini temin eder. Lâ-

tif olan kısmı dimağa yükselir, bu buharın soğukluğu tesiri ile dimağda itidal husule gelir. Dimağın içindeki kuvvetlerin fiillerini tamamlar. Nefs-i natıka ancak bu hayvanî olan ruh vasıtasıyle idrak eder ve düşünür. Bu ruh nesf-i natıkaya bağlıdır. Çünkü tekvin, yani unsurları bir araya getirerek ve terkibederek yaratmanın hikmet ve sebebi, lâtif olan maddenin yoğun ve koyu olan maddelere tesir etmemesidir. Cismanî olan maddeler arasından bu hayvanî ruh lâtif olduğu için, cisimlikleri itibariyle kendisine baska olan şeylerin eserlerine bir mahal teşkil etmiştir. Bu da nefs-i natıkadır. Nefs-i natıka bu hayvanî ruh vasıtasıyle tesir eder. Biz yukarıda onun idrakinin zâhirî ve bâtınî olarak ikiye bölündüğünü anlatmıştık. Zâhirî olan idraki beş duyu vasıtasıyledir. Bâtınî olan idrak vasıtası ise beynin kuvvetleriyledir. Bu idrak vasıtalarının hepsi de, yaradılışı bakımından müstait olmasına bakmadan, ruhun kendi fevkindeki ruhanî olan şeyleri idrak etmesine mani olmaktadır. Çünkü zâhirî duygular hepsi de cismanî oldukları ve nefs-i natıka bunları çok kullandığı, bu faaliyetlerinden dolayı yoruldukları ve zayıf düştükleri için, usanmaya ve uyku basmaya mahkûmdurlar. Ruh mükemmel bir surette tenden ayrılmak istidadını haiz olduğu halde, yorulmuş olan bu duyular, nefs-i natıkayı örter. Yüce Tanrı ona bu maddî şeylerden sıyrılmak istemek hassasını verdi ki, bu da hayvanî olan ruhun bütün zâhirî duygulardan sılrılması ve bâtınî duygulara dönmesi ile husule

gelir. Gecenin soğukluğu da buna yardım eder. Soğukluğun tesiriyle tabiî olan sıcaklık, tenin ta iç taraflarına çekilir ve nefs-i natıkanın ulvî âlemlere ulaşması için bir vasıtası olan ruh. hayvanî olan ruhu da tenin içerisine sevk eder. Bundan dolayı, ekseriyetle, uykuya gecelerde dalarlar. Ruh-i hayvanî zâhirî duygulardan sıyrılarak bâtınî kuvvetlere döndükten sonra, nefs-i natıkanın duygusu olan iş ve görevleri hafifleşir, istidadın yükselmesine mani olan engeller azalır. Bundan sonra hissî olan suretlere döner. Muhayyile o suretleri terkip ve tahlil ederek hayalî suretler vücuda getirir. Bu, nefs-i natıkanın en çok alıştığı bir âdeti ve işidir. Çünkü suretler nefsin idrak ve müşahede edip uyanık iken alıştığı ve müşahedesine ülfet etmiş olduğu nesneler nevi ve cinsindendir. Bundan sonra bütün zâhirî duyguların duyduklarını beynin hareminde toplamış olan müşterek his kuvvetleri o suretleri beyinden indirdikten sonra, zâhirî hislerle tenin dışarısında hissedildiği şekilde müşahede eder. Uykuda iken nefsin zâhirî duygulardan olduğu gibi, bâtınî kuvvetlerle çekişmekten ve meşgul olmaktan sıyrılarak, bir anda kendisinin ruhanî olan zatını dahi manevî bir idrakle anlamaya muvaffak olur, ve gayipten kendisinin zatına akseden ve gayipten gelen bilgilere vukuf kesbeder. Bundan sonra insanî ruh vasıtasız olarak bizzat telâki ettiği bu gaybî olan bilgileri muhayyilesine sunar. Muhayyiye ise bu manaları ya olduğu gibi hakikati üzere kabul eder, veyahut bu manaları birbirine ben-

zeyen kalıplara sokar. Bu manalar birbirine benzeyen kalıplara sokulduğu takdirde (rüya açık olmadığı için) yoruma muhtaç olur. Nefs-i natıka maddilikten ayrılarak o anda gayipten telâkki ettiği manaları idrak etmeden önce, zâhirî duygular vasıtasıyle aldığı ve hafızasında sakladığı suretleri (uyku halinde iken) tahlil ve terkip ederse, bu rüya karışık olur.

Sahih olan hadiste: "Tanrının elçisi diyor: rüya (düş görmek) üç türlü olur. Biri Tanrıdan, yani uykuda iken Tanrının bildirdiği rüyadır. İkinci türlüsü melek vasıtasıyle bildirilen rüya, üçüncüsü şeytan tarafından telkin edilen rüyadır". Hadisteki bu açıklama yukarıda anlattıklarımıza uygundur. Rüyada görülen şeylerin şekil ve suretlerinin birbirine benzemesiyle tabire muhtaç olan düşler melektendir. Karışık düşler ise şeytandan olup, hepsi de yalan ve batıldır. Çünkü şeytan batılın kaynaklarıdır. Düşün hakikati işte bundan ibarettir.

Düş görmenin sebebi ve insanı düş görmeğe sevk eden amil ise nefs-i insanîde mevcut özellikler olup, bu özellikler bütün insanlarda mevcuttur. Kimse bu özelliklerden yoksun değildir. Herkes rüyasında tekrar tekrar olarak birçok hal ve vakalar müşahede eder, uykusundan kalkarak bunu anladığında nefsin uykuda iken gaybi idrak etmiş olduğuna kesin bir surette hükmeder, bu halin vukuu yani gaybî şeyleri bilmek uykuda iken caiz ve mümkün ise, uy-

ku dışındaki hallerde dahi bunun vukuu imkânsız değildir. Çünkü bu hal ve vakaları idrak eden kuvvet birdir ve bu özellikler herhalde umumîdir. Tanrı lütuf ve fazlı ile insanları doğru yola sevk eder.

1. inci FASIL

İnsanın uykuda iken gördüğü düşlerin çoğu insanın onu kast etmesi ve istemesiyle görülen şeyler değildir. İnsanın ruhu kendisinin veyahut başka nesnelerin hallerini bilmek için gaybî âlemlere yönelerek bilinmesini beklediği çağlarda, bir anda bilmek istediği nesnenin gerçeği gayipten onun nefsine akseder ve bilmek istediği o nesne ona belli olur. Yoksa ruh arzu ettiği vakit bilmek istediği nesneleri uykusunda müşahede etmeye ve görmeye muktedir değildir. Riyazet kitaplarından Gayete'l-Hakîm adlı kitapta ve baska eserlerde evrat ve zikir makulesinden bazı adlar anılmaktadır ki, uykuya dalarken bu adlar okunduğu takdirde, bu adların özellikleri sayesinde, insanın istediği hal ve işi rüyasında göreceği ve gaybî âleme yönelerek bilmek istediğinin hakikatini bileceği söylenmektedir. Bunlar bu makuleden olan adlara ve zikirlere Hâlûmiyye adı vermişlerdir. Mesleme bin Ahmed Mecariti Kitabe'l-Gaye adlı eserinde bu adlardan beş tanesini anmış ve bunları Hâlûmet'l-Tıba adı ile anmıştır. Uykuya dalacak kimse dünya ile olan ilişiklerden sıyrılıp Tanrıya hulûsla yönelip, bu adları oku-

makla meşgul olup, murat ve maksadını kalbinde tutup, maksadı ne ise onu dili ile anarak, uykuya dalar ise, uykuda iken bu maksadına erişir, neyi bilmek için Tanrıya yönelmiş ise o nesnenin gerçeği o kimseye belli olur, denilmektedir. Bu beş adlar şunlardır:

عافس بدان يسواد و غداس توفنا غادس

Rivayete göre biri geceleri perhiz ve riyazet ve zikirle meşgul olduktan sonra, eserde tavsiye edildiği gibi hareket ettiğinde, uykusunda ona bir şahıs gözükmüş ve: "Ben senin tam olan tabiatlarınım." demiş. Adam ondan bilmek istediklerini sormuş, o şahıs ona arzu ettiklerini bildirmiştir. Ben kendim bunu sınadım. Dediği gibi hareket ettiğimde bana acip manzaralar gözüktü. Bilmek istediğim nesneleri öğrendim. Fakat bu adları okuyarak uykuya daldığında bilmek istediklerinin uykuda iken bilinmesi rüyanın kendi kast ve kudretiyle görüleceğine bir delil teşkil etmez. Bu adları okumak ancak istediği rüyayı görmek için nefiste bir istidat yaratmaya yarar. İstidat kuvvetlenirse, her ne için hazırlanmış ise, onun husulünü temine yardım eder. İstidat kudreti ise, bir nesneye muktedir olmak demek değildir. Sen bunları bil ve rasgeleceğin bunların benzerlerini buna göre ölç. Tanrı hikmet sahibidir, her nesnenin gerçeğini o bilir.

2. inci FASIL

İnsanlar arasında, tabiat ve istidatları ile, olmasından önce olaylar hakkında haber veren kişiler bulunduğunu görüyoruz. Gelecekten haber veren bu kişiler sınıfı, bu tabiatları ile başkalarından ayrılırlar. Bunlar gelecekten bu yolda haber verirken bir hüner ve sanata başvurmazlar. Yıldızların seyir, hareket ve durumları gibi hallerinden de istidlâl etmezler ve başka vasıtalara da başvurmazlar. Bunların bu hallerinin idraklerindeki tabiat ve yaradılışlarından gelen bir özellik olduğunu görüyoruz. Bunlar Arraf'lar ve ayna ve taslardaki sulara, hayvanların yürek, ciğer ve kemik gibi azalarına bakarak gayipten haber veren kimselerdir. Diğer bir sınıfı zecr[63], yani rasgeldikleri kuşların ve yırtıcı hayvanların durum, şekil, hareket ve seslerinden istidlâl ederek kendilerinden sorulan sorulara cevap verenler teşkil eder.

Gayıpten haber verenlerden daha bir sınıf vardır ki, bunlar falcılardır; fal açarak çakıl taşlarına ve hububat, buğday tanelerine ve hurma çekirdeklerine bakarak fal açtıranların sorduklarına cevap verirler.

Buraya kadar anlattığımız gayipten haber veren bu sınıflar her yerde bulunur, kimse bunların vücudunu inkâr edemez. Gayipten haber veren bir de mecanîn sınıfı vardır. Bunların dillerine gayipten sözler ilka edilir, onlar bunları

haber verirler. Uyku halinde insan bazı sözler söyler. ölü ölümünden önce gaybî şeylerden haber verir. Sofilerden perhiz ve riyazet ile meşgul olanlar, keramet yoluyle gaybî şeyleri idrak ederler ki, bunların her biri bellidir.

Biz şimdi bu idraklerin hepsini gözden geçirecek ve bilgiler vereceğiz. İlkönce kâhinlikten söz baslayalım. Bundan sonra kalanlarını birbir gözden geçireceğiz. İlkönce bütün bu sınıfların nefislerini gaybi bilmeye nasıl hazırlamakta olduklarını, bir önsözle anlattıktan sonra, acıklamalarımıza başlayacağız:

İnsanın nefsi, diğer bütün ruhanî varlıklar arasında bilkuvve mevcut olup, gözle görülmeyen meleklerin ruhları ve feleklerin nefisleri gibi ruhanî bir şeydir. O ancak ten ve tenin kuvvet ve halleri ile (beş duyu kuvvesi gibi maddi şeylerle) bilfiil mevcuttur. (O, ilk yaradılışında gereken mükemmellik eserleri bulunmayan bir suretten ibarettir). Bunu herkes bilir. Bilkuvve mevcut olan her varlığın madde ve sureti vardır. Bu suret ve kuvvetlerle mevcudiyeti tamam olan nefs-i natıka idrakin kendisidir. O idrake, külli ve cüzi suret ve şekilleri kabule müstaittir. Bundan sonra onun bilfiil varlığı ancak ten ve tene bağlı olan duygu kuvvetleri ve tenin his ile bilinen, idrak edilen ve bu idraklerle bilinen külli manalarla tamam olur ve nefs-i natıka ancak bundan sonra suretleri tekrar düşünür, idrak hâsıl oluncaya kadar bu şekilde hareket eder ve bilfiil taakkul, biri arkasından diğeri olmak üzere

idrakler husule gelir. Nefs-i natıka heyulâ ve suret gibi bir halde baki kalır. Bundan dolayı çocuk ilk büyümeye başladığı çağda gerek uyku ve gerek uyanık halinde idrak etmek kudretinde değildir. Çünkü nefsin zatının kendisi ve aynı zamanda taakkul ve idrakten ibaret olan sureti o çağında çocukta henüz tamamıyle teşekkül etmemiş bir haldedir. Bundan dolayı nefs-i natıkanın sureti, külliyatı kendisine çekmek kudretinde değildir. Nefs-i natıkanın sureti bilfiil teşekkül ettikten sonra suret, ten ile bir arada bulunduğu müddetce iki türlü idrak husule gelmektedir. Biri, beş duyu gibi tenın aletleri vasıtasıyle husule gelen idraktir ki, tenin uyku kuvvetleri bu idraki tahsil ettirmektedir. İkinci türlü idrak, vasıtasız nefs-i natıkanın zatından gelen idraktir. Fakat nefis, ten ve tenin duyguları içine dalmış ve tenle meşgul olduğu için bunu anlayamaz. Çünkü tenin bu duyguları, daima nefsin dikkatini tenin dısarısına çekmektedir. Zira nefis, tabiatı ve yaradılışı cihetinden ilkönce cismanî olan şeyleri idrak eder. Nefsin tenin zâhirî ile olan bağlîlığını keserek, tenin iç tarafına daldığı çağları olur. Bu takdirde bir an için tenin maddi olan perdeleri kalkar, uyku gibi bütün insanlara şamil olan özelliği veyahut, kehanet ve gaipten haber veren ve sofîlerde olduğu gibi, riyazet vesaire ile gaybî keşfedebilmek gibi, beşerin bazı sınıflarında mevcut özelliklerin tesiri ile bu maddi perdeler ortadan kalkar. Nefis bu maddî bağlarla olan ilgiyi kestikten sonra, yu-

kanda anlattığımız gibi, teşekkülleri itibariyle iki arada bitişiklik bulunduğu için, nefis kendisinin üstündeki ulvî âlemlerdeki varlıklara yönelir. Ulvî âlemlerdeki bu zatlar ruhanidir; nefs-i natıka kendisi de (yukarıda anlatıldığı gibi) sırf idrakten ibarettir. Ulvî âlemdeki bu varlıklar bilfiil akıllardır, yukarıda anlattığımız gibi, varlıkların suretleri ve gerçekleri bu akıllarda mevcuttur. Nefs-i natıka ten ile olan ilgisini keserek bu ulvî olan akıllarla temasa geldiğinde, bu suret ve manalardan bir şeyler nefs-i natıkaya akseder, nefis bu akıllardan bilgi ve ilimler iktibas eder. Müdrike (idrak kuvvesi) bu suretleri hayale ulaştırdığı çağlarda olur. Hayal bunları mutat kalıplara sokar ve dimağın bir aleti olan hisse teslim eder, hissî müşterekin sahibi olan insan elde edilen mananın aynını veyahut hayal kuvvesinin terkip ettiği şeklini halka haber verir. Nefs-i natıkanın gaybî şeyleri idrakine dair olan açıklamamız burada bitiyor.

Şimdi va'dettiğimiz gibi gaipten haber verenler sınıfına gelelim:

Ayna gibi şeffaf nesnelere ve hayvanların azalarına bakarak veyahut buğday tanesi ve hurma çekirdeği gibi şeylerle fal bakanların hepsi de gaipten haber veren kâhinler sınıfından sayılırlar. Fakat bu gibi şeyler vasıtasıyle gaipten haber verenler, kâhinlerden aşağı derecededirler. Çünkü şiirler tertibederek kâhinlik edenlerin hayal kuvvetleri son derecede kuvvetli olduğu için, onlar tenin maddî olan bağlarından çö-

zülerek gaybî hallere yönelmelerinde, bu şiirlerinden başkasının yardımına muhtaç değildirler. Ayna gibi şeffaf cisimlere bakarak gaipten haber verenler ise beş duyunun en şereflisi olan gözlerinin yardımına muhtaçtırlar. Bunlar uzun zaman gözleri ile bu şeffaf cisimlere bakarak kendilerinden geçtikten sonra ruhlar âleminden nefislerine akseden gaybî haberleri halka haber verirler. Bundan dolayı bu kimseler kâhinlerden aşağı derecededirler. Bunların çok kere görüp haber verdikleri şeylerin gözleri önündeki aynalarda mevcut olup, gözlerine gözüken şeyler olduğu zannedilir. Gerçekte ise bu sınıftan olan kâhinler, önlerindeki ayna gözlerinden kaybolup, bu ayna ile gözleri arasında bulut gibi ince bir perde husule gelinceye kadar, gözleri önündeki aynalara dikkatle uzun müddet bakarlar. Bu perdede acip ve garip suretler gözükür, kâhinler bu suret ve şekilleri seyrettiklerinde, bu suret ve şekiller kâhinlerin bilmek istediklerini müspet veya menfi olarak işaret ve belgelerle onlara bildirir. Kâhinler bu esnada o aynalara uzun müddet bakarak kendilerinden geçerler, ten ile olan bağları kesildikten sonra bilmek istedikleri şeyler hakkında nefislerinde bir suret ve bilgi husule gelir, uyku halinde olduğu gibi tekrar eski hallerine dönerler, hissi-müştereklerinde husule gelen suret ve manaları halka haber verirler.

Kemik ve ciğer gibi hayvan azalarına bakarak halkın sorularını cevaplayan ve bilmek is-

tediklerini onlara haber veren kâhinlerin hali de böyledir.

Kâhinlerden bazılarının ten ile olan maddî bağlardan ve diğer ilgilerden sıyrılıp kendilerinden geçerek gaybî âleme yönelmek üzere belli maddelerden terkibedilmiş buharlarla beyinlerini buharladıktan ve gaybî âleme ulaşmak üzere efsun kabilinden bazı kelime ve adlar okuduktan sonra kalplerine doğan şeylerden haber verirler. Biz bunları gözümüzle gördük. Bunlar gaybî âleme yöneldiklerinde, havada acip suretler müşahede ettiklerini ve bilmek maksadı ile gaybî âleme teveccüh etmiş oldukları hal ve işleri gördüklerini ve bu suret ve şekillerin remz ve işaretler ile kendilerine anlatıldığını iddia ederler. Bu sınıfın kâhinlik kuvvetleri aynalara ve hayvan kemiklerine bakarak kâhinlik edenlere nispetle yüksektir. Dünya acip ve garip nesnelerin kaynağıdır.

Çıkagelen hayvan veya kuş gördükte bazı kişiler (bunların duruş, gidiş, hal ve durumlarından istidlâl ederek) gaybî olan bazı şeylerden haber verirler. Buna zecr adı verilir. Bu hayvan ve kuşlar gözlerinden kaybolduktan sonra bunların bağırma, ses, hareket, geliş ve gidişlerini ve durumlarını uzun uzadıya düşünerek, kendilerinden geçtikten ve maddî şeylerle ilişiklerini kestikten sonra, bilmek istedikleri hal ve, işleri nefisleri ve ruhları idrak eder. Nitekim uyku halinde zâhirî duyguların seziş ve idrakları zail olup, hayvanî ruh tenin iç tarafına çekildiğinde nefs-i natıka bu defa göz açıp kapıyacak bir

müddet içinde gaybî âleme yönelerek vasıtasız kendi kuvvet ve istidadı ile birçok gaybî bilgiler aldıktan sonra, tekrar eski his ve hayaline döner ve nefsin ulvî âlemden iktibas ettiği küllî bilgileri hayal kuvvesine teslim eder. Muhayyile uyku halinde ve hisler işlemediği bir çağda uyanık iken gördükleri ve duydukları ile taakkul ettiklerini bir araya topladığı ve rüyaların görülmesine hayal kuvvesi vasıta olduğu gibi, kâhinlerin dahi keskin olan hayal kuvvetleri nefs-i natıkayı, çıkagelen hayvan veya kuşun hal, hareket ve durumunu, ses ve avazını tetkik ve istidlâle sevk eder. Müşahede ettikleri kuş ve hayvanların bu halleri düşünerek hayal âleminden gaybî âleme yükselmeleri ve gaybî şeylerden birçok bilgilere vukuf kesbetmeleri için bir vasıta teşkil eder.

Mecnunlara gelince: Ekseriyetle onların tabiat ve mizaçları itidalden uzak ve bozuk olduğu için onlarda nefs-i natıkanın tene olan bağlanışı zayıftır. Bunların hayvanî ruhları zayıf olduğu için nefs-i natıkalarının tenleri ile olan ilgileri zayıf olduğundan his ve şuurları bozuktur. Çünkü cinnet (kan, safra ve sevda gibi hiltların ihtirakı (yanmasıyle) husule gelen) sevdavî bir hastalıktır. (Bu yanmış olan hiltlar bunların beyinlerine ulaşarak tenin iç ve dışındaki his ve şuurlarını bozmuştur). Elem ve ıstırap bunların nefislerini işgal etmekle bunların ruhları akıllı kimselerin ruhları gibi, ten kendi görevlerini görmediği ve cismanî hislerle meşgul olmadığı için, o habis ruh

mecnunların ruhlarının tenlerine olan bağlılığına engel olur,. bu zayıflık onu şeytana karşı koymaktan alıkoyar, bunun sonunda yahut zatındaki bozukluktan dolayı mizacı bozulduğu veyahut şeytanî olan ruh onu sıkıştırdığı için, mecnun büsbütün hissini kaybederek bir an içinde ruh âlemine ulaşır ve bu laşması esnasında nefs-i natıkasına bazı suretler akseder, hayal bu suretlerde tasarruf eder. Mecnun bu haletinde iken söylemek istemediği halde dili bazı sözler sarf eder. Mecnunların bütün idraklerinde doğru ile yalan karışıktır. Çünkü bunlar hislerini kaybettikleri çağlarında dahi, yabancı vasıtaların yardımından başka bir vasıta ile ruhanî âleme ulaşamazlar. Biz bunu yukarıda anlattık. Bundan dolayı onların idraklerinde yalanlar husule gelir.

Arraflara gelince: bunlar, yukarıda anılan sınıflar gibi, gaybî hal ve haberleri bildiklerini iddia ederler. Fakat bunların ruhanî âlemlerle temasları yoktur, neyi bilmek isterlerse, düşüncelerini bilmek istedikleri o şeye musallat ederler, yani bütün düşünce ve kuvvetlerini sarf ederek o şeyi düşünürler. Bu yolla uzun ve dikkatle düşündükten sonra, hatırlarına geleni zan ve tahminle halka haber verirler. Bunlar dahi herhangi bir şey hususunda kafalarını işlettikleri vakit, nefs-i natıklarının ruhlar âlemine ulaşarak, gerçeğini bilmek istedikleri gaybî şeyleri bildiklerini iddia ederler. Fakat bu davaları gerçekten uzaktır. Bu açıklamalarımız bu sınıflar hakkında kısaca söylenen sözlerdir.

Mesudî kendînin Mürucü'z-Zeheb'inde[64] bu konuda sözler söylemiştir, fakat bu sözler incelenerek söylenmiş sözler değildir ve isabet etmemiştir. Sözlerinden onun bu işlerde uzmanlıktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. O, ehlinden ve ehil olmayanlardan ne işitti ise, onu nakletmiştir. Mesudî'nin andığı bu idraklerin hepsi bütün kavimlerde mevcuttur. Araplar (Cahiliyet çağında) hal ve olayları anlamak üzere kâhinlere başvururlar, onların gaybî şeyleri bildiklerine inandıkları için, gerçeği anlamak ve aralarındaki davaları hallettirmek üzere kâhinlerin katına gelirlerdi. Edebiyat kitaplarında Arapların kâhinlere olan bağlılıklarına dair pek çok şeyler anılmaktadır. Cahiliyet çağında bu kâhinlerden Enmar bin Nizar uruğundan Şikk, Mazin bin Gassan uruğundan Sutayuh kâhinlikteki uzmanlıkları ile Araplar arasında tanınmışlardı. Sutayuh'un teninde, kafatası müstesna, hiç bir kemik yoktu ki, bir elbise nasıl dürülür ise, onun teni de öylece dürülmesin. Bu iki kâhinin kâhinliğine dair olan hikâyelerden en meşhuru Rebia bin Muzar'ın rüyasın ı yorumlamaları ve Habeşlilerin Yemen'i ele geçireceklerini haber vermeleri, meşhur Fars bilgini Mubezan'ın Sutayuh'un yormasıdır. Kisra, Mubezan'ın bu düşünü yordurarak haberini getirmek üzere Abdülmesih'i Sutayuh'un katına göndermişti. Sutayuh, peygamberin geleceğini ve Kisralar devletinin yıkılacağını haber vermiş, Mubezan'ın düşünü bu şekilde yormuştu. Araplar

arasında birçok Arraflar da vardı. Araplar bunları şiirlerinde anmışlardır.

Bir şair: Ben Yemame'nin arrafına beni tedavi et, beni hastalıktan kurtarır isen, doktorluğun şüphe götürmez bir gerçek olur, dedim.

Diğer bir şair: Yemame arrafı ile Necd arrafına başvurarak, tutulmuş olduğum hastalığım hususunda kalbe şifa verecek bir hüküm vermelerini (tedavi etmelerini) istediğimde onlar şairin bu ricasını yerine getirmekten aciz olduklarını söyleyerek: Senin kaburgaların arasına yerleşmiş olan (aşk) hastalığının ilâcını ancak Tanrı bulur, bu hastalıktan seni ancak Tanrı iyileştirir. Bu sözlerimizin doğruluğunu Tanrı adı ile andiçerek tekit eyleriz, diye cevap verdiler.

Yemame'nin arrafı Ribah bin Acle, Necd arrafı ise Eblak Esedi'dir.

Gaybî olan bu idraklerden biri de bazı kişilerin uykuya dalarken büsbütün uyumadan önce dillerinin bazı sözler söylemesi ve bu sözlerin murat ve maksatları olan işin husulüne delâlet ve anlamak istedikleri masanın ruhlar âleminden kalplerine doğmasıdır, onlar bu manaları anlatan sözleri ihtiyarsız olarak söylerler. Onlarda bu hal uyanıklık haletinden ayrılarak uyku haleti başlarken ve söylemek kudretini kaybetmiş oldukları esnalarda husule gelir. Bunlar bu sözleri gûya, tabiatlerinin sevkiyle söylemeye mecbur imiş gibi bir halde söylerler. Bununla beraber söyleyen adam bu söylediği sözlerini kulağıyle işitir ve manasını da anlar. Başları kesilmek ve

azaları birbirinden ayrılmak suretiyle öldürülecek kimselerden bazılarının başları tenlerinden ve azaları birbirinden ayrıldığı vakit gaybî olan şeylere dair söyledikleri bazı sözler dahi bu gaybi idrakler cümlesindendir. Bazı cebbar ve zalimlerin, zındanlarında mahpus olan bazı kimselerden kendi akibetleri hakkında neler söyleyeceklerini anlamak üzere öldürmüş olduklarını bize nakil ve rivayet ettiler. Bunlar canları tenlerinden ayrıldığında, zalimin akibeti kötü olacağını ve zalimin tahammül edemeyeceği hallere katlanacağını söylemişlerdir. Mesleme, Kitabel-Gaye'-sinde buna benzer sözler nakletmiştir. O. bir kimse susam yağı ile dolu bir küpün içine sokularak bu küpün içinde kırk gün incir ve ceviz ile beslenir ise teninde eti kalmadığını, vücudunda ancak damarları ve başının kemikleri kaldığını, adam kırk günden sonra bu yağ ile dolu küpün içinden çıkarılarak, havada teni kuruduktan sonra hususî ve umumî haller hakkında ne sorulur ise, bu sorulara cevap verdiğini anar. Bu, sahirlerin katlandığı riyazet ve işlerin en kötülerindendir. Fakat bu riyazet neticesinde insan âleminin acip halleri anlaşılır.

Bazı kimseler riyazet ile gaybî şeyleri anlamak maksadıyle sunî bir ölümle bütün ten kuvvetlerini öldürürler, perhizlerde bulunarak kendilerini arzu ettiklerinden ve hoş nimet ve lezzetlerden mahrum etmek suretiyle nefisleri ile çekişirler. Nefislerini terbiye ederek yetiştirmek üzere onu zikir ve idabetlerle beslerler. Bu sunî ölüm,

fikri toplamak ve çok aç kalmak suretiyle husule gelir. Ten öldükten sonra duyguların öldüğü ve nefsin yükselmesine mani olan perdelerin ortadan kalktığı kesin olarak bellidir. Maddî olan bu perdeler ortadan kalktıktan sonra insanî olan ruh kendi zatını anlar ve ruhlar âlemine ulaşır. Bu sınıf bu perhiz ve riyazetlerle gaybî âlemlere ulaşmak ve gaybî olan şeyleri anlamak ve âlemde tasarruf sahibi olmak isterler. Bu perhize ve bu mahrumiyetlere katlananların çoğu güney ve kuzeyde itidalden bir yana olan iklimlerden ve bilhassa Hint ahalisindendir. Bunlar Hint'te Çekviye adı ile anılırlar. Bunların perhiz ve riyazetlerinin çeşitleri çoktur, bunlara dair acip haberler nakledilmektedir. Onlar bu ziyaretlere dair birçok eserler yazmıslardır.

Mutasavvıflara gelince bunların riyazetleri dinî olup, bu gibi kötü maksatlardan uzaktır. Sofîler Tanrıyı bilmek ve gerçek bir surette tevhit inanı elde etmek maksadıyle, büsbütün Tanrıya yönelmek üzere, himmet sarf ederler, perhiz ve açlık ve umumiyetle rivazetlerine üstelik kalplerini zikir ve ibadetle beslemeye önem verirler. Bu tarikle bu riyazetlerden maksatları olan hedeflerine ulaşırlar. Çünkü kalp ve nefis zikir ve ibadetle beslenir ise, kalb o nispette tanrısal marifete yaklaşır, zikirden hâli kalırsa, riyazetler şeytanî olur. Mutesavvıflar için gaybî şeyleri anlamak ve âlemde tasarruf sahibi olmak ikinci derecededir. Onlar bunu hedef edinmezler. Çünkü bu kastedildiği takdirde riyazet ve ibadetler

Tanrı rızası için olmadan ancak gaybî şeyleri anlamak için ve şeytanî olur. Makbul sayılmaz. Bu, çok zarar ve ziyan getiren bir alışveriş kabilinden bir şeydir. Çünkü bu yolla hareket etmek Tanrıya ortak koşmak (şir) tır. Sofilerin riyazet ve ibadetleri ancak yaradanın rızası icindir. başka hiçbir maksatları yoktur. Bu riyazetleri ve ibadetleri neticesinde gaybî âlemlere ulaşır ve tasarruf sahibi olurlarsa, bu bilvasıta husule gelmiş olur. Sofiler içi nmaksat bu değildir. Sofilerin birçoğu bundan kaçar ve sakınırlar. Onlar ancak Tanrının zatına yönelirler. Gaybî idrakın husulü onlarca bellidir. Bunlar gaybî idraki ve gaybî nesnelerin kalplere doğuşunu feraset ve keşif adı ile anarlar. Âlemde tasarrufu keramet sayarlar. Bunların bu hal ve hareketlerinde inkâr edilecek bir şey yoktur. Üstat Ebu İshak Esfrayini ile Ebu Muhammed İbni Zeyd Malikî ve diğerleri mucize ile karışmasından kaçarak ve sakınarak velilerden kerametin sudurunu inkâr etmişlerdir. Fakat Mütekellimin mucize ile keramet arasını birincisinde tahaddiyi, yani peygamberin ben Tanrının elçisiyim, inanmaz iseniz sizin izhar edemeyeceğiniz şu harikayı izhar edeceğim, diye kavmini imana davet etmesini şart koşmak suretiyle kerametten ayırmışlardır. Çünkü kerametle bu yoktur. Sahih hadis olarak Tanrı elçisinin şu hadisi rivayet edilmektedir: "Sizin aranızda. kalbine gaybî şeyler hutur ederek bunu söyleyenler var. Ömer bunlardan biridir" Tanrı elçisinin arkadaşlarında (sahabelerinde) bunun benzeri birçok

haller görülmüştür. Ömer'in ilk İslâm fütuhatı çağında İran'da savaşan Sariye bin Zünaym'a hitabederek: "Ey Sariye! Askerini dağa doğru çek." diye hitabetmesi bunun doğruluğuna tanıklık eder. Sariye ilk İslâm fütuhatı çağında Acem Irak'ında savaşan İslâm askerlerinden bir bölüğün komutanı idi. Tanrı ortak koşanlar (müşrikler) ile savaşırken o zor bir duruma düştüğünde, yenilerek çekilip gitmek istemişti. Savaş meydanına yakın bir yerde bir dağ vardı. Sariye o dağa sığınabilirdi. Ömer, minber üzerinde hutbe söylerken Sariye'nin bu hali gaybî kuvvetle ona belirtildi. Bu hal belli olduktan sonra Ömer: "Ey Sariye! Dağa sığın." diye seslendi. Sariye Fars'ta savaş meydanında olduğu halde Ömer'in sesini işitti ve dağa sığındı..." Bu hadise meşhurdur. Ebu Bekir'in kızı Ayşe'ye vasiyetleri esnasındaki hali dahi bu kabildendir. Ebu Bekir'in mülkünde bir hurmalık vardı. Ebu Bekir beher kilesini bin kırk dirhem hesabıyle Ayşe'ye yetmiş kile hurma bağışladı. Kalanını varisleri için muhafaza ve idare etmek üzere Aüşe'yi vasi tayin ederken Ayşe'ye hitabedip: "Ey Ayşe! Bunların ikisi senin erkek ve ikisi de kızkardeşlerinindir, onlara şefkatle muamele et. dedi. Halbuki Ebu Bekir'in dünyada diri olarak yalnız bir kızı vardı ki o da Esma idi. Ayşe, babasının: "İkisi de senin kızkardeşlerindir." demesinden taaccüp edip: "Ey babam! Benim kızkardeşim bir tanedir, o da Esma'dır, bana tavsiye ettiğin ikinci kızkardeşim kimdir?" diye sorduğunda Ebu Bekir: "Eşim Binti Hârice'nin

analık yatağında (rahminde) ki çocuğun ikinci kızkardeşin olacağını sanıyorum, kalbime böyle doğdu. "dedi. Doğum zamanı geldiğinde binti Hâre, Ebu Bekir'in haber verdiği gibi kız çocuk doğurdu. Malik, Muvatta'ın (Hibesi caiz olmayan şeyler) bölümünde bu hadiseyi anar. Tanrı Elçisinin arkadaşlarının (sahabelerinin) ve onlardan sonra gelen salih insanların ve onları kendilerine örnek edinenlerin bu gibi halleri çok görülmüştür. Fakat tasavvuf ehli, peygamberin sağlığında bu gibi olağanüstü hallerin nispeten az görülmüş olduğunu anarlar. Mürit (peygambere uyan) in peygamberin katında bu gibi halleri izhara durum ve hali müsait değildi, derler. Sofiler, müridin Tanrı elçisinin şehrine geldiğinde, Medine'de bulunduğu müddetçe, ondan bu halin zail olduğunu, Medine'den ayrıldıktan sonra o halin avdet ettiğini söylerler. Tanrı bize doğru yoldan ayrılmamayı ihsan eylesin ve bize hak ve hakikat yolunu göstersin.

3 üncü FASIL

Sofiye müridleri arasında her iyiliği şahıslarında toplamış, fakat, akılları eksik ve bunamış kimseler vardır ki bunlar akıllı kişilerden çok mecnunlara benzerler. Bununla beraber onlarda velilik derecesine erenlerin ve Tanrının dostlarının halleri bulunduğu bir gerçektir. Mükellef olmamakla beraber, bunların bu dereceye ermiş olduklarını keşif sahipleri keşif yolu ile bilirler. Bunlar gayipten acip halleri haber verirler. Çün-

kü hiç bir kayıt ve bağlarla bağlı değildirler, gaybî şeyler hakkında serbest konuşurlar, gaybî şeyler hakkında acip sözler söylerler. Fakihler bunlardan teklif sakıt olduğunu görerek bunların bu gibi makam ve derecelere yükselmelerini, ekseriyetle, inkâr ederler. Vellik derecesine ancak ibadetle erişilebileceğini ve bunların ibadetle mükellef olmadıklarını ileri sürerek, velilik derecesine yükselmelerini inkâr ederler. Bu düşünce yanlıştır. Çünkü bu hal Tanrının bir lûtfudur, Tanrı bu gibi dereceleri istediği kullarına ihsan eder. Çünkü bunlar nefs-i natıkalarını kaybetmemiş ve mecnunlar gibi mizaç ve tabiatları bozulmamıştır. Fakat teklifin şartı olan akıllarını kaybetmişlerdir. Çünkü akıl kuvveti nefse mahsus bir halettir, insanlar için bilinmesi gereken bilgiler, akıl vasıtasıyle elde edilir. İnsan akıl ile fikrini kullanır, geçim yollarını ve barınağına nerden ve nasıl kidileceğini aklı ile bilir. Geçinme yollarını ve evine nasıl gidileceğini bilen kimsenin ahiret halini onarmak için gereken teklifleri kabulde özür ve bahanesi kalmamış olur, fakat aklını kaybetmiş olan kimse nefs-i natıkasını kaybetmez, nefsinin gerçek ve mahiyetini unutmaz, bundan dolayı bu sınıf her ne kadar aklını kaybetmiş ise de nefs-i natıkasını kaybetmemiştir. Ancak teklif edilen şer'î hükümleri ve geçinme yollarını bilmek için, gereken aklını kaybetmiştir. Velilik derecesine erişmeye bu engel değildir. Tanrının kullarını veli olarak seçmesi, tekliflerden hiç bir şeyi bilmeye tevakkuf etmez. Bu açıkladıkları-

mız doğru ise, bil ki bu sınıfın, yani Tanrıya olan aşkın cezbesiyle meczup olanların nefs-i natıkaları bozulmuş ve hayvanlar derecesine inmiş olan mecnunlarla karıştırılması mümkündür. Fakat bunları mecnunlardan ayırmak için birtakım belgeler vardır. Sen bu belgelere dikkat et. Şahıslarında her hayrı toplamış olan bu meczupların hiç bir vakit zikir ve ibadetlerden ayrılmadıklarını görüyoruz. Fakat bunlar şeriat tarafından gösterilen şartlara uygun olarak ibadet etmiyorlar. Sakıt olduğu için şartlara riayet etmemeleri bunların ibadetlerine zarar vermez. Mecnunlar ise hiç bir şekilde ibadetlerde bulunmazlar. Bunları mecnunlardan ayırmak için ikinci belge, bu meczupların anadan doğma ahmak ve temyizsiz olmalarıdır. Mecnunlar ise, tene arız olan tabiî sebeplerin tesiri ile bir müddet yaşadıktan sonra akıllarını kaybeden kimselerdir. Bu halin tesiriyle nefs-i natıkaları bozulduktan sonra bunlar her şeyi kaybedip hayvanlar derecesine inmişlerdir. Meczupları mecnunlardan ayıran üçüncü belge ise (kalplerine doğduğu gibi), halkın iyi ve kötü işlerine karışmalarıdır. Halbuki bunlardan teklif sakıt olduğu için bu işleri "cevazı şer'i" nin izin ve müsaadesine tevakkuf etmez. Mecnunlarda ise bu kabilden hiç bir tasarruf kudreti yoktur.

4 üncü FASIL

Bilginlerin bir kısmı, insanın ruhu, tenin maddî ve manevî olan tesirlerinden sıyrılmadan

dahi gaybî şeyleri idrak edebileceğini iddia ederler. Bu iddiaya göre ruhları maddî bağlarından çözülmeden gaipten haber verenlerin bu sınıfını müneccimler teşkil eder. Bunların yıldızların delâleti ve feleklerdeki durumları ve diğer unsurlara olan tesirleri ve birbiriyle karşı karşıya gelmeleri veya birbirine yaklaşmaları gibi hallerde, bu yıldızların tabiatlarının birbirine karışmasının tesiriyle bir mizacın husule gelmesinden ve bu mizacın havaya olan tesirlerinden istidlâl ederek, gaybî olan hal ve olayları haber verdiklerini söylerler. Fakat müneccimler gaipten haber verenlerden değildirler. Çünkü onların bu iddiaları zan ve tahmine ve feleklerin hal ve vaziyetlerinin unsurlara tesirine ve bu tesirlerden havada belli bir mizaç ve tabiat husule gelmesine dayanır. Ptolemée de yıldızların durumuna ve göğün hallerine bakarak fikir ve aklını işleten fehim sahibi olan kimsenin, âlemdeki varlıklarda bunu tafsilli bir surette görür, der. Biz müneccimlerin gaybî halleri idrak etmekte oldukları davasının batıl ve yanlış olduğunu aşağıda ispat edeceğiz. Bu dava ispat edildiği takdirde ancak zan ve tahmine dayanmış olduğu sonucuna varılabilir. Bu ise, yukarıda açıkladığımız gibi, ruhların ancak maddî bağlardan ayrılarak yüksek âlemlerdeki ruhlarla temasları sonunda gaybî bilgi ve manalara vukuf kesbedileceğini tespitten çok uzaktır ve hiç bir şey ifade etmez.

Bundan başka avamdan bazıları gaybî anlamak ve varlıkların hallerini öğrenmek maksa-

dıyle diğer bir sanat icadetmişler ve buna Hatt-i Reml adı vermişlerdir. Bunlar, üzerine çizgiler çizerek amellerini icra ettikleri kuma nispetle, bu sanata bu adı vermişlerdir. Bu sanatın kısaca tarifi şudur: Beher mertebesi dörder çizgi olmak üzere her birinin üzerinde birtakım şekil ve resimler çizerler. Bu şekiller derece ve mertebelerinin başkalığı ile teklik ve çiftlik cihetinden birbirinden ayrılır, bunlar her şeklin her dört mertebesinde mevcut çift ve tek olan bu çizgilerin sayısını, nicelik ve nitelik itibariyle, reml ilminin şekillerini on şeklehasretmişlerdir. Çünkü resim şekillerinde koyulan noktalar, hepsi ya çift veyahut hepsi de tek veyahut çiftlik ve teklik de birbirine eşit olur. Hepsi de çift veyahut hepsi de tek olanı iki şekil sayılır. Her iki şekilde çift çizgi aynı mertebede ise dört şekil hesabedilir. Şekillerdeki tekler iki mertebede bulunur ise altı şekil sayılır. Tekler türlü mertebede bulunur ise dört şekil sayılır. Bu yolda reml şekilleri 16 yı bulur. Bunlar bu şekillerin hepsine ayrı ayrı adlar vermişler, yıldızın hali gibi, bunları da uğurlu ve uğursuz nevilere bölmüşlerdir. Bunları on altı hane olmak üzere çizmişlerdir ve iddialarınca bu on altı hane, felekteki on iki burç hükmündedir. Dört tane de veted (kazık) çizmişlerdir Remlciler de feleklerin burçlarına ve dört vetedine kıyas ederek reml şekillerinden her şekil için uğur ve uğursuzluk hanesi çizerek, müneccimlerin feleklerin durum ve vaziyetlerinin unsurlara, madenlerin terkibine ve bitki ve hayvanlara olan

etkisine göre tertip ettikleri gibi, nücum ilmine benzeterek reml ilminde de on altı şekil (12 burç ve dört veted gibi) çizerek, gaybî hal ve olayları bilmek istemişlerdir. Fakat nücum ilmî Ptolemée'nin dediği gibi, tabiî olan hal ve durumlara dayanır. Reml'de kâğıtlar üzerine çizilen şekiller ise bir tahakküme ve tesadüfî arzulara uyularak çizilmiştir, hiç bir delil ve temeli yoktur. Bunlar, remlin eski peygamberlerden kalma bir ilim olduğunu iddia ederler. Diğer sanatlara nispet olunduğu gibi remli de Danyal'a veyahut İdris'e nispet ettikleri çağlar da olmuştur. Onun meşru bir ilim olduğunu da iddia ederler. Peygamberimizin: "Peygamberlerden biri çizgiler çiziyordu, her kimin çizgisi onun çizgisine benzer ise, bu çizgi o peygamberin çizgisi sayılır." hadisi ile remlin şer'i bir ilim olduğunu iddia ederler. Fakat tahsili olmayan bazı kimselerin zannettikleri gibi, bu, remlin şer'î bir ilim olduğunu ispat etmez. Çünkü hadisin asıl manası: "Peygamberlerden biri yazı yazar, yazı yazdığı sırada ona vahiy gelirdi." demektir. Bunun peygamberlerden birinin bir âdeti olması mümkündür. Yani peygamber vahyin gelmesine bu yazı ile tevessül etmiş olacak. Her kimin yazısı o peygamberin yazısına benzer ise, o kimsenin yazısı doğrudur. Çünkü bu yazıyı yazdığı çağda o peygambere vahyin gelmesi bu yazının doğru olduğunu teyidetmiş sayılıyor, fakat bu yazının vahyin gelmesi çağına rasgelmesi itibara alınmadan bu yazının doğruluğu ispat edilmek istenilirse, bu hü-

küm sağlam bir hüküm değildir. Hadisin manası işte budur. Doğrusunu Tanrı bilir. Remiciler bilinmeyen bir şeyi bilmek istediklerinde kâğıt veya kum veyahut un üzerinde gelişigüzel bu dört mertebeye göre, dört satır çizerler ve bunu dört defa tekrarlarlar, bundan sonra o noktaları tertibi ile çifte olmak üzere, ikişer ikişer çıkarmaya başlarlar, bu yolda ilkönce on altı satırdan dört satırdaki noktalar çıkarıldıktan sonra kalan noktarar gerek çift ve gerek tek olsun, her birinin altına tertibi ile uzununa yazarlar, bundan önce anılan on altı şekilden bir şekil (1) meydana getirilir. Bundan sonra ikinci mertebedeki dört satırdaki noktaları da birinci satırda olduğu gibi, ikişer ikişer çıkararak her satırda geri kalan çift ve tek noktaları tertibi ile, birinci şeklin bir tarafına yazarlar ve ikinci bir şekil (2) vücuda getirirler. Bundan sonra üçüncü mertebedeki dört satırdaki noktaları da ikişer ikişer çıkardıktan sonra geriye kalan noktalarla bundan önceki tertip üzere, üçüncü bir şekil (3) vücuda getirirler. Bundan sonra dördüncü mertebedeki dört satırdaki noktaları da ötekiler gibi çfite çifte çıkardıktan sonra kalanları üçüncü şeklin bir tarafına tertibi ile yerleştirerek diğer bir şekil (4) vücuda gelir ve remil şekillerinden on altı şeklin dördü bu yolda hasıl olur. Bundan sonra bu dört şeklin baş taraflarındaki noktalar şekillerin eni tarafından alınır ve tertibi ile alt tarafına uzununa yazılır ve bir şekil (5) meydana gelir. Bundan sonra yukarıda andığımız gibi dört şeklin ikinci mertebesindeki noktaları

da eninden sırasıyla alınarak yukarıdaki terkip ile birbirinin altına uzununa yerleştirirler ve (6) şekli husule gelir. Bundan sonra yine evvelki dört şeklin üçüncü mertebesindeki enleri tarafındaki dört noktayı dahi yukarıdaki tertip üzere, sırasıyle uzununa çizerler ve bu şekilde (7) şekli husule gelir. Bundan sonra yine öteki dört şeklin eni tarafındaki dördüncü mertebedeki çifte ve tek olan dört noktayı dahi tertibi ile birbiri ardınca uzununa yerleştirirler. bunun bir sonucu olarak (8) şekli meydana gelir. Bu suretle sekiz şekilden her iki şeklin altına birer şekil çizilir ve bu yolda yine dört şekil meydana gelmiş olur. Bundan sonra bu sekiz şekilden her iki şeklin eni tarafından ve sırasıyle, dört mertebedeki çifte ve tek noktalardan yalnız biri alınır, başkaları bırakılır. Bu iki şeklin eni tarafında ikinci mertebede toplanmış olan noktaların ikisi çift yahut tek olduğu takdirde, ancak bir tane çift nokta konulur, biri çift diğeri tek olursa ancak tek olan bir nokta alınır; bu iş, alınan sekiz şekilden ilk ikinci şeklin mertebelerinden başlayarak, ilkönce bu iki şeklin ilk mertebesindeki çift yahut tek noktadan biri bu kaideye göre evvelki ikinci şeklin altına konulur, bundan sonra ikinci, ondan sonra üçüncü ve bundan da sonra dördüncü mertebede toplanan noktaların ancak birini tertibi ile uzununa (tûlen) çizdikten sonra ikinci bir şekil doğmuş olur ki, buna (9) rakamıyle işaret edilir. Bundan sonra üçüncü ve dördüncü şeklin eni hizasında, dördüncü mertebedeki iki noktanın ancak birini, yukarıda

tatbik edilen kaideye göre, alırlar, tertibi ile biri altına uzununa (tûlen) tersim ederler, bu yolda (10) cu şekil meydana gelir ve üçüncü, dördüncü şekillerin alt tarafına yazılır. Bundan sonra beşinci ve altıncı şekillerin altına yukarıdaki tertip üzere bir şekil (11) çizilir. Bundan sonra yedinci ve sekizinci şekillerin mertebelerinde toplanmış olan noktaları da yukarıda tatbik edilen kaideye göre, uzununa (tûlâni) bir şekilde çizerler ve yedinci, sekizinci şekillerin altına koyarlar, bu tarikle (12) ci şeklin meydana gelmesiyle, şekillerin sayısı 12 yi bulur. Bundan sonra (yukarıda anılan kaideye uygun olarak) meydana getirdikleri dört şeklin her iki şeklinden, yukarıda tatbik edilen kaideye göre, birini alırlar (ve 13 şekli meydana gelir), yine enleri tarafındaki mertebelerde bulunan noktaların birini alır, kalanını bırakırlar, bu noktada tertibi ile, uzununa çizilir ve bununla şekillerin sayısı 14 ü bulur. Bundan sonra bu sonuncu iki şekilden dahi, yukarıda tatbik edilen kaideye uygun olarak, diğer bir şekil meydana getirilir ve yukarıda anılan iki şeklin alt tarafına çizildikten sonra şekillerin sayısı 15 i bulur. Bundan sonra işbu 15 nci şekil ile ilkönce çizilen birinci şeklin eni tarafındaki iki noktadan ancak biri, yukarıda tatbik edilen kaideye göre, alınır ve uzununa (tulânî) tertibi ile birbirinin altına çizildikten sonra on altı şekil tamamlanmış olur. Bundan sonra remilciler (remmaller) arasında muteber olan ve bununla amel edilen kaideye göre işbu 16 şekil gözden geçirilerek kendileri

arasında amel edilen kaideye göre uğur (saadet ve talih) ve uğursuzluğun (nuhuset) her şekline mahsus olan eserlerin duruşlarına (vaziyet) riayet edilerek kendilerinden sorulan ve bilinmesi istenilen hal ve durumu bildirirler ve haber verirler. Fakat bunların hüküm ve bilgileri yalnız bu çizgi ve reml şekillerinden çıkarıldığı ve başka kuvvetli hiç bir delil ve burhana dayanmadığı ve remilcilerin bu amelleri hayalin öbür tarafına geçmediği için gerçekten uzaktır. Bunlar, (feleklerde olduğu gibi) unsurlara hulûl ve uygun mizaç ve tabiatların husulünü ve bunların varlıkların sınıf ve nevilerine delâlet ettiğini söylüyor ve başkaca iddia ve zorlanmalarla gerçeğe uymayan hükümlerde bulunuyorlar. Bu sanat dünyanın mamur olan yerlerinde ilerlemiştir, bu konulara dair eesrler yazılmıştır, ilk çağlarda ve sonradan yetişen "mütekaddimîn ve müteahhirîn" den tanınmış yüksek şahsiyetler, bu konuda yazdıkları eserleri ile tanınmışlardır. Fakat gördüğün gibi bu, hüküm çıkarmaktan (tahakkümden) ve hayal ve arzuya uymaktan başka bir şey ifade etmez. Senin dikkatle düşüneceğin bir şey varsa, o da gaybî şeylerin sanat, hüner ve hirfet yolu ile idrak edilmeyeceğidir. Gaybî şeyleri ancak yaradılış ve tabiatları ile tenin maddî bağlarından çözülerek ruhanî âlemlere ulaşmak imkânım bulan havas idrak edebilir; müneccimler bu havassa "Zühriyyun" adını verirler. Bunların bu özelliği şahıslarında toplayanlara bu adı vermeleri, doğdukları zaman

bunların talihi zühre yıldızı olduğu için, gaybî olan herhangi bir nesneden haber verirlerse, bu talihlerinin o haberin vukuunu icabettireceğini iddia etmelerinden ileri gelmiştir. Gaybî şeyleri bilmek için reml ve başka vasıtalar kullanan kimsenin kendisinde gaybî bilmek özellik ve isti dadı varsa, taşlara ve hayvanların azalarına ve ayna gibi şeffaf cisimlere bakmak suretiyle duygulrını meşgul ederek nefs-i natıkasını bir an için ruhanî âlemlere ulaştırmak isterse, bu kimse, yukarıda anlattığımız gibi, taşlara bakarak fal açan ve hayvanların âzalarını bakarak gaybi keşfetmek isteyen kâhinler sınıfından sayılır. Reml noktalarına bakan kimsede bu özellik ve istidat bulunmadığı halde, bu hüner ve hirfetle gaybî âlemlere ulaşmak ister ve bu vasıtaların kendisine fayda verdiğini, bu sayede gaybî keşfettiğini iddia ederse, bu sözler ve işler boşu boşuna sarf edilmiş olur, çünkü onların bu iddiaları yanlıştır. Tanrı arzu ettiği kimseleri doğru yola sevk eder.

Tabiatlarında gaybî idrak etmek özelliği bulunanların alâmeti bunların duygu kuvvetlerini kaybetmeye başladıkları sırada esneme ve gerinme gibi uyku halleri bastırarak tabiî hallerinden ayrılmaları ve duygularını kaybetmeleridir. Bu hal vücut ve tenlerinin zayıf ve kuvvet derecelerinin değişik olmasına göre türlücedir. Tabiatlarında bu belgeler bulunmadan sunî vasıtalarla ruhanî âlemlere ulaşmak isteyenler gaybî hiç de idrak edemezler, bunlar mekr ve hile ve yalanlarını revaçlandırmak için çalışanlardır.

5 inci FASIL

Bazı kimseler gaybî idrak etmek iddiasıyle kendi aralarında kaideler koyarak ve tertibederek, gaybî haller hakkında kendilerinden soran kimselere bu kaiderele başvurarak cevap vermek isterler. Fakat bunların sunî olan bu hareketleri ne ruhanî olan nefislerin gaybî idrakleri ne de Ptolemée'nin iddia ettiği gibi yıldızın tesirlerini tecrübe ve müşahede etmek ve ne de arrafların başvurdukları zan ve tahminler kabilindendir. Bunlar ancak zayıf akılları kandırmak üzere koydukları bu kaideleri bir tuzak gibi kullanırlar. Ben bunların bu kaide ve hareketlerinden ancak eserlerde anılan havassın değer vermiş olduğu bilgileri anacağım, ve bu kaidelerinden ancak Nim hesabı adıyle anılan hesaptan bahsedeceğim. Bu hesap Aristo'ya nispet edilen siyaset kitabının son bölümünde anılmıştır. Bu hesap ile savaşlarda hükümdarlardan hangisinin düşmanını yeneceğini ve hangisinin yenileceğini anlamak isterler. Bu hesap savaşanlardan birinin adının harfleri, hesap usullerinde bir ıstılah olarak, cümmel hesabı diye anılan ve ebced harflerinde birden bine kadar: birer, onar, yüzer, biner sayılarını anlatmak üzere kullanılan harflerle sayılmaktadır. Savaşanlardan birinin adını bu usule göre hesabettiğinde belli bir sayı elde edeceksin. Savaşan hükümdarlardan diğerinin adını da bu usule göre sayarsın. Bundan sonra her iki hükümdarın adından dokuzar dokuzar olmak üzere, bu sayıları çıkarırsın, her iki

hükümdarın adının hesaptan sonra kalan harflerini ezberlersin. Bundan sonra her iki adın kalan harflerine bakarsın. Adların kalan harfleri birbirine eşit olmadan azlık ve çokluk bakımından çeşitli, çiftlik ve teklik itibariyle eşit ise, bu işten sonra, adının harfleri ötekisinin adına nispetle az olanı düşmanını yener. Birinin adının kalan harfleriyle ve diğerininki tek olur ise, adının harfi çok olanı yener. Sayı itibariyle eşit olup da her iki adın tarhtan sonra kalan harfleri eşit ve her ikisi çifte olur ise, hükümdarlardan diğerinin saldırmasını defetmek üzere savaşmaya mecbur olanı yener, her iki hükümdarın adının tarhtan sonra kalan harfleri çift ise, ilkönce savaşa başlamış olan hükümdar yener. Bu hesap hakkında söylenen ve halk arasında yapılan iki beyitte şöyle denilmektedir: Nim hesabıyle çift ve tek olarak hesabedilirken tarhtan sonra kalan harfleri çiftlik ve teklik bakımından eşit olursa, adının harfinin sayısı az olan hükümdar yener. Kalan harfler çiftlik ve teklik bakımından değişik ise, tarhtan kalan, harfi çok olanı yener, her iki adın kalan harfleri çift ise, savaşa mecbur edilen hükümdar yener. Kalan harfler tek ve sayı itibariyle de esit ise, savaş kendi tarafından ilân edilen hükümdar yener.

Nim hesabını koyanlar herhangi bir adın harflerini dokuzar dokuzar çıkardıktan sonra kalan harflerin sayısını anlamak ve kolayca bilmek üzere, bir kaide koydular. Bu kaide şudur: her dört mertebede yani, birler, onlar, yüzler ve binler mertebelerinde bire delâlet eden harfi ya-

ni (A) yi ve ikinci merbetedeki ona delâlet eden (y) yi v üçüncü mertebede yüze delâlet eden (k) yı ve dördüncü mertebede bine delâlet eden (ş) yi bir araya toplarlar. Çünkü bu dört harfin her biri kendi derecesinde biri anlatır. Binden sonra harflerle anlatılan hiç bir sayı yoktur. Çünkü (ş) ebced harflerinin sonuncusudur. Bunlar bundan sonra bu dört harfi mertebeleri anlatan harfler olarak kullandılar ve (aykş) şeklinde dört harften bir kelime terkibettiler. Bundan sonra her üç mertebede ikiyi anlatan harfleri ele alırlar. Dördüncü mertebeyi, yani binleri bunun haricinde bırakırlar. Çünkü bin ebced harflerinin sonuncusu ile anlatılan bir sayıdır. Bu şekilde üç mertebede ikiyi anlatan harfler üç tane harf olur ki biri, birinci mertebede ikiye delâlet eden (b) ve ikinci mertebeden ibaret olan onlar derecesini anlatan (k), yirmiye delâlet eder ve üçüncü mertebedeki yüzleri anlatan (R) dir ki iki yüze delâlet eder. Bundan sonra bu üç harfi bir kelime şekline soktular ki bu da (bkr) kelimesidir. Bundan sonra her üç mertebede üçü anlatan harfleri de bu şekilde tespit edilerek bu üç harften (cls) kelimesi terkibedildi. Ebced harflerinin sonuna kadar bu şekilde ve her mertebenin bire delâlet eden harflerini tespit ettikten sonra dokuz kelime tertibedildi ki bu kelimeler şunlardır: (Ekş, Bkr, Cls, Dmt, Hnt, Sh, Z, d, Hfz, Tzg) dir. Bu kelimeler sayılarının sırasıyle tertibedilmiş olup bu kelimelerin her birinde kendi mertebesinin âdeti vardır. Ekş kelimesinin

E. si bire, Bkr kelimesinin B si ikiye, Cls kelimesinin C si üçe ve dokuza kadar bu şekilde her kelimenin baş tarafı onun sayısına delâlet eder. Nitekim Tzg'nin T'si dokuzu anlatır. Bir kelimeyi dokuzdan çıkarmak istediklerinde kelimenin her harfini gözden geçirirler. Herhangi bir kelimede bu kelimelerdeki harflerden biri bulunur ise, o kelimenin baş harfinin delâlet ettiği sayıyı o kelimenin yerine koyarlar. Bundan sonra bu harflerden aldıkları rakamları o harflerin yerinde kullanırlar. Bu rakamlar dokuzdan fazla ise, fazlasını alırlar. Fazla değilse olduğu gibi o rakamı alırlar. Bundan sonra ikinci adı ele alarak yukarıda andığımız kaideye göre hareket eder ve tarhedildikten sonra geri kalan sayılara bakılarak kimin yeneceği ve kimin yenileceği çıkarılır.

Bu kanunun esrarı bellidir, ki birler, onlar, yüzler ve binler mertebesindeki her sayı dokuzar dokuzar çıkarıldıktan sonra kalan her sayı bulunduğu mertebenin sayısına eşit olur. Çıkarılan dokuz, tek gibi telâkki edilir, o her mertebenin, yani birlerin, onların, yüz ve binlerin sayısını kendisinde toplamış gibi olur. Bu suretle her mertebenin sayısı birler gibi telâkkı olunur. Meselâ iki ile yirmi ve iki yüz ve iki bin arasında fark kalmaz. Hepsi de iki telâkki edilir. Üç ile dokuz, üç yüz ve üç binin hali de böyledir. Her biri üçer üçer sayılır. Bu yolda sayılar sırasıyle mertebelerin, yani birlerin, onların, yüzlerin, binlerin sayılarına delâlet eder.

Bu tarikle mertebelere delâlet eden harfler birlerin, onları ve yüzlerin, binlerin kendilerinden alınmış olur ve her kelimenin sayısı her harfin yerinde kullanılmış oluyor, onun birlere, onlara, yüzlere ve binlere delâlet etmesi göz önüne alınmaz. Her kelimenin sayısı o kelimenin harfleri yerinde kullanılır ve bu sayılar kelimenin son tarafına toplanır ki biz bundan yukarıda bahsettik.

Bu açıklamalarımız eskiden beri halk arasında birbirinden nakledilerek amel edilen bir usuldür. Fakat görüştüğümüz üstatlarımızdan bazıları (Nim) hesabında bu kelimelerin yerlerine diğer dokuz kelimeyi naklettiler ve doğrusunun da bu kelimeleri kullanmak olduğunu bize söylediler. Bu kelimelerde yukarıda andığımız kelimeler gibi birbirinden sonra sıra ile tertibolunmuştur. Bu üstatlar da yukarıdaki kaideye göre, dokuzar dokuzar olarak çıkarırlar. Bu kelimeler şunlardır: **Erb, Yskk, Czlt, Mdvs, hf, thzn, ş, Hlg, Ntz** toplamı sayıların sıra ve tertibi ile dokuz kelimedir, her kelimede kendi mertebesini gösteren harfler, bu cümlede üçe, dörde ve ikiye delâlet eden harfler vardır. Fakat gördüğün gibi küllî bir usule tabi değildir. Üstatlarımız bunu simya ilminde bütün batının üstadı ve harflerin özellik ve hassalarının sırlarının ve nücum ilminin uzmanı olan Ebu Abbas bin El-Benna'dan nakil ve rivayet ederlerdi. Bu üstatlarımız ondan naklederek (Nim) hesabının çıkarma işinde bu harfleri kullanmanın Ekş harflerini kullanmaktan daha

doğru olduğunu söylüyorlardı. Hangisinin daha doğru olduğunu Tanrı bilir.

Gaybî bilmek hususunda bunların hiç biri delil ve burhanlara ve incelemelere dayanamaz. Nim hesabı dercedilmiş olan eseri, derin araştırma yapan bilginler, Aristo'ya nispet etmezler. Çünkü bu eserde delil ve incelemelerden uzak olan fikirler bulunmaktadır. Sen bilgin isen, bu kitabın yapraklarını çevir, o zaman bu eserin ne gibi bir eser olduğunu anlarsın. Nim hesabına dair olan açıklamalarımız burada bitiyor.

Gaybî bilmek üzere konan ve tertibedilen sunî kaidelerden biri de "Âlemin Zayicesi" adını verdikleri kaidedir. Bu kanun batı mutasavvuflarının en ileri gelenlerinden Septeli Ebu Abbas Seydi Ahmed'e nispet edilmektedir. Bu zat altıncı yüzyılın sonlarında Muvahhidin hükümdarlarından Ebu Yakup Mansur çağında Merakeş'te yaşamıştır. Bu zayicenin işlenmesi gariptir. Havastan birçoğu eserin maruf olan remizleri üzerinde uğraşarak gaybî olan şeylerin ifadesini anlamaya düşkündürler. Bunlar remz, işaret ve muammalarını anlamak için uğraşmaktan halî kalmazlar. Çözülmesi zor olan yönlerini anlamaya çalışırlar. Zayicede bunların amel ettikleri büyük bir daire bulunur, dairenin icinde feleklere, unsurlara, varlıklara ve ruhanîlere tahsis edilen ve birbirine mütevazi olan daireleri vardır. Üstelik bundan başka da varlıkların nevi ve çeşitlerini ve çeşitli ilimleri içine alır. Her

daire feleklerin kısımlarına, burçlara ve unsurlara göre bölünmüştür. Bu dairelerin çizgileri dairenin merkezine doğru uzanır. Bunlar bu çizgilere teller "Evtar" adını verirler. Her telde birbirine ilişik ve muvazi harfler bulunur. Bu harflerden biri Burşum e'z-Ziman harfleridir. Bu harflerin bazıları çağımızda dahi batıda kâtipler arasında hesap defterlerinde kullanılmakta olan sayı rakamları şekilleri tarzında çizilmiş Burşum-iziman adı ile anılan harflerdir. Bu harflerden bir kısmı Burşum-i-gubar adıyle tanınmış bir çizgidir ki bilginlerinden bazıları ziç çetvellerinden çıkarılan hesaplarda bu çizgileri kullanırlar. Zayice içinde ve daireler arasında ilimlerin adları ve varlıkların yerleri gösterilmiş olup dairelerin dışarısında da çok haneli bir cetvel bulunur. Enine ve uzununa çizilen düz çizgilerin birbirini keserek geçmelerinden dolayı cetvel enine 53, boyuna ve uzunluğuna 131 haneye bölünmüştür. Bu hanelerin bir kısmı sayı şekilleri ve bazısı harflerle doludur, bazısı ise boş bırakılmıştır. Fakat cetvelin hanelerindeki sayı ve rakamların birbirine nispeti belli değildir. İşbu zayicenin iki tarafındaki lâm-i mansube (fethalı lâm) kafiyesinde evzan-ı arzudan (bahr-i tavil) vezni ile tertibedilen birçok beyitler yazılıdır ki matlup olan nesneyi çıkartmak ve anlamak için zayiceden nasıl istifade edileceği anlatılmıştır. Fakat düzen ve tertibinin anlaşılması son derecede çetin ve bulmacalar derecesinde anlaşılması zordur. Zayicenin bir tarafında, etrafında mağrip (Bu Afri-

ka) ahalisinden Cefir İlmi'nin yardımı ile tılsımları halletmeye çalışan bilginlerinden Malik bin Vüheyb'in bir beyti yazılıdır. Bu zat Lemtuniye devleti çağında yaşamıştır. Beyit şudur:

سؤال عظيم الخلق حزت فصن اذن   غرائب شك ضبطه الجد مثلا

Sen seciye ve karakteri büyük bir soru ile karşılaştın, ve onu yalnız kendine tahsis ettin, o halde şek ve şüphenin gariplikleriden sakın. Bu soruyu talih ve baht bir örnek olarak zaptetmiştir. Bunlar, kendilerinden bir soru sorulur ise, aralarında elden ele dolaşan bu zayiceye ve başka vasıtalara başvurarak cevap verirler. Soruln sorulara bu zayiceye göre cevap vermek istediklerinde, soruyu bir kâğıda yazarlar ve bu sorunun kelimelerini huruf-u mukattaa ile tasvir etmek üzere, bu harfleri bir kâğıda yazdıktan ve o vaktin talihini feleklerin burç derecelerinden anladıktan ve aldıktan, burcun talihi zaptolunduktan sonra, zayıcenin şekil ve suretinde felekler tersim edilen dairesinin evtar (yani teller) adı ile andıkları çizgilerden, talih burcuna ayrılan çizgiyi (veter) bulurlar. Bundan sonra bu çizginin baş tarafından dairenin merkezine ve oradan da talihin hizasındaki dairenin çevresine kadar uzanan yerine varıncaya kadar talihi gösteren çizginin (veter'in) üzerinde yazılı olan muayyen harflerin ve harfler arasındaki sayıyı anlatan şekillerin hepsini de çıkartıp aldıktan sonra, bu çıkartılıp alınan sayıları cümmel-i kebir, yani ebced harfleri hesa-

bı kaidesine göre, o sayılara bellilik olarak konulan harflere çevirirler, yani birden bine kadar sayıların mertebesini gösteren sayılardan Veter talihinde bulunan sayılar yerine ebced harflerinden o sayılara delâlet eden harfleri cıkartıp alırlar. Zayice uzmanları veter talihinden alınan sayıları harflerle değiştirmek için kaideler koymuşlardır. Onlar gerektiğinde bu kaidelerden istifade ederler. Öyle vakitler olur ki Veter (tel) lerin çizgilerinde yazılı olan sayılar birler mertebesinde olanını onlar mertebesine ve onlar mertebesinde olanını yüzler mertebesine naklederler. Bazan onlar derecesindeki âdetleri birler mertebesine ve yüzler mertebesindeki sayıları onlar mertebesine indirirler. Meselâ birler mertebesindeki sayıyı yüzler mertebesindeki sayıları anlatmak için konulan harfi kullanırlar. Bundan sonra talih veterinden (çizgisinden) alınmış olan asıl ve nakledilen harflerin toplamını soru harflerine, (yani soruyu anlatan kelimelerden alınan harflere) ekledikten ve kattıktan sonra zayicenin şekil ve suretinde tersim edilen felek dairesi gözden geçirilerek, talih burcuna nispetle üçüncü olan burcun veterini (çizgisini) bulurlar. Bundan sonra işbu üçüncü burcun veterinin (çizgisinin) de ancak merkez daireye varıncaya kadar üzerinde yazılı harfleri ve harfler arasında çizilmiş olan sayı ve şekilleri naklettikten sonra, evvelki harflere ekler ve katarlar. Fakat üçüncü burcun veterinin (çizgisinin) ancak merkeze varıncaya kadar ya-

zılı olan sayı ve harfleri alınır. Merkezden dairenin çevresine geçilmez. Bundan sonra yukarıda nakledilen zayice bilginleri arasında amellerinin temelini ve sorulara cevap vermek için bir kaide ve kenun teşkil eden Malik bin Vuhayb'in beyti ele alınır. Beytin kelimeleri huruf-u mukatta ile yazıldıktan sonra, hesabın bir tarafına yerleştirilir. Bundan sonra soru sorulduğu çağda talihin, burcunun hangi derecesi soru sorulan şehrin (veyahut başka yerin) hangi ufkundan çıkmışsa, o dereceden otuz derece sona erinceye kadar sayılır. Hangi dereceye ulaşırsa, bu dereceyi gösteren sayı burcun üs, yani burcun temelindeki sayıyla çarpılır. Bu üs onların ıstılâsında burcun başı sayılır. Zayice bilginleri teriminde burcun üssü talih burcunun mertebeleri sonundan üssün ters tarafına olan budüne (uzaklığına) denilir. Fakat hesap bilginleri teriminde (üssi burç) bir sayının ilk mertebesinden uzaklığına (buuduna) itlak olunduğu için, zayice terimine uymuyor. Bundan sonra talihin derecesini üssi burca çarpmadan hasıl olan sayının toplamını da belli ve muayyen bir sayıyla çarparlar ki zayice bilginleri teriminde bu sayı üssi ekber (büyük temel) ve asıl sayı adıyle anılır. Bundan sonra çarpmadan hasıl olan sayının toplamı elde edildikten sonra yukarıda adı geçen büyük cetvelin dört köşeli hanelerine gelinir ve zayice bilginleri arasında belli ve geçer olan şart kaide ve muayyen devrelerle cetvelin hanelerinden bazı harfler çıkartıp alındıktan ve bazısı bırakıldıktan ve Malik bin

Vuhayb'in beytindeki kelimelerin harfleri ile karşılaştırdıktan sonra, öteki çıkarılıp alınan harflerden nakli gerekli olan harfleri soru harflerinden, yani sorulan soruları anlatan ve yazılarak tespit edilen kelimelerin harf ve veter (çizgi) lerden alınan harflere eklenir ve birleştirilir. Bundan sonra bu bir araya toplanmış olan harfleri de kendilerine mahsus olan kaideye uygun olarak bazı muayyen sayılardan çıkarırlar ki zayice bilginleri o sayılara: Edvar (devirler) adı vermişlerdir. Çıkarmanın her devrinde o devrin son bulduğu harfi alırlar ve zaptederler. Bir devreyi tamamladıktan sonra ikinci devreye dönerek kendileri arasında belli ve sayılı olan devirler sona erip bu işler tamam olduğunda bir miktar hururf-u mukatta elde kalır ki bu harfler terkibolunduğunda zayicideki harfleri birbiriyle karşılaştırmak için konulan Malik bin Vuhayb'in beyti ile nazım ve kafiyede eşit olan manzum bir beyit hasıl olur. Tanrı dilerse, biz bu eserin ilimlere ayırdığımız kitabın Sebtelin'in zayicesine ayırdığımız bölümde bu zayice ile amel keyfiyetini anlatacağız.

İlerigelen bilginler ve tanınmış fazilet sahiplerinden birçokları Sebtelin'in zayicesine göre gaybî olan sorulara cevap vermeye düşkündürler. Bunlar soru kelimelerinin harflerinden ve veter (çizgi) lerden belli bir tertip ile alınan cevapların soruları ifade eden ibarelere uygun olmasını, cevabın doğruluğuna ve vakıa muvafakatine bir delil telâkki etmişlerdir. Fakat bunla-

rın bu iddiaları doğru değildir. Çünkü, bundan önce defalarca anlattığımız gibi, gâyip perdesiyle örtülü olan gaybî sırları sunî olan yollarla bilmek imkânsızdır. Zayice vasıtasıyle müsbet veya menfî olan cevapların, soruların maddelerine uygun olması ancak iki adam konuşur ve birbirine hitabederken soru soran adam ile cevap veren kimsenin maksatlarını anlatmak için, sözlerin lafız ve mana bakımlarından birbirine benzemesinden ilerigelir. Yoksa zayiceden sorulara cevap çıkartmak gizli ve ince bir sanat ve maharete dayanır. Zaziceye dayanarak verilen cevabın soru ya uygun olmasının sebebi şudur: zayice bilginleri lüzumunda, sorunun maddeleri olan kelimeler ile veterlerden (çizgilerden) alınan harflerde birtakım tasarruflardan ve birçok amellerden sonra, talihin derecesini gösteren sayı ve şekli ile dairelerin veter (çizgi) lerinden alınan harflerde birçok tasarruf ve amellerde bulunurlar. Bundan sonra talihin derecesini üssi burca ve hasılını üssi ekbere çarpmak suretiyle toplanmış olan sayıları elde ettikten ve büyük cetvel gözden geçirildikten ve sayılı veterlerle amel edildikten sonra, alınan ve alınmadan bırakılan harflerin her birini Malik bin Vuhayb'in beytindeki kelimelerin harflerinden bir harf ile. sırasıyle arkasını kesmeden karşılaştırmalarından dolayı, soruda kullanılan harfler ve veterlerdeki harflerden terkip ve belli bir tertip ile hazırlanmış düzenli bir cevap ve vezinli bir ibare, vezin ve kafiyede Malik bin Vuhayb'in beytine uygun bir beyit hu-

sule gelir. Çünkü adetler ve bu adetlerle sayılan nesneler, mefhum ve manalar, varlıklar arasında mevcut lona sayı nispetleri, tabiî olan münasebetler eşyanın birbirine bağlılığına ve ilgilerine ve belirsiz (meçhul) leri belli ve malum olan şeylerden anlamaya yardım etmesiyle de bu benzeyişin sırları anlaşılır. Soru ile cevap arasındaki münasebetin sırlarına vakıf olan akıl ve zekâ sahipleri malumdan meçhulleri çıkarırlar. Riyazet ehli bunu daha iyi kavrar ve çarçabuk malumdan meçhulü çıkarır. Çünkü riyazet, mukayese ve fikri kuvvetlendirmek için faydalıdır. Biz bunun sebep ve illetlerini yukarıda defalarca anlattık. Bu sebeplerden dolayı bu zayice birçokları tarafından riyazet ehline nispet edilir. Halbuki zayice Sebtelin'indir. Ben bunlardan başka diğer bir zayice de görmüşümdür. Bu zayice Sehl bin Abdullah'a nispet edilmektedir. Başımın sağlığına andiçerek bu zayicenin acip bir şekilde ve birçok zahmetlere katlanarak tertibedilmiş olduğunu teyit eylerim. Bu zayiceye göre sorulan sorulara manzum olarak cevapların meydana gelmesinin sırrı, benim fikrime göre, Malik'in beytindeki harflerden kelime ve cümleler tertibederek cevap vermektir. Bundan dolayı cevabın vezni Malik'in beytinin veznine ve kafiyesinin harfi de onun kafiyesinin harfine uygundur. Bizim, onların buna benzeyen birtakım hallerini görmüş olmamız bu fikrimizin doğruluğunu ispat eder. Çünkü onlar bizim gözden geçirdiğimiz bu cevaplarında, sorulara cevap verirken Malik'in beyti ile karşılaştır-

mak kaidesini bırakmış oldukları için, aşağıda uygun bir yerde anlatacağımız gibi, cevapları manzum değildir.

Zayice kaidelerine göre sorulan sorulara verilen cevapların manzum ve kafiyeli olarak aynı vezinde terkidebilmesine birçok kişilerin akılları ermez, onlar buna inanmazlar. Bunlar bunun ancak işitenleri hayale saptırmak ve vehme kaptırmaktan ibaret olduğunu söylerler. Bunlara göre bunun sebebi, zayice ile meşgul olan adam cevap olarak tertibettiği beyti soruların kelimelerindeki ve dairenin veterlerindeki harf ve şekilleri istediği gibi arzusuna uygun olarak kullanmakta ve bunu nispetsiz ve bir kaideye riayet etmeden yapmakta ve bu cevabın usule uygun olanlardan terkibedilmiş olduğu vehmini vermektedir, derler. Fakat bunların bu düşünceleri yanlış bir vehimden başka bir şey değildir. Bunların vehme kapılmaları mevcutlarla madunlar ve idrak ve akıllar arasındaki nispet ve farkı anlamamalarından ileri gelmiştir. Herkes kendinin idrak edemediği şeyi inkâr eder. Bu zayice ile yapılan ameli ve sonucunu gözümüzle görmemiz ve kesin olarak sınamamız bu düşünceyi reddetmeye yeter. Zayice ilmî sayıların nispetini ve harflerin sırlarını anlayarak vücuda getirilen bir ilimdir. Zayice ve cetvellerde tertibedilen belirsiz olan ve yazıları acip olan amelleri anlayan akıl ve zekâ sahipleri, zayicede tespit edilen kaide ve şartlara göre sorulan sorulara bu zayiceden cevap çıkartmalarını görmekle bunun doğruluğuna inanır. Çünkü sayı-

ların mertebelerinin anlaşılması diğer manaları anlamaktan çok kolay ve açık olduğu halde farklılık ve eşitlik bakımından aralarındaki nispetler belirsiz olduğu için, sayılardan ve hesap meselelerinden bir meselenin çözümü zorlaşarak anlayış ve kavrayıştan uzaklaşıyor. Meselâ konuşmalar sırasında arkadaşların zihin ve fikirlerini işletmek maksadıyle kullanılan ve halk dilinde dolaşan bulmaca kabilinden olán hesaplar dahi bu neviden olup, sorulduğunda nispetini bilen kimse cevap verir. nispetini bilmeyenler cevap vermezler. Zayice şekil ve suretinde ise sorulan suale cvap vrmek üzere tersim ve tertip edilen daire ve cetvellerdeki şekil, harf ve sayılar arasındaki nisptler pek gizli ve uzak olduğu için acip olan sırlarını ancak anlayış, akıl ve deha sahibi olan insanlar anlayabilir, çözebilirler. Bu davamızı ispat etmek için çözümü güç olan bir hesap meselesini ele alalım ki bizim buraya kadar andıklarımız az çok anlaşılsın: sen (24 mangır kıymetinde olan) birkaç dirhem al, bunların hizasına üç tane mangır koy. Bu mangırlarla bir kuş satın al. Bundan sonra bütün dirhemleri vererek satın aldığın öteki kuşun fiyatına kuşlar satın al. Bu takdirde bu dirhemlerle kaç tane kuş satın almış oluyorsun? diye sorulduğu takdirde dokuz kuş satın aldım, cevabında bulunacaksın. Çünkü sen beher dirhemin 24 mangır kıymetinde olduğunu biliyorsun ve beher dirhemin 24 mangır hesabıyle muamele gördüğünü ve bir tane kuşu üç mangıra satın almış olduğunu ve üçün 24 ün sekizde biri

olduğunu da biliyorsun. Bir tane sekizde biri diğer sekizde bir ile toplar isen bunun toplamı bir kuşun kıymetini teşkil eder. Mangırın üç tane olduğuna göre 24 ü üçer üçer böleceksin ki 8 e bölünmüş olur. Tutulan paranın mangır hesabıyle sekizde biri ile bir kuş satın alındığı için satın alınan kuşun sayısı sekiz olur. Tuttuğun paranın her biri mukabilindeki mangırın mecmuu ile ilkönce satın aldığın bir tane kuş ile birlikte satın alınan kuşların toplamı dokuz olur. Bu hesap meselesinde sorunun maddesi belli ve nispet ve tenasübü belirsiz olduğundan cevabı da belirsiz olur, paranın nispetine vakıf, zeki ve akıl sahibi olan adam, sorunun maddesinden cevabı anlar. Bu ve bunun benzeri olan meselelerde ilkönce senin kalbinde hutur edecek şey meselenin bilinmesi kâbil olmayan gaybî şeyler kabilinden olacaktır. Bu meseleyi incelemek, malumdan meçhulü çıkarmaya yol açan şeyin eşya arasındaki nispet ve tenasüp olduğunu anlatır. Bu ise ancak maddî olan varlıklara ve bilinen şeylere mahsustur. Gelecekte var olacak varlıkların vukua gelmelerinin sebepleri bilinmediği takdirde, o varlık hakkında doğru haber vermek mümkün değildir. Çünkü o gaybî bir şeydir. Sen bunu iyice bilir isen, zayicedeki bütün amellerin soruyu anlatan kelimeler ve cümlelerden cevaplar çıkartmak olduğunu anlarsın. Çünkü bu usul gördüğün gibi sorudaki harflerden diğer bir tertiple cevap harflerini çıkartmaktan ibarettir. Bu istihracın sırrı soru ile cevap arasındaki tenasüptür. Bunu insanlardan

bir kısmı anlar, diğer bir kısmı anlayamaz. Tenasübü bilen adama bu kaide ve kanunlara göre cevabı çıkartmak kolaydır. Fakat anlatılan ve sorulan nesnenin gerçekten vukua gelip gelmediğini anlatmaz. Yalnız terkibi itibariyle maksadı anlatmak hususunda soruya uygun bir cevap olacak manzum bir beyit veyahut mensur bir terkip meydana gelir. Çünkü gaybî bilmenin Tanrının ilhamı ile teyit edilen faziletli nefis ve ruhlara mahsus olduğunu yukarıda defalarca anmıştık. Tanrı bilir. Siz bilemezsiniz.

İKİNCİ BÖLÜM

Göçebe ve vahşi kavimlerin ve uruğların sosyal hayatı. Bu hayata arız olan haller, bu hayatı incelemek için usûl ve kaideler.

1 inci FASIL

Göçebelik ve yerleşik (mukim) devreleri insanlar için tabiî bir halettir.

Kavim ve nesillerin hallerinin başkalığı ve çeşitliliği, onların geçinme şekil ve usullerinin birbirinden başka ve türlüce olmasından ileri gelmektedir. Çünkü kişilerin bir araya toplauarak cemiyetler halinde yaşamaları, geçinme hususlarında birbiriyle yardımlaşmak ve nefislerini korumak içindir. Hayat için gerekli olan şeyleri tedarik etmekle işe başlamak, yaşayışı tamamlamak için gereken şeylerden önce gelir. İnsanların bir kısmı yere ağaçlar dikerek ve ekinler ekerek, bir kısmıda koyun, inek, keçi, bal arısı ve böcekler beslemek ve bunları türetmek, doğurtmak, bunlardan istifade etmek suretiyle geçinmelerini te-

min ederler. Bu vasıtalarla geçimlerini temin edenler göçebe hayatı yaşamaya mecburdurlar. Çünkü sahralar geniş olduğundan oralarda ekilecek yerler ve hayvanları otlatacak otlaklar ve geniş tarlalar vardır. Bundan dolayı bu yolda geçinmelerini temin için sahralarda ve köylerde yaşamak bir zarurettir. Bu tarz hayat yaşayan göçebe ve köylülerin bir araya toplanarak ihtiyaçlarını temin etmeleri ve geçinmeleri, sosyal hayatları icabı olarak, geçinebilecekleri besinleri, barınakları ve vücutlarını ısıtmak için gereken vasıtaları temine mahsur kalır. Bunlar bu ihtiyaçlarını ancak hayatlarını koruyacak ve ancak yaşamalarına yetecek miktarda temin edebilirler. Çünkü bundan fazlasını temin etmekten acizdirler. Bu tarz hayat yaşayanlar sonradan halleri genişleyerek ihtiyaçlarından artacak derecede zenginlik ve genişlik elde ederlerse, bu hal onları bir yerde yerleşmeye ve geniş yaşayışa sevk eder. Bunlar bundan sonra hayat için bir zaruret olan nesnelerden fazlasını elde etmek üzere, birbirine yardım etmeye başlarlar. Yiyecek maddelerini ve giyimlerini çoğaltırlar, bunları güzelleştirmeye ve süslemeye, evlerini genişletmeye ve şehir hayatı yaşamak üzere şehirler ve kasabalar bina etmeye başlarlar. Bu yolla yaşayışlarında refah ve genişlik husule geldikten sonra yiyecek maddelerinin çeşitlerini çoğaltmaktan başka terbiyelemek ve lezzetlendirmek ve aşhanelerini mükemmelleştirmek v atlas, dibâ vesair değerli kumaşlardan kıymetli giyimler yapmak ve seçmek ve bundan baş-

ka son derecede süslenmek ve süslemek yoluna saparak genişlik ve raahtlık içine dalmaya başlarlar ve bunu âdet edinirler. Evlerini yüksek olarak bina ederler, konak ve saraylar vücuda getirirler, binaları yükseltirken şeklini, yapısını güzel ve sağlam yaparlar, sanat ve sanayi alanında ilerlemenin son hddine varırlar. Saraylarda ve konaklarda yaşarlar, bu binalara sular getirirler, son derecede yüksek ve güzel bina yaparlar. Hayatları için gereken giyim, yatak, çanak, tabak vesair ev esvap ve cihazlarını güzelleştirmek onlar için bir alışkanlık halini alır. Bu suretle şehir hayatı yaşamaya alışırlar. Bunların bir kısmı sanat ve sanayi alanında çalışarak geçinmeyi, diğer bir kısmı ticareti meslek edinirler. Bunlar göçebelerden ve köylerde yaşayanlardan daha çok para kazanır, göçebe ve köylülerden daha iyi ve geniş bir hayat yaşarlar. Çünkü bunlar gereken miktardan daha çok para kazandıkları için yaşayışları da o nispette genişler. Bu açıklamamızdan göçebelik ve köylerde, şehirlerde yaşama çağlarını geçirmenin insanlar için tabiî ve zarurî olduğu anlaşılır.

2 inci FASIL

Arap kavminin bu devreyi geçirmesi yaradılıştan gelme tabiî bir halettir.

Göçebe kavimlerin geçinme tarzı, toprağı işlemek ve hayvan beslemek gibi tabî olan ya-

şayış ve onların geçinme vasıtaları bu olduğunu ve ancak kendilerini korumak için gereken besin ve giyim gibi zarurî ihtiyaçlarını elde edebildiklerini yukarıdaki fasılda anlatmış idik. Diğer hal ve âdetleri de bu kabilden olup, bunun fevkindeki ihtiyaç ve hayatı bütünlemek ve mükemmelleştirmek çağından aşağı bir devrede yaşarlar. Kıldan, yünden veyahut ağaçtan, hatta çamur ve taştan alçak evler yaparak bu evlerde yaşarlar. Maksatları gölgesine ve bu barınakların içine sığınmaktır. Bundan başka maksatları yoktur. Bunların bir kısmı dağlarda ve kayalarda oyulan oyuklara ve mağaralara sığınırlar. Besinlerine gelince bunlar yenecek maddeleri azacık ıslah ve terbiye veyahut hiç de ıslah ve terbiye etmeden yerler ve az bir miktarla kanaat ederler. Ancak ateşte pişmesi gereken yiyecek maddelerini pişirerek yerler. Sahralarda yaşayan bu sınıfın bir kısmı ekincilik ve toprağı işlemek suretiyle geçinmelerini temin ederler. Bunların bu tarikle geçinmeleri bir yerden diğerine göç ederek göçebe hayatı yaşamaktan daha iyidir. Bunlar oyuklarda, köylerde ve dağlarda yaşarlar. Bütün Berberler ve Arap olmayan kavimler bu şekilde geçinirler. Koyun ve inek beslemek ile geçinmelerini temin eden sınıfların çoğu göçebedir. Çünkü bunlar hayvanları için otlaklar ve sulu yerler aramaya mecburdurlar. Göçebelik bunların hayatına daha uygundur. Bunlara Şeviyye adı verilir ki koyun ve sığır besleyerek geçinenler demektir. Bunlar tabiî olan otlaklar bulunmadığı için sahra ve çöl-

lerdeki uzak yerlere göç etmezler. Berberler, Türkler, Türklerin kardeşleri olan Türkmenler ve Sakalibe bu cümledendir. Deve beslemek ile geçinenler ise en çok göç eden ve çöllerde en çok dolaşan insanlardır. Çünkü vrimli olan yerlerin otlakları, otları ve ağaçları ile deve beslenmez, devenin hayatını korumak, vücudunu beslemek için çöllerin otlaklarında yetişen çöle mahsus ağaç ve bitkiler ve çöllerin tuzlu sularına, soğuğun tesir ve ezasından kaçarak, çölün havasının sıcaklığı ile ısınmak için çöllerin etrafında geçinmeye muhtaçtırlar Deve, yavrusunu en ağır doğuran ve sütten kesen bir hayvan olduğu için gerek doğururken ve gerek yavrusunu beslerken çölün sıcak havasına en çok muhtaç olan bir hayvandır. Deve besleyerek geçinenler bundan dolayı uzak yerlerde otlaklar aramaya mecbur olmuşlardır. Verimli yerlerin otlaklarında otlatmaktan bekçileri onları alıkorlar ve onlara eziyet verirler. Göçebeler bunların kendilerini küçük görmelerinden sıkılarak nefret ederek çöllerin ta uzak yerlerine göç ederler. Bundan dolayı bu göçebeler insanların en vahşileşmişleri olup, oturak hayat yaşayanlar da bunları vahşilik ve dilsiz hayvan derecesine indirmişlerdir. Bu göçebeler Araplar ve Araplar gibi göçebelik eden ve magripte (Batı Afrikada) yaşayan Berberlerle doğuda yaşayan Kürtler, Türkmenlerdir. Fakat göçebe hayatı yaşayan bu kavimler arasında en uzak yerlerde otlaklar arayanı ve en çok göçebe olanı Araplardır. Çünkü Araplar ancak deve beslemekle geçinirler,

ötekileri ise hem deve hem koyun ve inek beslerler. Bu açıklamamız Arap kavminin bu yaşayış devresini geçirmesinin tabiî bir hal olduğunu belirtmek ve insanların, cemiyetler halinde yaşayarak dünyayı imar ederken bu yaşayış tarzının bu devresini geçirmenin onlar için bir zaruret olduğunu anlatmak içindir. Her eksiklikten uzak olan Tanrı pek iyi bilir.

3 üncü FASIL

Göçebelik şehirlilik hayatından önce dir, çöl hayatı cemiyetler halinde dünyayı imar etmenin başlangıcı ve şehirlerin asıl ve temeli ve bu ikisinin yardımcısıdır.

Göçebelerin vücutlarını koruyacak derecedeki nesnelerle geçindiklerini ve bundan fazlasını istihsalden aciz olduklarını, şehirde medenî hayat yaşayanların da geniş ve mükemmel bir surette yaşamak için gereken şeyleri istihsale önem verdiklerini yukarıdaki fasıllarda anlatmış idik. Zarurî, yani vücudu korumak için gereken nesnenin genişleme ihtiyaçlarından ve kemal derecesinde olan nesneleri teminden önce olduğu bellidir Çünkü zaruret asıldır, kemal mahiyetinde olan nesne zaruretin bir dalıdır ve ondan türemiştir. Göçebelik şehirlerin ve medenî hayatın aslıdır ve bütün insanların yerleşik hayat yaşamadan ön-

ce yaşadıkları ve geçirdikleri bir devredir. Çünkü kişinin ilkönce araştırarak ve çalışarak bulacağı nesne zarurî, yani vücudunu korumak için gereken nesnedir. Kişi ancak zarurî olan ihtiyacını temin ettikten sonra hayatta mükemmelliği ve genişliği arar. Göçebeliğin kabalığı medenî hayatın inçeliklerinden öncedir. Bundan dolayı göçebenin gayesi medenileşmek olduğunu ve medeniyete doğru yürüdüğünü görüyoruz. Göçebe, çalışması ile özlediği bu hayata ulaşmaktadır. Kişi çalışarak genişliğin bir sonucu olan değerli giyim ve kuşama kavuştuktan sonra bolluk ve refah içine dalar. Kendi ihtiyarı ile şehirliliğin kayıt ve bağlarına razı olur. İptidaî hayat, yani yaşayışın ilk devresinde yaşıyan uruğ ve kavimlerin hali işte bundan ibarettir. Şehirli ise bir mecburiyet ve şehir hayatı yaşamakta aciz olmadığı takdirde, göçebelik yaşayışını arzu etmez. Göçebeliğin şehrin ve medenî yaşayışın asıl ve temeli olduğunu gösteren diğer bir belge ve delil de, şehir ahalisinin çoğunluğunun o şehrin etrafından gelen göçebe ve köy ahalisinden olmasıdır. İncelediğimiz takdirde biz bunu görürüz. Bunlar şehir hayatını kendileri için kolay bulduklarından şehirlerde yerleşerek medeniliğin genişliği ve bolluğu içine dalmışlardır. Bunların her biri, medenî hallerinin göçebelikten doğmuş ve medeniyetin temeli göçebelik olduğunu gösterir. Bununla beraber göçebelik ve köy hayatı türlüce olduğu gibi, şehrin medenî hali ile diğer şehirlerin medenî halleri arasında farklar vardır. Birçok uruğ

ve boyların hali birbirinden farklı olduğu gibi, bazı şehirlerde diğerlerinden daha büyük ve daha mamurdur. Bu açıklamalarımızdan şehirlerin ve kasabaların kuruluşlarından önce kişilerin göçebe hayatı yaşamış oldukları ve göçebeliğin asıl ve refahlı şehir hayatının göçebelikten doğmuş ve bu bolluk ve refahın geçinmenin zaruret ve ihtiyaçlarından sonra husule gelmiş olduğu anlaşılır. Doğrusunu Tanrı bilir.

4 üncü FASIL

Göçebelerin şehir ahalisine nispetle hayır ve iyiliği kabule daha yakın bir halde olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Nefis ilk yaradılıştaki hulk ve tabiatı üzere bulunduğu çağında karşılaştığı şeylerin kabule hazır bir halde bulunur. İyilik olsun kötülük olsun onun ruhuna akseder ve kalbinde yerleşir. Tanrının elçisi: "Her çocuk (tabiî olan İslâm dinini kabulü icabettiren) bir yaradılışta doğar. Ancak anne ve babaları onları ya Yahudi veyahut Hıristiyan veya Mecusî yaparlar." der. Çocuk iyi ve kötü şeylerden hangisiyle daha önce karşılaşır ise, onu kabul eder ve öbüründen uzaklaşır, uzaklaştığı bu işi kabul etmek nefse ağır gelir. Hayırlı bir kimsenin nefsi ilkönce hayırlı iş ve âdetlerle karşılaşarak iyiliğe alışır ve nefsinde buna meleke hasıl olur ise, o kimse kö-

tülükten uzaklaşır, kötü yollara sapmak ona zor gelir. Kötü kimsenin hali de böyledir, kötülüğe alıştıktan sonra ona hayırlı işe yanaşmak zorlaşır. Şehir ahalisi her çeşit lezzeler, bolluk ve genişlik içinde yaşamaya alıştıkları, dünyanın ve kendi arzu ve heveslerinin düşkünü oldukları için şehirlilerin fena ve bozuk birçok huy ve kötülükleriyle nefislerini lekelerler. Bundan dolayı iyilik yollarından o nispette uzaklaşırlar. Bunlar bu hususlarda o kadar ileri gittiler ki, onların hal ve durumlarında utangaçlık izleri görülmez, onlardan birçoklarının toplantılarında ve konuşmalarında kötü sözler kullanarak söğüp saydıklarını görüyorsun, haya ve utangaçlıkları, bu gibi sözleri büyükleri ve mahremleri önünde söylemelerine engel olmaz. Çünkü kötü olan alışkanlıklar bunları söğmeyi ve fuhuş kabilinden olan işleri açıktan söylemeye ve işlemeye sevk etmektedir. Göçebe ve köy hayatı yaşayanlar ise ancak vücutlarını koruyabilecek miktarda dünyaya düşkün olup, nefis arzularının sebep ve vasıtalarına ve dünya lezzetlerinden hiçbirine ve sebeplerine sahip değildirler. Onların iş ve muamelelerindeki alışkanlıkları da onu göredir. Onların kötü yollara sapmaları ve kötü huy ve ahlâkları şehirlilerinkine nispetle çok azdır. Bunlar tabiî olan iyi hulk ve tabiata yakın ve kötü ve yerilen alışkanlıkların çokluğundan dolayı husule gelen alışkanlıklardan ve bunların nefislerinde yerleşip kalmasından uzaktırlar. Bundan dolayı bunların hallerini ıslah etmek şehirlilerinkine nispetle kolaydır. Bu, açıkça görülen bir şey-

dir. Oturaklık hayatının topluluklar halinde bir araya toplanarak dünyayı imanın en son basamağı ve medeniyetin bozulmaya yüz tutmasının da, kötülüğün ve iyilik ve hayırdan uzaklaşmanın son basamağı olduğu aşağıda açıklanacaktır. Bu açıklamalarımızdan göçebelerin şehir hayatı yaşayanlra nispetle hayır ve iyiliği kabule daha yakın oldukları anlaşılmaktadır. Tanrı kötülüklerden sakınanları sever. Bu açıklamamıza Buharî'nin Sahih'inde nakledilen Haccac'ın Seleme bin Ekva'a söylediği sözleri ile itiraz edilemez. Haccac, Seleme'nin şehri bırakarak göçebe hayatı yaşamak üzere sahraya gittiğini öğrendiğinde ona: "Peygamber çağında Medine'ye göç etmiştin, şimdi arkana ve eski hayatına dönerek bu faziletten mahrum kalmak mı istiyorsun?" deyince Seleme ona: "Hayır, ben nefsimin arzusıyle Medine'yi bırakarak sahraya gitmedim, Tanrının elçisi kendisi bana göçebe hayatı yaşamaya müsaade etti." diye cevap verdi.

Bil ki İslâmiyetin ilk günlerinde peygambere yardım etmek ve onu korumak için, peygamber nerede bulunur ise onunla beraber bulunmak için, Müslümanlara Mekke'den Medine'ye hicret etmek farz edilmiş idi. Fakat göçebe araplara hicret vacip değildi. Çünkü Mekke ahalisinde peygamberi korumak ve ona yardım etmek husus\nda göçebe araplarda bulunmayan bir özellik vardı ki o da nesil ve nesep bakımından peygambere olan yakınlıkları ve bu bağın onları peygamberi korumaya sevk ettirmesi idi. Peygamberle beraber Mekke'den Medine'ye hicret eden arkadaşları

sahraya giderek göçebe bir arap olmaktan Tanrıya sığınılırdı. Çünkü göçebe araplara Medine-ye hicret etmek vacip değildi. Peygamberin arkadaşları olan sahabeler bu şereften mahrum olmak istemiyorlardı. Sa'd bin ebi Vakkas. Mekke'de hastalandığında peygamber: "Ey Tanrım! arkasını kesmeden arkadaşlarımın hicretlerini devam ettir, onları geriye, arkalarına döndürme ve arkadaşlarımı Medine'den ayırma, onlar başlamış oldukları Medine yolculuğunu bırakmadan hicretlerine devam etsinler." diye Tanrıya yalvarmıştır. Hadiste ökçeleri üzerine geri dönme. kaydı vardır. Herhangi bir yere gittikten sonra oradan geri dönmek, ökçesi üzerine dönmek gibidir. Ökçelerine dönmesinler, demek Medine'den ayrılmadan orada yaşasınlar. demektir. Rivayete göre Müslümanların sayısı az olduğu için bu hicret vacip idi. Mekke'nin fethinden sonra Müslümanların sayısı çoğaldığı için hicrete lüzum kalmamıştır, diğer tabirle vücubun sebebi ortadan kalkmıştır. Müslümanlar kuvvet kazanmışlar, Tanrı, peygamberi korumağı kendi üzerine almıştır, bundan sonra hicretin vücubu ortadan kalkmış. Peygamber: "Mekke fetholunduktan sonra hicret yoktur." hadisi ile bunu anlatmıştır. Peygamber öldükten sonra hicretin vücubu sakıt olduğunu bütün bilginler ittifakla kabul etmişlerdir. Çünkü peygamber öldükten sonra arkadaşları olan sahabeler her yere dağılmışlar ve hicretin meziyet ve fazileti ortadan kalkmıştır. Göçebeler arasında yerleştikten sonra Haccac'ın Seleme bin Ekva'a söylediği sözü

peygamberin duasında: "Ey Tanrım! Onları Medine'den ayırma", mefhumunda söylediği hadise uygun olarak söylenmiş bir sözdür. Haccac'ın: "Sen göçebe arap oldun." demesi hicret vacip olmayan göçebe araplardan oldun, manasınadır. Seleme, Haccac'ın her iki sözünü inkâr ederek cevap vermiştir. Çünkü Tanrının elçisi ona göçebe arap olmaya ve Medine'den ayrılmaya izin vermişti. Fakat bu müsaadenin yalnız Seleme'ye mahsus olması mümkündür. Nitekim Huzeyme'nin tanıklığının (şahadetinin) iki adamın tanıklığı yerini tuttuğunu söylemiş (halbuki ancak iki kişinin şahadeti ile bir dava ispat edilir) ve peygamber: "Bir keçi oğlağı kurban kesen Ebu Bürde'nin kurbanı kabul olunduğunu bildirmiş (halbuki oğlak kurban kesmek diğerleri için caiz görülmemiştir) veyahut Haccac, Seleme'yi ancak Medine'den ayrıldığı için azarlamıştır. Çünkü Haccac, Tanrının elçisi öldükten sonra hicretin vücubu sakıt olduğunu biliyordu. Bu takdirde Seleme peygamberin izni ile hicret etmesinin, Haccac'ın tercih ettiği Medine'de yaşamaktan, daha üstün olduğunu söyleyerek cevap vermiş olur. Çünkü peygamber, onun göçebeler arasında yaşamasında bir mana ve hikmet bulmuş olacaktır. Herhalde Haccac'ın: "Göçebe arap oldun!" demesi göçebeliğin ayıplanmış bir şey olduğuna delâlet etmez. Hicretin vucubu, bildiğin gibi, peygambere yardım etmek ve onu korumak içindi, göçebeliğin zemmedilen bir şey olduğundan ileri gelmiyordu. Haccac'ın "göçebe arap olmakla" bu vacibi terk etmekle

ayıplaması da mutlak göçebeliğin zemmedilmiş bir şey olduğuna delâlet etmez. Ötesini her eksiklikten uzak olan Tanrı bilir. Başarılar yalnız O'ndan istenilir.

5 inci FASIL

Göçebelerin şehirlilere nispetle daha şecaatli olduklarına dair.

Bunun sebebi şehirlilerin rahat döşeklerine yan gelmiş, nimetler ve bolluklar içine dalmış, mal ve canlarını korumayı, kendilerini idare ve memlekete hükmetmekte olan vali ve hâkimlerle bekçilere bırakmış olmaları ve kendilerini her taraftan çeviren kale duvarları içine sığınarak nefislerini güven içinde saymış olmalarıdır. Bu suretle kendileri, aileleri ve malları güven içinde bulunduğu için, saldırma korkusu onları heyecana getirmiyor ve avları ürkerek kaçmıyor, yani tamamıyle güven içinde yaşamaktadırlar. Bunlar yanlış ve boş şeylere aldanmışlar; kendilerini güven içinde hissederek silâhlarını bir tarafa atmışlar, böylece yüzyıllar geçmiş ve barınaklarını koruyanların evlâdı, kadınlar ve çocuklar derecesine inmişlerdir. Göçebelere gelince, onlar topluluklardan ayrılarak tenha mahallere çekilip kendi başlarına çöllerde, uzakta yaşadıkları ve sığınacak surları ve kaleleri bulunmadığı için kendilerini, aile ve mallarını korumaya mecburdurlar, onlar

saldıranlara karşı korunma hususunda kendilerinden başka kimseye güvenmezler. Bundan dolayı göçebeler daima silâh taşırlar ve yolda giderken etraflarına bakınarak yollarına devam ederler. Uyumaktan sakınırlar. ancak oturdukları yerde, yahut deve semeri veyahut at eyeri üzerinde hafif bir surette uyurlar. Hafifçe ve korkunç sesleri kulak vererek dinlerler. Kendi kuvvet ve şecaatlerine ve ancak kendilerine güvenerek tek başlarına çöl ve sahralarda dolaşırlar. Şiddet ve kuvvet bunlar için bir yaradılış, şecaat bir karakter olmuş, lüzumunda biri yardım isteyip harekete geçmek üzere çağırdığında bu kuvvet ve şecaatlerini kullanırlar. Şehirliler bunlarla karışır ve bunlarla birlikte sefer ederlerse, bunların çoluk çocukları gibi olurlar. Bu göçebelerle beraber bulundukları zamanda kendilerini müdafaa ve korumak hususlarında hiç bir şeye teşebbüs etmezler ve her hususu göçebelere havale ve teslim ederler. Bu, gözlerle görülmüş bir gerçektir. Etrafı, yönleri, su kaynaklarını, su ve ot bulunan yerleri bulmak ve göstermek hususları hep onlara bırakılır. Bunun sebebini yukarıda açıkladık. İnsan alışkanlıklarının oğludur. Onunla alışıp kaynaşmıştır. Kendi tabiat ve mizacının oğlu değildir. Hayatta alışmış olduğu şeyler onun yaradılış ve tabiatı, onun için bir meleke ve alışkanlık olur. Bu alışkanlıklar insan için bir tabiat ve yaradılıştan gelen bir özellik gibi bir şey olur. Sen bunları insanlar üzerinde sına, bunun benzeri çoktur; doğru olduğunu da anlarsın. Tanrı istediğini yapar.

6 ncı FASIL

Valilerin hüküm ve emirleri altında bulunarak zulüm ve zahmetlere katlanmaları, şehirlilerin kuvvet ve şecaatlerini giderir, ve onları korkaklığa alıştırarak kendilerini korumak kuvvetinden mahrum eder.

Herkes kendi işine kendisi sahip değildir, insanları idare eden ve onlara hükmedenlerin sayısı başkalarına nispetle azdır. İnsanlar çoğunlukla başkalarının hüküm ve iradesi altında yaşarlar. Emir ve hâkim yumuşak kalpli ve adaletli olursa, bunların hüküm ve idaresi altında bulunanlar, zalimcesine olan hüküm ve yasaklara katlanmazlar. Bu hâkimler onları korkutarak ve sıkıştırarak tabiî olan hallerine tesir etmedikleri için, tebaa onların yasakçı olmadığına inanarak tabiatlarında bulunan şecaat ve korkaklıklarını kaybetmeden bu kuvvetleri tabiî hallerinde muhafaza ederler ve korkaklık, tenbellik yoluna sapmazlar. Herhangi bir devlet ve hükümetin idaresi kahır ve şiddete dayanır, (şiddet, merhamet ve şefkate galebe çalar ise) ahalisinin kuvvet ve şecaatleri kırılır. Aşağıda anlatacağımız gibi, zulüm ve şiddetle kırılmış olan kalpler, üşenerek ağır davranmaya mahkûm oldukları için, onlar kendilerini müdafaa ve nefislerini korumak kuvvet ve tabiatını kaybederler. Halife Ömer'in komutanla-

rına kuvvet ve şecaati kaybettirecek muamelede bulunmayı yasak etmesi bunun bir delilidir. Kadisiyye savaşında Tanrının elçisinin arkadaşlarından Zühre bin Huviyye, Acem komutanlarından Calinos'u takibederek öldürmüş, Calinos'un üzerinde bulunan 75 bin altın kıymetinde mal ve eşyasını ganimet malı olarak almıştı. Başkomutan Sa'd bin Vakkas bu eşyayı onun elinden almış ve: "Arkasından takibederek Calinos'u öldürmek için benden müsaade istemeli idin" demiş ve olup biteni bir mektupla Halife Ömer'e bildirerek Ömer'den izin ve müsaade istemişti. Ömer başkomutanın bu hareketini uygun bir hareket telâkki etmedi ve: "Zühre gibi bir kahramana bu gibi muamelede bulunmamalı idin, o, emek sarf ederek bu eşyayı ele geçirmiştir. senin daha yapacağın savaşların var, bu savaşları kazanmak için Zühre ve onun benzerlerine muhtaçsın, sen bu hareketinle onun okunun gezini kırıyor ve kalbini bozuyorsun." dedikten sonra Sa'd' e, elinden aldıklarını Zühre'ye iade etmesini emretti. Mal ve servetlere el koymakla korkutmak ve şiddetli muamele ve zulümlerde bulunmakla tebaa kuvvet ve şecatini büsbütün kaybeder, tebaanın katlandığı eza ve zulümlere karşı koymaktan ümidi kesilmesiyle tebaanın zelil ve hakîr düşeceği şüphe götürmez bir gerçektir ki bu hakîrliğin, şecaat ve bahadırlığı yok edeceği şüphesizdir. Hüküm ve cezaya çarptırmalar edeb öğretmek ve terbiye etmek kabilinden olup, küçük yaşta iken bu terbiye verilir ise, bu terbiye az çok korkutur ve itaate

alıştırır, fakat şecaat ve kuvvete tesir etmez. İşte bundan dolayı çöllerin bir köşesine çekilerek yaşamakta olan göçebe arapların hâkim ve valilerin şiddetli muameleleri altında yaşayanlardan daha şecaatli olduklarını görüyoruz. Bundan başka küçük yaşlarından beri öğretmen ve üstatların terbiyesinde ilim ve hüner, sanat ve din ilimleri öğrenen ve onların terbiyelerinde yetişen kimselerde dahi, bu terbiyenin onların şecaat ve atılganlıklarını çok eksiltmiş olduğu görülüyor. Bu sınıf, az kalsın üzerlerine saldıranlara hiç bir vasıta ile karşı koyamayacak bir hale geleceklerdi. Üstat ve uluların vakarla ve mahabetle dolu olan meclislerinde bulunarak kıraat ve ilimler öğrenen talebenin hali işte böyledir. Buna Tanrı elçisinin arkadaşlarının (sahabenin), din ve şeriat ilimlerini peygamberlerden öğrendikleri çağlarda, bunun onların şecaat ve bahadırlıklarını eksiltmemiş olmasıyle itiraz edilemez. Çünkü onlar insanların en bahadırları ve atılganları idiler. Aynı zamanda şeriatı vazeden Tanrının Elçisi öğretmen olmaktan başka aynı zamanda onların âmir ve hâkimi idi. Tanrı elçisi onlara rağbet ettiren ayetleri okuduğu gibi, onları Tanrının azabıyle korkutan ayetleri de okuyordu. Peygamberin onları terbiyesi sunî bir eğitim olmayıp, Tanrıdan telâkki ettiği din hüküm ve edeplerini öğretmekten ibaretti. İmanla ve Tanrının hak peygamberi olduğuna yakın derecesinde inanarak onlar bu hüküm ve kaideleri öğreniyorlardı. Bundan dolayı bahadırlık ve şecaatleri çok sağlam ve kuvvetli

idi, hüküm ve şiddetin tırnakları onları tırmalamamıştı. Halife Ömer (Tanrı yarlıgasın): "Şeriatin terbiye etmediği ve edep vermediği kimseyi Tanrı terbiye etmemiş ve ona edep vermemiştir" demiştir ki, o, herkesin kendi kendini terbiye etmesini ve kendisine hâkim olmasını çok istiyor ve şariin kulların fayda ve maslahatlarını pek iyi bildiğine yakın derecesinde inandığı için bu sözleri söülüyordu. Din duygusu zayıflayarak insanlar şehir hayatı yaşamaya başladıklarında hâkim ve valiller şiddetli hüküm, ceza ve kaidelerle onları idare etmeye ve din, şeriat öğretim usuliyle değil, sunî bir surette öğretmeye başlandıktan sonra, insanların şecaat ve bahadırlıklarının kuvveti eksilmiştir. Bu açıklamamızdan, devlet ve hükümetlerin hüküm ve öğretimlerinin kuvvet ve şecaati eksiltmekte olduğu anlaşılır. Çünkü bu halde hüküm ve idare eden gerçeğe yabancıdır. Şeriate gelince, bu halde hâkim ve idare zatîdir. Bundan dolayı hükümdarların hükümleri ve öğretimleri şehirlilerin nefis ve kalplerini zayıflatmakta ve şevketlerini kırmaktadır Çünkü bunlar çocukluk ve orta yaştaki çağlarında hükümdar, vali ve memurların hükümlerinin şiddetlerine katlanmaktadırlar. Göçebeler ise hükümetin hükümleri, öğretim ve eğitiminden uzak oldukları için o dereceye inmemişlerdir. Muhammed bin ebi Zeyd bunu göz öünde bulundurarak öğrenci ve öğretmenlere dair olan Hüküm ve Kaideler adlı eserinde kadı Şürayh'ten naklederek, hiç kimse edep vermek maksadıyle ço-

cuklara üç kereden fazla kamçı ile vurmamalıdır, der. Bazıları edep vermek üzere çocuklara üç kereden fazla vurmamak hakkında Tanrının elçisine vahiy geldiği çağda, uyuklama haleti husule geldiğinde, üç kere horlamış olmasından istidlâl etmiş ise de, bu, yerinde bir delil teşkil etmez. Çünkü vahiy geldiği çağdaki bu uyuklama haleti bizim bildiğimiz öğretimden çok uzaktır. Tanrı hâkimdir, O her nesneyi bilir.

7 nci FASIL

Ancak arkalarında kendilerini koruyacak boy ve uruğları bulunanlar göçebelik hayatı yaşayabilirler.

Bil ki her eksiklikten uzak olan Tanrı insanların tabiatlarını hem iyilik hem kötülük üzere yaratmıştır. Tanrı Kur'anda bunu: "Biz ona iki yüksek yolu (hak ile bâtılı) göstermedik mi?" (Kur'an, S: 90, A: 10) Ve: "Nefis ve onu düzenleyerek ona fısk ve fücurunu ve Tanrıdan sakınganlığı ilham eden Tanrı hakkı için." (Kur'an, S: 90, A: 7-8) ayetlerinde buna işaret etmiştir. İnsanın tabiatında şehvet ve kötülüğe meyil arzusu daha kuvvetlidir. Ayette anlatıldığı gibi, insan itiyatlarının otlaklarında otlayarak dini kendisine örnek ve kalbini terbiye edip iyilik yoluna girmez ise, kalbi hayırdan ziyade kötülüğe meyleder. İnsanların çoğunluğu işte böyledir. Ancak Tanrının kendisini hayırlı yola girmeye mu-

vaffak ettiği kimseler bundan müstesnadır. Birbirine zulmetmek ve tecavüzlerde bulunmak insanlar için bir hulk ve karakter olmuştur. Hükümet kuvveti engel olmadığı takdirde insan gözü ilişen her nesneye el uzatmak ister ki şair (Ebu Tayyib Mütenebbi) şu beytinde bunu pek güzel anlatmıştır:

Zulüm insanlar için bir hulk ve karakterdir. Afif bir kimseye rasgelir isen, o ancak bir sebepten dolayı zulmetmiyor. Şehirlerle kasabaların ahalisi birbirine düşmandır. Ancak hükümet ve hâkimler idareleri altında yaşayanları ellerinden yakalayarak birbirine tecavüzde bulunmalarına mani olmaktadırlar. Sahibi serkeş atı hayvanın demirden olan gemini çekerek idare ettiği gibi, onlar da hükümetin kahır ve şiddetli hüküm ve kaideleri ile, ahalisini zulüm ve saldırganlıktan alıkoymaktadırlar. Ancak zulüm hâkimin kendisi tarafından yapılırsa, o bundan müstesnadır. Bu yasak ve yasakçılık surların iç taraflarına aittir. Ahalisi gafil bulunduğu bir çağda, şehir ve kasabaların dışarısından geceleyin ansızın yapılan saldırışlara kalelerin sur ve duvarları engel olmaktadır. Gündüzleri karşı koymaktan aciz bulunduklarında dahi kalelerin surları engel olur veyahut hazırlıklı bulunduğu takdirde, devletin yardımcıları olan savunma kuvvetleri bu saldırışları püskürtür. Göçebe olan boy ve uruğlara gelince, bunların aralarındaki çekişmelere, hepsinin kalbi onların vakar ve ululuğu ile dolmuş olan şeyhlerinin ve büyüklerinin müdahalesiyle son ve-

rilir. Bu şeyhler; onların yasakçıları ve hâkimleri olup, onların birbirine zulmetmelerine ve saldırmalarına engel olurlar. Göçebelerin toplu bir surette indikleri konak yerlerini ve mahallelerini o uruğların şecaatleri ile tanınmış bahadır ve gençleri düşmanlarının saldırmasından korurlar. Fakat bunların uruğları korumalarına ancak bir nesepten gelen akrabalardan oldukları takdirde güvenilebilir. Çünkü bunların şevketleri, ancak bir nesep ve nesilden gelmekle kuvvet kazanır ve bu takdirde onların kuvvet ve kudretinden korkulur ve bunlardan her birinin kalbinde, kendi kavminin düşmanlarına karşı bir heyecan ve yanıklık husule gelir. Bu; Tanrının kulların kalplerinde akrabaya karşı uyandırdığı sevgi ve esirgeme duygusu olup, insanlar için tabiî yaradılıştan gelme bir halettir. Bu duygu sayesinde insanlar birbbirlerine yardım ederler ve arka olurlar. Bu sayede düşmanlarının onlardan korkusu artar. Kur'anda Yusuf'un kardeşlerinin babalarına: "Biz onun koruyucusu iken Yusuf'u kurt yer ise biz bedbaht ve aciz insanlardan oluruz." (Kur'an, S: 12, A: 14) demelerine dikkat et. Bunun manası: "Onun arkasında onu koruyan kardeşleri bulunduğunda, kimse o adama tecavüz etmek vehmiye kapılamaz, demektir ve ayetten de bu anlaşılmaktadır. Nesepleri başka başka olan kimseler arasında kardeşlik bağı bulunmadığı için, savaş çağlarında başlarına felâketler geldiğinde, hamiyetleri kaynamaz, bundan dolayı birbirine yardımlaşmaları ve arka olmaları zayıf olur, her-

kes kendi hayatını korumayı düşünür; korkarak ve arkadaşlarını bırakarak savaş meydanından çekilir gider. Bundan dolayı bir nesilden gelmeyenler çöl ve sahralarda yaşamak imkânını bulamazlar. Çünkü bu gibiler sahrada yaşadıkları takdirde diğer kavimlerin bir defada yutulan lokmaları olurlar. Bir yerde yaşamanın müdafaa ve korunmaya muhtaç olduğunu iyice anlamış isen, peygamberlik ve devlet kurmak, bir fikir ve işe çağırma gibi insanları bir araya toplamak için gerekli olan her işin müdafaa ve himayeye dayanmakta olduğunu da anlamış olursun. İsyan ve karşı koyma insanlar için tabiî bir halet olduğundan, yukarıda andığımız gibi, bir nesepten gelenlerin müdafaa ve koruması savaştan başka bir vasıta ile mümkün değildir. Savaş bir zarurettir. Sen, aşağıda anacağımız mesele ve olayları kavrayabilmek için bu sözlerimizi kendine rehber edin, insanlara doğru yolu ancak Tanrı gösterir.

8 inci FASIL

Kavimlerin şevket ve kudret kazanmaları ancak nesep bağı ile birbirine bağlanmaları veyahut buna benzer müşterek bir bağ sayesinde olabilir.

Hısımlık ve akrabalık bağı, az bir kısmı müstesna olmak üzere, insanlarda tabiî ve yaradılıştan gelen bir halettir. Herhangi bir zulme uğradığı veyahut bir felâkete maruz bulunduğu za-

man, diğerleri kendilerinde bir yakınlık ve hakirlik duyar, akrabalarının başına gelen bu felâkete engel olmak ister; bu, insanlarda tabiî bir halettir. İki aradaki nesep bağı birlik ve bitişiklik husule getirecek derecede yakın ise, akrabalık pek açık bir surette gözüktüğü için, birbirine yardım etmeleri ve arka olmaları da o nispette kuvvetli olur. Nesep az çok uzaklaşır ise, iki aradaki akrabalık bağlarının bir kısmının unutulmuş olması mümkündür. Haberler birçok vasıtalarla nakledilmiş ve şecere uzanmış olduğundan, şecereler unutulmuş, kardeşlik bağından yalnız bir şöhreti kalmış olabilir. Bu takdirde o nesebe herhangi bir bakımdan mensubolan kimse, kendi nesebinden gelenin zulüm ve tecavüze uğramasından dolayı kalbinde yakınlık ve hakirlik duyarak bu mevhum olan akrabalık hak ve hukukunu ödemek üzere, zilletten ve hakir düşmekten sakınarak akrabasından sayabildiği kimseyi müdafaa etmek üzere harekete geçer. Köle sahiplerinin kölelikten azadettiği kimsenin üzerindeki hak ve hukuku[65] ve himayesine aldığı kimsenin hamisi üzerindeki hak hukukun[66] dahi bir nevi akrabalık kabilinden olup, azatlısı veyahut himayesine aldığı kimse herhangi bir zulüm ve tecavüze uğrar ise, hamiyeti kaynayıp, zelil ve hakir düşmekten sakınarak, azatlılarını ve azatlıları da onları veyahut himayelerine sığınanları müdafaa ve korumak üzere harekete geçerler ve yardımlarına koşarlar. Azadeden ile azat edilen ve himayesine alan kimse ile himayesine sığınan kimse arasındaki kaynaşma ve bağlılık

nesep bağına benzer ve ona yakın bir hal ve bağlılık doğurur. Bu açıklamadan sonra Tanrı elçisinin: "Siz neseplerinizi ve akraba ve kardeşlerinizin şeceresini birbirinize bağlayacak derecede öğreniniz." sözünün manasını anlarsın ki nesil ve nesebin faydası kardeşlik bağını ve akrabalık hak ve hukukunu muhafazaya hizmet edecek derecede olanıdır ve bundan fazlası lüzumsuzdur. Çünkü nesep vehmi bir bağ olup, onun hakikati yoktur. Hadiste bundan fazlasıyle iştigalin faydasız olduğuna işaret edilmiştir. Nesep bağları (şecereler) belli ve açık derecede ve şüphe götürmez bir halde zaptedilmiş ise, yukarıda anlattığımız gibi, akrabalardan biri zulüm ve tecavüze uğrar ise, öteki kardeşlerin hamiyetleri kaynar, zelil ve hakir düşmekten sakınarak onun hak ve hukukunu korurlar. Uzun zamanlar geçtiği için şecere uzamış olduğundan, haberler birçok vasıtalarla ağızdan ağıza nakledilir ise, hamiyetin kaynaması zayıflaşır. Nesebin faydası azalır ve nesep ile uğraşmak için boşa emek sarf edilmiş olur. Bu neviden olan hikâyelere dalmak yasak edilmiş, boş şeylerle iştigal kabilinden sayılmıştır ki bilginler nesep bilgisi hakkında: "O ilmi öğrenmenin faydası, onu bilmemenin zararı yoktur." demişlerdir. Nesep zaptedilmeyerek açıkça belli olmaz ise, ensap ilminde birçok vasıtalarla nakledilen hikâyeler kalibinden olur. Birbirine yardımlaşmaktan ibaret olan fayda ve kıymetini kaybettiğinden, bilinmesiyle bilinmemesi de eşit olur demektir.

9 uncu FASIL

İnsanların birbirlerine yardım ederek ve birbirlerini koruyarak kuvvet ve kudret kazanmalarının (asabiyet'in) bir amili olan açık nesebin ancak çöl ve sahralarda göçebelik ederek ilkel bir hayat yaşayan Araplar ve onların benzerleri olan kabileler arasında muhafaza edilebileceğine dair.

Yardımlaşma ve birbirini korumaya hizmet eden nesep şecerelerinin çöllerin ve sahraların ıssız köşelerine çekilerek iptidaî bir hayat yaşayan Araplar ve onların benzerleri olan kavimler arasında muhafaza edilmesi, onların zor geçinmelerinden, darlık içinde yaşamalarından ve yurtlarının ekonomik durumundan ileri gelmiştir ki zaruret ve ihtiyaç onları bu tarzda yasamaya mecbur etmiştir. Geçinme vasıtalarının başta geleni deve olup, onu üreterek yaşamaları ve ondan istihsal ettikleri maddelerle hayatlarını temin etmeleri arapları ve onların benzeri olan kavimleri çöllere ve sahralara çekilerek yaşamaya mecbur etmiş, bunlar için bu hayat bir zaruret olmuştur. Yukarıda anlattığımız gibi deve, çöl ve sahralara mahsus nebatlarla geçinmeye, doğurması ve türemesi için de çöllerin sıcak, kum ve havasına muhtaçtır. İşte devenin bu hali arapları ve onların benzeri olan kavimleri bu hayata sevk etmiştir. Çöller ise darlık ve açlık yeridir. Onlar

bu hayata alışmışlar, onların nesilleri bu tarzda terbiye görmüş, bu yaşayış onlar için bir hulk ve tabiat olmuştur. Diğer kavimlerden hiç biri onlarla bu hayatı bölüşmek istemez. Bu göçebeler bu yaşayışa alışmış oldukları için bu hayatı bırakmak ve bu çöllerden kaçmak imkânını buldukları takdirde dahi, çöllerini ve hayatlarını bırakmazlar. İşte bu sebeplerden dolayı araplar başkaları ile birleşerek dahi neseplerinin karışmamasından ve bozulmamasından emindirler. Nesepleri daima mahfuz ve açık bir surette bellidir. Bu hakikat Muzar bin Nizar'dan dallanmış olan Kureyş, Kinane, Sekif, Beni Esed, Huzeyl ve bunlarla komşu olan Huza'a uruğlarında pek açık bir surette görülür. Çünkü bunlar çöllerin darlıkları içinde ve ekin ekilmeyen yerlerde yaşadılar. Şam ve Irak'ın mahsuldar yerlerinden, katık ve hububat istihsal edilen sahalardan uzaklaştılar. Bundan dolayı onlar diğer kavimlerle karışmaktan kaçındılar ve onların neseplerinde karışıklık vukua geldiği de duyulmamıştır.

Himyer ve Kehlan'dan gelen Lehm, Cüzam, Gassam, Tayyi, Kuzaa ve İyad gibi mahsuldar bölgelerde ve katık, hububat istihsal edilen yerlerde yaşayan arapların nesepleri ise, komşuları olan başka kavimlerle karışmış, neseplerine yabancı unsurlar sokulmuştur. Bunlardan her birinin nesebi, bildiğin gibi, ihtilâflıdır. Bu karışıklık onların acemlerle karışmasından ileri gelmiştir. Acemler aile, sülâle, boy ve dallarına yabancı unsurlar karışmamasına dikakt ve itibar etmezler.

Çünkü nesebin muhafazası ancak Araplara mahsus bir özelliktir. Halife Ömer (Tanrı onu yarlıgasın): "Neseplerinizi öğretiniz, Sevad'ın yani Irak'ın kasaba ve köylerinde yaşıyan Nabatlar gibi olmayınız ki onlardan birinden asıl ve nesebi sorulduğunda o: "Filân köydenim" diye cevap verir." demekle araplara neseplerini korumayı emretmiştir. Adları geçen uruğlar ise, verimli, bolluk ve hoş olan bölgelerde yerleşerek oraların ahalisi ile çok karıştıkları ve onlara meyil ve onlarla ülfet ettikleri için nesil ve nesepleri yabancılarla çok karışmıştır. İslâmiyetin ilk çağlarında memleketler fethetmek ve İslâmiyeti yaymak için yabancı illere, fethettikleri veyahut korumak üzere yerleştikleri yerlere nispet edilirler, meselâ Cünd-i Kinnesrın ve Cünd-i Dimeşk ve Cünd-i Avasım, yani Kinnesrin ordugâhı ve Şam ordugâhı ve Avasım ordugâhı askerî adı ile anılırdı. Endelüs fetholunduktan sonra, orada da ordugâhlarına nispet edildiler. Bu intisaplar onların neseplerini terk etmelerinden ileri gelmiyor, bu intisapla ancak oralarını fethettikten sonra yurt edindikleri bu bölgelere olan ihtisaslarını anlatıyor ve bu neseplerine üstelik olarak kullanılan bir belgeden başka bir şey değildir. Onlar komutanları katında bu nispetlerle birbirinden ayrılırlardı. Fakat gitgide şehirlerde acemler ve başka kavimlerle karıştıkları için nesepleri büsbütün bozuldu. Bunun bir sonucu olarak birbirine yardım ve birbirini korumaktan ibaret olan nesebin ve akrabalığın (asabiyetin) faydaları dahi kayboldu.

Yabancılarla karışmak neticesinde uruğların fertlerini birbirine bağlayan nesep bağları — şecereler — altüst oldu, eskidi ve unutuldu. Nesepler ancak yabancılarla karışmadan çöl ve sahralarda göçebe hayatı yaşayan göçebeler arasında eskisi gibi muhafaza edildi ve baki kaldı. Yeryüzündeki her varlığa ve yeryüzünde yaşayan insanlara Tanrı varis olur.

10 uncu FASIL

Nesepler nasıl karışır?

Bil ki nesepler, diğer uruğların akrabalık bağları veya ittifak aktederek andlaşma veya "vela", yani azadetme veya uruğlardan birinin himayesine sığınma veya kendi uruğlarında bir suç işledikten sonra cezaya çarpılmaktan kurtulmak üzere diğer uruğlara gelerek kendisinin onların nesebinden olduğunu iddia ederek, o uruğun hamiyet ve kardeşlik bağından istifade ile kısastan[67] veyahut diyet [68] ödemekten kurtulmak maksadıyle veya herhanki başka bir sebepten dolayı diğer bir uruğa intisabetmekle nesep değişir ve karışır. Nesebini bu suretle değiştirmek sonunda o uruğun kardeşlik hamiyeti ve şefkatinden korumasından faydalanır ise, nesep sabit olmuş imiş gibi olur. Çünkü o, veyahut başka bir nesebe intisaptan maksat, ancak o nesebin aralarında cari olan hüküm ve kaidelerden faydalanmaktır, diğer bir uruğa intisabetmek sure-

tiyle bu hüküm ve kaidelerden faydalanmakla o nesebe gerçekten intisabetmiş gibi olur. Bundan başka zamanlar geçmekle mensubolduğu ilk nesebi unutulur. Bu nesebi bilen ensap bilginleri de ölmüş olur. Bu tarikle çoğunluk nesebini bilmez. Gerek Cahiliyet ve gerek İslâmiyet çağında, arap ve diğer kavimlerde nesep şecereleri bir daldan diğerine nakloluna gelmiş, bir kavmin nesebi diğerlerinin nesepleri ile karışmıştır. Münzir sülâlesinin mensubolduğu Münzirî'lerin ve başkasının nesepleri hakkında ihtilâfları gözden geçirir isen, bunu biraz daha anlarsın. Becile uruğunun Arfece hakkındaki muamelesi de bu kabildendir. Halife Ömer, Arfece'yi onlara vali tayin ettiğinde onlar: "Arfece'nin aslen kendi uruğlarından olmayıp, başka uruğdan gelip kendilerine intisabetmiş olduğunu söyleyerek, onun yerine Ceriri tayin etmesini rica ettiler. Ömer Arfece'den bunu sorduğunda Arfece: "Ey mümiııer emiri, onlar doğru söylüyorlar, ben Ezb uruğundanım, kavmim olan Ezdler arasında benden öcünü (kısasını) almaları icabeden bir suça katlandıktan sonra, kavmim arasından kaçarak onlara sığındım." diye cevap verdi. Bundan Arfece'nin Becile uruğuna nasıl karışmış ve onların neseplerine nasıl intisap iddia etmiş olduğuna dikkat et! Bu adam ki, o kavmin başkanlığına bile geçmek mertebesine gelmiş, aralarından bazıları bunu bilmemiş ve bundan gaflet etmiş, uzun zamanlar geçmiş olsa idi tamamıyle unutulur, her cihetten onlardan sayılır ve başkanları olurdu. Bu-

nu anla. Yüce Tanrının yaratıkları hakkındaki sır ve hikmetlerini düşün. Çağımızda ve bundan önceki çağlarda bunun benzerleri çok olup, nesepler birbirine karışmıştır. Tanrı fazl ve keremi ile kullarına doğru yolu gösterir.

11 inci FASİL

Asabiyet sahibi olan uruğlarda başkanlığın devamlı bir surette, o nesepten gelen sülâlelere mahsus olduğuna dair.

Bil ki her uruğdan gelen her boy ve batın kendi aralarında umumî bir nesep ve akrabalık bağları vardır. Bunların akrabalıkları yakınlarında bir aşiretten veyahut bir sülâleden veyahut bir atanın oğullarından gelen kardesler gibi olmak bakımından, birini diğerine daha kuvvetli bir surette bağlayan nesep ve akrabalık bağları vardır. Bunların akrabalıkları yakın veya uzak amca oğullarının hallerine benzemez. Bunlar kendilerine mahsus nesepleri cihetinden birbirine daha kuvvetli bir surette bağlıdırlar; üstelik olarak da umumî nesepte de bütün uruğun ortağıdırlar. Bundan dolayı bunlar hem kendi yakın akrabalarının hem de umumî nesebe intisapları bakımından olan akrabalığın yardım, hamiyet ve korunmasından istifade ederler. Fakat özel nesep cihetinden olan akrabalık daha yakın, bundan dolayı da bunlara başkanlık belli bir sülâleye mahsus olup, uruğun bütün diğer boyları başkanlıktan

mahrum olurlar. Başkanlık (riyaset) kuvvet, kudret ve galebe ile olduuğndan kudret ve galibiyeti temin etmek için, özel olan bu nesepten gelen sülâlenin diğer boy ve batınlar göre üstün ve kuvvetli olması gerekir ki, ancak bu takdirde bu sülâle bütün uruğa başkanlık edebilsin. Başkanlık için bu bir şart ise, o kavmin başkanlığı daima kuvvetçe üstün olan bu boydan gelen sülâlenin elinde kalır. Başkanlık bunların elinden çıkarak kudret ve üstünlükte bunlardan aşağı derecede olanların ellerine geçtiği takdirde, kuvvetçe aşağı derecede olan bu sülâlenin o uruğa (veyahut o kavme) başkanlığı devamlı olmaz. Başkanlık daima uruğun bir dalından diğerinin eline geçer, herhalde ancak zayıfın elinden daha kuvvetlisine geçecektir. Çünkü başkanlığın kudret ve üstünlüğe dayandığını yukarıda anlatmıştık. İçtimaî haller ve nesil bağları, nesepten gelen hamiyet, kudret ve yardımları insan bedeninin terkibine ve vücuttaki mizaca benzer ki, mizaçta dört unsur, yani safra, balgam, sevda ve kan birbirinin dengi olup, unsurlardan biri galebe çalmaz ise, o varlık hayata salih değildir, varlık için bu unsurlardan birinin galebesi şarttır, unsurlardan biri üstün gelmediği takdirde vücudun terkibi tamam olmaz. Nesillerin hamiyet ve yardımlaşmakla kudret kazanmalarının galebe ve üstünlüğün şart olmasının sebebi işte budur. Yukarıda anlattığımız gibi, başkanlığın süresi için hükümdarın mensubolduğu sülâlenin kudretli olmasının bir şart olduğunun sır ve sebepleri işte budur.

12 nci FASIL

Kudret ve şevket sahibi olan kavim ve uruğlara ancak kendi kavminden olanların başkanlık edebileceklerine dair.

Çünkü başkanlık ancak asabiyet, yani kuvvet ve üstünlükle kudret ve üstünlük ise ancak bir kavim veyahut uruğun hamiyet, himaye, kudret ve yardımı sayesinde olabilir ki, biz bunu yukarıda anlatmıştık. Üstelik başkanlık edebilmek için başkanın mensubolduğu asabiyyetin diğer asabiyyetlere, yahut o uruğun boyu ve dalları diğer boy ve dallarına sıra ile galebe çalmış olan boy ve daldan gelmiş olması da şarttır. Çünkü o kavim veya o uruğun diğer boy ve dalları ancak başkanın mensubolduğu boy ve dalın kudret ve üstünlüğünü duyduklarında, bu kudret sahibi olan başkanın buyruk ve yasaklarına itaat ederler. Aslı o uruğdan olmayıp da (yukarıda andığımız sebep ve vasıtalardan biri ile) o uruğa intisabetmiş olan kimse, o uruğun arasında kudret ve şevket sahibi olamaz, çünkü o, herhangi bir sebeple kendi uruğundan ayrılarak ve dışardan gelerek bu nesebe intisabetmiştir, nihayet o kimse o kavmin azaltısı veya o kavme sığınmak veyahut onlarla anlaşma yapmak suretiyle onların himayesine girmiştir. Bu intisap, bu sığıntıya kudret ve şevket temin edemez. Bu iş şüphe götürmez bir gerçektir. O kavim ve uruğa sığınan kimsenin uzun zaman geçmesiyle onun eski nesebi unutulmuş ve

bu uruğa karışarak onların neseplerinden sayılmış ve onların özelliklerini kendisinde toplamış olduğu farz edilir ise, onun bu karışma ve intisaptan önce, kendisinin, ata ve babalarının o uruğa başkanlık etmiş olmaları tasavvur edilemez. Halbuki bir kavme başkanlığın, bir sülâleden gelenlere babalarından geçmiş olması şarttır ki, o kimsenin o uruğun hamiyet, kudret ve yardımı ile başkanlığı taayyün etsin. Sığıntıya gelince, onun diğer uruğdan gelerek bu nesebe intisabı şüphesiz, o vakitler, o uruğca belli olduğu için, sığıntılığı o kavmin başkanı olmasına engel olmuştur. Bundan dolayı o kavme intisabı çağında başkanlık o sığıntıdan gelen nesle intikal edemez. Yukarıda anlattığımız gibi başkanlık için kudret ve üstünlük gerekli olduğu için, başkanlığa müstahak olanlardan onların oğullarına da bu kudret ve yardım sayesinde intikal etmiş olması şarttır. Uruğ ve boyların emirlerinden birçoğu, kavim ve uruğlar arasında fazilet ve meziyetleri veya cömertlik ve bahadırlıkları ile tanınmış olan şerefli nesil ve neseplere intisabetmeyi arzu ederek, kendi kavim ve uruğlarının neseplerini bırakırlar ve şeref kazanmak maksadıyle şerefli ve meziyetli nesepler den geldiklerini iddia ederler. Fakat bunlar bu iddialarının hâkim oldukları (yahut olacakları) kavme olan başkanlıklarının tenkit ve ta'nı icabettireceğini düşünmezler. Bu gibi iddialar çağımıza kadar devam etmiştir. Berberlerden olan Zenate'lerin arap kavminden olduklarını iddiaları bu cümledendir. Beni Ze'ban'ın ve Zagbe uru-

ğunun bir dalı olan Beni Amir'den olduklarını iddia etmeleri de bu cümledendir. Halbuki onların nesepleri Salim ile Beni Şerid'e ulaşrı. Ataları, tabut yapan bir marangoz olup, Beni Selim uruğundan ayrılarak Beni Amir uruğuna gelmiş, onlarla karışmış, onların nesebine intisabetmiş, onlara başkan bile olmuş ve Hicazî nispeti ile tanınmıştır. Abdülkavi bin Abbas bin Atiyye bin Tuçinoğullarının, ulu olan Abbas bin El-Muttalib nesline intisap şerefini kazanmak ve Abdülkavi'nin babası Abbas bin Atiyye'nin adını Abbas bin Abdülmuttalib adı ile karıştırarak, bu nesebi iddia etmeleri bu kabildendir. Çünkü bunlar devletlerinin ilk kuruluşundan beri Abbasilerin düşmanları olan Fatımî'lerden İdris ve Ubeydilere biate çağırılmışlardır. Bu durumda Abbasilerin biri Afrika'ya gelebilir mi? Oğullarının, Kasım oğullarından olmaları meşhur olduğuna dayanarak, kendilerinin İdrisoğullarından olduklarını iddia etmeleri asılsızdır. Halbuki bunlar kendi dilleri ile (Zenata dilinde oğul manasına gelen) Zenata ent Kasım — Zenata Kasım'ın oğlu derler, o halde bunlar Kasım'ın, Kasım bin İdris'in veyahut Kasım bin Muhammed bin İdris'in kendisi olduğunu nasıl iddia edebilirler? Kasım'ın Abbasîlerden olduğu doğru olduğu takdirde, Kasım, kendi devleti toprağından kaçarak İdris'lere sığınmış oluyor, bir sığıntının sahralarda başlarına geçerek onlara başkan olması nasıl tasavvur olunabilir? Bu Kasım adından ötürü husule gelen bir yanlışlıktan başka bir şey değil-

dir. Çünkü İdrisîlerden Kasım adını taşıyan birçok zatlar gelip geçmiştir. İşte bundan dolayı onlar kendi Kasım'larının bu Kasımlardan biri olduğu vehmine kapılmışlardır. Üstelik Zenata'dan olan bunlar, bu nesebe intisaba muhtaç değildirler. Çünkü bunlar hükümdarlığı kendi kavimlerinin hamiyet ve kuvveti ile elde etmişlerdir. Bunların Alevîlik veyahut Abbasilik iddiasına ihtiyaçları olmadığı gibi herhangi bir nesebî iddiaya da muhtaç değil idiler. Bu kabilden nesep iddiasına sevk edenler hükümdarların arzularına uyarak ve onlara yaranarak yaklaşmak isteyenler olup, bunlar bunu halk arasında yayarlar ve nihayet bu iddiayı reddetmek zorlaşır. Zenata'lar hükümetini ilkönce kurmuş olan Yağmras bin Zeyyan'a bunu, yani onun Alevîlerden geldiğini söylediklerinde o bu iddiayı red ve inkâr etmiş ve kendinin ana dili olan Zenata dili ile: "Biz dünyevî olan hükümdarlığı nesep sayesinde değil, ancak kılıçlarımızın kuvvetiyle elde ettik. bu işlerimizden dolayı ahirette ecir ve sevaba nail olmamız Tanrının iradesine bağlıdır." diyerek Alevî nesebinden olmasıyle ona yaranmak isteyen yardakcıların bu telkinlerini reddetmiştir. Bunu bana söylediler.

Zugbe uruğundan ve Beni Yezit boyuna mensubolan Sa'd oğullarının şeyhlerinin. kendilerinin Ebu Bekir Sıddık'ın (Tanrı onu yarlıgasın) evlâdından ve Tucin'lerden Beni Yedlelten'in şeyhlerinin, kendilerinin Süleym uruğundan ve Riyah'ın şeyhleri olan Zevavde'lerin Bermekî'lerden ve doğuştaki Tayyi, emîrlerinden Muhenna oğullarının

dahi, bize haber verdiklerine göre, Bermekî'lerden olduklarını iddiaları da bu cümleden olup, doğru bir iddia değildir. Bu gibi nesep iddialarının benzerleri çoktur. Fakat emîr ve hükümdarların kendi kavimlerine olan başkanlıkları bu gibi iddilarda bulunmalarına engeldir. Başkanlık edebilmeleri için bunların nesil ve neseplerinin açık bilinmesi ve mensup oldukları boyun en kudretli boylardan olması gerektir. Sen buna dikkat et, yanılmalardan sakın. Müvahhidin'in Mehdi'nin nesebini Alevîlerin nesebine ulaştırmasını bu kabil yanlışlıklardan saymaktan sakın, çünkü o, kavmi olan Herseme (Herime) arasında başkanlık eden bir asıldan gelmemiş, Mehdi ancak bilgisi ve takvası ile tanındıktan ve Masamide uruğu onun davetini kabul ettikten sonra başkanlık mevkiine geçmiştir. Bununla beraber Mehdi nesep cihetinden orta derecede şerefli olan bir asıldan gelmiştir. Gaybi ve hazını ancak Yüce Tanrı bilir.

13. üncü FASIL

Asîl bir aileden ve şeref, asalet sahibi olmanın gerçek anlamıyle (asabiyyet) kudret ve şevket sahibi olan sulâlelere mehsus bulunduğuna ve bunlardan başkalarını asalet ve şeref vasfı ile tevsifin teşbihî, mecazî anlamda olduğuna dair.

Şeref ve asalet ancak birtakım özelliklerle olur. Şeref ve şan (veyahut asalet), kavim ve nesilleri arasında saygı kazanmış, şeref sahibi ba-

ba ve atalardan doğmakla kazanılır. Bu babalardan doğmuş olanlar da ancak onların fazilet ve üstünlükleri sayesinde şeref kazanırlar. İnsanlar bu asaletli insanlardan doğma ve türeme hususunda madenlere benzerler. Nasıl ki, madenlerin çeşitleri çoktur. Tanrı Elçisi: "İnsanlar ahlâk ve özellikleri itibariyle türlüce olup, onlar bu halleri ile madenlere benzerler, insanların cahiliyet çağında hayırlı olanları İslâmiyeti kabul ettikten sonra, ilim alanında da bilgin olurlar ise, bunlar İslâmiyet çağında daha hayırlı ve şerefli insan olurlar." diyerek insanların ahlâk ve fazilet alanındaki dereceleri türlüce olduğuna işaret buyurmuştur. Demek ki, asalet nesil ve neseple kaimdir. Nesil ve nesebin faydası da insanlar arasında mensubolduğu uruğun kudret ve şevketi ile birbirine yardımlaşmayı temin etmesi olduğunu yukarda anlatmıştık. Demek ki bir kimsenin nesebi temiz ve şerefli ve akrabaları kudretli olursa, o kimseyi tecavüzlerden korurlar. Nesebi ne kadar şerefli olur ise, o nispette heybetli olur. Nesep şecerelerinde şerefli ve ulu kimselerin çok olması nesep ve o nesebe mensubolanların şan ve şerefini yükseltir, sülâlelerin şeref ve faziletleri kudret ve şevketinin farkıyle türlüce olur. Çünkü şeref ve asaletin bütün sırrı bu noktada toplanmıştır. Bundan dolayı arkalarında kudret ve şeref sahibi yardımcısı olmayan ve tek başlarına yaşayanların asaleti, ancak mecazî manasıyle olabilir. Onlar bu asaletin kendilerinde bulunduğu vehimine kapılır iseler, bu süslü bir iddiadan baş-

ka bir şey değildir. Şehirlilerdeki asaleti dikkatle düşünür isen, şehirli ata ve babalarından hayırlı adamları saymaya başlar ve ailesinin rahatlık ve sükûnet içinde afiyet üzere yaşamış olduğunu anlatır. Bu ise nesebin hikmet ve faydasına aykırı başka bir şeydir. O ancak babalarını sayar ve buna asalet adını verir. Bu ancak mecazî manasıyle şeref ve asalet olup, iki aradaki bağ ise biri arkasından diğeri olmak üzere, arka arkaya hayırlı yola sapmış olan babalarını saymaktan ibarettir. Gerçekten ise, bu bir şeref ve asalet değildir. Şehirlerde yaşamakla kendilerine yardım eden veya kendilerini koruyan akrabalarını kaybedenlerin bu iddiaları ancak bir öğünmeden ibaret kalır. Şehirlinin şeref ve asalet saydıkları bu bağ, lûgat manasıyle doğru olduğu takdirde dahi, gerçek asaleti anlatmaz. Bunlardan meşhur neseplere intisap edenlerin ilk çağlarda kudret ve şevket sahibi ve kendilerini himaye edecek birçok akrabaları bulunmuş ise de, sonradan mensupoldukları boy, şehir ve kasabalara dağılarak yabancılarla karışmış olduğu için, boy ve uruğ kudret ve şevketini kaybetmiştir. Fakat o nesil ve nesepden gelenlerin bakiyesi olan bu zayıf ve acizlerin ata ve babalarının kudret ve şevketleri hülyası dimağlarında yer tutmuş olduğu için, onlar kendilerini yine asalet sahibi olan eski ailelerden sayarak öğünürler. Arap ve arap olmayan kavimlerde eski çağlarda büyük şeref sahibi kudretli sülâlelere mensub olan şehirlilerden birçok kimseler bu hülyaya kapılmışlardır.

fakat bu bir laftan ibarettir. Bu şehirli ailelerin eski şeref ve kudretleri; özellik ve üstünlükleri olabilir. Fakat bunlar şehirlerde yaşayarak şehirlerin yabancı kalabalıkları ile karışmış oldukları için, onlar bu asaleti kaybetmişlerdir. Yalnız bunların kalblerinde bu asaletin hülyası baki kalmış olduğundan, kendilerini bu eski asaletli sülâlelerden sayarlar. Bu hülya en çok İsrail oğullarının (Yahudilerin) kalblerinde yer tutumuştur. Çünkü bunların eski çağlardan dünyanın en eski ve asaletli kavmi sayılan şerefli sülâleleri vardı. İbrahim çağından, din ve şeriatlerinin kurucusu olan Musa'ya kadar, bunların neslinden birçok peygamberler gelmiş, üstelik kudret ve şevket sahibi olmuşlardır. Aynı zamanda Tanrı, va'detmiş olduğu devlete onları sahip kılmıştır. Fakat sonradan Yahudiler bunların hepsini kaybetmişler, zillet ve hakîrliğe mahkûm olmuşlar, onlara yeryüzünde sürünmek mukadder olmuş, küfürlerinden dolayı binlerce yıl kölelik ve düşkünlük içinde yaşamışlardır. Onlar şimdi de bu hülyaya kapılmış bir haldedir. ve: işte bu benim Harunum, işte bu kimse Kabil, bu da Yuşa neslinden. bu ise Yahuda uruğundan diyorlar, kudret ve şevketleri zail olmuş ve birçok yüzyıllardan beri düşkünlük ve hakirlik kalplerinde yer tutmuş olmasına bakmadan bu sözleri söylerler. Yahudilerden başka nesil ve nesepleri kesilmiş, kudret ve şevketlerini kaybetmiş olan pek çok şehirliler bu hezeyana kapılırlar. Endelüslü filozof Ebu Velid ibni Rüşd ilk öğretmen (muallim-i-evvel) Aris-

to'nun hitabete dair olan eserini kısaltıp ve şerhederek yazdığı eserinde asaleti anlatırken yanılmıştır. O, şehirlere ilkönce gelip yerleşmiş olan kimseleri asil saymış ve bizim anlattıklarımızı anmamıştır. Ana ve babaları şehre inmiş olan kimsenin arkasında kendisini koruyacak ve düşmanlarını yenecek kudret sahibi akrabaları olmayan kimsenin atalarının şehre gelerek yerleşmiş olmasının ona hiç bir faydası dokunmadığını ve dokunmayacağını anlamış olsa idi, ne iyi olurdu. Arkasında sözlerini başkasına kabul ettirecek kuvveti bulunmayan şehirli, nasıl kudret ve asalet sahibi olabilir? İbni Rüşd asalet ve şerefi yalnız ata ve babaları saymaktan ibaret telâkki etmiş gibidir. Üstelik Kurtubeli İbni Rüşd'ün asaleti, yalnız ata ve babaların fazilet ve meziyetini saymakla açıklaması hitabete uygun bir açıklama değildir. Çünkü filozoflara göre hitabet, memleketin başında bulunarak halkı idare edenlerin rağbet ettirerek ve korkutarak ahaliyi kendilerine meylettirecek sözlerine itlak olunur. Arkasında yardımcıları ve kudretli olmayan kimsenin emir ve yasaklarına kimse önem vermez, o, kimseyi kendine meylettirmek kudretinde değildir ve o kimse ne kendisi ne de onun derecesinde olan diğer şehirliler, halkı kendilerine meylettirmezler. Fakat İbni Rüşd, Endelüs'de uruğ ve boyların kardeşlik bağları zayıfladığı, uruğ ve boyların, kudret ve şevketleri zail olduğu bir çağda yetişmiş olduğundan, neseplere mensup olanlar için gerekli ve zarurî olan asaleti, ata ve babaların fazilet ve meziyetlerini

saymaktan ibaret gibi tedâkki etmiştir. Arkasında yardımcılarının çok olmasının asalet sahibinin sözlerini dinletmesine vasıta olduğunu ve asaletin Tanrının yaratıklarına olan tesirini düşünmemiştir. Tanrı her nesneyi bilir.

14 üncü FASIL

Azadlı, köle ve hademe gibilerin saygı ve şerefleri, mensup oldukları asalet ve servet sahibi olan efendilerinin şeref ve asaletleri nispetinde olduğuna ve kendilerinin mensup dukları eski neseplerine göre olmadığına dair.

Biz, gerçek şeref ve asaletin ancak asabiyet erbabına, yani arkalarında kendilerine yardım edecek kuvvet ve şevket sahibi uruğ ve akrabaları olanlara mahsus olduğunu yukarıda anlatmıştık. Arkalarında kudretli uruğ ve akrabaları olan şeref ve asalet sahipleri kendi kavimlerinden olmayanları kendi terbiye ve hizmetlerine kabul eder veyahut onlara yardım etmeyi ve himayelerini üzerlerine alırlar, yahut esir ederek ve satın alarak onlara sahip olurlar, yahut da azadederek bunları kendilerine intisabettirirler; yukarıda anlattığımız vasıtalardan biriyle sahiplerine intisabedenlerin bu insitapları akrabalık yerini tutar, mensup oldukları kişilere yardım ve arka olmak hususunda, sahiplerinin neseplerine mensup olan-

lar gibi, sayılırlar, o nesepten gelmiş imiş gibi onların neseplerine intisabederler, bu nesebin dizisine girmekle, nesep sahiplerinin mensuboldukları kavim ve uruğun akrabalığı hakkını kazanmış olurlar. Tanrı elçisi: "Bir kavmin köle ve azatlısı o kavimdendir" hadisi ile buna işaret etmiştir. Bundan anlaşıldığına göre bir kimse bu sebep ve vasıtalardan biri ile, diğer bir kavim ve uruğa intisabederse, kendi kavimleri ne kadar asil olursa olsun, yeni sahiplerinin neseplerine intisabetmekle, eski nesep ve asaletlerini kaybederler. Hadiste kullanılan Mevlâ tabiri kölelik, terbiye ve hizmetine girmekle husule gelen Mevlâlık hak ve hukuku demektir. Bu bağlarla o nesebe intisap edene asıl nesebinin fayda ve tesiri yoktur. Çünkü onun asıl nesebi sahibinin nesebinden ayrı ve bu nesebe intisapla o eski nesep bağını kaybetmiş sayılır. Bunlar artık o sülâlenin uyruk ve hademeleridir. Bunlardan birinin ata ve babalarından birçok kimse köle veyahut hademe olarak o sülâlenin hizmetinde bulunmuş ise, onun şeref ve asaleti o nispette, diğer hademelerinkinden yüksek olur. Fakat herhalde o sülâlenin hademe ve yardımcılarının şeref ve itibarları eski nesebinin şeref ve asaletinden ileri gelmez, yeni bir sülâleye intisaplarından dolayı kazanmış oldukları derece ve şerefleri ne kadar yüksek olursa olsun, herhalde mensup oldukları bu hanedanın şeref ve mevkiinden her bakımdan aşağı olması muhakkaktır. Bütün devletlerde köle ve hademelerin durumu böyledir. Onların ancak uzun müddet o

devletin himaye, terbiye ve hizmetinde olması ve ata ve babalarının da o hanedanın hizmetinde bulunmasıyle derece ve şerefleri o nispette yükselmiştir. Abbasîler devletinde Türk köle ve azatlarının ve onlardan önce Abbasîlere intisabetmiş olan Bermek ve Nevbaht oğullarının hal ve durumları hep böyle idi. Bunların hepsi de uzun zaman (Seffah devrinden Reşit çağına kadar) Abbasîlerin hizmetlerinde ve himayelerinde bulunmak suretiyle onlara intisabederek, şeref ve asalet kazandılar. Devletlere ve hükümdarlara bu şekilde intisabettikten sonra onların eski nesepleri itibara alınmaz, eskiden asaletli ailelerden gelmiş iseler, onların bu şeref ve asaletleri yok hükmünde sayılır. Ancak köle, veya azatlısı, himayesine sığındığı ve hizmetine girdiği sülâleye veyahut herhangi bir kimseye nispet edilir. Sayesinde şeref ve asalet kazanılan, yardım ve himaye elde edilen nesep bağının sırrı da budur. Bunlar kendi nesep bağının eski şeref ve asaleti yok olduktan sonra da, sayesinde şeref ve derece kazandıkları sülâleye nispet olunurlar. Nasıl ki, Bermekîlerin ataları, Fars devleti çağında Mecusîler arasında (kutlu sayılan ve Nevbahar adıyle anılan) meşhur ateşgedelerinin bekçilik ve idaresine memur idiler. Bunlar Farslar arasında tanınmış ve saygılı insanlardı. Fars devleti çağındaki eski nesepleri unutularak Abbasîlere intisabetmek, hizmet ve terbiyelerinde bulunmakla yeni bir şeref ve asalet kazandılar. Kısası (yukarıda anlatılan vasıta ve bağlardan herhangi biriyle) olursa

olsun. sülâle "ve şahıs" lara intisabedenler ancak onlara nispet olunurlar, yalnız o devlet (ve şahıs) ın himaye ve terbiyesi ile şeref, asalet ve kudret kazanırlar; bundan ötesi arzu ve heveslere tabi olan nefislerin katlandığı vehim ve hülyadan ibarettir ve aslı yoktur. Vakıalar bizim bu sözlerimizin doğru olduğuna tanıklık eder. Tanrı katında sizin saygılı olanlarınız Tanrıdan sakınan (muttakı) larındandır. (Kur'an) Tanrı ve onun elçisi doğrusunu bilir.

15 inci FASIL

Bir nesilden gelenlerde şeref ve asaletin dört babada sona ermesine dair.

Bil ki unsurlardan terekküp etmiş olan âlem, zatı ve mahiyeti itibariyle bozulmaya (zevale) mahkûmdür. Madenlerden terekküp etmiş olan varlıklar, bütün hayvanlar ve insan, gözümüzle gördüğümüz gibi, bozulmakta (terkipleri çözülmekte) dir. Bu varlıklara, ve bu arada bilhassa, kişilere arız olan haller böyledir. İlimler doğuyor, sonradan eskiyor, sanayi ve onun benzerleri de böyledir. Şeref ve asalet, kişilere arız olan bir halet olup, bunun da yok olmaya mahkûm olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Tanrının kulları arasında Âdem'den beri arkası kesilmeden ata ve babalarından geçen şeref ve asalet sahibi olan kimse görülmemiştir. Bundan ancak bir saygı, sır ve hikmeti muhafaza ve taahhüdetmek üzere

Tanrı elçisi (Muhammed A. M.) bir istisna teşkil eyler. (Üçüncü nota bak). Rivayet edildiğine göre her şeref ve asalet haricîdir. (Yani zattan ve yaradılıştan gelen bir halet değildir). Çünkü insanların başkanlığı (riyaseti) kaybetmekle dereceleri alçalır ve hakir düşerler, şereflerini kaybederler. Bunun manası şudur ki, her hadis olan varlıkta olduğu gibi, her şeref ve asalete adem (yokluk) takaddüm etmiştir (yani her varlık yoktan var olmuştur), şeref ve asalet var olduktan sonra dört babada sona erer ki bunun izahı şöyledir: Her şerefi kazanan, o şerefi kazanmak için ne kadar çok emekler sarf etmiş olduğunu bilir. Bu şerefi kazandıktan sonra da bu şerefi kazanmanın sebep ve vasıtası olan üstünlük ve özellikleri korumaya ve beka ve devamını sağlamaya çalışır. Bu şerefi kazanan baba öldükten sonra, oğulları babalarının yerine geçerek, bu şerefi muhafaza etmeye çalışır; o, babasından bu şeref hususunda bir şeyler işitmiş, fakat işiten adamın bilgisi o şeyi gözü ile gören kişininki gibi olmayıp, ondan aşağı derecede olduğu için, oğlu ilkönce bu şerefi kazanan babasına nispetle birçok bakımlardan kusurludur. Yeni şeref ve üstünlükler ilâve etmez. Onun yerine geçen üçüncü oğlu ise, ancak onları örnek ve taklidetmekle yetinir. Taklitçi olan bu üçüncü şahıs, taklit ve örnek edindiği içtihat sahibi olan kimseye nispetle kusurlu olduğu gibi, o da ikinci şahsa nispetle meziyet ve fazilet cihetinden aşağı ve kusurludur. Dördüncü batın ise babalarının ahlâk ve meziyetler

kazanmak ve sülâlenin şeref ve asaletini korumak yolunu büsbütün bırakır, bu özellikleri hakir görür. Bu suretle bu şeref ve ikbali devam ettirmek için gereken bütün meziyet ve faziletler kaybolur. Bunlar bu şeref ve asaletin emekler sarf edilerek kazanılmamış olduğu vehmine kapılırlar ve o ataların neslinden gelmekle asaleti yaradılışlarından gelme bir özellik ve kendilerinde bulunması vacip bir halet diye düşünürler, insanların kendilerini ululadıklarını görerek başkanlığın birtakım meziyetlerle elde edilmiş olduğunu unuturlar, bu şeref ve ikbalin nasıl kazanılmış ve ne gibi sebep ve vasıtalarla elde edilmiş olduğunu düşünmezler. Ancak nesepten ileri geldiği vehmine kapılırlar ve kendilerini diğer nesillerden gelen insanlardan yüksek görürler. Onların babalarına halkın itaat ve tebaiyet ettiklerini görerek bu boyun eğmenin onların alçak kalpli ve halka şefkat ve merhametle muamele ederek ahalinin kalplerini hoşlandırmış ve kendilerini sevdirmiş olmalarından ileri gelmiş olduğunu bilmezler. Bu bilgisizliklerinden ötürü kendilerine arka olanları hakir görrüler. Onlar da kendilerinden yüz çevirirler, başkanı hakir görürler, bu sülâleden veyahut onun dallarından başka bir batından gelenlerinden birini ona tercih ederek, onun yerine geçirirler. Tercih etmeleri yukarıda anlattığımız gibi, o nesepten geldiği için onun yardımcısı ve ona arka olmalarından ve onun fazilet ve meziyetleri ile kendilerini memnun etmiş olmasından ileri gelir. Başlarına geçirdikleri bu başkanın mensup olduğu sülâlenin

kudret ve şevketi artar. Eski sülâleden gelenler hakır düşerler, o sülâlenin binası yıkılır.

Hükümdarların hal ve durumu bu şekilde olduğu gibi, bütün uruğ, boy, taraftarları ve yardımcıları mevcut olan bütün hanedan, boy ve şehirlilerin hali de böyledir. Bir soy alçalır ve düşerse, o nesepten başka bir soy doğar. (Tanrı diler ise sizi ortadan kaldırarak başka bir yenisini yaratır, bu, Tanrı için zor ve güç bir iş değildir). (Kur'an).

Şeref ve asaletin dört babada sona ereceğini şart etmemiz çoğunluğa göredir. Yoksa bir soy daha çabuk yıkılabilir ve işi çözülebilir. Soy, asaletinin tedrici bir şekilde kudretini kaybetmek suretiyle, beşinci, altıncı, yedinci batında da şeref ve mevkiini muhafaza edebilir. Dört babayı şart etmemiz, kurucu, devam ettirici, taklidedici ve yıkıcı olmak üzere dört devre itibar etmemizden ileri gelmiştir. Bu ise mümkün mertebe en azı olup çoğunlukla, şeref ve ikbal işbu dört temel üzerinde devam edegelmiştir. Bundan başka şeref ve asaleti dört babaya tahsis etmemiz Tanrı elçisinin medhi ifade eden aşağıdaki hadisine uymaktan ileri gelmiştir. Tanrı Elçisi, Yusuf hakkında: "O saygılının oğlu saygılı, saygılının oğlu saygılı, saygılının oğlu saygılı Yusuf bin Yakub bin İshak bin İbrahim." diye Yusuf'u övmek üzere, onun üç babasını anmıştır. Tanrı elçisi üç babasını anmakla Yusuf'un şeref ve saygının en yüksek derecesine ermiş olduğuna işaret etmiştir. Tevrat'ta, Musa'ya hitabeden

şu anlamda bir ayet var: Ey Musa, ben her şeyi koruyan gayretli ve kudretli yaradanım ki babalarının suçlarından dolayı evlâdını ancak üç ve dört babaya kadar sorumlu tutacağım." der. Tevrat'ın bu ayeti de nesep ve asaletin son basamağının dört batın olduğunu anlatır. İsfahanî, "Egan:" sinde Uveyf Gavani'ye dair olan haberleri anarken Kisra'nın Noman (bin Münzir) den: "Arap kavmi arasında başkalarına nispetle daha şerefli bir uruğ var mı?" diye sorduğunda Noman'ın: "Evet" diye cevap verdiğini söyler. Kisra ondan: "O uruğ ne gibi bir meziyetle bu şerefi kazanmıştır?" diye sorduğunda Noman: "Arka arkaya üç babası başkanlık eden ve dördüncüsü bu şeref ile bütünlenmiş olan soy onlardan olan uruğdur." diye cevap vermiştir. Arka arkaya üç babası başkanlık edeni araştırdığında, bu gibi bir soy yetiştiren uruğların ancak dört tane ve şunlar olduğu anlaşıldı. Biri, Âl-i Huzayfe bin Bedr Fizari olup, bunlar Kays sülâlesidir. İkincisi Âl-i Zü'l-Ceddeyn olup, Şeyban'dandır. Üçüncüsü Âl-i Hacib bin Zürare, dördüncüsü Eş'as bin Kays uruğu olup, Kinde aşiretinin başkanıdır. Kisra bu adları geçen eşrafı, kendilerine tabi olan aşiretleri ile beraber bir araya toplatarak getirdi. Bunlar için bir toplantı yaparak şeref ve asalet iddialarını incelemek üzere adaletli hâkimler tayin etti. İlkönce Huzayfe bin Bedr Fizarî kendilerinin diğer arap uruğlarından şeref ve asalette yüksek olduklarını ispat etmek üzere, belâgatli bir hutbe söyledi. Uruğu, Noman bin Mün-

zir'in akrabasından olduğu için Huzayfe'den sonra Şeyban oğullarından Kays bin Eşas'a söz verildi. O da belâgatli bir hutbe söyledi, bundan sonra, Şeyban oğullarından Bestam bin Kays, ondan sonra Âl-i Hacib bin Zerare, Hacib'ten sonra Temim'den Âl-i Kays bin Asım ayağa kalkarak kendilerinin şeref ve asalet bakımından diğer arap uruğlarından daha yüksek bir yerde bulunduklarını ispat etmek üzere nutuklar verdiler. Kisra her birini övdü, bunların her biri ulu adamdır, başkan olmaya lâyıktır, diyerek onların şeref ve asaletlerini tasdik etti. İşte bu sülâleler araplar arasında Haşim oğullarından sonra anılan şerefli uruğlardır. Yemenli Haris bin Kâab oğullarından Zübyan oğulları dahi şeref ve asalette bunlar sırasında sayılılardı. Bu açıklamalarımızın her biri, şeref ve asaletin dört babada sona ermekte olduğuna delâlet eder.

16 ncı FASIL

Çöl ve sahralarda göçebe hayatı yaşıyan kavimlerin diğer kavimlere galebe çaldıklarına dair.

Bil ki, yukarıda üçüncü mukaddimede andığımız gibi, göçebelik şecaatin bir sebep ve amili olduğundan, göçebe bir kavmin şehir ve kasabalarda yaşayan diğer uruğlardan daha bahadır ve şecaatli olduğu şüphesizdir. Bunlar diğerlerine galebe çalarak, ellerindeki ülke ve yurt-

ları o kavimlerin ellerinden çekip almaya muktedirdirler. Bir kavmin bahadırlık ve şecaati de zamanlar geçmesiyle değişir, göçebe kavimler bereketli, verimli bölgelerde yerleşerek nimetler içine daldıktan ve bolluğun âdet ve itiyatlarına alıştıktan sonra, vahşilik ve göçebelikten uzaklaşarak, göçebelikteki alışkanlıklarını bırakmaları nispetinde bahadırlık ve şecaatlerini de kaybederler. Vahşi olan bir ahu veyahut bakar-i vahşi insanlarla karışarak bolluk içinde yaşamaya başladıktan sonra süratle yerinden kalkmak ve şiddet gibi özelliklerinin değişmekte olduğuna dikkat et. Bu tarz yaşayış, bu hayvanların yürüyüşlerine ve derilerinin güzelliğine bile tesir eder. Göçebe hayatı yaşayan kişinin hali de böyledir. Bunun sebebi de tabiat ve karakterlerin itiyat ve alışkanlığa göre olmasıdır. Kavimlerin galebe çalmaları ve üstün gelmeleri atılganlık ve bahadırlık ile olduğuna göre, bu kavimlerden hangisi daha göçebe ve hangisi daha vahşiyane yaşayışa alışmış ise, o kavim, sayıları, kuvvet, hamiyet ve yardımcıları bakımından birbirine denk oldukları takdirde, diğer kavimlere üstün geleceği gerçeğe daha yakındır. Sen bunu iyi anlamak için Muzar uruğunun kendilerinden önce devlet kurmuş ve nimetler içinde yasamış olan Himyer ve Kehlân uruğları ve mahsuldar yerlerde yaşayan Rebia uruğu ile olan hal ve durumlarına dikkat et. Göçebe hayatına devam etmiş olan Muzarlar bolluk ve genişlik içinde yaşamaya alışmış olan bu uruğları yenerek, ellerindeki toprak ve servetlerini çekip al-

mışlardır. Bunlardan sonra başkalarını yenen Tayyi ve Benî Amir bin Sa'saa ve Benî Selim bin Mansur'un hali de böyledir. Göçebe yaşayış sayesinde bunlar, hamiyet, kudret ve birbiriyle yardımlaşmak gibi özelliklerini koruyarak, bolluk ve genişliğe dalmış olan diğer uruğlara galebe çalmışlardır. Çünkü bunlar göçebelik yaşayışını bırakmadan Muzar ve daha başka uruğlardan çöllerde arkada kalmışlar; dünya nimetlerinden hiç bir nesneyi onlarla paylaşmamışlardı. Nimetler içine dalmış bolluk ve genişliğe kavuşmuş olan her uruğ ve boyun hali böyledir, sayı ve kuvvette birbirine denk oldukları takdirde onlardan sonra bol ve bereketli yere gelenler, önce gelenlere üstün gelir ve onları yenerler. Bu, Yaradanın mahlûkları için kurduğu bir kanundur, Tanrının bu kanunu hiç bir vakit değişmez.

17 nci FASIL

Asabiyet bağları sayesinde kuvvet ve kudret kazanarak yükselmenin sonucu devlet kurmak olduğuna dair.

Yukarıda anlattığımız gibi, düşmanların saldırmasından korunmak ve saldıranları kovmak (ve servet kazanmak) ve istilâlar kişilerin bir araya toplanmasıyle olur ve buna Asabiyyet adı verilir. Kişilerin her topluluğunun yasakçı ve hâkime muhtaç olduğunu da yukarıda anmıştık. Bu hâkim birinin hakkını diğerinden alarak birbirlerine

olan tecavüzlerine engel olur. Bu yasakçı ve hâkimin, asabiyyet kuvvet ve kudretiyle onlara galebe çalmış ve onları hükmü altına almış olması gerektir. Yoksa o bunların birbirine kötülük etmelerine mani olamaz. İşte bu kuvvet ve kudretle ahaliyi hüküm ve idaresi altına almak hükümdarlıktır. Hükümdarlık başkanlığın (riyasetin) üstünde bir şeydir. Çünkü başkanlık ululuktan ibaret olup, ona başkaları uyrukluk ediyorsa da, o kahır ve kuvvetle hükmünü yürütmek kudretinde değildir. Hükümdarlık ise kahır ve şiddetle galebe çalmak ve hükmü altına almaktan ibarettir, arkasında kendisini koruyan ve kendisine yardım eden nesilden gelen akrabaları veyahut kölelik, azadlılık, anlaşma ve kademelik gibi bağlarla kendisine bağlanmış olan yardımcıları bulunan kimse, ululuk derecesine erişir ve uyruğunun kuvvet ve kudreti yeter derecede olup da kahır ve galebe yolunu bulur ise, bu fırsatı kaçırmaz, galebe çalarak idareyi eline alır, çünkü bu nefsin arzu ve talep ettiği bir şeydir. Hükümdar bunu ancak kendisine tabiiyet ettirecek derecede kuvvet ve kudret sahibi olmakla elde edebilir. Üstün gelerek devlet kurmak asabiyyetin amaç ve sonudur ki bizim yukarıdaki açıklamalarımızdan sen bunu anladın. Bir uruğun içinde çeşitli soylar, boylar ve dallar bulunduğu takdirde, idare ve hakimiyeti ele geçirmek ve elde tutabilmek için bu soy ve boyların hepsinden daha kuvvetli bir asabiyyete ihtiyaçları vardır. Bu kuvvetli boy diğer soy ve boyları kendi idaresi altına alır ve bun-

ları büyük bir asabiyyet haline getirir. Yoksa, anlaşmazlık ve çekışmeye götüren bir dağılma husule gelir. Tanrı kanun ve hükümleri ile insanların birbirine saldırmalarına engel olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu.

Hükümdar, kendi boyunun kudret ve hamiyetiyle o kavmi kendine itaat ettirdikten sonra akraba olmayan uzak boy ve uruğları da kendisine boyun eğdirmek ister. Bu boy ve uruğ kuvveti itibariyle onun dengi olup, kendisini müdafaa edebilirse, bunlar birbirine karşı koyabilecek eşit bir kudrette iseler birbirine denk olan iki kuvvet teşkil ederler. Bu takdirde her ikisi de kendi yurt ve sınırlarını ve kavmini korur. Dünyanın her tarafında yaşayan uruğ ve kavimlerin halleri işte böyledir. Biri üstün gelerek diğerlerini kendisine boyun eğdirir ise, bu yenmesinin bir sonucu olarak başkalarını kendisine boyun eğdirmek için kuvveti artar ve hedefini genişleterek daha çok bölgeleri ve uzakları kendisine boyun eğdirmeye çalışır. Kuvvet ve kudreti bir devletin kuvvetine denk olabilecek bir hale gelinceye kadar bu şekilde hareket eder. Bir devletin, ihtiyarlama çağı geldiğinde, devlete mensup boylardan o devleti koruyacak yardımcılar bulunmadığı takdirde, ötekisi o devleti yenerek topraklarını ve idaresini ele geçirir. Bu suretle bütün devlet ve idare onun eline geçer. Üzerine saldırmak istediği devlet, ihtiyarlık çağına gelmemiş olup da ancak kendilerine saldıran düşmanlarına karşı koyabilmek için kudretli bir uruğun başkanlarından yar-

dım istemek mecburiyetinde kalır ise, yardım istediği uruğun ileri gelenleri şeref ve şan kazanmak maksadıyle, o devletle birleşirler, kudret ve şevket sahibi olan uruğların başkanları o devletin yardımcıları sırasında yer alırlar, devlet bunları arzu ettiği maksatları için kullanır. Bu adamlar her ne kadar devletin gerçek ve bağımsız hükümdarı olmaz iseler de devletin bağımsız hükümdarı adına sikke bastıran ve onun adına hutbe okuyan hükümdarlar sayılırlar Abbasîler devletinde Türkler ve Alevîler ve Halifeler adına (hutbe okuyan ve sikkeler bastıran ve bunlara biate davet eden) Sinhace, Ketame, Zenate ve Hemedanîler işte bu kabil hükümdarlardan idiler.

Bu açıklamamızdan asabiyyetin sonuç ve gayesi devlet kurmak olduğu anlaşılmıştır. Hükümdar asabiyyet kuvvet ve kudretini kemaline erdiğinde kendi kuvvetiyle müstakillen veyahut o çağın hal ve durumunun müsaadesine göre, diğer uruğların kuvvet ve yardımıyle devleti korur. Aşağıda anlatacağımız gibi bu gaye ve hedefe ermeyi imkânsız kılan engeller çıkar ise, Tanrı kendi hüküm ve kazasını yerine getirinceye kadar, bu uruğ bulunduğu hal üzere yaşar.

18. inci FASIL

Uruğların refah, genişlik ve bolluk içine dalmalarının onların devlet kurmak derecesine yükselmelerine engel olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Uruğlar (bir devlete intisabederek) kuvvet ve kudretleri ile uygun

servet ve mal ele geçirdiklerinde, o devletin nimetleri içinde yaşayan adamları ile ülfet edip, kendilerinin eski dar ve kaba yaşayışlarını bırakarak, o devletin adamları gibi rahat ve genişlik içinde yaşamaya başlarlar. Onların giydiği giyimleri giyerler, bina ve yaşayış ve başka hususlarda onları kendilerine örnek edinirler, izzet ve şevketin esbap ve vasıtalarını elde etmeye çalışırlar. Devletin kudretli olduğu çağlarda gene memleketin idaresini onun elinden çekip almak arzu ve tamahına kapılmazlar. O devlete intisap edip, onun himayesinde yaşarlar, onun servet ve malından faydalanmakla kanaatlenir, o devletin vergilerini toplamak hususunda yardımcı olur, devletin kendisini çeken diğer cihetlerine göz dikmezler ve sebeplerini araştırmazlar; himmet ve gayretlerini ancak servet kazanarak ya, devletin himayesinde genişlik, bolluk, rahat ve sükûnet içinde yaşamaya sarf ederler. Büyük binalar, konaklar ve saraylar yapmak hususunda hükümdarı ve o devletin büyük adamlarını kendilerine örnek edinirler. Giyimler, süs ve ziynetler vesair hususlarda onlar gibi hareekt ederler, ellerine geçirdikleri servetleri nispetinde binalar yapmaya, cihaz ve süs eşyası hazırlamaya çalışırlar. Bunun bir sonucu olarak göçebe hayatın kalabalığı kaybolur, asabiyyet, atılganlık ve şecaat zayıflaşır, bu göçebeler Tanrının kendilerine bağışladığı genişlik ve bolluktan faydalanırlar, bunların oğulları ve torunları bile genişlik içinde yaşayarak kendileri ve aileleri için gerekli ve zarurî olan ihtiyaç-

larını elde etmeye, bizzat kendileri çalışmaya yanaşmadıkları gibi, asabiyyeti muhafaza etmek üzere işlenmesi gereken işleri de ihmal ederler, gitgide bu hal onlar için bir hulk ve tabiat olur, bu suretle bunlardan sonraki nesiller soy ve nesepten gelen atılganlık ve şecaat gibi özelliklerini kaybederler ve nesep hamiyet ve şerefi büsbütün yok olur gider, veya büsbütün yok olmaya doğru yol alır, genişlik bolluk ve rahatlıkları nispetinde yok olup gitmeye mahkûm olurlar, artık devleti korumak hatıra bile gelmez. Çünkü bolluk ve rahatlığın arızaları asabiyyetin şiddet ve faydasını giderir, nimetler içine dalma asabiyyetin keskinliğini kırar. Halbuki üstünlük asabiyyetin kaynaması ve keskinliği sayesinde elde edilir. Asabiyyet kaybolduktan sonra uruğ kendisini korumaktan aciz olur, başkalarına galebe çalmak büsbütün unutulur, bundan sonra diğer kavimler onları bir defada ve bir lokmada yutarlar, bundan bolluk ve rahatlık içine dalmanın devleti korumak derecesine yükselmeye mani olduğu anlaşılır. Tanrı mülk ve devleti arzu ettiği kimseye verir.

19 uncu FASIL

Uruğların düşkünleşmesi, hakir düşmesi ve başkalarına boyun eğmesinin onların devleti korumak derecesine yükselmelerine engel olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Zelil ve hakir düşmek ve diğerlerine boyun eğmek uruğların nesilden

gelme kendilerini korumak ve birbirlerine yardım etmek duygularını ve hamiyetlerinin keskinlik ve şiddetini söndürür. Çünkü bir uruğun hakir düşmesi ve başkalarına boyun eğmesi, asabiyyetin kaybolduğunun bir delilidir. Bir kabile ancak kendisini korumaktan aciz olduktan sonra hakir düşer. Bu durumda olan uruğun karşı koymaktan aciz olduğunu ve başkalarını kendisine boyun eğdirtmek arzu ve isteğinde bulunmayacağını söylemeye hacet yoktur. Musa, Şam ülkesini ele geçirmeye çağırdığında, İsrail oğullarının haline dikkat et. Musa, İsrailoğullarını Şam üzerine yürüyerek bu bölgeye sahip olmaya çağırdığı ve Yüce Tanrının Şam'a malik olmayı vaid ve takdir etmiş olduğunu söylediğinde, onlar bundan aciz olduklarını ve Musa'ya: "Orada zalim ve cebbar bir kavim (Amalika) yaşamaktadır, onlar bu ülkeden çıkmadığı, yani Tanrı kendi kudretiyle bizim asabiyyetimizden başka, biz kuvvet sarf etmeden ve şecaat göstermeden Amalika'yı Şam topraklarından çıkarmadan önce, biz Şam topraklarına katiyen ayak basmayacağız, dediler. Tnrı bir nevi kudretiyle bu zalim kavmi Şam topraklarından çıkardığı takdirde, bunun Musa'nın bir mucizesi olacağını söylediler ve bu suretle acizlerini gösterdiler. Musa onların Şam topraklarına girmelerinde israr ettiğinde inat ve öngülük göstererek, Musa'ya ve Tanrının buyruklarına karşı isyan ettiler ve: "Sen ve Rabbin gidiniz, onlarla savaşınız" dediler. Kur'anın bu ayetinden, uygun ve tercih edilen tefsirlerinden anlaşıldığı

gibi, İsrail oğulları uzun yüzyıllar boyunca firavunların ve kıptilerin kahır ve zulümleri altında yaşayarak hakirliğe ve kendilerini korumamaya ve memleektlere sahip olmak arzusunda bulunmamaya alışmış olduklarından, bu sözleri söylemişlerdir. Bunun bir sonucu olarak onlar asabiyyetlerini, yani kavmî olan hamiyetlerini ve bir araya toplanarak kuvvet ve şecaat göstermek ve düşmanlarına karşı koymak özelliklerini büsbütün kaybetmişler, üstelik Musa'nın Tanrının emriyle Şam'ın kendilerine ait olduğuna dair olan va'dinin doğruluğuna ve Eriha'da yaşayan Amalika'nın Tanrının hüküm ve takdiri ile İsrail oğullarının yere serilmiş yaralı birer avları olduğuna inanmamışlardır. Bu da onların düşkünlük ve hakirliğe alışmış olduklarından ileri gelmiştir. Zelil ve hakir düşmelerinden dolayı kalplerinde fetih ve zaferler kazanmak gibi taleplerde bulunmak emel ve duygusu bulunmadığından ve hakirliğe alıştıklarından kuvvet ve kudretleri dahilinde iken Şam üzerine yürümekten imtina ettiler ve peygamberleri olan Musa'nın söz ve haberlerine ve Tanrının emirlerine inanmadılar; karşı geldiler. Bu küfürlerinden ötürü Tanrı onları Tih çölünde dolaşmakla cezalandırdı. İsrail oğulları Şam ülkesi ile Mısır toprakları arasındaki bu çölde kırk yıl şaşkın bir halde dolaşmak cezasına çarpıldı. Kur'anda hikâye olunduğu üzere mamur bir yere gidemedikleri gibi verimli olan Mısır ülkesine de dönemediler ve insanlardan kimseye rasgelmediler; insanlarla karışmadan orada kaldılar. Onlar

Şam'da yaşayan Amalika ve Mısır kıptilerini kuvvetli ve şiddetli sayarak kendilerini onlara karşı koymakla aciz telâkki ettiler. Ayetin gelişinden anlaşıldığına göre, İsrail oğullarının Tih çölünde kırk yıl dolaşmaya mahkûm edilmelerinin sebep ve hikmeti düşkünlük, kahır ve hakirliğe alışmış nesli yok etmek ve yeni nesil yaratmaktır. Çünkü bunlar İsrail oğullarının asabiyyetini bozmuşlardı. Bu kırk yıl içinde şiddetli hükümlere boyun eğmeyen ve kahır ve zulmün ne olduğunu bilmeyen yeni bir nesil türedi. Bu nesil ile İsrail kavminde memleketler fethedecek, zaferler kazanacak ve bunu isteyen yeni bir kavmî asabiyyet yaratıldı. Sen bundan bir neslin yıkılıp ve yeni bir neslin doğması için gereken zamanın en aşağı 40 yıl olduğunu anlarsın, hikmet ve bilgi sahibi olan Tanrıyı her eksiklikten tenzih ederim.

Bunların her biri asabiyyet'in, yani bir kavmin bir araya toplanarak kendisini korumasından ve düşmana karşı koymasından, memleketler fethedip, zafer kazanmayı istemesinden, düşmanı kuvvet ve şiddetle yenmekten ibaret olduğunun açık bir delilidir. Asabiyyet adını verdiğimiz bu özellikleri kaybeden kavim ve uruğlar bu andıklarımızın her birinden mahrum olurlar.

Uruğ ve boyların ağır nakdî ceza ve vergilerle, haraç ödemeye mecbur olması gibi uruğ ve boylar için bir düşkünlük ve hakirlik teşkil eden ödemelere katlanması, bu faslın bir bölümünü teşkil eder. Çünkü hiç bir uruğ ve boy kendi ihtiyarı ile hâkimlere itaat ederek andığımız bu düş-

künlüklere katlanmaz ve hiç bir uruğ düşkünlüğe razı olmadan önce, bu vergi, baç ve haraç gibi ödemelere yanaşmaz. Çünkü bu ödeneklerin her biri zulüm ve düşüklük olup, düşkünlüğe katlanmaktan çekinen kalpler hiç bir vakit buna dayanamazlar. Ancak öldürülmeye ve yok olmaya göre daha hafif ve kolay saydıklarından bu gibi düşkünlükleri kabule mecbur olurlar. Çünkü bu takdirde bu uruğ ve boyun asabiyyeti zayıflayarak kendisini korumaktan ve karşı koymaktan aciz bir hale gelmiş olur. Asabiyyeti ile kendisinden zulmü kovamayan bir uruğ, düşmana nasıl karşı koyabilir ve ona üstün gelerek başkasını idaresi altına almayı ümidedebilir? Yukarıda anlattığımız gibi uruğun düşkünlüğe ve hakirliğe boyun eğmesi, onun başkalarını idaresi altına almak istemesine, mal ve mülk istemesine engeldir. Tanrı Elçisinin Ensar'dan birisinin avlusunda saban demiri, gördüğünde Harise'ye söylediği sözler bunun bir delilidir. Tanrı Elçisi: "Bu demir parçası bir kavmin avlusuna girer ise, bu demirle beraber düşkünlük ve hakirlik de girer." demiş ve bununla, çiftçilerin, hâkimlerin kahır ve şiddetlerine katlanarak vergiler ödemeye mecbur olmalarının bir düşkünlük olduğuna işaret etmiştir. Çünkü ödetmek için hükümet kahır ve şiddet kullandığında, ödemek düşkünlüğüne katlanan kimse hile ve mekre başvurmaya mecbur olur. Bir uruğun kahır ve şiddete katlanarak ağır vergiler ödemek düşkünlüğüne boyun eğmiş olduğunu görür isen, o uruğun hiç bir vakit devlet kurabileceğini

ümidetme. Bazıları Batı Afrika'daki Zenataların devlet kurmadan önce, koyun besleyen kendilerinden önce hükümet süren hükümdarlara ağır vergiler ödemiş olduklarını söylüyorlarsa da bu fahiş olan bir yanlışlıktır. Çünkü kahır ve düşkünlüğe mahkûm olarak ağır vergiler ödemiş olsa idiler, devlet kuramamış olurlardı. Abdurrahman bin Rebia kendisine galebe çaldığında El-bab (demirkapı) sahibi Şehr-i Beraz'ın aman isteyerek söylediği şu sözüne dikkat et: "Ben bugün sizden bir kişiyim, elim elinizdedir, hakir olarak size itaat ediyorum, hoş geldiniz, Tanrı gelmenizi bizim için de sizin için de kutlu eylesin, zafer sizindir, siz arzu ettiğiniz gibi hareket edersiniz. fakat kafa vergisi (cizye) ödemeye mecbur etmek suretiyle bizi hakir ve zayıf düşürmeyiniz, aksi halde, bizi düşmanımıza karşı zayıf düşürmüş olursunuz." demiştir. Bizim açıklamamıza üstelik olarak Şehr-i-Beraz'ın sözlerine de dikkat et ki. onun bu sözleri maksadı açıklar.

20 nci FASIL

Güzel ahlâk ve meziyetlerin devlet ve hâkimiyete, tersine olarak kötü ahlâk ve kılıkların ise devletin yıkılmasına sebep olduğuna dair.

Yukarıda anlattığımız gibi devlet kurmak sosyal hayatın bir icabı ve insanlar için tabiî bir zarurettir. Kişiler yaradılışları, akıl ve nutuk

kuvvetleri ve özellikleri itibariyle kötülükten çok iyiliğe meyletmek meziyetine sahiptirler. İnsan, kendisinde bulunan hayvanî kuvvetlerin sevkiyle kötülüğe meyleder. İnsanın insan olmak bakımından iyiliğe ve hayra meyletmesi, onun özelliklerinin hayra daha yakın olduğunu gösterir. Onun devlet kurması ve siyasetle uğraşması da insan olmasından ileri gelir. Çünkü bunlar insana mahsus bir özellik olup bu özellik hayvanda yoktur. O halde insanda bulunan iyilik ve hayra meyletmek özelliği siyaset ile devletçiliğe muvafıktır. Çünkü hayır siyasete uygundur. Daha yukarıda anlattığımız gibi şeref ve ululuk insanın devlet kurması ve hâkimiyeti temin etmesi için bir temel teşkil eder, bu hâkimiyeti gerçekleştirmek için asabiyyet, yani uruğun veyahut kavmin bu düşünce etrafında toplanması ve hamiyet, kudret sahibi olması ve bu hasletleri koruması şarttır. Güzel ahlâk ve özellikler ise, devletçiliğin dalları olup, devletin yapısını tamamlar. Devlet kurmak, abasiyyetin gayesi ise, onun dalları ve onu tamamlayıcı olan özellikleri de devlet kurmak için bir vasıta ve hedef teşkil eder, yani bu özellikler milletleri devletçiliğe götürür. Çünkü tamamlayıcı olan güzel ahlâk gibi özellikler hesaba katılmazsa, devletin vücut yapısı, azaları kesilmiş olan bir tene veyahut insanlar arasında çırılçıplak gezen bir kimseye benzer. Asıl sülâleler ve asıl nesillerden gelenler için güzel ahlâk ve kılık gibi özellikleri kendisinde toplamaya asabiyyet nasıl kusurlu ve eksik ise, her ululuğun ve her

asalet ve şerefin gaye ve sonucu olan devletin başında bulunanlar için bundan mahrum olmanın da ne derecede büyük bir kusur olacağını sen kendın düşün. Siyaset ve devlet, halkın idaresini ve onları korumayı kendi üzerine almış bir kuruldur. Tanrının hüküm ve kanunlarını amelde tatbik eden ve Tanrının yeryüzündeki naibi hükümdarlıktır. Şeriatler tanıklık ettiği gibi Tanrının yaratıklarını ve kullarını idare etmek üzere koyduğu hüküm ve kanunları da insanlar için hayırdır, onların menfaat ve işlerine uygundur. Çünkü yalnız beşerî olan hükümler bilgisizlikten ve şeytanî olan arzu ve heveslere uymaktan ibarettir. Tanrının kudreti, kadar ve hükmü ile olan şeyler ise bunun tersinedir. Çünkü Yüce Tanrı hem hayrı hem şerri yaratır. (fakat beşer onun rızasına aykırı hareket eder) çünkü Tanrıdan başka Yaratan yoktur. Bir kimsenin devleti idare edebilecek nispette asabiyyeti, yanı akrabalık hamiyeti ve gayreti ile onu ve devletini koruyabilecek kudret ve kuvveti görülür ve onda Tanrının hüküm ve kanunlarına göre kullarını idare etmek için gereken güzel ahlâk ve adalet gibi özellikler bulunur ise, o kimse hükümdar olmaya lâyık ve müstahaktır. Bu delil, bundan önce yukarıda anılan delilden daha açık ve terkibi daha doğrudur.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki asabiyyet ile beraber bir kimse de Tanrının hüküm ve emirlerini mahlûklarına tatbik edeceğini gösteren güzel ahlâk, adalet vesaire gibi hayır belgeleri bu-

lunur ise, o kimse yeryüzünde Tanrının halifesi olmaya hazırlanmış olur ve halkın idaresini üzerine alabilir ve buna müstahak olduğunu ıspat etmiş olur. Asabiyyet sahibi olup da kavimlere galebe çalarak birçok bölge ve ülkeleri ele geçirmiş olanların halini gözden geçirir isek, onların hayır, iyilik ve hükümdarlığın özelliklerinden olan cömertlik, civanmertlik ve ufak kusurları affetmek, hayatlarını temin edemeyenlere yardım ve misafirleri konuklamak, işe ve güce yaramayanların ellerinden tutmak, yoksullara yardım ve şiddetli hallere dayanmak, andlaşma ve verdiği sözlerini yerine getirmek, şeref ve namusları korumak için paralar sarf etmek, şeriatı ululamak, şeriat ilimlerini bilen bilginlere saygı göstermek ve bir işi işlemek veyahut bir işi bırakmak hususunda onların gösterdiği sınır içinde hareket etmek, onlara iyi zanlarda, din ve diyanet ehilleri hakkında iyi niyet ve inanda bulunmak, onlarla kutlulanmak, onların duasını ümidetmek, ulılardan ve şeyhlerden utanmak, onları ulu görmek ve hak ve hakikate davet etmekle beraber hakikate uymak, zulüm ve tecavüze uğrayarak zayıf düşenleri korumak ve onların halini düzeltmek, adaleti hâkim kılmak gibi meziyetlerini görürsün. Bunlar miskinlere karşı alçak kalpli olurlar, zulümden ve başkaca hallerinden şikâyet ederek yardım isteyenlerin şikâyetlerini dinlerler, üstelik şeriat hüküm ve kaidelerinden ayrılmazlar, ibadetle meşgul olurlar, dinî, diyaneti ve sebep vasıtalarını muhafazaya çalışırlar, zulümden ve hainlik, hile ve al-

datmaktan, andlaşmaları bozmaktan, verdikleri sözleri yerine getirmemekten ve buna benzer işlerden sakınırlar. İşte bu gibi güzel ahlâk ve kılıklarından hükümdarların devlet idaresi için gereken siyasete sahip olup, bu siyasetle idareleri altında bulunan uyruklarını idare etmeye müstahak ve lâyık olduklarını anlarız. Çoğunlukla güzel ahlâk hayır ve iyiliktir, asabiyyet ve üstünlüklerine uygun olarak Tanrı onları bu hayırlı yola sevk etmiştir. Bu özellikler bunlara boşu boşuna verilmemiştir. Çünkü hükümdarlık ve hayırlı işler bunların asabiyyetlerine uygundur. Yüce Tanrının onlara devleti kısmet ve onları bu yola sevk etmiş olduğu bu açıklamadan anlaşılır. Bunun tersine olarak hükümdarların devletleri yıkılması çağı geldiğini, Tanrı bunları yerilen işlere, rezaletlere katlandırır ve kötü yollara saptırır, onların siyasî meziyetleri büsbütün kaybolur, devlet ellerinden çıkıncaya kadar gittikçe meziyetleri azalır. Tanrının onlara bağışladığı devlet, kötülüklerinden dolayı, ellerinden alınır ve bu suç ve kötülüklerini âleme açıklamak üzere Tanrı onları başkaları ile değiştirir, hayrı başkalarının elinde toplar. Tanrı kitabında: "Herhangi bir kasabayı (şehir ve köy) helâk etmek istersek refah içinde bulunan cebbarlarına hayır ve salâhı emrederiz. Fakat onlar tersine fasik kesilirler Bu suçlarından dolayı onlar cezaya çarpmayı hak etmiş olurlar, biz de o kasabayı yer ile dümdüz bir hale getiririz, der. (Kur'an, S: 17, A: 17). Devlet, hayır sahibi olan bu sonuncu sü-

lâlenin elinde kalır. Sen geçip giden eski kavimlerin hal ve durumlarını inceler isen, bizim burada andığımız hallerin çoğunu onlarda göreceksin. Tanrı arzu ettiğini yaratır ve seçer.

Bil ki uruğların ve asabiyyet sahibi olanların birbiriyle yarışarak elde etmek üzere uğraştıkları fazilet ve meziyetlerden biri de bilginlere, salih kimselere, eşrafa, asaletli ailelere ve tüccar sınıflarına, gariplere saygı göstermeleri ve herkese kndi derecesine göre muamele etmeleridir. Bunların bu şekilde hareket etmeleri onların devlet kurmaya ve devlet başında bulunmaya müstahak olduklarına tanıklık eder.

Uruğların, asabiyyet sahiplerinin, boyların şeref ve ululukta, kendilerine denk ve kendileri gibi uruğ ve asabiyyet sahibi, şeref ve derecelerinin yüksekliğiyle kendileri ile bir derecede olanlara saygı göstermeleri tabiî bir haldir. Onların bu muameleleri çoğunlukla şeref ve saygıya rağbet etmekten veyahut saygı gösterilen kitle ve kavimlerden korkmaktan veyahut onlardan da bunun karşılığı ve benzerini görmek istemekten ileri gelir. Yukarıda anılan kimseler korkulacak ve saldırmalarından sakınılacak asabiyyet sahibi olmadıkları ve onlar vasıtasıyle herhangi bir şeref kazanmak ümit edilmediği takdirde, onlara gösterilen bu saygıların bu maksatla gösterilmiş olduğu hakkındaki şek ve şüpheler yok olur. Bu saygı ve cömertliğin ancak ululuk, fazilet, kemalât ve tamamıyle politika bakımından yapılmış olduğu anlaşılır. Çünkü fazilet ve şerefte kendilerine denk

olanlara saygı göstermek, uruğlar ve benzerler arasındaki münasebetlerde, özel bir politika işidir. Bilginler vesaire gibi fazilet ve meziyet sahiplerini ululamak ise politikada bir olgunluk ve üstünlüktür. Din ve diyanet ehline ve bilginlere gelince, şeriatin hüküm ve emirlerini yerine getirmek hususunda onlara başvurulur. Tacirlere saygı göstermekten maksat, ellerinde bulunan mal ve metadan istifadenin umumî olması için onları alış verişe teşviktir. Garip ve yabancılara saygı göstermek ise güzel ahlâktan sayılır, herkese derecesine göre muamele etmek adaletten sayılan bir insaftır. Asabiyyet sahibi olan hükümdarın akrabalarında bu gibi ululuk sayılan fazilet ve meziyetlerin bulunmasından onların amme siyasetini idare edecek kişiler olduğu anlaşılır; bu ise devletçilikten ve devlet idaresinden ibarettir. Devletçiliğin belgeleri onlarda bulunduğu için Tanrı onlara devlet kurmak imkânını bağışlar. Tanrı bir devletin yıkılmasını ve saltanatlarının çökmesini istediğinde ilkönce devletin başında bulunan uruğu yukarıda andığımız sınıflara saygı göstermekten alıkoyar. Kavimlerden herhangi bir kavim özelliklerini kaybederse, o kavmin fazilet ve meziyetlerini kaybetmeye başlamış olduğunu bil ve devletin onların ellerinden çıkmasını bekle! Tanrı bir kavme kötülüğü irade ederse, kimse buna engel olamaz. Bu kavim için Tanrıdan başka koruyucu ve işlerini çeviren bir yardımcı yoktur (Kur'an, S: 13, A: 12) Her şeyi Yüce Tanrı bilir.

21 inci FASIL

Göçebe ve vahşi bir yahat yaşayan uruğ ve kavimlerin devlet ve topraklarının, diğerlerininkine nispetle daha geniş olduğuna dair.

Çünkü, yukarıda anlattığımız gibi, çöllerde göçebelik eden uruğlar kuvvet, şiddet ve istipdalta galebe çalmaya. kitle ve toplulukları kendilerine köle etmeye daha muktedirdirler. Bu, bunların diğer kavimlerle savaşmaya muktedir olduklarından ileri gelmektedir. Bunlar şehir ve kasabalarda yaşayanlara nispetle dilsiz hayvanların yırtıcıları kabilindendirler. Araplar, Zanata ve bunların benzerleri olan Kürkler, Türkmenler ve Sinhace'lerden Müslimîn bu cümledendir. Bunların verimli ve refah getiren toprakları ve sığınacak şehirleri yoktur. Bunlar için her bölge ve yurt birdir. Bunlar, bundan dolayı mülklerinde olan ülke ile yetinmedikleri gibi komşularındaki bölge ve ülkeleri ele geçirmekle de kanaatlenmezler, hiç bir sınır tanımazlar, uzaktaki ülke ve yurtları ele geçirirler, uzaklarda yaşayan kavimlerle savaşarak onları yenerler, bunu anlayabilmek için Ömer'in kendisine halife olarak biat edildikten sonra Müslümanları Irak'ın fethine teşvik ederek söylediği sözlerine dikkat et! Ömer: "Hicaz sizi geçindirecek bir yurt değildir, o sizin için ancak otlaklar aramaya yarar, yani siz Hicaz'da ancak göçebe bir hayat yaşayabilirsiniz, Hicaz ahalisi ancak bu yolda geçinebilir, Tanrı-

nın fethini va'dettiği yerlere gidecek olan, Tanrının kitabını okuyan bilgin sahabeler nerde? Haydi Tanrının varis olacağınızı vadettiği topraklarda dolaşınız, Tanrı kitabında İslâmiyetin bütün dinlere galebe çalacak bir din olduğunu buyurmuştur, müşrikler bunu mekruh görür iseler de bu vukua gelecektir (Kur'an, S: 9, A: 33, S: 48, A: 28, 61, 9)." dedi. Himyer ve Tebabia'lar gibi geçip giden eski arapların hallerini de düşün. Onlar Yemen'den kalkarak bir defasında batıya, diğer bir defasında Irak'a ve üçüncü bir defa da Hind'e gitmişlerdir. Bu hal araplardan başka diğer kavimlerde görülmemiştir. Batı Afrikadaki Müslimîn'in hali de böyledir. Bunlar devlet kurmak istediklerinde birinci iklimdeki Sudan civarında dolaşmakta oldukları topraklarından kalkarak kimsenin yardımına dayanmadan dördüncü ve beşinci iklimdeki İspanya'ya gelmişlerdir. Göçebe ve vahşi hayat yaşayan kavimlerin halleri işte böyledir. Onların devletlerinin sınırları geniş ve merkezlerinden uzak olur. Gece ve gündüzleri Tanrı kendisi tahdit ve takdir eder, onun ortağı ve benzeri yoktur.

22 nci FASIL

Devlet bir kavmin bir boyunun idaresinden çıkar ise, asabiyyet kaybolmadığı takdirde, o kavmin diğer bir boyunun idaresine geçeceğine dair.

Bunun sebebi şudur: Devlet idaresini ele geçirenler, ancak kahır ve şiddetle düşmanlarını

yendikten ve diğer kavimler onlara boyun eğerek onların hâkimiyetine baş eğdikten sonra, o devleti kurmuşlardır. Bundan sonra diğer uruğları yenen bu uruğ ve soyun fertleri arasından devletin başına geçerek onu idare ve devletin tahtını işgal edecek başkan seçilir. Çünkü o soya mensup olanların sayısı çok olduğu için, hepsinin de devletin idaresine iştirak etmeleri ve devletin başına geçmeleri imkânsızdır. Bundan dolayı rütbe ve mevkiler elde etmek üzere çekişen ve el uzatanları bundan alıkoymak üzere gayret ve kuvvet sarf edileceği tabiî bir haldir. Bu suretle aralarından bir kısmı devletin idaresini eline geçirdikten sonra onlar nimetler, refah ve bolluk içine dalarlar. Kendi boy ve uruğlarından olanları kendilerine köle edinirler, devletin idaresinden uzaklaştırılan ve ortaklaşmadan mahrum edilenler, o nesebe mensup oldukları için, o devletin gölgesi ve himayesi altında yaşarlar, bunlar refah içinde yaşayarak nimet ve zevkler içine dalmaktan uzak bulundukları için, ihtiyarlaşma çağından uzak bulunurlar, yani atılgan ve şecaatli olan bu kimseler devletin korunması için gereken kuvvetlerini, tabiî halinde korurlar. İdare başında bulunanlar ise, zamanın ve olayların darbesine maruz kalarak ihtiyarlaşma onların refahlı hayatlarını yok ettikten, devlet onları pişirdikten, zaman onları yedikten ve nimetlerini tamamıyle giderdikten ve zevk düşkünlüğü onların sularını tamamıyle çektikten ve bunlar insanların yükselebildiği medeniyetin ve siyasî üstünlüğün en yüksek dere-

cesine eriştikten sonra zaman ve olayların darbeleri altında ezilirler. Bundan sonra aynı nesepten gelen, şecaat ve kudretleri lezzet ve nimetlerin tesiri ile za'fa uğramayan diğer boy onların yerine geçer.

Bunların hali ipek kurdunun haline benzer. İpek kurdu ağını örer, sonradan örgüsünün merkezinden başlayarak tersine bir hareketle örgüsünü yok eder.

Çünkü nimet ve lezzetlere dalmaktan mahrum edilenlerinin devletin idaresi ve korunması için gereken şecaat, atılganlık ve şiddet gibi üstünlük ve galebe için gereken meziyetleri tabiî halinde saklanmıştır. Bundan dolayı onların, önce kendilerinden üstün ve kendi nesepleninden olan sülâle tarafından mahrum edildikleri devlete sahip olmak emel ve ümitleri artar. Bunların üstünlüğü belli olduğu için çekişmeler sona erer, bu suretle bu yeni soy devletin idaresi başına geçer. (Nimet ve lezzetler içine dalarak ihtiyarlama çağı geldiğinde) bunlar da ötekilerin katlandığı hallere katlanırlar. Devletin idaresinden ve nimetlerden uzaklaştırılmış olan aynı nesilden gelen başka bir soy devletin idaresini onların elinden çekip alır. O nesepten gelen uruğ ve boylar asabiyyetlerini büsbütün kaybedinceye veyahut diğer boyar büsbütün yıkılıncaya kadar devlet o kavmin sığınağı olmakta devam eder. Tanrının dünya hayatına tatbik ettiği kaide ve kanunu işte budur. Ahrette Tanrı katında bahtiyar ol-

mak ise, Tanrının sakıngan (tekvalı) kullarına mahsustur.

Bu halin arap kavimlerinde devam edegeldiğine dikkat et. Âd kavminın devleti yıkıldıktan sonra onların yerini kardeşleri olan Semûd kavmi, bunların devleti yıkıldıktan sonra, onların kardeşleri olan Amalika, devletin başına geçti, bunların devleti yıkıldıktan sonra Himyer'ler tarafından kurulan devletin ihtiyarlaşma çağı geldiğinde, onların kardeşleri olan Tebabia, bunların devleti yıkıldıktan sonra da Ezva devleti doğdu. (İslâmiyetin doğuşundan sonra) devletin idaresi başına Muzar'lar geçti. Farslarda da aynı hal devam etti. Kiyanî'ler devleti yıkıldıktan sonra Sâsaniler devleti kuruldu. İslâmiyetin doğuş ve galebesi ile bunların hepsi de yıkılıncaya kadar bu hal devam etti. Yunanlıların durumu da böyledir. Yunan devleti yıkıldıktan sonra kardeşleri olan Romalılar onların yerine geçti. Mağrip (Batı Afrika) Berberlerinin hali de böyledir. Eski hükümdarları olan Mağrave ve Ketame sülâleleri kudretlerini kaybettikten sonra Sinhace'ler, bunlar kudretlerini kaybettikten sonra Müslimîn, bunlardan sonra Masadime, bunlardan sonra Zenataların diğer dalları devletin başına geçtiler. Tanrının kulları ve yaratıkları arasında tatbik etmekte olduğu kaide ve kanunu işte budur.

Bunların hepsinin temeli asabiyyet; yani bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafında toplanmalarıdır. Asabiyyet

ise türlü çağ ve türlü kavimlerde başka başkadır. Zevkler ve nimetler içine dalma, devleti eskitmekte ve aşağıda anacağımız gibi tamamıyle ortadan kaldırmaktadır. Bir devlet yıkıldığına diğer bütün boylar ona boyun eğer ve bu özellik, üstünlük ve galebesiyle tanınmış olan aynı nesilden gelen diğer bir soy devletin başına geçer. Bu özellikler bu boylardan hükümet sürmüş olan soy ve boylarda bulunur. Çünkü asabiyyetler hükümet süren boy ve soya yakın veyahut uzak bir boydan gelmekle değişir. Âlemde büyük bir değişiklik vukua gelerek bir kavmin değişmesi veyahut mamurluğun yok olması ve Tanrının kudret ve iradesiyle diğer büyük olaylar oluncaya kadar bu hal sürer gider. Bu takdirde devlet Tanrının müsaadesiyle bu kavimden diğer bir kavmin idaresine geçer. Nitekim Muzar'lar uzun asırlar devletin idaresinden uzak bulunduktan sonra, kavimlere ve devletlere galebe çalarak, idareyi dünya milletlerinin ellerinden aldılar ve hükümet sürdüler.

23 üncü FASIL

Yenilmiş kavimlerin giyim ve kuşam, mezhep, diyanet ve başkaca hal ve itiyadlarında kendilerini yenen kavim ve hükümdarları örnek edinmelerine dair.

Bunun sebebi şudur: Nefis ve kalp daima kendi kavimlerine galebe çalmış ve kendi kavmine boyun eğdirmiş olanların olgunluk ve üs-

tünlüklerine inanır. Bu da kendisine galebe çalanı ululamak, kalbinde yerleşmiş veyahut kendisinin ona boyun eğmesinin tabiî sebeplerden olmayarak kendisini yenen kimsenin kemal ve fazilet sahibi olmasından ileri gelmiş olduğu inanında olmasından ve bu hususta yanılmasından ileri gelir. Yenilen kimse bu hususta yanlış fikre kapılarak, buna inandıktan sonra, bütün iş ve hareketlerinde kendisini yeneni örnek edinir ve ona benzemeye çalışır. Yahut kendisine üstün gelen kimsenin galebesinin asabiyyetten, şecaat ve kuvvetten ileri gelmeden onun alıştığı âdet, mezhep ve mesleğinden ileri geldiği vehmine kapılır, bunu da galebesinin sebepleri ile karıştırır. Yenilgiye uğrayanın bu karıştırması bundan önceki karıştırması kabilindendir. İşte bu gibi sebeplerden dolayı yenilgiye uğrayan kimse giyim ve kuşam, hayvana binmek, silâhlanmak ve bütün diğer hal ve işlerinde kendisini yeneni örnek edinir. Oğulların babalarına benzemeleri hususundaki hallerine dikkat eder isen, oğulların daima babalarını kendilerine örnek edinmekte olduğunu görürsün. Bu da oğulların babalarının olgunluk ve üstünlülerine inanmalarından ileri gelmesidir. Bütün etraf ve ülkelere baktığında, ahalisinin giyim ve kuşamlarında çoğunlukla, kendilerini koruyanların ve hükümet askerinin giyim ve kuşamını kendilerine örnek edinmiş olduklarını görürsün. Çünkü onlar kendilerini yenmişlerdir. Bir kavim diğer bir kavimle komşu olup, o kavim komşusu olan diğer kavimden üstün ise, büyük bir

ölçüde üstün olan kavme benzeme ve o kavmi kendilerine örnek etme hali görülür. O kavmin hali ve âdeti onlara sirayet etmektedir. Bu hal çağımızda Endelüs'te de gözükmektedir. Bu ülkedeki Müslümanlar kendilerine galebe çalmakta olan Gal'leri kendileri için örnek edinmekteler, giyim ve kuşamları, birçok âdet ve halleri itibariyle onlara benzemeye çalışırlar, onlar gibi duvarlarına ve su havuzlarının ve evlerinin duvarlarına resim ve heykeller çizerler ve korlar, bunları gören bu hallerin istilâ belgesi olduğunu hikmet gözü ile görebilirler. Hüküm ve iş Tanrının elindedir. Bu halleri gören: "Halk hükümdarın dinindedir" sözünün manasını anlar. Çünkü bunlar, bu kabilden olan şeylerdir. Hükümdar idaresi altında bulunanlardan üstündür; tebaa, çocukların babaları ve öğrencilerin öğretmenleri hakkındaki inanları gibi, hükümdarlarında olgunluk ve üstünlükler bulunduğuna inanırlar. Tanrı hikmet ve bilgi sahibidir, başarı her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrının yardımıyledir.

24 üncü FASIL

Yenilerek başka kavimlerin idareleri Altına giren kavimlerin çabuk yıkılacaklarına dair.

Sebep şudur: Bir kavim yenilerek başka kavimlerin buyruk ve idareleri altına geçtiğinde tenbelleşir, köle haline girmekle başkasının aleti

olur ve geçinmesinde içerdeki müstevlilere muhtaç olur. Bunun bir sonucu olmak üzere ümit ve emeller azalır, nesillerin türemesi eksilir ve bayındırlık hareketleri zayıflar, çünkü nesillerin türemesi ve doğumun çoğalması hayvanî duygu ve şehvetleri harekete getiren şevk ve sevince bağlıdır. Köle edinilmiş olan mahkûm kavimler, sahiplerinin ağır ve mecburî hizmetleri ile uğraştıkları için sevinçleri söner, tenbelleşirler ve çalışmaları zayıflaşır. İş ve amele sevk eden emel, ümit ve sevinç bittikten sonra, bunların tesiri ile yapılacak ve meydana gelecek olan işlerde durgunluk meydana gelir. Başka bir kavmin galebe ve istilâsıyle memleketlerindeki mamurluğun eksilmesi ve kazanç ve istihsallerinin, çalışmalarının azalmasının tesiri ile asabiyyetlerini kaybettikten sonra, yenilme darbesi kuvvet ve şevketlerini öldürdüğü için, kendilerini korumaktan aciz olurlar. Bundan sonra bu kavim üzerlerine her saldırana yenilir, her yiyen kimseye yemek olur, onları yiyenlerin, devlet kurmaktan ibaret olan emel ve maksatlarına erişip erişmemiş olmalarına bakmadan, bunları istedikleri gibi kullanırlar. Bundan başka diğer bir sır ve hikmet de olacak ki bu sır da insanın yeryüzünün halifesi olarak yaradılmış olmasıdır. Bir başkanın elinden başkanlığı alınarak izzet ve şevketinden uzaklaştırıldığında, o kimse karnını doyurmak ve ciğerinin ateş ve yanıklığını gidermek üzere su içmek hususunda bile tenbellik gösterir. İnsanların ahlâk ve tabiatlarında bulunan bu haletin yırtıcı hay-

vanlarda bile bulunduğunu söylerler. Yırtıcı hayvan kişilerin el ve mülküne geçerse şehvanî münasebetlerde bulunmayı bırakır. Diğer kavimlere mahkûm olan kavmin iş ve durumu da bu suretle gittikçe bozulur, kötüleşir ve büsbütün yok oluncaya kadar kötüleşmesinde devam eder. Beka ve devam ancak Tanrıya mahsustur. Bunu Fars kavminin hal ve durumunda da görebilirsin. Onlar müslümanların tutsağı olmadan önce sayılarının çokluğu ile dünyayı doldurmuş idiler. Araplar memleketlerini ele geçirdikten ve kendilerin' koruyanlar mahvolup gittikten sonra bile, sayıları pek çok idi. Rivayete göre Sa'd ibni Vakkas, Medayin'in arka tarafında yaşayan fars erkeklerini saydırdığında onların 137 bin erkekten ibaret olduğu anlaşıldı. Bunlardan 30 bini ev bark ve çoluk çocuk sahibi idi. Bunlar arapların idaresine geçerek kahır ve zillete düştükten sonra, azı sağ kaldı, kalanları da sanki dünyada hiç yaşamamış gibi yok olup gitti. Sen bunları arapların zulmü ve düşmanlığı yok etmiş olduğunu sanma. İslâm devletinin adaleti senin gördüğün ve bildiğin gibi idi. Bu azalma diğer kavimlere mahkûm olup diğerlerinin elinde bir alet olduktan sonra; insanın tabiatında görülen bir haldir. İnsanlardan köleliğe alışan kavim yalnız Sudanlılardır, bu da onlarda insanî özelliklerin azlığından ve tabiatları dilsiz hayvanlara yakın bir halde bulunduğundan ileri gelmiştir ki biz bunu yukarıda anlatmıştık. Yahut köle olmakla derece ve rütbe sahibi olmayı, servet ve şeref kazan-

mayı ümidedenler köleliğe razı olurlar. Nitekim doğuda Türk kölemenlerinin ve Endelüs'te Gal ve Frankların halleri böyle olmuştur. Çünkü bunlar köle olduktan sonra, bir gelenek olarak, mal ve nimetlere kavuştular, ve kazandıkları şeref ve rütbeye, üstelik olarak, nimet ve malın en iyisini kendilerine seçtikleri için, kölelikten çekinmezler. Her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı bilir ve O'nun yardımıyle başarılar elde edilir.

25 inci FASIL

Arapların ancak düz yer ve bölgeleri ele geçirmelerine dair.

Çünkü araplar vahşi tabiatlarının icabı olarak yağmacı ve yeryüzünde bozgunculukla meşgul bir kavimdir. Bunlar korkunç hallere katlanmadan ve sıralar tertibederek savaşmadan, güçleri yettiği kadar ellerine geçirebildiklerini yağma ettikten sonra, çöldeki yurtlarına kaçarlar. Ancak kendilerini korumak zorunda kaldıklarında savaş ve saldırmaya başvururlar. Kale ve ele geçirilmesi çetin olan yerlere saldırmazlar, onlar bu gibileri sonraya bırakarak ele geçirilmesi kolay olan yerlere saldırırlar ve yağma ederler. Geçilmesi ve üzerlerine çıkılması zor olan dağ tepe ve dağ aralarına sığınan uruğlar, onların yağma ve saldırganlıklarından, bozgunculuklarından kurtulurlar, çünkü onlar dağlara ve tepelere tırmanmazlar, zorluklara katlanmazlar, kendilerini teh-

likeli hallere sokmazlar. Onlar devlet zayıf düştüğü ve koruyucu askerleri bulunmadığından, kudretleri dahilinde olduğu takdirde düz yerlere saldırırlar, bu gibi yerler onlar için yağmalayacak ve karınlarını doyuracak yerler olup, bu gibi yerlere tekrar baskınlarda bulunurlar, kolay olduğu için ahalisi yenilinceye kadar, oralara saldırmalarını tekrarlarlar ve yağma ederler. Yendikten sonra esir ederek onları elden ele gezdirirler; mamureleri yıkılıncaya kadar bu şekilde aykırı bir siyaset güderler. Tanrı kullarını istediği gibi idare etmeye muktedirdir; O, kahhar olan bir ve tek yaradandır. O'ndan başka Rab yoktur.

26 ncı FASIL

Araplar tarafından ele geçirilen yurtların çabuk yıkıldığına dair.

Bu hal arapların göçebe ve vahşî bir kavim olup, vahşilik âdet ve kılıkların onlar arasında yerleşmiş ve onlar için bir tabiat ve karakter olmuş olmasından ileri gelmektedir. Bu, onların lezzet ve haz duydukları bir şeydir Çünkü bunlar vahşet ve şiddetlerinden dolayı hüküm ve sorumluluğa tabi değildirler, şeyh ve başkanları dahi devletçiliğe mahsus olan siyaset ile, idare ederek bunları cezalara çarptırmak kudretinde değildir (bundan dolayı bunlar arzu ettiklerini yapabiliyorlar). Arapların bu tabiatları dünyanın mamurluğunu bozmaktadır. Bir yerden başka yer-

lere göç etmek, şiddet ve kudretle ele geçirmek onlarca adi hallerdendir. Bu ise dünyayı imarın ve mamurluğun temeli olan sükûnet ve huzurun tersidir. Araplar ancak tencerelerinin ayağı olarak kullanmak üzere taşa muhtaçtırlar. Binaları yıkarak taşlarını bu maksat için götürürler. Ağaca ihtiyaçları da ancak çadırlarına direk olarak kullanmak ve kazıklar yapmak içindir. Bunlar, evlerin damlarını yıkarlar ve bu gibi maksatlar için kullanırlar. Kısası bunlar için tabiat hükmünde olan yıkıcılık, yapıcılık ve bayındırlığın aslı olan yapılar vücuda getirmeye münafidir. Bunların halleri umumiyetle böyledir. Diğer bir tabiatları da, başkalarının ellerindeki mal ve eşyayı yağma etmektir. Onlar geçinmelerini süngülerinin gölgesinde elde ederler. Ve yağmacılıkta bir sınır tanımazlar, gözlerine ilişen mal, meta, cihaz ve esvabı yağma ederler. Kudretleri kemal derecesini bularak zorla ve kuvvetle bir devletin başına geçerler ise, idareleri altına aldıkları ahalinin mal ve servetini korumak hususunda devletçilik siyasetini ve adaleti bir yana atarlar, bunun bir sonucu olarak memleketler yıkılır, mamureler yıkılır. Üstelik bunlar sayesinde çalışanları, usta, hüner ve hirfet sahiplerini kendilerinin özel işlerinde çalıştırırlar. Hünerin ve uzmanlıkların onlar katında değeri yoktur; aşağıda anlatacağımız gibi, onlar bunlara, hak ettikleri ücret ve paraları da vermezler. Halbuki hüner ve sanat kazançların temelidir. Bunun bir sonucu olarak çalışma düzeni çığırından çıkar ve iş mukabilinde para verilmez ise

kesp ve para kazanmak ümit ve emeli azalır, eller işten çekilir, memleketin ahalisi dağılır, dünyanın mamurluğu bozulur. Arapların ikinci bir kötü âdet ve tabiatları da hüküm ve kaidelerin tatbikini ihmal etmeleri, ahaliyi korkutarak fesat ve bozgunculuktan ve birbirine saldırmak ve kötülük etmekten alıkoymalarıdır. Onların göz diktikleri şey, ahalinin mal ve serveti ve bunları yağma veyahut nakdî bir ceza ve ağır bir vergi olarak ele geçirmektir. Arzu ettiklerini ele geçirdikten sonra ahalisinin hal ve durumunu onarmaya, maslahat ve faydalarına önem vermezler, ahalinin birbirine kahır ve zulmetmesine, bozuk olan maksatlara engel olmazlar. Evet, mal ve para toplamaya ve faydalanmaya bir vesile olması için bunların ahaliyi nakdî cezalara çarptırdıkları çağlar olur. Bunlar bir âdetleri olmak üzere bu vasıta ile çok para kazanmak isterler. Fakat bu nakdî cezalar bozgunculuk ve fesadı önlemeye yetmez. Bu saldıranları saldırmalarından alıkoymaz ve korkutmaz. Belki de tersine olarak nakdî cezalara katlanmak onlar için şekavetlerini bırakmaya nispetle daha kolay olduğundan, cinayet ve bozgunculukları artırmaktan başka bir faydası görülmez. Bu suretle bunların idareleri altında bulunan uyruk hükümetsizlik ve kargaşalık içinde yaşar. Kargaşalık ise, insanları yok edici ve mamureleri yıkıcı bir şeydir. Halbuki yukarıda anlattığımız gibi, devlet ve hükümet kurmak insana mahsus bir tabiattır, insanlar devletsiz ve hükümetsiz yaşamazlar, çünkü bu tak-

dirde onların bir araya toplanarak toplumsal bir hayat yaşamaları ve dünyayı imar etmeleri imkânsız olur. Biz bunu birinci fasılda anlatmıştık.

Arapların başka bir kötü âdet ve tabiatları da onların başkanlık ve baş bulmak için birbiriyle yarış halinde bulunmalarıdır. Babası, kardeşi, boy ve uruğun büyük adamı olsa bile bunlardan pek azı idare ve başkanlığı başkasına vermeye razı olur. Bu da utandığından ileri gelir, zorlanarak bırakır. Herkes idare başına geçmek ve başkan olmak istediği için, hâkimler ve emîrler çoğalır. Bunun bir sonucu olarak birçok eller uyruğun üzerine uzanır ve vergiler tarholunur, toplanır ve birçok kimse uyruğa hükmeder. Bu suretle memleketin mamurluğu gider ve eksilir. Emevî halifelerinden Abdülmelik bin Mervan katına gelen bir göçebeden, arabistan umumî valisi olan Haccaç hakkında sorularda bulunduğunda, göçebe: "Onu tek başına zulmetmekte olduğu halde bıraktım." diye cevap vermiştir. Göçebe, bununla Haccaç'ı ve onun siyasetinin güzelliğini ve mülkün mamurluğunu anlatmak ve övmek makamında, başka zalimleri ortadan kaldırdıktan sonra, o zulmü ancak kendisine tahsis etti, demek istemiştir. Sen arapların dünyada, zuhurlarından beri kuvvetle ele geçirdikleri ülkelerin nasıl yıkıldığını ve ahalisinden nasıl boş kaldığını ve eski mamurluğunu kaybederek büsbütün başka bir şekil almış olduğunu düşün. Az bir yeri müstesna olmak üzere onların yerleşmiş oldukları Yemen harabe halindedir. Irak'ın hali de böyle-

dir. Farsların hükümet sürdüğü çağdaki mamurluğunu tamamıyle kaybetmiştir. Şam ülkesi çağımıza kadar yıkık bir haldedir. Efrikiye = Kuzey ve Batı Afrika, Beni Hilâl ile Beni Selim hicrî 5. yüzyılın başlarında oraya geldikten ve orada 350 yıl süründükten sonra, (oraların) bütün düz arazisi harabe haline geldi, halbuki eski çağlarda Sudan ile Rum Denizi (Akdeniz) arasındaki bütün yerler mamur ve ahalisi çok idi. Mamurluk ve medeniyet eserlerinden ibaret olan eski eserler ve binaların şekil ve heykelleri ve köylerin eseri buralarının çok mamur olduğunu gösterir. Yeryüzüne ve yeryüzünde yaşayanlara Tanrı varis olur. O varislerin en hayırlısıdır. (Kur'an).

27 nci FASIL

Arap kavminin devlet kurmasının ancak peygamberlerden birinin dinine inkiyat etmek yahut bir velinin Tanrının velilerinden olduğuna veyahut dinî büyük bir esere inanmak ve tabiiyet etmekle olacağına dair.

Bunun sebebi şudur: Araplar çöllerde dolaşan, vahşî hayvanlar tabiatında, kaba kılıklı, kibirli ve gururlu, himmetleri büyük, başkanlık ve baş olmak için birbiriyle yarışan ve çekişen bir kavim olduklarından pek zorlukla birbirine boyun eğerler. Bu kılıkta oldukları için onların dü-

şünce ve isteklerinin bir noktada toplandığı az görülür. Fakat bir peygamberin peygamberliğine veyahut keramet sahibi bir veliye ve peygamberin getirdiği dine ve velinin Tanrı velilerinden olduğuna inanır, onlara tabiîyet eder iseler, kalplerinde yerleşen bu inan onların kibir, gurur ve bütün kötü huylarını giderir ve boyun eğmeleri ve bir fikir etrafında toplanmaları kolaylaşır. Çünkü din ve inan kalplerini temizler ve kabalıklarını, kibir ve serkeşliklerini giderir, birbirini kıskanmaktan ve birbiriyle yarışmaktan onları alıkoyar. Aralarında Tanrı tarafından gönderilen bir peygamber veya bir veli bulunur ise onları Tanrının buyruk ve yasaklarına uymaya çağırır, onların kötü kılık ve ahlâklarını giderir, güzel ahlâk ile hulklandırır, hak olan dinî üstün kılmak üzere onları bir araya toplar, bunun bir sonucu olarak diğer kavimlere üstün gelerek devlet kurmaya muvaffak olurlar. Bununla beraber, tabiatlarında selâmet olup, kötü alışkanlıkların ve çöllerde dolaşmanın bir sonucu olarak, vahşî hayvanlar gibi kaba kılıklı olmaları istisna edilirse, onlar kötü ahlâktan uzak bulundukları için hak ve hakikati çabuk kabul ederler ve hayrı kabule hazır bir haldedirler. Çünkü bunlar yaradılıştaki hayırlı özellikleri korumuşlar ve (başka kavimler ve şehirlilerle karışmadıklarından) gönüllerde yer eden kötü itiyatlardan ve alışkanlıklardan uzaktırlar. Çünkü Tanrı elçisinin hadisinde anlatıldığı gibi, her çocuk hayır ve iyiliği kabule hazır ve tabiî bir halde doğar ki yukarıda bundan bahsetmiştik.

28 inci FASIL

Arapların devleti siyasetle idareden en uzak kavimlerden olduklarına dair.

Bunun sebebi şudur: Araplar göçebelikte diğer göçebe kavimlerin önünde gelirler; onlar çöllerin en uzak ve ıssız yerlerinde dolaşırlar, verimli yerlerin ürünlerine ve hububatına muhtaç değildirler. Çünkü araplar darlık ve kaba yaşayışa alışmış oldukları için başka kavimlere ve onların istihsallerine muhtaç bir durumda değildirler. Vahşî hayvanlar gibi çöllerde dolaşmaya alışkın oldukları için, onlar birbirlerine zorla boyun eğerler. Başkanları, korunmak için gereken asabiyyet bağından dolayı, çoğunlukla, onlara muhtaçtır. Asabiyyet bağları çözülmesin diye, başkan, onları hoşlukla elde tutmaya ve onları darıltmaktan sakınmaya mecburdur. Çünkü asabiyyet bağı çözülerek kendisini korumakdıkları takdirde, başkanın kendisi de uyruğu da mahvolacaklardır. Halbuki devlet ve hükümdarlık politikası devletin siyasetini idare eden hâkimin (lüzumunda) kahır ve şiddet kullanmasını icabettirmektedir. Yoksa devletin idare politikası bozulacaktır. Çünkü, yukarıda anlattığımız gibi, bunlar, bilhassa, ahalinin elindekini almaktan, zayıfları ve birini ötekinin tecavüz ve saldırmalarından korumak gibi hususlara dair olan hüküm ve kaidelere uymaktan çok uzaktırlar. Onlar kavimlerden birini idareleri altına aldıklarında, başlıca gayeleri aha-

linin elindeki malını alarak bundan faydalanmktır. Bundan başka (idare için gerekn) bütün hüküm ve kanunları da bırakırlar. Vergileri çoğaltmak ve çok para kazanmak maksadıyle suçluları ve bozguncuları nakdî cezalara çarptırdıkları da olur Bu nakdî cezalara çarptırma bozguncuları fesattan alıkoymaz. Nakdî cezaları fesat ve bozgunculukları bırakmalarına nispetle kolay sayarlar ve nakdî cezalar ancak bozgunculukları artırmaya hizmet etmiş olur. Eller birbirinin mal ve mülküne uzanır, bu suretle memleketin mamurluğu azalır, memleket çarçabuk yıkılır. Her idaresizliğin ve kanunsuzluğun sonu işte budur. Bundan ötürü arabın tabiatı, devleti siyasetle idare etmekten uzaklaşmıştır. Araplar ancak din ve inan tesiri ile tabiatlarında değişiklik husule geldikten, dinin öğretimleri onların bu kötü hulk ve tabiatlarını giderdikten sonra, bu dinî eğitimin bir sonucu olarak, onlar kendi kendilerinin hâkimi olmuşlardır. Arapların İslâmlığı kabulden sonra, İslâm dininin dış ve içi ile amel edip bir araya toplanarak insanları dünyayı imara tesvik eden ayet ve hükümlerine ve şeriatin siyasetine göre, kurdukları ve idare ettikleri devletin mükemmelliğini düşün. Halifeler bu siyasete göre İslâm devletini idare ettiler. Devletin sınırları genişledi, hükümet ve saltanatları kuvvetlendi. Rüstem (Kadisiye savaşı esnasında) Müslümanların namaz kılmak üzere bir araya toplandıklarını gördüğünde: "Ömer köpeklere edep öğretmek suretiyle ciğerimi yedi." derdi. Fakat bundan sonra birtakım arap uruğları İslâm devleti

ile olan bağlarını kestiler. İslâmlığın politikasını unuttular, kendi çöllerine döndüler. Devletin kanun ve kaidelerine boyun eğmekten uzak bulundukları için, devletin başında bulunanlara karşı olan kavmî ve dinî asabiyyet görevlerini unuttular, eskiden olduğu gibi, çöllerde dolaşarak ahlâk ve terbiye yönünden vahşî hayvanlar derecesine indiler ve adalet kanunlarını bir tarafa attılar. Bu araplarda devlet adına halifelerin nesline intisap ve onlar gibi araptan sayılmaktan başka halifelikten bir şey kalmadı. Abbasî halifeliği yıkıldıktan sonra halifeliğin eserleri bile ortalıktan kayboldu. Bütün idare, hâkimiyet ellerinden çıktı. Arap olmayan kavimler onları yenerek devletin idaresini ellerine aldılar. Araplar göçebe bir kavim olarak çöllerde yaşadılar. Onlar devlet ve politika nedir bilmezler. Çoğu, eskiden devletleri bulunduğunu bile bilmez. Kavimler tarihte zuhur ettikten beri, hiç bir kavmin arapların kurdukları devletler gibi büyük devletler kurmamış olduğu onların akıllarına bile gelmez. İslâmlıktan önce kurdukları Âd, Semud, Amalika, Himyar ve Tebabia ve İslâmlık çağında Muzar'lardan olan Emeviler ve Abbasîler tarafından kurulan devletler buna tanıklık eder. Fakat araplar dinî unuttuktan sonra, uzun zamandan beri politikayı da unutarak eskisi gibi göçebe hayata döndüler. Çağımızda Batı Afrikasında olduğu gibi, onlar bazı vakitlerde zayıf düşmüş olan devletleri yenerek idarelerini ellerine geçirirlerse de, yukarıda anlattığımız gibi, istilâları ele geçirdikleri mamureleri yıkmakla sona er-

mektedir. Tanrı mülk ve devleti dilediği kullarına verir.

29 uncu FASIL

Çöl ve sahralarda yaşayan uruğ ve boyların şehirlilere muhtaç ve onlara yenilmiş bir halde bulunduklarına dair.

Mamurluk ve medeniyet yönünden çöl ve sahraların şehir ve kasabalardan aşağı derecede olduğunu yukarıda anlatmıştık. Çünkü medenî ve yerleşik hayat için gereken ve mevcut olan nesnelerin hepsi de çöl ve sahra ahalisinde bulunmaz. Onların yurtlarında ancak çiftlik ve bağcılık gibi vasıtalarla istihsal edilen maddeler vardır. Marangozluk, terzilik ve demircilik gibi istihsalleri ve hayatları için gereken sanat ve hirfetler onlarda bulunmadığı gibi, onların alış veriş için gereken dinar ve dirhemleri de yoktur. Ellerinde ancak bunların karşılığı olan ve çiftlik, bağcılık ile istihsal edilen ürünlerle hayvan ve hayvanlardan istihsal ettikleri ve şehir ahalisinin muhtaç oldukları süt, yün, yapağı, deri vesair bulunur. Bunlar istihsal ettikleri bu maddeleri dinar ve dirhemler karşılığında satarlar. Fakat sahralarda yaşayanlar gerekli nesneler için şehirlilere, şehirliler ise ancak ikinci derecede muhtaç oldukları maddelerde sahrada yaşayanlara muhtaçtırlar. Bundan anlaşıldığına göre sahralarda yaşayanlar varlıklarının yaradılışı icabı, yani vücutlarını koru-

ma ve hayatlarını temin edecek maddelerde şehirlilere muhtaçtırlar. Bundan dolayı bunlar sahralarda yaşamaya devam ve devlet kurarak şehirleri ele geçirmedikleri müddetçe, şehirlilere olan bu ihtiyaçtan kurtulamazlar. Sahralılar şehirlilere muhtaç oldukları için, şehir halkı tarafından çağırıldıkları takdirde onların hizmetlerinde bulunurlar ve onlara itaat ederler. Şehirde hükümdar bulunduğu takdirde, onların şehirlilere boyun eğmeleri, hükümdarın onları yenerek kuvvetle itaat ettirmesinden ileri gelir. Şehirde hükümdar bulunmadığı takdirde, şehrin hayatını ve mamurluğunu korumak için, şehirde bir nevi kuvvet ve istipdatla, ahalisine hükmü cari olan bir başkan bulunması tabiîdir. İşte bu başkan mal ve para sarf etmek ve şehrinde istihsal edilip de sahralılar için bir zaruret olan nesneleri onlara ihsan etmek suretiyle, kendi ihtiyarları ile onları kendisine boyun eğdirir ve bu suretle sahralılar için gereken ve zururî olan nesneler temin edilmiş bulunur. Şehir başkanı, kudret sahibi olup sahralıları itaat ettirebilecek derecede kuvvetli ise, zor ve kuvvetle onları kendisine itaat ettirir, sahralıların hepsini birden itaati altına almak imkânını bulamaz ise, onları birbirinden ayırarak bir kısmını kendi tarafına meylettirdikten sonra, bunların yardım ve kuvvetiyle kalanlarına galebe çalar, bundan sonra bu kalan kısmı da illerinin istilâya uğrayarak harap olmasından korktukları için, şehrin başkanına itaate mecbur olur. Başkan bu kuvvetlerle üzerlerine yürüdüğünde, ye-

nildikleri takdirde, başka yerlere göç edip gitmek imkânsız olabilir. Çünkü bütün o çevre oralarını ele geçirmiş olan göçebelerle meskûn olup, bunların o bölgelere girmelerine engel olurlar. Bundan dolayı sahralıların kalan kısmı da şehirlilere boyun eğmek zorunda kalır. Bu yolda sahralılar şehirlilere itaate mecbur olurlar. Tanrı kulları üzerinde kahır sahibidir. O bir ve tektir, kahhardır.

Birinci kitabın üçüncü bölümü, umumî devletlere, hükümdarlık, halifelik ve devlet memurluklarının derece ve rütbelerine ve bunların hepsine birden ârız olan hallere dair olup, birtakım kaide ve tamamlayıcı bilgileri içine alır.

1 inci FASIL

Devlet ve saltanatın ilk kuruluşta asabiyyet ve kudretli uruğların yardımına muhtaç bulunduğuna dair.

Biz bu eserin birinci faslında, yenme ve korunmanın ancak hamiyet sevkiyle birbirini savaşa, çekişmeye teşvik eden, kandıran ve başkalarında bulunan başkanları için canlarını vererek savaşmaya hazır bulunan uruğların yardımı ve asabiyyeti ile olabileceğini anlatmıştık. Bundan başka hükümdarlık, şerefli ve bütün dünyevî fayda ve menfaatleri, tenin isteklerini ve nefsin lezzetlerini içinde toplayan yüksek bir yer ve derece olduğundan, çoğunlukta, bu yeri elde etmek için

çekişmeler vukua gelmekte ve ancak çekişenlerden biri yenilgiye uğradıktan sonra bu şerefli yeri kendisiyle çekişene teslim etmekte ve bu çekişmeler savaşla sona ermektedir. Birbirini yenmeler ve savaşlar ise, yukarıda anlattığımız gibi, ancak arkasında kendisini koruyan ve hamiyeti kaynayarak başkanı tarafında savaşacak uruğlar bulunmakla meydana gelebilir. Bu hal umumun anlayışından çok uzaktır. Çünkü bunlar uzun zaman geçtiği ve devletin ilk kuruluş çağını bilmedikleri ve o devletin nimetleri içinde uzun müddet beslenmiş ve devletin kuruluşundan o güne kadar, arka arkaya çeşitli nesiller geçip gitmiş olduğu için, devletin ilk kuruluşu çağında Tanrının neler yaratmış olduğunu bilmezler. Bunlar ancak hükümdarlığın tabiî bir hak olarak belli bir sülâlenin elinde yerleşmiş olduğunu ve asabiyyete lüzum kalmamış olduğunu zannederler. İlk kuruluş çağında ne gibi zorluklara katlanılmış ve ne kadar büyük emekler sarf edilmiş olduğundan habersizdirler. Bilhassa Endelüs ahalisi bu asabiyyeti ve eserlerini unutmak hususunda başta gelir. Çünkü uzun zamanlar geçmiş olmaktan başka, çoğunlukla, onlar bu asabiyyet kuvvetinden müstağni olarak yaşamışlardır. Çünkü yurtları ıstıraplar içinde kalmış, akrabalık bağıyle birbirlerine bağlanmış olan boy ve cemaatlerden boşanmıştır. Tanrı her dilediğini yapmaya ve yaratmaya muktedirdir. O'nun yardımı bize yeter, O ne hoş Yardımcı ve Kefildir.

2 nci FASIL

Karanlık ve düzenliliği tamam olduktan sonra devletin asabiyyet kuvvetinden müstağni olabileceğine dair.

Bunun sebebi şudur: Devlet ve hükümet ilk kuruluş çağında yabancı bir kuvvet gibi olup, halk ona alışmamış olduğu için, ahalinin o hükümete boyun eğmesi zor olur. Ahali ona ancak kuvvetinden dolayı boyun eğer. Çünkü halk henüz onun idaresine alışmamış, ona itaati âdet etmemiştir. Devlet reisliği belli bir düzen üzere bir soyda karar bularak ve hükümdarlık birinden öbürüne geçerek oğullarına geçtikten ve biri arkasından başkaları hükümet sürdükten sonra, insanlar o devletin ilk halini unuturlar. Hükümdarlık o sülâleden gelenlerin tabiî olan hak ve hukuku şeklini alır ve onlara boyun eğmenin dinî bir ödev olduğu bir inan ve inanç haline gelir. Kalplerde bu inan yerleştikten sonra, insanlar inançları koruyarak savaştıkları gibi, onların düşmanları ile savaşırlar. Bu inan hasıl olduktan sonra kuvvetli bir asabiyyete muhtaç olmazlar, bu sülâleye itaat artık Tanrının kitabına inanmak, uymak gibi değişmez bir inanç halini alır. İşte bundan dolayı ilm-i kelâma dair olan eserlerin son taraflarına, imamet meselesi iman akidelerinden olarak eklenmiştir. Güya imamet imanın şartlarından biridir. Devlet bu devreye geldiğin-

-de saltanat ve devletlerini köle ve azadlıları ve kendilerinin neseplerine intisabederek onların himayeleri gölgesinde ve nimetleri içinde yetişen adamları veyahut başka uruğlardan olup da idareleri altına girenlerle devletlerini korur ve galebe çalarlar. Abbas oğulları da bu devreye geldiklerinde bu şekilde hareket etmişlerdir. Çünkü Abbasîler devletinde Mutasım[70] ve oğlu Vasık[71] çağında, Arap asabiyyeti yıkılmış olduğu için, onlar Acemden Türk ve Deylemlerden, Selçuk oğullarından ve daha başka kavimlerden olan köle, yardımcı ve azadlıları ile korunmuşlardır. Sonra arap olmayan bu azadlılar etrafı ele geçirmişler, bunun bir sonucu olarak Abbasî devleti parçalanmış, ufalmış, sınırları Bağdat ve vilâyeti ile tahdit edilmiştir. Abbasî devleti böylece zayıf düştükten sonra, Deylemler Bağdat üzerine yürümüşler, halifeliğin başkentine sahip olmuşlar, halifeler onların hüküm ve emirleri altına girmişler, sonunda Deylemler hâkimiyeti Selçuk oğulları tarafından yıkılmıştır. Bundan sonra halifeler Selçuk oğullarının hükümleri altında yaşamışlardır. Selçuk oğulları devleti yıkıldıktan (zayıf düştükten) sonra Tatarlar Bağdat üzerine yürüdüler, halifeyi öldürdüler (1258). Halifeler devletinin iz ve eserlerini ortadan kaldırdılar. Mağrip (Batı Afrika) daki Sinhace'lerin hali de böyledir. Hicrî beşinci yüzyılda ve bundan önce asabiyyetleri bozulduktan sonra devletleri küçülerek

ancak Mehdiye, Becaye, Kale ve Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde baki kaldı. Hükümdarlık için onlarla çekişen kimselerin bu sınırlara saldırdıkları çağlar da oldu, fakat buna bakmadan sultan onlarla barış üzere, yaşadı. Tanrı bu devletin yıkılmasını takdir edinceye kadar bu hal devam etti. Sonunda Müvahhidin[72] kuvvetli bir asabiyyetle Masamide'lerin başında oldukları halde üzerlerine yürüdüler, onların iz ve eserlerini yok ettiler. Endelüs'te hükümet süren Emevilerin hali de böyle oldu. Kendi kavimlerinden olan arapların hamiyet ve kudretleri ile kurmuş oldukları devletleri arap asabiyyeti, yani oradaki arapların bir araya toplanarak devleti koruma gayretleri sona erdikten sonra, Emeviler devleti türlü derebeyliklere (feodalitelere) bölündü. Bunlar Endelüs'ü aralarında paylaştılar, birbiriyle çekiştiler, her feodal kendi bölgesine çekilerek gururla o bölgede yaşamaya başladı. Bu sırada arap olmayan kavimlerin Abbasîler devletinde neler yapmakta olduklarını işittiklerinde, bunlar da hükümdarlara mahsus lâkap ve unvanlar aldılar. Hükümdarlara mahsus olan giyimler giydiler, hükümdarlık belgelerini seçtiler. Endelüs'te asabiyyet sahibi birlikler ve uruğlar bulunmadığı için, bu hal ve durumlarını bozacak kuvvet bulunmayacağından emin olarak kendi bölgelerinde hükümet sürmeye başladılar ki, biz aşağıda bunu anlatacaız. Şair İbni Şeref'in şu beyitlerinde açıkladığı gibi bu hallerini devam ettirdiler. Şair şöyle diyor:

Endelüs'te benim beğenmediğim ve hoşuma gitmeyen bir şey var, o da bu ülkede ehliyetsiz kimselerin kendilerine halife süsü vererek Mu'tasım veyahut Mu'tezid lâkabını almalarıdır, bunlar, yerinde olmayan hükümdarlık lâkapları olup, bu lâkapları taşayanların halleri, kabararak aslanın halini hikâye eden kediye benzemektedir.

Bu derebeyler, köleleri, azadlıları ve ihsanları ile terbiyelerinde yetişenler ve Afrika kıyıları ahalisinden deniz yolu ile Endelüs tarafına geçen Berber uruğları, Zetana ve başkaları ile devletlerini ve kendilerini korudular. Bunlar bu halleri ile arap, asabiyyeti kaybolduktan sonra ve Abbasî devletinin yıkılışı yaklaştığı çağları kendileri için örnek edinerek, bunların yardımlarına başvuruyorlardı. Bu sıralarda İbni Ebî Amir (kuvvetli olduğu için) devleti eline geçirmişti. Bu feodaliteler büyük devletler kurmuş, bunlardan her biri aralarında bölüştükleri Endelüs devletinin büyüklüğü ile mütenasip devletin büyük bir parçasını ele geçirmiş bulunuyordu. Lemtune uruğundan gelen büyük ve kuvvetli asabiyyet sahibi olan Murabitin[73], denizi geçerek Endülüs'e gelinceye kadar bu hal devam etti. Bunlar bu feodaliteleri ıskat ederek onların yerine geçtiler, onları merkezlerinden çıkarttılar, eserlerini yok ettiler. Arkalarında kendilerini koruyan asabiyyet sahibi uruğ ve boyları bulunmadığı için on-

lar da kendilerini ve yurtlarını koruyamadılar. Halbuki devletler ilk kuruluşlarında uruğ ve boyların asabiyyeti ile kurulur. (Endelüslü) Tartuşî, Sirace'l - Mülûk adlı eserinde, mutlak olarak, devletin devlet hazinesinden beslenen aylıklı askerlerle kurulduğunu ve korunduğunu zannetmiştir; halbuki bilginin bu sözü devletin ilk kuruluşu hakkında doğru değildir, onun bu sözü ancak kararlılık bulmuş ve gitgide o sülâlenin hâkimiyeti bir inan haline gelmiş ve ahalisi o devleti korumayı dinî bir görev telâkki etmiş olan devletler hakkında doğrudur. Tartuşî, ancak devletin ihtiyarlama ve zayıflama çağını ve köleler, azatlılar ve ihsanı ile yetiştirdiği kimselerle memleketi korumak üzere ücretli hademe ve askerler tuttuğu vakitleri idrak etmiştir. O, Endelüs Emevîleri devletinin idaresi yıkıldığı çağlarda kurulmuş olan feodaliteler ve arap asabiyyeti ortadan kalktığı çağda yaşamıştır. Bu vakitler nimet ve lezzetler içine dalmanın bir sonucu olarak arap asabiyyeti bitmişti. Bunun diğer bir sonucu olarak da her emîr kendi bölgesinde bağımsızlığını ilân etmiş bulunuyordu. Üç yüz yıl böylece nimet ve lezzetlere dalarak yaşadıklarından, onların yok olma zamanı gelmişti. Tartuşî kendi uruğundan zorba sultandan başkasını görmemişti. Devletin idaresi başına geçtiğinden beri onun zorbalıkla hükümet sürmesi tabiî bir şekil almış, üstelik kavminin onu korumak hususundaki hamiyetinin arkası tamamıyle kesilmemişti. Yani arkasında hâlâ az çok asabiyyet sahipleri bulunuyordu. Bundan

dolayı onunla kimse çekişemiyor, o devletini korumak hususunda aylıklı askerlerinden faydalanıyordu. Tartuşî ise bunları ayırdetmeden mutlak ve umumî bir söz söylemiştir. O; devletinin ilk kuruluş halini ve devletin, uruğun asabiyyetinden başka bir kuvvetle kurulamayacağını düşünmemiştir. Sen buna dikat et. Tanrının bu husustaki sır ve hikmetini anla. Tanrı, devletini dilediği kuluna ihsan eyler.

3 üncü FASIL

Eskiden beri devletin başında bulunan sülâlelerden bazılarının, asabiyyetin yardımından başka da yeni bir devlet kurabileceğine dair.

Hükümdar, asabiyyet sahibi olup da birçok kavimlere ve nesillere galebe çalmış, uzak ülkelerin ahalisi bu sülâleden gelenlerin devlet kurmak hakları olduğuna inanmış ve onlara inkiyadetmiş ise, halk, bu sülâleye mensup olanın yeni bir devlet kurmasına yardım eder. O sülâleden gelenlerden biri, devletin merkezinden, izzet ve şevketinin kaynağından uzaklaşarak yurtlarına gelirse, bu uzak ülkenin ahalisi onun etrafını sararak onun işi ile meşgul olur, hükümdar olması ve hakettiği hükümdarlığının karar bulması için çalışırlar. Onun, devleti kendi asıl ve menşeinden gelenlerin ellerinden alarak tahta çıktığında rütbe ve memuriyetlerine, bu cümleden vezirlik, komutanlık, sınır valiliği gibi memuriyetlere kendileri-

ni seçeceğini ümidederek, o kimsenin devlet kurmasına yardım ederler. Fakat onun mensup olduğu kavmin kudret ve şerefine ve galebe çalarak dünyaya hâkim olmak onun ve onun sülâlesinden gelenlerin hakkı olduğuna inandıkları ve bu inanları imandan olan bir akide şeklini aldığı için, ona yardım edenler hâkimiyet ve saltanatı onunla ortaklaşmak tamah ve ümidine kapılmazlar. Çünkü onlar, hükümdarlığın onun hakkı olduğuna ve onunla ortaklaşmak veyahut kendileri bizzat hükümetin başına geçmek istediklerinde, yeryüzünün altüst olacağına inanmışlardır. Talibî'lerden İdris ve Ubeydî'ler geldiğinde uzak batıda (Mağrib-i aksa'da), Mısır'da ve Kuzey Afrika'da hal ve durum böyle idi. Talibî'ler, yani Ali neslinden gelenler halifeliğin merkezi olan doğudan kalkıp bu ülkeye gelerek bu ülkeleri Abbasîlerin vali ve komutanlarının ellerinden almak istediklerinde, ahalisi onlara yardım etmiş, fakat saltanat ve halifeliği ortaklaşmak tamah ve ümidine kapılmamışlardır. Çünkü bunlar (peygamber neslinden) Abdümenaf oğullarından ilk önce Emevîler ve bunlardan sonra Haşimîlerin halifelik sürmüş olup, halifeliğin onların tabiî hakları olduğuna inandıkları için Ali neslinden olanlar yurtlarına gelerek kendilerine biate çağırdıklarında, Berber uruğları biri arkasından diğeri, onların yardımına koştular. Avebe ile Megile'ler İdrisî'lere, Ketame ile Sinhace'ler Ubaydî'lere biat ettirmek işini üzerlerine aldılar, onların devletlerini kurdular, kendi boylarının kudret ve yardımıyle

buna muvaffak oldular; bütün Batı Afrikayı, bundan sonra Kuzey Afrika'yı Abbasî valilerinin elinden aldılar. Bunların Alevîlere olan yardımları sayesinde, Abbasîler devleti gittikçe küçüldü. Ubaydî'ler devletlerini genişletmeye devam ederek Mısır'ı, bundan sonra Şam'ı ve Hicaz'ı idareleri altına aldılar, İslâm yurtlarını Abbasîlerle yarıyarıya bölüştüler, kuvvetleri ile Alevîler devletini kuran Berberler ise, hâkimiyet ve saltanatı Ubaydî'lerin eline teslim ederek, onların hükmüne boyun eğiyorlardı. Berberler ancak onlar katında derece ve rütbe kazanmak üzere birbiriyle yarış ediyorlardı. Çünkü halifelik ve hâkimiyetin Haşimîlerin tabiî hakları olduğuna inanıyorlardı. Muzar'lardan olan Kureyş uruğları diğer kavimleri yenerek kendilerine itaat ettirdiğinden beri halifelik onların neslinden gelenlerin elinde kalmış, bütün Arap devletleri yıkılıncaya kadar devlet hiç bir vakit onların ellerinden çıkmamıştır. Tanrı hükmeder. O'nun hüküm ve emrine kimse engel olamaz.

4 üncü FASIL

Birçok ülkeleri istilâ eden büyük devletlerin bir peygambere iman veya herhangi bir hak mezhebe davet etme ve inan sayesinde devletlerini kurmaya muvaffak olduklarına dair.

Çünkü, devlet ancak kuvvet, kudret ve galebe çalmak sonunda kurulur. Galebe çalmak

ise ancak asabiyyet ve bir düşünce etrafında toplanarak onu tahakkuka azim ve kalpleri birbirine ülfet ettirmekle olur. Kalpler ise ancak insanların Tanrının dinini yaymak ve hâkim kılmak hususunda birbirine yardımlaşmaları ile telif edilebilir. Tanrı Elçisine hitabederek: "Tanrının yardımı olmaya idi, sen yeryüzünün bütün servetlerini sarf ettiğin takdirde dahi, onların kalplerini birbirine ülfet ettirmezdin." (Kur'an, S: 8, A: 64) diyor. Bunun sebebi şudur: "Kalpler batıl olan arzulara ve dünyayı sevmeye çağrılır ise, insanlar arasında birbiriyle çekişerek yarışma ve bunun bir sonucu olarak da aralarında anlaşmazlık başgösterir. Kalpler hak ve hakikate döner, dünya ve bâtılı bırakır, Tanrıyı razı etmek yoluna saparlar ise, onlar amaç ve hedeflerinde birleşirler, bu sayede çekişerek yarışmalar sona erer, anlaşmazlıklar azalır, birbirine yardım etmeye ve arka olmaya başlarlar, hüküm ve nüfuz daireleri genişler. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı irade ederse, aşağıda anlatacağımız gibi devlet büyür ve kuvvet kazanır.

5 inci FASIL

Devletin din ve inana çağırması, kuvvetine üstelik bir kuvvet teşkil ettiğine ve devletin temelini sağlayacağına dair.

Bunun sebebi yukarıda anlattığımız gibi, dine inanma ve boyun eğme asabiyyet sahibi

olanlar arasındaki çekişip yarışmaları ve birbirlerini kıskanmaları durdurur ve sona erdirir. Hepsi de hak ve hakikat etrafında toplanırlar; din, onları maslahat ve menfaatlerinde basıretle düşünmeye sevk eder, amaç ve hedefleri bir ve hepsi için de eşit bir derecede olduğu için maksatlarına ulaşmalarına kimse engel olamaz, çünkü bunlar bu amaca varmak için ölümü göze almışlardır. Üzerlerine yürüdükleri devletin askeri ve taraftarları, sayı bakımından bunlardan kat kat çok olduğu takdirde dahi, hakkın galebesi için savaşanlar onları yenilgiye uğratırlar. Çünkü yanlış bir yolda olduklarından onların arzuları çeşitlidir ve ölümden sakındıkları için onlar arkadaşlarını bırakarak savaş meydanından cekilip giderler, sayı itibariyle çok oldukları takdirde dahi, yukarıda anlattığımız gibi, lezzet ve nimetler içine daldıklarından ve hakir düştüklerinden dolayı çabuk mahvolurlar. Arapların İslâmlığın ilk çağındaki fetihleri esnasında halleri böyle idi. Kadisiyye ve Yermûk savaslarında Müslümanların sayısı bütün ordugâhta 30 binden fazla değildi. Kadisiyye'de savaşan Fars ordularının sayısı 120 bin, Herakl (Herakliyas) orduları, Vakidî'ye göre, 400 bin idi. Her iki ordu arap askerine karşı koyamadı, araplar ellerındeki kuvvetleriyle onları yenilgiye uğrattılar, çekilip gitmeye mecbur ettiler. Lemtuna ve Muvahhidin devletleri de bu inan sayesinde zaferler kazandılar. Batı Afrika'da bunlarla savaşanlar asabiyyetleri ve sayıları yönünden bunlra karşı koyabilecek miktar-

da veyahut bunlardan çok iseler de Lemtune'lerle Muvahhidin'e karşı koyamadılar. Çünkü dinî bir mefkûre etrafında toplanmaları ve bunların kendilerinin hak yolunda olduklarına inanmaları ve hak uğrunda ölümü göze almaları, onların asabiyyet kuvvetlerini kat kat artırmıştı ki biz bunu yukarıda anlattık. Bundan dolayı hiç bir kuvvet onların zafer kazanmalarına engel olamadı. Dinî olan bu inan bozulduğunda, islerin nasıl çözüldüğüne ve zaferlerin yalnız asabiyyet kuvvetiyle kazanıldığına dikkat et. Bundan önce din kuvvetlerini kat kat artırmış olduğu için, kuvvet ve asabiyetleri kendi kuvvetinden çok fazla ve en göçebe olan uruğları, kuvvetleri kendi kuvvetine denk veya fazla olanı, o dinin kuvvetiyle yenmiş olan devlet, bundan sonra da ancak asabiyyetin kuvveti nispetinde zaferler kazanabilir. Muvahhidin'in Zenatalarla olan halinin bunun bir örneğini teşkil etmiş olduğuna dikkat et. Zenatalar, (Muvahhidin'in istinadettiği) Mesadime'ye nispetle sayıları daha çok ve daha vahşi kılıklı oldukları halde, Mesamideler onları yenilgiye uğrattılar. Çünkü Mesamideler Mehdi'nin uyruğu olup, onları dine davet ediyorlardı. Dinî inanları sayesinde onların asabiyyet kuvvetleri kat kat artmıştı. Bu inanın tesiri ile ilkönce Zenatalar'ı yendiler. Onları kendilerine tabi kıldılar. Halbuki Zenatalar asabiyyet ve göçebelikleri bakımından Mesamide'den daha kuvvetli idiler. Fakat Mesamide bu dinî inanını kaybettikten sonra, Zenatalar her taraftan onların üzerine yürüdüler. Hükümet

idaresini onların elinden çekip aldılar. Tanrı kendi işinde her kuvvetten üstündür.

6 ncı FASIL

Dine davetin, asabiyyetten başka bir kuvvetle tamam olamayacağına dair.

Bunun sebebi, yukarıda anlattığımız gibi şudur: Din ve mezhep veya bir devleti korumak gibi bir düşünce etrafında halkı toplamak ve boyun eğdirmek için asabiyyet, yani kudretli ve kuvvetli bir kavmin arka olması gerektir. Yukarıda da nakletmiş olduğumuz gibi, Tanrı elçisinin hadisi bunu açık olarak anlatmaktadır. Tanrı elçisi diyor ki: "Tanrı, kavimleri doğru yola çağırmak üzere gönderdiği her peygamberi ancak kendisini koruyacak ve davetini yayacak olan kudretli kavmi bulunanlar arasından seçerek göndermiştir." Âdetleri dışında mucizeler göstermek gibi özeliklerle tekidedilmiş olan peygamberler, dini yaymak için nasıl kavminin kudret ve kuvvetine muhtaç iseler, âdete aykırı işler işlemek kudretinde olmayan insanların da halkı kendilerine boyun eğdirmek için asabiyyete muhtaç oldukları açık bir surette anlaşılır. Sofiye şeyhlerinden ve tasavvufa dair "Kitabe'l-Hale'l-Naleyn" sahibi İbni Kiss'i hak din ve mezhebe çağırarak Endelüs'te harekete geçtiğinde, başına bu hal gelmiştir. O, Mehdi'nin hak mezhebe davetinden biraz önce harekete geçmiş ve kendisi-

ne uyan uyruklarına "Mürabitin[74]" adını vermişti. Şeyh; Lemtune'ler Muvahhidin hareketi ile meşgul olduğu için, az bir vakit hükümet sürmüş ise de, Endelüs'te kendisine yardım edecek ve koruyacak boylar ve uruğlar bulunmadığı için, hemen Batı Afrika'sına sahip olan Muvahhidin'e inkıyat ve onların devletlerine intisabetmiş ve hükümetinin merkezi olan Erkeş kalesini onlara teslim ederek, onların memleket sınırlarını geçmelerine mümaneat etmemiş, Endelüs'te onlara boyun eğmeye ilkönce o davet etmiştir. Şeyhin bu hareketi ve çıkışı "Mürabıtın Hareket ve ihtilâli" adı ile anılmıştır. Halk arasından ve İslâm hukukcularından ahaliyi kötü işlerden alıkoymak maksadiyle harekete geçenlerin halleri de böyledir. İbadetle meşgul ve dininin bütün buyruk ve hükümlerine riayet edenlerden birçokları, ahaliyi ezen emîrlerin zulümlerini protesto ederek kötü işleri bırakmaya ve kötülükleri yasak ve iyilikle emretmeye çağırarak harekete geçerler, bunlar bu hareketleri ile Tanrıdan ecir ve sevap ümidederler, onlara beraber ayaktakımları ve birçok kitleler de harekete geçerler. Bunlar bu hareketleri ile kendilerini tehlikeler ve korkunç haller içine atarlar. Çoğu günahlı ve suçlu olduğu halde ecir ve sevaba ermeden bu yolda yok olurlar. Çünkü Tanrı bunlara bu gibi hareketlerde bulunmayı emretmiş değildir, ancak yeter derecede kudret ve kuvvetleri bulunduğu takdirde, bu gibi hareketlerde bulunmayı emreder. Tanrı elcisi: "Sizden bir kimse menedilen bir iş gördüğünde, o kimse bu

kötü işi kudret ve kuvvetiyle ortadan kaldırsın, kuvvetiyle bu kötü işten onu menedemez ise, dili, yanı vaız ve nasihat yolu ile mani olsun, dili ile mani olmak imkânını bulamaz ise, kalbi ile inkâr etmek suretiyle takbih etsin." demiştir. Hükümdarlar ve devletler idarelerinde kendisinden sonra halife olmak üzere Hüseyin oğullarından Ali bin Musa Riza'ya biat etmişti. Bağdat'taki Abbasîler Me'mun'un bu hareketini inkâr ederek, aralarında Me'mun'a karşı isyanla ve onu hal'ederek yerine başkasını geçirmek üzere ayaklandılar. Me'mun'u hal'ederek İbrahim bin Mehdi'ye biat ettiler. Bunun üzerine Bağdat altüst oldu. Şattar[75] ve Harbiyyelilerden mürekkep olan azgın ve hırsızlar namus ve şerefleri ile yaşamakta olan ahaliye ve onların mallarına, servetlerine el uzattılar. Yolları kestiler. Yağmaladıkları mallarla elleri doldu, yağma ettikleri bu mal ve eşyayı apaçık bir surette pazarlarda sattılar Bağdat ahalisi hâkim ve âmirleri kendilerini ve mallarını korumaya çağırdı iseler de, onlar ahaliyi korumadılar. Bunun üzerine din ve diyanet ehli, hayırlı insanlar çoğunluk olarak harekete geçtiler, azgınların saldırmalarına engel oldular. Halid Deryus adında biri Bağdat'ta harekete geçerek ahaliyi iyi ve hayırlı işlere ve azgın kimseleri kötülükten alıkoymaya çağırdı. Onun bu çağrısına pek çok kişi icabet etti. Azgınlar ve bozguncularla savaştı, onları yendi, dövdü, şiddetli hareketlerini bastırdı ve tedibetti. Ondan sonra Bağdat'ın etrafından Ebu Hatim künyesini taşıyan Ensar'-

dan Sehl bin Selâme, Kur'an nüshasını boynuna asarak ahaliyi iyi ve hayırlı işlere ve azgınları nehyedilen kötü işlerden alıkoymaya ve Tanrının kitabı ve peygamberinin sünneti ile amel etmeye çağırdı. Haşimîlerden yüksek derecede olanlarla, ahaliden olanlardan aşağı derecede olanları ve herkes onunla birleşti. Ensar'lı Tahir'in sarayına girdi, ve hükümet dairesini ele geçirdi, uyruğu ile beraber Bağdat'ta dolaştı, geçip gidenlere saldırarak onları korkutanları, saldırmaktan ve şattarlar sınıfını yasakçılık etmekten alıkoydu. Ondan önce harekete geçmiş olan Halid Deryus ona: "Ben hükümeti ayıplı bulmuyorum" dediğinde, Ensarlı Sehl ona: "Kim olursa olsun, ben Tanrının kitabına ve peygamberinin sünnetine aykırı hareket eden herkesle savaşıyorum." diye cevap verdi. Bu olaylar 201 hicrî yılında vukua geldi. Sehl'in bu hareketi üzerine İbrahim bin Mehdi ona karşı asker teçhiz etti. onu yendi ve esir aldı. Bu suretle onun hareketi çarçabuk bastırıldı. Sehl kendisi kurtuldu. Bundan sonra vesveseye ve evhama kapılanlardan birçok kimse, ahaliyi hayırlı yolda ve din dairesinde hareket etmek ve kötü işlerden alıkoymak maksadıyle ve bu maksat için asabiyyetin, kendisini koruyacak ve kendisine yardım edecek kuvvetler gerekli olduğunu düşünmeden, harekete geçtiler. Bunlar bu hareketlerinin sonu ne ile biteceğini ve kendilerini ne hale sokacağını düşünmeyen fikren hasta kimseler idi. Bunlar, içinde deli olanlar tedaviye ve kargaşalıklar çıkaranlar, öldürülmek ve döğülerek ceza-

lara çarptırılmak suretiyle hareketleri bastırılmaya veyahut ahali tarafından tokatlanmaya hak kazanmış sayılarak maskara edilmek üzere, sokaklarda dolaştırılmalı cezalara çarptırılmalıdır. Bunlardan bazıları kendilerinin Fatimilerden zuhur etmesi beklenilen Mehdi (3 üncü nota bak) veyahut ona biate memur olanlardan biri olduğunu iddia ederek harekete geçer. Bununla beraber bu iddia ile harekete geçtiği halde Fatiminin iş ve hareketinden ve onun kim olduğundan haberi yoktur. Bu gibi iddialarla meydana çıkanları ya vesvese ve evhama kapılmış, fikren hasta veya deli veyahut ortalığı karıştıran ve aldatan kişiler olup, başkanlık hülyası bütün azalarına sirayet etmiş insanlardır. Onlar bu hareketleri ile başkan olmak isteyen, fakat âdetteki sebep ve vasıtalarla bunu elde etmekten aciz olan kişilerdir ki, ahaliyi din ve diyanete davetlerinin kendilerine başkanlık temin edeceğini sanırlar, bu hareketlerinin kendilerini yokluğa götüreceğini düşünmezler. Kargaşalıklar çıkardıkları için bunlar çarçabuk öldürülürler. Bu tarikle bunların mekr ve hileleri kötülükle sona erer. Bu yüzyılın, yani hicrî 8 ci yüzyılm başında tasavvuf ehlinden Tevbezerî nispetini taşıyan biri Sus'ta isyan etmişti. O. orada deniz kıyısındaki bir mescide çekilmiş ve kendisinin gelmesi beklenilen Mehdî olduğunu iddia etmişti. Mehdi'nin zuhuruna dair arkası kesilmeden tazelenen haberlerle kalpleri dolu olan ahaliyi aldatmak üzere Mehdi'nin bu mescitten zuhur edeceği ve davetini buradan yapacağı haberini

yaymıştı. Mehdi'nın zuhuru haberi işitilmesi ile bütün Berber uruğları çekirge gibi uçuşarak onun yanına geldi. Berber uruğlarının başkanları kargaşalığın dairesi genişlemesinden korkarak o vakit Mesamide'nin büyüğü olan Ömer Sekseyevî, Mehdilik iddiasında bulunan bu adamı yatağında iken öldürmek üzere gizli bir surette birini gönderdi.

Hicretin sekizinci yüzyılının başında Abbas adı ile tanınmış olan biri Gumare'de zuhur ederek o da Mehdilik iddiasında bulundu. Onun bu yalan olan çağrısına o uruğların rezillerinden pek çok kitleler icabet etti. O, uyruğu ile beraber şehirlerinden biri olan Badis üzerine yürüdü. Kuvvetle ansızın şehre girdi. Fakat davetinin kırkıncı gününde öldürüldü. Kendisinden önce yok olup gidenler gibi o da yok oldu, gitti. Bu gibi yalan davetlerle zuhur edenlerin sayısı çoktur. Bu yalancı iddiacıların yanıldıkları nokta, bu gibi davetler için arkada kendilerinin davetini yaymak üzere her şeye hazır olan kuvvet ve kudretli asabiyyetlerin bulunması gerektiğinden gaflet etmiş olmalarıdır. Bu gibi davetler insanları aldatmak için olduğu takdirde, onların davetlerinin neticesiz kalarak müstahak oldukları cezalarını çekmeleri temenni olunur. Zalimlerin cezalara çarptırılmaları işte böyle olur. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı ne yapacağını kendisi bilir, onun yardımıyle başarılar elde edilir. O'ndan baska Rab ve O'ndan başka Mabut yoktur.

7 nci FASIL

Her devletin (kendi kuvvetiyle mütenasip) ülke ve yurtlara sahip olacağına ve ondan fazlasına sahip olamayacağına dair.

Bunun sebebi şudur: Her devlet kendi kuruluşuna yardım eden ve devletini kuran kavim ve uruğları ele geçirilen memleketin bölge ve sınırlarından kendilerine ayrılan bölgelere göndermeye mecburdur. Bunlar, memleketin kendilerine ayrılan bölgelerini düşmanların saldırmasından korurlar, devletin kanunlarını fiilen tatbik ederek vergileri toplarlar ve o ülkede fesat ve bozgunculuğa mani olurlar. Devletin kuruluşuna yardım etmiş olan uruğ ve boylar böylece yurdun her tarafına dağıldıktan sonra bundan fazlasını korumak için kişi ve kuvvet kalmamış ve bu memleket o devletin tabiî sınırları olur ve devletin merkezi her tarafından kuşatılmış bir halde bulunur. Devlet bundan sonra idaresindekinden fazla memleket sınırlarını genişletmek istediği takdirde, kuvvetinin bir kısmını bu yeni ele geçirdiği yerlere göndermek zorunda bulunduğu için, memleketin bir kısmı hamisiz kalır ve komşusundaki düşman devletler bu fırsattan istifade ederek, askerden boş kalan bu bölgeyi ele geçirmeye çalışırlar. Bu ise devlet için büyük bir zarar teskil eder, düşmanını cesaretlendirir, devletin ululuğunu ve mahabetini giderir. Kuruluşuna yardım eden kavim ve uruğlara ele geçirilen yerler-

den hisseler ayrıldıktan sonra, devletin dayandığı bu kavim ve uruğların sayıları çoğalır, memleketin toprakları onlara hisse ayırmaya yeter derecede olmadığı takdirde, diğer ülkeleri ele geçirmek üzere devletin elinde yedek kuvveti kalacağı için devlet kuvvet ve kudreti nispetinde sınırlarını genişletmeye devam eder, diğer tabiî kuvvetlerden bunun tabiî bir örneği de asabiyyet kuvvet ve kudretidir. Aasabiyyet kuvveti şiddet veya za'fı kabil bir keyfiyettir. Her şeyin tabiatından zuhur eden fiil ve eserlerinin şiddet ve za'fı kendi kuvvetine tabi olduğu gibi, her devletin sınırlarının genişliği de o devletlerin kudret ve kuvvetlerine göre olur. Devlet memleketin merkezlerinde etraf ve sınırlarına nispetle daha kuvvetlidir. Devlet kuvveti insana nispetle kuşak hükmünde olan sınırlarının nihayetinde zayıflar, o, bu kuşak dışında acizdir, orasını koruyamaz. Bunun bir örneği de merkezlerden ve dairelerden her tarafa yayılan şuadır. Nurun merkezi ve merkeze yakın olan yerleri aydınlatması daha kuvvetli, merkezden uzaklaştıkça bu aydınlatma keyfiyeti zayıftır (dairesi dışını hiç de aydınlatmaz) diğer bir örneği de su ile dolu havuzun ortasına atılan taştır. Taşın tesiri ile merkezde suyun dalgalanması şiddetli, merkezden uzaklaştıkça dalgalanma zayıflaşır. Devletin ihtiyarlama çağı geldiğinde devlet sınırlarından ve memleketinin etrafından küçülmeye başlar. Devletin merkezi ise, Tanrı o devletin büsbütün yıkılışını takdir ettiği vakte kadar korunur. Çünkü merkez ruh hükmünde olup,

her tarafa tesir eder ve hayat merkezi kalbe benzer. Kalp yenilgiye uğrayarak ele geçirildiği takdirde, bütün etrafı yenilgiye uğrar ve merkez yıkılır. Bir devlet merkezinde yenilgiye uğratılır ise, etrafının ve sınırlarının elde kalması fayda vermez. Bunun bir örneği Fars devletidir. Fars devletinin merkezi Medayin idi. İslâmlar Medayin'i ele geçirmekle Fars devleti tamamıyle yıkıldı. Memleketinin etrafının Yezdecird'in elinde kalması fayda vermedi. Doğu Roma imparatorluğu bunun tersine olarak Müslümanlar etrafını istilâ ettikten sonra da yaşadı. Şam ülkesi Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, Rumlar, merkezleri olan Kostantinye'ye çekilerek oraya sıkıştılar, Şam'ın ellerinden çıkmasıyle devletleri yıkılmadı. Tanrı yıkılmasını takdir ve irade ettiği vakte kadar devletleri baki kaldı.

Arapların İslâmiyetin ilk çağındaki hallerine de dikkat et ki uruğları, boyları ve asabiyyet kuvvetleri çok ve bol olduğu için, kendilerine komşu olan Şam, Irak ve Mısır'ı ne kadar çabuk ele geçirdiler. Bundan sonra bu yurtların arkasında olan Sind, Habeş, Efrikiyye (Kuzey Afrika), Batı Afrikası ve Endelüs'ü fethettikten sonra kendi hisselerine isabet eden yurtlara dağıldılar. Korumak üzere oralara indiler. Memleketleri bu suretle aralarında paylaştıktan sonra daha uzaklara giderek fütuhatta bulunamadılar. Bu sınırların öbür taraflarına geçemediler. Aynı sınırlardan başlayarak İslâm devleti küçülmeye ve araplar oralardan arkalarına doğru çekilmeye başladılar. Tanrı dev-

letlerinin yıkılmasını irade edinceye kadar bu hal devam etti. Her devletin hali böyledir. Her devlet kavminin azlığı ve çokluğuyla mütenasip topraklara malik olur. Fethettikleri memleketleri aralarında bölüşerek fazlasını ele geçirmek için kuvvetleri kalmadıktan sonra fütuhat ve istilâları durur. Bu, Tanrının yaratıkları için koyduğu bir kanundur.

8 inci FASIL

Devletlerin sınırlarının genişliği ve ömrünün uzunluğu, o devleti koruyanların sayılarının azlığı ve çokluğu ile mütenasip olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Devlet ancak asabiyyetle kurulur ve yaşayabilir. Asabiyyet sahibi olanlar o devletin sınırlarında bulunarak o devleti koruyan ve onu aralarında paylaşan kimselerdir. Kendisini koruyan uruğ ve boyların sayısı çok olan devlet kudretli bir devlet olup, onun memleketi ve yurdu o nispette büyük olur. Bunun bir örneği İslâm devleti olduğuna dikkat et. Tanrı arapların kalplerini İslâmlık sayesinde birbirine ülfet ve muhabbet ettirdikten sonra, peygamberin kendisi hazır bulunduğu Tebûk gazvesinde Müslüman askerinin sayısı, Muzar ve Kahtan'dan, yaya ve atlı olmak üzere 110 bini bulmuş ve peygamberin ölümüne kadar artmasında devam etmiştir. Diğer kavimlerin idaresindeki devletlerin yurtlarını fethetmek üzere harekete

geçtiklerinde İslâmların o memleketleri fethetmelerine o yurtları koruyan askerler, kale ve istihkâmlar engel olmadı. O çağda dünyanın iki büyük devleti vardı. Biri Fars, diğeri Doğu Roma. Bu devletlerin orduları tarafından müdafaa edilen memleketler ele geçirildi. Doğuda Türk devleti ve batıda Frank ve Berber devletleri ve Endelüs'te hükümet süren Got'lar yenilgiye uğratıldılar. Araplar Hicaz'dan kalkarak en uzaktaki Sus'a ve Yemen'den kalkarak en kuzeyde yaşayan Türklerin üzerine yürüdüler ve yedi iklimi ellerine geçirdiler. Sonradan Sinhace ve Muvahhidin ve bundan önce bunların Ubeydî'lerle olan hallerine bak. Ubeydî'ler devletini kuran Ketamelerin sayıları Sinhace'lerle Mesamide'nin sayısından çok olduğu için bunların devleti de ötekilerin devletinden daha büyük idi. Bunlar sayılarının çokluğu sayesinde Efrikiye (Kuzey Afriya), Şam, Mısır ve Hicaz'ı ele geçirdiler. Bunlardan sonra kurulmuş olan Zenateler devletini gözden geçir. İlk harekete geçtiklerinde sayıları Mesami'de'nin sayısından az olduğu için, bunların devletleri Muvahhidin devletine nispetle küçüktü. Bundan sonra o çağda hükümet süren Zenatelerle Beni Merin ve Abdülvad oğullarının hallerini gözden geçir. Devletlerinin ilk kuruluşu çağında Beni Merin'in sayısı Beni Abdülvad'ın sayısından çok olduğu için devletleri onlarınkinden büyük ve kuvvetli idi. Sayıları çok olan Beni Merin onları arka arkaya yenilgiye uğrattı. Rivayete göre devletlerinin ilk kuruluşu ça-

ğında Beni Merin'in sayısı üç bin, Abdülvad oğullarının sayısı bin idi. Fakat devlet refah ve bolluk içinde bulunduğu için sonradan onlarla birleşenlerin sayısı çoğaldı. Diğer kavimlerle kuvvetle galebe çalanların hali de böyledir. Devletlerinin ilk kuruluşu çağında sayıları çok olanların memleketleri o nispette büyük olur.

Devletin ömrünün uzun olması dahi devleti kuran kavmin sayısının çokluğuna ve azlığına göredir. Çünkü var olan her varlığın ömrü onun mizaç kuvvetine bağlıdır. Devletlerin mizaçları ise asabiyyet iledir. Bir devleti koruyan asabiyyet kuvveti ise, mizacı da o asabiyyetin kuvveti nispetinde kuvvetli olur ve devletin ömrü de o nispette uzun olur. Asabiyyet ise mensuplarının sayısı nispetinde kuvvetlidir. Bunun en doğru sebebi devletin küçülmesinin etraftan başlamasıdır, bir devletin memleketi ne kadar büyük ise, etraf ve sınırları merkezden o nispette uzak olur, her eksilme tabiatıyla uzun zamanlarda husule gelir, yurdu büyük ve sınırları uzakta olan devletin küçülmesi küçük devletlerinkine nispetle uzun sürer. İslâmiyetin ilk çağında kurulmuş olan Arap devletinin halini gözden geçirir isek, onun en uzun ömürlü devletlerden olduğunu görürsün. Gerek halifeliğin merkezinde hükümet sürmüş olan Abbas oğulları ve gerek Endelüs'te bağımsız olarak hükümet süren Emevîler devletinin ömrü kısa olmamıştır. Her iki devlet ancak hicretten dört yüzyıl geçtikten sonra küçülmeye başlamıştır. Fatımîlerden Ubeydî'ler 280 yıl kadar, Sın-

hace'ler devletinin ömrü daha kısa olmuş, bunlar Muizzüddevle'nin Efrikiyye (Kuzey Afrika) idaresini 358 hicrîde Belkin bin Ziri'ye teslim ettiği çağdan Muvahhidinin 557 de Kale ve Becaye'yi ele geçirdikleri vakte kadar hükümet sürdüler. Çağımızda dahi hükümet sürmekte olan Muvahhidin devletinin kuruluşundan 270 yıldan çok bir zaman geçmiştir. Bu şekilde devletlerin ömürlerinin uzun ve kısa olması o devletleri koruyanların sayıları ve kudretleri nispetinde olmuştur. Tanrının kulları için koyduğu kaide ve kanunları bu şekilde cari olmuştur.

9 uncu FASIL

Birçok uruğ ve asabiyyetlerin yaşadığı memleketlerde kuvvetli ve devamlı bir devletin kurulduğu nadiren görüldüğüne dair.

Bunun sebebi arzu ve dileklerin çeşitli olmasıdır. Her asabiyyetin kendisine mahsus arzu ve dileği vardır. Her kavim kendi arzu ve dileğini yerine getirtmek isteyerek diğerlerinin arzu ve taleplerine karşı kor, bu suretle devlete karşı isyan ve ihtilâller, hiç bir vakit eksik olmaz. Çünkü bu devletin idaresi altında bulunan her asabiyyet kendisini diğer asabiyyetlerden daha kudretli ve kuvvetli sayar. Bunun bir örneği olmak üzere İslâmlığın ilk çağından bugüne kadar Efrikiyye ve Batı Afrikasında olup bitenleri gözden geçir. Bu ülkelerde yaşayan Berberler birçok

uruğ ve asabiyyetlere bölünürler. İbni ebi Serh'in ilkönce Berberlere ve Franklara galebe çalmasının hiç de faydası dokunmamıştır. İbni ebi Serh'in bu galebesinden sonra onlar kargaşalıklar çıkarmışlar ve isyan ederek defalarca irtidat, yani İslâmiyeti terketmişlerdir. Her irtidat vakasında Müslümanlar onlardan son derece çok adam öldürmüşler, aralarında İslâmlık yerleştikten sonra da kargaşalıklar çıkarmaya devam ve defalarca Havariç[76] mezhep ve dinini kabul etmişlerdir. İbni ebi Zeyd: "Batı Afrikasında Berberler on iki defa mürted, yani İslâm dinini bırakarak kâfir oldular." der. Berberler arasında İslâmlık ancak Musa bin Nusayr çağında ve ondan sonra yerleşti. Halife Ömer'den nakledilen: "Efrikiyye, ahalisinin kalplerini tefrik eder." sözü ile Afrika ahalisinin birçok uruğ ve asabiyyetlere bölünmüş olmasının inkiyatsızlıklarına ve İslâmlığı kabulden çekinmelerine sebep olduğuna işaret edilmiştir. Irak ile Şam, o çağda, böyle olmamıştır. Bu ülke ancak Fars ve Rumlar tarafından korunur ve sayıları çok olup hepsi de şehir ve kasabalarda yaşarlardı. Bundan dolayı Müslümanlar bu iki ülkeyi fethettikten ve bu toprakları ellerinden aldıktan sonra, Müslümanlara karşı koyacak kuvvet kalmamış, zahmet ve meşakkate katlanmadan Müslümanlar oralara hâkim olmuşlardır. Berberlerin ise batıda uruğ ve boyları sayıp tükenmez derecede çoktur, hepsi de sahralarda yaşayan asabiyyet sahibi boy ve aşiretlerden mürekkeptir. Bir uruğ yok olur ise yerine di-

ğer bir uruğ geçer, helâk olan uruğ gibi o da irtidat ederek kâfir olur ve çekişirdi. Bundan dolayı arapların Efrikiyye ve batıda. Berberler yurdunda, devlet kurmaları uzun sürmüştür.

İsrail oğulları çağında Şam'ın hal ve durumu da böyle idi. Şam'da Filistin ve Kenan uruğlarından Aysu ve Medyen ve Lut oğullarından, Roma ve Yunanlılardan. Amelika ve İkretş ve Nabat gibi Cezire (Mezopotamya) ve Musul taraflarında bitmez tükenmez derecede çok ve asabiyyetleri çeşitli olan uruğlar ve kavimler yaşarlardı. Bundan dolayı İsrail oğullarına orada devlet kurmak ve hükümlerini icra etmek ve yerleşmek zor geldi, defalarca devletleri yıkıldı, bu ihtilâf İsrailoğullarının kendilerine de sirayet etti. Onlar kendileri de hükümdarlarına muhalefet ve isyan ettiler. İsrailoğulları Şam'da hiç bir vakit sağlam ve kuvvetli bir devlet kuramadılar. İlkönce Fars'-lar, sonradan Yunan ve Romalılar yurtlarını ele geçirdiler, yurtlarından sürülerek her tarafa dağılıncaya kadar bu hal devam etmiştir. Tanrı kendi işinde kuvvet ve galebe sahibidir.

Bunun tersine olarak asabiyyetler bulunmayan ülke ve yurtlarda devlet kurmak kolay olur, ihtilâlci ve kargaşalık çıkaracak unsurlar bulunmadığı için hükümdarı bu ülkelerde kendi hükmünü icra eder. Çağımızda Mısır ve Şam'da olduğu gibi, devlet bu gibi ülkelerde fazla asabiyyete muhtaç olmaz. Çünkü Şam ile Mısır'da asabiyyet sahibi uruğ ve boylar yoktur Şam, güya vaktiyle çeşitli asabiyyetlerin kaynağı olmamış

gibidir. Devlete karşı isyan edenler ve asabiyyet sahibi topluluklar az bulunduğu için Mısır devleti, son derecede sükûnet, sebat ve istikrar içinde olup, yalnız sultan ile tebaaya münhasırdır (asabiyyetten başka kuvvet yok gibidir). Türk hükümdarları ve bunların asabiyyet sahibi olan toplulukları tarafından idare olunmakta ve bunlar birbiri ardınca hüküm ve hükümdarlık bir sülâleden diğerine intikal etmektedir. Bağdat halifeleri neslinden gelen birine halife adı verilmektedir. Çağımızda Endelüs'ün hali de böyledir. Çünkü devletlerinin ilk kuruluşu çağında Endelüs'ün sultanı olan Ahmeroğullarının asabiyyeti kuvvetli ve kudretli değildi. Endelüs sultanları sayıları az olan ve Emevîlerin oradaki bakiyelerinden ve asaletli arap ailelerinden birinden çıkardı. Bunun içyüzü şöyledir: Endelüs'te hüküm süren (Emevîlerden olan) arap devleti yıkıldıktan sonra Endelüs'ün idaresi Berberlerden Lemtune ve Muvahhidin'in eline geçti. Endelüs ahalisi bunların tagallüblerinden usandı. Kalpler onlara karşı düşmanlıkla doldu. Muvahhidin ve hükümet başında olanlar, hâkimiyetlerinin son günlerinde Emevîlerden Merakeş'te yaşamakta olan arap uruğlarının bakiyesini yenerek, onları Merakeş'ten kovmakla meşgul olduklarından faydalanarak Hıristiyanlar birçok kaleleri ele geçirdiler. Asıl ve menşelerinin tesiriyle şehir ve kasaba hayatından az çok uzaklaşarak asabiyyetlerini kuvvetlendiren asaletli arap ailelerinin bakiyeleri olan İbni Hud, İbni Ahmer ve

İbni Merdiş gibi asaletli eski Arap aileleri bundan müteessir olarak, bir araya toplandılar. Bunlardan İbni Hud bunların başına geçerek doğuda hüküm süren Abbasî halifelerine biate çağırdılar. Bu çağrı üzerine ahali Muvahhidin'e isyan ederek onlara olan andlarını bozdu, onları Endelüs'ten sürdüler. İbni Hud, Endelüs'te bağımsız olarak hükümet sürmeye başladı. Fakat İbni Ahmer harekete geçerek İbni Hud'un Abbasîlere biate çağırmasına karşı koyan Muvahhidin'den Efrikiyye sahibi olan İbni Ebi Hafse biate çağırdı. O; iradeyi eline aldı, akrabasından Rüesa adını taşıyan küçük bir kütle idare başına geçti, Endelüs'te asabiyyet sahibi kütleler az olduğu için İbni Ahmer bundan fazla kuvvete muhtaç olmadı. Çünkü Endelüs ancak hükümet ve uruktan ibaret idi. İbni Ahmer bundan sonra denizi geçerek Endelüs'e gelen ve asılları Zenate uruğundan olanların yardımları ile dalâlet başkanlarına (Hıristiyanlara) galebe çaldı. Afrika'dan Endelüs'e gelen bunlar İbni Ahmer'in yardımcı kuvvetleri oldular. İbni Ahmer devleti kuvvetlendirdi, ahalisi ona itaate alıştı, diğerleri devleti ele geçirmek üzere harekete geçmekten aciz oldular, çağımıza kadar onun torunları hükümet sürdüler ve sürmektedirler. Ahmeroğulları devletinin asabiyyetsiz kurulmuş ve asabiyyetten başka bir şeyle devam etmekte olduğunu sanma! İbni Ahmer'in arkasında kendisini koruyan ve kendisine yardım eden kuvvetler vardı, sayıları az ise de devleti kurmak için yeter derecede idi. Endelüs'-

te uruğlar ve boylar az olduğundan Endelüs ahalisine galebe çalmak için, sayısı çok olan asabiyyete ihtiyaç yoktur. Tanrı bütün âlemlerden müstağnidir, kimsenin yardımına muhtaç değildir.

10 uncu FASIL

Şeref ve ululuğu bir tek şahısta toplamak devletin tabiatından olduğuna dair.

Bunun sebebi yukarıda anlattığımız gibi, devletin asabiyyetle kurulması ve devam etmesidir. Asabiyyet ise birçok topluluk ve boylardan teşekkül eder; devletin başına geçmek için bu boylardan birinin bütün bu boylardan kuvvetli olması ve onlara galebe çalması şarttır. Galebe çalan devleti eline geçirir. Bu suretle hepsi de onun idaresi altında toplanır, o da diğer kavimlere ve devletlere galebe çalar. Bunun sır ve sebebi şudur: Uruğlar için aralarında ortak olan umumî asabiyyet varlıkların karşımımdaki karışım gibidir. Karışım ancak unsurlardan terekküp eder. Yukarıda anlattığımız gibi imtizaçlar terkipleri itibariyle eşit ölçü ve derecede oldukları takdirde, hiç bir vakit birleşmezler. Karışımın husule gelebilmesi için unsurlardan birinin galebe çalması şart olduğu gibi, tek ve umumî bir asabiyyetin vücuda gelmesi için de uruğların terkibine dahil olan asabiyyetlerden birinin galebe çalması şarttır, bundan sonra bütün bu asabiyyetlerden tek bir asabiyyet husule gelir ve

bütün diğer asabiyyetlere galebe çalanın idaresinde toplanır. Terekkübetmiş olan bu büyük asabiyyet eskiden başkanlık etmiş olan asaletli aile ve sülâleler etrafında toplanır. Bu sülâleye mensup olanlardan birinin başkan olması ve onun ötekilere galebe çalması gerektir. Mensup olduğu asabiyyet asıl ve şerefli olup da diğer bütün asabiyyetlere galebe çaldıktan sonra, o kimsenin bu asabiyyetlerin hepsinin başkanı olması açıkça görülür. Başkanlığa taayyün edip asabiyyetlerin başına geçtikten sonra, hayvanî tabiatın sevkiyle o kimse büyüklenmeye kapılır ve hamiyeti kaynar, başkalarının hüküm ve idare işlerine karışmasını istemez, beşerin tabiatında mevcut olduğu gibi, kendisinde Tanrılık hulk ve tabiatı husule gelir. Üstelik siyaset ve idarede, hâkimlerin çoğalması bütün idarenin bozulmasını gerektirdiği için, siyaset; hüküm ve idarenin bir şahısta toplanmasını icabettirmektedir. Kur'an buna işaret ederek: Gök ile yeryüzünde bir Tanrıdan başka — idare decek, yani idare işini ortaklaşacak — Tanrılar olsa idi, gök ile yeryüzünün nizamı bozulurdu (Kur'an, S: 2, A: 252, S: 23, A: 71) der. Böylece idare bir şahsın elinde toplandıktan sonra diğer asabiyyet sahiplerini kahır ve boyunduruğu altına alarak hakir düşürür. Serkeş hayvanlar gemlerinin demir ağızlıkları ile çekilerek idare olunduğu gibi, onları da şiddet ve boyundurukla idare eder ve bu suretle idare işlerini başkan ile ortaklaşarak, ahaliyi boyundurukları altına almalarına imkân vermezler. Bunların asa-

biyyetleri de şiddetli muamelelere tabi tutularak inkiyat altına alınır. Başkan bu şekilde imkân ve iktidarı dahilinde memleketi tek başına idare etmeye başlar, hüküm ve idare işlerinden tamamıyle onların ellerini çektirir. Böylece bütün ululuğu kendi şahsında toplar, iktidarı paylaşmaktan diğerlerini uzaklaştırır. Devletin ilk hükümdarı bazan bunu başarır. Asabiyyet sahipleri engel olduğu için bazan ancak o devletin ikinci ve üçüncü hükümdarları bunu başarırlar. Bu Tanrının kullarını idare etmek için tespit ettiği bir kanundur. Yüce Tanrı kendisi daha iyi bilir.

11 inci FASIL

Bolluk ve refaha dalmak devletin bir tabiatı olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Herhangi bir devlet galebe çalarak, diğer bir devleti kendinden önce hükümet sürenlerin elinden aldıktan sonra, kıymetli giyim, cihaz ve esvabı çoğaltır. Bunlar zarurî olan ihtiyaçlar dairesini geçer, kaba hayatlarını bırakarak lüzumsuz şeylere başvururlar, ince ve zarif ve süs kabilinden olan nesneleri çoğaltırlar, âdet, alışkanlık ve hallerinde kendilerinden önce hükümet sürenleri örnek edinirler. Bu boş nesneler onlar için elde edilmesi gerekli bir ihtiyaç ve zaruret halini alır. Üstelik olarak yemeklerin, giyimlerin, sergilerin, tabak ve çanakların nefis olmasına dikkat ederler. Bunlarla öğü-

nürler. kendilerinden sonra gelenler bu hususlarda öncekileri örnek edinirler. Devletlerin son günlerine de devletleri yıkılıncaya kadar bu âdet ve alışkanlıklarını bırakmazlar. Kudret ve kuvvetleri ölçüsünde bu nimetlerden faydalanıp bolluk ve refah içinde yaşarlar. Hulâsa kendilerinden önce hükümet sürenler derecesine erişmekten ibaret olan maksatlarına erinceye kadar bu şekilde hareket ederler. Bu, Tanrının kulları için koyduğu bir kanundur.

12 nci FASIL

Sükûnet ve rahatlığın devletin tabiî bir hali olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Kavimler, devleti ancak çalışarak ve isteyerek elde ederler. Maksat hâsıl olduktan sonra çalışıp ve çabalamaların arkası kesilir. Şair diyor ki:

"Zamanın, sevgilimle aramızı açmak için uğraşmasına şaşarım ki aramızdaki bağlar büsbütün kesildikten sonra o sükûnet buldu."

Devlet kurarak hükümdarlığı elde ettikten sonra, hükümdarlar zorluklara katlanmayı bırakarak rahatlık ve sükûnet içine dalmayı ihtiyar ederler. Büyük yapılar ve saraylar yapmaya ve güzel giyimler giymeye başlarlar, böylece onlar devlet ve onun servetinin meyvalarından faydalanırlar, kurdukları saraylarına sular akıtırlar, bahçeler ve havuzlar vücuda getirirler. Bu suretle

dünya rahatlarına dalarlar, rahatlığı zahmet ve meşekkatlere tercih ederler. İktidarları dahilinde giyimlerinin incelik ve nefîsliğine, yemeklerinin güzelliğine, tabak, çanak ve yataklarının hoşluğuna önem verirler. Bunlara alışırlar, nesilleri, oğul ve torunları ata ve babalarından bunları tevarüs ederler, Tanrı bunların hâkimiyet ve devletlerinin sona ermesini ve yıkılmasını takdir edinceye kadar onlar bu yaşayışlarına devam ederler. Tanrı hâkimlerin en hayırlısıdır; kendisi ne yapacağını bilir.

13 üncü FASIL

Devlette kudret ve ululuk şahıslarda toplanarak nimetler ve refah vasıtaları son haddini bulduktan sonra, devletin ihtiyarlama çağı başlayacağına dair.

Bu, çeşitli sebeplerden ileri gelir: Bunun birinci sebep ve amili şudur: yukarıda açıkladığımız gibi ululuğu şahıslarda toplamak devletin bir tabiatıdır. Ululuk ve şeref, devleti kuran kuvvetlerden ibaret olan asabiyyetler arasında ortak olduğu ve devleti kurmak ve korunmak için hep birlikte çalıştıkları çağlarda, başkalarını kuvvetle yenerek memleketler ele geçirmek ve mülkü korumak için son derecede çalışarak devlet sahibi olmanın ve onu kuvvetlendirmenin bir örneğini teşkil ederler. Onların şeref ve ululuk kazanmak hususundaki hedefleri birdir. Onlar bu ululuğu

elde etmek ve devletin binasını kurmak için ölümü hoş görürler. Fakat aralarından biri ululuğu kendi şahsına tahsis ettikten sonra, o kimse asabiyyetlerinin kudretini kırar, onları boyunduruğu altına alır: mal ve serveti kendi şahsı için ayırıp onları bundan mahrum eder, bunun bir sonucu olarak onlar düşmanları ile savaşmak hususunda tenbelleşirler, bunun üzerine kudretleri za'fa uğrar, bunlar hakirlik ve zilletlere katlanırlar. Bunlardan sonra gelen ikinci batın bu şekilde terbiye olunur. Bunlar artık devlet hazinesinden kendilerine verilmekte olan bağışları devleti korumanın ve yardımlarının bir karşılığı olarak verilen ücret diye telâkki ederler. Bunların akıllarına başka hiç bir şey gelmez. Ücret karşılığında ölümü seçen az bulunur. Bu hal devlette zayıflama husule getirir, şevketini kırar. Ahalisinin şecaat ve atılganlığı kaybolmakla asabiyyet, yani devleti koruyanların hamiyet, kudret ve kuvvetleri azalır ve bozulur. Böylece devlet za'fa doğru yüz tutar. İkinci sebep ve amil de şudur: Yukarıda anlattığımız gibi, bolluk ve nimetler içine dalmak devletler için tabiî bir halettir. Nimetler ve servet çoğalmakla birtakım alışkanlıklar da artar, itiyatların artmasıyle masraflar da çoğalır, aylıkları ve bağışları artırmak mecburiyeti hâsıl olur. Masraflar çoğaldığı için gelirler masrafları kapatmaz. Yoksullar mahvolur, zenginler lezzet ve nimetlere dalanlar gelirlerini bu yolda sarf edip, tüketirler. Bunlardan sonra gelen nesillerde nimet ve zevk düşkünlüğü fazlalaşır, nihayet aldıkları bütün

aylıklar ve bahşişler alıştıkları zevk ve nimetlerin masraflarını kapatmayacak bir hale gelir. (savaşmak mecburiyeti hâsıl olduğunda) hükümdarlar onlardan gelirlerini gazvelere ve savaşlara sarf etmelerini talebetmeye mecbur olurlar. Onlar ise tasarruf imkânını bulamazlar, hükümdarlar onları cezalara çarptırırlar, birçoğunun mal ve servetlerine el konulur, ellerinden alınır. Ellerinden alınan bu malları hükümdarlar kendi masraflarına veyahut oğullarına ve devletlerinin bağışları ile terbiyelerinde yetişen yakın adamlarına verirler. Bu suretle cezalara çarptırılanlar işlerini düzenlemek imkânını bulamazlar. Onların zayıf düşmesiyle devletin başında bulunan (hükümdar) da zayıf düşer. Bundan başka devlette israflar çoğalarak memur, asker vesairenin aylıkları, aldıkları bahşişler masraf ve ihtiyaçlarını karşılamadığı için, hükümdardan ibaret olan devlet başkanı, onların ihtiyaçlarını sağlamaya, aylıklarını ve bağışlarını artırmaya mecbur olur. Halbuki tarh edilen vergiler belli ve muayyen olup, artmaz, eksilmez, pazarlarda satılan mal, eşya ve yiyecek maddelerine ve başka vasıtalarla âdet dışında vergiler ihdas edilir ise de, bu vergiler mahdut nispette artırılabilir. Devletin bu gelirleri aylıklara sarf edilir ise de, onların ihtiyaçlarını kapatamaz. Çünkü devlet hazinesinden geçinen bunlar, daha çok nimet ve bolluk içine dalmış olduklarından, masrafları ve ihtiyaçları artmıştır. Devlet bunun üzerine memleketi ve sınırları koruyan silâhlı kuvvetlerin sayısını azaltmak mecburiye-

tinde kalır. İkinci ve üçüncü defa silâhlı kuvvetlerin sayısını azaltmak mecburiyeti hâsıl olduğunda, askerin sayısı son derecede azalır. Bunun bir sonucu olarak memleketi ve devleti koruma işi za'fa uğrar, bundan ötürü devlet kudretini kaybeder ve komşu devletler veyahut devletin idaresi altında bulunan uruğ ve boylar cesaretlenirler ve Yüce Tanrı, bütün mahlûklarına takdir ve tatbik ettiği fanilik kanun ve kaidesinin bu devlete de tatbikini irade eder.

Üstelik nimetlere ve lezzetlere dalma kalp ve nefislerde her çeşit kötülük, zayıflık ve fütur yarattığı için ahlâk ve karakterleri bozulur ki, biz bunu aşağıda yerleşik hayat ve medeniyet bölümünde anlatacağız. Bunun bir sonucu olarak, onlar, devletin (ve devamının) bir dayanağı olan hayır ve meziyetleri kaybederler. Bunun tersi olan kötü huylarla huylanırlar. Bu hal Tanrının kulları için koyduğu gerileme ve yıkılma kanunu icabıdır. Bundan sonra devlette çökme başlangıçları görülmeye başlar, durumu sarsılır, ihtiyarlamanın tedavisi kabil olmayan hastalıkları başgösterir. Tanrı o devletin yıkılmasını irade edinceye kadar bu hal sürüp gider.

İhtiyarlama ve yıkılışın üçüncü sebebi şudur: Yukarıda anlattığımız gibi, devlet için tabiî olan hallerden biri devletin sükûnet ve rahatlığı icabettirmesidir. Devletin idaresi başında bulunanlar rahatlığa ve sükûnetli yaşayışa kavuştuktan sonra, rahatlık da onlar için tabiî bir şey olur. Bunlardan sonra gelen nesiller genişlik,

bolluk ve rahatlık içinde yetişirler. Çöllerde yaşadıkları çağlardaki vahşice huyları değişir, göçebelik alışkanlıkları unutulur. Halbuki onlar, şecaatleri, şiddetli ve yırtıcı hayvanlar gibi saldırganlık itiyatları, çöl ve sahralarda dolaşarak şiddetlere alışkanlıkları sayesinde devlet kurmaya muvaffak olmuşlardı. Bu nimet ve lezzetlere alıştıktan sonra onlar âdi uyruk ve sınıflardan ancak düşünce ve giyim kıyafetleri ile ayrılırlar. Bundan ötürü devleti koruma gayretleri zayıflaşır, şecaat ve atılganlıklarını kaybederler, şevketleri kırılır ve devletin ihtiyarlamasına sebep olur, bunun zarar ve ziyanı devlete dokunur. Bunlar, bundan sonra da bolluk, lezzetler, rahatlık ve sükûn içinde yaşamak âdet ve alışkanlıklarını bırakmazlar, köle ve hademe gibi kendilerinin hizmetlerinde bulunanlardan dahi bütün hallerinde nefasete önem verirler. Bu yaşayışın lezzetlerine dalarlar. Onlar bu şekilde göçebelikten ve kabalıktan yavaş yavaş, korunmak ve müdafaa için gereken bahadırlık ve atılganlık tabiatını unuturlar. Nihayet bunun bir sonucu olarak yurdu koruyan diğer asker ve kuvvetlere sığınmaya mecbur olurlar. Elinde bulunan tarih kitaplarının sayfalarını gözden geçirir isen, burada sana söylediklerimin doğru olduğuna şüphesiz olarak inanırsın. Devletin başında bulunan hükümdar şiddet ve kabalığa alışmış ve kendi kavminden olmayan, savaş saflarında dayanıklı, şiddetli hallere, bu cümleden açlığa ve darlığa katlanabilen diğer askerler kullanırlar. Bunların dev-

letin ihtiyarlığına karşı ilâç ve vasıta olacaklarını ümidederler. Tanrı, o devletin yıkılmasını takdir ve irade ettiği çağa kadar bu hal devam eder. Bunun bir örneği doğudaki (Mısırda hükümet süren) Türk devletidir. Çünkü bu Türk devleti askerinin çoğu hükümdarın kendi kavminden olan köle ve azatlılardır. Türk hükümdarları getirdikleri bu köle ve azatlılar arasından atlı ve yaya askerler seçerler. Bunlar önce hükümet ve devleti koruyan Türk köle ve azatlılarının oğullarına nispetle savaşta cesaretli olurlar ve şiddetli hallere ve darlığa dayanırlar. Çünkü öteki kölelerin oğulları devletin ve hükümdarın bol nimetleri himayesi ve terbiyesinde yetişmiş oldukları için, yukarıda anlattığımız gibi, şecaat ve atılganlıklarını kaybetmişlerdir. Efrikiyye'de (Kuzey Afrika'da) hükümet süren Muvahhidin devletinin hali de böyledir. Bunların hükümdarları da Zenata ve araplardan asker beslemekte, sayılarını çoğaltmakta ve bolluğa alışmış devlet mensuplarını kendisinden uzaklaştırmaktadır. Devlet böylece ihtiyarlamadan kurtularak ömür kazanmaktadır. Yeryüzü ve yeryüzünde yaşıyanların hepsi yok olup gider, Tanrı ise daim ve bakidir.

14 üncü FASIL

Şahıslar gibi devletlerin de tabiî ömürleri bulunduğuna dair.

Doktor ve müneccimlerin iddialarına göre insanın tabiî olan ömrü 120 yıldır. 120 yıl ise,

müneccimlere göre, en büyük kameri yıldır. Her neslin ömrü kıranlara (yıldız ve seyyarelerin birbirlerine yaklaşması ve birbirinin hizasında bulunmasının) nispetine ve bunun insanların hayatına tesirlerine göredir. Bu kıranlara göre, neslin ömrü uzun veyahut kısa olur. Bazı kıranlar vaktinde doğanların ömürleri tam yüz yıl olur, yıldızların bu kıranlarına bakanların bunlarda gördükleri delil ve eserlerin gösterdiğine göre, bazı kıranlaı vaktinde doğanların ömürleri 50, 80 veyahut yetmiş yıl olur. Tanrı elçisinin hadisinde de insanların ömürlerinin bu miktarda olduğu anılmaktadır. Nuh vakası gibi nadir haller müstesna olmak üzere, insanlar tabiî ömür olan 120 yıldan fazla yaşamazlar. Devletlerin ömürleri kıranlardan dolayı her ne kadar çeşitli olur ise de, çoğunlukla, ömürleri üç batnı geçmez. Batın (veyahut nesil) insan ömrünün ortasından ibarettir. İnsanın ise orta ömrü kırk yıldır. Kırk yıl ise insanın olgunlaşma devresidir. Böylece Tanrı: "İnsan en kuvvetli çağına erişerek kırk yaşına gelirse (Kur'an, S: 6, A: 153, S: 12, A: 22, S: 17, A: 30) der. Biz bu delile dayanarak bir insan ömrünün bir batnın ömrü olduğunu söyledik. Bizim burada söylediklerimizin doğruluğunu Tih olayı da ispat eder. Tih olayı anılırken kırk yıl tabiri bir batın (bir nesil) i ifade etmek üze- kullanılmıştır ki, kırk yıl içinde bir nesil yok olup gitmekte ve düşkünlüğün ne olduğunu bilmeyen yeni bir nesil yetişmektedir. Bundan da bir batnın ömrü bir adamın ömrü olan kırk yıl ol-

duğu anlaşılır. Devlet ömrünün çoğunlukla üç batın müddetini geçmeyeceğini kaydetmemizin sebebi şudur: Devleti kuran ilk nesil göçebelik kılık ve kabalığını, dar yaşayış, bahadırlık, atılganlık ve yırtıcı hayvan gibi saldırganlık, ululuk ve şeref gibi göçebelik alışkanlık ve tabiatını, yani asabiyyetin şiddet ve kudretini muhafaza eder ve kılıçlarının çalım yerleri keskin olur, bundan dolayı kavim ve uruğlarca korkunç tanınırlar. Diğer kavimler onlara yenilirler. İkinci batın (nesil) a gelince o batın devlet sahibi olmak ve bolluk ve refah içinde yaşamak sonunda göçebelik halini bırakarak, yerleşik hayata alışır, darlıktan kurtularak bolluk ve genişliğe kavuşur, bu nesil ululuk ve şerefi ortaklaşmaktan mahrum edilerek ululuk ve şeref bir şahısta toplanır, bunun tesiri ile kalanları devleti korumak hususunda tenbelleşirler. Bu nesil başkalarına el uzatarak galebe çalamaz ve hakir düşer. Bu değişikliklerin bir sonucu olarak asabiyyetin şiddet ve kuvveti az çok kırılır. Onlar düşkünlüğe ve boyun eğmeye alışırlar. Fakat bu nesil devleti kuran ilk nesli idrak edip, onların hallerini, yücelik ve kudretlerini, ululuk için çalıştıklarını, korumak ve korunmak hususunda nelere katlanmış olduklarını ve atılganlıklarını gözleri ile gördükleri için bu özelliklerden bir kısmını kaybeder iseler de, asabiyyet ve şerefi büsbütün bırakmazlar. Bunlar hal ve durumun ilk nesil çağındaki şeklini alacağını ümideder veyahut bu hal ve şerefin kendilerinde bulunduğunu zannederler. Üçüncü batın

(nesil) a gelince bunlar göçebelik çağını ve kabalığı büsbütün unuturlar, hakirliğe katlanmaya, lezzet ve nimetler içinde yaşamaya alıştıkları ve bu hayatın en tekâmül etmiş derecesine yükseldikleri için, çoluk çocuk derecesine inerek devletin koruması ve terbiyesine muhtaç olurlar. Bunun üzerine asabiyyet büsbütün kaybolur. Korumak ve korunmak büsbütün unutulur. Bunlar giyim kuşamlarında, atlara binmek ve güzelce süngü kullanmak hususlarında askere benzer iseler de bu bir zahirî gösterişten ibaret olup, gerçekten ise bunlar atların üzerinde kadınlardan da korkaktırlar. Düşman üzerlerine yürüdüğünde karşı koymaktan acizdirler. Bundan dolayı devletin başında bulunan hükümdar şecaat sahibi olan diğerleri sayesinde kudret kazanmak ister, kölelerini çoğaltır, kendisine az çok arka olacaklara bağışlarda bulunur. Tanrı büsbütün yıkılmasını irade edinceye kadar devlet bu hali üzere devam eder. Gördüğün bu üç neslin hali böyledir. Devlet bu üç nesilde ihtiyarlık ve yıkılma çağına gelir, aynı sebeplerin tesiri ile asalet ve şeref de dördüncü nesilde sona erer ki, biz bunu yukarıda (ululuk ve asaletin dört nesilde sona ereceğine dair) ayırdığımız bölümde anlatmıştık. Eserin bu bölümünde yukarı kısımlarında tespit ettiğimiz mukaddimelere dayanarak, davayı ispata yeter derecede kuvvetli olan tabiî delillerle bunu sana da anlatmıştık. O sözlerimizi düşünür ve insaf ehlinden isen hak ve hakikatten yüz çevirmez ve bu sözlerimizin doğru oldu-

ğunu kabul edersin. Bu üç neslin ömrü, yukarıda, anlattığımız gibi, 120 yıldır, takriben bundan bir miktar az veyahut biraz daha çok olabilir ise de, çoğunlukla, devletlerin ömrü yüz yirmi yılı geçmez. Ancak diğer kuvvetler üzerine yürümemek ve dokunmamak gibi onu yıkacak haller arız olmadığı takdirde, devletin ihtiyarlama çağı gelmiş ise de, yıkacak kuvvet üzerine yürümediği için yaşayabilir. Fakat üzerine herhangi bir kuvvet saldırdığı takdirde devleti koruyacak ve karşı koyacak kuvvet bulunmayacak, devlet yıkılacaktır. Ecelleri geldiğinde onların ölümleri bir saat olsun gecikmez ve bu mukadder olan vakitten bir saat olsun önce ölmez (Kur'an, S: 7, A: 32, 184, S: 10, A: 12).

Devletin bu tabiî olan ömrü herhangi bir kimsenin ömrü gibi olup, duraklama çağına kadar artar, bundan sonra gerileme (sukut) veyahut alçalma çağı gelir. Bundan dolayıdır ki insanlar arasında ağızdan ağıza: "Devletin ömrü yüz yıldır" sözü nakledilir ve meşhurdur. Tabiî ömrün nesep şecerelerindeki sayılarını bilmeden, yalnız ilk batnın başlandığı tarihi bilir isen, her yüz yıl içinde üç baba gelip geçmiş olduğunu hesabedersin, şeceredeki babaların sayısı (beher yüzyıl içinde) üçü geçmez ise, şecere doğrudur, taksim edildiğinde yıllar eksik çıkarsa, şecereye bir baba fazla ilâve edilmek suretiyle şecere bozulmuş, taksimden sonra yıllar bu nispetten az olur ise, şecereye o nispette baba eklenmek suretiyle şecerede yanlışlık husule gelmiş olur. Bir kimsenin ata ve

babalarının sayısı açık bir surette belli olup da zaman miktarı belirsiz olur ise, babalarının sayısı ile zaman tayin olunur, gece ve gündüzleri Tanrı takdir eder.

15 inci FASIL

Devletin göçebelik devresinden yerleşik hayat devresine geçmesine dair.

Bil ki bu devreleri geçirmek her devlet için tabiî bir haldir. Çünkü devleti kurmak için gereken kuvvet ve üstünlük ancak asabiyyet ve onun özelliklerinden olan şiddet, kuvvet ve yırtıcı hayvanlardaki saldırganlığa benzeyen saldırganlığı âdet edinmekle elde edilir.

Bu hususiyetler ise, çoğunlukla, ancak göçebe hayat yaşayan kavimlerde bulunur. Devlet ilk kuruluşu çağında, göçebelik devresindedir. kurulduktan sonra da refaha kavuşmak onu takibeder. Haller genişler, yerleşik hayat ise bolluk ve refahı çeşitlendirir ve çeşitlerini çoğaltır. Bolluk içinde yaşamak için gereken şeyleri istihsal vasıtası olan sanat ve hünerleri vücuda getirmeye ve kuvvetlendirmeye yol açar. Aşhaneler, giyimler, binalar, döşemeler, yataklar ve diğer ev ihtiyaçları ve çeşitleri bu cümledendir. Bunların her birini iyi, güzel yapmak ve mükemmelleştirmek sanat ve hünerlere dayanır. Bunlar birbirinin arkasından gelir. Nefislerin arzusu, dilek ve iştahlar çoğalmakla bu ihtiyaçları ve çeşitleri ço-

ğalır. Bolluk ve refahın lezzetleri ile lezzetlenmek, âdet ve alışkanlıkların çeşitlerinin çoğalması bu ihtiyaçların artmasını icabettirir. Böylece göçebelik devresini yerleşik ve medenî hayat devresi ve zarurî olan bir ihtiyacı diğer bir ihtiyaç takibeder. Devlet adamları yerleşik ve medenî olan yaşayışlarında kendilerinden önce gelip geçen devletleri örnek edinirler. Onların hallerini ve yaşayışlarını gözleri ile görürler, çoğunlukla, bu gördüklerini o kavimlerden alırlar. Araplar Fars, (Doğu) Roma yurtlarını feth ve onların kız ve oğullarını hizmetlerinde kullandıktan sonra, bu iki kavimden birçok şeyler aldılar. Araplar bu çağa kadar medenî ve yerleşik bir hayat yaşamıyorlardı. Rivayet edildiğine göre, araplara yufka ve beyaz ekmek takdim edildiğinde bu ekmekleri beyaz kâğıt sanmışlardır. Kisraların hazinelerinde kâfur bulduklarında bu kâfurları tuz sanarak yuğurdukları hamurlarına katmışlar. Bundan başka daha bunun gibi hareketlerde bulunmuşlardır. Araplar kendilerinden önce hükümet süren kavimleri köle edinerek onları hirfet ve sanatta, evlerinin hizmetlerinde çalıştırdıklarında bu işler için onlardan hüner sahiplerini ve bu işleri iyi yapabilenleri seçtiler. Bunlar araplarca bilinmeyen işleri ve nasıl yapılacağını, yemek, giyim vesairenin çeşitlerini öğrettiler. Gitgide arapların yaşayışı genişledi. hayat için gereken şeylerin çeşitlerini çoğalttılar, son derecede tekâmül ettirdiler. Yerleşik ve medenî hayatın her hususunda onları kendilerine örnek ederek yiyecek,

içecek, giyim, yapı, silâh ve döşeme, yatak, tabak çanak ve umumiyetle ev esvap ve ihtiyaçlarını özelleştirmek hususunda çok ilerlediler. Ziyafetlerde, sünnet, evlenme, düğün vesair gibi toplantılarda birbirleriyle yarışarak ve öğünerek son derecede nefasete, süs ve ziynetlere önem verdiler, bu işlerde son haddini bile geçtiler. Mesudî ile Taberî'nin halife Me'mun'un Hasan bin Sehl'in kızı Boran ile evlenme törenini ve Boran'ın babası Hasan bin Sehl'in, Femmi Silh'teki sarayında kızına talip olarak geldiği zaman, Hasan'ın, Me'mun'la beraber gelenlere yaptığı bağışları ve kızı, Me'mun ile evlendiği günde sarf ettiği mal ve paraları ve halifenin Boran'ın mihri olarak verdiklerini, zifaf olduğunda sarf ettiklerine dair olan tavsiflerini okur isen şaşırarak arapların bu gibi hususlarda ne kadar ilerlemiş olduklarını anlarsın. Hasan bin Sehl'in, kızı ile zifaf olduğu çağda Me'mun'un hazır bulunan maiyetine karşı yaptığı bağışlar bu cümledendir. Hasan Memun'un birinci derecedeki adamlarının üzerine miskten yapılmış, üzerlerine mülk ve çiftlik gibi kıymetli malların senetleri yazılı kâğıtlarla dürülmüş olan mehreler artırdı. Bu kâğıtlardan biri eline geçen herkes talihine göre bir mülk sahibi oldu. İkinci derecede olanlarına altın dinarlarla dolu keseler dağıttı. Her kesenin içinde on bin dinar bulunuyordu. Üçüncü derecede olanlarına dirhemlerle dolu keseler dağıttı. Me'mun sarayında kaldığı müddetçe Hasan bundan kat kat fazla para ve mal sarf etti. Me'

mun zifaf olduğu gecede mihr olarak Boran'a bin tane yakut taşı takdim etti. Her biri bin men ağırlığında olan anberden yapılmış mumlar yaktı. Her men bir ratıl ve ratılın üçte biri ağırlığındadır. Me'mun, Boran için döşemeler yaptırdı. Döşenmiş olan hasır, altın ile örülmüş, inci ve yakutlarla süslenmiş idi. Me'mun bu döşemeyi gördüğünde: Ebu Nüvas'ın, Tanrı canını alsın, o, şarabı tavsif ettiği şu beyti bu manzarayı gördükten sonra söylemiş gibidir:

"Bu irili ufaklı şarap kabarcıkları altın toprak üzerine serpilmiş inciden çakıl taşlarına benziyor."

Düğün gecesinde yemekler pişirmek için bir yıl önce her gün kırk katır yükü odun taşındı. Bu katırlar her gün üç sefer yapardı. Önceden hazırlanmış olan bu odunlar iki gecede sarf edildi. Bu odunlar bittikten sonra da hurma ağaçları kesilerek ve üzerlerine zeytinyağı dökülerek yakıldı ve yemek pişirildi. Düğüne davet edilen eşraf tabakasını, halife sarayının Dicle rıhtımından geçirmek üzere gemiler hazırlanması emredildi. Ahaliyi Dicle'den geçirmek üzere 30 bin tane harraka (ateş gemisi) sınıfından gemi hazırlanmış idi. Ahali o gün akşama kadar bu gemilerle Dicle'yi geçerek düğünde hazır bulundu.

Bunun benzerleri çoktur. Tolaytala sahibi Me'mun bin Zin-Nûn'un düğünü dahi bu kabilden olup, İbni Bessam (Zahire) adlı eserinde ve İbni

Hayyan kitabında bu düğünü tavsif ederler. Bunların her biri göçebeliğin (göçebelikten yerleşik hayata geçişin) ilk devresinde, tazelik ve sadelik çağında olduğu için henüz bu esbap ve vasıtaların hepsi ve bu esbabı yapanlar bulunmuyordu. Rivayete göre Haccac, oğullarından biri için sünnet düğünü tertibetmek istediğinde, Dihkan'lardan birini katına çağırtarak Kisraların en büyük ve muhteşem sünnet düğünleri nasıl tertibedilmiş olduğunu bana haber ver, dedi. Dihkan: "Evet, ey emir, Kisra'nın bazı merzebanlarından (askerî umumî valilerinden) birinin sünnet düğününde hazır bulundum. Merzeban, Fars halkına bir ziyafet vermişti, ziyafette hazır bulunanlara gümüş tepsiler üzerinde altın tabaklarla yemekler sundu. Bu tepsileri dört hizmetçi getirdi. Her sofranın etrafında dört kişi oturarak yemek yiyordu. Gelenler yemekleri yedikten sonra bütün bu altın tabaklarıyle beraber yemekleri sunan hizmetçileri de (kendilerinin mülkü olmak üzere) evlerine götürdüler." Haccac, Dihkan'ın bu sözlerini dinledikten sonra: "Ey köle! Develeri kes de ahaliye yedir!" diye emretti. Çünkü Haccaç bu şatafat ve tekellüfü yerine getiremeyeceğini anlamıştı.

Emevilerin bağış ve mükâfatları da bu kabildendir. Onların bağış ve mükâfatları arabın ve göçebeliğin bir kaidesi olmak üzere, deve bağışlamaktan ibaret idi. Emevilerden sonra hükümet süren Abbasî'ler ve Ubeydî'ler bağış ve mükâfat olarak para, mal ve çantalar içinde giyim-

ler ve bütün takımı ile atlar vermeye başladılar. Efrikiyye'de hükümet süren Ketame ile Beni Agleb ve Mısır'da hükümet süren Beni Tafeç ile Endelüs'te hükümet süren feodaliter (Tavaifi Mülûk) Muvahhidin, Zenata ve diğerlerinin hali de böyledir. Kültür ve medeniyet bunların her birine kendilerinden önce hükümet süren devlet-lerden intikal etmiş olduğu için, bağış ve mükâfatları da bu medeniyetle mütenasip idi. Farsların kültür ve medeniyeti Emevîler ve Abbasîlere, Endelüs'te hükümet süren Emevilerin kültür ve medeniyetleri batıda (çağımıza kadar hükümet sürmüş olan devletlere) ve çağımızda hükümet sürmekte olan Muvahhidin ve Zenatelere, Abbasîler çağı medeniyeti ,Deylem, Türk, bunlardan sonra Selçukoğullarına, Mısır'da hükümet süren Türk kölemenlerine, Acem ve Arap Irak'ında hükümet sürmüş olan Tatarlara intikal etmiştir. Her kavmin kültür ve medeniyeti o devletin büyüklüğü ile mütenasip olur. Çünkü medeniyet servet ve nimete tâbi olan bolluk ve genişliğin bir sonucudur. Servet ile nimet ise, devlete tâbi'dir ve devlet adamlarının ele geçirdikleri para ve mala uygundur. Bunların her biri devletin büyüklüğü ve kudretine göredir. Buna dikkat eder ve bunu anlar isen sosyal hayatta bunların her biri doğru olduğunu göreceksin. Yeryüzü ve yeryüzünde yaşıyan insanlar ve başka her şey yok olur, ancak Tanrı bakidir, O vârislerin en hayırlısıdır.

16 ncı FASIL

Bolluk ve genişlik ilk kuruluş çağında devletin kuvvetine üstelik bir kuvvet teşkil eder.

Bunun sebebi şudur: Devlet ve servet bir kavim ve uruğun eline geçtiğinde, o kavmin nesli büyür, çoluk ve çocuğu ve amcaları çoğalır. Bunun bir sonucu olarak asabiyyeti, yani devleti ve devletin başında olanları koruyacak kuvvet ve kudreti artar. Devlet ve servet sahibi olanların azatlıları, ihsanları ve terbiyeleri ile yetişen taraftarları çoğalır. Bunların evlâdı bu nimetler ve bolluklar içinde yetişir. Böylece bunlar sayesinde o kavmin sayısı artar. Sayıları artmakla onların kendilerine yardım eden toplulukları ve kuvvetleri fazlalaşır. İlk ve ikinci nesiller geçip gittikten sonra, devletin ihtiyarlama çağı başlar. Devletin ihsanlarına erenler, köle ve azatlıları ise o devletin kuruluşuna iştirak etmiyen kimselerdir. Çünkü bunların devletin idaresiyle ilgileri yoktur. Bunlar ancak o devletin adamlarının terbiye ve himayesinde yaşıyan kişilerdir ve o devletin yardımcılarıdır. Asıl, yani devleti kuranlar ortadan kaybolduktan sonra ihtiyarlama çağı geldiğinde, dallar, yani devleti kuranların himayesinde olanlar sabit ve devamlı olarak kendi başlarına buyruk olarak devletin başında kalamazlar. Bunların da toplulukları dağılır ve altüst olur. Bunun bir sonucu olarak devletin kuvvet ve kudreti eski ha-

lini kaybeder. Arap devletinin İslâmiyet çağındaki hali bunun bir örneğini teşkil eder ki yukarda anlattığımız gibi, bu devlet Tanrı elçisi henüz sağ iken ve halifeler çağında 150 yıl veyahut buna yakın bir zaman Muzarlarla Kahtan araplarının idaresinde devam etti. Devletin servet ve nimeti çoğalarak araplar bolluk ve genişlik içinde yaşadıklarından servet ve bolluğun artması nispetinde sayıları arttı, halifelerin köleleri ve ihsanları ile terbiyelenenlerin sayıları eskisine nazaran kat kat arttı. Rivayete göre Mu'tasın fethettiği vakit Amuriyye'nin etrafında 900 bin askerle gelmişti. Doğu ve batıdaki uzak ve yakın sınırlara yerleşerek sınırları koruyan askeri ve devletin tahtı etrafında toplanmış olan köle, azatlı ve devletin ihsanları ile terbiyelenenlerin sayısını düşünürsen, Mu'tasım'ın Amuriyye (Amuriyom) etrafında 900 bin askerle gelmiş olduğu rivayetinin doğru olduğuna inanırsın. Mesudî'nin nakline göre Me'mun, çağında nafaka tahsis edilmek üzere Abbas bin Abdülmu-t-talip oğullarının sayımı yapıldığı vakit erkek ve kadınların 30 bini bulduğu anlaşılmıştır. Abbasoğullarının iki yüz yıldan az bir zaman içinde bu kadar çoğalmış olduğuna dikkat et ve bunun sebebinin devletin serveti, bolluk ve genişlik içinde yetişmenin bir sonucu olduğunu anla, yoksa arapların sayısı ilk fütuhat çağında bu ve buna yakın bir sayıyı bulmamıştır. Tanrı Yaradan ve Bilgindir.

17 nci FASIL

Devletin geçireceği çeşitli devreler, ahalisinin ahlâk ve tabiatının bu devrelere göre değişmesi.

Bil ki devlet türlü devreler ve zamanın geçmesiyle yenilenen türlü haller geçirir. O devleti idare edenlerin huyları, o devrelerin hallerine göre değişir, bir devredeki hal ve ahlâkları diğer devrelerdeki hal ve ahlâklarına benzemez. Çünkü ahlâk, tabiatiyle, bulunduğu çağın halinin mizacına tâbidir. Devletin katlandığı hal ve geçirdiği devreleri, çoğunlukla, şu beş devreden ibaret olup, bundan fazla değildir. İlk devre zafer ve maksatlara erişme, karşı koyanları koğma, devlet ve tahta sahibolma ve önce hükümet sürmüş olanların elinden devleti çekerek alma çağıdır. Bu devrede devletin başında bulunan kimse ululuk göstermek, vergiler ve paralar toplamak, devletin sınırlarını korumak ve korunmak hususlarında kavmi için bir örnek teşkil eder. Onların fikir ve oylarını almadan tek başına bir şey yapmaz. Çünkü bu şekilde hareket etmek galebe ve üstünlüğü temin etmiş olan asabiyyetin icabıdır. Hükümdarın kavmini boyunduruğu altına alarak devleti kendi başına, onları karıştırmadan idare etmeye başladığı ve devletin idaresini paylaşmaktan ve ortaklaşmaktan onları uzaklaştırdığı ikinci devrede dahi asabiyyet eskisi gibi muhafaza olunur. Devlet başkanı bu devrede

köleler edinmeye ve ihsaniyle adamlar besliyerek onları kendisine yardımcı yapmaya önem verir, bunların sayılarını çoğaltır. Bundan maksadı devleti kendisiyle paylaşan ve devletin hükümdarın kendi hissesi nispetinde payları bulunan mensup olduğu uruğ ve boyları hakîr düşürmektir. Hükümdar bu devirde onları hükümetin idaresinden, servet ve nimetlerinden uzaklaştırmak, onları arkaya sürmek ve hükümdarlık kendi sülâlesinde kararlaşsın diye, onları kendisine boyun eğdirmek,, uluhuğu kendi sülâlesine tahsis etmektir. Hükümdar bu suretle onlara galebe çalmak ve onları devletin nimetlerinden uzaklaştırmak hususunda devleti ilk kuranların katlanmış oldukları ve belki de ondan daha şiddetli hallere katlanır. Çünkü ilkönce hükümet sürenler yabancıları koğmuşlar, kudret ve kuvvet sahibi olan uruğları onlara arka olmuşlardı, hepsi de düşmanlara karşı birlikte çalışmış ve çarpışmışlardı. Hükümdar bu ikinci devrede ise, akrabalarını uzaklaştırmakla uğraşmaktadır ve bu şekilde akrabalarını devletin nimetlerinden uzaklaştırırken, yardımcısı azdır, bunlar da yabancılardır. Bundan dolayı birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. Üçüncü devre ise, insanın tabiatiyle meylettiği devletin servet ve meyvalarından faydalanmak, feragat ve rahatlık çağıdır. Hükümdarlar bu devrede para ve servet toplayarak büyük binalar, büyük köşkler, kaleler vesaire, büyük şehirler ve yüksek heykeller bina etmek ve kavimlerin eşrafından katına gelen heyet ve uruğların ileri gelen-

lerine bağışlarda, ehil ve müstahak olanlara ihsanlarda bulunmakla, ihsan ve terbiyesinde yetişenlerin ve maiyetinde bulunanların sayılarını çoğaltmakla, paralar vererek, derece ve rütbelerini yükseltmek suretiyle onların hallerini düzenlemek, askerleri teftiş edip önünden geçirmek ve tahsisatlarını çoğaltmakla meşguldür. Bunların aylıkları hakkında insaf ve adaletle hareket etmekte ve her ayın başında aylıklarını vermektedirler. Bu yolda askerin maddî hallerini düzenlemekten maksat, süslenerek güzel giyim, silâh ve kıyafetler ile törenlerde hazır bulunmalarını temin etmek ve barış halinde yaşıyan devletlere öğünmek, savaş halinde bulunan düşman devletleri korkutmaktır. Bu devre, devletin başında bulunanların istipdat devirlerinin son çağıdır ve bu devrede bütün hükümdarlar tek başlarına kendi düşünceleriyle iş görürler, bu çağ onların ululuklar içinde yaşadıkları ve kendilerinden sonra gelenlere yolu açık olarak gösterdikleri bir çağdır. Dördüncü devre kanaat ve barışla yaşama çağı olup, hükümdarlar bu çağda kendilerinden önce gelip geçen hükümdarların eserlerini kendilerine örnek edip benzerleri olan hükümdarlarla barış üzere yaşarlar, onların izlerini karış karış kollıyarak onların yolundan bir yana sapmazlar. Bu devir hükümdarların selefleri yolunu takibedecek en doğru ve hayırlı yol olduğuna ve onların izinden ayrılmanın devlet ve yurdun düzeninin bozulmasını icabettireceğine kani olarak, yaşadıkları bir devredir. Seleflerinin

kendilerinden daha isabetli fikir sahibi olduklarına ve bu isabetli düşünceleri sayesinde devlete bu ululuk ve şerefi kazandırmış olduklarına inanırlar. Beşinci devre israf ve saçıp dağıtma çağıdır. Hükümdarlar bu çağda kendilerinden önce hükümet sürenlerin topladıklarını şehvet, arzu ve zevkleri uğrunda dağıtmakla meşgul olurlar, yakınlarına, konuştukları kimselere ve kötü dostlarına, kötü terbiye tesirinde yetişenlere cömertlik göstermekle vakitlerini geçirirler. Onları içinden çıkamıyacakları ve idare edemiyecekleri büyük memuriyetlere tâyin ederler, büyük ve bilmedikleri işleri onlara havale ederler. Kendi kavimlerinden olan devletin büyük yardımcılarını ve seleflerinin iyiliğini görenleri bu gibi önemli iş ve görevlerden uzaklaştırırlar, onların kalblerini kırarlar ve kendilerine gücendirirler. Bu suretle bu devlet adamlarının yardımından mahrum olurlar ve askere ayrılan masrafları kendi arzu ve şehvetlerine sarfederler. Hükümdar onlarla temaslarda bulunmadan perde arkasında yaşadığı, onları yoklamadığı ve teftiş etmediği cihetle ordu teşkilâtını da bozarlar. Böylece selefleri tarafından kurulan her şeyi yıkarlar, işte bu devrede devlette ihtiyarlama haleti husule gelir. Devlet tedavisi kabil olmıyan hastalığa tutulur, ve bu hastalıktan iyileşmesi imkânsız bir hale gelir, aşağıda devletlerin halleri sırasında anacağımız gibi büsbütün yıkılıncıya kadar, bu hastalıktan kurtulmaz, devlet yıkılır. Tanrı vârislerin en hayırlısıdır.

18 inci FASIL

Devletlerin bütün eserlerinin asıllarındaki kuvvetleriyle mütenasip olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Eserler ilkönce mevcut olan kuvvetlerin mahsuldür. Bu kuvvetlere göre eserler vücuda gelir. Devlet binaları, büyük anıtlar bu cümledendir. Bunların her biri devletin aslındaki kuvvet ve kudretiyle mütenasiptir. Çünkü bu yapılar işçi kuvvetinin çokluğu ve iş alanında ellerin ve kuvvetlerin bir araya toplanması ve yardımlaşmakla vücuda gelir. Devlet büyük, yurt geniş, uyruğun sayısı çok ise, işçi sayısı ve kuvveti de o ölçüde çok ve büyük olur. Devlete bağlı olan ülkelerin hepsinden işçi kuvveti gelir, bu kuvvetlerle en büyük eserler, anıtlar yapılır. Âd ve Semud kavminin yapılarının büyüklüğünü görmüyor ve Kur'anın onların halini hikâye eden âyetlerini okumuyor musun? Kisraların taklarına ve farsların gösterdikleri kudrete bak. Reşid, Kisraların taklarını yıktırmağa karar vermiş ve yıktırmağa başlamıştı. Fakat Reşid bu takları yıktırmaktan âciz oldu. Onun bu takları yıktırmak hususunda, Yahya bin Halid'le istişaresi kıssası meşhurdur. Bir devletin nasıl olup da diğer bir devletin yıktırmaktan âciz olduğu binalar yapmak kudretinde olduğuna dikkat et. Halbuki bir şey yapmakla onu yıkmak arasında (zorluk) ve kolaylık bakımından pek büyük farklar vardır. Halife Velid'in Dimeşk'te yaptır-

mış olduğu saraya ve Ümeyve oğullarının Kurtube'de bina ettikleri camie ve Kurtube deresinde yaptırmış oldukları köprüye bak. Kartaca şehrine su getirmek üzere kavisli taklar üzerinde yapılan su bentleri ve kanallar vücuda getirilmiştir. Batıda Şarşal'ın eserleri ve Mısır'da ehramlar bu eski eserledendir. Gözlerle görülen bu eserlerden devletlerin kuvvet ve kudretleri nispetinde değişmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Geçip giden bu kavimler tarafından vücuda getirilen bu eserler, kuvvetlerin ve işçilerin bir araya toplanmasıyle yapılmıştır. Kuvvetler ve birçok kişiler bir araya toplanmış olduğu için bu büyük eserler ve binalar yapılabilmiştir. Sen de bu büyük eserlerin Âd kavmi gibi geçip giden bu kavimlerin boylarının ve gövdelerinin bizimkine nispetle büyük ve geniş olduğu için yapılabilmiş olduğu vehmine kapılma. Boy ve gövde itibariyle beşer cinsleri arasında büyük bir fark olmadığını onlardan kalma eserler ve heykeller ispat etmektedir. Kıssacılar bu hikâyelerin düşkünü olmuşlar, pek mübalâğalı sözler söylemişlerdir. Âd ve Semud, Amalika hakkında yalanın en garibi olan haberleri nakletmiş ve yazmışlardır. Uç bin Unuk'a dair naklettikleri haberleri bu kıssalardan biridir. İsrailoğullarının Şam'da savaştıkları Amalika'dan olan bu kişinin, boyu uzun olduğ‌ı için, elini uzatarak denizden balıklar avladığı ve elini yukarıya kaldırarak güneşin ısısı ile bu balıkları pişirdiğini söyliyerek beşer cinsinin halinden cahil olduklarına üstelik olarak

yıldızlar hakkındaki cehaletlerini de eklemişlerdir. Bunlar güneşin sıcaklığının güneşe yaklaştıkça arttığına inanmışlardır. Güneşin sıcaklığının aydınlıktan ileri geldiğini, aydınlık yere yaklaştıkça ışığı yeryüzüne vurarak aydınlıklar birbiriyle karşılaştıkları için, sıcaklığın kat kat arttığını, aydınlık yere vurarak aydınlıkların birbiriyle karşılaştığı daireden daha yükseklere çıkıldığında, sıcaklık biterek, bulutların geçip gittikleri yerlerde, soğukların başladığını bilmezler. Güneşin kendisinde ne sıcaklık ve ne de soğukluk var. Güneş basit ve aydınlatıcı bir cisim olup, mürekkep değildir. Amalika'dan veyahut Kenanîlerden diye andıkları Uc bin Unuk istilâları çağında İsrailoğullarının yaralı bir avları olmuş, yani onlar tarafından öldürülmüştür. İsrailoğullarının o çağda boyları ve gövdeleri bizimki gibidir. Beyti Mukaddes'in kapıları bunu ispat etmektedir. Bu kapılar tahribedilmiş, yıkılmış ve yeniden yapılmış ise de şekil ve ölçüsü değişmemiştir. O halde bizimle o çağın diğer insanları ve halkları arasında nasıl bu kadar büyük bir ayrılık olabilir? Kıssacıların yanılmaları bu kavimlerin büyük eserlerini gördüklerinde, devlet (ve kavim) lerin ferdleri bir araya toplayıp, birbiriyle yardımlaşarak toplu bir halde çalıştıklarında, büyük eserler vücuda getireceklerini anlamamış olduklarından ileri gelmiştir. Bu eserler, o kavimlerin boyları ve gövdeleri uzun ve geniş ve kuvvetli olmasıyle vücuda getirilmiş olduğu vehmine kapılmışlardır. Halbuki bu düşünce yalnıştır.

Mesudî filozoflardan, nakil ile hiçbir delile dayanmadan, yalnız bir iddia olmak üzere, Tanrının mahlûklarını yarattığında, cisimler tabiattaki kemal ve kuvvetin son derecesinde olduğu için ömürler uzun ve cisimler kuvvetli olduğunu anar. Çünkü ölüm ancak tabiî olan kuvvetlerin çözülmesinden dolayı âriz olan bir haldir. Tabiat kuvvetli olduğunda ömürler de o kuvvet nispetinde uzundu. İlk yaradılışta âlemde ömürler uzun ve cisimler mükemmel idi. Sonradan maddenin eksilmesi ile cisimlerin kuvveti eksilmeğe başladı. Şimdiki bulunduğu hale gelinciye kadar eksilmeğe devam etti. Cicimlerin çözülme vakti gelinciye ve âlem fâni oluncaya kadar eksilmesine devam edecektir. Mesudî'nin sözleri burada bitiyor. Bu esassız bir fikir olup, gördüğün gibi bir iddia ve tahakkümden başka bir şey değildir. Bu dâvayı ispat için tabiî bir illet ve sebep anılmamıştır. Biz, eski kavimlerin yaşamış oldukları evlerini ve girip çıktıkları kapıları ve yollarını gözlerimizle görüyoruz. Bu kavimlerin yapılarını, heykellerini görüyoruz. Meselâ Semud kavminin yurdunda sert taşlara oyularak yapılan evler küçüktür, kapıları dardır. Tanrının elçisi bu evlerin ve bu evler bulunan yerlerin Semud kavmine ait olduğunu anlatmış ve sularından istifade etmeyi yasak etmiş, bu sularla, yuğrulmuş hamurları atmış, sularını akıtmış ve: "Kendilerine zulmetmiş olan bu kavmin barınaklarına, bunların. çarptırıldıkları cezalara çarptırılmaktan korkarak, ancak ağlıyarak giriniz."

buyurdu. Âd kavminin arazisinde, Mısır, Şam ve yeryüzünün doğu ve batısındaki ülkelerde bulunan eserlerin hepsi de dâvamızın doğruluğunu ispat eder. Kavimlerin düğün ve ziyafetleri de o devletin kudret ve medeniyetinin derecesini gösterir. Hasan bin Sehl'in kızı Boran'ın düğünü. Haccaç ve İbni Zin-Nun'un şölen ve düğünü hep bu kabilden olup, bunların hepsini de yukarda anlattık. Devletlerin bağış ve mükâfatları da onların kudret ve şevketlerine göre olur, ihtiyarlama çağına yaklaşmış olanların büyüklükleri bağışlarında görülür. Çünkü devlet başında bulunanların himmetleri, devletlerinin kuddeti, galebe ve üstünlükleri ölçüsünde olur. Himmetler ise devletleri yıkılıncıya kadar onlardan ayrılmaz. İbni Zi-Yezen'in Kureyş delegelerine olan bağışları bu cümledendir ki, o onlara ratıl'larla altınlar ve gümüşler, onar onar olmak üzere, onlara köle ve cariyeler ve tulum tulum anberler bağışladı. Abdülmuttalib'e ise diğer delegelere verdiğinden on kat fazla verdi. Halbuki İbni Zi-Yezen ancak farsların istipdat ve idareleri altında Yemen'de yerleşmiş ve Yemen'e sahibolmuştu. Bu şekilde büyük bağışlarda bulunması onun kavmi olan Tebabia'nın yeryüzüne sahip olup, Arap ve Acem Irak'ında, Hint'te ve batıda yaşıyan kavimleri yenerek büyük bir devlet kurmuş olmalarından ileri gelmişti. Efrikiyye'ye (Kuzey Afrika'-ya) sahip olan Sinhace'ler ve Zenate emîrleri, katlarına gelen delegelere arkada taşınacak kadar mallar ve çantalar dolusu giyimler ve ye-

-dekte götürülen atlar bağışlarlardı. İbni Rekik'-in tarihinde bu hususta birçok bilgiler verilmektedir. Bermekoğullarının bağış ve mükâfatları ve verdikleri ihsanları bu kabilden olup, onlar yoksulu yoksulluktan kurtarmakla kalmıyarak, kıyamete kadar yetecek miktarda çok nimetler bağışlarlar, memuriyetler verirler, bir veyahut birkaç günde tükenecek bağışlarda bulunmakla yetinmezlerdi. Bermekîlerin cömertliklerine dair pek çok haberler nakledilmiş ve eserler yazılmıştır. Bunların her biri devletlerinin kudretleri nispetinde ihsan edilmiş bağışlardır. Ubeydî'ler ordusu başkomutanı kâtip Cevher Saklebî'nin hali de bu kabilden olup, Mısır'ı fethetmek üzere yola çıkarken Kayrevan'dan ayrılmadan önce bin yük mal ve para hazırlamış ve götürmüştü. Bugün hiçbir devletin bağış ve sarfiyatı bu miktara baliğ olmaz. Ahmed bin Muhammed bin Abdülhamid'in Me'mun çağında vilâyetlerden Bağdat'a götürülen para ve eşyaya dair kendi eliyle yazılmış bir yazısı bulundu. Ben bunu "Ceribe'l-Devle" adlı eserden naklettim.

Sevad, yani Bağdat ile Basra arasındaki ülkenin geliri: 27 milyon 800 bin dirhem para ile Necran'da yapılan kumaştan dikilmiş yüz tane hulle (çağımızın ceket ve pantolonu hükmünde olan izar ve rida) ve mühürlemek için kullanılan balçıktan 240 ratıl balçık.

Kenker'den Bağdat'taki hazineye götürülen para: 11 milyon 500 bin dirhem.

Kör-i Dicl: 20 milyon 8 dirhem.

Hülvan: 4 milyon 800 bin dirhem.

Ehvaz: 25 milyon dirhem ve 30 bin ratıl şeker.

Fars: 2milyon dirhem ve 30 bin şişe gülsuyu ve 20 bin ratıl zeytinyağı.

Kirman: 4 milyon 200 bin dirhem, Yemen işinden 500 top giyimlik, 25 bin ratıl meyva.

Mekran: 400 bin dirhem.

Sind ve komşu bölgeleri: 11 milyon 500 bin dirhem 150 ratıl Hint ödağacı.

Sicistan: 4 milyon dirhem, tâyin edilen kumaşlardan 300 parça kumaş; 20 ratıl nebat şekeri.

Horasan: 28 milyon dirhem, sebike (eritilmiş parça) halinde iki bin sebike gümüş, dört bin tane beygir, bin tane köle, 20 bin parça giyimlik, 30 bin ratıl helile.

Cürcan: 12 milyon dirhem, bin top ipek.

Kumes: 1 milyon 500 bin gümüş sebike.

Taberistan ve Ruban ve Nehavend: 6 milyon 300 bin dirhem, Taberistan döşemelerinden 600 parça 200 libas, 500 parça giyimlik 300 mendil, 300 gümüş kadeh.

Rey: 12 bin dirhem, 20 bin ratıl bal.

Hemedan: 11 milyon 300 bin dirhem, 30 bin dirhem nar şirası, 12 bin ratıl bal.

Basra ve Kûfe arasındaki bölge: 10 milyon 700 bin dirhem.

Masbzan ve Dinar: 4 milyon dirhem.

Şehrezur: 6 milyon 700 bin dirhem.

Musul ve mülhakatı: 24 milyon dirhem, 20 milyon ratıl (?) beyaz bal.

Azarbaycan: 4 milyon dirhem.

Cezire (Mezopotamya) ve ona komşu olan Fırat bölgeleri: 34 milyon dirhem, bin tane köle, 12 bin tulum bal, 10 tane doğan, 20 tane halı.

Ermeniyye: 13 milyon dirhem, 30 ratıl kusut* kökü, 530 ratıl zakkum nebatı.

Dimeşk: 420 bin dinar.

Ürdün: 97 bin dinar.

Filistin: 310 bin dinar, 300 bin ratıl zeytinyağı.

Mısır: 1 milyon 920 bin dinar.

Berka: 1 milyon dirhem.

Efrikiyye: 13 milyon dirhem, 120 döşeme (kilim ve emsali).

Yemen: 370 bin dinar, getirilen meta bunun dışındadır.

Hicaz: 300 bin dinar. Abbasî devletine tâbi ülkelerin geliri listesi burada sona erer.

Endelüs'e gelince, sözlerine güvenilen tarihçilerin kaydettiklerine göre, Abdurrahman Nasır öldüğünde hazinelerinde 1 milyar dirhem bırakmıştı. Bu dirhemler kantar hesabiyle 500 bin kantardır.

Halife Reşid'in tarihini yazanların eserlerinde, Reşid çağında onun hazinelerine bir yıl-

---

* Kist (القسط) şeklinde de okunabilir. ومن القسط الهندي مقرون ومن التركي حساب، والافرون، رطل Kusut bir köktür. Tıpta kullanılır.

da yedi bin beşyüz kantar (altın) teslim edildiği yazılıdır.

Devletlerin kuvvet ve kudretlerinin birbirine olan nispetleri hakkındaki bu açıklamalarımıza dikkat et. Kendince belirsiz olduğundan, yaşamakta olduğun asrında bunun benzerleri mevcut olmadığına bakarak, söylediklerimi inkâr etme. İmkân dairesini tâyin etmek hususunu havsalan sığdıramaz, havastan olan birçok kimseler geçip giden devletlere dair olan bu gibi haberleri işittiklerinde inkâra kalkışırlar. Böyle hareket etmek doğru değildir. Çünkü varlığın ve sosyal hayatın halleri değişir ve birbirine uymaz. Sosyal hayatın aşağı veya orta derecesini görmek ve idrâk etmekle hayatın bütün hal ve durumunu anlıyamazsın! Abbasoğulları, Ümeyyeoğulları ve Ubaydî'lere dair olan haberler bize söylenir ve biz bu haberleri birbiriyle mukayese eder isek, şüphe götürmez bir gerçek varsa, o da bu devletlere dair olan haberlerle çağımızın onlara nispetle küçük olan devletlerinin gözümüzle gördüğümüz halleri arasında büyük farklar bulunmasıdır. Bu farklar bu devletlerin asıl kuvvetlerinin, ve memleketlerinin medeniyet ve sosyal hayatındaki farklardan ileri gelmektedir. Yukarda anlattığımız gibi eserler devletlerin asıllarındaki kuvvetlere göredir. Bu hallerin çoğu son derecede meşhur ve açık olarak belli olduğu için bunları inkâr etmek mümkün değildir. Bunların birçoğu, herkesçe belli ve yalana nispetleri imkânsız olan, sözlerine güvenilen pek çok kişi ta-

rafından nakil ve rivayet edilmiştir. Eserlerinin ve binalarının birçoğunu gözümüzle görmekteyiz. Sen devletlerin kuvvet ve kudretlerinin, zaaf, büyüklük ve küçüklüklerinin, derece ve nispetini anlatan halleri gözden geçirdikten sonra, bizim sana nakledeceğimiz zarif hikâyelere dikkat et. Bu hikâyeler şunlardır: Merin, oğullarından Sultan Ebu Osman çağında İbni Batuta* adında bir gezici batıya gelmişti. Bu zat aslan Tanca şeyhlerindendir. O, bu tarihten 20 yıl önce Tanca'dan kalkarak geziye çıkmış ve doğuya gitmişti. Irak, Yemen ve Hint'te dolaştı[1]. Hint hükümdarının başkenti olan Delhi'ye girdi. Bu vakit Hint hükümdarı Sultan Muhammed Şah idi. Seyyah o çağda Sultanın mülkü olan Firuzkûh'e vardı. İbni Batuta, Sultanın katında mevki ve derece sahibi oldu. Sultan, İbni Batuta'yı kendi memleketinin Malikî mezhebi kadısı yapmıştı. Gezici bundan sonra batıya döndü, Sultan Ebu İnan'a intisabetti; gezisi esnasında yeryüzünde görmüş olduğu acip halleri hikâye ediyor, en çok Hint hükümdarı devletinin halleri hakkında konuşuyordu. Bu devlete dair işitilenlerin garip ve yabancı sayacakları sözler söylüyordu. Meselâ: Hint hükümdarı sefere çıktığında, sefere çıkmadan önce, erkek ve kadınlar, çoluk çocuklar dahil, şehrinin nüfusunu saydırır, onlara altı aylık yiyecek

---

* İbni Hatuta Türk elinde, bu cümleden Anadolu ve Altınordu'da dolaşmıştır. İstifadeli olan bu eser Damat Şerif Paşa tarafından Türkçeye çevrilmiş ve basılmıştır.

erzak tahsis eder, bunlar sultanın hazinesinden verilir, sultan seferinden döndüğünde onu karşılamak üzere şehrin bütün ahalisi şehrin dışındaki sahralık bir yere çıkar, o gün bayram gibi bir gün olur. Sultanın etrafını tavaf ederler. Bu toplantıda Sultanın önünde hayvanların sırtına yerleştirilmiş olan manciniklerden ahalinin üzerine keselerle dirhemler ve dinarlar atılır, Sultan, sarayına girinciye kadar bu hal devam eder, diye ahaliyi hayretlerde bırakan haberler naklederdi. Bu sözlerini işitenler İbni Batuta'nın yalancı olduğunu fısıldaşarak konuşurlardı. Ben o günlerde Sultanın veziri olan Faris bin Verdar ile görüştüm. Vezir meziyetleri ile tanınmış meşhur bir zat idi. Vezirle bu hususta konuştum. Halk arasında İbni Batuta'nın yalancılığı haberi yayıldığı için ben de kendimi İbni Batuta'nın sözlerini inkâr ediyormuşum gibi gösterdim. Vezir Faris bana: "Görmediğinden dolayı devletlere dair olan bu gibi haberleri inkâra kalkışma, sen bu takdirde hapishanede büyümüş vezirin oğlu gibi olursun. Vezir hükümdar tarafından hapse atılmıştı. Yıllarca mahpus kaldı. Vezir oğlunu hapishanede yetiştirdi. Oğlu idrâk edecek yaşa geldiğinde yemekte olduğu et hakkında babasından sorularda bulundu. Babası yemekte olduğu etin koyun eti olduğunu söylediğinde babasından: "Koyun nasıl bir hayvandır?" diye sorduğunda babası ona koyunun ne gibi bir hayvan olduğunu vasıflariyle anlattı. Oğlu ona: "Ey babam! Sen koyunun fare gibi bir hayvan olduğunu zannediyorsun" dedi-

ğinde babası oğlunun sözlerini reddediyor; koyunun fareye benzemediğini anlatıyordu. Oğlu hapishanede fareden başka hiçbir hayvan görmediği için deve ve sığır etleri hakkında da bilgisi yoktu, bunların hepsinin de fare nev'i ve cinsinden bir hayvan oldukları fikrinde idi. Bu eserin baş tarafında anlattığımız gibi, insanlar kendi memleketlerinde bulunmadığı için diğer devletlerde bulunan nesneler nakil ve hikâye edildiğinde bunları garip sanırlar, o devlete dair olan haberleri inkâra kalkışırlar. Bundan dolayı insan, garip gördüğü bir şeyi işittiğini de inkâre kalkışmadan o şeyin asıl ve temelini dikkatle düşünsün, kendine hâkim olsun, imkân ile imkânsızlığın tabiatını aklının açık hükmü, doğru ve dürüst olan tabiat ve yaradılışı ile bunları birbirinden ayırsın, tabiatiyle imkân dahilinde olanını kabul, aklî imkânsızlığına hükmettiğini bir tarafa atsın. Aklen mümkün tâbirinden maksadımız kayıtsız ve şartsız mutlak imkân değil, çünkü bunun dairesi pek geniştir, bundan dolayı olayların imkân veya imkânsızlığını tâyin için bir sınır (bir kaide) yoktur. Aklî imkândan maksadımız her şeyin maddesi itibariyle olan imkândır, bir şeyin aslını, cinsini, sınıf ve büyüklüğünü, kuvvetinin miktar ve ölçüsünü gözden geçirdikten sonra o nispette o şeyin hallerine bakarak, bu ölçü dışında olanın imkânsızlığına hükmederiz. Ey Tanrım, benim bilgimi artır, sen esirgiyenlerin en esirgiyenisin. Her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı her şeyi bilir.

19 uncu FASIL

Devletin başında olan hükümdarın ve kavminin köleler ve ihsaniyle yetiştirdiği kimseler sayesinde kuvvet kespetmesine ve üstün gelmesine dair.

Bil ki yukarda anlattığımız gibi; devletin başında bulunan kimse kendi akraba ve toplulukları olan kavminin ve kendisine arka olanların kuvvet ve yardımıyle devlet kurabilir. Hükümdar, devletine karşı isyan edenlerin güçlerini bunların yardımıyle kırar. Memleketin ülke ve bölgelerinin idaresine onları memur eder. Vezirlerini onlar arasından seçer, vergileri bunlar vasıtasıyle toplar. Çünkü hükümdarın galebe çalmasına bunlar yardım etmişler, bunlar devlette hükümdarın ortaklarıdırlar, devletin bütün önemli işlerini onunla paylaşırlar. Devlet ilk devresinde iken hal böyledir, bunu yukarda anmıştık. Devlet ikinci devresinde bulunduğunda onları istipdadı altına alarak, hükümdar, ululuğu ancak kendi şahsında topladıktan ve onları devlet işlerini ortaklaşmaktan uzaklaştırdıktan sonra devleti kuran bunlar, hükümdarın düşmanları olurlar. Hükümdar bunların kuvvetini kırarak devlet idaresinden uzaklaştırmak için kendi neslinden olmıyan yardımcılar aramağa mecbur olur. Bu yabancı kuvvetlerle onlara galebe çalar, bu yabancıları memuriyetlere tâyin eder. Bu suretle bunlar, diğer bütün akrabalarından ve başkalarından zi-

yade hükümdarın korumak ve onun mensubolduğu kavmi devlet idaresinden ve nimetlerinden uzaklaştırmak hususunda canlarını vermek isterler. Hükümdarın kendi kavmine mensup olanlar ise, alışmış oldukları devlet idaresinden bu yolda uzaklaştırıldıktan sonra hükümdar bu yabancıları kendisi için seçer, saygı ve ululukları onlara ayırır, onları tercih eder. Kavminin birçoğuna mahsus olan hisseleri onlara da verir, kendi kavmine mahsus olan vezirlik, komutanlık ve vergileri toplama gibi devletin önemli, büyük ve malî işleri için onları seçer. Hükümdarın kendisine mahsus olanı ancak kendi şahsına ait olur. Hükümdarın en yakın yardımcıları onlar olduğu için devletin büyük lakap ve dereceleri hükümdarın kendi kavmine verilmeden, bunlara tahsis olunur. Bu hal devletin tabiatının bozukluğunu ve tedavisi kabil olmıyan hastalığa tutulduğunu bildirir. Çünkü galebe ve üstünlüğü kuvvet ve kudretiyle elde etmiş olan asabiyyet bozulmuş, hakîr düşürülmüş, devlet adamlarının kalbleri de kırılmış, hastalanmış, kalbler sultana düşman kesilmiştir. Artık bunlar hükümdara karşı kin beslerler, onun başına felâket gelmesini beklerler. Bunların hepsinden dolayı devlet zarar ve ziyanlara katlanır, devletin bu hastalıktan iyileşmesi artık ümit edilmez, çünkü zamanların geçmesi ile gelecek nesillerde bu düşmanlık daha kuvvetlenir, nihayet devletin iz ve eserleri ortadan kaybolur. Emevîler savaş işlerinde ve vilâyetlerin idaresinde Amr bin Sad

bin ebi Vakkas, Ubeydullah bin Ziyad bin ebi Süfyan, Haccaç bin Yusuf, Muhalleb bın ebi Sufre, Halid bin Abdullah Kasri, İbni Hubeyre, Musa bin Nusayr, Bilâl bin ebi Bürde bin ebi Musa Aş'arî, Nasr bin Seyyar gibi arapların büyük adamlarını kullanmış olduklarını görürsün. Abbasîler de aynı şekilde hareket ederek başlangıçta arapların büyük adamlarını kendileri için arka ediniyorlardı, devlette ululuk ve şeref şahıslarda toplanarak araplar iş başından ve vilâyetlerin idaresinden uzaklaştırıldıktan sonra, vezirlik makamına arap olmıyanlar ve Bermekîlerden halifelerin ihsanına nail olanlar ve Sehl bin Nevbaht oğulları, Tahirîler, bunlardan sonra Büvayhî'ler, Buga, Vasıf, Atamiş, Baknak, İbni Tolun ve onların oğulları arap olmıyan kavimlerden köle ve azatlılar vezirlik makamına geçtiler. Bu gibi devletlerde böylece hâkimiyet ilkönce devleti kurmıyanların idaresine geçer, ululuk ve şeref ilkönce onu kazanmıyanlara ait olur. Bu, Tanrının kulları için koydurduğu kanundur. Yüce Tanrı bilginlerin en bilginidir.

20 nci FASIL

Devletin bağış ve ihsaniyle beslenenlerin köle ve azatlıların devletin idaresindeki durum ve halleri.

Bil ki devletin bağış ve ihsanlarıyle beslenenlerin hali, o devletin sahibine intisabetmeleri-

ne göre türlücedir. İntisaplarının eski ve yeni olmasiyle değişir. Bunun sebebi şudur: Asabiyyetten maksat olan korunma ve kuvvetle üstün gelme ancak nesep ve kardeşlik vasıtasıyle elde edilir. Çünkü, yukarda anlattığımız gibi, bir batından gelen kardeşler ve akrabalar birbirine yardım ederler, yabancılar ve akrabalık bağları ile bağlanmıyanlar ise korunmak gereken çağlarda devleti rezil ederek terk edip, savaş meydanlarından çekilip giderler. Bu yardımcılarla kölelik ve andlaşma gibi bağlarla bağlanmış olanlar dahi, bu gibi hallerde bir nesilden gelen akrabalar gibi hareket ederler. Çünkü nesil ve nesep bağları insanlar için tabiî bir halet ise de, bu bağ ancak mânevî ve vehmî bir bağdan ibarettir. İntisapla husule gelen ihtilât ise, bir arada yaşamakla husule gelen ülfet ve birbirine alışkanlık, korunma ve uzun bir zaman beraber çalışmak, terbiye ve annelerden süt emme, ölüm ve hayatın diğer bağları ile husule gelen bir halettir. Bu bağlarla bağlanarak ihtilât vukua geldiğinde, hamiyetler kaynıyarak bunların birbirleriyle yardımlaşmaları, insanlar arasında görülen hallerden, açıkça anlaşılmaktadır. Birinin ihsaniyle terbiyesinde yetişmiş insanların halinin de bu gibi hususlarda bu kabilden olduğuna dikkat et. Çünkü ihsaniyle birini yetiştiren kimse ile, onun ihsaniyle yetiştiren kişi arasında hususî bir bağlanış husule gelir. Bu bağ da kölelik ve andlaşma vasıtasıyle husule gelen bağlantı yerini tutar, arada nesep bağı olmadığı halde, yakınlık sağ-

lamlaşır ve nesepten husule gelen fayda elde edilir. Bir uruğ kendi yardımcı ve terbiyecisi olan bir sülâleye, o sülâle devlet kurmadan önce intisabetmiş ve bu yakınlık husule gelmiş ise. onların bu sülâleye bağlanışları daha kuvvetli ve inan ve güven daha sağlam, nesep hükmüne geçmiş olan bağlanış daha açık ve daha belli olur. Bu iki sebepten ileri gelir: Birinci sebep şudur: O sülâleye intisaben uruğ (veyahut boy vesaire) sülâle devlet kurmadan önce intisabetmiş olduğu için bu sülâle sayesinde şeref kazanmışlardır. Bu itibarla da birbirine denktirler. Bundan dolayı azı müstesna olmak üzere, nesep bunların o sülâleye olan yakınlıklarına engel olmaz. Böylece bu uruğ o sülâle ile bir batından gelmiş ve onların öz kardeşleri hükmünde olur. Sülâle devlet kurduktan sonra bir uruğ ona intisap ve o devletin ihsaniyle terbiyeliyerek yetiştirmiş ise, sahibi ile köle, bir nesilden gelenlerle yardımcılar ve ihsanlarıyle yetişenler arası birbirinden ayrıldığı gibi, sülâlenin devlet başına geçmesi, derece ve şeref farkı bunları birbirinden ayırır. Çünkü başkanlık ve hükümdarlık haleti o devlete mensubolanların derece ve rütbe itibariyle birbirinden farklı olmasını icabettirir. Bundan dolayı sonradan intisabedenin hali hükümdar olmadan önce o sülâleye intisabedenlerin haline benzemez. Sonradan intisabedenler yabancılar derecesine inerler, aradaki bağlantı zayıf ve yardımlaşma derecesi eksik olur. Bunun ikinci sebebi şudur: Sülâle devlet kurmadan önce o sülâleye intisabede-

rek onların ihsanlariyle geçinenler uzun zaman geçmesiyle, o sülâlenin kendi neslinden gelenler gibi sayılırlar. Uzun müddet geçmiş olduğu için bu intisap ve yakınlığın hal ve keyfiyeti belirsiz kalır. Ekseriyetle bunların o sülâle ile bir nesilden geldiği zannolunur. Bundan dolayı aradaki asabiyyet bağları sağlamlaşır.

O sülâle devletin başına geçtikten sonra onlara intisabedenlere gelince, intisap zamanı yakın olduğu için, ahalinin çoğu onların intisabı çağını bilir, yakınlık bağı açık olarak belli olur ve o nesepten gelmedikleri anlaşılır. Bu suretle devlet kurmadan önce o sülâleye intisabedenlere nispetle bunların o sülâleye asabiyyet bağı ile bağlanmaları zayıf olur. Devletlere ve başkanlıklara bu kaideyi tatbik eder isen, devlet başına geçmeden ve hükümdar olmadan önce ihsanlarına nail olanların o hükümdarlara intisapları kuvvetli ve en yakın adamlarından olduğunu ve hükümdarların bunları oğulları, kardeşleri ve bir batından gelenler gibi saymakta olduklarını göreceksin. Hükümdar olduktan sonra kendilerine intisabedenlere olan iltifat ve saygıları, hükümdar olmadan önce intisabedenler derecesinde olmaz. Bu haller gözlerle görülmüş hallerdendir. Devletlerin yıkılma çağı geldiğinde yabancıları hizmete alırlar, fakat intisapları yakın çağda olduğu için, devlet kurulmadan önce kendilerine intisabedenlere bağışladıkları derece ve şerefi onlara vermezler. Üstelik bunlar devlet yıkılmağa yüz tuttuğu çağda devlet hizmetine

alınmışlardır. Devletin yıkılmasiyle bunlar düşkünlük çukurlarına yuvarlanırlar. Devlet sahibi, kendisinin yardımcılarını ve önce ihsanlarına nail olanları bırakarak bu yabancıları hizmetine alır. Bunları hizmete alması eski uruğların asırlardan beri devlet ve hükümdarların ve onların neslinden gelen adamların hizmetlerinde, terbiyesinde ve onların ata ve babaları ile yakın münasebetlerde bulunmak ve sülâlenin büyükleri ile düşüp kalkmak sonunda iki arada bir batından gelen akrabalar arasında bulunan karabet derecesinde bağlılık ve yakınlık husule gelmiş olmasından, bunların devlet sahibi olan hükümdara karşı kalblerinde izzet ve şeref duygusu husule gelmiş olduğundan hükümdara olan itaat ve inkiyatlarının za'fa uğramasından ve hükümdar ailesine mensup insanlar gibi telâkki olunmalarından ileri gelmiştir. Bunlar bu eski hizmet ve bağlılıklarına güvenerek hükümdarlara nazlanırlar, kendilerini aziz sayarlar. Hükümdar da onlara karşı asalet ve şerefi ile öğünerek onları devlet idaresinden uzaklaştırır ve yabancıları hizmetine çağırır. Hükümdarın bunları kendisi için seçmesi ve onlara olan bağış ve ihsanları yeni olduğu için bunlar ululuk ve şeref kazanmak derecesine yükselemezler, dışarıdan gelen yabancılar olarak bulundukları halde yaşarlar. Devletin yıkılma çağı geldiğinde devletlerin hal ve durumları işte böyledir. İlkönce devletin hizmetinde bulunanlar her ne kadar dostlar ve yardımcılar adı ile anılır iseler de, fiilen devlet hizmetinde bulunanlar ve

yardımcılar sonradan devlet hizmetine intisabeden bu yabancılardır. Tanrı müminlerin dostu ve yardımcısıdır. Tanrı her şeye kadir ve kefildir.

21 inci FASIL

Hükümdarın idareden uzaklaştırılması ve boyunduruk altına alınması.

Devletin idaresi bir sülâlenin, devleti kuran ve yaşatan uruğun bir ailesi elinde istikrar bularak, bu sülâlenin başkanı hükümet sürmeğe başladıktan ve bu sülâle hükümdarları devlet idaresinden kendi neslinden gelenleri uzaklaştırdıktan sonra, adaylar arka arkaya hükümet başına geçer. Bu sülâleden gelenler biri arkasından öteki hükümet sürdüğü çağlarda, vezirlerinden veyahut hükümdarın maiyetindekilerden birinin devlete tagallüp ettiği vakitler olur. Bu tagallüp küçük yaşta olan birinin babasının vasiyeti ile hükümdarlık tahtına geçirilmesinden veyahut bu sülâleden hükümdar olmak üzere terbiyelenmiş ve babasının veya hizmetinde bulunanların onu önceden hükümdar olmak üzere terbiye etmeleri ile tahta çıkarılmış olan ve zayıf sayılan bir kimse olmasından ileri gelir. Gitgide onun devlet idaresindeki aczi gözükür, bunun üzerine babasının vezirlerinden ve maiyetindekilerden veya azatlılarından veyahut uruğundan onu terbiye etmeği üzerine alanlardan biri, onun adına devleti idare etmeğe başlar, hüküm-

dan tamamıyle nüfuzu altına alıncıya kadar, devleti hükümdarın şahsında muhafaza etmek istiyormuş gibi gözükür, bunu devleti ele geçirmek üzere bir vesile edinir, ahali ile temaslarda bulunmasına engel olur, onu bolluk ve nimetler içinde kalbi çeken ve nefsine hoş gelen keyif ve safaya alıştırır, imkân dahilinde onun arzu ve heveslerini çoğaltmağa çalışır. Çocuğa devlet işlerine bakmağı unutturur. Çocuk hükümdar da kendisinin itiyat ettiği keyif ve safasına devam ve hükümdarın devletteki hissesini sadece taht üzerine oturmak ve (öptürmek üzere) el uzatmak ve korkutucu hitaplarda bulnmak ve perde arkasında kadınlarla beraber oturmak, hallü-akt, emir ve yasak gibi devlet işlerini görmek orduyu, malî işleri ve sınırları yoklamak ve teftiş işlerinin hep vezirin vazifesi olduğuna inanır. Bunların hepsini vezire teslim eder, devlet başkanlığı ve memleketi müstakillen idare etmek vezir için tabiî bir hal hükmünü alıncıya kadar bu hal devam eder. Kendinden sonra tahta çıkan oğulları da bu şekilde hareket ederler. Doğuda Abbasîler devletine Büvayhîler'in, Türklerin, Ehşidî'lerin ve başkalarının, Endülüs'te Mansur bin Ebi Amir'in tegallübü bunun bir örneğidir. Boyunduruk altına alınan hükümdar, bazan bunu duyar ve boyunduruk ve devlet idaresi başından atılmaktan kurtularak, idarenin eskisi gibi sülâlenin eline geçmesine çalışır, tegallüp edenlerin ellerini kırar, onları öldürür veyahut devlet işlerinden uzaklaştırır. Fakat, bu az görülen haller-

dendir. Çünkü devlet bir kere vezirlerin ve yardımcıların eline geçer ise bu hal devamlı olur, devletin bu halden kurtulduğu pek az görülmüştür. Çünkü bu kabilden olan tagallüpler, çoğunlukla, israf ve hükümdar oğullarının nimet ve lezzetlere dalarak yetiştikleri çağlarda vukua gelir. Bunlar erkeklik kılıklarını unuturlar, tayaların ve süt annelerinin huy ve ahlâklarını alırlar. Başkanlığa heves etmezler. Kendilerine tegallüp edenlerin istipdadını anlamazlar. Bunlar süs, şatafat ve her çeşit zevkler, her türlü israflar içinde keyif ve safa ile yaşamakla yetinirler. Bu tagallüp devletin başında bulunan sülâlenin mensubolduğu uruğ ve boyu devlet idaresinden uzaklaştırarak. idareyi yalnız kendilerine hasrettikleri çağlarda azatlılar ve ihsanları ile terbiyelenerek yetişenler tarafından icra olunur. Bu, devlete ârız olması tabiî olan bir halettir ki biz bundan yukarda bahsetmiştik. Bu iki hastalık tedavisi kabil olmıyan hastalık olup, devletler bu hastalıklardan nadir olarak kurtulurlar. Tanrı mülk ve devletini arzu ettiği kuluna verir. O her şeye kadirdir.

22 nci FASIL

Hükümdarı istipdatları altına alanlar hükümdara mahsus olan lâkabları hükümdarla paylaşmazlar.

Bunun sebebi şudur: Devlet ve hükümdarlık, devletin ilk kuruluşunda ilk hükümdarlar ta-

rafından mensubolduğu kavmin asabiyyeti ile elde edilmiş, bundan sonra da devam eden bu asabiyyet sayesinde korunmuş olması dolayısıyle, bu asabiyyet, hükümdarlığı bu sülâleden gelenlerin tabiî hakları haline getirmiş, şeref ve üstünlüğü onlara tahsis etmiştir. Bu hak ve hukuku ve bu asabiyyet hâlâ da bakidir, devlet bu asabiyyet sayesinde devam etmektedir. Devlete tagallüp eden kimse hükümdarın mensubolduğu uruğun veya köle ve azatlıların veyahut hükümdarın ihsanı ile geçinenlerin himayesinde ise, onun bu asabiyyeti devleti kuran uruğun asabiyyetinden ve ona tâbi olan kuvvetten ibaret olur. Bu asabiyyet tagallüp eden kimseye hükümdarlık hakkını kazandırmaz. Bundan dolayı tagallüp eden kimse açıktan açığa devleti hükümdarın elinden çekip almak iddiasında bulunmaz. O, ancak emir, yasak ve hükmü icra etmek, bozmak gibi hükümdarlığın meyvalarını hükümdarın elinden almak ister. Tagallüp eden kimse devlet mensuplarına kendisinin ancak hükümdar namına devleti idare ettiğini ve hükümdarın perde arkasından verdiği emirlerini yerine getirmekte olduğunu söyler. O hükümdarlığın belge, alâmet ve lâkablarını almaktan sakınır, hükümdarlığı hükümdarın elinden almakla itham edilmekten korkar ve kendisinin bu istipdadını sultan perde arkasına cekilmesiyle özütmek ister, bunu bir bahane edinir; çünkü bu iddiada bulunduğu takdirde devlet ricali ve hükümdarın mensubolduğu uruğ devlete

tagallüp edenlere o sülâleden geleni tercih ederler. Tagallüp eden bundan dolayı kendisinin ancak hükümdarın naibi olduğunu söyliyerek yanıltmalar (mugaletalar) da bulunur. Tagallüp eden kimse hükümdara mahsus olan lâkap ve unvanları almak istediği takdirde asabiyyet sahipleri ve hükümdarın mensubolduğu sülâle onun buna ehil ve müstahak olmadığını söyliyerek başkasını ona tercih ederler. Çünkü tagallübeden kimsenin buna olan hak ve istihkakı sabit olmamıştır ki onlar da bu tagallüp eden kimse itaat etsinler. Bundan dolayı tagallüp eden kimse bu gibi iddialara kalkıştığında ilk adımında helâk olur. Bunun bir örneğini Endelüs'te Abdurrahman bin Nasır bin Ebi Amir teşkil eder. O; Endelüs'te halife Hişam ve onun ailesinden olanlarla halifelik lâkablarını ortaklaşmak istedi. Babası ve kardeşi gibi halifeliğin idaresini elinde bulundurarak bütün emır ve yasağı ve diğer resmî görevleri elinde ve şahsında toplamakla yetinmedi. Hişam'dan kendisinden sonra boşalacak halifeliği kendine vasiyet etmesini — veliahdi yapmasını — istedi. Mervan oğulları ve Kureyş'ten olanlar. Abdurrahman'ın buna müstahak olmadığını söyliyerek halife Hişam'ın amcası olan Muhammed bin Abdülcebbar bin Nasır'a biat ettiler. Abdurrahman'a karşı harekete geçtiler. Amirî'ler devleti bundan ötürü yıkıldı, halifeleri olan Müeyyet öldürüldü. Onun yerine devlet yıkılıncıya kadar o sülâleden gelenler geçirildi.

23 üncü FASIL

Devletin mahiyeti, nevileri.

Yukarda anlattığımız gibi, hükümdarlık insanlar için tabiî bir derecedir. Daha yukarda anlattığımız gibi, insanların bir araya toplanarak yemek, yaşamak ve diğer zarurî olan nesneleri istihsal etmek üzere birbirlerine yardımlaşmadan başka bir nizam ile yaşamaları ve varlıklarım korumaları imkânsızdır. İnsanlar sosyal bir hayat yaşamak üzere bir araya toplandıklarında, birbiriyle muamelelerde bulunmağa ve birbirinin ihtiyaçlarını gidermeğe muhtaç ve mecburdurlar. Fakat hayvanî tabiatın sevkiyle ihtiyacını sağlamak üzere her biri diğerinin mal ve eşyasına el uzatır, çekip alır. Çünkü zulüm ve düşmanlık hayvanî tabiatın icabıdır. Tecavüze uğrıyan kimse husumet ve şeref duygusu sevkiyle kendisini korumağa kalkışacak, beşerî kuvvetin sevkiyle başlanmış olan bu korunma ve çekişmeler savaşı, kargaşalığı ve kan dökmeyi ve nev'in yok olup gitmesine kadar varan nüfus kaybını icabettirecektir. Yüce Tanrı ise, bilhassa, nev'i beşerin korunmasını emir ve kan akıtmayı yasak etmiştir. İnsanlar böylece kargaşalıklar içinde aralarında adaleti hâkim kılan ve birbirlerine saldırmalarına engel olacak bir yasakçı ve hâkim olmadan yaşamaları imkânsızdır. Bundan dolayı insanlar yasakçıya muhtaçtır, bu yasakçı onlara hükmeder. Bu yasakçı, beşer tabiatının icabına göre, kahır ve kuvvet sahibi ve zorla hükmünü yerine geti-

ren hükümdardır. Yukarda anlattığımız gibi bir devlet teşkil edip hükümdar olarak hükümetin başına geçmek ancak mensup olduğu uruğun hamiyet, kudret ve kuvveti veyahut diğer herhangi yardımcı ve arka olan kuvvetler sayesinde mümkündür. Çünkü gerek devlet kurmak isteği, gerekse başkaca asabiyyet adiyle anılan hamiyet, kudret ve kuvvetlerle temin olunur. Yukarda anlattığımız gibi hükümdarlık şerefli bir derece olup, kuvvetle talep edilir; korunma mecburiyetleri hâsıl olur. Bunlardan hiçbiri asabiyyetsiz husule gelmez. Asabiyyetler ise birbirinden farklıdır. Her asabiyyet kendisine komşu olan diğer boy ve aşiretlere tahakküm eder. Bundan dolayı her asabiyyet sahibi devlet kurarak hükümdar olamaz, ancak tebaayı kendisine boyun eğdiren, vergiler toplıyan, delegeler gönderen ve sınırları koruyan hükümdar olabilir. Yurtta onun kuvvetinden üstün diğer bir kuvvet bulunmaz. Hükümdarlığın mânası işte budur. Sınırları koruma, vergiler toplama ve delegeler gönderme gibi devletlere mahsus olan görevleri yapabilecek asabiyyeti, yani kendisine arka olan kuvvet ve kudreti olmıyan kimse tam mânasiyle hükümdar değildir. Berber hükümdarlarından birçoğu Kayrevan'da Aglab oğulları hükümet sürdüğü çağda ve Abbasîler devletinin ilk günlerinde hükümet süren arap kavminden olmıyan hükümdarlar gerçek mânasiyle hükümdar değildiler. Çünkü bunların hepsi de yukarda andığımız gibi devletlere mahsus olan şeyleri yapacak kudrette değildi. Bun-

dan başka yurdundaki diğer bütün asabiyyetleri yenerek, onları idaresi altına alamıyan ve yurdunda her muhalif kuvveti ortadan kaldırmıyan ve kendi hâkimiyetinin üzerinde başka bir kuvvet ve hâkimiyet bulunan hükümdar dahi tam bir hükümdar olmaz ve gerçek mânasiyle hükümdarlık onda mevcut değildir. Bunlar memleketin etrafında hükümet süren emîr (bey) ve etrafın başkanları olup, başka bir devletin hükmü altında toplanmışlardır. Bu tarz emîrlikler (derebeylikleri) feodaliteler memleketi geniş olan devletlerde görülür. Bu derebeyleri memleketin etrafında uzak bölgelerde kendi kavimlerinin hükümdarları olup, büyük bir devletin hükmü altında bulunurlar. Ubeydî'lerin feodalleri olan Sinhaceler, bazan Emevîlerin, bazan da ubeydîlerin vassalları olan Zenata hükümdarları bu kabildendir. Doğuda Abbasîler çağında arap olmıyan feodaliteler ve İslâmiyetten önce Franklara tâbi olan Berber hükümdarları, İskender devletinin ve kavmi Yunanlıların vasalları olan fars derebeyleri ve diğer birçok feodaller bu cümleden idi. Bu sözlerimize dikkat et, bu sözlerimizi doğru bulacaksın. Tanrı kullarına dilediği gibi hükmeder.

24 üncü FASIL

Hükümdarların uyruklarına karşı şiddetli muamelelerde bulunmaları, çoğunlukla, devletin nizamı ve düzenini bozar.

Bil ki uyruğun maslahat ve menfaati hükümdarın şahsı, onun gövdesi, onun şekil ve kı-

yafetinin düzgünlüğü, yakışıklılığı, yüzünün hoşluğu, gövdesinin büyüklüğü, yazısının güzelliği ve fikir ve anlayışının keskinliği ile kaim değildir. Uyruğun maslahatı kendilerine nispetledir, kendilerine faydalı olmakladır, yani devletin faydası kendilerini koruması ve uyruğun her sınıfına şefkatle muamele etmesiyledir. Çünkü hükümdarlık ve saltanat uyruğa hâsıl olan izafî bir vasıf olup, devlet bile sultan ile uyruk arasında mânevî bir bağ olduğundan, uyruk hükümdara, hükümdar uyruğa nispet edilir. Hükümdar uyruğu olan ve uyruğuna hükmü geçen şahıs demektir. Sultan uyruğu olan kimsedir, uyruk, hükümdarları mevcut olan insan topluluklarıdır. Bunlara izafetle husule gelen sıfat Meleke adını taşır ki mülk ve devlet mânasınadır. Bu da hükümdarın onlara sahip olmasından ileri gelmiştir. Mülk, devlet ve onun levazımından olan şeyler güzel olduğu takdirde hükümdarlıktan kastedilen fayda ve menfaat bütün mânasiyle tahakkuk etmiş olur. Çünkü devletin iyi ve faydalı olması, uyruğun maslahatına uygundur. Devlet kötü ve zalim olursa, bu devlet uyruk için zararlıdır, onları mahveder. Devletin iyiliği şefkat ve merhameti olmasıyledir. Hükümdar sert olup halkı şiddetli cezalara çarptırır ve ahalinin kimseye gözükmiyen suç ve kusurlarını arar ve sayar ise, ahali korku ve zillet içinde kalır. yalancılık, mekr ve hile yoluna saparak bu cezalardan kurtulmak ister. Bunun bir sonucu olarak kötü huylar kazanırlar, basiret ve ahlâkları bozulur, bunların hükümdarı savaş alan-

larında rezil edip bırakarak çekilip gittikleri çağlarda olur. Niyetlerin bozulmasiyle devletin korunması za'fa uğrar. Zulme ve şiddetli hallere katlanan bu uyruk hükümdarlarını öldürebilirler. Devletin düzeni bozulur, nizam ve intizam ortadan kalkar. Zalim hükümdarın idaresi ve zulmü uzun sürer ise, yukarda anlattığımız gibi asabiyyet bozulur. Korunmaktan âciz olduğu için devletin düzen ve nizamı temelinden yıkılır. Hükümdar uyruğunu esirger, onların kusurlarını bağışlar ise, uyruğu ona sarılır, ona sığınır, kalbleri onun sevgisi ile dolar, düşmanları ile olan savaşlarında onun uğrunda canlarını feda ederler, bunun bir sonucu olarak her yönden devletin işleri düzenlenir.

Devlet ve idaresine bağlı olan nesnelerin biri de uyruğa ihsan ve iyilik etmek, onları korumaktır; korumakla hükümdarlığın gerçek mânası tahakkuk eder. Uyruğa olan bağışlar ve ihsanlar ise şefkat ve mihribanlıktır. Uyruğun geçinme işlerine bakmak ve dikkat etmek devlet ve hükümdarı uyruğa sevdirmenin temelini teşkil eder.

Bil ki şefkat ve yumuşaklık özelliği uyanık ve keskin zekâ sahiplerinde az bulunur, bu özellik, çoğunlukla, gafil veyahut kendilerini gafil gösteren kimselerde bulunur. Uyanık tabiatlı hükümdarlar keskin fikirleri ve zekâlarının kuvvetiyle önceden ve başlangıcında işlerin sonu ne olacağını anladıklarında, uyuruğun anlamıyacakları şeyleri anlarlar ve uyruğun güç ve kudreti dışında olan

işlere onları sevk eder ve bu işleri onlara yükletirler. Bundan dolayı uyruk mahvolur. Bu maksatla Tanrı elçisi hükümet ve idare başında bulunanlara, insanların en zayıf olanlarının halini göz önünde bulundurarak iş görmelerini emrederek: "Siz en zayıf olanlarınızın hal ve kudretine göre hareket ediniz" buyurmuştur. Şeriati koyan peygamber emîr ve hâkimin ifrat derecede zeki olmamasını şart etmiştir. Ziyad bin Ebi Süfyan'ın kıssası da bu mânada ve bu kabildendir. Halife Ömer onu Irak valiliğinden azletmişti. Ziyad Irak'tan Medine'ye döndüğünde halifeden: "Ey müminlerin emîri! Beni ne için azlettin? İdareden âciz olduğundan mı veyahut bir suçumdan ötürü mü?" diye sorduğunda Ömer: "Ben seni bunların hiçbirinden dolayı azletmedim, aklının yüksek derecede olması ahaliye ağır yükler yükletmeğe sebebolacağından sakınarak seni azlettim" cevabında bulundu. Ömer'in bu hareketini örnek edinerek idare başında bulunanların Ziyad bin Ebi Süfyan ve Amr ibni'l-Âs gibi ifrat derecede zeki ve keskin fikirli olmaması gerektir. Çünkü idare başında bulunanların bu derecede keskin zekâlı olmaları zulmün bir kaynağını teşkil eder. bundan dolayı devletin düzeni bozulur. Bu eserin son bölümünde anlatacağımız gibi, bu takdirde vücudun tabiatında bulunmıyan kuvvet dışında işler, işlemeğe sevk edilir. Tanrı sahip ve malik olanların en hayırlısıdır. Bundan dolayı keskin düşünce ve zekâ idare ve siyaset adamları için kusur sayılır. Çünkü zekâ düşünce ve

fikrin ifrat derecesidir. Aynı zamanda anlayışsız ve duygusuz olmak da ahmaklıktır. Bunlardan her ikisi insanlar için ayıp ve kusur sayılır. İnsanlardaki özellik ve vâsıfların en övüleni orta derecesidir. Nitekim haddinden aşırı cömertlik yerildiği gibi cimrilik ve pintilik de öyledir. Şecaat ve bahadırlık ile korkaklık ve yelkovanlığın ve diğer bütün insan vasıflarının hali de böyledir. Bundan dolayı haddinden aşırı zekâ şeytanın bir vasfı telâkki edilir. nasıl ki: "O şeytan adam veya şeytanlaşmış — şeytan gibi olmuş — adam." denilir. Bunların benzerleri çoktur. Tanrı arzu ettiğini yaratır; O bilgindir, yüksek kudret sahibidir.

Birinci Bölümün Sonu

25 inci FASIL

Halifelik ile imametin mânası*

Devletin mâna ve mahiyeti beşer için zaruri bir topluluk ve gadap ve hayvanlığın eserlerinden olan kahır ve tagallüp, devletin icaplarından olduğu için, kuvvet ile devletin başına geçen başkan ekseriyetle haktan yüz çevirerek, idaresinde bulunan halkın mahvolmasına sebeboluyor. çünkü hükümet başında bulunan başkan, kendi maksat ve şehvetleri uğrunda halkı kuvvet ve takatleri dışında olan işlere zorlar. Ondan ön-

---

* Bu bölümü okumadan önce (77) inci nota bakınız.

ce ve ondan sonra hükümet sürenlerin maksatları ve dilekleri türlüce olduğundan, bu hükümdarların emirlerine itaat etmek zorlaşır. Kargaşalık, fitne ve öldürüşmeğe götüren asabiyyetin, yani devleti kuran kuvvetlerin çekişmesi bunu takibeder. Bundan dolayı umumun boyun eğeceği kesin ve riayeti vacip siyasî kanunlara başvurmak icabeder; Farslarda ve başka kavimlerde olduğu gibi, bütün halkın boyun eğeceği hüküm ve kanunlar koyar. Devlet bu gibi bir siyaset takibetmediği takdirde, o devlette düzenlik husule gelmez, hâkimiyeti yerleşmez ve o devlet yıkılır. Bu ise Yüce Tanrının bundan önce geçip giden kavimlere tatbik ettiği kanundur (Kur'an, S: 48, Â: 23). Bu kanunlar devletin büyükleri ve o devletin akıl ve basiret sahipleri tarafından tertibedilerek uyruğa tatbik edilir ise, buna siyaset-i akliye adı verilir. Uyruk, Tanrı tarafından indirilmiş ve şâri'den ibaret olan peygamber tarafından halka anlatılmış ve şeriat olarak kavimlere tebliğ edilmiş olan kanunlar ile idare edilir ise, buna dinî siyaset denilir. Bu dinî siyaset insanların dünya ve ahretleri için faydalıdır. Çünkü hilkatten (yaradılıştan) maksat, yalnız dünya hayatı yaşamak değildir; dünya hayatı hep boş ve aldatıcıdır, sonu fânilik ve ölümdür Yüce Tanrı Kur'anında: "Biz sizi boşuna ve faydasız mı yarattık sanıyorsunuz?" (Kur'an, S: 33, Â: 62) der. İnsanları yaratmaktan maksat onları ahret saadetine götüren din ile amel ettirmektir. Bu ise göklerde ve yeryüzünde mevcut bütün mah-

lûkların tutacakları bir yoldur. Şeriatler insanları ibadet ve muamelelerindeki bütün hallerinde, insan cemiyetleri için tabiî olan devlet işlerinde dahi amel edilmesi gerekli dinî hükümlerle indirilmiştir. Dinin açık olan bu yolundan ayrılmadığı takdirde bütün insanlar şârün nazar ve himayesi altındadır. Devlet kahır, tagallüp ve hayvanî duygu ve kuvvetleri kendi hallerinde bırakmak yoluyla idare olunur ise, bu facirlik ve düşmanlıktan başka bir şey değildir. Bu hal şârün nazarında kötülenmiş olduğu gibi siyasî hikmet bakımından da böyledir. Devlet ve uyruk, siyasetin ve siyasî olan hükümlerin icabına göre idare olunur ise bu da yerilmiş olur, çünkü Tanrının nurundan ibaret olan şeriat hükümleri ihmal edilmiş oluyor. Tanrı bir kimseyi kendi nuru ile aydınlatmaz ise o kimse aydınlıktan mahrumdur (Kur'an, S: 42, Â: 32). Çünkü şâri insanların gözleri ile görüp akılları ile bilemedikleri ahret işlerinde de insanların maslahatına uygun olan hikmetleri bilir, beşerin bütün işi, gerek devlet işi ve gerek başka işler olsun, iyiliği ve kötülüğü ahrette kendisine aittir, yani iyi ise ecirli ve sevaplıdır, kötü ise cezaya çarptırılır, Tanrı elçisi (A. M.): "Ancak dünyadaki iyi ve kötü bütün amelleriniz ahrette kendinize reddedilir" yani hayırlı ise ecir ve sevap kazanır, kötü ise cezaya çarptırılırsınız, der. Siyasî hükümlerde ise ancak dünyevî fayda ve maslahatlar göz önünde bulundurulur. Siyasî kanunları koyanlar ancak dünya hayatının dış görünüşünü görür ve bilirler. Şârün maksadı

ise insanların ahret saadetidir. İşte bundan dolayı bütün insanları gerek dünyevî ve gerek ahret işlerinde şeriatlere uygun olarak iş görmeğe sevk etmek vaciptir. Bu vazife kendilerine şeriat indirilmiş olan peygamberlere, onlardan sonra da onların yerine geçenlere, yani halifelere (devlet başkanlarına) yükletilmektedir. Bu açıklamamızdan halifeliğin mânası açık olarak anlaşıldığı gibi, insanlar için tabiî olan hâkimiyetin umumi maksat, heves ve arzulara göre iş görmeğe sevk etmekten ibaret olduğunu da anladın. Siyasetçi demek, aklî delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanları defetmeğe sevk eden insan demektir. Halifelik ise umumiyetle ahret fayda ve maslahatlarını göz önünde bulundurarak şeriat ile iş görmeğe sevk eder. Şâri'a göre dünya iş ve amellerinin hepsi de (sonucu bakımından)ahrete racidir. Halifelik ise, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek hususunda şeriat sahibine naiplik etmek demektir. Aşağıda sana anlatacağımız hususlar için bunları aklında tut, unutma, itibar et. Tanrı hâkimdir, bilgindir. (Okuyucu bunları okumadan önce 77 nci notu dikkatle okumalıdır).

26 ncı FASIL

Halifelik ve halifeliğin şartları hakkında ümmetin anlaşmazlığı.

Halifeliğin dini korumak ve dünya işlerini dinî bir siyasetle idare etmek hususunda şeriat sa-

hibine naiplik etmekten ibaret olduğunu yukarda anlatmıştık. Buna hilâfet (halifelik) çe imamet (imamlık) ve bu mevkii işgal edene halife ve imam adı verilmektedir. Bu ödevin başında bulunana imam adı verilmesi, topluluğa namaz kıldıran imama benzemekten ve topluluğun namazlarında imama uydukları gibi halkın ona uymasından ileri gelmiştir. Bundan dolayı halifelik, İmamet-i Kübrâ (büyük veyahut ulu imamlık) adını da taşır. Bu işin başında bulunana halife adı verilmesi, peygamberin ümmetine halef olduğundandır. Kayıtsız olarak halife denildiği gibi Halife-i Resulullah (Tanrı elçisinin halifesi) de denilmektedir. Ona Halifetullah (Tanrının halifesi) adının verilmesinin câiz olup olmadığı hakkında anlaşmazlık vardır. Câiz diyenler Yüce Tanrının: "Ben yeryüzünde Âdemi kendime halife yapacağım." (Kur'an, S: 2, Â: 28) ve: "Tanrı sizi yeryüzünün halifeleri kıldı." (Kur'an, S: 6: 165, 10, Â: 15, 74) âyetlerinden istidlâl ederek cevazı ile kail olmuşlardır. Cumhur ise, halifeye bu adı vermekten menetmiştir. Çünkü âyetlerden cevaz anlaşılmıyor. Kendisine "Tanrının halifesi" diye hitabedildiğinde Ebu Bekir kendisine bu lâkabı vermekten menetmiş ve: "Ben Tanrının halifesi değilim, ben ancak Tanrı elçisi (A. M.) nin halifesiyim" diye cevap vermiştir. Üstelik ancak ölüm veyahut bir yere gitmek ve başka sebeplerden dolayı iş ve ödevi başından ayrılan kimselere, naiplik edilir. Hazır olanlara naiplik edilmez. Bundan başka sahabe ve tâbile-

rin icma ve ittifakı ile imam nasbetmek şer'an veciptir. Çünkü peygamberin arkadaşları peygamber öldükten sonra çarçabuk Ebu Bekir (Tanrı onu yarlıgasın) e biat ve idarelerini ona teslim ettiler. Bundan sonra da her vakit bu hal devam etti. Hiçbir vakit Müslümanlar başsız olarak kargaşalık içinde bırakılmadı. Bu suretle imam naspetmek gerekli bir iş olarak devam etti.

Bazıları imam naspetmenin vücudunun akıl ile bilinen bir şey olduğunu söylerler. Bunlar vâki olan bu icma'ın aklın hükmü ile olduğuna kanidirler. Bunlara göre imam naspetmenin aklın hükmü ile gerekli olması, beşer için sosyal hayatın bir zaruretinden ve tek başına yaşıyabilmenin imkânsızlığından ileri gelmektedir. Maksat ve arzular türlüce olduğu için çekişme cemiyet hayatının icaplarındandır. Cemiyette hâkim ve yasakçı bulunmadığı takdirde sonu beşerin mahvolup gitmesine varan kargaşalıklar türeyecektir. Halbuki nev'in beka ve korunmasını temin etmek şeriatın zarurî olan maksatlarındandır. Filozoflar beşer için peygamberliğin vücudunu da aynı doktrine dayanarak acıklamışlardır. Biz ise onların bu iddialarının yanlış olduğunu yukarda anlatmıştık. Bunların dayandıkları birinci delilleri olan yasakçı (veyahut hâkim) nın ancak umumun inandığı inan ve bir akideye ve Tanrının şeriatlerinden bir şeriate dayanarak hükmedebilir, demeleri kabule şayan değildir. Çünkü hâkim hükümdarlığın kendine boyun eğdiren kuvvet ve şevketinin kahrı ile hiçbir şeriate dayanmadan

hükümet sürebilir. Nitekim Mecusiler ve başka kitapları bulunmıyan veyahut kendilerine din tebliğ edilmiyen kavimler Tanrı tarafından gönderilen kitapları olmadığı halde hükümet sürmüşler ve sürmektedirler. Bu filozoflara bundan başka şu yolda da cevap verebiliriz: Kitapları olmıyan kavimlerin akılları ile zulmün haram olduğunu bilmeleri aralarındaki çekişme ve tecavüzlere mâni olabilir. Bundan başka filozofların çekişme ve saldırmaları ancak şeriatle ve imam naspetmekle olur, diyerek imamın naspını şart etmeleri doğru değildir. Çünkü çekişme ve saldırmalara imam naspederek son verildiği gibi şevket ve kudret sahibi olan başkanlarının şevketiyle de son verebilir. Halkın birbirine zulmetmekten ve çekişmekten çekinmesiyle de olabilır. İşte bundan dolayı filozofların peygamberliğin vücubunu bu delillere dayanarak ispat etmeğe çalışmaları doğru değildir. Bundan anlaşıldığına göre imam naspetmenin vücubunu ancak şeriat yolu ile ispat edileceği anlaşılır. Bu da şeriatin bir kanunu olan icma'dır ki biz bunu yukarda anlatmıştık.

Bazı kimseler cumhurun yukarda andığımız fikrinden ayrılarak imam naspetmenin aklen de şer'an de vücubunu inkâr etmiştir. Mutezileden Asamm ile Havariçten bazıları ve başkaları imametin vücubunu büsbütün inkâr edenlerdendir. Bunlara göre ancak şeriat hükümlerini amelde tatbik etmek vaciptir. Ümmet adaleti hâkim kılmağa ve Yüce Tanrının hükümlerini amelde tatbik etmeğe karar verir ve bu hususta ittifak

ederler ise imam nasbına lüzum kalmaz ve imam nasbı vacip olmaz, derler. Bunların bu fikirleri ümmetin icmaı ile reddedilmiştir. Bunlar ancak hükümdarlık ile onun icaplarından olan kibir, gurur, tagallüp ve dünyanın lezzetlerine dalma gibi şeriatin yerdiği işlerden sakınmak ve kaçınmak maksadiyle bu yolu seçmişlerdir. Çünkü şeriat gurur ve zulüm gibi işleri çok yerer, bu işlere katlananları azarlar, bunları terk etmeğe çağırır. Bil ki şeriat hükümdarlığı yerme ve devlet başında bulunmayı yasak etmemiş, ancak kaynağı hükümdarlık olan kahır ve zulmü ve lezzetlerinden faydalanmayı yermiştir. Şeriat, adaleti hâkim kılmağı ve insafla iş görmeği ve dinlerin emir ve kaidelerini amelde tatbik etmeği ve dini korumağı övmüş, ancak, kaynağı hükümdarlık olan bu kötülükleri yermiştir. Bu övülen güzel şeylerin karşılığı olmak üzere ecir ve sevap vadetmiştir. Bunlardan her birinin kaynağı hükümdarlıktır. Bundan anlaşıldığına göre şeriat (hükümdarlığın kendisini yermeden) ancak hükümdarlığı kötlüğe âlet edinmeyi yermiştir. Şeriat hükümdarlığı bırakmağa çağırmamıştır. Şeriatin bunları yermesi şehvet, heves, arzu ve gazap gibi kötü huyları yererek mükellefleri bunları bırakmağa çağırması kabilindendir. Zaruret icabı olduğu için şehvet ve gadapları büsbütün bırakmağa çağırmamıştır. Şâriin maksadı bunlardan her birisini lüzumunda doğruluk ve hak üzere kullanmağa sevk etmektir. Davud ile Süleyman (onlara salevat ve selâmlar olsun) her ikisi diğer hiçbir

kimseye verilmiyen büyük devlet sahibi idi. Bunların her ikisi Yüce Tanrının peygamberlerinden ve mahlûklarının en saygılılarından idiler.

Üstelik imam naspetmenin vacibolmadığına dayanarak, hükümdar tâyin etmenin lüzumundan kaçınmaları onların lehinde bir delil teşkil etmez. Çünkü onlar da şeriat hükümlerini tatbik etmenin vacip olduğuna kanidirler. Şeriat hükümleri ise. ancak asabiyyet, şevket, kuvvet ve kudret ile amelde tatbik edilebilir. Asabiyyet ise tabiatı ile devlet kurmağa sevk eder. İmam naspedilmediği takdirde dahi devlet kurulabilir. Bunu onlar da kabul ediyorlar. İmam naspının ümmetin icmaı ile vücubu kararlaşır ise, imam naspı farz-ı kifayeden olup, imam seçmek akd ve hal ehline, yani imam seçmek hak ve salâhiyetini hâiz olan kimselere ait olur. Bunlar imamı seçerler, bütün halka bu imama itaat etmek vacip olur. Çünkü Tanrı: "Tanrıya ve onun elçisine ve kendi aranızdan hükümet başına getirilenlere itaat ediniz. (Kur'an, S: 3 Â: 29, 126...) der.

İmamete istihkakın şartı dört olup biri ilim, ikincisi adalet, üçüncüsü ehliyet ve istihkak, dördüncüsü fikir, akıl, iş ve amele tesir edecek derecede duygu ve âzade kusurlu olmamak. Devlet başında bulunmak için ilmin şart olması belli bir şeydir. Çünkü Yüce Tanrının hükümlerini ancak o hükümleri bilen kimse amelde tatbik edebilir. Bu hüküm ve kanunları bilmiyen kimseyi halife seçmek câiz değildir. Devletin başına geçecek olan halifenin yalnız bilgi sahibi olması kâfi değildir.

Onun müçtehit, yani kendi bilgi ve aklı ile kur - an ve hadislerden hükümler çıkarabilmesi de şarttır. Çünkü taklit, yani başkalarının fikir ve bilgisine uymak bir eksikliktir. İmamet için ise bütün vasıf, özellik ve hallerde kemal (üstünlük) şarttır. Adaletin şart olmasına gelince, imamet dinî bir görev olup, imam adalet şart edilmiş olan diğer memurluk ve görevleri gözeteceği için, onun kendisinin adaletli olması başta gelir. Âza ve duyguların eksikliği de yasak olan işlere ve bunun benzerlerine sapmak gibi fısk ve fücurun adaleti gidereceğinde anlaşmazlık yoktur. İmamın bid'at olan akideler, yani, Tanrı elçisi ve onun arkadaşları çağındaki inanlara aykırı inanda bulunmasının adaleti giderip gidermiyeceği ihtilâflıdır. İktidar ve ehliyete gelince, imamın şer'an tâyin edilen cezaları yerine getirtmesi ve lüzumunda savaşlara katlanması ve bu savaşları basiretle idare ve halkı savaşlara sevk edebilmesi, asabiyyet ve dehanın hal ve keyfiyetlerini bilmesi ve dini koruması, düşman ile savaşabilmesi, devlet ve milletin maslahat ve menfaatlerini göz önünde tutarak devleti idare etmesi için politika ve idare işlerinde pişmiş olması demektir. Duygu ve âzaların selâmette olmasına gelince, duygu ve âzaların delilik, körlük, sağırlık, dilsizlik ve iki elinin ve ayağının tutmaz olması gibi iş ve amele tesir edecek olan kusurlardan salim olması şarttır. Çünkü bunlardan her biri, üzerine aldığı görevleri hakkiyle yerine getirilebilmesine engeldir. Bu kusurlar, bu âza ve duy-

gulardan birinin eksik olması gibi ancak gözlere gözükmeleri yönünden ayıp teşkil etmekle beraber ikiye ayrılır. Bu kusurlar eğer, savaşlarda esir almak ve bunun benzeri gibi işlerden aczi icabettiren, kahır ve şiddet göstermeye engel olan kusurlardan ise, bu özelliklerin imamda bulunması şart olduğu için, imamın bu kusurlardan salim olması şarttır. Bu kusurlar imama isyan etmeden ve düşmanlık göstermeden yardımcılarının devlet idaresini onun elinden almış olmaları gibi kusurlar ise bu takdirde devletin idaresini eline geçirmış olan bu müstevlinin hali gözden geçirilir. Müstevli dinin hükümlerine ve adalet kanunlarına uygun olarak övülmüş bir politika ile devleti idare ediyor ise, onun devletin idaresi başında kalması câiz olur yoksa Müslümanlar, bu müstevliyi devletin idaresinden el çektirecek kimselere başvururlar. İmamın hüküm ve emirlerinin yerine getirilmesi için müstevli idareden uzaklaştırılır, bu suretle onun zararı defedilir.

Halifenin nesep bakımından Kureyş'ten olması Sakife olayında Tanrı elcisinin arkadaşlarının birlikle buna karar vermiş olmalariyle şart olduğu sabit olmuştur. Ensar Sad bin Ubade'ye biat etmek istiyerek: "Bizden bir emîr ve sizden bir emîr olsun diye hak iddia ettiklerinde, Kureyşler Ensar'ın bu iddiasını Tanrı elçisinin: "İmamlar Kureyiştendir. Kureyişler üstelik olarak: "Tanrı elçisi bize, sizin iyi ve hayırlı kişilerinize iyilikte bulunmamızı ve kötülerinizin kusurlarını affetmemizi tavsiye etti, emîrlik sizin hakkı-

nız olduğu takdirde sizi bize tavsiye etmezdi" diye onların hak dâva etmelerinin yerinde olmadığını söylemişler. Ensar da bunun üzerine bu dâvalarından ve Sa'da biat etmekten vazgeçmiştir. Sahih olan hadiste: "Bu iş, yani emîrlik daima Kureyş'ten olan bir boyun elinde bulunur." gibi birçok delillerle imamet için Kureyş neslinden olmanın şart olduğunu ispat etmek istemişlerdir. Fakat sonradan Kureyş nimet ve lezzetler içine dalmak suretiyle asabiyyetlerini, yanı devleti koruma ve idare kudretini kaybettiğinden ve devlet onları yeryüzünün her tarafına dağıtmış olduğundan, devleti idare etmekten âciz bir hale geldiklerinden Arap olmıyan kavimler onlara üstün geldiler ve devletin idaresini onların elinden aldılar. Devletin idaresi bu yolda arap olmıyanların eline geçtikten sonra, konuyu inceliyenlerin birçoğu halifenin Kureyş'ten olmasının şart koşulması hakkında şüpheye düşmüş, imamın Kureyşlerden olması şartını inkâr bile etmişler, bu bilginler bu dâvalarının Tanrı elçisinin: "Kafası küçük olan habeşli köle, emîr olarak idareniz başına geçirilir ise dahi ona itaat ediniz, sözlerini dinleyiniz emirlerini yerine getiriniz" gibi hadislerin zahrine dayanarak, halifenin Kureyş'ten olması şartını reddetmişlerdir. Halbuki bu hadis onlar için bir delil teşkil etmez. Çünkü hadis de bir temsil, bir benzetme olmak üzere habeşli köle tâbiri kullanmış, maksat emirlere son derecede boyun eğmeye ve emirlerini yerine getirmeğe cağırmaktır. Halife Ömer'in: "Huzeyfenin azatlısı olan

Salim sağ olsa idi, ben onu halife yapardım veyahut onun halifeliğe istihkakı hakkında şüphe etmezdim" sözü de bu kabildendir. Ömer'in bu sözü de bir delil teşkil etmez, çünkü sahabenin (Tanrı elçisinin arkadaşlarının) mezhebi (şer'in) bir delil teşkil etmediğini sen biliyorsun. Üstelik bir kavmin azatlısı o kavimden sayılır. Salim, Kureyş'ten olan Huzayfe'nin azatlısı olduğu için onun velâ, yani Kureyş'e intisap hakkı sabittir ve Kureyş'ten sayılır. Nesebin şart olmasının faydası da budur. Ömer halife olarak devleti idare etmenin zorluğunu ve halife olmanın şartları yok olup gitmiş gibi sandığında ve asabiyyet için faydalı olan nesep yönünden bile Salim'de halifeliğin bütün şartları bol olarak bulunduğunu bildiğinde sağ olduğu takdirde halife olarak Salim'e biat etmeği düşünmüştür. Ömer, Salim'de yalnız açık olarak gözüken nesep bakımından olan eksikliği gördüğünde bu eksikliğin de velâ, yani Kureyş'in azatlısı olmak cihetinden mevcut olduğunu anlamış, çünkü asabiyyetten maksat olan kudretin bu velâ vasıtasiyle Salim'de bulunduğunu görmüştür. Bu da Ömer'in Müslümanların iş ve idarelerine son derecede önem verdiğinden ve idareye ehliyet ve salâhiyeti hakkında hiçbir yönden şüphe edilmiyecek ve kusur isnadedilmiyecek, kimseye teslim etmek hırsından ileri gelmiştir.

Halifelik için Kureyşliğin şart olması fikrini reddedenlerden biri de kadı Ebu Bekir Bakilânî'dir. O, Kureyş'in asabiyyetini, yani devleti korumak ve idare edebilmek için gereken kudret ve

kuvvetleri kaybolup, devlet idaresinin arap olmıyanların ellerine geçmiş olduğunu gördüğünde, her ne kadar Havaric'in halifelik hakkındaki inanlarına uygun ise de, bilgin, halifelerin kendi çağındaki hallerini gördüğünde buna kani olmuş ise de bilginlerin çoğu halife olmak için Kureyş nesebinden gelmenin şart ve Müslümanların işlerini görmekten âciz olduğu takdirde dahi Kureyş'ten olanın imameti câiz olduğu fikrinde sebat etmişlerdir. Bakilânî ise asabiyyetin yok olup gitmesiyle iktidar ve ehliyetin mevcut olmıyacağını ve iktidar ve ehliyetsizliğin ilim ve diyanet gibi halifenin diğer şartlarına tesir edeceğini ve bunun bir sonucu olarak halifelik için gereken bütün şartın itibarını kaybedeceğini ve bunun ümmetin icma ve ittifakına aykırı olduğunu ileri sürerek cumhurun fikrini reddetmiştir.

Bu mezheplerden hangisinin fikri doğru olduğu açık anlaşılsın diye biz şimdi nesep şart edilmesinin sebep ve hikmetlerini anlatacağız:

Şeriatin hüküm ve kaidelerinin her birinin maksat ve hikmetler gözetilerek konulmuş olduğu şüphe götürmez bir gerçektir ve bu hikmetlerinden dolayı da şeriat olarak indirilmiştir. Biz, halifenin Kureyş neslinden gelmesinin ve şâri'in bundan maksadı ne olduğunu incelediğimiz takdirde, bunun Tanrı elçisinin neslinden geldikleri için onlarla kutlulanmak olmadığını anlıyacağız. Onların halife olmasıyle, kutlulanmak hâsıl olmakla beraber, bildiğin gibi, kutlulanmak şâriin maksadı değildir. Bundan ötürü şâriin nesebi şart

etmesinin başka sebepleri olması icabeder ki nesebi şart etmesinden maksat da bu sebepleri tahakkuk ettirmektir. İncelediğimiz takdirde maksat korunma ve korumak ve haklar talebetmek için gereken asabiyyet olduğunu biliyoruz. Asabiyyet sahibi, yani devleti korumak ve idare etmek kudretinde ve kendisini de koruyan bir uruğdan gelen bir zatın devletin başına geçmasiyle din istikrar kesbeder. Müslümanların kalblerinde sükûnet husule gelir. Ülfet ve muhabbet düzenlenir. Bunun sebebi şudur: Kureyş o çağda Muzar uruğlarının asabiyyetini kendisinde toplamıştı. Onlar Muzar aslından geliyor ve Muzar'ın üstün bir göçünü teşkil ediyorlardı. Kureyş, Muzar'ın diğer uruğları arasında izzet ve şerefleri ile tanınmış, aynı zamanda sayılarının çokluğu ve asabiyyetin kudreti ile başkalarından ayrılıyorlardı. Diğer arap uruğları da Kureyş'in bu kudret ve şerefini itiraf ve onların üstün kuvvetlerine boyun eğiyorlardı. Muzar uruğlarından başka uruğlar aykırı hareket ederek Kureyş'i çekişmek ve savaşa sevk etmekten sakınırlardı. Çünkü bu takdirde aradaki birlik bağları çözülür, topluluk ve toplantı dağılırdı. Halbuki şâri onları bundan sakınmağa çağırıyor, bunların ittifakla yaşamaları ve çekişme ve dağınıklıkları ortadan kaldırmak şâriin hedef ve maksadıdır. Bu takdirde aradaki kardeşlik bağları sağlamlaşacak, asabiyyet kuvvet bulacak ve bunun bir sonucu olarak korunma kuvveti artacak. Kureyş üstün kuvvetiyle halktan dilediğini yaptırmağa mukte-

dir olduğu için başkalarının onlara aykırı hareket edeceğinden, cemiyeti dağılacağından korkulmaz. Çünkü bu gibi bir kımıldama vukua geldiği takdirde Kureyş bunu bastırmak ve halkı bundan alıkoymak kudretindedir. İşte bundan dolayı halifenin (devlet başkanının) onlardan olması şart edilmiştir. Bunlar kudretli bir asabiyyet sahibi oldukları için onların devletin başında bulunmaları ile milletin düzeni son derecede mükemmel ve birlik kuvvetli olacaktır. Aralarındaki birliğin düzeni sağlam olmakla bütün Muzar uruğları bir araya toplanacak ve birleşecek, bunun bir sonucu olarak bütün araplar onlara boyun eğecek, araplar arasında husule gelen bu birlik sayesinde diğer kavimler din ve milletin hüküm ve kanunlarına boyun eğecek. Orduları en uzakta bulunan toprak ve bölgeleri çiğniyecektir ki İslâm fütuhatı sırasında bunlar bu halde idi ve bu hal husule gelmiştir Bundan sonra da iki devlet, yani Emevî ve Abbasîler çağında dahi zaferler kazanmağa devam edilmiştir. Ancak halifeliğin idaresi altüst olduktan, arap asabiyyeti çığırından çıktıktan sonra bu fütuhat durmuştur. Araplara dair olan haberleri ve onların iş ve hareketlerini gözden geçirerek inceliyen kimse Kureyş'in sayısının çokluğunu ve Muzar uruğlarının diğer boylarına olan üstünlüğünü bilir.

İbni İshak Siyer'e dair olan eserinde ve başka eserlerde halifenin Kureyş'ten olmasının şart edilmesinin Kureyş'in asabiyyet sahibi olup, çekişmeleri ortadan kaldırabildiği ve üstün bir

güç sahibi olmalarından ileri geldiğini anarlar. Biz şâriin hüküm ve kaideleri yalnız bir kavim ve bir yüzyıl ve herhangi bir ümmet için koymamış olduğunu biliyoruz. Bu incelemelerden bu şartların her birinden maksat, iktidar ve idare kudreti olduğunu anlıyor, bütün bu şartları iktidara hamlederek halifelik için Kureyş'ten olmanın şart edilmesinin illet ve sebebinin Kureyş'te asabiyyet, yani devleti korumak için gereken kudretin bulunmasından ileri gelmiş olduğunu anlıyor. Müslümanların idaresi başında bulunmak için o kavmin asabiyyet sahibi ve kendi çağlarında diğer kavimlerden üstün olmasını şart koşuyoruz. Bu takdirde Müslümanların idaresi başında bulunan bu kavim diğerlerini kendilerine boyun eğdirecek ve devleti güzel bir surette korumak için birleşecektir. O çağda Kureyş'te bulunan bu kudretin yeryüzünün diğer taraflarında yaşıyan başka kavimler de bulunduğunu bilmiyoruz. Çünkü bunların üzerlerine aldıkları İslâmiyeti kabule davet işi umumî olup arap asabiyyeti bu çağrıyı yerine getirmeğe yeter derecede idi. Araplar bu asabiyyet kudreti ile diğer kavimlere üstün geldiler. Bu açıklamalarımızdan halifeliğin her asırda Kureyş'e mahsus olmayıp. her ülkenin de o çağda kudretli ve üstün asabiyyet sahibi olan kavmin elinde olacağı anlaşılır. O kavim devletin başına geçer. Halifeliğin sır ve hikmetini düşünür isek, hakikat burada anlattıklarımızın öbür tarafına geçmez. Çünkü Yüce Tanrı kullarını kendi menfaat ve maslahatlarına

uygun olarak iş görmeğe ve kendilerine zararlı olan işlerden korumak maksadiyle, halifeyi yeryüzünde kendinin naibi olarak seçmiştir. Halife buna memurdur, bu hususlarda ona hitabedilmektedir, yani bu görev ona yükletilmiştir, o bundan sorumludur. Bir göreve ancak o görevi görebilmek kudretinde olan kimse çağrılır. İmam İbni Hatip'in (İmam Fahr Razi'nin) kadınlar hakkındaki sözlerini hatırla. İmam, kadınların birçok şer'î hükümlerde kendilerine ayrıca hitabedilmeden erkeklere olan hitaplara onlar da tâbi tutulmuşlar, bizzat kendilerine hitabedilmemiştir, der. Üstada göre bu hükümler ancak kıyas yoluyla kadınlara tamim edilmiştir. Çünkü kadınlar kendi işlerine kendileri sahip olmadan, erkeklerin idaresinde bırakılmışlardır. Ancak ibadet gibi herkesin kendisine mahsus olan hükümler bunun dışındadır. Bu gibi özel hükümlerde ibare ve kelimelerin delâleti ile bizzat kadınların kendilerine hitabedilmektedir, teklifler kıyas yolu ile değildir. Bundan başka vakıalar dahi buna tanıklık eder. Çünkü bütün kavim ve nesillerin idaresi ancak kuvvet ve kudretiyle galebe çalanların elindedir. Şer'i emir ve hükümler nadir olarak vakıa uymaz. Yüce Tanrı bilir.

27 nci FASIL

Şi'a mezheplerine göre imametin şart ve hükümleri

Bil ki, Şi'ânin lûgat mânası arkadaş ve etba demektir. Halef ve seleften olan Fakih ve

Mütekellimîn Şiî ve Şi'a tâbirini bir ıstılah olmak üzere Ali ve oğullarına taraftarlık edenlere tahsis etmişlerdir. Bütün Şiî mezhepleri imametin, ümmetin düşünce ve oyuna bırakılması doğru olan umumî maslahatlardan ve ümmetin tâyini ile tâyini câiz olan işlerden olmadığı hakkında bir fikirdedirler. Bunu ittifakla kabul etmişlerdir. Bunlara göre imamet dinin temeli ve İslâmlığın direği olduğu için, peygamberlerin bundan gaflet (ve bunu ihmal) etmesi, bunu ümmetin düşünce ve oyuna bırakması doğru değildir. Peygamber, ümmetine imamı kendisi tâyin eder. İmam büyük ve küçük her türlü günahlardan uzak ve korunmuş (masun) olmalıdır. Bundan dolayı peygamber kendisi bizzat Ali'yi (peygamber ve onun ailesine salavat ve selâmlar olsun) ümmetine imam olarak tâyin etmiştir. Şiîler Tanrı elçisinin Ali'yi tâyin etmiş olduğuna dair birtakım naslar (âyet ve hadisler) nakil ve bu nasları kendi mezheplerine uygun olarak tevil ederler. Fakat bu naslar ehli sünnetin ileri gelen bilginlerince belirsizdir. Şeriati nakledenler de bu nasları bilmezler. Delil diye ileri sürdükleri nasların çoğu uydurmadır, senetleri, yani rivayetleri taan ve tenkit edilmiş kişilerdir. Naslar da onların fâsit olan tevillerinden uzaktır. Şiîlere göre bu naslar celî, yani delâleti açık olmak ve hafi, yani delâleti açık olmamak üzere ikiye ayrılır. Delâleti açık olanın Tanrı elçisinin: "Ben kimin velisi isem, Ali de onun velisidir" hadisidir. Şiîler hadisteki Mevlâ tâbirini veli mânasına alarak Ali'-

nin bütün Müslümanların velisi olduğunu söylerler. Bu iddialarını Ömer ona: "Sen her imanlı erkek ve kadının velisi oldum" demesiyle de teyidederler. Tanrı elçisinin kendinden sonra Ali'yi imam tâyin etmiş olduğuna delâlet eden bir delil olarak: "Hüküm ve kaza işlerinde en uzmanınız Ali'dir" hadisini ileri sürerler. Bunlara göre imametin Tanrının emrine göre hükmetmekten başka mânası yoktur. "Tanrıya ve onun elçisine ve kendinizden olan Ülil emre itaat ediniz." (Kur'an, S: 3 Â: 126) âyetindeki Ülilemr'den maksat dahi Tanrının hükümlerini amelde tatbik edenlerdir, yani Ülilemr'den maksat itaati vacip olan hüküm ve kazadır, bu hususiyet bulunduğu için Sekife olayında Ali hakemlik etmiştir[8], Ali'den başkası hüküm etmemiştir, derler. Delâletli açık olan naslardan biri de: "İslâm dinini yaymak ve korumak üzere canını feda edeceğine hanginiz bana söz verir (biat eder) ise o benim vârisimdir. Ve benden sonra Müslümanların idaresinin başına o geçer" diye biate çağırdığında Ali'den başka biat eden olmamıştır, derler. Ali'nin imamiyetine gizli olarak delâlet eden delil haç mevsiminde Bera'et — Tanrıya ortak koşanlardan bezmek hususunda inen âyetleri araplara okumak üzere ilkönce Ebu Bekir'i göndermiş ise de peygambere kendi ailesinden birini göndermesi vahiy ile emredildiğinde, Ali'yi göndermiş olması hâdisesidir. Bu emir üzerine Tanrı elçisi sureyi okuyarak hükümlerini ahaliye eriştirmek ve bildirmek üzere Ali'yi göndermesinin Ali'yi Ebu

Bekir de dahil olmak üzere bütün sahabelere takdim ve tercih etmiş olmasına delâlet ettiğini söylerler. Üstelik Tanrı elçisi, Ali'nin iştirak ettiği gazvelerde Ali'den başkasını komutan tâyin etmemiş ise de Ebu Bekir ile Ömer'e iki gazveden birinde Üsame bin Zeydi, diğer bir gazvede ise Amr ibni'l-Ası komutan tâyin etmiştir. Şiî'lere göre bunların hepsi de kendisinden sonra başkasını değil, Ali'yi halife adaylığına seçmiş olduğunu ispat eder. Bu delillerden bazıları meşhur, diğer bir kısmı Şiîlerin tevillerinden uzaktır. Şiîlerden bazıları bu delillerin peygamberin bizzat Ali'yi kendisine halef tâyin etmiş olduğuna delâlet ettiği gibi, kendisinden sonra halifeliğin oğullarına geçeceğine de delâlet ettiğine kanidirler. Bunlar İmamiyyelerdir. Bunlar bu naslar ile amel edip, kendilerine tercih ederek Ali'ye biat etmedikleri için iki ihtiyarı, (Ebu Bekir ile Ömer'i) sevmezler, imametlerini tanımazlar ve onlara taan ederler. Fakat koyu Şiîlerden nakledilen bu taanların kıymeti yoktur. Bu taanlar hem Şiîlerin kendileri hem bizim, yani Sünniler tarafından reddedilmiştir.

Şiîlerden bir kısmı bu delillerin şahıs itibariyle değil de, ancak vasıfları itibariyle Ali'nin halifeliğine delâlet ettiğini. yani Ali'nin şahsı bahis konusu olmadığını ve o çağın adamlarının vasfı ihmal ettiklerinden dolayı kusurlu olduklarını söylerler. Bunlar Zeydiyyeler olup, iki ihtiyardan bezmeseler, onların imametine taan etmezler. Bununla beraber Ali'nin Ebu Bekir ile Ömer'den efdal,

yani fazilet ve meziyetleri bakımından onlardan yüksek olduğunu söylerler. Fakat daha yüksek meziyet ve faziletli kimse bulunduğu halde fazilette ondan aşağı derecede olanın imametini câiz görürler.

Ali'den sonra halifeliğin kimin hakkı olduğunda Şiîler türlü fikirde bulunarak çeşitli mezheplere ayrılmışlardır. Bir kısmı aşağıda anlatacağımız gibi, Ali'den sonra Ali'nin Fatma'dan doğmuş olan oğullarını sırasıyle anarak, halifelik onların hakkı olduğunu söylerler. Mümin olmak için imamı bilmek ve tâyin etmek şarttır, inanında oldukları için bunlar İmamiyye adı ile anılırlar. Onlara göre imamı bilmek dinin temelidir. Şiîlerin diğer bir kısmı ise şeyhlerin, yani milletin ileri gelenlerinin seçmesi şartiyle, halifeliğin Fatma evlâdının hakkı olduğunu söylerler. Fatma evlâdından secilecek olan imamın bilgin, zahit, civanmert, bahadır olmasını, kendine imam olarak biate çağırmasını ve zuhurunu şart koşarlar. Bunlar mezhebin kurucusu olan Zeyd bin Ali bin Hüseyin Sıbt (torun) a nispetle Zeydiyye adiyle anılırlar. İmamın kendine biate çağırarak meydana çıkmasının şart olduğu hususunda Zeyd kardeşi Muhammed Bakır'la münazara eder. Bakır bu takdirde biate çağırarak meydana çıkmadığından dolayı babaları Zeynel Abidin'in imam sayılmaması icabettiğini söyliyerek onu susturdu. Bununla beraber Mu'tezile mezhepleri ona nispet edilir. O, Mu'tezile mezheplerini Vasıl bin Ata'dan öğrenmişti. İmamiyyeler iki ihtiyarın (Ebu

Bekir ile Ömer'in) imam sayılıp sayılmıyacağı hususunda Zeyd'le münazara etmişler, Zeyd onların imametine kail olduğu için, imamiyyeler onu terk etmişler, imamlardan saymamışlar, Zeyd'i terk edenler Rafiza adı ile anılmışlardır.

Şiîlerin bir kısmı Ali'den sonra Tanrı elçisinin iki torununu (Hasan ile Hüseyin'i) imam olarak tanımışlar, fakat aralarından bazıları ilkönce Hüseyin'i, bir kısmı Hasan'ı imam tanıdıklarından aralarında anlaşmazlık başgöstermiştir. Bunlardan sonra kardeşleri olan Muhammed bin El-Hanefiyye'yi ondan sonra, onun oğlunu imam olarak tanımışlar. Bu Şiîler Bakır'ın azatlısı olan Keysan'a nispetle Keysaniyye adını almışlardır. Şiî mezhepleri arasında birçok ihtilâflar türemiş, fakat biz eserimizi kısaltmak maksadiyle onlardan bahsetmiyeceğiz.

Bunlardan bir kısmı Gulat (yani koyu ve aşırı Şiî) adını taşır. Bunlar bu imamların ilâhlığına kail olarak akıl ve imanın sınırını aşmışlardır. Bunlara göre bu imamlar ya beşer olup Tanrılık vasıflarını şahıslarında taşımakta veyahut Tanrının beşerî olan zata hulûl etmiş olduğuna inanırlar ki bunların bu inanı Hıristiyanların İsa' (ona ve Tanrının bütün elçilerine salavat ve selâmlar olsun) hakkındaki akidelerine uygundur. Ali (onu Tanrı yarlıgasın) Şiîlerden bazılarının kendisine uluhiyet vasfı isnadettiklerini işittiğinde, onları ateşte yakmıştır. Muhtarın kendisi hakkında bu gibi sözler söylediğini işittiğinde Muhammed bin El-Hanefiyye ona darıl-

mış, açık bir surette ona lânet okumuş ve ondan bezmiştir. Cafer Sadık da kendi hakkında buna benzer sözler söylediğini işittiğinde aynı şekilde hareket etmiştir. Şiîlerden bir kısmı imamın kemali ancak hulûl ile olacağına inanır. Bunlara göre bir imam öldüğünde bu kemalet temin olunsun için onun ruhu diğer imama intikal eder. Bu ise tenasuha (ruhların bir tenden diğerine hulûl ve intikali) ne kail olmaktan ibarettir. Bu koyu ve aşırı Şiîlerden bir kısmı ruhların bu hulûlünü Ali evlâdından imamete tâyin edilmiş olan imama kadar isâl ettikten sonra tevakkuf ederler. Bundan dolayı bunlara Vakıfiyye adı verilir. Bunlara göre ruh ancak Ali ailesinden imam olacak olan tek bir şahsa hulûl eder, başkasına hulûl etmez Bu Vakıfiyyelerden bazıları imam ölmez, ancak insanlara gözükmez, derler. Hızır kıssasiyle dâvalarını ispat etmek istiyorlar. Ali hakkında da buna benzer sözler söylenmiştir. Bunlar Ali'nin bulutlar içinde yaşamakta olduğunu, gök gürültüsünün onun sesi, yıldırımın onun kamçısı olduğunu söylerler. Muhammed bin El-Hanefiyye hakkında da buna benzer sözler söylenmiş, onun Hicaz ülkesinde Razva dağında yaşamakta olduğunu iddia ederler. Vakıfiyyelerin şairi imamları tavsif edip şöyle diyor:

"İmamlar, Kureyiş'ten olup, dört tanedir, onlar hak ve hakikati hâkim kılan zatlardır. Bu imamların biri Ali ve kalan üçü onun oğulları olup, Tanrı elçisinin torunlarıdır. bunların halleri açık ve bellidir. Torunlarından biri olan (Hasan)

imanın ve hayrın kaynağı olan bir torundur. Diğer biri de Kerbelâ'da ortadan kaybolan torundur (Hüseyin'dir). Üçüncü toruna gelince, önünde sancağı bulunduğu halde ordusuna komutanlık etmeden önce ölümü tatmaz. O, ortadan kaybolmuş, insanların gözlerine gözükmeden uzun zamandan beri Razva dağında yaşamakta, o orada bal yiyerek, su içerek geçinmektedir."

İmamiyelerin koyu ve aşırı Şiîleri, bilhassa onlardan **İsnaaşeriyye,** yani on iki zatın imametine kail olanlar, imamlarından Muhammed bin Askerî hakkında dahi buna benzer sözler söylerler. Onu Mehdi lâkabı ile anarlar, onun annesiyle mahpus bulunduğunda Hille'de ki yurtlarındaki bir bodruma girdiğini, ortadan kaybolduğunu, zamanın sonu geldiğinde onun bu bodrumdan çıkarak yeryüzünü adalet içine daldıracağını, Tirmizî'nin kitabında (Süneni Tilmizî'de) Mehdi hakkında nakledilen bir hadise dayanarak bunu söylerler. Bunlar bugüne kadar onu beklemektedirler, bundan dolayı onu **Muntazar,** yani geleceği beklenen adiyle anarlar. Bunlar her gün akşamdan sonra bu bodrumun kapısına gelirler, Mehdi'nin binmesi için kendileri ile beraber bir binek hayvanı da getirirler, kapıda durarak ona seslenirler, onu bodrumdan çıkmağa çağırırlar, hava, büsbütün kararıncıya kadar kapıda dururlar, bundan sonra, Hasan'ı tekrar bodrumdan çıkmağa çağırmayı ikinci güne bırakarak dağılırlar. Ertesi gün akşamdan sonra tekrar bodrumun kapısına gelirler, zuhur etmeğe çağırırlar. Bunlar bu-

güne kadar bu şekilde hareket etmektedirler. Vakıfiyyelerden bazıları (peygamber ailesinden) ölmüş olan imam dirilecek, (ve halifelik edecek) derler. Dirileceğine delil olan Kur'anda anılan (Eshab-ı Kehf hikâyesiyle ve Musa çağında) öldürülen İsrailoğullarından birinin Tanrı tarafından kurban edilmesi emredilen ineğin bazı parçaları ile vurduktan sonra dirilmiş olmasını, peygamberlerden bazılarının bir mucizesi olmak üzere vukua gelen harikaları dâvalarına delil olarak anarlar. Halbuki bu mucizeleri uygun olmıyan yerlerde örnek ve delil olarak kullanmak câiz değildir. Seyyid Himyerî de adı geçen Vakıfiyyelerdendi. O şiirlerinden birinde şöyle diyor:

Bir kimsenin başının iki tarafındaki saçları beyazlaşınca süsleyicileri bu saçları boyarlarsa da, gençliğin tazeliği ve parlaklığı mahvolmuştur, o geri dönmez. Ey arkadaş: işte bu böylece gençliğimizi kaybettiğimizden dolayı hisap, yani kıyamet gününden önce bazı kimselerin (imamların) dirilerek tekrar dünyaya dönmelerine kadar ağlıyalım, fakat ne kadar ağlar ve arzu eder isek de, kaybedilen gençliğin bir parçasını olsun, kimse elde edemiyecektir. Ben bu din (mezhep) in hak olduğuna inanıyorum, öldükten sonra insanların haşredileceklerine de şüphem yoktur. Bununla beraber Tanrı toprak altında çürüdükten ve eskidikten sonra, bazı kimselerin tekrar hayata kavuştuklarını haber vermektedir.

Bu koyu ve aşırı Şiîlerin bu fikirlerini reddetmek külfet ve zahmetinden Şiîlerin kendi

imamları bizi kurtarmışlardır. Bu imamlar kendileri bu fikir ve delilleri reddetmişler.

Keysaniyye'lere gelince onlar Muhammed bin El-Hanefiyye'den sonra oğlu Ebu Haşim'i imam olarak tanırlar ve bundan dolayı Haşimiyye adı ile anılırlar. Haşimiyyeler bundan sonra birkaç kola ayrılırlar. Bir kısmı Ebu Haşim'den sonra kardeşi Ali'yi, Ali'den sonra oğlu Hasan'ı imam olarak tanırlar. Diğer bir kolu ise Ebu Haşim, Şam'dan dönerken Şerat toprağında öldüğünde imameti Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'a, Muhammed'in de imam adiyle tanınmış olan oğlu Muhammed'e, İbrahim'in de Seffah lâkabiyle tanınmış olan kardeşi Abdullah bin Harisiyye'ye, onun da El-Mansur adı ile tanınmış olan Abdullah bin Cafer'e vasiyet etmiş olduğunu, adları anılarak ve siyaset edilmek suretiyle Abbasîlerin son halifesine kadar biri arkasından diğerine intikal etmiş olduğunu anarlar. Abbasîler devletini korumağa çalışan Haşimiyyelerin fikir ve mezhebi işte budur. Ebu Müslim ve Süleyman bin Kesir ve Ebu Seleme Hellal ve Abbasîlerin yardımcıları olan diğer Şiîler Haşimilerdendir. Bunların imametin Abbasîlerin hakkı olduğunu Abbas bin Abdülmuttalib'in, peygamber öldüğü çağda sağ olduğuna ve amcaların vâris olmasından dolayı, peygamberin vârisi olarak onun yerini işgal etmek herkesten önce onun hakkı olduğuna dayanarak, halifeliğin Abbasîlerin hakkı olduğunu ispat ederler.

Zeydiyyelere gelince, onlar kendi mezheplerine uygun olarak, imametin vasiyetle ve adlar anılmakla olmadan, peygamber ailesinden salâhiyet sahiplerinden birinin seçilmesi suretiyle imam tâyin olunacağını söylerler. Bunlar peygamberden sonra Ali, Ali'den sonra oğlu Hasan, Hasan'dan sonra kardeşi Hüseyin, Hüseyin'den sonra oğlu Zeynelabidin, ondan sonra Zeyd bin Ali'nin imametine kaildirler. Zeydiyye mezhebi işte bu Zeyd'e nispetle bu adı almıştır. Zeyd imam olarak kendine biate çağırarak Kûfe'de zuhur etmiştir. Öldürüldükten sonra Kûfe'nin Künase adını taşıyan yerinde asıldı. Zeydiyyeler o öldürüldükten sonra oğlu Yahya'yı imam olarak tanıdılar. Yahya Horasan'a gitti. Cuzcan'da öldürüldü. O; ölümünden önce imameti Muhammed bin Abbullah bin Hasan bin el-Hasan Sıbt (torun) e vasiyet etmişti. Muhammed Nefs-i zekiyye (salih nefisli kimse) lâkabını taşır. O; Hicaz'da zuhur etti. Mehdî lâkabını aldı. Abbasîlerden halife Mansur tarafından (onunla savaşmak üzere) asker gönderildi, Mehdî öldürüldü. O, ölümünden önce imameti kardeşi İbrahim'e vasiyet etmişti. İbrahim yanında İsa bin Zeyd bin Ali olduğu halde, kendisine biate çağırarak Basra'da harekete geçti. Halife El-Mansur onlara karşı asker gönderdi. Her ikisi öldürüldü. Cafer Sadık onlara bunların hepsini de (olmadan önce) haber vermişti. Cafer'in bunların başlarına gelenleri önceden haber vermesi onun kerametlerinden sayılmaktadır.

Zeydiyyelerin bir kolu Nefs-i Zekiyye lâkabını taşıyan Muhammed bin Aubdullah'tan sonra, Muhammed bin Kasım bin Ali bin Ömer'i imam olarak tanırlar. Bu zat Zeyd bin Ali'nin kardeşidir. Muhammed bin Kasım Talekan'da zuhur etti. Yakalandıktan sonra Mu'tesim'in katına (Bağdad'a) gönderildi. Mutesim onu hapise attı. Muhammed mahpus iken öldü.

Zeydiyye'lerin diğer bir kolu Yahya bin Zeyd'den sonra kardeşi İsa'yı imam olarak tanır. O, Mansur'un askeri ile savaştığında, İbrahim bin Abdullah ile beraber savaşa katılmıştı. Zeydiyyeler imametin onun evlâdının hakkı olduğuna kanidirler. Aşağıda anacağımız gibi, zencilerden olup da peygamber ailesine intisap iddiasında bulunan zenci de Zeydiyyelerin bu kolundan idi.

Zeydiyyelerin diğer bir kolu Muhammed bin Abbullah'tan sonra kardeşi İdris'i imam olarak tanırlar. İşte bu zat mağribe (batı Afrika'ya) kaçmıştır. İdris orada öldükten sonra yerine oğlu İdris geçti. Fas şehrini kurdu. Aşağıda onlara dair olan haberler sırasında anacağımız gibi, o öldükten sonra devletleri yıkılıncaya kadar, onun oğulları Batı Afrika'da hükümet sürdüler. Bundan sonra Zeydiyyelerin işi düzenini kaybetti. Taberistan'a sahibolan dailerden Hasan bin Zeyd Muhammed bin İsmail bin Hasan bin Zeyd bin Ali bin Hüseyin Sıbt (torun) ve onun kardeşi Muhammed bin Zeyd Zeydiyyelerdendir. Bunlardan sonra Nasır Utruş Deylem'de peygam-

ber ailesine biate çağırdı. Deylemler onun delâleti ile Müslüman oldu. Onun adı Hasan bin Ali bin Hasan bin Ali bin Ömer'dir. Ömer Zeyd bin Ali'nin kardeşidir. Hasan'ın evlâdı Taberistan'da, hükümet sürdü, Deylemler Hasan bin Ali'nin ve evlâdının nesebini bir vesile edinerek devlet ve hükümet kurdular, haberleri sırasında anacağımız gibi Bağdad'ı ele geçirerek halifeleri idare ve istipdatları altına aldılar.

İmamiyyelere gelince onlar Ali Riza'dan sonra, vasiyeti ile, oğlu Hasan'ın, ondan sonra kardeşi Hüseyin'in ondan sonra oğlu Ali Zeynelabidin'in, sırasiyle oğlu Muhammed Bakır'ın, onun oğlu Cafer Sadık'ın imametine kaildirler. İmamiyyeler Cafer Sadık'tan sonra imamet hakkında iki kola ayrılırlar. Bir kolu Cafer'in oğlu İsmail'i imam olarak tanır, bunlar İsmailiyye'lerdir. Diğer kolu ise Cafer'in oğlu Musa Kâzim'ı imam olarak tanır. Bunlar İsnaaşeriyye'lerdir. Bunlar yukarda andığımız gibi, zamanın sonu gelinciye kadar Musa Kâzım'ın ortadan kaybolmuş olduğuna (ve zamanın sonu geldiğinde zuhur ederek) halife olacağına ve adaleti hâkim kılacağına inanırlar. Bunların İsnaaşeriyye adını almaları on iki imamda tevakkuf ettiklerinden ileri gelmiştir.

İsmailiyyelere gelince, bunlar babası Cafer'in, onun adını anarak, imameti ona vasiyet etmiş olduğundan İsmaili imam olarak tanırlar, bunlara göre İsmail babasından önce öldüğü halde babasının onu imam tâyin etmesinden maksat

imameti onun evlâdına tahsis etmektir. Ntekim Harun Musa'dan önce öldüğü halde hükümdarlık Harun'a vasıyet edildiği için hükümdarlık Harun'un evlâdının eline geçmiştir, derler. Bunlara göre imamet İsmail'den sonra Muhammed Mektume intikal etmiştir. Muhammed Mestur (saklanmış) adiyle anılır, ona biate çağıran daileri ise, onun imamete olan hakkını delil ile ispat ederek halkı ona biate çağırırlar. İmam kuvvet ve kudret sahibi olur ise, açıktan açığa kendine biate çağırır. Bunlar Muhammed Mektum'dan sonra oğlu Cafer Sadık'ı, ondan sonra oğlu Habib'i imam olarak tanırlar. Muhammed Habib Mestur (saklanmış) olan imamların sonuncusudur. Ondan sonra oğlu Abdullah Mehdi'yi imam olarak tanırlar. Ebu Abdullah Şiî Ketameleri ona biate çağırmış, ahalisi arkasıra gelerek ona biat etmiş, Ebu Abdullah bundan sonra Sicilmase'de mahpus olduğu yerinden Abdullah Mehdi'yi kurtarmıştı. Abdullah, Kayrevan şehrini ve Batı Afrika'yı ele geçirdi. Ubeydî'lere dair olan haberler sırasında anlatıldığı ve meşhur olduğu gibi, Mehdi'nin oğulları Mısır'a da sahip oldular. Bu Şiîler, İsmail'in imametini tanıdıkları ve İsmailiyye ve imamın saklanmış olduğuna inandıkları için Bâtıniye adını da taşırlar. Söylediği sözleri sırasında dine aykırı (İlhada dair) sözler söyledikleri için Mülhide adiyle de anılırlar. Şiîlerin bu kolunun eskiden söyledikleri sözlerine üstelik Hasan bin Muhammed Sabbah tarafından beşinci yüzyılın sonlarına doğru söylenmiş yeni

sözleri de var. Bunlar Şam'da ve Irak'ta birtakım kaleleri ele geçirdiler. Mısır'da hükümet süren Türk hükümdarları ile Irak'a hâkim olan Tatarlar tarafından mahvedilinciye kadar oralarda biatlarına çağırmalarının arkası kesilmemiştir. Anck bundan sonra hâkimiyetleri sona ermiştir. Hasan bin Sabbah'ın biate çağırırken söylediği sözleri Şehristanî'nin El-Milel Vel-Nihal adlı eserinde anılmıştır.

İsna aşriyye'lere gelince, bunlardan son çağlarda yetişenleri bunlara İmamiyye adını tahsis etmişlerdir. Büyük kardeşi imam İsmail babaları Cafer'in sağlığında öldükten sonra, Musa Kâzım bin Cafer Sadık'ın imametine kail olmuşlar, çünkü babaları Cafer adını anarak Musa'yı imam tâyin etmişti. Bunlar Cafer'den sonra Ali Rıza'yı imam olarak tanırlar. Memun halifeliği ona vasiyet etmiş idi. Fakat Ali Rıza Memnun'dan önce öldüğü için halife olamadı. Bunlar Ali Rıza'dan sonra oğlu Hadi'yi, ondan sonra onun oğlu Muhammed Hasan Askerî'yi, ondan sonra yukarda adı geçen ve Muntazar adiyle anılan oğlu Muhammed Mehdi'yi imam olarak tanırlar. Buraya kadar andıklarımızın her biri hususunda Şiîlerin fikirleri türlücedir, aralarında anlaşmazlık eksik değildir. Fakat burada andıklarımız Şiî mezhep ve kollarının en tanınmış dallarıdır. Tafsilli ve derin bir surette Şiî mezhep ve kollarını öğrenmek için İbni Hazm'in eseri ile Şehristanî'nin el-Milel vel-Nihali'ni gözden geçir. Bu eserlerde yeter derecede bilgiler verilmiş-

tir. Tanrı arzu ettiği kimseyi hak yoldan bir yana saptırır, arzu ettiği kulunu doğru yola sevk eder. Tanrı Yüce ve uludur.

28 inci FASIL

Halifeliğin hükümdarlık şeklini alması.

Bil ki, devlet millî toplulukların tabiatı icaplarındandır. Devlet ihtiyarî olarak kurulmaz, varlık ve onun düzen ve tertibi için bir zaruret olarak kurulur ki, biz bunu yukarda anlatmıştık. Şeriatleri ve dinleri yaymak, umumu onu kabule çağırmak için asabiyyet adiyle anılan ve cemiyet, kuvvet, kudret sahiplerinin bir düşünce etrafında toplanmaları ve çalışmaları şarttır. Çünkü yukarda anlattığımız gibi, bu gibi işleri gerçekleştirmek ve hak istemek ancak asabiyyetten ibaret olan bu kuvvet ve kudret ile olabilir. Dinleri ve mezhepleri yaymak için de asabiyyet şarttır. Tanrının emirleri asabiyyet ile yerine getirilir. Sahih olan hadiste Tanrı elçisi: "Tanrı; peygamberini ancak onun şahsını koruyacak ve dinini yayabilecek kudret sahibi olan kavimden gönderdi." der. Şari'in asabiyyeti kötüleyerek asabiyyeti bırakmağa çağırmakta olduğunu görüyoruz. Çünkü Şari': "Tanrı Cahiliyetin kusur ve ayıplarını ve Cahiliyet çağındaki gibi ata ve babalarla öğünmeği giderdi. Siz hepiniz de Âdem'-in evlâdısınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır" der. Yüce Tanrı Kur'anda, Tanrı katında sizin

en saygılınız Tanrıdan sakınanlarınız (Takva) nızdır. (Kur'an, S: 13, Â: 49), der. Şari' Tanrının yolundan bir yana sapmak maksadiyle olmasa dahi, servetleri zevklerine ve israfa alet edindikleri için, devlet ve servet sahiplerini de azarlamakta ve din işlerinde birliğe ve ülfete çağırmakta, anlaşmazlık ve ayrılıkları yasak etmektedir.

Bil ki, Şari' bütün dünyayı ve onun malını, bütün hal ve durumunu ahiret için bir vasıta bir basamak olarak telâkki eder. Vasıta bulunmadığı takdirde hedefe ulaşmak imkânsızdır. Fakat şari'in dünyayı ve kişilerin dünyaya dalmalarını yermesinden maksadı devlet ve serveti büsbütün ihmal etmeye ve temelinden koparıp atmaya, kuvvet, arzu ve şehvetleri büsbütün tatil etmeye çağırmak değildir. Şari'in maksadı servet ve devleti kudret ve takat dahilinde hak ve şerefli olan maksatlar uğrunda kullanmaya çağırmaktır. Bu takdirde bütün maksatlar doğru ve hayırlı olur. hedefler birleşir. Netekim Tanrı elçisi: "Bir kimse Tanrı ve elçisi rızası için ihlâs ve doğru niyetle hicret ederse, o kimse Tanrı ve elçisine hicret etmiş olur. Bir kimse dünyevi maksatlar için hicret ederse, onu elde eder, bir kimse bir kadın ile evlenmek maksadiyle hicret ederse, o kadınla evlenir, her ne maksatla hicret ederse, o maksat için hicret etmiş olur." der. Şari' darılmayı yermiştir. Çünkü insanda darılma kuvveti biter ise, hak olan işlere yardımda bulunmaktan mahrum olur, Cihat ve Tanrının sözle-

rini üstün kılmak işi ortadan kalkar. Şari' ancak şeytanî ve kötü maksatlar için olan darılmaları yermiştir. Darılma şeytanî ise yerilmiştir, Tanrı ve onun rızası için olur ise övülür. Tanrı rızası, için dargınlık, Tanrı elçisinin vasıflarındandır. Şehvetleri kötülemekten ve şari'in maksadı, şehvetleri büsbütün yok etmek değildir. Çünkü şehvetin büsbütün yok olması bir eksikliktir. Şari'in bundan maksadı şehvetleri mübah olan veçhile maslahat ve menfaati için kullanmaktır ki, bu takdirde kişi Tanrının buyruklarına uygun olarak hareket etmiş olur. Asabiyyetin hali de böyledir. Şari', yani şeriati ortaya koyan "Kardeşlikleriniz ve çoluk çocuklarınız o günde size hiç de fayda vermez (Kur'an, S: 60, Â: 3)" der. Bundan maksat da asabiyyet kötü ve yanlış işlerde kullanılmaktan alıkoymaktır ki, Cahiliyet çağında asabiyyet bu yolda kötü maksatlar için kullanılıyordu. Maksat asabiyyet ile öğünmeğe engel olmak, asabiyyeti kimsenin zararına kullandırmamaktır. Çünkü bu şekilde hareket etmek akıllı adamların işi olmadığı gibi, devamlı bir surette yerleşme ve yaşama yurdu olan ahret için de faydalı değildir. Asabiyyeti hak yolunda ve Tanrının buyruklarını yerine getirmek ve maslahatlara uygun olarak kullanmak övülmüş bir iştir ve bu şekilde kullanmak matlûptur. Yoksa şeriatlerin hükümleri, buyrukları tatbik edilemezdi. Çünkü asabiyyetsiz şeriatleri korumak mümkün değildir. Biz yukarda bunu anlatmıştık. Hükümdarlığın hali de böyledir.

Şeriati koyan onu kayıtsız olarak yermiştir. Hakkı galebe çaldırmak ve halkı dine riayet ettirmek ve maslahat ve menfaatleri temin etmek için olursa yerilmiş değildir. Çünkü bu takdirde yanlışın, kişilerin kötü maksatlarının, şehvet ve arzuların arkası kesilecek. Hükümdarın insanlara galebe çalmasından maksadı Tanrı rızası ve insanları Tanrıya ibadete sevk etmek ve Tanrının düşmanları ile savaşmak ise mezmum değildir. Netekim Süleyman (ona ve Tanrının diğer bütün elçilerine salavat ve selâmlar olsun) duasında; "Ey Tanrım! Bana benden sonra kimseye verilmiyecek derecede büyük devlet ve hükümdarlık bağışla (Kur'an S: 38, Â: 84)." diye Tanrıdan büyük bir devlet bağışlamasını diledi. Çünkü o kendisinin gerek peygamberliğinde, gerek hükümdarlığında kötü ve boş olan maksatlardan uzak olduğunu ve olacağını biliyordu.

Halife Ömer Şam'a geldiğinde, Muaviye onu, hükümdarlar şekil ve kıyafetinde süs ve ziynetler içinde ve muhteşem savaş giyimleri giydiği halde karşılamıştı. Ömer, Muaviye'nin bu şekil ve kıyafetini beğenmedi ve: "Ey Muaviye! Kisraları mı örnek ediniyorsun?" diye hitabetti. Muaviye: "Ey Müminler Emîri! Biz düşman karşısında bir sınırda bulunuyoruz, biz savaş esvap ve süsleri ile onlarda öğünmek zorundayız." diye cevap verdiğinde Ömer sustu, Muaviye'nin haklı ve dinî maksatlara dayanan delilini reddetmedi. Maksat hükümdarlığı büsbütün red ve inkâr etmek olsaydı, kisralara benzemeye ve kis-

raları örnek edinme hakkındaki bu cevabı Ömer'i kanaatlendirmez. Ömer, Muaviye'yi büsbütün bu taklidi bırakmaya çağırırdı. Ömer Kisraviyye — kisralık ve kisralara mensubolmak tâbiri ile Fars ahalisinin hâkimiyetleri çağındaki yanlış şeyleri, kötülük etme ve saldırmayı, yalnış olan yollara sapmayı, Tanrı rızasından uzaklaşmayı kasdetmiştir. Muaviye bu benzemekten maksadı Fars ahalisinin Kisralar çağına mahsus olan yanlış hallerini taklidetmek olmayıp, bundan maksadı Tanrı rızası olduğunu bildirerek cevap vermiş, bunun üzerine Ömer susmuştur. Tanrı elçisinin arkadaşları hükümdarlığı, onun hal ve vasıflarını bırakmak ve hükümdarlık âdet ve alışkanlıklardan sıyrılmak hususunda, bu âdet ve alıskanlıkların yanlış şeylerle karışmasından sakınarak, bu şekilde hareket etmişlerdir. Tanrı elçisi ölüm halinde iken, kendi yerine mesçitte cemaate namaz kıldırmak üzere Ebu Bekir'i tâyin etti. Cemaate namaz kıldırmak ise din işlerinin en önemlisidir. Tanrı elçisinin arkadaşları Ebu Bekir'in peygamberin halifesi olmasına razı oldular. Halifelik ise halkı şeriate uygun olarak iş görmeğe sevk etmek demektir. O çağda hükümdarlığın örf ve âdetleri kâfirler tarafından kabul edilmiş bir şey olduğu için hükümdarlığın adı bile ağza alınmadı. Ebu Bekir arkadaşının sünnetlerine riayet ederek, Tanrı irade ettiği vakte kadar halifelik etti, irtidad eden araplarla savaştı, arapları Müslüman yaptı, İslâmiyet bütün araplar tarafından kabul edildi. Ebu Bebir ölürken

halifeliği Ömer'e vasiyet etti. Ömer onun tuttuğu yoldan ayrılmadı. Devleti idare etti, diğer kavimlerle savaştı, onları yendi. Savaşlarda yenilen bu kavimlerin hal ve servetlerini ellerinden almaya Araplara müsaade etti. Müslümanlar onların servet ve devletlerini ellerinden aldılar. Ömer'den sonra Osman bin Affan, ondan sonra Ali (her ikisini Tanrı yarlıgasın) halife oldu. Bu halifelerin her biri hükümdarlıktan beziyor hükümdarlığa götüren yollardan bir yana sapıyordu. İslâmiyetin ilk tazeliği, sadeliği ve arap kavminin göçebelik çağında bulunması, onların bu hareketlerini kuvvetlendiriyordu. Gerek dinlerinin onları dünya nimetlerine rağbet etmemeğe çağırmasından, gerek göçebeliklerinden, yurtlarının ekonomik durumundan dolayı, araplar dünyanın hal ve durumundan, genişlik ve bolluktan istifade etmekten uzak idiler. Yurtlarında kıtlık olduğundan darlık içinde yaşıyorlardı ve kıtlığa alışmışlardı. Hicaz gibi otsuz ve susuz bir ülkede yaşadıkları için, Muzar'lardan daha kıtlık ve darlık içinde yaşıyan hiçbir kavim yoktu. Bunlar bereketli ve sulak yerlerden ve verimli ülkelerin hububatından mahrum idiler. Çünkü münbit yerleri Rebia ile Yemenli uruğlar kendilerine ayırmışlar ve üstelik oraları bu ülkelere çok uzakta idi. Muzar'lar o ülkelerin bolluk ve genişliğine el uzatamıyorlardı. Muzar'lar çok vakit akrepler ve osurgan böceği yerlerdi. Deve yapağısını taş ile döverek kana batırdıktan sonra tencerede kaynatarak yemekle iftihar ederlerdi. Yemek ve barı-

nakları cihetinden Kureyşin hali de buna yakındı. Tanrı Muhammed (A. M.) i peygamber olarak göndermek suretiyle arapları saygılı bir kavim eyledikten sonra, arap asabiyyetleri tek bir asabiyyet haline gelinciye kadar bu hal böylece devam etti. Bundan sonra Fars kavimleri ve Rumlar üzerine yürüdüler. Tanrının kendilerine vait ve takdir etmiş olduğu toprakları talep ve devletlerini hakîr ve zelil, dünya servetlerini ganimet malı olarak ele geçirdiler. Bundan sonra refah ve bolluğun denizleri içine daldılar. O derecede ki bazı gazvelerde beher süvarinin payına, ganimet mal olarak, otuz bin veyahut o miktarda altın düşüyordu. Bu suretle ganimet malı olarak sayıp tükenmez derecede çok servet ellerine geçti. Bununla beraber onlar dar ve kaba bir hayat sürüyorlardı. Devletin başında bulunan Ömer (bu servetin içinde bulunduğu halde) giyimine deriden yamalar vuruyordu. Ali ise: "Ey sarı ve ey beyaz (altın ile gümüş)! Benden başkasını iğfal et" derdi. Ebu Musa tavuk eti yemekten sakınırdı. Çünkü o çağda tavuk az bulunduğu için araplar tavuk eti yemeye alışmamış idiler. Araplar arasında elek hiç de bulunmazdı. Bundan dolayı onlar buğday ununu elemeden yerlerdi. Halbuki bütün dünyadaki kavimlere nispetle kazançları büyük ölçüde ve boldu.

Mesudî İslâmların o çağdaki servet ve mallarını tasvir ederken şöyle diyor: "Sahabeler (Tanrı elçisinin arkadaşları Osman'ın halifeliği

çağında gayri menkul mülkler ve para toplamağa başladılar. Öldürüldüğü günde hazinedarının elinde Osman'ın 100 bin dinarı ve bir milyon dirhemi vardı. Vâdie'l-Kura ile Hüneyün ve başka yerlerdeki çiftlik gibi gayri menkul mülkleri 100 bin dinar kıymetinde idi. Osman öldüğünde arkasından pek çok deve ve at bıraktı. Zübeyr öldüğünde arkasında 50 bin dinar, bin at, bin tane köle bıraktı. Talha'nın Irak'taki mülklerinin her günlük geliri bin dinar, Serat tarafındaki mülklerinin geliri bundan daha çoktu. Abdurrahman bin Avf'ın ağıl ve ahırlarında bin atı, bin devesi, 10 bin koyunu vardı. Öldükten sonra arkasında bıraktığı serveti vârisleri arasında bölünürken, servetinin dörtte biri 84 bin dinarı buldu. Zeyd bin Sabit arkasında baltalarla parçalanarak bölünecek derecede çok altın ve gümüş bıraktı. 100 bin dinar kıymetindeki diğer servet ve gayri menkul mülkleri bunun dışındadır. Zübeyr, Basra, Mısır, Kûfe ve İskenderiye'de konaklar yaptırdı. Talha, Kûfe'de konak yaptırdı. O, Medine'deki konağını Kireç, Kiremit ve saç ağacı[9] ile yaptırdı. Sa'd bin Ebi Vakkas, Akik'teki konağını yüksek ve geniş olarak yaptırdı. Yukarı tarafında balkonlar vücuda getirdi. Mikdad, Medine'de yaptırdığı konağının iç ve dışarısını kireçle sıvattı. Ya'la bin Münebbih öldüğünde, arkasında 50 bin dinar, çiftlik, tarla, bağ, bostan ve ev gibi 300 bin dirhem değerinde gayri menkul mülkler bıraktı. Mesudî'nin sözleri burada bitiyor.

Bu çağda İslâmların kazançları işte böyle bol ve çoktu. Dinleri onları servet sahibi olmaktan alıkoymuyordu. Çünkü ganimet malı olduğu için helâl mal ve servet idi. Üstelik onlar bu servetleri israf derecesinde sarf etmiyorlardı. Yukarda anlattığımız gibi onlar bütün hallerinde itidal ile hareket ediyorlardı. Onların halleri taan edilecek bir kusur teşkil etmezdi. Dünyanın servetinin yerilen tarafı yukarda anlattığımız gibi, o serveti israf etmek ve sarf ederken itidalden ayrılmaktır. İtidal üzere hareket ve bu serveti hak yolunda Tanrı rızası için sarf ettikleri için, onların büyük servetleri hak yolunda onların yardımcıları ve ahrette dereceler kazanmaları için bir vasıta olmuştur. Fakat göçebelik ve sade hayat sona ererek asabiyyetin icabı olan (devletçilik çağı başladığında) tabiatı sevkiyle tegallüp ve kahır çağı başladı. Devletin bu tabiatı bolluk ve genişlik husule getirdi, çok para ve servet topladı. Fakat, onlar devletçiliğin tabiatı olan tegallübü kötü ve bâtıl maksatlara alet etmediler, din ve diyanetin maksatlarından, hak yolundan bir yana sapmadılar.

Asabiyyetin icabı olarak Ali ile Muaviye arasında fitneler başladıktan sonra bile (her iki taraf dinî anlayışına göre hareket ederek) hak yolundan ve (kendi) içtihatlarından ayrılmadılar, savaşları dünyevi maksatlar için olmadığı gibi bâtılı üstün kılmak, kin ve öcalma duygusiyle de değildi. Vehme kapılanlar veyahut dinden bir yana sapan mülhimler bu fikre kapılmış ise-

leı de doğrusu anlattığımız gibidir. Ancak hak ve gerçeği anlayışları ve içtihatları birbirininkine uymadığı için her iki taraf kendi içtihadı ile diğerini doğru yoldan sapmış diye iddia etmiş. Ali fikir ve içtihadında isabet etmiş, Muaviye yanılmış ise de her iki taraf kendi kanaatine göre savaşmıştır. Muaviye bâtıl bir maksat için savaşmıyor, o hak ve hakikat için savaşıyorum kanaatinde idi. Her iki taraf maksat ve niyetleri ile hak üzere idiler.

Bundan sonra devletçilik tabiatı şeref ve ululuğun bir şahısta toplanmasını, tek bir adamın öne geçmesini icabettirdi. Devletçilik tabiatından olduğu için Muaviye kendisini ve kavmini bundan alıkoyamazdı. Asabiyyetin tabiatı onları buna sevk ediyordu. Emeviler, hak ve hakikati aramak hususunda Muaviye fikrinde ve yolunda olmıyanlar dahi Muaviye'nin etrafında toplanarak onun uğrunda ölümü ihtiyar ettiler. Muaviye halifeliği kendisi için seçmek yolunu ihtiyar etmeden, etbaına muhalefet ederek, halifeliği Ali'ye bırakmak istiyerek ona biate çağrıldığı takdirde, aralarında anlaşmazlık başgösterir, muhalefette israr eder, onun bu çağrısını kimse kabul etmezdi. Muaviye bundan dolayı, kavminin birliğini yıkmak istemeden kendisi için en önemli olan birliğin düzenini korumak yolunu seçerek Ali'ye biate çağırmadan, kendisi halife olmak cihetini seçti.

Emevî halifelerinden Ömer bin Abdülâziz, Kasım bin Muhammed bin Ebu Bekir'i gördüğünde: "Halifelikten çekilerek yerime birini ge-

çirebilmek için az çok kudret ve iktidarım olsaydı, ben onu (Kasım'ı) halife yapardım" derdi. Ömer halifeliği ona vasiyet etmek (veliahtı yapmak) isterse, bunu yapabilirdi. Fakat o, hal ve akit, yani emir ve yasak ellerinde bulunan Emevilerden korkuyordu. Arzu ettiği takdirde dahi bunu yapamazdı. Yapmak istediği takdide aralarında ihtilâf başgösterirdi. Bunların herbiri, devlete sahip olduktan sonra, devleti kuran ve koruyan asabiyyetin icabıdır. Herhangi birinin devletin idaresi başına geçerek hak ve adalet ile adaletin vasıta ve icaplarından ayrılmadığını farz edersek, kimse o zatın hüküm sürmesini ve bu halini inkâr etmiyecektir. Süleyman ile onun babası Davut (her ikisine salavat ve selâm olsun) devletin tabiatının icabı olarak İsrailoğulları devletinin idaresini kendi şahıslarında topladıktan sonra, bildiğin gibi, hem peygamber hem hükümdar olarak kavimlerini idare ettiler. Devlet ve asabiyyetin tabiatının bir icabı olarak Muaviye (veliahtı yaparak) oğlu Yezid'e biat ettirdi. Çünkü Muaviye Emevilerin halifeliği başkalarına teslim etmiyeceklerini, teslim etmek istediğinde aralarında anlaşmazlık başgöstereceğini ve kendisine karşı koyacaklarını biliyordu. Bununla beraber Emevîler Yezid hakkında iyi niyet ve fikirde idiler. Kimse bundan şüphe edemez. Muaviye dahi oğlunun devleti idare edebileceğine güvenerek Yezid'i veliaht yapmıştır. Muaviye, Yezid'in fısk ve fücurunu bildiği ve fıskına inandığı takdirde onu veliaht tâyin et-

mezdi. Muaviye'nin Yezid'in fıskını bildiği halde onu veliaht yapmış olduğundan Tanrıya sığınırım. Mervan bin Hekem ile oğlu dahi, her ne kadar hükümdar idi iseler de, onlar devlet idaresinde azgınlık ve zulüm yoluna sapmadan, kudretleri dahilinde hak ve adaleti hâkim kılmağa çalışıyorlardı. Onlara, göre her maksadın üstünde olan birlik ve ittifaka zarar verecek hususlar ve buna benzer hal ve zaruretler müsesna olmak üzere, bu esasa riayet ederlerdi. Ancak bu takdirde bu esaslardan bazısına karşı gelirlerdi. Onların şeriat hükümlerine uymaları ve kendilerinden önce geçip giden hayırlı insanları örnek edinmeleri, seleflerimizin onların bu halde bulunduklarını tasdik etmiş ve bilmiş olmaları buna tanıklık eder. Malik (Muvatta) adlı eserinde Abdülmelik'in iş ve amelini delil olarak anar. Mervan'a gelince o tabiîlerin birinci tabakasından sayılır. Tabiîler ise adaletleri ile tanınmış insanlardır. Bnudan sonra Abdülmelik'in oğllarına sıra geldi. Onların din hususlarındaki halleri ise bellidir. Nihayet Emevî halifelerinden Ömer bin Abdülâziz (onların iyileri ile kötülerinin) ortasında gelerek (doğru yoldan bir yana sapmıyan) dört halifeyi ve sahabeleri, kudreti dahilinde, örnek etmeye çalıştı. İhmal etmedi. Bundan sonra devletinin tabiatını kendilerinin dünyevî kötü maksatlarına âlet edenler halifelik makamına geçti. Bunlar devletin idaresinde itidal üzere hareket edenlerin ve kendilerinden önce hükümet sürenlerin itidal ile olan hareket-

lerini ve onların devlet işlerinde hak ve adaleti gözettiklerini unuttular. Bunun bir sonucu olarak ahali onların ayıp ve kusurlarını yayarak birbirini Abbasilere biate çağırmaya başladı. Abbasiler idareyi ellerine aldıktan sonra büyük bir ölçüde adaleti hâkim kıldılar. Kudretleri dahilinde devlet ve serveti, hak ve adaleti hâkim kılmak ve zulmü uzaklaştırmak için bir vasıta olarak kullandılar. İlk halifeleri olan Seffah çağından Harune'l- Reşid'in son gününe kadar adaleti hâkim kıldılar. Devlet, Reşid'in oğulları eline geçtikten sonra bunlardan iyi ve kötüsü hükümet sürdü. Bunların oğulları halife olduktan sonra bolluk ve israf içine dalarak devletin idaresini çığırından çıkardılar, dünyaya ve dünyanın devamsız olan lezzetlerine dalarak dini arkada bıraktılar. Bunun bir cezası olarak Tanrı onlarla savaşa izin ve devleti arapların elinden almaya müsaade etti. Diğerleine devletin idaresini ele geçirmek imkânını verdi. Yüce Tanrı toz kadar az bir miktarda olsa dahi zulmetmez. Bir kimse bu halife ve hükümdarların hareket ve idarelerinin, doğruyu yanlıştan ayırdetmek yolunu araştırmalarının türlüce olduğunu düşünür ise, bizim yukarda söylediklerimizin doğru olduğunu düşünür ise, bizim yukarda söylediklerimizin doğru olduğunu bilir. Mesudî "Mürucu'z-Zeheb" adlı eserinde Emevilerin hallerine dair Ebu Cafer'in ağzından buna benzer bir hikâye nakletmektedir. Amcaları Mansur'un katında bulundukları Emevileri anmışlardı. Mansur onların

halini şöyle tasvir etti: "Abdülmelik'e gelince o cebbar olup, yaptığı hiçbir şeyden çekinmez ve önem vermez, Süleyman'a gelince, onun bütün kaygusu karnı ile şehveti idi. Ömer (bin Abdülâziz) ise körler arasında şaşı gözlü bir kimse idi. Aralarında mümtaz olan devlet adamı Hişam idi. Emevilerin ilk ricali Tanrının kendilerine bağışladığı devleti koruyorlar, devletin idaresini zaptediyorlar, (himmetleri yüksek olup) faziletli ve meziyetli işlere önem veriyorlar, kötü ve çirkin işlerden bakınıyorlardı. İsraf ve lezzetler içine dalan oğulları devletin başına geçinciye kadar bu hal devam etti. Bu sonuncuların ise himmetlerini şehvetlerine ve Tanrıya isyan ederek lezzetler içine dalmağa sarf ediyorlar. Tanrının bu suç günahlarını tekrarlamağa kendilerine imkân vermesinin onları derece derece darlığa ve azaba yaklaştırmak için olduğunu biliyorlardı. Bunlar halifeliği (yani İslâm devletini) korumayı bırakmış, başkanlık hak ve hukukunu istihdaf etmiş, politika işlerinde zayıf oldukları halde Tanrının mekrinden emin idiler. İşte bu suclarından dolayı Tanrı izzet ve şerefi onların elinden aldı, onlara düşkünlük ve hakirlik giyimini giydirdi, nimetlerini onların elinden aldı." diye sözünü bitirdikten sonra Abdullah bin Mervan'ı katına çağırttı. O, Seffah, Emevileri takibedip öldürdüğü vakit Afrika'ya kaçmış, Nube hükümdarının katına gitmiş idi. Abdullah, Mansur'a Nube topraklarında başlarına gelenleri şöyle anlattı: "Topraklarında bir müddet kaldıktan

sonra hükümdarları yanıma geldi, onun için kıymetli döşeme döşemiş olduğum halde o toprak üzerine oturdu. ben ondan: "Bizim döşememiz üzerine oturmamanın sebebi nedir?" diye sorduğumda O: "Ben bir hükümdarım, her hükümdar Tanrının ululuğuna ve kudretine karşı alçaklık göstermelidir. Çünkü Tanrı onu yükseltmiş, ona hükümdarlık derecesini bağışlamıştır." diye cevap verdikten sonra, o bana: "Kitabınız içilmesini yasak etmiş iken ne için rakı içiyorsunuz?" diye hitabetti. Ben: "Bilgisizliklerimizden dolayı kölelerimiz ve hademelerimiz içmiş." diye cevap verdim. Hükümdar: "Bozgunculuk dininizde yasak olduğu halde ne için ekinleri çiğniyorsunuz?" dediğinde ben: "Bilgisizliklerinden ötürü köle ve hademelerimiz çiğnemişler" diye cevap verdim. Hükümdar: "Dininizde yasak olduğu halde ne için atlas, diba ve altın ile işlenmiş giyimler giyiyorsunuz?" diye sorduğunda ben: "Devletimiz elimizden çıktıktan sonra arap kavminden olmıyan bir kavmi yardıma çağırdık, bunlar dinimizi kabul ettiler, bizim arzumuz hilâfına ve mekruh gördüğümüz halde bu giyimleri giydiler" diye cevap verdiğimde hükümdar başını aşağıya doğru eğdikten sonra eli ile toprak üzerinde çizgiler çizmeye başladı, kendisi: "Kölelerimiz, hademe ve uyruğumuz ve dinimizi kabul eden arap olmıyan kimseler." diye söyleniyordu. Bundan sonra başını yukarı kaldırarak bana baktı ve: İş senin dediğin gibi değil, siz, Tanrının size haram etmiş olduğu şey-

leri helâl saydınız, yasak edilen işlere katlandınız. Elinizdeki devlet ve nimete küfran ederek zulmettiniz. Bunun cezası olarak Tanrı şeref ve uluğu sizden aldı, suçlarınızdan dolayı Tanrı size zillet giyimini giydirdi. Tanrının bu suçlarınızın öclerini almasının daha sonu gelmemiştir, benim memleketimde bulunduğunuz çağda size Tanrının azabı gelmesi mümkün, sizinle beraber ben de azaba çarpılırım, misafirlik üç gündür, muhtaç olduğunuz besin vesaireyi temin ettikten sonra göz edip git!" dedi. Mansur hükümdarın bu sözlerinden şaşırdı, başını aşağıya iğerek bir müddet konuşmadı. Mansur bu sözlerden halifeliğin nasıl hükümdarlık şeklini almış olduğunu anladı.

Devletin idaresi ilk çağında halifelik tarzında olup, o çağda herkes kendi kendisinin yasakçısı idi. Bu kuvvet din idi. Onlar bu çağda, helâk olmalarını icabettirse bile, Müslümanların mahvolmasına, tek başlarına kendilerinin yok olup gitmelerini tercih ederek dinlerini dünya işlerine değiştirmiyorlardı. Bunun bir örneğini de halife Osman bin Affan teşkil eder. Osman konağında kuşatıldığı çağda Hasan ile Hüseyin, Abdullah bin Ömer ve İbn Cafer ve benzeri kimseler kapısına gelerek Osman'ı korumak istediklerinde, Osman buna yanaşmadı. Müslümanlar arasında ayrılık husule gelmesinden ve Müslümanların birbirlerine kılıç kullanmalarından sakınarak, ülfet ve kardeşliğe zararı dokunacağından korkarak kendini korumalarına müsaade

etmedi. Nihayet kendisi öldürüldü. Hâdise kendisinin ölüdrülmesi ile sona erdi ise de, Müslümanların birliği uğrunda kendisinin öldürülmesini tercih etti. Diğer bir örneği de Ali'dir. Halifeliğinin ilk çağında Megire onun katına gelerek Zübeyr ile Muaviye ve Talha'yı, bütün Müslümanlar kendisine biat edip etrafında toplanıncaya kadar, valiliklerinde bırakmasını, Müslümanlar etrafında toplandıktan sonra istediği gibi hareket etmeği tavsiye etmişti. Bu suretle hareket, devlet idaresinde bir politika işi idi. Ali, İslâmiyete aykırı olan aldatmaktan sakınarak Megire'nin bu tavsiyesini kabul etmemişti. Megire ertesi günü sabahleyin Ali'nin katına gelerek: "Ben sana bazı tavsiyelerde bulunmuştum, tavsiyemin doğru bir tavsiye ve samimî bir öğüt olmadığını bildim, doğrusu, senin düşündüğün gibidir" dediğinde Ali: "Bu sözünün doğru olmadığını Tanrının adını anarak te'yit eylerim, sen dün bana samimî bir öğütte bulunmuştun, bugün beni aldatıyorsun, fakat senin tavsiyeni kabul etmekten, hakkın müdafaacısı, yani din ve diyanet menetmiştir" cevabında bulundu. Bunlar dünya işlerini bozarak din işlerini onartırlardı. Bizim halimiz ise şairin şu beytinde anlattığı gibidir:

"Biz dinimizi parçalıyarak onun parçaları ile dünyamıza yama vuruyoruz, bundan dolayı hem dinimizi, hem dünyamızı kaybediyouz."

Bu açıklamamızdan halifeliğin nasıl hükümdarlık şeklini almış olduğunu görüyorsun. Bununla beraber dinin buyruklarını yerine getirmek

yolunu araştırmaktan, hak ve adalet üzere hareket etmekten ibaret olan halifeliğin mânası bâki kalmış, ancak ancak yasakçıdan ibaret olan dinde değişiklik husule gelmiştir. Bundan sonra ise halifelik asabiyyet, yani kuvvetle korunmaktan ve kılıç kullanmaktan ibaret olmuştur. Muaviye ile Mervan, Mervan'ın oğlu Abdülmelik ve Abbasiler halifeliğinin ilk çağından Reşid'in son gününe kadar ve oğullarından bazıları çağında, halifeliğin hali anlattığımız gibi idi. Bunlardan sonra halifeliğin mânası ortadan kayboldu, halifeliğin ancak adı kaldı. İdare bütün mânasiyle hükümdarlık şeklini aldı. Tagallüp, yani kuvvet ve şiddetle elde tutmak, idare etmek son haddini buldu, kahretmekten, şehvet ve lezzetler içine dalmaktan ibaret olan maksatlara alet edildi. Abdülmelik oğullarının ve Abbasilerden Reşid'den sonra hükümet sürenlerin hali işte böyle idi. Arap asabiyyeti mevcut olduğu için halifeliğin adı baki kaldı. Halifelik ile hükümdarlık her iki devlette birbirine karışmış bir halde idi. Arap asabiyyeti ortadan kalktıktan ve nesilleri fâni ve halleri altüst olduktan sonra halifeliğin bütün iz ve eseri yok olup gitti. Devlet doğuda arap olmıyan kavimlerde olduğu gibi sırf hükümdarlıktan ibaret oldu. Bu hükümdarlar ancak kutlanmak üzere halifeyi tanıyorlar, hükümdarlık bütün lâkapları ve bütün hukuk ve icapları ile o kavimlere mahsus idi. Halifeler ise bunların hepsinden mahrum idi. Mağripte (Batıda) Zenatelerin hali de böyle idi. Sinhaceler, Alevilerden

olan Ubeydî'lerin, Mağrave ve beni Yefrin, Endelüs'te Emevilerin ve Kayrevan'da Ubeydî'lerin devletini idare ediyor, bilfiil bunlar hükümdar olup, ancak kutlanmak üzere onların halifeliğini tanıyorlardı. Bu açıklamamızdan devlet ilkönce ancak halifelik şeklinde olup, hükümdarlık şeklinden uzaktı, sonradan halifelik ile hükümdarlığın mânası birbirine karıştı, üçüncü devirde ise büsbütün hükümdarlık şeklini aldı. Çünkü hilâfet asabiyyeti, yani halifeliği koruyan kuvvet, yani arap asabiyyeti ortadan kalkmış, yerine hükümdarlık asabiyyeti, yani arap asabiyyetine yabancı olan hükümdarlığı koruyan diğer kvvetler türemişti. Gece ve gündüzleri takdir eden O'dur. O tektir, kahır sahibidir.

29 uncu FASIL

Biatın mânası.

Bil ki, biat itaat etmeye söz vermekten ibarettir. Bir emîre biat eden kimse kendi ve bütün Müslümanların idare ve hâkimiyetini ona teslim edip, idare işine ait olan hiçbir hususta onunla çekişmiyeceğine, hoş gördüğü ve arzu etmediği işi zorlanarak olsa bile her emrini yerine getireceğine ve itaat edeceğine söz vermiş gibidir. Onlar emîre biat ettiklerinde, biat ve ahitlerini, yani ver dikleri sözlerini teyidetmek üzere ellerini emîrin eli üzerine koyarlardı. Bun-

ların bu hareketleri satın alan kimse ile satıcı arasındaki hale benzediği için Ba'e — sattı fiilinden yapılan biate — satmaktan alınarak bu harekete biat adı verilmişti. Bu tarikle biat el verişmekten ibaret olmuştur. Biatın lûgat mânası budur. Şeriat ıstılahında dahi Akabe gecesi ve Şecere biatında olduğu ve hadiste anlatıldığı gibi el verişerek icra olunurdu. Bu suretle zorlamalarla biat dahi böyle olmuştur. "Eyman Biati" adı verilen andlar içerek biat ettirmeleri dahi bu şekilde olmuştur. Halifeler kendilerine sadakat andı içirdiklerinde and şekilleri ile (meselâ, andımı bozduğum takdirde eşim üç talak (boşanma) ile talak (boşanmış) olsun, bütün kölelerim azat olsun, andımı bozduğum takdirde bulunduğum yerden yaya olarak hacca gitmek vacip olsun gibi) andlar içerlerdi. Bu şekilde andın her şekli ile andiçerek biat ettirdikleri için bu biat Eyman el-bia'a "Biat Andları" adiyle anılmıştır. Bu suretle andların her türlüsü ile biatlar, çoğunlukla, zorlamalarla icra olunurdu. Bu yolda zorlamalarla biat ettirildiği için (Malikî mezhebinin bânisi olan) İmam Malik (Tanrı onu yarlıgasın) (zorlamalarla içirilen andların hükmü yok) diye fetva vermiş, bu fetvanın biat antlarının bozulmasını icabettireceğini anladıklarında, valiler onun bu fetvasını inkârla karşılamışlar, bu fetvası imamın mihnetlere katlanmasına sebepolmuştur. Çağımızda ise meşhur olan biat yer ve el öpmek veyahut hükümdarın eteğini öpmek gibi kisralara (yani cebbarlara) mahsus olan selâm ve ulula-

malardan ibarettir. Bu şekildeki ululamalara, itaatte söz vermekten ibaret olan, biat adı verilmesi mecazî mânasiyledir. Çünkü hükümdarı selâmlarken gösterilen alçaklık ve edeplere riayet itaatin lüzum, yani itaatten ayrılmıyan bir hususiyet olduğu için örf ve âdette hakiki mânası şeklini almış, aslında hakikî bir biat olan ahalinin biat edilen müstağni kılmıştır. Hükümdarların ahaliyi kendilerine bu şekilde biat ettirmeleri, hükümdarların herkesle el sıkışmaları, başkanlığın şerefini gideren alçaklık ve düşkünlük telâkki edildiği için, hükümdarlık makamını alçaklıktan kormak maksadına dayanmaktadır. Bu hükümdarların ahaliyi kendilerine bu şekilde biat ettirmeleri, hükümdarların herkesle el sıkışmaları, başkanlığın şerefini gideren alçaklık ve düşkünlük telâkki edildiği için, hükümdarlık makamını alçaklıktan kormak maksadına dayanmaktadır. Bu hükümdarlar ancak en yakın adamları ve uyruğunda din mensupları gibi saygılı kişilerle görüştükleri çağlarda, alçaklık göstermek maksadiyle nadiren el sıkışırlar. Örf ve âdette biatin mânası ne olduğunu anla. Çünkü örfteki mânasını anlamak kişinin sultan ve imamına karşı riayet etmesi gereken hak ve hukukunu teyidli bir surette ifade eder, biat törenlerinde riayet edilen bu hareket ve kaidelerin boş şeyler ve mânasız olmadığını anlatır. Tanrı kudretli ve uludur.

30 uncu FASIL

Veliaht tâyin etme

İmameti ve onun şeriat tarafından emredilen bir görev olduğunu ilkönce anlatmamız, imametin maslahat ve menfaati icabı olmasından ileri gelmiştir. İmamet gerçek mânasiyle, ümmetin din ve dünyaları ile bağlı olan maslahat ve menfaatlerine bakmaktır. İmam ümmetin velisi ve eminidir. İmam sağken onların maslahatlarına baktığı gibi, öldükten sonra da onların menfaat ve maslahatlarının korunmasını temin etmek maksadiyle, kendisine veliaht tâyin eder. Kendisi sağken onların maslahat ve menfaatleri için çalıştığı gibi, kendisi öldükten sonra, tâyin etmiş olduğu bu veliaht onların maslahat ve menfaatlerine bakacak (temine çalışacak), halk sağken hükümdarın kendisine güvendikleri gibi, veliahtının da kendilerinin hayırı için çalışacağına inanacaktır. Veliaht tâyininin cevazı ve tâyin olunduğu ümmetin ittifakı ile sabit olduğu için meşru bir iştir. Çünkü Ebu Bekir (Tanrı onu yarlıgasın) kendisinden sonra halifeliği sahabeler huzurunda Ömer'e vasiyet etmiş, sahabeler onun bu vasiyetini câiz ve bu vasiyete uygun olarak Müslümanların ve kendilerinin Ömer'e (Tanrı onu yargılasın) itaat etmeleri vacip olduğuna kani olmuşlar, Ömer'e itaat etmişlerdir. Ömer de ölürken Tanrının elçisi tarafından cennet ile müjdelenen on zattan sağ kalan altısından teşkil

edilecek şûra tarafından halife seçilmesini vasiyet etmiştir. Onlar bu görevi birbirine havale ettiler. Nihayet kesin kararı Abdurrahman bin Avf'e bıraktılar. Abdurrahmanın kimi halife etmek hususunda fikir ve içtihat sarf etti. Müslümanlarla görüşecek onların fikir ve oylarını anladı. Abdurrahman bu temasları neticesinde Müslümanların Osman ile Ali'yi halife seçmek hususunda müttefik olduklarını (yani her ikisini halifeliğe lâyık ve müstahak saydıklarını) bildi. (Temasları sonunda) kendisinden önce halifelik etmiş olan iki ihtiyarın (Ebu Bekir ile Ömer'in) iş ve hareketlerini örnek ederek iş görmenin vacip olduğunda ve karşılaşacağı hâdise ve olaylarda kendisinin fikir ve içtihadı ile hükmetmeden iki ihtiyarı örnek etme hususunda kendisine muvafakat ettiği için Osman'ı Ali'ye tercih edip, ona biat etti. Bu seçim sonunda Osman'ın hlifeliği kararlaştı. Müslümanlar ona itaati vacip bir görev saydılar. Tanrı elçisinin arkadaşlarından bir topluluk Ömer ve Osman'ın halife tâyin ve seçiminde hazır bulundu. Bunlardan hiçbiri bunların halifeliğine itiraz etmedi. Bu hal bütün sahabelerin bu iki ahdin cevabını oybirliğiyle kabul ve bunu meşru bir iş telâkki etmiş olduklarını göstermektedir. İcmam ise bir delil teşkil ettiği bellidir. Aynı zamanda imamın babasiyle oğlunu olsa dahi kendisine veliaht tâyin etmesi câiz olduğunu ve Müslümnların bu tâyini tanıdıklarını da ispat etmektedir. Çünkü Müslümanlar, imam sağken ondan emin oldukları için, öldükten sonra arkasında

kendilerine zarar verecek bir şahsı veliaht bırakmakla ittiham etmiyecekleri tabiîdir. Fakat bilginlerden bir kısmı imamın evlâdından birini veyahut babasını veliaht tâyin etmesi hususunda müttehem olduğuna (tarafgirlik gösterebileceğine) kanidir. Bir kısmı ise ancak oğlunu veliaht tâyin etmek hususunda müttehem olduğunu, babasını tâyin ederse ittihama mahal olmadığını söylerler. Babasını tâyinin töhmet edilmekten uzak olduğuna kanidirler. Bilhassa imamı veliaht tâyin etmeğe, bir menfaat veyahut bir zararın önüne geçmek gibi bir sebep sevk ettiği takdirde, hiç de mahal kalmaz. Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht tâyin etmesi bunun bir örneğini teşkil eder. Muaviye'nin Yezid'in halkın ittifakiyle veliaht tâyin etmiş olması bir delil teşkil ediyor ise de, Muaviye Yezid'i ancak halk muvafakat etti, diye tâyin etmemiş, Muaviye'yi başkasını tâyin etmeden oğlu Yezid'i veliaht tâyin etmeğe sevk eden sebep halkın ittifakla Yezid'i tâyin etmesindeki maslahatı ve halkın arzusunun Yezid'in şahsında toplanmış olduğunu ve o çağda, devletin idaresinde hak ve salâhiyet sahibi olan Emevilerin ittifkını göz önünde bulundurmasıdır. Üstelik o çağda Kureyş'in ve bütün ümmetin asabiyyeti, yeni devleti kuran ve koruyan üstün kuvvetini teşkil eden Emevilerin kendilerinden olmıyan birinin veliaht olmasını kabul etmiyecekleri belli idi. İşte bu sebeplerden dolayı Muaviye halifeliğe. Yezid'den daha ehliyetli diye sandığı, başkasını veliaht tâyin etmeden,

Yezid'i veliaht yapmıştı; daha yüksek fazilet ve meziyet sahibi bulunduğu halde fazilette ondan aşağı derecede olanı seçmiş, bir de Muaviye'nin birliği korumak düşkünü olmasından ve şariin nazarında arzu ve emelleri birleştirmenin öneminden ileri gelmiştir. Muaviye hakkında bundan başkası düşünülmez, onun adaleti, peygamberle olan arkadaşlığı, onun bundan başka bir maksatla hareket etmesine engeldir. Üstelik Yezid veliaht tâyin olunduğu vakit sahabelerin büyükleri hazır bulundular, onların bu tâyine karşı itiraz etmeden susmuş olmaları Yezid'in veliaht tâyin olunmasında şüphe edilecek bir nokta bulunmadığına bir delil teşkil eder. Çünkü hazır bulunan sahabeler herhangi bir sebeple doğru ve hak olan sözü söylemekten çekinen insanlar olmadığı gibi, Muaviye de izzetine büyüklenerek hak sözü kabule yanaşmıyacak bir kimse değildir. Çünkü bunların her biri bundan çok uzak ve adaletleri buna mânidir. Abdullah bin Ömer'in Yezid'in veliahtlığını) kabulden kaçınması, gerek câiz ve gerek câiz olmasın, onun zahitlik ve sakınganlık göstererek, bu gibi işlere karışmaktan kaçtığına hamledilmektedir. Onun bu kılık ve tabiatı malûmdur. O çağda Müslümanların cumhuru tarafından ittifakla kabul edilen bu işe ancak İbni Zübeyr karşı koyuyordu. Emevîlerin halifeliğine muhalefet edenlerin az olduğu malûmdur. Muaviye'den sonra halifelik eden ve samimiyetle hak ve âdaletle iş görmeye ve idare etmeye azmetmiş olan Emevilerden

Abdülmelik ile Süleyman. Abbasilerden Seffah. Mansur, Mehdî ve Reşid gibi adaletleri, düşünce ve oylarının doğruluğu ve Müslümanların menfaatlerini korumaya çalışmalariyle tanınmış olan halifelerin oğullarını ve kardeşlerini diğerlerine tercih ile, veliaht tâyin ederek dört halifenin yoluna aykırı hareket etmeleri onlar için bir ayıp ve kusur sayılmaz. Çünkü bunların hal ve durumu dört halifenin hal ve durumundan başkadır. Dört halife hükümdarlık tabiat ve karakteri türemeden önce Müslümanların idaresi başında bulundular. O çağda yasakçı, dinin kendisi idi. (Gönüller din duygusiyle dolu olduğu için) herkesin kalbi ve inanı onun yasakçısı idi. Dört halifeden sonra ise, Muaviye çağından başlıyarak, asabiyyet, yani devleti kuran ve koruyan kuvvet son derecede artmış ve dinî duygular zayıflaşmış olduğu için, devlet ve hükümetin kuvvet ve kahrından ibaret olan yasakçıya ve devleti koruyan boy ve sülâlelerin asabiyyetine. yani boy ve sülâlelerin devleti korumalarına muhtaç bir halde idi. Devleti koruyan kuvvetlerden ibaret olan boy ve sülâlelerin arzuları hilâfına olarak onların istemedikleri bir kimse veliaht tâyin olunduğu takdirde bu tâyin uygun sayılmaz ve tanınmaz, hükümet başına geçtiği takdirde hâkimiyeti çarçabuk sona erer. Topluluk ve cemiyet arasında anlaşmazlık ve ayrılık başgösterirdi. Biri Ali (Tanrı onu yarlıgasın) den Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliğini ittifakla kabul ettikleri halde, neden dolayı senin halifeliğin hak-

kında Müslümanlar arasında ihtilâf başgösterdi?" diye sorduğunda Ali: "Onlar benim gibiler, yani benim gibi hak ve adalete razı, mekr ve nefis arzularından uzak olan kimseler çağında hükümet sürdüler, benim halifeliğim ise senin gigiler, yani senin gibi dünya ve nefis arzuları arkasından koşan garezkârlar çağına rasgeldi" cevabında bulunarak dinin ve inanın herkesin yasakçısı olduğuna işaret etmiştir. Kendi asabiyyetinden, yani devleti kuran ve koruyan boy ve sülâleden olmıyan Alevilerden Ali bin Musa bin Cafer Sadık'ı kendine veliaht tâyin ederek ona El-Rıza lâkabını veren halife Memun'un hali ne olduğunu düşünmüyor musun? Devleti kuran ve koruyan boydan olan) Abbasiler Memun'un Ali bin Musa'yı veliaht tâyin etmesini protesto ettiler, Memun'a olan biatlerini bozarak Memun'u hal'ettikten sonra amcası İbrahim bin Mehdi'yi halife seçtiler. Bu tâyinden dolayı Bağdat altüst oldu, ihtilâf ve kargaşalıklar başgösterdi. Yollar kesildi, âsiler, ihtilâlciler ve devlete karşı hareketler çoğaldı. Az kalsın Abbasî devleti yıkılacaktı. Bunun üzerine Memun çarçabuk Horasan'dan Bağdad'a geldi, Ali bin Musa'ya olan biatini bozdu. Bundan anlaşıldığına göre veliaht tâyin ederken bunları gözde tutmanın bir zauret olduğu anlaşılmaktadır. Yüzyıllar, o yüzyıllar içinde yenilenen olayların ve uruğların, asabiyyetlerin maslahat ve menfaatlerinin tesiri ve başkalığı ile, devletlerin halleri değişmektedir. Her yüzyılın kendisine mahsus hal ve hükmü

vardır. Bu, Tanrının kullarına olan lûtfu ve esirgemesidir.

Veliaht tâyin etmekten maksat oğulları vâris kılmaktan (ve hükümdarlığı irsî bir şekle sokmaktan) ibaret ise, bu takdirde veliaht tâyini dinî maksatlardan uzaklaşır. Çünkü bu bir emri İlâhi olup, Yüce Tanrı hükümdarlığı ve devleti arzu ettiği kuluna tahsis eder. Veliaht tâyin ederken, dinî mansıplarla oynamaktan sakınarak, hayırlı niyetle hareket etmek geerktir. Devlet Tanrınındır. O, devleti arzu ettiği kuluna bağışlar.

Burada hakikat ve mahiyetini anlatmaya, mecbur olduğumuz birtakım mesele ve hâdiselerle karşılaşıyoruz. Bu meseleden biri halifeliği çağında Yezid'in fısk ve fücurunun gözükmesidir. Sen Muaviye'nin Yezid'in fıskını bildiği halde onu kendisine veliaht tâyin etmiş olduğu zannına kapılmaktan sakın. Çünkü Muaviye'nin fazilet ve adaleti buna mâni olduğundan o bundan uzaktır. Muaviye sağken Yezid'i çalgı ve şarkı dinlemekten menederdi. Çalgı ve şarkı dinlemek ise fısktan çok aşağıdadır. Çalgı ve şarkı hususunda onlar türlü düşüncede idiler. Yezid'in fısk ve fücuru gözüktükten sonra ona karşı nasıl hareket etmek hususunda sahabeler arasında anlaşmazlık başgösterdi. Bir kısmı ona karşı harekete geçerek onu hal'etmek fikrinde idi ki Hüseyin ile Abdullah bin Zübeyr (her ikisini Tanrı yarlıgasın) ve onlara uyanlar bu şekilde hareket ettiler. Bir kısmı ise Müslümanlar arasında fitne ve kargaşalıklar ve öldürüşmeler vukua geleceğin-

den sakınarak hal' yolunu seçmediler. Bundan başka Yezid'in kuvvetini Emeviler ve Kureyş'-ten devletin idaresinde hak ve salâhiyet sahibi olanların çoğu teşkil ettiği için, buna imkân da yoktu. Muzar'lara mensup bütün kuvvetler de ona tâbi olduğundan Yezid'i ve devletini koruyan kuvvet her kudret ve şevkettten üstündü. Bunlara karşı koymak kalanların ikdidarı dışında idi. Bundan dolayı bu sahabeler silâhla karşı koymak fikrinden vazgeçerek, onu doğru yola sevk etmesini ve Müslümanları onun idaresinden kurtarmasını yalvararak Tanrı'dan dilemekle yetindiler. Müslümanlar umumiyetle bu şekilde hareket ettiler, Yezid'e karşı nasıl hareket edileceği hakkında ikiye bölünen bu Müslümanlar, fikir ve içtihat sahibi olup, bunların hayır ve iyi niyetle hareket etmiş olduklarında şüphe yoktur, kimse bunu inkâr edemez. Bunların doğruluktan ayrılmamağa azmetmiş insanlar olduğu bir gerçektir. Bunları örnek edinerek iş görmeye Tanrı bizi muvaffak eylesin. İkinci mesele Tanrı elçisinin, halifeliği herhangi bir kimseye vasiyet edip etmemiş olduğu, Şiîlerin Tanrı elçisinin halifeliği Ali'ye vasıyet etmiş olduğunu iddia etmeleridir. Peygamberin halifeliği Ali'ye vasiyet etmiş olduğunu hadis ve haberler rivayet eden bilginlerinden hiç kimse bunu nakil ve rivayet etmiş değildir. Sahih olan hadiste rivayet edilen vasiyetini yazdırmak üzere Peygamberin kalem ve kâğıt istemesi ve Ömer'in yazı takımı getirilmesine mâni olması, Peygamberin vasiyet

etmemiş olduğunu açık bir surette ispat etmektedir. Vurulduktan sonra Ömer'den halifeliği kime vasiyet edeceği sorulduğunda: "Halifeliği vasiyet edersem bu hareketimle seleflerime muhalefet etmiş olmıyacağım. Çünkü benden önce, benden daha hayırlı olan zat (Ebu Bekir) vasiyet etmiştir. Vasiyet etmeden halife seçmeyi (Müslümanların kendi fikir ve oylarına bıraksam, bile) seleflerimin fikir ve hareketine aykırı hareket etmiş olmıyacağım. Çünkü benden daha hayırlı olan (peygamber) halifeliği kimseye vasiyet etmedi, demesi de peygamberin halifeliği kimseye vasiyet etmemiş olduğunu göstermektedir. Abbas, halifelik hakkındaki vasiyetini dinlemek üzere kendisiyle beraber Peygamberin katına girmesini Ali'ye teklif ettiğinde Ali onun bu teklifini kabul etmeden ona: "Halife olmaktan bizi meneder ise, kıyamete kadar halifeliği tamah ve ümit edemiyeceğiz" demesi peygamberin halifeliği Ali'ye de başkasına da vasiyet etmemiş olduğunu gösterir. İmamiye'lerin bu husustaki şüpheleri imameti dinin temellerinden biri diye sanmalarından ve bunu iddia etmelerinden ileri gelmektedir. Halbuki bu iddiaları doğru değildir. İmamet halkın kendi oy ve fikrine bırakılan umumun maslahat ve menfaati için gerekli olan bir görevdir. İmamet dinin temellerinden biri olduğu takdirde, Tanrı elçisi cemaate namaz kıldırmak üzere Ebu Bekir'i kendisinin naibi olarak tâyin ettiği gibi, kendi halifesi olmak üzere de birini tâyin ederdi. İmam olarak cemaate

namaz kıldırmak için Ebu Bekir'i tâyini herkesçe bilinmiş olduğu gibi, bu tâyini de belli ve meşhur olurdu. Sahabelerin namaza kıyasla Ebu Bekir'in halifeliğe istihkakını ispata kalkışarak. "Tanrı elçisi razı olarak onu dinî işimize memur ettikten sonra biz dünya işimizde ondan nasıl memnun ve razı olmıyalım?" demeleri de peygamberin halifeliği Aliye ve başkasına da vasiyet etmemiş olduğunu ispat için bir delil teşkil eder. Üstelik imamet ve imameti vasiyet etmek o çağda bugünkü gibi önemli bir iş değildi. Bugün birliği düzenlemek ve ayrılıkların önünü almak için asabiyyete olan ihtiyaç bir âdet ve alışkanlık hükmündedir. O çağlarda ise kalbleri birleştirmek ve halka dini sevdirmek gibi din ve İslâmiyetle ilgili olan hususlar her biri harikalarla temin edilmekte olduğu için asabiyetin ve bu itiyatların lüzumu yoktur. Meleklerin yardımlarına yetişmesi ve semavî haberlerin aralarında yayılması, her hâdise ve olay yöniyle Tanrının onlara olan hitaplarının yenilenmesi ve bu hitapların kendilerine okunması onları asabiyyetlerden müstağni kılar, çünkü inkıyat ve inan hepsi için bir tabiat halini almış, hârika ve mucizelerin arka arkaya zuhuru ve meleklerin inmesi onları yerlerinden koparıp atmış ve dehşetler içinde bırakmıştı. Halifelik, devlet, asabiyyet, her şey din ve diyanetle temin olunmuştu. Mucize sona ermek ve içinde yaşadıkları asırlar geçip gitmekle ilâhî yardımların arkası kesildikten sonra kalblerde yerleşmiş olan bu

kudsî duygular azar azar değiştikten ve hârikalar sona erdikten sonra, eskiden olduğu gibi âdetler, asabiyyetler ve bunlardan doğan faydalı ve kötü şeyler bunların yerini tuttu. Bunun bir sonucu olarak hükümdarlık, hilâfet ve hükümdarlığı ve halifeliği vasiyet etmek en önemli görevlerden biri oldu. Bundan önce bunların hiçbirinin önemi yoktu. O çağda halifeliğin önemi yoktu ve önemi olmadığı için de Peygamber halifeliği kimseye vasiyet etmemişti. Peygamberden sonra koruma ve korunma, cihat ve irtidat — İslâmiyeti bırakarak eski Arap dinlerine dönme — ve memleketler fethetmeler gibi hâdise, ihtiyaç ve zaruretlerin icabı olarak halifelik ve halifeliği vasiyet işi derece derece olmak üzere, biraz daha önem kazandı. Yukarda Ömer'den naklettiğimiz gibi onlar halifeliği vasiyet edip etmemek hususunda tereddüt içinde idiler. Bugün ise korunma, koruma ve diğer maslahat ve menfaatlerin icabı olarak en önemli bir iş oldu. Asabiyyet, milleti ayrılıklardan koruyan, düşkün ve hakîr ederek bırakmalara mâni olan bir kuvvet, milletin bir yasakçısı, şeriatin maksatlarına ve hükümlerine uygun olarak cemiyet halinde ittifakla bir arada yaşamanın bir kaynağı oldu.

Karşılaştığımız meselelerin üçüncüsü İslâmiyet çağında sahabe ve tabiîlerin aralarında cereyan eden savaşlardır. Sen bunlar arasında ancak dinî işlerde anlaşamazlık başgöstermiş olduğunu bil. Dinî işlerdeki bu anlaşmazlıkların kaynağı sahih delilleri anlayıştaki içtihat ve idrâklerin

birbirine uymaması ve başkalığıdır. İçtihatla halledilen meselelerde müçtehitler arasında ihtilâf husule geldiğinde, iki taraftan birinin fikir ve içtihadı doğru, isabet etmiyen taraf yanılmış, der isek, mesele ittifakla halledilmemiş olduğu için her birinin isabet etmiş olması ihtimal dahilinde olur, hangisinin yanılmış olduğu kesin olarak belli olmaz. Bundan dolayı hiçbirine hata etmiş diye hükmedilemez. Bütün bilginlerin ittifakı ile hiçbiri günahlı sayılmaz. Sahabelerle tabiîn arasındaki anlaşmazlıklara gelince, bunlar arasındaki anlaşmazlıklar zannî olan dinî meseleler hakkındadır. Bu ihtilâfların hükmü de yukarda andığımız gibidir. İslâmiyette bu kabilden olan ihtilâflar Ali ile Muaviye. Zubeyr, Ayşe ve Talha, Hüseyin ile Yezid arasında, Abdullah İbni Zübeyr ile Abdülmelik arasında husule gelmiştir. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığa gelince, sebebi şudur: Halife Osman öldürüldüğü zaman sahabeler fethedilen memleketlere dağılmış oldukları için, biatte hazır bulunmamışlardı. Medine'de bulunanlardan bir kısmı Aliye biat etti, bir kısmı, arkadaşları bir araya toplanarak ittifakla bir imama biat edinciye kadar Ali'ye biate yanaşmadı. Said, Sad, Abdullah İbni Ömer, Üsame bin Zeyd, Megire bin Şube, Abdullah bin Sellam, Kudame bin Mazun, Ebi Said Hudrî, Ka'b bin Ucre, ka'b bin Malik. Noman bin Beşir, Hasan bin Sabit, Mesleme bin Mahled ve Fuzale bin Ubeyd gibi sahabelerin büyükleri ve türlü bölge ve şehirlerdeki sahabeler ilkönce Osman'ı öldürenlerin ceza-

ya çarptırılmasını ileri sürerek Ali'ye biat etmeden Müslümanları başkansız bir halde bırakarak, Müslümanların seçecekleri imamları hakkında müşaverelerde bulunan bir karara varmalarını ileri sürdüler. Osman'ın öldürülmesine mâni olmağa muktedir iken Ali'nin Osman'a yardım etmediği zannında bulundular. Bu sahabelerin Ali'nin Osman'a düşmanlık göstererek ona yardım etmedi vehmine kapılmış olmalarından Tanrıya sığınırım. Muaviye Ali'yi açıktan açığa levm ettiğinde ancak Ali'nin suçlu olduğunu ileri sürüyordu. Bunun üzerine aralarında ihtilâf başgösterdi. Ali kendisine odun biati aktedilmiş meşru bir biat, Tanrı elçisinin şehrinde ve sahabelerin yurdunda, hazır bulunanların biat etmesiyle arkada kalanların bu biati tanıyarak kendisine itaat etmeleri vaciptir, ganaatinde idi. Osman'ı öldürenleri cezaya çarptırmağı Müslümanların bir imamın etrafında toplanarak ittifak hâsıl oluncıya kadar geciktirdi. O bundan sonra Osman'ı öldürenleri cezaya çarptırmak imkân ve iktidan hâsıl olacağına kaniydi. Başkaları ise hak ve salâhiyet (hal ve akit) sahibi olan sahabeler memleketin her tarafına dağılmış olup, biatte bunlardan ancak bir kısmı hazır bulunmuş olduğunu, ancak salâhiyet ve hak sahibi olanların biat etmesiyle imama biat edilebileceği, bunların huzurundan başka veyahut bunlardan bazılarının huzuriyle yapılan biatin meşru ve hukukî bir biat olmıyacağı kanaatinde idiler ve bundan dolayı Müslümanları imamsız bir halde sayarak

ilkönce Osman'ı öldürenleri cezaya çarptırmak ve bundan sonra ittifakla bir imamın etrafında toplanmak fikir ve kanaatinde idiler. Muaviye, Amr ibni'l-as, müminler annesi Ayşe, Zübeyr ve oğlu Abdullah; Talha ve oğlu Muhammed, Sad ve Said, Noman bin Beşir, Muaviye bin Hadiç ve Ali'ye biat edilirken Medine'de bulunmıyan ve onlar gibi düşünen diğerleri de bu fikir ve kanaatte idiler ki bunu yukarda andık.

Hicretin ikinci yüzyılında yaşıyan Müslümanlar ise Ali'ye olan biatin meşru ve hukukî bir biat olup, Müslümanların bu biati ve Ali'nin imamlığını tanımaları ve Ali'nin fikrini doğru saymaları vacip olduğuna ittifakla karar vermiş oldukları için Ali'nin fikri doğru, Muaviye'nin ve ona biat edenlerin, bilhassa, Talha ve Zübeyr'in ilkönce biat ettikleri halde sonradan biatlerini bozmaları ile yanılmış oldukları anlaşıldı. Fakat bunların halleri müçtehitlerin halleri kabilinden sayılarak her iki taraf günahsız sayıldı. Bu suretle hicretin ilk yüzyılındaki fikir ve kanaatten biri, yani Ali ve tarafdarlarının fikir ve içtihatları hicretin ikinci yüzyılında ittifakla kabul edilmiş oldu. Cemel ve Sıffin olaylarında öldürülenler hakkında Ali'den sorulduğunda o: "Şahsım ve ruhum kudreti ve tesiri altında olan Tanrının adı ile andiçerek bunlardan kalbi temiz olarak (hak için savaştığına inanarak) savaşarak ölenlerden her birinin cennetlik olduğunu teyit ederim" diye her iki tarafa işaret etmiştir. Ali'nin bu sözü Taberî ve başkası tarafından nakil

ve rivayet edilmiştir. Bunlardan her biri adaletli kimselerdir, sen bundan şüphelenme ve bunlara taan etme. Bunlar iyiliklerini bildiğin insanlardır. Bunların her işi ve hareketleri delillere dayanarak işlenmiştir, bundan ötürü ehli sünnet olanların adaletlerine taan etmekten sakınırlar. Ancak Mutezile, Ali ile savaşanlara taan ederler. Fakat hak ehlinden kimse mutezilenin bu fikrine kulak asmamış ve yanaşmamıştır. Sen insaf gözü ile bakar isen bunların Osman hakkındaki düşüncelerinden ve Osman öldürüldükten sonraki ihtilâflarından dolayı sahabeleri mâzur görürsün. Sen bütün bu ihtilâfların Tanrının bu ümmeti çarptırdığı bir fitne olduğunu biliyorsun. Müslümanlar düşmanlarını yendikten, toprak ve yurtlarını ele geçirdikten, düşmanlarının sınırlarındaki Basra, Kûfe, Şam ve Mısır'da yerleştikten sonra bu fitnelere katlanmışlardır. Bu bölge ve şehirlere inmiş olan arapların çoğu kaba kişiler olup, Tanrı elçisinin sohbetinde çok bulunmuş, onun iş, hareket, ahlâk ve oylarından faydalanarak nefislerini terbiye etmiş değillerdi. Onlar henüz cahiliyet çağı kabalığı, asabiyyeti, ata ve babaları, uruğları ile öğünme hislerinin tesirinde olup, imanın sükûnet ve vekarından uzak idiler. Bunlar terbiyeleri bakımından bu devrede iken İslâm devletinin şevketli çağında ilk Müslümanlardan olan Kureyş, Kinane, Sakif, Huzeyl, Hicaz ehlinin ve Yesrip (Medine) lilerin emir ve idarelerinde sınırlara inmişlerdi. Bu araplar nesepleri ile, sayılarının çokluğu, Fars ve Rumlarla çar-

pıştıklarını ileri sürerek ilk İslâmların idaresinde bulunmaktan imtina ettiler ve darıldılar. Bu araplar Bekir bin Vail, Abdülkays bin Rebia, Kinde ve Yemenlilerden Ezd ve Temim, Mużardan Kays gibi uruğlar idi. Bunlar Kureyş'in derecesini düşündüler, Kureyş'e itaati hamiyetsizlik saydılar. Her türlü bahanelerle itaate kusur ettiler, Kureyş'in zulmünden şikâyet etmeye başladılar Kureyş'e karşı yardım istemeye ve savaşta âcizlik gösterdiklerini söyliyerek onlara ayıplar isnadetmeye başladılar. Ganimet mallarını eşit derecede bölmediklerini söylediler. Bu dedikodular yayıldı. Medine'de de işitildi. Medine'dekiler senin bildiğin fazilet sahibi insanlardır. Bunlar işitilen bu sözlere önem verdiler, bunu büyük bir olay telâkki ettiler. Osman'a söylediler. Osman teftiş, incelemek ve haber getirmek üzere Abdullah ibni Ömer, Muhammed bin Mesleme, Üsame bin Zeyd ve bunların emsalini gönderdi. Bunlar teftiş ettiler, emîr ve komutanlarda ayıp sayılacak bir şey bulamadılar. Teftişlerinin sonucunu halife Osman'a bildirdiler. Bunlar emîr ve komutanlarda tenkid edilecek bir şey bulamamışlardı. Fakat vilâyetler ahalisinin şikâyet ve taanlarının arkası kesilmedi. Kötü ve çirkin işlerden şikâyetler gittikçe arttı. Kûfe valisi olan Velid bin Ukbe şarab içmekle ittiham edildi, onun şarab içtiğine bir kütle tanıklık etti. Osman onu şer'î kamçı vurulmak cezasına tâbi tuttu. Onu valilikten azletti. Bundan sonra vilâyetlerden adamlar gelerek valilerin azlini istediler.

Ayşe, Ali, Zübeyr ve Talha'ya da valilerinden şikâyet ettiler. Bu şikâyetler üzerine Osman bunlardan bazılarını azletti ise de şikâyetlerin arkası kesilmedi. Kûfe valisi olan Said ibni'l-As Medine'ye gelmişti. Kûfe'ye döndüğünde ahalisi onun yolunu kesip, azlederek gerisin geriye Medine'ye iade ettiler. Bundan sonra Osman ile Medine'de yanında bulunan sahabeler arasında ihtilâf başgösterdi. Valilerini azle yanaşmadığı için sahabeler ona darıldılar. Osman azillerin ancak bir suç ile olacağında ısrar etti. Osman'ın diğer bazı işlerine de itiraz ettiler. Osman kendi içtihadı ile iş gördüğü gibi, ona itiraz edenler de içtihatlarına dayanarak onun işlerini tenkid ediyorlardı.

Bundan sonra aşağı sınıftan bir kütle toplanarak Medine'ye geldi. Onlar zâhiren Osman'dan adaletle iş görmesini talep ediyor gibi gözüktüler ise de, bunun tersi olarak kalblerinde Osman'ı öldürmek fikri yerleşmişti. Bunlar arasında Basra, Kûfe ve Mısır'dan gelenler vardı. Ali, Ayşe, Zübeyr, Talha ve başkaları bu gelenlerle beraber harekete geçtiler, bunlar işi yatıştırmak ve Osman'ın bunların taleplerini kabul ederek valillerini azletmesini istiyorlardı. Bu talepler üzerine, Osman, Mısır valisini azletti. Bundan sonra türlü ülkelerden gelenler yurtlarına dönmek üzere bir müddet için Medine'den ayrıldılar. Fakat uydurma bir mektup ile tekrar Medine'ye döndüler. Bunlar bu mektubu Mısır valisine götürmekte olan adamın elinden aldık-

larını iddia ediyorlardı Bu mektupta Mısır valisine Mısır'dan Medine'ye gelenleri öldürmesi emrediliyordu. Osman mektubun kendisi tarafından yazılmadığını andiçerek teyıdettiğinde, onlar o halde bize Mervan'ı yakalamak imkânını ver, kâtibin olduğu için bu mektup Mervan tarafından yazılmış, dediler Mervan mektubu yazmadığına andiçti. Osman: "Andiçerek kendisini temizlediği için onun beraatine hükmetmekten başka yol yoktur" dedi. Mervan'ı onlara teslim etmedi. Bunun üzerine etraftan gelenler Osman'ın konağını kuşattılar. Sonradan ahali gaflet içinde iken geceleyin üzerine saldırarak Osman'ı öldürdüler. Osman'ın öldürülmesiyle fitne ve kargaşalıkların kapıları açıldı. Bunların her biri yaptığı işinde mâzurdur, bunlardan her biri dinî işlere önem veriyor, dinle ilgili olan hiçbir nesneyi yok ettirmiyordu. Bunlar bu olaydan sonra meseleyi incelediler. İçtihat sarf ettiler, Tanrı onların hallerinin gerçeğini bilir. Halleri ve doğru olan sözleri tanıklık ettiği için biz onlar hakkında hayırdan başka bir şey düşünmüyoruz.

Hüseyin ile Yezid arasındaki olaya gelince: Yezid'in fıskı o çağda herkese belli olduktan sonra peygamber ailesinin Kûfe'deki taraftarları (Kûfe Şiileri) Hüseyin'i çağırmak için Mekke'ye delege gönderdiler. Geldiği takdirde kendisine biat edip himaye edeceklerini bildirdiler. Hüseyin fıskından dolayı, bilhassa, muktedir olanlara Yezid'e karşı harekete geçmenin lüzumunu düşündü, kendisini bunun ehli olup buna kuvvet

ve kudreti yetecek diye sandı. Hüseyin'in kendisinin ehliyeti hakkındaki düşüncesi düşündüğü gibi doğru idi. Fakat Hüseyin kudret ve kuvveti hususunda yanıldı, Tanrı bu yanılmasından dolayı onu affetsin. Çünkü Muzar'ın asabiyyeti, yani devlet koruma kudreti Kureyş'te, Kureyş'in asabiyyeti Abdü Menaf oğullarında. Abdü Menad oğullarının asabiyyeti ise Emevilerde toplanmış idi. Kureyş itiraf ediyor, bunu inkâr etmiyorlardı. Harikalar ve vahiy inmesi, Müslümanları meşgul ettiği için onlar eskiden alışmış oldukları işlerini, bu cümleden cahiliyet çağındaki asabiyyetlerini, asabiyyetten doğan hal ve hareketi unutmuşlar, ancak korunmak ve düşmana karşı koymaktan ibaret olan tabiî asabiyyeti muhafaza etmişler, dini korumak ve müşriklerle savaşmak hususunda bu kuvvetten faydalanmışlardı. Bu sayede din sağlamlaşmış, eski âdet ve itiyatlar bırakılmış idi. Fakat peygamberlikte ilgili olan olaganüstü hal ve olayların ve onları şaşırtan, korkutan hârikaların arkası kesildikten sonra ufak tefek bazı âdetler hüküm sürmeye başladı. Gitgide asabiyyet eski halini aldı ve eskiden asabiyyet sahibi olanlar eline geçti. Bu asabiyyetin sevkiyle Muzar'lar başkalarından çok Emevîlere boyun eğdiler. Çünkü bundan önce de bu asabiyyet kudreti onların elinde idi.

Bu açıklamamızdan Hüseyin'in bu asabiyyeti anlamak hususunda nasıl yanılmış olduğu anlaşılır. Fakat Hüseyin ancak dünya işleri hususunda yanılmıştır ki dünya işlerinde yanılmaların

zararı yoktur. Zaten Abdullah bin Abbas ile Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Ömer ve kardeşi Muhammed bin El-Hanefiyye onu Kûfe'ye gitmek fikrinden vazgeçirmek istemişler, azarlamışlar ve ona bunun bir yanlışlık olduğunu anlatmışlar ise de, Tanrı bunu irade ettiği için, o bu fikrinden vazgeçmeden Kûfe'ye gitmiş idi.

Hüseyin müstesna olmak üzere, gerek Hicaz ve gerek Yezid'in yanında bulunanlar, fâsık olsalar bile, Yezid'e karşı (silâh kuvvetiyle) harekete geçmenin câiz olmadığı kanaatinde idiler. Yezid'e karşı silâhla harekete geçmek Müslümanlar arasında kargaşalıklar çıkaracağı ve kanlar akıtılmasına sebebolacağı için bu sahabeler Hüseyin'e tebaiyet etmedikleri gibi, onun bu hareketini inkâr etmemişler, bu hareketinden dolayı onu günahlı saymamışlardır. Çünkü Hüseyin içtihat sahibi, yani âyet ve hadislerden kendi fikir ve aklı ile hükümler çıkarmağa muktedir ve ehliyetli olup, diğer müçtehidler için bir örnek teşkil ediyordu. Hüseyin'e muhalefet ederek Yezid'e karşı harekete geçmeden arkada kaldıklarından dolayı bu sahabeleri suçlu ve günahlı saymaktan sakın. Çünkü onlar sahabelerin çoğunluğunu teşkil ediyor, Yezid ile beraber olup (yukarda anlattığımız sebeplerden dolayı) Yezid'e karşı harekete geçmenin câiz olmadığı fikrinde idiler. (Bununla beraber onlar Hüseyin'in fazilet ve imamete olan ehliyetini itiraf ettikleri için) Hüseyin Kerbelâ çölünde Yezid'in askeri ile çarpışırken, fazilet ve istihkakına tanık olarak onla-

rı gösteriyor ve: "Hakkımda Cabir bin Abdullah, Ebu Said Hudsî, Enes bin Malik. Sehl ibni Said, Yezid bin Erkam ve başkalarından sorunuz" der, ve kendisine yardıma koşmadan arkada kaldıklarından dolayı onlara ayıp ve kusur isnadetmiyor, dokunmuyor, çünkü Hüseyin kendi hususî içtihadı ile hareket ettiği gibi, onların da kendi içtihatları sevkiyle hareket etmekte olduklarını biliyordu. Bundan başka, her ne kadar Hüseyin kendi içtihadı sevkiyle Yezid'e karşı harekete geçmiş ise de, diğer sahabelerin Yezid'e karşı harekete geçmeği câiz görmemiş olduklarına dayanarak Hüseyin'in öldürülmesi câiz diye onun öldürülmesini tasvibetme. Hanefî mezhebinde olanın kendi içtihadı ile câiz görerek Nebiz, yani hurma şirasını içmesi ve şirayı içmeği câiz görmiyen Şfiî ve Malikî mezhebinde olan kadıların dahi içtihatları ile Hanefî mezhebinde olana şer'î had icra etmeleri kabilinden sayma. Çünkü bu sahabeler içtihatlarına göre, Yezid ile savaşmağı her ne kadar câiz görmemiş iseler de, Yezid'in Hüseyin ile savaşması onların içtihatları ile ve onların bunu câiz gördüklerinden değildi. Ancak Yezid kendi fikri, ve kendi taraftarları ile beraber Hüseyin ile savaşmıştır. Sen bunu iyi bil. Bundan başka da diğer bir yanlış düşünceye katlanmaktan sakın. Bu da fâsık olsa bile şeriat hükümlerine göre Yezid, meşru bir halife tanındığı ve onun hüküm ve emirlerine itaat vacibolduğu için Hüseyin ve arkadaşlarının Yezid'e karşı savaşmaları câiz değildir, vehmine kapılmaktır.

Çünkü devlet idaresini elinde bulunduran fâsıkın ancak şeriate uygun olan emir ve hükümlerine itaat etmek vaciptir. İmama karşı isyan edenlerle savaşmanın câiz olmasının şartı, imanın adaletli olmasıdır. Yezid adaletli bir imam olmadığı için Yezid'in emriyle Hüseyin ve taraftarları ile savaşmak câiz değildir Hüseyin'e karşı asker sevk etmesi Yezid'in fıskını teyit eden işlerinden biridir. Bundan ötürü bu savaşta öldürülen Hüseyin şehittir, ecirli ve sevaplıdır.

Malikî mezhebi bilginlerinden kadı Ebu Bekir bin Ârabîye'l-Avasım ve El-Kavasım adlı eserinde: "Hüseyin büyük babasının — Tanrı elçisinin — şeriati hükmü ile öldürüldü" diye yanlış bir fikir ileri sürmüştür. Bu, onun âsilerle savaşmanın cevazı için imamın adaletli olması şartından gaflet etmiş olmasından ileri gelmiştir. Çağında Hüseyin'den daha adaletli imam ve bâtıl fikir, inan ve mezheplerde olanlarla savaşında ondan daha adaletli kimse görülmemiştir.

Abdullah ibni Zübeyr'e gelince o da rüyasında Hüseyin'in gördüğü rüyayı görmüştü. İbni Zübeyr de Hüseyin gibi düşündü, onun kudret ve kuvvet hakkındaki yanılması Hüseyin'in yanılmasına göre daha büyüktü. Çünkü İbni Zübeyr'in dayandığı Benî Esed, gerek Cahiliyet ve gerek İslâmiyet çağında Emevîlere karşı koymaktan âciz idi. Muaviye ile Ali arasında olduğu gibi burada da, yani Abdullah ibni Zübeyr'le Abdülmelik bin Mervan arasındaki çekişmede muhalif olan tarafı (yani Abdülmelik taraftarlarını) hata-

ya nispet etmek mümkün değildir. Çünkü Ali ile Muaviye arasındaki çekişmelerde Ali'nin haklı olduğu ümmetin ittifakı ile sabittir. Abdullah bin Zübeyr'le Abdülmelik bin Mervan arasında ise, biz bu hali göremiyoruz. Yezid'e gelince Hüseyin ile savaşında onun hata etmiş olduğunu fıskı ispat etmektedir. İbni Zübeyr ile çekişen Abdülmelik ise, (çağında) insanların en adaletlisi idi. İmam Malik'in, Abdülmelik'in amel ve işini bir delil olarak anması, İbni Abbas ile İbni Ömer'in Hicaz'da beraber oldukları halde, Abdullah bin Zübeyr'e biat etmemiş olmaları, Abdülmelik'in derecesinin büyüklüğünü göstermektedir. Üstelik sahabelerin çoğu, biatin tamam ve meşru olmadığı kanaatinde idiler. Çünkü Mervan'a biate olduğu gibi İbni Zübeyr'e biatte imam seçmek hususunda ve devlet işlerinde oy, salâhiyet ve hak (hal ve akt) sahibi olanlar hazır bulunmamıştı. Hangi tarafın hak üzere olduğu açıkça belli olmaz ise de, her biri içtihatlarına göre hareket ettiği için, görünüşte her biri doğru hareket etmiş sayılır. Bu açıklamamızdan anlaşıldığına göre Abdullah bin Zübeyr, Fıkıh (İslâm Hukuku) kaidelerine göre öldürülmüştür. Niyet ve maksadı doğru ve hakkı yerine getirmeye azmetmiş olduğu için ecr ve sevaplıdır, şehittir

Ümmetin en hayırlısı olan geçip giden sahabeler ve tabi'lerin iş ve hareketleri işte bu şekilde mütalâa edilerek, bu hayırlı maksatlara hamledilmelidir. Onları tenkid ve onlara taan etmeye kalkışır isek, kimi adaletli sayabiliriz?

Tanrı elçisi ise: "En hayırlı insanlar benim çağımda, bundan sonra hayırlı olmak cihetinden ikinci ve üçüncü nesiller gelir" diye iki veyahut üç defa tekrarlamış, bundan sonra yalancılık yayılacağını söylemiştir. Tanrı elçisi bu suretle adaletten ibaret olan hayrı, kendi nesline ve ondan sonraki birkaç nesle tahsis etmiştir. Sen bu geçip giden seleflerden birine dil uzatmaktan sakın. Onların yaptıkları bazı işler seni şüpheye düşürmesin. Sen kudretin dahilinde, onlar hakkındaki şüpheleri koğmak üzere hak ve doğru mezhepleri, doğruluğa götüren yolları araştır. Onlar ancak delillere dayanarak türlü fikirde bulundular, savaştılar; onlar ancak mücahit olarak hakkı üstün kılmak uğrunda öldürüldüler. Bununla beraber onların anlaşmazlıklarının ümmetin onlardan sonra gelen fertleri için bir rahmet olduğuna da inan. Ümmetin onlardan sonra gelen fertleri bu ihilâflı fikirlerden birini seçerek kendilerine örnek, mürşid ve delil edinirler. Bunu anlar isek Tanrının yaratıklarını ve varlıklarını idarede uyguladığı kanunların hikmetleri açıkça gözükür.

31 nci FASIL

Halifelikle ilişikli olan dinî görev ve memuriyetler

Halifelik, dini korumak ve dünyevî olan politikayı idare etmek üzere, şeriati koyan zata

niyabet etmekten ibarettir. Bu tarikle şeriati koyan (şari) insanların hem dinî hem dünyevî işlerini idare eder. Şari; insanlara tebliğe ve onları bu hükümleri kabule çağırmaya memur olduğu şer'î teklif (emir ve hüküm) lere göre din işlerini idare eder. Şari, beşerin topluluklar halinde bir araya toplanarak dünyayı mâmur kılmalarını (dünyanın umranını), fayda ve maslahatlarını gözde tutarak, dünya politikasını idare eder. Cemiyetler halinde dünyayı imâr ve bunun için faydalı olan şeylere riayet etmek, beşer için bir zarurettir. Biz bunu yukarda anlatmıştık. Çünkü imârın maslahatlarına imâr için gereken kaide ve kanunlara) riayet edilmediği takdırde, dünyanın mâmurluğu bozulur. Devlet idaresinin ve onun kuvvet ve kudretinin bu fayda ve maslahatları temin edebileceğini de yukarda anlatmıştık. Evet, dünyanın mâmurluğu için şart olan bu fayda, o maslahatlara, ancak şeriat hükümlerine göre iş görüldüğü takdirde, daha mükemmel bir surette riayet edilmiş olur. Çünkü şeriati koyan bu fayda ve maslahatları daha iyi bilir. İslâmî şeklinde olduğu takdirde, hükümdarlık halifelikte toplanır. Müslüman olmıyan başka kavimlerde ise hükümdarlık halifelik şeklinde olmaz. Herhalde devlet tâbiri ile ilişikli olan devletin idaresine hizmet eden birtakım memuriyet ve görevler düzenine muhtaçtır. Bu görev memuriyetler devlet ricali ve memurları arasında bölünür. Her görevin başında bulunan her memur, kendilerine hükmü yürür-

lükte olan hükümdarın emir ve tâyinine göre iş görür. Bu yolla hükümdarın emir ve iradesi, devletinin düzen ve nizamını koruması bakımından mükemmel olur. Yukarda andığımız gibi, devleti idaresi İsâmî şekilde olup, halifelik vazifesi altında toplanır ise, devleti dine uygun olarak idare etmek üzere gereken görev, derece, memuriyetler halifelerin emir ve idaresini tâbi olur.

Şimdi halifeliğe mahsus olan bu derece, görev ve memuriyetlere gelelim. İlkönce devlet ve hükümetin idaresiyle ilişikli olan derece ve görevleri anlatalım:

Bil ki, namaz kıldırmak, fetva vermek, kadılık, savaş, askerlik ve muhtesiplik gibi dinî görevlerin her biri büyük imametten ibaret olan halifelikte toplanmıştır. Halifelik büyük imamet gibidir ve bütün bu görevleri halifelik idaresi altında toplanır. Bu görevlerden her biri halifeliğin dal ve budaklarını teşkil eder ve halifelik mefhumuna dahildir. Çünkü bunların her birine bakmak halifelik idaresinin ödevi olduğu gibi, ümmetin dinî ve dünyevî işlerini idare ve umumiyetle şeriatin hükümlerini amelde tatbik etmek de onun ödevidir. Cemaate imam olarak namaz kıldırmak bu görevlerin hepsinin de üstündedir. Halifelik bu özelliği ile, halifelikte toplanmış olan hükümdarlıktan daha şerefli ve bundan dolayı daha yüksektir. Sahabelerin Ebu Bekir'in halifeliğine peygamberin onu kendi yerinde imam olarak cemaate namaz kıldırmaya

memur etmesiyle, peygamberin politika işlerinde de onu kendinin naibi olarak tâyin etmiş olduğuna delil edinmeleri buna tanıklık eder. Çünkü sahabeler: "Peygamber onu namaz gibi dinî işlerimizde kendi yerine tâyin ettikten sonra, onun dünya işlerimizin başına geçmesine nasıl razı olmıyalım?" demişlerdi. Namaz kıldırmak politika işlerinden yüksek olmadığı takdirde, sahabelerin bu karşılaştırma (kıyas) ları doğru olmazdı. Bu bir gerçektir. Bundan sonra şehirlerdeki mesçitlerin iki nevi olduğunu hatırla. Bir türlüsü içinde namaz kılanlarının sayısı, çok, binaları büyük olan, (cuma ve bayram namazları kılınan) birçok cemaatler hazır bulunan mesçitler (camiler) dir. İkinci türlüsü bir cemaate veyahut bir mahalleye mahsus olup, (cuma ve bayram namazları gibi) umumun namaz kıldığı mesçitler (camiler) değildir. Büyük camilerin idaresi, halifenin veya halife tarafından tâyin edilen zatın veyahut vezir ve kadının elindedir. Cemaate beş vakit namaz, cuma ve bayram namazları, husuf (güneş ve ay tutulduğu zaman) ve yağmur duası ettirmek üzere, bu camiler için gereken imam ve hatipler bizzat halifenin kendisi veyahut onun naibi tarafından tâyin edilirdi. Fakat halife bu camilere ancak güzel bir iş olmak üzere kendisi bizzat veyahut onun tarafından memur edilen kimse imam ve hatipler tâyin ederdi. Yoksa imam ve hatiplerin halife tarafından tâyin olunması vacip bir iş değildir. Bu tâyinden maksat, halkın umumî menfaatlerinden

hiçbir şeyi ihmal ettirmemektir. Cumalarda halifenin bizzat kendisi imam olarak cemaate namaz kıldırmasının vücubu ile kail olanlara göre, bu tip camilere imam ve hatiplerin halife tarafından tâyin olunması vaciptir. Küçük tipteki mesçitlere gelince bu mesçitlere imamlar o mahallelerin ahalisi tarafından tâyin olunur. Tâyin işine halife de hükümdar da karışmaz. Büyük tipteki camilere imam ve hatip tâyininin, ehliyetinin ve cuma ve bayram namazları kılınmasının şartları fıkıh kitaplarında ve Mavridî'nin El-Ahkâmu's-Sultaniye'sinde geniş bir surette anlatılmış olduğu için, burada bunları anmaya lüzum yoktur. Bunları burada anmakla eserin hacmini büyütmiyeceğiz.

İlk halifeler bu göreve başkalarını tâyin etmezlerdi. Namaza ezan okunduğu zaman halifelerin vurulması ve halifeleri öldürmek istiyenlerin namaz vakitlerini beklemeleri gibi tehlikeler karşısında bile, halifelerin bizzat kendileri imam olarak cemaate namaz kıldırmış olduklarını ve yerlerine başkasını tâyin etmemiş olduklarını gösterir. Dört halifeden sonra Emevi halifeleri de cemaate namaz kıldırmayı bir şeref sayarlar, bu görevi kendilerine tahsis ederlerdi. Abdülmelik'in kapıcı başısına şu emirleri vermiş olduğu rivayet edilmektedir: "Ben seni kapıcıbaşı tâyin ederek (müsâade ettiklerimden başka) kimseyi yanıma sokmamağa girmesine engel olmıyacaksın. Biri yemeğimi getiren ve idare eden adamdır. Çünkü yemek geciktirmekle bozulur. İkincisi namaza çağıran müezzindir. Çünkü o Tanrıya

ibadete çağırmaktadır. Üçüncüsü posta memuru olup, onu yanıma sokmamakla memleketin uzak yerlerinin durum ve düzeni bozulur".

Fakat devletin idaresi hükümdarlık tabiatını aldıktan, kabalık, şiddet, din ve dünya işlerinde halifelerin kendilerini diğer insanlardan yüksek sayarak eşitsizlik gibi haller devlete ârız olduktan sonra, halifeler namazlarda imam olmağa başkalarını memur etmişler, ancak umumun hazır bulunduğu iki bayram ve cuma namazları gibi namazları bazan kendileri imam olarak cemaate namaz kıldırmışlar, bu da onların kendi derecelerini yükseltmek, yalan bezeklerle bezenmek içindi. Abbasilerle (Alevilerden) Ubeydî halifelerinin birçoğu da devletlerinin ilk çağında cuma ve bayram namazları gibi umumun hazır bulunduğu zamanlarda kendileri imam olarak cemaate namaz kıldırmışlardır.

Fetva ile ilişikli olan görevlere gelince ,halifelerin ödevi fetva ve ders okutmak için ehil ve müstahak olanları araştırıp bulmak, müftiliğe ilim ehlini tâyin etmek ve bu görevini ödemek üzere onlara yardım etmekten, ehliyetsiz olanları fetva vermekten menetmek ve korkutmaktı. Fetva, Müslümanların dinî menfaat ve maslahatlarından olduğu için, fetva işleri ehliyetsiz olanların ellerine geçerek ahalinin doğru yoldan bir yana saptırılmaması için, halifenin bu işlere dikkatle bakması gerekir. Öğretim görevini görmek ve halk arasında ilmi yaymak için müderrisin mesçitte oturması şarttır. Nezareti sultana ait

olan büyük mesçitlere (camilere) müderris tâyin ederken sultanın izin ve müsaadesi istenilir. Mesçitler umumî mesçitlerden olmadığı takdirde, imam ve müderris tâyini için sultanın izin ve müsaadesi şart değildir. Bununla beraber müfti ve müderrislerin her birinin salâh ehlinden, ilimleriyle amel eden afif ve diyanetli kimseler olmaları şarttır. Yoksa feva ve bilginlerinden istifade etmek istiyenleri idlâl ederler. Peygamber: Hadis ve âyetleri incelemeden, fetvalar vermeye cüret ve cesaret edenleriniz cehennem ateşinde yanmayı göze almış ve buna cesaret etmiş olur" diye fetva işlerinde dikkatli olmaya çağırmıştır. Bundan dolayı sultan halkın maslahat ve menfaatini göz önünde tutarak fetva vermeye ve ders okutmaya müsaade veyahut bunu menetmelidir.

Kaza ve hüküm işlerine gelince: dâvaların ve çekişmelerin arkasını kesmek için halk arasındaki dâva ve nizaları halletmek (umumun menfaati icabı, olduğu için) bu da halifenin vazifeleri cümlesindendir. Bu dâvaların Kur'an ve hâdise dayanan şer'î hüküm ve kaidelere uygun olarak halledilmesi şart olduğu için, halifeliğin görevlerinden ve onun umumi olan işlerinden sayılmıştır. İslâmiyetin ilk çağında halifeler bizzat kendileri kadılık ve hüküm ederler, kadılığı başkasına havale etmezlerdi. Kaza ve hüküm işlerini ilkönce başkalarına havale eden Ömer olmuştur. Ebu Derda'yı Medine'de kendisi ile beraber kaza ve hüküm işlerinde çalıştırmıştır. Şu-

reyh'i Basra ve Ebu Musa Eş'arî'yi Kûfe kadılığına tâyin etmiştir. Ömer, meşhur talimatnamesini Ebu Musa'ya hitabederek yazmıştır. Mektup yeter derecede kaza usullerini içine almaktadır. Tanrıyı övdükten ve şükran ödevini ödedikten sonra mektubun tercümesi şöyle başlar: "Ey Ebu Musa! Halk arasındaki dâvaları halletmek sağlam bir farz ve ona göre amel edilmesi gereken bir sünnettir. Huzurunda iki kişi muhakeme edildiğinde, ilkönce her ikisinin sözlerini iyice anla, çünkü ancak dâvalar anlaşıldıktan sonra hüküm verilir ve hüküm yerine getirilir. Amelde tatbik edilmiyen hak ve adalet sözlerinin kıymet ve faydası yoktur. Dâvacılar önünde hüküm meclisinde hazır bulunduklarından (önünde durdurmak, oturmak gözlerine bakmak gibi) her hususta eşitlik ve adalet kaidelerine göre iş gör ki, onlardan şeref sahibi olanı, şerefinden dolayı kendi lehinde hükmederek zulmedeceğin tamah ve ümidine kapılmasın. Zayıf olanı da senin adaletinden ümidini kesmesin. EyEbu Musa! Hak dâva eden hakkını delil ve tanıklarla ispat eder. İnkâr edene andiçirilir. Helâli haram, haramı helâl yaparak barışmalar müstesna olmak üzere, dâvacı Müslümanlar barışabilirler. Bir gün dâvayı halledip hükmettikten sonra, ertesi günü aklını işleterek dünkü hükümünün doğru olmadığını anlar ve doğru hal çaresini bulur isen hakka başvurmaktan seni hiçbir sebep alıkoymasın. Çünkü hak ve adalet eski ve ülfet edilen bir şeydir, hakka başvurmak yanlış yolda devam etmekten

hayırlıdır. Ey Ebu Musa! Bir dâva hakkında hükmederken Tanrının kitabında ve elçisinin hadis ve sünnetlerinde o hükmü bulmadığın ve kalbinde şek ve şüphe husule geldiğinde çok dikkat et, o hâdise ve dâvanın benzerlerini araştır. Kur'an ve hadislerde bulamadığın hususlarda benzerlerine kıyas ederek (kıyas ile) hükmet. Hak dâva ederek hasmını duruşmak üzere katına getirdiğinde, hasım inkâr ederek beraatini tanık ve hüccetle ispat edeceğini sürdüğü takdirde, tanık ve delil ile ispat etmesi için ona mühlet verilir. Tâyin edilen müddet içinde dâvasını delil ve tanıklar ile ispat ederse, dâvasını kazanır, yoksa aleyhine hükmedilir. Çünkü bu yolda hareket etmek şek ve şüpheleri giderir, hak açık bir surette gözükür. Müslümanlar birbirine karşı adaletlidirler, onlar birbirinin leh ve aleyhinde tanıklık edebilirler. Ancak şeriat hükümlerine göre şer'an kamçı ile döğülmüş veya yalandan tanıklık ettiği sınanmış veya nesebi bakımından veya yalandan bir kavmin azatlısı veyahut yalandan bir kavmin azatlısı olduğunu iddia etmiş olmakla suçlandırılmış olanlar tanıklık etmek hakkından mahrumdurlar. Çünkü şer'î hükümlerde dâvaları ispat için tanıkların cerh ve taan edilmemiş olmaları şarttır. Şari töhmetli olan kimseleri tanıklık ve andiçmek hakkından mahrum etmiştir. Ey Ebu Musa! Hüküm meclisinde duruşma çağında duruşanları teşviş ve ıstırap içinde bırakmaktan, kayguya uğratmaktan, dargınlık ve başka herhan-

gi bir sebepten dolayı oflamak gibi teessür alâmeti göstermekten sakın. Hak ve hukuk ispat edilen duruşmalarında, hakkın kararlaşması (istikrar kesbetmesi) maksadiyle bu gibi hallerden sakın ki Tanrı bundan dolayı sana büyük ecir ve sevaplar bağışlar, ad ve sanını güzelleştirir. Sana esenlikler dilerim, ey Ebu Musa! Ömer'in Ebu Musa adına yazdığı mektubu burada bitiyor.

Halifeler, kendilerinin görevleri dahilinde ise de, umumî siyasetle, cihat, fütuhat, sınırları ve memleketin etrafını korumak gibi önemli işlerle uğraştıkları için, kaza ve hüküm işlerine başkalarını memur ederlerdi. Bu görevlerin önemleri büyük olduğu için başkalarına havale edilmezdi. Bundan dolayı tâyin edilen zatlar halk arasındaki dâva ve nizalara bakmak hakkını kazandılar. Halifeler işlerini kolaylaştırmak maksadiyle kaza ve hüküm işlerinde kendi yerlerine başkalarını tâyin ettiler. Bununla beraber başkalarını tâyin ederken tâyin edilecek hâkim ve kadıların nesep veyahut velâ, yani azatlıları olmak veyahut ahtlıları, yani kendileriyle andlaşmış veyahut himayelerine sığınmak gibi sebeplerle kendilerine ve uruğlarına intisabetmiş olanları tâyin ederler, bu gibi hak ve hukuka kendilerine bağlanmamış olanları tâyin etmezlerdi.

Kadılığın ve hâkimliğin şart ve hükümleri Fıkıh kitaplarında bilhassa ve hükümleri Fıkıh kitaplarında bilhassa (Maverdî'nin) El-Ahkâmus' - Sultaniye'sinde iyice anlatılmıştır. Burada ancak kadıların halifeler çağında yalnız hasımlar

arasındaki dâvalara bakmaya memur olduklarını kaydetmek icabeder. Fakat sonradan halife ve hükümdarlar büyük ve önemli politika işleri ile meşgul oldukları için, kadılara tedrici bir surette diğer görevler de yükletilmiştir. Gitgide hasımlar arasındaki dâvalara bakmaya üstelik olarak, bütün Müslümanların bazı haklarını ödetmek, meselâ mecnunluklarından ve iflâs etmiş veyahut sefahet ve israfa dalmış olduklarından dolayı mal ve servetlerine el koymak, bu mal ve servetlere, Müslümanların vaziyet ve vakıflarına bakmak, bunu bir şeriat işi telâkki edenlerin mezheplerine göre velileri bulunmadığı takdirde yetimleri evlendirmek, yolların ve binaların Müslümanların maslahat ve menfaatlerine uygun olmasına bakmak, adaletli tanıklar ve eminler araştırıp bulmak, (kaza ve hüküm işleri için) kendilerine naipler tâyin etmek ve haklarında güven hâsıl olması için adları geçen kimselerin adaletli olup olmadıklarını araştırmak, haklarında açık ve doğru bilgiler elde etmek gibi görevler dahi kadılığa tâbi sayıldı. Kadıların idaresine verildi. Bundan önce halifeler kadıları mazlumların ve zulümden şikâyet edenlerin dâvalarına bakmağa memur ederlerdi. Mazlûmlar işine bakmak ise, hâkimiyetin kudret ve şevketi ile beraber, kaza ve hükümde adaleti icabettiren bir vazife olduğu için, kadılık kudret ve iktidarının büyüklüğü ile mehabet ve korkutma kudretinin büyüğüne muhtaç olan bir memuriyet haline geldi, ki maksat duruşan her iki taraftan zulmü

defedebilecek ve tecavüz edenin elini çektirecektir. Böylece hâkimiyetin kudret ve şevketiyle, adalet kazada toplandıktan sonra bundan önce kadıların ve başkalarının icrasından âciz olduklarını icra eden bir kuvvet şeklini almış gibi oldu. Böylece kadı delillere ve tanıkların hallerine bakmak ve kararlar vermek, belge ve karinelere dayanarak dâvaları halletmek ve hakkın hangi tarafta olduğunu açık bir surette anlamak ve (yahut) dâvacıları barışmaya sevk ve tanıklar getirerek dâvayı ispat etmek üzere dâvayı karara bağlamayı geciktirmek kazanın hak ve yetkisi cümlesinden sayıldı. Bu ise kadılık ödevinden daha geniştir. Halifeler Abbasîlerden Mehdî çağına kadar, bu ödevleri kendileri görüyorlar, fakat Halife Ömer'in kadısı Ebu İdris Havelâni'ye ve Memun'un kadısı olan Yahya bin Eksem'e ve Mutesim'in Ahmed bin Ebi Davud'a havale ettiği gibi, yukarda andığımız bu işlere bakmak hak ve yetkisini halifelerin kadılarına verdikleri çağlarda olurdu. Bundan başka halifeler bazı vakit gazâ için gönderilen askerlere kadıları komutan yaparlardı. Kadı Yahya bin Eksem, Memun çağında Rum memleketine gazaya gönderilen askere komutanlık ederdi. Endelüs Emevîlerinden Abdurrahman Nâsır'ın kadısı Münzir bin Said askerin başında olarak gazaya giderdi. Bu vazifelere ancak halifeler kendileri veya halifeler tarafından kendilerine bir yetki verilen vezirler veyahut devletin idare-

sini kuvvetle ele geçiren sultanlar tâyin ederlerdi.

Abbasîler ve Endelüs'te hükümet süren Emevîler, Mısır ve Batı Afrika'da hükümet süren Ubeydî'ler devletlerinde suç ve cinayetlere bakmak ve verilen şer'î cezaları tatbik etmek, jandarma müdür ve komutanlarının vazifesi idi. Jandarmalık görevi diğer bir memuriyet olup, İslâm devletlerinde şer'î görevlerden sayılırdı. Bu görev kadılık görevinden az çok genişti. Bu memuriyetin başında bulunanlara töhmet ile hükmetmek ve karara bağlamak yetkisi verilmişti. Bu memuriyetin başında bulunan suçlar ispat edilmeden önce, sanığı korkutarak suçunu söylettirmek üzere cezaya çarptırılabilir ve suçları sabit olanları müstahak oldukları cezalara çarptırır, yaralama ve adam öldürme vakalarında hükmeder, şeriat hükmüne göre cezaya müstahak olacak derecedeki suçlardan aşağı olan hususlarda edep vermek ve terbiye etmek üzere dayak atardı. Devletler halifelik şeklinden çıkarak halifeliğin özellikleri unutulduktan sonra, devletin idaresi halife tarafından ona teslim edilmiş olsun olması, mazlûmların işine, suç ve cinayetlere bakmak yetkisini sultanlar kendi ellerine aldılar. Bundan sonra bu görev ikiye bölündü. Biri suç işlerinde töhmet (ve şüphe) ile hüküm, töhmet ve şüphe ile cezalara çarptırmak. suçlar sabit olduğunda el ve ayak gibi âzaları kesmek, katilleri öldürmek görevinden ibaret olup, bu devletlerde bu görevler için şer'î hü-

kümlere baş vurmadan, o devletin politikalarının icaplarına göre hükmeden hâkimler tâyin olundu. Bu hâkim bazan vali, bazan da Şarta (jandarma) adiyle anıldı. Şeran suçları sabit olanları kamçı cezasına ve diğer şer'î cezalara tâbi tutmak görevleri ise, yukarda andığımız gibi kadıların idaresinde toplandı. Bu suretle şeriate göre hükmetmek ve şeriate uygun olarak bu cezaları tatbik etmek, kadının ödevlerinden sayılarak kadının idaresine verildi. Kaza ve hüküm işleri bugüne kadar bu yolda idare edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak bu memuriyet devletin asabiyyeti, yani devleti kuran ve koruyan nesillerin idarelerinden alınarak diğerlerine verildi. Devlet halifelik şekil ve tarzında dine dayanan bir devlet iken, bu ödev dinî bir memuriyet sayılır, her hususta din ve şeriate başvurulurdu. Halifeler bu memuriyete ancak kendilerinin asabiyyetini, yani devletlerini kuran ve koruyan araplardan veya andlaşma ve kendilerinin himayelerine sığınmak veyahut azadetmek suretiyle kendilerinin azatlılarından yahut bağış ve ihsanları ile terbiyelerinde yetişenlerden iktidarına ve kendi başına bu görevi görebileceğine güvendikleri ve inandıkları kimseleri tâyin ederlerdi.

Devleti halifelik şekil ve tarzında idare etmek büsbütün ortadan kalkarak, devlet bütün mânasiyle hükümdarlık ve sultanlık tarz ve idaresi şeklini aldıktan sonra, bu dinî olan görev ve memuriyetler az çok eski şeklini kaybetti. Çünkü bu dinî görevler hükümdarlığın belge ve

lâkaplarından ve resmî görevlerinden değildir. Devlet hükümdarlık şeklini aldıktan ve devletin idaresi büsbütün arapların elinden çıkarak Türk ve Berber kavimlerinin idaresine geçtikten sonra, halifelerin ve (dine dayanan) halifelik şeklindeki bu dinî olan görevler hedefinden ve halifeliğin dayandığı asabiyyetten daha çok nispette uzaklaştı. Bunun sebebi şudur: Araplar şeriati kendi dinleri telâkki ederler, Tanrı elçisi onlardandır, onlar diğer kavimler arasında bu dinin hükmü ve bu peygamberin dini kendilerinin mezhep ve şeriatleri ve amel edecekleri kanunları diye tanırlar (ve bununla öğünürler) di. Başka kavimlerin hali böyle değildi. Onlar bu dine inandıkları için ancak ululamak maksadile bu ödevlere kendi asabiyyetlerinden, yani kendi devletlerini kuran ve koruyan, kendi cinslerinden veyahut yukarda andığımız sebeplerle kendilerine mensup olanları, tâyin etmeden kendilerinden önce hükümet süren halifeler çağında bu görevlerin başında bulunmaya münasip ve ehliyetli görülenleri tâyin ederlerdi. Tâyin ettikleri bu yetkili kimselerin ata ve babaları ve sonradan kendileri yüzlerce yıllar devletin servet, nimet ve genişlikleri içinde yaşadıkları için göçebeliği, kaba ve dar olan yaşayışlarını unutmuşlar, medeniyet içinde yaşadıklarından refah ve bolluğa alışmışlardı, onların bu zevklerden nefislerini menetmeleri pek az görülmüştür. Halifelerden sonra kurulan bu hükümdarlık ve saltanatlarda bu dinî görevler şehirlilerden zayıf

düşmüş olan bu kimselere tahsis edildi. Bu görevlerin başında bulunanlar nesepleri bakımından, devleti kuran ve koruyan kavimlerden olmayıp, medeniyet ve genişliğin lezzetlerine dalmış kimselerden oldukları için yücelik ve saygılarını kaybetmişlerdir. Bundan dolayı bu görevlerin başında bulunanlar, şehirlerde yaşıyan, lezzet ve bolluklar içine dalanların, devleti kuran, koruyan asabiyyet kuvvetinden uzak bulunanların uğradıkları düşkünlüğe mahkûm edilmişlerdi. Bunlar, artık devleti koruyanların çoluk çocukları, yani onların himayesine muhtaç olup, itibar ve dereceleri ancak devletin dini korumasından, şeriat ve din ile amel etmesinden ve bunların bu ödevlerin başında bulunmalarından, şeriatin hüküm ve kaidelerini kendilerine örnek edinmelerinden ileri geliyor; devletin onları ileri sürmesi onların şahıslarına saygı gösterdiğinden değildi. Ancak şer'î memuriyetlerin derecelerini ululamak maksadiyle hükümdarın meclisini süslemek ve parlatmak maksadiyle idi. Onların hal ve akit ile, devletin idaresiyle ilgili olan emir ve yasaklarla ilgileri yoktu. Onların hükümdarın meclisinde bulunmaları ancak bir resmiyetten ibaretti. Devletin idaresiyle ilgili olan emir ve yasak (hal ve akit) onların elinde değildi. Ancak şer'î hükümleri sormak ve fetvalar istemek bundan müstesnadır. Başarılar Tanrı yardımı ile elde edilir.

Bazı kimseler bunun hak ile telifi kabil olmadığı fikrinde olabilirler. Hükümdarların fa-

kih ve kadıları meşveret ve şûraların dışında bırakmaları red ve taan edilen bir iş sayılabilir. Tanrı elçisinin: "Bilginler peygamberin vârisleridir" hadisine aykırı sanmaları da mümkündür. Fakat bu itirazlar varid değildir. Bil ki, kadıların şûra haricinde bırakılmaları o kimsenin düşündüğü gibi taan edilen bir şey değildir. Çünkü hükümdar ve sultanın hüküm ve işleri umran'ın, yani cemiyetler halinde yaşıyarak dünyayı imârın (diğer tâbirle sosyal hayatın) tabiatına göredir. Hükümdarlar bu kanuna uygun hareket etmedikleri takdirde, devletin idaresinde politikadan uzaklaşmış olacaklardır. Sosyal yaşayışın tabiatı hükümdarlara bu gibi görevlerden hiçbirini yükletmez. Çünkü devlet şûrasına iştirak edebilmek, devletin idaresinde oy ve düşünce sahibi olabilmek için, asabiyyet sahibi, yani devleti kuran ve koruyan kuvvetlerinin bir ferdi olmak gerektir ki, o kimse bu kuvvet ve kudret sayesinde bir işi karara bağlatmak veyahut yasak etmek, işletmek ve bıraktırmak yetkisini hâiz olsun. Bu kuvvet ve iktidar sahibi olmıyan ve kendisini bile koruyamıyan bir kimse nasıl bu hukuku elde edebilsin? Bu kimse başkasının himayesine muhtaç olan çoluk çocuk hükmündedir. Ne gibi bir kuvvet ve hak ile şûraya girebilir ve onu şûraya almanın ne gibi bir mânası olabilir? Onun fikrinden ancak şer'î hükümler hususunda istifade olunabilir. Bu istifade bilhassa ondan fetva istemekle elde edilir. Bu kimse politika ve devlet işlerinde oy ve düşünce sa-

hibi olmaktan uzaktır. Çünkü devletin politika işlerinde oy ve düşünce sahibi olabilmek için (yukarda anlattığımız gibi) asabiyyet sahibi olmak ve asabıyyet ve politikanın hal ve hükümlerini bilmek gerektir, bu ise onlarda yoktur. Hükümdarların, emîr ve beylerin onlara saygı göstermeleri, onlara ikramlarından olup, onların dine olan inanlarından ve herhangi bir sebep ile olursa olsun, dine mensup bulunanları ulu görmelerinden ileri gelmektedir. Tanrı elçisinin: "(Bilginler peygamberin vârisleridir" hadisine gelince, bilgileri ile amel edenler mânasınadır. Çağımızda ve çağımıza yakın vakitlerde Fakihlerin çoğu ibadet ve muamelelerde şeriatle nasıl hükmedebileceği hakkındaki hüküm ve kaideleri bu hüküm ve emirlerle iş görecek olanlara nakleden kimselerdir. En büyüklerine varıncıya kadar bunlar bu halde olup, şeriatın hükümlerini ağızlariyle söylerler ise de, bunların pek azı, bazı haller müstesna, amelde tatbik etmezler. Geçip giden ulular (selefler) (Tanrı onları yarlıgasın), din ve diyanet ehilleri ve zahitler ise, şeriati, bütün mezhep ve yolların inceliyerek, hüküm ve emirleri ile amel etmişler ve güzel vasıflarla vasıflanmışlardır. Bunlar şeriatin hüküm ve emirlerini yalnız ağızları ile nakledenlerden değildiler, işte bunlar (hadiste anıldığı gibi) peygamberlerin vârisleridir. Kuşeyrî'nin risalesinde anılanlar ve şahıslarında ilim ve amelden ibaret olan her iki özelliği toplıyanlar bilgin ve gerçek vârislerdir. Tabiîlerden ve seleften olan İs-

lâm hukukçuları (fakihleri), dört mezhep imamları, onların iz ve yollarından ayrılmıyanlar ve onların arkalarından gelenler gerçek vârislerdir. Ümmetin fertlerinden biri ilim ve amelden ibaret olan bu iki meziyetten yalnız birini şahsında toplar ise, abid olanı, abid olmıyan fakihten ziyade vâris olmak hakkını hâizdir. Çünkü abid amel ile vasıflanmak meziyetini tevarüs etmiş, abid olmıyan fakih ise, bu meziyete vâris olmamıştır, o ancak söz sahibidir. Nasıl amel edecekleri hakkında başkalarına sözler nakletmektedir. Çağımızda ise, iman edip hayırlı işler işliyenleri müstesna, çoğu böyledir. İman edip makbul amallerde bulunanların ise sayıları azdır.

Adalet (Noter) lik: Adalet, dinî bir görev olup kazaya tâbi bir ödevdir ve kaza ve hüküm için gereken bir madde ve bir vasıtadır. Bu görev kadının izini ile duruşmalar sırasında halk arasında tanıklık ve lüzumunda duruşmalar vaktinde bu görevi görmek ve insanların aralarındaki hak ve hukuklarını, mülk, borç, alışveriş ve daha başka işlerini defterlerine yazmak üzere, kadı, adamlar (noterler) tâyin eder. Bu kimseler (defterlerinde yazıldığı gibi) leh ve aleyhte olmak üzere, kadının önünde tanıklık ederler. Bu görevin başında bulunacak kimsenin şeriatin şart koştuğu esaslara göre adaletli ve adaleti cerh ve taan edilmemiş olmamalıdır. Bu göreve tâyin edilecek kimsenin ödevi halk arasındaki alışveriş, alım satım işlerini ibaresi ve ayrı ayrı kısım

ve fasıllara ayırarak usulü dairesinde ve şeriat tarafından konulan şartlara göre yazabilmeleri ve bu hususlarda tecrübe sahibi olmaları şarttır. Bunun için de onun fıkıh — İslâm hukukunun — bu şartlar ve bu işlerle ilgili olan kısımlarını bilmeleri şarttır. Noterlikte bu vasıflar şart olduğu için, bunlara "udul" adı verilmiştir. Bunlara udul adı verilmesi adaletin onlara mahsus bir özellik olmasından değildir. Udul (noter) liğin önemli şartı olduğu içindir. Adalet ancak onların bu göreve tâyin edilmeleri için şarttır. Bundan dolayı kadının tâyin edeceği noterlerin hallerini, kılık, hareket ve ahlâklarını incelemesi, onlarda adalet şartlarının bulunup bulunmadığını bilmesi, halkın hukukunu korumak onlara havale edileceği için, hallerini ihmâl etmemesi vaciptir. Bu hususta her yönden kadı sorumlu olup, bunların hallerini bütün derinliği ile bilmek onun ödevidir. Bu şartları hâiz olan kimseler, bu memuriyete tâyin olunmakla memleket geniş olduğu ve kadılara dâvacıların dâvalarını doğru ve güvenilir delil ve tanıklara göre halletmeleri vacip olduğu için, bu şartları hâiz olanları bu memuriyete tâyin etmekle kadılara, adaletleri belirsiz olanların halleri anlaşılacağından, faydası umumî olacaktır. Çünkü kadılar birçok dâvalarda bunların defterlerine ve tanıklıklarına göre hükmediyorlar. Bunların diğer şehirlerde de büroları ve (büro vazifesini gören) şekilleri olup, bu büro ve şekillerde otururlar; ahali aralarındaki muamelelerinde onları tanık etmek ve def-

terlerine kaydettirmek üzere onlar abaşvurur. Bu suretle adalet kelimesinin mâna ve mefhumunu, yukarda anlattığımız gibi, kadı tarafından tâyin olunan tanıkların (noterlerin) görevi ile şer'î adalet arasında ortak bir ifade olup, bazan adaletin her iki mânası bir şahısta bulunabilir, bazan bu iki mânadaki adalet bir şahısta toplanmaz. Adalet; şer'î mânasiyle fısk ve zulmün tersi olup, bu gibi hallerle cerhedileceği bellidir.

MUHTESİPLİK (EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ) VE SİKKE

Muhtesiplik dinî bir görev olup, kötülükten alıkoymak ve iyiliği emretmekten ibarettir. Kötülükten alıkoyma ve iyiliği emretme, Müslümanların iş ve idareleri başında bulunanların üzerine yükletilen bir farzdır. Müslümanların idaresi başında bulunan zat ehliyetli olanı bu göreve tâyin eder. Bunun üzerine tâyin edilen adama bu görevi görmek farz olur. Muhtesip bu görevi görebilmek için kendisine yardımcılar tâyin eder. Kendisi ve bu yardımcıları kötü işlere sapanları araştırırlar. Yakaladıkları suçluları. suçlarına göre dayak cezasına çarptırarak (ve hapise atarak) terbiye ederler. Muhtesip, halkı şehir ve ahalisinin fayda ve maslahatlarına uygun hareket etmeye sevk eder, yollardaki kalabalık ve sıkışıklıklara engel olur. hamalların ve gemicilerin fazla yük yüklenmelerini meneder, yıkılma

tehlikesi gösteren yapıların ve evlerin yıktırılmasını sahiplerine emreder, yollardan geçip gidenler için zararı dokunabilecek nesneleri ortadan kaldırır. Okullardaki öğrencileri haddinden aşırı döven öğretmenlerin ellerine vurur. Onları öğrencilere haddinden aşırı vurmaktan alıkoyar. Muhtesiplerin hükümleri kadı ve hâkimlerinki gibi duruşmalara, hak ve hukuk dâva ederek çekişmelere bağlı değildir. Muhtesip kendisine belli olan her işe ve incelenmek üzere kendisine sorulan ve belli olan hal ve işlere bakar; hükmeder, onun görevi yalnız dâvalara bakmak değildir, o hile, aldatmalara, yiyecek ve içecek maddelerinde hile kullananlara, yüksek fiyatla satanlara ve bundan başka ıspatı, delil ve tanıklara muhtaç olmıyan hususlara, ölçü ve ölçeklere bakar. Suçluları cezalara çarptırır. Borçlarını vaktinde ödemiyenleri insafla iş görmeye mecbur eder. Bundan başka tanık ve delil ile ispata ve hükümleri yerine getirmeye muhtaç olmıyan iş ve hallere bakar. Bunlar umumî haller ve yerine getirilmeleri kolay işler olduğu için kadı bunlara bizzat kendisi bakmadan, bunları muhtesibe havale etmiş imiş gibi olur. Mısır ve Batı Afrika'da hükümet süren Ubeydî'lerde, Endülüs'te hükümet süren Emevîler devleti gibi birçok İslâm devletlerinde kadı, kendi ihtiyarı ile bu göreve birini tâyin ederdi. Hükümdar ve sultanın ödevi halifelikten ayrıldıktan ve devletin bütün politika ve idare işleri sultanın eline geçtikten sonra, bu görevler de hükümdarlığın görevleri

cümlesinden sayıldı. (Muhtesiplikten ibaret olan) başka bir kurul vücuda getirildi.

Sikke: Sikkelere nezaret etmek görevine gelince, bu memuriyetin başında bulunanın ödevi, halk arasında tedavülde bulunan paralara ve bu paralara hile karışmamasına ve sayı ile muamele edildiği takdirde ölçüleri eksik olmamasına, para ile ilgili hususlara bakmak ve hile karışmaktan korumak, ölçü ve ayarlarını teftiş etmektir. Bu ödevin başında bulunan her bakımdan para işine önem verir. Paraların ayarı tam, iyi cinsten, halis ve sâf olduğunun bir belgesi olarak demirden yapılmış ve bu maksat için kullanılan sultanın damgası ile damgalar. Bu damga bu iş için özel bir surette nakışlanmıştır. Ölçülerek ve takdir edilerek gözden geçirildikten sonra bu damga dinarın üzerine konulur ve iyice damgalanması için damganın üzerine çekiçle vurulur. Bu damga o bölgenin ahalisince ve hâkim olan devletin kaide ve usulünce tâyin edilen ayar ve ölçüye uygun, halis ve sâf olduğunun bir belgesi sayılır. Paraların ayar ve sâflığı içtihat ve karara göredir. Onun bir haddi yoktur. Bir ülkenin ahalisi paranın ayarını, sâflığının ve ayarının derecesini kendi aralarında tesbit edip bir karara varırlar ise, onlar bu ayar derecesini ve ölçüsünü kendilerine örnek edinirler. Bu ayar, derece ve ölçüye uygun olan paralarla muamele ve paraların iyiliğini bu paralara kıyas ederler. Ölçüsü ve ayarı bundan eksik olur ise, o parayı karışık ve kalp sayarlar. Bunların her bi-

rine bakmak bu görevin başında bulunan memura aittir. Sikke ve paralara bakmak bu itibarla dinî bir görev olup, halifelik idaresinin ödevlerine dahildir. Önce bu görev kadının umumi görevlerinden sayılırdı. Çağımızda ise muhtesiplik gibi bu memuriyet de kendi başına ayrı ve bağımsız bir memurluk haline getirildi. Halifeliğin ödevlerine dair olan sözlerimiz buradan sona eriyor. Eskiden diğer bazı görevler vardı ki bunlar, bu görevlere bakan halifelik dairesinin ortadan kalkmasiyle yok olup gitmiştir. Emîrlik, vezirlik, savaş ve haraç işlerine bakmak ve idare etmek gibi diğer vazifeler ise sultanlara mahsus olan ödevlerden sayılmıştır. Aşağıda, Cihat ödevlerinden bahsettikten sonra bu görevleri anlatacağız. Cihat görevi ise, bazı İslâm devletleri müstesna olmak üzere, lâğvedilmiştir. Cihada önem veren İslâm devletleri ise cihatla meşgul olup, cihadın hükümlerini ekseriyetle, sultanın ödevleri arasında anarlar. Halifeliği hak etmek veyahut Müslümanların hazinesinden para almak onun ile ispat edilen nesepler (nesep) nakipliği (reisliği) ödevi, halifelik ve onun belge ve alâmetleri yok olup gitmekle ortadan kalkmıştır. Bundan başka halifeliğin diğer bütün görev ve belgeleri, çağımıza kadar, bütün İslâm devletlerinde hükümdarlığın görev, belge ve politikası sırasında yeralmıştır. Yüce Tanrı işleri kendi arzu ve iradesine göre idare eder.

33 üncü FASIL

Müminler emîri lâkabı, halifeler çağında ihdas edilmiş olduğuna dair.

Ebu Bekir (Tanrı onu yarlıgasın) e biat edildikten sonra sahabeler (Tanrı onları yarlıgasın) ve diğer Müslümanlar ona Tanrı elçisinin halifesi — Halifetü resullullah — diye hitabederlerdi. Ebu Bekir'in vasiyeti ile Ömer (Tanrı onu yarhgasın) e biat ettikten sonra ona: "Tanrı elçisinin halifesinin halifesi" diye hitabetmeye başladılar. Fakat onlar böyle hitabetmeği ağır görmüşmüş gibi oldular, çünkü uzun ve izafeler çoğalmıştı ve gittikçe çoğalacak ve gitgide fesahati gideren ayıp ve kusur halini alacak, izafeler çoğaldıktan sonra ayırdedilmiyecek bir şekil husule gelecek ve anlaşılmıyacaktı. Bundan dolayı onlar bu lâkâbı kullanmadan diğer uygun lâkaplar kullanıyor ve bunun benzeri ile hitabediyorlardı. Onlar gazâ için bölükler gönderdiklerinde bölük komutanlarını (Emîr) diye anarlardı. Emîr feil vezninde olup, emafetten yapılmıştı. (Memur edilmiş mânasınadır). Cahiliyet çağı âdetlerini bırakmıyanlar Tanrı elçisini "Mekke Emîri" ve "Hicaz Emîri" diye anarlardı. Tanrı elçisinin arkadaşları Kadisiyye ordusunun başkomutanı olduğu için Sa'da "Müminler Emîri" diye hitabederlerdi. Bu ordu mensupları o çağda Müslümanların çoğunluğunu teşkil ederlerdi. Bir tesadüf eseri olarak biri Ömer'e "Müminler Emîri" diye hitabetmişti.

Onun bu hitabını Müslümanlar beğendiler ve tasvibederek halife Ömer'e "Müminler Emîri" diye hitabettiler. Rivayete göre Ömer'e ilkönce "Müminler Emîri" diye hitabeden zat Abdullah bin Cahş. başka bir rivayete göre Amr'ibn-ül-As ve Megire bin Şube'dir. Üçüncü bir rivayete göre gazâya gönderilen ordunun fütuhatını müjdelemek üzere gelen müjdeci Medine şehrine girdiğinde Ömer'in nerede bulunduğunu sorarken: "Müminler Emîri nerede?" diye soruşturuyordu. Sahabeler müjdecinin bu hitabını işittiklerinde bu lâkabı beğendiler ve güzel buldular. Müjdeciye isabet ettin, bu onun adı olduğunu Tanrının adını anarak teyideyleriz, o gerçekten Müminler Emîridir, dediler. Bundan sonra Ömer'e "Müminler Emîri" diye hitabettiler. Bundan böyle "Müminler Emîri" halifenin lâkabı olarak kabul edildi. Halifelik edenler bu lâkabı birbirinden tevarüs ettiler. Lâkap halifelere tahsis edildi. Emevîler çağında bile halifeden başka kimse bu lâkapla anılmış değildir.

Fakat Şîiler, yani peygamber ailesi taraftarları, sonra Ali'yi "İmam" adiyle andılar Halifeliğin özelliklerinden olan imameti anlatmak ve mezheplerine göre Ali'nin namazlarda imam olarak cemaate namaz kıldırmağa Ebu Bekir'den daha müstahak olduğuna işaret etmek üzere Ali'ye imam adını verdiler ki, bu Şîilerin mezhep ve bid'atlarındandır. Ali'den sonra kimin halifeliğe müstahak olduğuna inandılarsa Şîiler, ona imam diye hitabettiler. Gizli bir surette, bi-

ate çağırdıkları peygamber neslinden gelen herkese imam adını verdiler. Bu imamlar devletin başına geçtikten sonra "Müminler Emîri" lâkabını taşıyacaklardır ki, Abbasilerin taraftarları olan Şîiler de aynı şekilde hareket edeceklerdir. Şîiler açıktan açığa namına biate çağırdıkları İmam İbrahim'e kadar gizli bir surette biate çağırdıkları zatı imam adı ile andılardı. İbrahim'e gelince onun emriyle savaşmak üzere bayraklar çektiler. İbrahim öldürüldükten sonra kardeşi Seffah'a biat ettiler ve ona "Müminler Emîri" lâkabını verdiler. Şîilerden Afrika **Rafıza'ları** da aynı şekilde hareket ederek İsmailoğullarından olan imamlarına imam diye hitabettiler. Ubeydullah Mehdi'ye kadar imamlarına bu şekilde hitaba devam ettiler. Mehdi'nin oğlu Ebu Kasım'ı da imam adı ile andılar. Devletini kurduktan sonra devletin başına geçenlere "Müminler Emîri" diye hitabettiler Şîilerin İdrisî kolu da aynı şekilde hareket ederek, İdrisi ve oğlu küçük İdrisi imam adı ile andılar. "Müminler Emîri" lâkabı işte bu yolda kullanılagelmiştir. Halifeler bu lâkabı birbirinden tevarüs edegeldiler, sonradan Hicaz ile Şam ve Irak gibi arap kavminin yurdu, devlet ve din ehlinin ve fütuhatın merkezleri olan yurtları idaresinde bulunduran halifenin bir belgesi olarak "Müminler Emîri" lâkabını ona tahsis ettiler. Emîr tâbiri umumi ve aralarında ortak bir lâkap olduğu için devletin gençlik ve kudretli çağında Abbasî halifeleri için diğer lâkaplar ihdas ettiler. Bun-

ların bu lâkapları ihdas etmekten maksatları, adlarını âdi halkın ağzında dolaşarak hakîr düşmekten korumaktı. İşte bu maksatla Seffah, Mansur, Mehdi, Hadi ve Reşid gibi, devletlerinin devamı müddetince türlü lâkaplar aldılar. Afrika'da ve Mısır'da hükümet süren Ubeydî'ler de Abbasileri örnek edinerek bu lâkapları seçtiler. Sadelik ve tazelik çağında olan ve bunlardan önce hükümet süren Emevîler ise, bu lâkapları almaya yanaşmadılar. Çünkü onlar o çağda sâf araplık ve bunun icaplarından olan özelliklerini muhafaza ediyorlardı, göçebelik gelenek ve kültürü henüz mukim hayat kültürü şeklini almamıştı. Endelüs'e gelince bunlar arabın asîl ve dinin kaynağı olan Hicaz'a sahib olmadıklarından dolayı kusur ve eksikliklerini anladıkları için, selefleri gibi bu hususta Abbasileri örnek edinmediler Arap asabiyyetinin merkezi olan halifelik yurdundan uzak olup, ancak uzaklarda bulundukları için Abbasîler tehlikesinden kendilerini koruyabildiler. Diğer bir Abdurrahman Endelüs'e gelinciye kadar, bu hal devam etti. Birinci Abdurrahman gibi Abdurrahmane'l-Dahil lâkabını taşıyan bu zatın adı Nasir bin Muhammed bin Emîr Abdullah bin Muhammed İbni Abdurrahman Evsat olup, hicretin dördüncü yüzyılının başında Endelüs'e gelmişti. Doğuda hükümet süren Abbasî halifelerini devlet idaresinden el çektirilmiş azatlı ve kölelerinin onları istipdatları altına almış ve halifelerin bunların ellerinde bir oyuncak olup bu azatlı ve kölelerin onlardan

birini azledip diğerini onun yerine geçirmeleri, öldürmeleri, ve gözlerine mil çektirmeleri haberi yayılmış idi. Adı geçen Abdurrahman doğuda ve Efrikiye'de hükümet süren bu halifeleri örnek edinerek, Müminler Emîri adını ve El-Nasirü-lidinillâh lâkabını seçti. Ondan sonra hükümet başına gelen halifeler de bu gibi lâkaplar taşımayı âdet edindiler. Babaları ve kavimlerinin geçip giden uluları ise bu gibi lâkaplarla anılmazlardı. Arap asabiyyeti büsbütün yok olup gidinciye kadar bu gibi lâkaplar alma devam etti. Halifeliğin bütün belge ve özellikleri yok olup gitti. Arap olmıyan kavimlerden olan azatlı ve köleler Abbasoğullarını, terbiyelerinde yetişenler Kahire'de Ubeydî'leri, Sinhaceler Efrikiye emîrlerini, zenateler Batı Afrikasını ve Endelüs'te hükümet süren feodaller Emevilerden olan emîrleri istipdatları altına aldılar, feodaller Endelüs'ü aralarında böldüler. Bu suretle İslâm emîrleri arasında ayrılıklar husule geldi. Hepsi de sultan adı ile anılmalarına üstelik olarak batıda ve doğuda kendileri için başka başka lâkaplar seçtiler.

Doğuda hükümet süren arap olmıyan hükümdarlara gelince, halifeler onlara bir şeref ve ululuk mahiyetinde olan lâkaplar veriyorlar, bu lâkaplardan onların halifelere olan itaat ve inkıyatları ve idarelerinin güzelliği seziliyordu. Şerefüddevle, Avduddevle, Rüknüddevle, Muizüddevle, Nasirüddevle, Nizamüddevle, Bahaüddevle, zahirüddevle ve bunun benzeri lâkaplar

verirlerdi. Batıda Ubeydî'ler de Sinhace emîrlerine bu gibi şeref kabilinden olan lâkaplar verirler. Bunlar devletin idaresini ve halifeleri boyunduruklan altına aldıktan sonra, halifelere mahsus olan lâkaplar seçmeden bu gibi lâkaplarla kanaatlendiler. Halifeliğe mahsus olan unvanı ve özelliklerden sakındılar. Yukarda anlattığımız gibi, zorla bir devlet ve hükümdarı boyunduruklan altına alanların hali böyledir. Doğuda hüküm sürenleri ise devleti idarede kuvvet ve kudret sahibi olup, kudret ve şevketleri arttıktan ve halifeliği kuran ve koruyan kuvvet yok olduktan sonra bunlar hükümdarlara mahsus olan Nasır, Mansur gibi lâkapları aldılar. Eskiden taşıdıkları lâkaplarına üstelik ve aynı zamanda azatlık ve terbiyelerinde yetişmekten husule gelen hukukî bağların tesirlerinden büsbütün çıkmış olduklarını anlatmak üzere din kelimesine ziyafetle Sâlahuddin, Esedeüddin ve Nurüddin gibi lâkaplar da aldılar.

Endülüs'te hükümet süren feodallere gelince, bunlar halifeliği kuran ve koruyan asabiyyete dahil bulundukları için, istipdatları daha kuvvetli olduğundan halifelere mahsus olan lâkapları halifelerle bölüştüler, Nasır, Mansur ve Mutemid ve Muzaffer gibi lâkaplar aldılar ki şair Ebu Şeref bundan dolayı onları azarlıyarak şöyle diyor:

مما يزهدنى فى أرض أندلس أسماء معتمد فيها ومعتضد
ألقاب مملكة فى غير موضعها كالهر يحكى انتفاخا صورة الاسد

"Endelüs toprağında benim beğenmediğim şeylerden biri de Mutemid ve Mutezid gibi adlardır. Bunlar şevket ve saltanatı anlatan ve yerinde kullanılmıyan tâbirler olup, kedinin kabararak aslan suretini hikâye etmesine benzemektedir."

Sinhacelere gelince, onlar Ubeydî halifeleri tarafından bir saygı, ululuk olmak üzere kendilerine verilen Nasrüddevle, Muizüddevle gibi lâkaplarla yetinirlerdi. Fakat gitgide Sinhaceler metbuları olan Ubeydî halifelerine isyan edip, Abbasilere biat ettiler. Zamanların geçmesiyle bunlar halifelikle olan bağ ve münasebetlerden uzaklaştılar, halifelik çağını, unvan ve lâkaplarını unutarak sultan unvanından başkasını kullanmadılar. Batı Afrika'da Magravelerin hali de böyledir. Onlar da göçebeliğin ve tazeliğin âdet ve sevkiyle bu gibi lâkaplardan hiçbirini seçmeden ancak sultan adiyle anıldılar. Halifeliğin bütün unvanları yok olduktan sonra, Batı Afrika'-ya Berber uruğlarından Lemtune hükümdarı Yusuf bin Taşafin hâkim oldu. Denizlerin her iki kıyısını ele geçirdi. Hem İspanya hem de Afrika tarafına sahiboldu. Yusuf hayırlı ve itaatli bir sultandı. Dinin merasimini bütünlemek yolundaki himmeti onu halifeye boyun eğmeye sevk etti. Abbasi halifelerinden Müstazhir'e itaatini ve biat ettiğini bildirmek üzere İşbiliye ulularından Abdullah ibni Arabî ile oğlu, Kadı Ebu Bekir'i gönderdi. Bunlar halifeden Yusuf bin Taşafin'i Batı Afrika valiliğine tâyin ederek yarlığ göndermesini

istiyeceklerdir. Gönderilen delegeleri halifenin Yusuf'u Batı Afrika'ya tâyine dair yazdığı yarlığı ve Abbasilerin nişanı olan siyah giyimleri ve bayrakları getirdiler. Halife ona mahsus bir şeref, ululuk ve lâkap olmak üzere "Müminler Emîri" lâkabını bağışlamıştı. Halife yarlığda ona bu lâkapla hitabediyordu. Rivayete göre Yusuf kendisi ve kavmi olan Murabitun din ve diyanetli olup, peygamberin sünnetlerine riayet ettikleri ve halifelik makamını ululamak maksadiyle bundan önce "Müminler Emîri" lâkabını seçmişti. Müstahzir bu lâkabı vermekle onun arzusunu yerine getirmiş oldu. Mehdi onun arkasından gelerek, Eş'ari mezhebine göre hak ve doğru yola çağırarak batı ahalisinin hak ve doğru olan inanı, Kur'an ve hadisin zahirini tevil etmeden Tanrının cisimli olduğu inanına götüren akidede bulundukları için onları azarlıyarak meydana çıktı. Eş'ari'ler gibi bu ayetleri tevile çağırdı. Mehdi kendi etbaına Muvahhidin, yani Tanrı biridir, diye inananlar, diğer tâbirle Vahdaniyeciler adını verdi. O bu adı vermekle Afrikalıların inanı doğru olmadığına işaret ediyordu. Mehdi; imamın mâsum, günahsız olduğu hakkında peygamber ailesi fikrine göre her vakit böyle bir imamın bulunmasının lüzumuna ve onun vücudu sayesinde âlemin düzeni muhafaza edildiğine inanıyor ve zuhurundan önce ona imam adı veriyordu ki biz Şiilerin, halifelerin lâkaplarına dair olan fikirlerini ve mezheplerini anlatırken bu hususta bilgiler vermiştir. Mehdi; imamı, mâsum vasfiyle tavsif ederek ken-

disinin imam hakkındaki inanına işaret etmiştir. Kendisinden önce geçip giden Şiî mezheplerine tebaiyet ederek Müminler Emîri lâkabını kullanmadı. Çünkü imam hakkında bu lâkabı kullanmakla o çağda halifelerin torunlarından doğuda hükümet süren ve çoluk çocuktan ibaret olan tecrübesiz ve cahil olan halifelere verilen bu lâkabı, yani Müminler Emîri lâkabını imama da vermiş ve imam onlarla bu lâkabı bölüşmüş olacaktır. Fakat Mehdi'den sonra veliahtı Abdülmümin "Müminler Emîri" lâkabını aldı. Ondan sonra hükümet süren Abdülmümin oğullarından olan halifeler ve bunlardan sonra hükümet süren Ebu Hafs ailesi ve onlardan sonra onların yardımcıları ve şeyhleri olan Mehdi bu mezhebe çağırdığı ve bu lâkaba kendilerinin diğerlerine nispetle müstahak oldukları için hepsi de Müminler Emîri lâkabı ile lâkaplandılar. Çünkü şeyhleri olan Mehdi halifeliği onlara bırakmıştı, onların fikrine göre Mehdi ve ondan sonra onun uyruk ve yardımcıları, Kureyş asabiyyeti, yani halifeliği kuran ve koruyan kuvvet bulunmadığı için, kendilerinin halifeliğe diğerlerine nispetle müstahak olduklarına inanıyorlardı. Batı Afrikada bunların devleti yıkılarak Zenateler devletin başına geçtikten sonra, bunlardan ilkönce hükümet sürenler göçebelik hal ve itiyadlarından ve sadelikten ayrılmadıkları ve lâkaplanmak hususunda Lemtune hükümdarlarına uyrukluk ettikleri ve halifelik makamına karşı edeplerini korudukları için, hükümdarları Müminler Emîri lâkabiyle lâkaplanmaktan çekin-

diler. Çünkü bunlar, önce Müminler Emîri lâkabını taşıyan Abdülmümin'i, bunlardan sonra Ebu Hafs oğullarını halife olarak tanıyorlardı. Sonradan Zenate hükümdarları dahi Müminler Emîri lâkabiyle lâkaplandılar, hükümdarlığın şevket ve âdetleri icaplarını son derece olgunlaştırmak maksadiyle çağımızda bile Müminler Emîri lâkabını taşımaktadırlar.

34 üncü FASIL

Hıristiyan dinî ıstılahındaki papa ve patrik, Yahudilerin kullandığı Kevhen lâkabı hakkında

Bir peygamber gelip geçtikten sonra o kavme o şeriatin dinî hüküm ve kaidelerini öğretecek ve onları amele sevk edecek bir zatın bulunması gerektir. Bu zat o peygamberın o kavim arasında halifesi yerini tutar. Dinin hüküm ve emirlerini onlara öğretir. Yukarda anlattığımız gibi, beşer cinsinin cemiyetler halinde bir araya toplanarak yaşamaları için başlarında bir başkanın bulunması ve bu cemiyetleri kendi maslahat ve menfaatlerine göre idare edecek, kuvvet ve kahrı ile onları bozuk ve kötü işlerden alıkoyacak bir başkanın bulunması siyasî ve hayatî bir zarurettir. Bu zat hükümdardır. İslâm dinine gelince, cihat bütün Müslümanlar için meşru olduğu ve umumu kendi ihtiyarları veyahut zorla İslâmiyeti kabule sevk edecek bir başkanın bulunması gerekli olduğu için, halifelik ile hükümdar-

lığı şahsında toplıyan, yani hem dünya hem ahret işlerine bakan bir zatın başlarında bulunması gerektir. Bu zat islâm dininde olanların din ve dünya işlerine bakar. İslâm dininden başka dinlerin dine davetleri umumî ve o dinlerde cihat farz olmadığı ancak kendilerini korumak için müdafaa savaşı meşru olduğu için, dinî işlerden başkası onların din başkalarını ilgilendirmez, başkanları politika ve idare işlerine önem vermez. Bu dinlerin başında bulunanlardan bazıları hem din başkanı hem hükümdar olmuş ise, onun hükümdarlığı ancak ârizidir. Bu hükümdarlar dinî bir görev olarak hükümdarlık etmiş değildirler. Hükümdarlıkları ancak asabiyyetin, yani korunmak ve korumak hamiyetinin sevkiyledir ki biz yukarda bunu andık. Çünkü bu dine mensubolanlar, İslâm dininde olduğu gibi, kuvvetle diğer milletleri idareleri altında bulundurmakla mükellef değildirler. Onlar ancak kendi kavimleri arasında dinlerinin hüküm ve emirlerini yerine getirmekle mükelleftirler. İşte bu sebepten dolayı İsrailoğulları Musa ve Yuşa'dan sonra dört yüzyıl kadar bir müddet devlet ve hükümdarlık işine önem vermeden yaşadılar. Onlar bu uzun müddet içinde, ancak din ve dinlerinin emirlerini yerine getirmeye önem verdiler. Bu görevin başında bulunan zat Kevhen adını taşırdı. O, Musa (Tanrının bütün elçilerine salavat ve selâmlar olsun) nın halifesi gibi olup, Yahudilerin namaz ve kurban işlerine bakardı. Yahudiler Kevhen'in Harun neslinden gelmiş olmasını şart koşarlar.

Çünkü Musa arkasında evlât bırakmamıştı. Yahudiler beşer için tabiî olan idare ve politika işlerini idare etmek üzere yetmiş tane ihtiyar seçerler, ihtiyarlar Yahudilere umumî olan emir ve hükümleri eriştirirler ve onları idare ederlerdi. Kevhen'in dinî olan derece ve rütbesi bunlarınkinden yüksekti, o, hüküm ve idare işlerinin kargaşalıklarından uzaktı. Asabiyyet, yani onları koruyan kuvvet, hamiyet ve hükümdarlık için gereken şevket kemalini buluncaya kadar bu hal devam etti. İsrailoğulları, bundan sonra, Tanrının kendilerini vârisi kıldığı Beytül-makdis'i ve ona komşu olan yerleri galebe çalarak Kenani'lerin elinden aldılar ki önceden Musa'nın dili ile mukaddes toprağa vâris olacakları onlara anlatılmıştı. Filistin ve Kenanî'ler, Ermeni Ürdün ve Amman ve Mearib ahalisi onlarla savaştı. Bu çağda onların idaresi başında ihtiyarları bulunuyordu. Onlar dört yüzyıl kadar bir müddet bu ihtiyarlar idaresinde yaşadılar. Yahudiler bu müddet içinde hükümdarlık şevket ve kudretine malik değildirler. İsrailoğulları bu kavimlerin üzerlerine yürümelerinden usandılar ve peygamberlerinden Şamuel dili ile kendileri arasından Talut adında birini hükümdar yapmaya müsaade etmesini istediler. Tanrı dualarını kabul etti. Talut bu kavimlere üstün geldi. Filistin hükümdarı Calut'u öldürdü. Talut'tan sonra Davud, ondan sonra Süleyman (her ikisine Tanrının salavat ve selâmı olsun) hükümdar oldu. Süleyman'ın devleti büyüdü. Hicaz'da cari oldu. Bundan sonra

Yemen ve Rum memleketinin etrafı da ona tâbi oldu. Sonradan asabiyyet sevkiyle İsrail uruğları olan Esbat arasında ayrılık başgösterdi. Devlet ikiye bölündü. Bu devletin biri, Cezire (Mezopotamya) ve Musul'da on Esbat (on uruğ) tarafından diğer İsrail devleti ise Yahuza ve Bünyaminoğulları tarafından Kudüs ve Şam'da kuruldu. Sonra Babil hükümdarı Buhtunnasr ilkönce öteki on uruğun idaresindeki Mezopotamya ve Musul'da kurulan devleti, sonradan Kudüs ve Şam'da kurulanı yıktı. Bu devlet bin yıl kadar hükümet sürmüştür. Beyt-ül Makdis'teki mesçitlerini yıktı. Tevrat nüshalarını yaktı. Dinlerini ortadan kaldırdı. Kendilerini İsfahan ve Irak'a sürgün etti. Yahudiler Kiyaniyan'dan bir hükümdar kendilerini Beyt-ül Makdis'e iade edinciye kadar yetmiş yıl esirlikte kalmış idiler. Beyt-ül Makdis'e döndükten sonra mesçidi yeni baştan bina ettiler, dinî görevlerini ödediler. Dinî işlerinin başında kâhinleri bulunur ve bütün, idare, siyaset işleri ise Fars valilerinin elinde idi. İskender, İskender'den sonra Yunanlılar, Farsları yendiler. Beyt'ül Makdis'i ellerinden aldılar. Bundan sonra Yahudiler bu devletlerin idareleri altına girdiler. Yunanlılar zayıf düştükten sonra kavimler için tabiî olan asabiyyet, yani korunma ve koruma hamiyeti ile Yunanlılara üstün geldiler, kendilerini onların boyunduruklarından kurtardılar. Haşmenay oğullarından olan kâhinleri İsrail devletinin idaresi başına geçti. Devletleri yıkılıncıya kadar Yunanlılarla savaştılar. En sonunda Ro-

malılar Yunanlıları yendiler. Bundan sonra Yahudiler Romalıların istilâsına uğradılar. Romalılar sonradan tekrar Beyt-ül Makdis üzerine yürüdüler. Bu sırada Haşmenay oğullarının damatları olan Herados oğulları, Beyt-ül Makdis'te hükümet sürüyorlardı. Bir müddet hükümet sürdüler. Romalılar Yahudileri bir müddet kuşattıktan sonra kuvvetle Beyt-ül Makdis'i ele geçirdiler. Yahudilerden son derecede çok adam öldürdüler, yıktılar. Yaktılar. Beyt-ül Makdis'i yıktıktan sonra Yahudileri Roma'ya ve Roma'nın öte taraflarına sürgün ettiler. Bu, Beyt-ül Makdis'in ikinci defa yıkılışıdır. Yahudiler bunu "Büyük Sürgün" adiyle anarlar. Asabiyyetleri, yani korunma ve koruma kuvvet ve hamiyetleri bulunmadığı için, bundan sonra devlet kuramadılar. Roma'lıların idareleri altında yaşadılar. Roma'lılar dinî işlerine bakmak üzere onlara Kevhen adiyle anılan dinî bir reis tâyin ederlerdi. Nihayet Mesih (ona ve Tanrının diğer elçilerine salavat ve selâmlar olsun) elçi olarak gönderildi. Yahudilere dinini anlattı. Tevratın bazı hükümleri neshedildi, yani başka hükümlerle değiştirildi. İsa, anneden doğma körleri gözlü etmek ve cüzzam hastalığına tutulanları iyileştirmek ve ölüleri diriltmek gibi şaşılacak hârikaları gösterdi. Bir çok adam İsa'nın etrafında toplandı. Ona iman etti. Müminlerin çoğunluğunu onun sahabelerinden olan Havarileri teşkil ediyordu. Bu Havariler 12 tane idi. İsa, dine çağırmak üzere onlardan bir kısmını etrafa gönderdi. Bu çağda Roma imparatoru ilk Kayser

Agustos ve Yahudilerin başında hükümeti Haşmenay oğullarının elinden çekip alan ve onların damatları olan Herados kâhinlik ediyordu. Yahudiler İsa'yı kıskandılar, onu yalancı saydılar. Hükümdarları olan Herados, Rum Kayseri Agustos'a mektup yazarak İsa'yı öldürmeye teşvik etti. Kayser, İsa'yı öldürtmek için onlara izin verdi. Nihayet Kur'anda hikâye edilen hal ve hâdiseler cereyan etti. Bunun üzerine Havariler her tarafa dağıldılar. Çoğu dine çağırmak üzere Roma'lılar memleketine gitti. Bu Havarilerin büyüğü Petrs idi. Petrs, Kayserlerin başkenti olan Roma'ya geldi. Bu Havariler İsa'ya indirilen İncil'i dört nüsha olarak yazdılar. Bunların rivayetleri birbirine uymaz ve çeşitlidir. Meta, Beytül Makdis'te kaldı. O, orada İbranice olarak İncili yazdı. Yuhenna bin Zeydi bu İncil'i Lâtinceye çevirdi. Havarilerden Luka, İncil'ini Roma büyüklerinden biri için Lâtince olarak yazdı. Yuhenna kendisine nispet edilen İncil'i Roma'da yazdı. Petrs İncil'ini Lâtince olarak yazdı. Merkas (Marks) a nispet etti. İncil'in bu dört nüshası birbirine uymuyor, aralarında başkalıklar var. Bununla beraber İncil'lerde yazılanların hepsi vahiy (Tanrı tarafından indirilmiş) değildir. Vahiyler İsa'nın ve Havarilerin sözleri ile karışmış bir haldedir. Hepsi de vaız, nasihat ve kıssadır, hükümler pek azdır. Elçilerden ibaret olan Havariler o çağda Roma'da toplanarak Hıristiyan dini için kaide ve kanunlar koydular bu kararları Petrs'in talebesi İklimintos'un eline verdiler. Bu kaide

ve kanunların nüshalarını çoğalttılar. Bu kanunları kabul edip bunlarla amel etmek onlara vaciptir.

Yahudilerin amel ettikleri kitapları ve eski şeriatleri Tevrat'tır. Tevrat beş sifr'den ve Yuşu'un kitabından, kaza ve hüküm kitabından, Rautş kitabından, Yahuza kitabından, hükümdarın dört Sifr'inden, Benyamin'in sifr'inden, İbni Kerbun'un sayısı üç olan Makabil'ler kitabından. İmam Azra'nın kitabından, Uşir'in kitabından, Haman kıssasından, Tanrının dostu Eyub'ün kitabından, Davud (C. M.) un Mezamir'inden, oğlu Süleyman'ın beş kitabından büyük ve küçük Nebil'lerin nübüvvet (peygamberlik) lerini anlatan 16 kitaptan, Süleyman'ın veziri olan Yuşa bin Şarh'un kitabından mürekkeptir.

İsa'nın şeriati, Havarileri tarafından yazılan ve toplanan dört İncil'den başka şu kitap, larından ibaret olan yedi risalden bu risalelerin sekizincisi elçilerin kıssaslarından ibaret olan İriksis, Pavlos'un 14 risalesi, hüküm ve kanunları içine alan İklimıntos'un kitabı, Galimsis'in babasının kitabı Yuhanna bin Zeydi'nin rüyasını da içine alır.

Roma kayselerinin İsa dinine olan nazarları türlüce olmuştur. Bir vakit bazıları, bu dine ve bu dine mensubolan Hıristiyanlara saygı gös-

terirler, bazan da bu dini bırakırlar, Hıristiyanların üzerine saldırırlar, onları öldürürlerdi. Kostantin hükümdar oluncaya kadar kayserler bu şekilde hareket ettiler. Kostantin ise Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Hıristiyanlığı bırakmadı. Bundan sonra kayserler Hıristiyanlıkta sebat ettiler. Bu dinin başında bulunanı Patrik adiyle anarlar. Hıristiyanlığın emir ve kaideleri onun tarafından yerine getirilir, Hıristiyanlara göre o dinî başkandır ve Mesih'in halifesidir, uzak bölge ve ülkelerde yaşıyan Hıristiyan dininde olan kavimlere kendisinin naiplerini ve halifelerini gönderir. Patriğin bu halifeleri Başpapaz adiyle anılırlar, cemaatlere namaz kıldıran ve dinî fetvalar verenlerine Papaz adı verirler. Bir yere kapanarak ömürlerini ibadetle geçirenlerine Rahip adı verirler. Bunların çoğu manastırlarda otururlar.

Havarilerin ve İsa'nın talebesinin büyüğü olan elçi Petris. Romada oturur, kayserlerin beşinci olan Neron tarafından öldürülünceye kadar orada Hıristiyanlığı öğretmek ve yaymakla meşgul oldu. Neron diğer patrik ve papazlarla beraber onu ölüdrdü. İsa'nın halifesi olarak onun yerine Aryos geçti. İncil'i yazan Merkas (Marks) Hıristiyanlığı kabule çağırarak İskenderiye, Mısır ve Batı Afrika'da yaşadı. O öldükten sonra yerine Hananya geçti. Hananya Afrika'da Patrik adını taşıyan ilk papazdır. Hananya etrafında 12 papaz topladı. Patrik öldüğünde bu 12 den biri

patrik olacak, patriklik makamına geçmiş olan papazın yerine müminlerden biri geçirilecektir. Bu suretle patrik seçmek bu 12 papazın elinde kaldı. Fakat sonradan dinlerinin kaide, hüküm ve akideleri hakkında aralarında anlaşmazlıklar başgösterdi. Bu anlaşmazlıkları halletmek üzere papazlar Kostantin'in hükümdarlığı çağında Nikia (İznik) te toplandılar. Maksatları dinlerince doğru ve hak olan kaide ve akideleri tespit etmekti 318 papaz dinleri hakkında ittifakla kararlar çıkardılar. Bu kararları yazdılar, bu kararlara imam — tebaiyet edilen hükümler — adını verdiler. Bu kararların her hususta başvurulacak asıl hükümler olduğunu kararlaştırdılar. Dinin başı olan patriğin ruhaniler tâyin ederken papazların oy ve fikirlerini almadan bağımsız olarak ruhaniler tâyin edeceği kongrede alman kararlardan biri idi. Böylece Marks'ın talebesi olan Hananya'nın kararı lâğvedilmiş oldu. Hıristiyanlar bu kaidelere göre amel ettiler. Fakat sonradan dinlerinin kaide ve hükümleri hakkında aralarında tekrar anlaşmazlıklar başgösterdi. Bu anlaşmazlıkları halletmek üzere birtakım toplantılar yapıldı. Bu toplantılardan sonra dinlerinin hüküm ve kaideleri hakkında aralarında anlaşmazlıklar başgöstermedi. Patrik öldükten sonra başpapazlardan birinin, ölen patriğin yerine geçmesi âdeti devam etti. Papazlar ululamak maksadiyle patriğe Papa, yani babaların babası (ata) diye hitabederlerdi. Uzun asırlar geçmesiyle, patrik adiyle diğer dinî lâkap ve ünvanlar arasında belirsizlik husule

geldiği için, rivayete göre İskenderiye patriği olan Herakliyos çağında bir saygı lâkabı olması bakımından patrik kelimesiyle başpapaz, iki lâkabı birbirinden ayırdetmek maksadiyle, en büyük dereceli ruhanî başkanına Papa lâkabı verildi ki babaların babası (veyahut papazların atası) demektir. Curcis, İbni Amid'in tarihinde andığına göre, bu lâkap ilkönce İskenderiye'de kullanılmağa başlanmıştır. Bundan sonra bu ad Hıristiyanlığın en büyük kürsü, makam ve derece sahibi olan Roma patriğine tahsis edilmiştir. Papanın Hıristiyanlıkta en büyük ve saygılı derece sahibi olması, yukarda anlattığımız gibi, İsa'nın elçisi olan Petrs'in kürsüüne sahibolmasından ileri gelmektedir. Roma patriği çağımızda dahi bu lâkabı taşımaktadır.

Bundan sonra Hıristiyanlar arasında dinleri ve İsa hakkındaki inanlarında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bunun üzerine Hıristiyanlar türlü mezhep ve kütlelere ayrıldılar. Nihayet üç mezhep etrafında toplandılar. Hıristiyanlar bu üç mezhepten başkasına önem vermezler. Bu mezhepler Malikiye ve Yakubiye ve Nasturî mezhepleridir. Hıristiyanların küfürden ibaret olan bütün mezhep ve kollarını anarak eserimizin sahifelerini karartmak istemiyoruz. Kur'anı eKrim'de anıldığı gibi bu mezheplerin hepsi küfürdür ve hepsi de bellidir. Biz onlarla bu mezhepler hakkında münakaşada bulunacak ve reddederek deliller getirecek değiliz. Onlar ya İslâmiyeti kabul

edecekler (bu takdirde leh ve aleyhte olmak üzere her cihetten bize denk olacaklar) veyahut da bize itaat edip kafa vergisi (cizye) ödiyeceklerdir, itaat etmeden (bizimle savaşırlar ise) öldürüleceklerdir. Hıristiyanlar bu yolda mezheplere bölündükten sonra, her mezhep mensupları kendilerine ayrı ayrı patrikler tâyin ettiler. Mısır'da bizimle ahitli olan Yakubi mezhebinde olanların patriği aralarında yaşamakta (ve Papaya gösterilen saygı ona da gösterilmekte) dir. Habeş'ler ae bu mezhepte olup, Mısır patriği onlara papazlar göndermekte ve bu papazlar dinlerinin hüküm ve kaidelerini yerine getirmek hususunda, Mısır patriğine niyabet etmektedirler. Papa lâkabı Roma patriğine tahsis edilmiştir. Yakubi'ler kendi patriklerini Papa lâkabiyle anmazlar Papa kelimesi iki "p" ile olup kalın olarak telâffuz olunur, ikinci p şiddetlidir. (Pappa şeklindedir). Papa Hıristiyanları dağınıklıktan korumak ve birlik olarak yaşatmak maksadiyle, bir hükümdara boyun eğmeğe ve her hususta bu hükümdara başvurmaya çağırmakta ve o hükümdarın hükmünün bütün Hıristiyanlara cari olmasını istemekte ve buna çağırmaktadır. Hıristiyanlar bu hükümdarı İnpirzur adiyle anarlar. Bu kelimenin ortadaki harfi z ile z arasında bir mahreçten telâffuz olunur. İmparator tahta çıkarken kutlanmak üzere Papa tarafından ona taç giydirilmekte ve bundan dolayı imparator taç giydirilmiş adiyle anılmaktadır. Papa ile Kevhen lâkapları hakkındaki açıklamalarımız kısaca olarak burada bitiyor. Tanrı

arzu ettiği kulunu doğru yoldan bir yana saptırır, arzu ettiği kulunu doğru yola sevk eder.

35 inci FASIL

Devlet ve saltanatta rütbe, memuriyet ve lâkaplar.

Bil ki sultan tek başına zayıf bir kimse olup, üzerine ağır yükler ve görevler almıştır. O, kendi cinsinden olanların yardımlarına muhtaçtır. Kendi geçimini, diğer gerekli nesnelerini temin etmek için, kendi cinsinden mensup olanlardan yardım istemek zorunda bulunan sultanın idare ve politika işlerinde ve onun idaresine emanet ettiği Tanrının kullarını ve halkı idare etmek ve korumak için başkalarına muhtaç olacağı tabiîdir. Sultan onları düşmanlarının saldırışından, zararlarından ve toplu tecavüzlerinden korumakla ve türlü kötülüğü yasak eden hüküm ve emirleri onlara tatbik etmekle mükelleftir. Onların mal ve canlarını, yollarını emniyet içinde bulundurmaya ve uyruğunu maslahat ve menfaatlerine uygun olan işlere sokmaya ve yaşayışlarını, aralarındaki muamelelerini düzenlemeye, yiyecek ve yaşadıkları için gereken nesneleri, ölçü ve ölçeklere hile karıştırılmamasını, eksik verilmemesini sağlamaya ve muamelelerinde kullandıkları paraların gerek ayarlarını ve gerek ölçülerini teftişetmeye, uyruğunun arzu ettiği şekilde, kendisine itaatlerini ve emirlerini yerine getirmelerini ve kendisinden ra-

zı ve memnun olmalarını temin etmek için yurdu güzel siyasetle idare etmeye, şeref ve ululuğu ancak kendi şahsında toplamaya ve bu şeref ve ululuğa başkalarını iştirak ettirmemeğe mecburdur. Bu maksat ve emellerini gerçekleştirmek ve gönülleri birleştirmek için son derece büyük güçlüklere katlanmak mecburiyetindedir. Bundan dolayı hakîmlerin ileri gelenlerinden biri: "Dağları bir yerden koparıp başka bir yere nakletmek gönülleri birleştirmekten daha kolaydır." demiştir. Yardımlar akrabalardan veyahut eskiden beri bağışlarına nail olan ve terbiyesinde yetişenlerden istenildiği takdirde, beraber yaşamak ve alışkanlık sonunda tabiat ve hulkları kendi tabiatına uymuş olduğu için, yardımları daha mükemmel ve bunların aynı derecede olan sadakatleri temin edilmiş olur. Yüce Tanrı kitabında Musa'nın diliyle: "Ey Tanrım! Kardeşim Harun ailesinden bana birini vezir yap, onu vezir yaparak beni kuvvetlendir; onu işimde bana ortak eyle (Kur'an, S: 20, Â: 30, S: 25, Â: 37) der. Hükümdar onlardan ya kılıçla yardım etmelerini veya kalem, fikir ve bilgi veyahut ahali etrafını sararak uyruğunun işine bakmasına engel, olmamaları için kapıcılık gibi işlerle yardım etmelerini ister; veyahut iktidarına ve kendine ortak olacağına güvenerek devletin idaresini onlardan birine teslim eder. Bazan bu görevlerden hepsi bir kişi tarafından görülebilir, bazan da birkaç kişi arasında bölünür. Bu görevler birçok dallara ayrılır. Meselâ kalem ile yazmak görevi inşa ve tahrir dairesi ka-

lemi, fermanlar ve verilen arpalıkların senetlerini tanzim ve bunları defterlere kaydetme kalemi, muhasebe kalemi başkanlığı ki bu dairenin başında bulunan zat devletin haraç ve kafa vergisi gibi vergilerini ve hükümdarın bağışlarını idare eder, diğer biri de ordu dairesi olup, savaş işleri, jandarma ve polis idaresi, posta idaresi, sınırlar idaresi gibi kollara bölünür.

Bil ki İslâm milletinde devletin idaresiyle ilişikli olan bu görevler halifelik görevlerine dahildir. Çünkü halifelik din ve dünya işlerini kendisinde toplamıştır ki yukarda bundan bahsetmiştik. Şeriat hükümleri Tanrının kullarının bütün işleri ile ilgili olduğu için şeriat bunların her birini içine almaktadır. İslâm hukukundan ibaret olan fıkıh, sultanın görevlerini ve halifeye tagallüp ederek devletin idaresini onun eline alması keyfiyetlerini inceler. Bu suretle halifeye tagallüp ederek devletin idaresini eline geçiren zata sultan adı verilir. Yahut halife kendi arzu ve iradesiyle devletin idaresini birine teslim eder ki, bu vezirliktir. Aşağıda bundan bahsedeceğiz. Fakihler şeriat hükümlerinin maliye işlerine dair olan hüküm ve kaidelerini devletin siyasetini mukayyet (kayıtlı) veyahut mutlak olarak incelerler, memuriyetlerden azli icabettiren, devlet idaresi ve sultanlıkla ilişikli olan diğer görev ve memuriyetlerden: vezirlik, vergileri toplama ve valilik gibi İslâm hukukiyle ilişikli bütün meseleleri incelemek fakihin ödevidir. İslâm milletinde hükümdarlık ve sultanlık görev ve rütbeleri halifelik idaresi gö-

rev ve rütbelerine dahil bulunduğu için fakih, yani İslâm hukukçusu bunların her birini inceler. Fakat biz burada hükümdarlık ve sultanın ödevlerini, ancak cemiyetler halinde toplanarak dünyayı imâr ve beşer cinsinin korunmasını ve yaşayışını temin etmek ve bunun tabiî olan icapları bakımından inceliyeceğiz. Bu incelememiz şeriatin hüküm ve kaidelerinden olduğu için değildir. Devlet, hükümdarlık ve sultanlığı şeriat bakımından incelemek bu eserimizin maksat ve hedefleri dışındadır. Bu konulara dair kadı Ebu Hasan Maverdi ve İslâm hukukcularının ileri gelenlerinin devlete ve saltanatının hükümlerine dair yazmış oldukları eserlerinde yeter derecede bilgiler verilmiştir. Sen bu konuda geniş bilgiler elde etmek istersen, o eserlere bak. Biz burada ancak halifeliğin görevleri hakkında söz söylüyoruz. Ayrı bir bölüm ayırmamış ancak sultanlık görevleri ile halifelik görevlerini birbirinden ayırdetmek içindir ve sadece insanın varlığını koruyabilmesi ve dünyayı imâr edebilmesi için gereken şeylerden bahsedeceğiz. Başarıları Tanrı bağışlar.

Vezirlik :

Vezirlik devlet ve sultanlık işlerinin ana temelidir. Vezirlik kelimesi isminden de anlaşılacağı üzere, yardım mânasına gelen muvâzeret'ten veyahut ağırlık mânasına gelen vizr'den yapılmıştır. Vezir kendini memur eden hükümdarın ağırlıklarını kaldırıyor imiş gibidir. Bu işe

mutlak yardımlaşmanın icabıdır. Biz yukardaki bölümün baş tarafında sultanın iş, idare ve tasarrufun dört görevin ötesine geçmiyeceğini anlatmıştık. Sultanın görevi ordu, silâh ve savaş işlerini düzeltmek, umumu korumak ve korunmanın diğer vasıtalarını hazırlamak ve hak ve hukuk talebederek diğer hükümetlerle çekişmekten ibarettir. Doğuda hükümet süren devletlerin örf ve ıstılahında vezirlik budur ve bu ödevin başında bulunan kimseye vezir denilir. Çağımızda batıda hükümet süren devletlerin örfünde de bu böyledir. Devlet memuriyetlerinden başka biri de, sultanın uzak yerlerdeki hükümdar ve başkanlarına yazacağı mektup ve cevapları yazmak ve sultanın bizzat göremediği kimselere onun emirlerini eriştirmek ve hükümlerini yerine getirmekten ibarettir.

Bu görevin başında bulunan kâtip (sekreter) adını taşır. Devlet memuriyetlerinden üçüncüsü vergileri ve sultanın diğer gelirlerini idare etmek, toplamak ve bu toplanan paraları yerinde sarf etmek ve her bakımdan sultanın mal ve mülkünü zayi olmaktan korumaktır. Bu görevin başında bulunan kişi maliye müdürü (veyahut bakanı) dır. Bu memuriyetin başında bulunan memur çağımızda doğuda vezir adiyle anılmaktadır. Dördüncü bir görev, kapısında toplanan kalabalığın sultanı meşgul etmemesi için korumaktır. Bu görev ahalinin sultanın katına girmesine engel olan (Hacip) kapıcı tarafından görülür. Saltanata mahsus olan görevler bu dördün

öte tarafına geçmez. Hükümdarlık ve saltanatın bütün görevleri andığımız bu dört görevden ibarettir. Bu rütbe ve memuriyetlerin en büyüğü daima sultan tarafından görülmesi icabeden ve devlet işlerinde sultanın yardımcısı olan vezirliktir. Tebaanın bazı sınıfına veyahut memleketinin bir sınırında komutanlık ve özel mahiyette olan maliye memurluğu ve bazı bölgelerine mahsus olan görev, meselâ yemek maddelerini ve sikkeleri teftiş etmek gibi özel işler olup, bu görevlerin başında bulunanlar umumî işlere bakanlara tâbidirler. Bunlar umumî işlere bakanların başkanlıkları altında iş görürler. İslâmiyetten önce de bu görevler andığımız hal ve durumda idi. İslâmiyet zuhur ettikten sonra bu görevler halifelik ödevine katıldı, bunun bir sonucu olarak hükümdarlığın ortadan kalkmasiyle tabiî olan bu yardımlaşmanın ancak şekli ortadan kalktı. Bulunması bir zaruret olan fikir ve konuşma ile yardımlaşma büsbütün ortadan kalkmadı. Çünkü Tanrı elçisi umumî ve hususî olan önemli işlerinde arkadaşlarının fikirlerini sorar, onlarla istişarelerde bulunurdu. Ebu Bekir ile hususî mahiyette olan işleri konuşur, onunla istişarelerde bulunurdu. Kisra, Kaysar ve Necaşi gibi hükümdarların hallerini bilenler Ebu Bekir'i Tanrı elçisinin veziri diye anarlardı. İslâmiyetin sadeliği ile hükümdarlığa mahsus olan rütbe ve memuriyetler yok olup gittiği için. Müslümanlar vezirlik tâbirini bilmiyorlardı. Halifeliği çağında Ömer Ebu Bekir'in, Ali ile Osman. Ömer'in ve-

ziri hükmünde idiler. Haraç ve başkaca İslâm devletinin maliye ve hesap sarfiyatı işlerine bakmak gibi memuriyetler yoktu. Çünkü onlar okuma ve yazı bilmiyen bir kavim olup. yazı ve hesap işlerini bilmiyorlardı. Onlar hesap işlerinde Hıristiyan ve Yahudiler gibi kitap ehlini veyahut Arap olmıyan kavimlerden azatlı ve kölelerinden hesap işlerini iyi bilenleri istihdam ediyorlardı. Haraç ve umumiyetle maliye ve hesap işlerini bilenler aralarında azdı. Arapların eşrafına gelince, bunlar da maliye ve hesap işlerini iyi bilmezlerdi. Çünkü okumak ve yazı bilmek onları başkalarından ayırdeden bir vasıf idi. Resmî mektuplar yazmak sanatı, hüküm ve emirleri yerine getirmek (hüküm ve emirleri infaz) işleri dahi, okur ve yazar bir kavim olmadıkları için, bu vazife de Araplara mahsus bir derece ve rütbe teşkil etmezdi. Sır ve söz saklama gibi umumî güvenden sayılan işlere ve emanetleri saklamaya araplar çok önem verirler, sırları ve emanetleri iyi saklarlardı. Halifelik dinî bir ödev olup, politikaya dayanan bir idare olmadığı için, halife politika kullanmaya muhtaç değildi. Yazı ve tahrir ilk İslâmlarda (tahsil ile elde edilen) bir sanat değildi. Çünkü arapların her biri, maksatlarını en belâgatli ibarelelerle anlatabiliyor, bu cümleden halifeler kendileri de maksatlarını en belâgatli bir şekilde ifade ediyorlardı. Bundan dolayı halifeler yazı işlerini ayrı bir memuriyet telâkki etmemişlerdi. Ortada ancak bu ifadeleri kâğıda yazmak işi kalıyordu. Halife gerek-

li olduğu vakit güzel yazı bilenleri buna memur ederdi.

İş ve ihtiyaç sahiplerini halifelerin katına girmekten menedecek kapıcılık da bir ödev, memuriyet teşkil etmezdi. Çünkü İslâmiyet iş ve ihtiyaç sahiplerini kapıdan çevirmeyi ve halifenin veya herhangi birinin katına sokmamayı yasak etmiştir. Bundan dolayı halifeler kapılarında kapıcı bulundurmazlardı. Fakat halifelik, hükümdarlık şeklini aldıktan ve hükümdarlık merasim ve törenleri, lâkapları kabul edildikten sonra, ilkönce kapıya önem verilmiş, halkı halifenin katına sokmamak için kapıcılar tâyin edilmiştir. Ömer, Ali, Muaviye ve Amr ibn'il-As ve başkalarına yapıldığı gibi kendilerine suikastler yapılmasından da korkmuş ve sakınmış olacaklardır. Üstelik kapı açık bulundurulduğu takdirde, halifelerin yanında kalabalık toplanacak ve devletin önemli işleri ile meşgul olmaktan onları alıkoyacaklardı. Bu gibi sebeplerden dolayı halifeler kapıcılarına birini memur edip ona Hacib, yani kapıcıbaşı (diğer tâbirle mabeyinci) adını verdiler. Halifeler ancak üç kişiyi katlarına girmekten alıkoymamalarını kapıcılarına/ emrettiler. Bunlardan biri müezzin olup. Tanrıya ibadete çağırdığı için halifenin katına girer. İkincisi bir önemli iş ile etraftan gelen posta memurudur. Vaktinde yenmediği takdirde bozulacağı için yemek getiren adamın yanlarına girmesine müsaade ettiler.

Gitgide devlet büyüdükten sonra kabilelerin ve boylarının işlerini ve onları ülfet ve itatt ettirmek hususlarını konuşmak ve istişarelerde bulunmak üzere müşavirlik görevi ihdas edildi. Bu görevin başında bulunana vezir adı verildi. Hesap ve maliye işleri azatlıların ve İslâm himayesinde olup İslâmiyeti kabul etmiyenlerin (zimmi'lerin) elinde kaldı. Sultanın sırlarını saklamak ve bu sırlar yayılarak sultanın uyruğiyle olan iyi münasebetine zararı dokunmaması için yazı ve haberleşmelerini idare etmek üzere, sır kâtipliği (sekreterlik) görevi ihdas edildi. Sekreterlik, vezirlik gibi bir ödev değildi. Çünkü sekretere olan ihtiyaç ancak ifadeleri kâğıda yazmak için olup, dil ve ifade bakımından değildi. Çünkü o çağda dil tabiî halinde olup bozulmamıştı. Bundan dolayı vezirlik rütbesi o çağda en yüksek memuriyet ve rütbe idi. Emeviler devletinde devlet işleri işte bu şekilde idare olunurdu. Devletin bütün işleri emir ve yasakları, memuriyetlere tâyinler, koruma ve korunma, hak ve hukuk dileme, buna tâbi olan ordu dairesine, aylık ve bağışlara bakmak, tâyin etmek gibi devletin idaresiyle ilişikli olan diğer bütün işler vezir tarafından idare olunur ve görülürdü. Abbasîler devleti kurulduktan, devlet büyüdükten, derece ve şevketi yükseldikten sonra vezirin kudret ve derecesi o nispette arttı. Halifenin naibi olarak devletin bütün emir, yasak ve idare işleri vezir tarafından görüldü. Vezirin devlette büyük yeri ve ödevleri belli oldu. Herkes ona başvurdu. Herkes ona itaat etti. As-

kerin aylıklarını ve masraflarını temin etmek onun ödevi olduğu için devletin malî işlerine bakmak da onun ödevindendi. Paralar ve devletin bütün geliri onun tarafından toplandı ve sarf edildi.. Devlet başkanının sırlarını saklamak için yazı ve haberleşme işlerine bakmak dahi onun vazifesi idi. Üstelik halkın dili bozulmuş olduğu için mektupların ve diğer yazılarının dil bakımından doğru ve fasih olmasına bakmak da ona havale edildi. Yayılmasından ve belli olmasından sakınmak üzere sultan adına yazılan yazıları mühürlemeye de o memur oldu, devlet başkanının mühürü ona teslim edildi. Böylece kılıç ve kalem, yani devletin yazı ile ilişikli olan bütün işleri ile korunma, koruma ve savaş işleri, yardımcılıktan ibaret olan vezirliğin bütün mânaları vezirin şahsında toplandı. O derecede ki, Harum El-Reşid'in halifeliği çağında veziri olan Cafer bin Yahya sultan adı ile anıldı. Cafer'in bu adı alması. onun devletin bütün işlerine bakmasından ve devleti idare etmesinden ileri gelmiştir. Devlet rütbelerinden ancak devlet başkanınnı kapısında bulunmak görevinden ibaret olan kapıcılık, — Cafer bu görevi kabule yanaşmadığı için, — vezirlik ödevi dışında kaldı.

Sonradan Abbasiler devletinde devlet başkanını boyunduruk altına almak çağı geldi. Halifeler ya vezirler veyahut sultanlar tarafından boyunduruk altına alındı. Vezir halifeliyi boyunduruk ve baskısı altına aldıktan sonra, halife yukarıda andığımız gibi, şeriatin hüküm, ve kaide-

leri tatbik edilsin ve eskisi gibi devam etsin diye, veziri kendine naip tâyin etmeye mecbur oluyordu. Bunun üzerine vezirlik tefviz, yani devletin bütün işlerini ve halifenin bütün yetki ve hukukunu ona teslim etmek ve tenfiz, yani bütün hüküm ve emirlerini amelde tatbikten ve icradan ibaret olan icra vazifesi olmak üzere ikiye bölündü. Bu istipdat ve devlete tagallüp devam ederek, devlet idaresi Arap kavminden olmıyan hükümdarların eline geçti. Bundan sonra halifeliğin töre ve lâkapları ortadan kalktı. Fakat devlete tagallüp eden bunlar, halifelere mahsus lâkapları almaktan çekindiler. Vezirlik lâkabını almaya da yanaşmadılar. Çünkü bu vezirler onların uşakları idi. Bunlar emîr ve sultan adını seçtiler. Devleti istipdadı altına alan Emirü'l-ümerâ (beylerbeyi) veyahut sultan adını alır, halifenin süslediği lâkaplar bu ünvanların bir üstünlüğü idi ki sultanların aldığı bu lâkaplarda bunu görmektesin. Bu sultanlar vezirlik lâkap ve derecesini halifenin kendinin özel işlerine bakmak üzere tâyin ettiği vezirine bırakıyorlardı. Devletleri yıkılıncıya kadar bu hal devam etti. Bu tagallüp çağında dil bozuldu. Dil öğretimiyle elde edilen bir sanat halini aldı. Ahalinin bir kısmı yazı ve tahriri bir meslek edindi. Bu iş hakîr bir sanat derecesine indiği ve bunu arap olmıyanlar meslek edindiği için vezirler yazı işi ile meşgul olmaktan çekindiler. Arap dili bunların kendi ana dilleri olmadığı için, Arapçanın fasahat ve belâgatinin onların nez-

dinde önemi yoktu. Bunlar bu görev için başka sınıflardan memurlar tâyin ettiler. Bu meslek onlara mahsus bir meslek olup, bu kâtipler de vezirin hizmetinde bulundular. Emir lâkabı, ordu komutanına, savaş ve askerlikte ilgili olan işleri idare eden komutana tahsis edildi. Bu Emîr kudret sahibi olup, bütün derece sahiplerine onun hüküm ve emri yürürlükte idi. O, ya halifenin kendini naip etmesi veya halifeye tagallüp etmek suretiyle bu idarenin başında bulunuyordu. Bu hal uzun sürdü. Nihayet Mısır'da Türk devleti kuruldu. Doğuda halifelere tagallüp eden (Deylem ve Türk) komutanların vezir lâkabını almadan, o emîrlerin boyundurukları altında bulunan ve halifenin özel işlerine bakmaya memur olana vezir lâkabı verildi. Böylece vezirliğin hakîr düştüğünü ve reislik vasfını kaybederek vezirin başkalarının emirleri altında bulunduğunu anladıktan ve işittikten sonra, Mısır Türk devletinin yüksek derece sahipleri, vezir ad ve lâkabını almaktan çekindiler, devletin emir, yasak ve askerî işlerine bakanlar çağımızda kendileri için naip adını seçtiler. Bunlar hacib = kapıcıbaşı (mabeyinci) görev ve lâkabını (eskisi gibi) kendi mefhum ve mânasında bıraktılar. Vezir lâkabını haraç ve devletin diğer vergi ve malî işlerini idare eden memura tahsis ettiler.

Endelüs'te hükümet süren Emevîlere gelince, bunlar devletlerinin ilk çağlarında vezirlik adını kendi mefhum ve mânasında kullandılar. Sonradan vezire ait olan bu görevler sınıf sınıf

olarak bölündü. Her ödev için ayrı ayrı vezirler tâyin edildi. Malî işlere ayrı bir vezir, zulümden şikâyet edenlerin işlerine bak.mak üzere ayrı bir vezir, sınıflara ve ahalisinin işine bakmak üzere ayrı bir vezir tâyin olundu. Memur oldukları işlerine bakmak üzere onlara ayrı bir daire tahsis edildi. Bunlar güzel döşemeler üzerine oturarak işlerine bakarlar, devlet başkasının emirlerini fiilen tatbik ederler, halife de bunlardan ayrı bir dairede otururdu. Vezirler, halifeden emir almak üzere aralarından birini tâyin edip, ona hacib = kapıcıbaşı (mabeyinci) adını verdiler. Devletleri yıkılıncıya kadar Endelüs Emevileri bu şekilde idare olundu. Bunun bir sonucu olarak kapıcıbaşılık ve derecesi diğer rütbe ve görevlere nispetle o derecede yükseldi ki sonra Endelüs'de kurulan feodal'lerin başında bulunanlar ile kendileri için hacibtelerin lâkabını seçtiler, aşağıda bunu anacağız.

Bundan sonra Efrikiye, yani Kuzey Afrika'-da ve Kayrevan'da Alevîler devleti kuruldu. Alevîler adına bu devleti kuranlar göçebelik içine dalmış insanlardı. Bunlar ilkönce bu görev ve memuriyetlerden ve bu lâkaplardan habersiz idiler. Devletleri medenilik devresine gelinciye kadar bu hal böyle devam etti. Ancak bundan sonra Abbasî ve Emevîler devletlerini örnek edinerek bu lâkapları kabul ettiler ki biz aşağıda bunu anacağız

Muahhidin devleti kurulduktan sonra, devleti kuranlar göçebeler olduğu için, bunlar da ilk-

önce bu lâkapları kullanmadılar. Ancak sonradan bu ad ve lâkapları kabul ettiler. Vezir adını kendi mâna ve mefhumunda kullandılar. Sonradan Emevileri örnek edinerek hükümdarlık töre ve lâkaplarını kabul ettiler. Hacib adını, kapısında bulunarak sultanın katına (müsaadesiz) girmekten alıkoyan ve gelen delegeleri, sultanın katına girmek istiyenleri kaide ve tertiple idare eden ve sultanın katına girdikten sonra riayeti gereken edepleri ve sultanı nasıl selâmlamak keyfiyetini öğreten ve sultana hitabetmek edep ve kaidelerine riayete sevk edene tahsis ettiler. Bu suretle hacıblik görevini istedikleri gibi, vezirlik derece ve rütbesinden yükselttiler. Bunlar bugüne kadar bu töre ve âdetlere riayet etmektedirler.

Doğudaki (Mısır'daki) Türk devletine gelince, onlar bu görevin başında bulunanı Devadar adiyle anarlar. Sultan katına girdikten sonra riayet edilmesi gereken edepleri ve sultanı selâmlamak keyfiyetini huzura kabul edilecek olanlara öğretmek ve delegelerin önlerine düşerek sultanın katına girmek bu memurun ödevidir.

Haciblik:

Emeviler ve Abbasiler devletinde kapısında durarak halkın (müsaadesiz) sultanın katına girmelerine engel olması için memur edilen adama kapıcıbaşı (mabeyinci) adı verildiğini yukarda anmıştık. Kapıcıbaşı sultanın kapısını kapatarak

halkın, sultanın katına girmesine mâni olur, ancak kabul vakitlerinde belli bir müddet için kapıyı açık bulundurur. Vezir devlet işlerini istediği gibi idare etmekte olduğu çağlarda (umumî devlet işleri sırasında) kapıcıbaşı da vezirin idaresi altında bulunurdu. Devletlerinin devamı müddetince Abbasiler de kapıcıbaşı vezirin idaresi altında vazife görürdü. Çağımızda ise Mısır (Türk devletinde) kapıcıbaşı "naip" adını taşıyan yüksek rütbeli bir zatın idaresi altındadır.

Endelüs'te hükümet süren Emevilerde ise seçkin tabaka ve halkın, sultanın katına girmesine yasakçılık eden memura hacib adı verilir; o, sultanla vezirleri ve başkaları arasında aracılık ederdi. Endelüs Emevîlerinde bu ödev en yüksek bir rütbe memuriyet idi. Aşağıda onlara ait haberler sırasında anacağımız gibi, İbni Haldun ve daha başka kapıcıbaşıları Endelüs halifeliği idaresinde en yüksek rütbe sahibi idiler. Endelüs'te hüküm met süren bu halifeler, kendilerine tagallüp edenler tarafından istipdat altına alındıktan sonra, halifelere tagallüp edenler dahi şerefinden dolayı kendilerine bu lâkabı seçmişlerdi. Devlete tagallüp etmiş olan Mansur bin Ebi Amir ile oğulları da bu lâkabı seçmişlerdir. Bunlar hükümdarlığın töre ve belgelerini göstermeye başladıklarında bu şekilde hareket etmişlerdi. Bunlardan sonra Endelüs'te feodaliteler tesis edenler bile bu lâkabı bırakmadılar Bunlar bu lâkabı taşımayı kendileri için şeref sayarlar ve hükümdarlık lâkap ve adlarından sonra hacib kelimesini ve iki ve-

zirlik derecesi sahibi tâbirini kullanırlardı. Bunlar bu iki vezirlik ile kılıç ve kalem sahibi olduklarına ve hacıblik ile de yüksek tabaka ve halkı sultanın katına sokmak kendi ellerinde olduğununa işaret ederlerdi. Emevîler devleti ve feodalitler yıkıldıkan sonra Endelüs'te, Batı ve Kuzey Afrika'da hükümet süren devletleri kuranlar göçebe oldukları için, bu lâkapları kullanmadılar. Ancak büyüdükten ve medenileştikten sonra Mısır'da hükümet süren Ubeydî'ler bu lâkabı az nispette kullandılar.

Müvahhidin devleti kurulduktan sonra, bu lâkap ve adların kullanılmasını icabettirecek derecede medenileşmedikleri için bunları kullanmadılar. Sonradan ancak vezir lâkabını kullandılar. Bunlar önce sultanın özel emir ve işlerine bakan İbni Atiyye ve Abdüsselâm Kûinî gibi kâtipleri vezir adiyle anarlardı. Bununla beraber vezir hesap ve maliye işlerine de bakar ve meşgul olurdu. Sonradan vezirlik İbni Camî gibi devlet kuran ve koruyan Müvahhidin nesebinden gelenlere tahsis edildi. O çağda bunların devletinde hacib adı belli bir ad değildi.

Efrikiyye, yani Kuzey Afrika'da hükümet süren Ebu Hafsoğullarına gelince bunların devletinde fikir ve meşveret veziri, devlet başkanı ve en yüksek derece sahibi idi. Bu vezir kendisine mahsus olmak üzere Şeyh-ül-Müvahhidin (Müvahhidlerin şeyhi) adiyle anılırdı. Memur ve valiler tâyini, azli, askerlere komutanlık etme ve savaşların idaresi onun elinde idi. Hesap,

Maliye işleri ve daire başkanlığı başlı başına bir memuriyet olup, müdürü, "Sahibi Eşgal" adiyle anılırdı. O gelire ve gidere bakar, sorguya çeker, hesap sorar, devletin hak ve hukukunu, saklanmış para ve malları meydana çıkartır, kusurlardan dolayı cezaya çarptırırdı. Bu görevin başında bulunanın şartı Muvahhidin'den biri olmaktı. Muvahhidin devletinde yazı işleri başına mektup yazma ve haberleşme usullerini iyi bilen ve sırları saklamasına güvenilen kimse getirildi. Çünkü Muvahhidin kendi dilleri ile yazı ve haberleşme işlerine alışmış kimseler değildir. Bundan dolayı bu memuriyet için Müvahhidler neslinden gelmek şart edilmiyordu. Memleketi geniş ve sarayında yemeklerini yiyenler çok olduğu için sultan, sarayın ekonomik haline bakmak için vekilharç bulundurmaya mecbur idi. Vekilharç yeter derecede yiyecek maddeleri temin ve tertip, aylık, giyim ve aşhanelerin, hayvan ahırlarının ve başka masrafların hesaplarını tutmaya ve zahireleri temine ve bunları haraç ve vergileri toplıyanlardan getirmeye o memur idi. Bunlar hacib lâkabını işte bu saray nazırına tahsis etmişlerdi. Nazır yazı ve tahrir işlerini iyi bildiği takdirde emir ve yarlıkları ve yazılan resmî kâğıtları sultanın arma ve mühürü ile mühürlemek ve belgelemek görevinin de bu nazıra yükseltildiği çağlar olurdu. Bu göreve adı geçen nazırdan başkasının memur edildiği vakitler olurdu. Muvahhidin devleti bu şekilde idare edildi. Sultan, perde arkasına çekildi. Hacib sultanla halk ve bütün rüt-

be ve derece sahipleri arasında vasıtalık etti. Devlet yıkılmaya yüz tuttuğunda kalem ve kılıç, yani devletin bütün idare ve emirleri, ve ordu ve savaş işleri kapıcıbaşının elinde toplandı. Nihayet fikir ve meşveret vezirliği de ona havale edildi. Böylece kapıcıbaşlığı en yüksek rütbe ve derece şeklini aldı ve ödevlerin en çoğu kapıcıbaşının elinde toplandı. Nihayet Muvahhidin devletinin 12 nci sultanı çağında sultan boyunduruk altına alındı ve devlet işinden büsbütün el çektirildi. Fakat sonra bu 12 inci sultanın torunu Sultan Ebu Abbas, kendisine ulaşmak için bir basamak teşkil eden kapıcıbaşılığı vazifesini kaldırarak kendine karşı yapılmakta olan tagallüp ve istipdadı defetti ve kendisi bağımsız olarak devleti idare etmeye başladı. Devletin her işini kendisi gördü; devletin idaresinde kimseye başvurmadı. Muvahhidin devletin çağımızda başına buyrukça sultanın kendisi tarafından idare edilmektedir. Batı Afrika'da hükümet süren Zenateler devletine gelince, bunlar tarafından kurulan devletlerin en büyüğü Beni Merin devletidir. Bu devlette haciblik vazifesi ve bu vazifenin izi bile yoktur. Savaşları ve askeri vezir idare eder. Hesapları tanzim etmek, mektup ve resmî kâğıtları yazmak Zenatelerden bu işleri iyi bilenlere mahsus bir görevdir. Önce bu ödev devletlerinin nimet ve bağışları ile yetişen ve devletin etrafında toplanan ailelere mahsus idiyse de, sonradan bu ödeve başkaları da memur edilmeye başlanmıştır. Sultanın katına girmekten alıkoymak bu

devette bir memuriyet olup, bu görevin başında bulunan, Muvazir adiyle tanınmıştır. Muvazir, sultanın emirlerini amelde tatbike ve suçluları verilen cezalara çarptırmaya ve hapishanesinde mahpus olanları muhafazaya memurdur. Muzavir, sultanın kapısında bulunan jandarmalara başkanlık ve komutanlık eden mânasına gelir. Sultanın kapısına bakmak onun ödevidir. Halkın maslahat ve menfaatlerine bakmak üzere, halk yurdunda kurulan hüküm meclislerini tertibederek, herkesi yerli yerine oturtmak ve durdurmak da onun ödevidir. Bu itibarla bu memuriyet vezirlikten aşağı derecededir ve küçük bir vezirlik hükmündedir.

Beni Abde'l-Vad devletine gelince, bu devlette bu lâkap ve adlardan hiçbiri kullanılmaz; göçebe olduklarından ve devletleri o dereceye yükselmemiş olduğundan bu görev ve memuriyetleri birbirinden ayırdetmezler. Sultan sarayında onun özel işlerine memur olanı bazan hacib adiyle anarlar. Netekim Beni Hafs devleti de böyledir. Bunlar bazan hesap ve maliye işlerine bakmayı da adı geçen hacibe yükletirler. Bunlar terbiyelerinde yetişmiş ve ilkönce kendilerine biate çağırmış oldukları Beni Hafs devletini bu hususta örnek edinmişlerdi. Endelüs'te hükümet süren devletlerin çağımızdaki haline gelince, bunlar malî hesapları görmek ve sultanın buyruklarını yerine getirmek ve diğer malî işlere bakmak üzere vekil adını taşıyan bir memur tâyin ederler ve bu devletlerde vezir, yukarda andı-

ğımız devletlerin vezirlerinin işini görür. Üstelik Endelüs devletlerinde yazı ve haberleşme işlerine bakmak, mektup ve yarlığları göndermek vezirin ödevlerindendir. Endelüs sultanlarının kendilerine mahsus arma ve tura belgeleri yoktur. Endelüs sultanları her resmî yazıyı kendi elleri ile imzalarlar.

Mısır'da hükümet süren Türk devletine gelince, bu devlette Türk kavminden ve şevket, kudret sahibi olan hâkim, Hacib (kapıcıbaşı veyahut mabeyinci) adını taşır. Bunlarda haciblerin sayısı çok olup, şehir halkının devletin hüküm ve kanunlarına riayet edip etmediğine nezaret ederler. Devletin hüküm ve emirlerini amelde tatbik ederler. Bu devlette bu ödev umumiyetle devlet adamları ve memurlarına ve bütün halka hükmü yürürlükte olan naibin idare ve nezareti altındadır. Naip bazı vakitlerde bazı memuriyetlere memurlar tâyin ve azletmek ve az ölçüde ve sayıda olan ödenek ve aylıkları kesmek ve tesbit etmek hak ve yetkisini hâizdir. Sultanın buyrukları yerine getirildiği ve hükmü yürürlükte olduğu gibi, naibin emirleri de yerine getirilir. O, kayıtsız ve şartsız olarak sultana niyabet eder. Haciblere (kapıcıbaşılarına) gelince, bunların hükümleri ancak âdi halka ve başvurduklarında askere geçer. Hacibler buyruk ve kanunlara boyun eğmeye mecbur ederler; naibin idaresi ve hükmü altında iş görürler. Mısır Türk devletinde vezir, haraç ve kafa vergisi (cizye) ve pazarlarda ve alışveriş esnasında alınan vergiler gibi

devletin bütün vergilerini toplatmak ve topladıktan sonra bu paraları devletin ve sultanın ihtiyaçlarına ve aylıklara sarf etmekle vazifelidir. Bu kabilden olan maliye memurlarını tâyin ve azletmek, rütbe ve sınıflarına bakmadan bu memurların hepsine de buyruk ve kanunları câri kılmak onun ödevidir. Veziri, hesap ve maliye vergi şileri dairelerini idare eden kıptilerden tâyin etmek bu Türklerin bir âdetidir. Bu da asırlardan ve eskiden beri kıptilerin Mısır'ın maliye işlerinde uzman olmalarından ileri gelmektedir. Herhangi bir sebep ve âmil tesiri ile sultan bazan bu ödeve Türk devlet ricalinden şevket sahibi olan bir kimseyi veya onların oğullarından birini tâyin eder. Tanrı hikmeti ile hal ve durumları idare eder ve değiştirir. Tanrıdan başka Allah yoktur. Bütün geçip gidenlerin ve sonradan gelecek olanların Rabbi O'dur.

MALİYE VE VERGİLER DAİRESİ

Bil ki bu ödev devleti idare ve korumak için gerekli olan ödevlerden biridir. Bu dairenin (veyahut vekâletin) ödevi her çeşit vergileri toplamak, idare etmek ve devletin gelir ve giderlerini, haklarını korumak ve adlarını anarak askerleri saymak ve onların hisse ve aylıklarını tesbit etmek, vaktinde bu hisse ve aylıkları vermek, maliye işlerinin başında bulunanlar ve devletin nazırları tarafından konulup ve düzenlenen kaide

ve kanunlara göre bu işleri idare etmektir. Bu kanunların hepsi bir kitapta toplanmış ve devletin gelir ve giderleri geniş bir surette (madde madde olarak) kaydedilmiş olup, hesabın ince kaidelerine göre tesbit edilmiştir. Bu hesapları ancak maliye işlerinde ve dairelerinde çalışan uzmanlar idare edebilir. Bu hesaplar yazılı olan kitap (divan) adını taşır. Bu malî ve hesap işlerini gören memurların toplanarak çalıştıkları yerler de "divan = daire" adiyle anılır.

Rivayete göre bu daireye ilkönce divan adı veren Fars hükümdarlarından Kisra'dır. Kisra, günlerden bir gün dairesi kâtiplerinin çalışırken, başkaları ile konuşuyorlarmış gibi kendi kendilerine bir şeyler söylediklerini gö rerek: "Bunlar divaneler", yani mecnunlar, demiş. Bir kolaylık olsun diye ve çok kullandığı için de sonundaki (eh) harfi kaldırılarak bu daireye "Divan" adı verilmiştir. Bundan sonra kaide, kanun ve hesap l ları içine alan kitaba ıdeftere) de "Divan" adı verilmiştir. Diğer bir rivayete göre Divane bir şeytanın adıdır. Bu malî hesaplarla meşgul olanların fikir ve akılları çok keskin ve nafiz olup, belli ve belirsiz şeylere çabuk nüfuz ettiği ve dağınık rakamları bir araya topladıkları için bunlara bu ad verilmiştir. Bundan sonra nakil ve istiare ile bu ödevi görmek üzere toplanmakta oldukları yerler de (Divan = Daire) adiyle anılmıştır. Bu suretle divan, sultanın katında defterleri ve resmî kâğıtları yazan kâtiplerin içinde oturarak çalıştıkları dairelere de divan denilmiş-

tir. Biz aşağıda bundan bahsedeceğiz. Bazan bu ödev bir nazırın idaresine verilir. Bu nazır maliye ve hesap işlerinin her çeşidine bakar. Bazan da kollara ayrılarak her şubenin başına bir nazır getirilir. Nitekim bazı devletlerde askerî işlere ve askerlerin arpalık (ikta) ve aylıklarına bakmak üzere ayrı bir daire ve o devletin idare şekil ve tarzına uygun olarak maliye ve hesapla ilişikli olan diğer işlerinden her biri için ayrı ayrı daire kurulmuştur.

Bil ki bu ödevler ancak devletler galebe çaldıktan sonra istilâlarının bir sonucu olarak devletin masraf ve bağışlarına bakmak ve ele geçirilen o ülkelerin (vergi ve haraçlarını topla mak, nüfusunu saymak ve korumak için gereken askerî ve her çeşit masrafları tesbit ve) idarî, malî, askerî ihtiyaçlarını temin etmek üzere ihdas olunur.

İslâm devletinde bu daire ilkönce halife Ömer tarafından kurulmuştur. Ömer'in bu daireyi kurmasında, Ebu Hurayre'nin valisi bulunduğu "Bahreyn" den mal ve para getirmesi bir âmil olmuştur. Getirilen bu mal ve para çok olduğu için sahabeler bu malları aralarında bölmek hususunda zorluk çekmişler, bunun üzerine Haild bin Velid (divan = daire) kurulmasını istemiş ve Şam hükümdarının malî işlere bakmak üzere ayrı daireleri bulunduğunu söylemiş, halife Ömer de onun bu fikrini kabul etmiştir. Diğer bir rivayete göre Ömer'e bunu tavsiye eden Hürmüzan olmuştur. Hürmüzan halifenin ellerinde ad-

ları ve hesapları yazılı defterleri bulunmadığı halde etrafa asker gönderdiğini gördüğünde: "Bu askerler arasından kimin kaybolduğu nasıl bilinir? Askerden biri arkada kalır ise, onun yeri boşalır (ve askerin nizamı bozulur), bu ancak adları defterde yazılmak suretiyle zaptolunabilir." dediğinde, Ömer askerlerin adları yazılmak üzere (divan = defter) kullanılmasını emretti. Ömer, divanın neden ibaret olduğunu sorduğunda ona (Divan) hakkında bilgi verildi. Ömer bunun üzerine Akîl bin Ebu Talip ile Mahreme bin Nevfel ve Cubeyr bin Mutum'a askerlerin adlarını deftere yazmalarını emretti. Bunlar Kureyş uruğunun yazmanları idiler ve İslâm askerlerinin adlarını neseplerine göre yazdılar. Defterin baş tarafına Tanrı elçisinin akrabalarının ve bunlardan sonra peygambere olan karabet ve yakınlıkları sırasiyle, diğer Müslümanların adlarını kaydettiler. Böylece ilk İslâm ordusu divanı kuruldu. Zühnî; Said bin Müsayyeb'den olan rivayetinde, bu divanın hicretin 20 nci, yılında muharrem ayında kurulmuş olduğunu söyler.

Haraç ve öşür ve kafa vergisi gibi vergileri idare eden daireye gelince, İslâmiyetten önce Irak'ta hükümet süren farslar ve Şam'da hükümet süren Romanlılarınki şekil ve tarzında, farsça ve rumca olarak devam etti. Fars ve rumlardan olan Zimmiler, yani İslâm devleti himayesinde olanlar bu dairenin kâtipliği ödevini görürler (ve kendi dilleri ile defterlere yaazrlar) dı. Abdülmelik bin Mervan halife olduktan ve hali-

felik, hükümdarlık şeklini aldıktan sonra araplar göçebeliğe ait sadelik devresini geçirerek medeni hayatın bezek ve parlaklığı, okuma ve yazı öğrenme çağı geldiğinde arapların kendilerinden ve onların azatlılarından, himayelerine sığınanlardan yazı ve hesap işlerinde uzmanlar yetiştikten sonra Abdülmelik, halifeliği çağında, Ürdün valisi olan Süleyman bin Sa'd'e Şam'daki devlet dairelerinde arapçayı devletin resmî dili yapmasını ve bu işi tanzim etmesini emretti. Süleyman işe başladığı günden itibaren o yıl içinde devletin bütün dairelerinde arap dilini resmî dil yapmak işini tamamladı. Bunun üzerine Abdülmelik kâtibi olan Serhum Rum memur ve kâtiplerine: "Tanrı geçinmeniz vasıtası olan bu mesleği elinizden aldı, artık başka bir vasıta ile geçinmenizi temin ediniz" dedi.

Irak'taki hükümet dairesine gelince, Haccac'a Salih bin Abdurrahman kâtiplik ediyordu. Salih her iki dil ile yazı yazmak sanatını Zadan Ferruh'tan öğrenmişti. Zadan, Abdurrahman bin Eş'as ile Emevî askeri arasında cereyan eden savaşta öldürüldükten sonra Haccaç, Salih'i onun yerine geçirdi ve ona hükümet dairesinde farsça yerine arapça kullanmağı emretti. Salih emrini yerine getirerek Irak'ta arapç'ayı hükümetin resmî dili yaptı. Salih bu suretle farslardan olan kâtipleri hakîr düşürdü. (Meşhur yazarlardan) Abdülhamid bin Yahya, Salih'in bu işini överek: ((Salih'i Tanrı hayırla mükâfatlandırsın ki

arapçayı resmî dil yapmak hususundaki hizmetiyle yazarları kendisine minnettar etmiştir" derdi.

Abbasîler devletinde ise devletin maliye, vergi işleri ve teftiş, devlet adamlarının büyüklerinden ve vezirlerden, Sahl bin Nevbaht oğulları ve Bermek oğulları ve başkaları gibi yazı ve tahrir işlerinde uzman olanlara, vazifelerine üstelik olarak verildi. Devletin gelir ve masraflarının ne kadarı askere ve ne kadarı devlet hazinesine ait olması gibi şeriat hükümleri ile ilişik olan işler ve hangi bölge ve ülkelerin barış yoliyle veyahut kılıç kuvvetiyle fethedilmiş olduğunu, ne gibi vasıfları hâiz olan kimselerin bu ödevlerin başına geçirileceğini, bunlara bakanlarla kâtiplerinde bulunması ve hesap işlerinde riayet edilmesi gereken şer'î şartları tâyin etmek gibi şeriatle ilgili olan vazifelerin hepsi de devletin idaresine ve saltanatın hüküm ve kaidelerine dair yazılan eserlerde yeter derecede anlatılmıştır. Bunları anlatmak bu eserimizin maksat ve hedefleri dışındadır. Bu eserimizde ancak devletin tabiatı icabı olan konuları inceliyeceğiz.

Bu ödev, yeni devletin maliye işleri, gelir ve giderleri vesaire, devletin en önemli dayanağı, belki de temel ve köşelerinin üçüncüsüdür. Çünkü devletin korunması ve yaşıyabilmesi için asker ve paraya ve uzakta olanlara sözlerini anlatmaya ve emirler vermeye muhtaçtır. Bundan dolayı devletin başında bulunan başkan askerlik ve savaş işleri gibi korunma işlerinde, buyruk, yarlığ ve haberleşme gibi hususlarda kendisine yar-

dım edenlere muhtaçtır. Bu görevlerden birinin başında bulunan devlette başkanlık etmek (için gereken vasıta ve kuvvetin) bir parçasını kendi şahsında toplamış oluyor. Endelüs'te hükümet süren Emeviler ve onlardan sonra hükümet süren feodalitler çağında 'devlet bu yolda yardımcılarla (her türlü vali, memur ve asker vesaire ile) idare edilmiştir. Müvahhidin devletinde ise, devletin başında bulunan başkan Müvahhidinden olup, devletin hakkı olan mal ve paraları tarhetmek, toplamak ve saklamak, valiler ve vilâyetlerdeki memurları teftiş etmek ve bu paraları müstahak olanlara, kendi hisseleri nispetinde, vaktinde vermek ve sarf etmek Müvahhidinden olan bir kimsenin ödevi idi. Bu kimse "Sabih-ül Eşgal" adını taşırdı. Etrafta Müvahhidinden olmıyanlardan bu ödevleri iyice yapabilenler de tâyin edilebilirdi. Beni Ebi Hafs, Efrikiye = Kuzey Afrika'da müstakillen hükümet sürdüğü çağda Endelüs'ten göçetme hâdisesi cereyan etti. Eski ve şerefli ailelere mensup olanlar Endelüs'ten Kuzey Afrika'ya geldi. Gırnata civarındaki kale sahiplerinden Beni Ebi Hasan adiyle tanınmış olan Saidoğulları gibi Endeüs'te vergi, maliye ve hesap işlerinde çalışanlar da bu gelen göçebeler arasında bulunuyorlardı. Beni Ebi Hafs bu ödevlerde bu göçebeleri kullanmakla yetindi. Devletin bu gibi ödevlerine bakmaya onları memur ettiler ki bunlar, yukarda andığımız gibi, Endelüs'te de bu memuriyetlerde bulunmuşlardı. Müvahhidin de onları bu ödevlerde kullanmak iste-

diler. Bunun bir sonucu olarak Saidoğulları bu ödevi Müvahhidin kendi memurları ile paylaştı. Sonradan Müvahhidin devletinde hesap ve maliye işlerini iyi bilenler ve kâtipler bağımsız olarak iş görmeye başladıktan sonra, Müvahhidin'den olmıyan memurları bu ödevden ayrıldılar. Bu sıralarda hacib kuvvet kazandı ve devletin her işinde onun hükmü câri oldu. Bunun üzerine devletin gelir ve masraflarını idare eden memurun derecesi alçaldı, hacibin idaresi altında çalışmaya başladı. Vergiler toplıyan bir memur derecesine indi; devlet idaresinde ayrı bir müdürlük teşkil eden bu ödev ortadan kalktı. Çağımızda hükümet sürmekte olan Beni Merin devletinde ise, aylık ve timarları hesap ve idare etmek ödevi ile haraç işi bir memurun idaresinde toplanmıştır. Bu memuriyetin başında bulunan bütün hesapları tashih eder. Fakat onun hesapları sultan veyahut onun veziri tarafından tasdik olunur. Malî hesaplarda, haraç ve ita işlerinde onun imzası muteberdir. Devlet idaresindeki rütbe ve memuriyetlerin temelini teşkil eden vazifeler işte bundan ibarettir. Bunlar yüksek memuriyetler olup, vazifeleri devletin bütün işlerine bakmaktan ibarettir ve bizzat sultanın kendisine ait olan işlerdir. Mısır'da hükümet süren Türk devletine gelince, bu devlette malî memuriyetler ve ödevler türlücedir. Askerin masraflarına, aylık ve hisselerine bakan dairenin müdürü ordu nazırı adını taşımaktadır. Vergileri toplamak ve idare etmek vezire mahsus bir görevdir. Vezir devletin bü-

tün vergi ve gelirlerine bakan devlet nazırıdır. Bu devlette vezirlik maliye işlerine bakan bütün nazırların rütbesinden yüksek bir rütbedir. Mısır Türk devletinde maliye işlerine bakanların rütbeleri çeşitli ve çoktur. Çünkü bu Türklerin devletleri büyük, memleketleri geniş ve sultanlıkları şevketlidir. Son derece büyük bir uzman ve iktidar sahibi olsa bile, bu devletin maliye işlerini bir adamın tek başına idare ve zaptetmesi imkânsızdır. Bundan dolayı maliye işlerinin umumuna bakmak vezire mahsus bir ödevdir. Bununla beraber vezir, sultanın azatlılarından ve devleti koruyan, kuran asabiyyetten gelen ve devlette askerî kuvvet sahibi onlardan birine bağlıdır. Vezir onun fikri ile iş görür, ona uyruklu etmek hususunda bütün kudretini sarf eder. Türkler bu zatı devletin üstadı adiyle anarlar. O, askerlerden ve kılıç sahiplerinden olan büyük beylerden biridir. Bu devlette maliye ve hesap işleri ile diğer birtakım memuriyetler ve ödevler vardır. Bunlardan her biri, hassa nazırı, yanı sultanın özel servet ve mülklerine bakan nezaret, birtakım malî idare şubelerine ayrılır. Hassa nazırı sultanın arpalığı ve haraç malından ve Müslümanların umumî olan mal ve servetlerini teşkil etmiyen bölgelerden sultan hissesine isabet eden malları idare eder. Bu nazır saray nazırının idaresi altındadır. Vezir askerden olduğu takdirde, saray nazırı onun işine bakmak salâhiyetini hâiz değildir. Hassa nazırı sultanın kölelerinden ve saray hazinedarı adı verilen, sultanın özel hazine-

lerine bakan büyük memurun nezaret ve teftişi altındadır. Onun hazinedar adını alması ödevi sultanın özel servetine bakmak olduğu içindir. Batıdaki devletlerin malî işlerini anlattıktan sonra, doğuda hükümet süren Türk devletinin maliye idaresinin şekline dair olan açıklamamız işte bundan ibarettir. İş ve durumları bir halden diğer hale çeviren Tanrıdır. O'ndan başka (Rabb) yoktur.

RESMİ YAZILAR, YARLIĞLAR VE TAHRİR İŞLERİ DAİRESİ.

Bu işler her devlet için zarurî bir ödev değildir. Göçebeliğe dalmış ve medenî hayatla terbiye ve sanayii inkişaf etmemiş kavimlerde olduğu gibi, birçok devletler buna hiç de muhtaç değildi. İslâm devletinde bu vazifenin doğuşunu kuvvetlendiren âmil arap dilinin maksatları anlatan ibare ve cümlelerinin fasihliği ve belâgati ve İslâm devletlerinin buna önem vermesindendir. Kâtip maksat ve ihtiyacını, ekseriyetle, en belâgatli ifadelerle anlatırdı. Kendi nesebinden ve uruğun büyüklerinden biri emîre kâtiplik ederdi. Halifelerin, Şam ve Irak'ta komutanlık ve valilik gibi vazifelerin başında bulunanların kâtipleri de böyle idi. Çünkü yakın ve akrabaların emaneti muhafaza ve devlet sırlarını saklamalarına daha çok güvenilir ve samimîliğine inanılır. Dil bozularak yazı ve tahrir meselesi öğretim ile elde edilen bir meslek halini aldıktan sonra kim iyi

ve fasih bir surette yazabilir ise, yazılar o kimseler tarafından yazılmaya başladı. Abbasîlerde bu ödev yüksek bir memuriyetti. Başkâtip kendi fikriyle yazıyı yazdıktan sonra imzasını atar ve sultanın mühürü ile mühürlerdi. Mühür sultanın adına kazılmış ve nakşedilmiş bir damga olup, kâğıda basıldığında sultanın adı kâğıt üzerine aksederdi. Kâtip sultanın arma ve turasiyle yazıyı damgalardı, mühürü suda eritilmiş olan kızıl toprağa batırır, bu toprak mühür toprağı adiyle anılır. Dürerken ve yapıştırırken yazıların her iki tarafını bu mühür ve damga ile damgalar. Sonradan resmî kâğıtların baş tarafına sultanın adı (tura ve lâkabı) yazılmaya başlandı. Kâtip kendi inşasiyle yazdığı yazının baş veyahut son tarafına kendi arzusuna göre bir yer seçer ve kendi imzasiyle yazıyı imzalardı. Bundan sonra devlet adamlarından rütbe ve derece sahiplerinden birinin sultan katında mevki ve derecesi yükselme veyahut vezirin sultanı kendi istipdadı altına alması sonunda yazıyı yazan kâtibin imza atması kaldırılarak onun yerinde öteki başkanın damgası ve imzası ile imzalamaya ve damgalanmaya başlandı. Bu imza öteki başkanın imzası olduğunu anlatırdı. Ancak bu başkanın imza veyahut mühürüne itibar edilirdi. Netekim Beni Ebu Hafs devletinin son günlerinde Hacibin derecesi yükseldikten sonra Haciblik önce sultanın emir ve idare işini kendine teslim etmesiyle ve sonradan sultanı boyunduruk ve nüfuzu altına almak suretiyle, devlet Hacip tara-

fından idare edildiğinde kâtibin yazıyı imzalaması lâğvedildi ise de bundan önce olduğu gibi alâmetlemek kâtibin elinde bırakıldı. Hacibin mektubu imzalatmak üzere seçtiği ve mektubun mefhumu ile amel edilmesini anlatan bir ibare ve ayrı bir yazı ile yazılan alâmet ile kâtip mektubu belgelerdi. Sultan, devleti bağımsızca idare ediyor ise, bazan mektubu kendi imzasiyle belgelemeyi kâtibe emrederdi.

Yazı ve tahrir işi ile ilgili olan vezirlerden biri de tevki, yani derkenarlar yazmaktır: Sultanın hüküm ve dâvaları halletmek üzere akdettiği mecliste kâtip, sultanın önünde oturarak sunulan dilekçelerin bir tarafına sultanın emir ve hükmünü en faydalı ve en kısa bir surette (bir vecize olarak) yazar. Tevkie memur olan kâtip (derkenarcı) ya kendisi bir vecize kabilinden olan kısa bir ibare icadeder, veyahut sultana takdim edilen dilekçeleri idare eden memurun elinde bulunan ve bu kabilden vecizeler toplanmış olan deftere başvurarak, sultanın maksadını anlatan ve makama uygun olan vecizeyi örnek edinir. Derkenarın doğru ve yerinde olması için derkenarcının fesahat ve belâgat babında istidat sahibi olması gerektir. Cafer bin Yahya, halife Harunürreşid'in önünde oturarak dilekçelere derkenar yazdıktan sonra, dilekçeleri idare eden memura doğru atardı. Belâgatin üslûp ve nevilerine vâkıf olmak istiyen edipler, Cafer tarafından yazılan derkenarları elde etmek üzere, bir-

biriyle yarışırlardı. Rivayete göre Cafer tarafından yazılan derkenarların bir tanesi bir dinara satılırdı. Devletlerde dilekçe ve derkenarlar yazma işine son derecede önem verilirdi.

Bil ki derkenarcılık ödevinin başına en yüksek tabaka ve sınıftan, insaniyetli, civanmert, şeref ve fazilet sahibi olan bir kişi getirildi. Üstelik derkenarcının bilgin. belâgat babında meleke ve istidat sahibi olmasına önem verilirdi. Çünkü hükümdarlar meclisinde ilmî meseleler konuşulduğu için ilimlerin usulüne, onların hükümlerindeki maksatlara, şeriatin hükümlerine ve hükümdarlarla muaşeretin edep ve kaidelerine vâkıf olması ve hükümdarın yazılarını yazarken gereken belâgat ve fesahat kaidelerinde meleke ve hitaplarda riayetin gereken ifadelerin belâgatini ve sırlarını bilmiş olması gerektir. Devleti kuran ve koruyan uruğ ve kavim sadelik devresinde olup, bu uruğ bilgi ve ilimler tahsil etmek zahmetine katlanmaktan uzak bulunduğu için. devletin tabiatı icabı olarak bu ödevin başına kılıç sahiplerinden (askerden ve asker komutanlarından) biri getirilir. Çünkü sultan bu ve diğer ödev ve memurlukların başına devleti kuran ve koruyan kendi kavminden olanları getirir. gerek devletin yazı ve tahrir ile ilgili olan ödevlerine ve gerek askerî işlere, kendi kavminden olanlar tâyin eder. Askerlik rütbesi ise ilim öğrenmek zahmetine katlanmadan elde edilir. Çağımızda doğuda (Mısırda) hükümet sürmekte olan Türk devleti de bu şekilde idare edilmektedir. Bu dev-

lette yazı ve tahrir ödevi her ne kadar bilgi sahibi ve inşaya muktedir olanlar tarafından görülmekte ise de, bu memurlar devleti kuran ve koruyan sultanın kendi kavminden olan birinin idaresi altında iş görmektedirler. Bunların başında bulunan kimse devatdar (yani sultanın yazı işlerini idare eden) adını taşır. Sultan yazı işlerinde ona güvenir. Diğer birçok işlerinde de ona inanır. Belâgat ve fesahatle ilgili olan yazılar onun tarafından başkalarına yazdırılır, devletin maksatlarını yerine getirmek, esrarı saklamak ve daha başkaca işler bu ödeve dahildir.

Sultanın sınıf ve tabakalar arasından seçerek bu ödevin başına getireceği kimsede bulunması gerekli şartlar çoktur. Kâtip Abdülhamid muharrirlere ayırdığı risalesinde bu şartları en güzel bir surette toplamıştır. Abdülhamid, Tanrıyı övdükten ve elçilerine salavat ve selâm okuduktan sonra, şöyle diyor: "Ey yazı ve tahrir işini meslek edinen yazmanlar! Tanrı sizi korusun. Size başarılar bağışlasın, sizi doğru yoldan bir yana saptırmasın. Yüce Tanrı kendi elçilerinden (onların hepsine de salavat ve selâmlar olsun) ve saygılı hükümdarlardan sonra, insanlar her ne kadar birbirine denk iseler de, onları birtakım sınıflara ayırmıştır. Geçinmeleri ve yiyeceklerini temin etmek sebep ve vasıtası olmak üzere onları türlü mesleklere sevk etmiş ve türlü talep ve arzularda bulundurmuştur. Tanrı yazmanlar sınıfı olan sizleri en şerefli olan mesleğe sevk etmiştir. Edep, insanlık, mürüvvet,

ilim ve ziynet sahibi olan sizlerle, halifelik makamı kendi güzelliklerini düzenlemekte ve işlerini onarmaktadır. Sizin irşad ve nasihatlarınızın tesiri ile Tanrı sultanları tebaalarının maslahat ve menfaatleri için çalışmaya ve yurtlarını imâra sevk etmektedir. Devet sizden müstağni değil, yeter derecede kuvveti ancak sizde bulmaktadır. Siz hükümdarlar için işitme vasıtaları olan kulak ve görme vasıtaları olan göz hükmündesiniz. Siz onların konuşmakta oldukları dilleri ve şiddetli yakalamakta oldukları ellerisiniz. Şerefli olan bu mesleğinizin meziyetlerinden Tanrı sizi faydalandırsın. Kat kat olarak verdiği nimetlerini sizin elinizden çekip almasın. Hiçbir meslek mensubu övülmüş, hayır ve meziyetleri, sayılmış ve anılmış olan faziletleri sizden daha çok şahıslarında toplamaya muhtaç değildir. Çünkü siz aşağıda anılacak vasıfları şahıslarınızda toplamaya muhtaçsınız: çünkü yazar kendisi muhtaç olduğu gibi ona güvenecek olan kimse de hilm — yumuşaklık ve mülâyemet — göstermek gereken yerde halim — yumuşak tabiatlı ve sözlü, — hüküm ve karar verilecek yerde anlayışlı, atılganlık gereken yerde atılgan ve kaçınmak gereken yerde çekingen olmağa muhtaçtır. Yazarın afif ve temizliği seçmiş, adaletli ve insaflı olması ve sırları saklaması, korkunç ve şiddetli hallerde ödevini yapmaya azmetmiş olması gerektir. İşlerin gidişinden ve başlangıçlarından istidlâl ederek ne gibi felâketler ve kaygular doğurabileceğini bilecek derecede ze-

kâ ve feraset sahibi olmalıdır. Her şeyi gerekli yerine koyabilmeye ve her şeyini uygun bir şekilde düzenlemeye önem vererek devleti korumalıdır. Yazar, ilmin her dalında bilgi kazanmış ve mükemmel bir surette her şeyi kavramış olmalıdır. İlmin bütün dallarını bilmiyor ise, kendisi için gereken miktarda öğrenmelidir ki, olgun olan haklı, güzel edebi ve tecrübesinin fazileti ve meziyeti ile karşılaşacağı halleri, olayları, gelecek halleri ve işleri, cereyan etmeden, vukua gelmeden önce anlasın ve takdir edebilsin. Her işin vaktinden önce sebep ve vasıtalarını hazırlamalıdır. Her yönden ve her vasıta ile hazırlığını tamamlamalıdır. Ey yazarlar sınıfı! Edep ve edebiyatın her alanında çalışınız. Din ve hükümlerini hakkiyle öğrenerek dinî ilimlerde uzman olunuz. Yüce Tanrının kitabını ve farzları öğrenmekle işe başlayınız. Bundan sonra arap dili ve kaidelerini öğreniniz. Çünkü arap dili, dilinizi düzelten bir âlettir. Bundan sonra güzel yazı öğreniniz. Çünkü güzel yazı kitap ve eserlerinizin süsüdür. Şiirler rivayet ediniz. Anlaşılması zor olanlarını ve mânalarını öğreniniz. Arap ve arap olmıyan kavimlerin masal ve tarihlerini, sözlerini, hareket tarzlarını ve kılık ve ahlâklarını öğreniniz, çünkü bunlar himmetlerinizin yükselerek faziletlere ulaşmasına ve yükselmenize yardım ederler. Hesap öğreneceğiz diye vaktinizi israf etmeyiniz. Çünkü hesap öğrenmek haraç kâtibi olan memurların işidir. Gerek büyük ve gerek küçük olsun tamaha kapıl-

maktan, zayıf ve aşağılık işlerden sakınınız. Çünkü bunlarla düşkünlük ve aşağılığı üzerinize almış oluyorsunuz, bunların her biri yazarları bozar. Mesleğinizi alçaklıkla pislemeyiniz, siyasetten ve söz taşımaktan ve cahil insanlarda bulunan vasıflardan nefislerinizi koruyunuz. Kibir, gurur ve hafiflikten sakınınız. Çünkü bunlar kin saklamadan celbedilen düşmanlıktır. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı rızası için birbirinizi samimiyetle seviniz. Meslekdaşlarınıza sizden önce geçip giden (selef) lerinizi örnek edilerek fazilet sahiplerine uygun olan meziyetleri ve adaleti tavsiye ediniz. Aranızdan biriniz zamanın kötü hâdiselerinin darbesine uğrar ise, onu esirgeyiniz, eski hali avdet edinciye ve işi başına dönünciye kadar ona yardım ediniz ve dostluk gösteriniz. Aranızdan birinizin ihtiyarlık çağı gelerek mesleğinden ayrılır ve kardeşlerini ziyaret etmekten âciz bir hale gelir ise, onu ziyaret ediniz, onu ululayınız, onunla istişarelerde bulununuz, onun fazilet ve tecrübesinden faydalanınız. Size iyiliklerde bulunarak muhtaç olduğunuz vakit size fazilet ve bilgisi ile yardım etmiş ve arka olmuş kimsenin hak ve hukukuna riayet ve hürmet etmek hususunda kusur göstermeyiniz. Çalışma sırasında övülecek bir işi gözükür ise, onu fazlından istifade etmiş olduğunuz zata ve aşağılık ve eksik bir işi gözükür ise, ondan aşağı derecede olana nispet ediniz. Herhangi bir sebep ile hal ve durumu değişir ise, o yazar ayağı kaymaktan, düşkünlükten ve usanmak-

tan sakınsın. Ey yazarlar sınıfı! Biliniz ki ayıp ve kusurlar herkesten ziyade size sirayet eder ve herkesten ziyade sizi ve mesleğinizi bozar. Biri ile arkadaş olur, o arkadaşınız size dostluk ödevini yaparsa, ona da dostunun bu iyiliğine karşı vefalı olması ve şükran borcunu ödemesi ve onun yükünü paylaşması, ona iyiliğini dokundurması onu aydınlatması ve onun sırlarını saklaması, iyiliklerinin bir karşılığı olmak üzere işlerini görmesi ve lüzuumnda sözü ile de bu dostluğu teyid ve tasdik etmesi gerektir. Ey yazarlar! Gerek genişlik içinde ve gerek şiddetli hallerde, yokluklara katlandığınız vakitlerde, dostluk ve bağış çağlarında, açık ve gizli olarak burada andıklarımızdan hiçbir vakit ayrılmayınız. Tanrı bu görevleri başarı ile yerine getirmeye sizi muvaffak eylesin. Bu vasıf ve belgeler kutlu olan bu meslek mensupları için ne güzel özellik ve meziyetlerdir. Sizden biriniz devlet hizmetine girer veyahut Tanrının takdir etmesi ve hazırlamasiyle herhangi bir işin başına geçer ise, yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrının rızasını hatırında tutsun ve Tanrının buyurduğu adalet ve insaniyetle hareketi her şeye tercih etsin. Zayıfların yardımcıları ve arkadaşları olsun ve zulme uğrıyanların haklarını zalimlerinden alsın. Çünkü halk Tanrının himayesindedir ve onun ailesidir. Tanrı ailesini esirgiyen kimse Tanrının en çok sevdiği kullarındandır. Bu gibi görevlerden birinin başına geçen kimse adaleti hâkim kılsın, halkın şerefli olanlarına saygı göstersin,

ganimet mallarını bol olarak versin. Yurdu imâr eylesin. Uyruğu ile kaynaşsın. Onlara eziyet etmekten uzak olsun. Meclisinde alçak ve yumuşak gönüllü ve haraç işlerinde, haklarını uyruğa ödetmek hususunda şefkatli olsun. Sizden biriniz bir kimse ile arkadaşlık eder ise, onun huy ve karakterini sınasın. Arkadaşının güzel ve çirkin huylarını öğrendikten sonra, onun güzel ahlâk ve karakter sahibi olmasına yardım etsin. En güzel hile ve çarelere başvurarak arkadaşını çirkin arzularından vazgeçirsin. Hayvana seyislik eden, basiret sahibi olduğu takdirde, hayvanın huy ve tabiatlarını öğrenmeye çalışır. Ürkek olduğu takdirde o hayvana bindikten sonra, şiddetli muamelede bulunarak onu heyecana getirmekten sakınır. Hayvan şaha kalkmayı itiyat edinmiş ise, onun ön ayakları tarafına önem verir. Bindiği hayvan ürküp kaçan hayvan ise baş tarafına önem verir ki siz bunu biliyorsunuz. Hayvan harunluk eden bir hayvan ise, seyis onu kendi arzusuna bırakır. Bu da kâr etmez de harunluğa devam ederse, onun dizginini biraz çekerek itaate getirmeye çalışır. Seyisin hayvanı bu şekilde idare etmesi, halkı idare eden ve halka muamelede bulunan idare adamları, için bir örnek teşkil eder. İdare adamı kendisiyle konuşan ve münazara eden ve söz anlıyan veyahut kahrından korkanlara bu şekilde hareket eder ve onları sınar, aralarına sokulur. İnsanların ise öğretimi kabul etmek bakımından hayvanlara nispetle çok yüksek kabiliyette oldukları bellidir.

Seyisin hayvanı bu suretle yola getirmesi, idare adamlarının halkın arasına karışarak onları terbiye edebileceklerine bir delil teşkil eder. Edep, terbiye, fazilet ve mesleğinin şerefi gibi meziyetleri şahsında toplıyan yazar kendisiyle konuşan ve münazara ve münakaşa eden, söz anlıyan idrâk sahipleri veyahut kahır ve istipdadından korktuğu kimselerle ince hileler kullanarak seyisten daha iyi muamele etmek yolunu bilir. Yazar, kendi arkadaşına şefkatle ve güzel muamelede bulunmak, arkadaşının terbiye ve ahlâk yönünden olan eksikliklerini tamamlamak, onu doğru yola sevk etmek hususunu takdir eder, cevap vermek kudretinde olmıyan, doğruluk nedir bilmiyen ve yanlışı anlamıyan bir hayvanı terbiye eden seyisten daha iyi eğitim yollarını bilir. Hayvanlar ise akıl ve idrâk sahibi olmayıp onlar ancak seyisin idare ve sevki nispetinde eğitimi kabul ederler. Ey yazarlar sınıfı! (Tanrı sizi esirgesin) idare başında bulunduğunuzda şiddet ve kahırla muameleden sakınarak mülâyemet ve şefkatle ve imkân dahilinde fikir ve aklınızı işleterek, derin düşünerek iş görünüz ve muamele ediniz. Bu takdirde görüştüğünüz adamların kötü bakışlarından ve sizi küçük görmelerinden ve kaba muamelelerinden emin olursunuz, onlar da size uyarlar, size kardeşlik bağları ile bağlanırlar ve sizi esirgerler.

Ey yazarlar sınıfı! Riayet edeceğiniz başka önemli bir iş var ki o da oturacak yerini (salon ve evinin diğer kısımlarını) döşemek, düzenle-

mek ve giyim hususunda, hayvana binmek keyfiyetinde, yiyecek ve içeceğinde, esvap, gereçler, hademe ve uşak çalıştırmak hususlarında ve hayatın başka kollarında bile itidal dairesinden çıkmaktan sakınmaktır. Çünkü siz her ne kadar şerefli bir meslek sahibi iseniz de hademe sayılırsınız ve hizmetinizde kusura tahammülünüz yoktur, üstelik siz muhafız ve vekil sayılıyorsunuz ve bundan dolayı ifrata giderek israflarda bulunmaya mesleğinizin müsaadesi yoktur. Siz şeref ve temizliğinizi korumak hususunda yukarda andıklarımıza başvurunuz, tavsiyelerimiz size yardım eder. Size bunları hikâye ettim, anlattım, ifrata gitmekten ve israfın kötü sonuçlarından sakınınız. Çünkü israf ve ifrat insanları düşkün ve hakîr düşünür, fakirliği mucip olur. Bilhassa yazarlar ve edipler bundan sakınmalıdırlar. Her şeyin benzerleri vardır. Bu benzerler birbirine delil teşkil eder. Ey yazarlar sınıfı! Yeni baştan başlıyacağımız işlerinizde bundan önceki tecrübe ve sınamalarınıza başvurunuz. Bundan sonra en doğru ve açık olan tedbirler alınız ve en doğru delilller ve sonuçları, en övülen vasıta ve tedbirler olarak kullanınız. Biliniz ki tedbirlerin de insanları mahveden âfetleri vardır. Bu afetlerinin biri de tedbirlerin insanları ilimlerine başvurmaktan ve düşünmekten alıkoymasıdır. Sizden her biriniz sohbetleri esnasında ancak yeter derecede söz söylesin, sözünün başlangıcında ve cevaplarında icazâ, yani maksadı kısa ve açık bir şekilde anlatmaya dikkat etsin. Delil ve hüccet-

lerini toplu bir halde ileri sürsün. Çünkü bu usul onun için faydalıdır, onu çok söz söylemek ihtiyacından kurtaracaktır. Vukuundan korktuğu vücut ve aklına, edep ve terbiyesine zarar verecek olan yanlışlıklara hatlanmaktan korunmasını, medet ve yardımı, doğru yola sevk etmesiyle kendisini bu gibi ayak kaymalarından esirgemesini Yüce Tanrıdan yalvararak dilemelidir. Çünkü sizden biri güzel iş ve sanatını, kuvvet ve hareketini ancak kendinin güzel hile ve tedbirlerinin bir sonucu bilir ve sayar ise, kendisine olan iyi zannı ve büyük sözü sebebiyle, Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı, o kimseyi kendisinin âciz olan şahıs ve kuvvetine bırakır. Diğer tâbirle kendisini Tanrının yardımından mahrum etmiş olur. Düşünen adam için, bu, belirsiz bir şey değildir. Ey yazarlar sınıfı! Sizin hiçbiriniz mesleğinde yardımcıları olan meslekdaşlarından mesleğinde daha bilgili, basiretli ve daha iyi tedbirler alabileceğini söylemesin ve iddia etmesin. Çünkü akıllı kişilere göre, insanların akıllısı kibir ve gururu bırakarak arkadaşlarının kendisinden daha akıllı ve mesleğinde daha güzel eserler vücuda getirebileceğini düşünen kimsedir. Her iki taraf kendi fikir ve aklı ile mağrur ve nefsini tezkiye etmeden ve kardeşine veyahut kendi emsal ve benzerlerine, arkadaş ve sohbettaşına karşı meziyet ve üstünlük iddia etmemek, Yüce Tanrının nimetlerini itiraf etmekten ileri gelir. Herkes Tanrıya şükür etmeye ve Tanrıyı övmeye borçludur. Bu da Tanrının büyüklüğü ve ululuğu önünde al-

çaklık ve izzeti önünde zillet ve hakîrlik göstermek ve Tanrının nimetlerini itiraf ederek sözü ve işi ile onun bu nimetlerine şükür etmekle olur. Kâtip Abdülhamid'in sözleri burada bitiyor.

Ben diyorum ki: "Başkalarına nasihat etmekle ödevli olan kimse, ilkönce kendisi o sözleri ile amel etmelidir" yolundaki darbı mesel benim bu kitabımın temel ve hedefini teşkil eder. Bu eserimin de, onun sözlerinin de cevheri yoktur. Bundan dolayı ben Kâtip Abdülhamid'in bu kıymetli öğütleri ile kitabımın bu kısmına son veriyorum. Ey yazarlar ve ey öğrenciler! Tanrının kullarını mesut etmek ve aydınlatmak üzere yarışmış olan ezelî ilmine uygun olarak, saadete götüren doğru ve hak yolundan ayrılmamağa Tanrı sizi de bizi de muvaffak eylesin. Çünkü kullarını kutlu ve bahtiyar eylemek Tanrıya aittir, O'nun elindedir Size esenlikler ve Tanrıdan sizi esirgemesini ve kutlu eylemesini dilerim.

Jandarma idaresi: Kuzey Afrika'da, çağımızda bu görevin başında bulunan memur "hâkim" adiyle anılmaktadır. Endelüs'te hükümet süren devlette (şehrin sahibi) ve (Mısır'da hükümet süren) Türk devletinde vali adı ile anılmaktadır. Jandarma idaresi devletin savaş ve askerî işlerini idare eden komutana tâbidir. Jandarma idaresi başında bulunan memur bazan, savunma başkanının hükmü altında iş görür. Bu idare ilkönce Abbasiler devletinde kurulmuştur. Jandarmanın ödevi, suçla ittiham edilenleri yakalıyarak suç ve cinayeti itiraf ettirmek üzere

teftiş edip töhmetle cezalara çarptırmak ve suçlar ve cinayetler sabit olduktan sonra, (şer'an) terettüp eden cezaları yerine getirmektir. Çünkü töhmet ile cezalara çarptırmak şeriatın hüküm ve kaideleri dışında bir iştir. Şeriate göre ancak suç ve cinayetler ispat ve hükmedildikten sonra, şeriatin cezaya dair olan hüküm ve kaidelerine uygun olarak cezaya çarptırılır. Siyasette ise herhangi bir kişide ve onun halinde o suç ve cinayeti işlemekle ittiham edilebilecek şüpheler sezildiği takdirde, umumun maslahat ve menfaati için, zorla suç ve cinayeti itiraf ettirmek üzere hâkime cezaya çarptırmak salâhiyeti verilir. Kadı töhmetle cezaya çarptırmaya yanaşmadığı için, suç ve cinayeti meydana çıkartmak ve suçu itiraf ettirmek üzere, zorlamak, cezaya çarptırmak kaide ve hükümlerini yerine getirmek ödevi jandarma müdürü tarafından görülür. Umumiyetle suç ve cinayetlere, kan akıtma vakalarına bakmak ve hükmetmek de bazan jandarma müdürüne havale edilirdi. Kadıyı töhmetle hükmetmek ödevinden uzak tutmak maksadiyle töhmetle hüküm işi, kaza dairesinden alınmış, sultanlar bu ödeve komutanlardan veyahut azatlılarının büyüklerinden birini tâyin etmişler. Bu, başına getirilenin hükmü uyruğun bütün sınıfına câri olmaz, bunların hükümleri ancak eski bir iz ve eserin delâleti, şek ve şüphe ile suçlandırılan kimselere câri olur, serseri sınıflarının ellerine vururlar. facirleri dayak cezası gibi cezalara çarptırırlardı. Sonradan Endelüs'te hükümet

süren Emevîler Devletinde bunların iktidarları ve dereceleri büyüdü ve Şurtat-i Kübra, Şurtat-ı Suğra, yani yüksek, büyük ve küçük dereceli jandarma olarak ikiye bölündü. Yüksek jandarma komutanlığının hükmü bütün halka câri olduğu gibi eski iz ve eser ve şüphe ile suçlu olmamakla suçlandırılanlara ve devletin, hükümdarın büyük rütbeli ve dereceli memurlarına bile hükümleri cari idi. Yüksek dereceli jandarmalar bu yüksek dereceli devlet memuru ve adamlarının uyruğa olan zulümlerini teftiş edip, bunların kendilerinin, akrabalarının ve bunlara mensup olan şeref ve derece sahiplerinin ellerine vurmak (cezalara çarptırmak) hak ve yetkisini hâiz idiler. Küçük dereceli jandarma (diğer adı ile vali) halka memur edildi. Yüksek dereceli jandarma için sultanın sarayı kapısında bir kürsü dikildi. Vali hükmetmek üzere kürsüsüne oturduğu vakit, önünde durarak emirlerini yerine getirmek (haklarında şikâyet edilenleri getirmek ve gereğinde cezalara çarptırmak) üzere emrine adamlar verildi. Bu adamlar ancak o emrettiği vakit yanından ayrılabilirlerdi. Bu yüksek jandarma komutanının (valilik) devletin büyük adamlarına bile hükmü yürürlükte idi. Bu görevin başında bulunmak valinin vezirlik derecesine yükselmesi için bir basamak teşkil ediyordu. Müvahhidin devletinde ise yüksek jandarma görevi başında bulunmak her ne kadar yüksek bir derece ve mevki ise de hükmü uyruğun bütün sınıfına câri olmadığı gibi, devletin rütbe ve derece sa-

hibi olanlarına da hükmetmek hak ve yetkisini hâiz değildi. O, ancak uyruğun bir kısmına hükmederdi. Fakat yüksek bir mevki olduğu için bu görevin başına ancak Müvahhidin'den biri getirilirdi. Çağımızda bu memurun derecesi alçaldı ve Müvahhidin'den olanlar tâyin edilmeden ancak onların ihsan ve bağışları ile yetişen ve bu suretle onlara intisabeden tâyin olunmaktadır. Doğudaki (Mısır ve Şam'daki) Türk devletlerinde ise bu memurluk Türklerin büyük devlet adamları ve onlardan önce hükümet sürenlerin evlâdı elindedir. Bu memurlar azgınlık ve bozgunculuğu ortadan kaldırmak, fesadın kapılarını örtmek, fısk ve fücur yurtlarını kapatmak, dayak ve kamçı cezalarını tatbik etmek, ve siyaset kullanmak suretiyle onların toplantılarını dağıttılar. Bu görevi görmek üzere iktidar ve selâbet sahibi olup da hüküm ve kaideleri fiilen tatbik etmek yetkisinde olanlar tâyin olunurdu. Bunlar şehirlerde umumun maslahat ve menfaatini temine memur idiler. Birbiri ardınca değişen gece ve gündüzleri idare eden Tanrı, şevket ve kudret sahibidir, O cebbardır. Gerçeği Tanrı bilir.

Donanma Komutanlığı:

Donanma komutanlığı kuzey Afrika'da ve Batıda devlet memurluk ve rütbelerinden olup, ordu komutanlığına bağlıdır ve birçok hususlarda onun emri altındadır. Afrikalılar bu memurluğun başında bulunana (kalın ve kaba telâffuz

edilen lâm ile) Mulond adı verirler. Bu Frankça bir kelime olup, Franklar, donanma komutanını bu adla anarlar. Bu rütbe Kuzey Afrika ve Batı devletine mahsus bir memurluktur. Çünkü buraları güney tarafından Rum (Ak) denizin kıyılarındadır, bu denizin güney tarafında Berberiler memleketi bulunur. Septe'den İskenderiye ve Şam'a kadar olan bölge ve ülkeler hep Akdeniz kıyısındadır. Endelüs, Franklar, Saklep (Slavlar) ve Şam'a kadar Rumlar memleketi Akdenizin kuzey kıyılarını teşkil eder. Bu deniz. kıyılarına nispetle (Rum) denizi ve (Şam denizi) adlarını taşır ve kıyısında yaşıyan kavimler, deniz kıyılarında yaşıyan başka kavimlerin katlanmadıkları birtakım hallere katlanırlar. Romalılar, Franklar ve Gotlar gibi bu denizin kuzey kıyılarında yaşıyan kavimlerin alışverişleri, geçinmeleri ve savaşlarının çoğu bu denizde gemilerle dolaşmak suretiyle olduğu için, deniz seferlerinde ve donanmalarla savaş işlerinde uzman idiler. Bunlardan Romalılar gemilerle bu denizin güney tarafına, Gotlar Batı Afrika'ya geçerek oralarını ele geçirdiler, ahalisi olan Berberîlere galebe çaldılar, memleketlerinin idaresini ellerinden aldılar. Berberin Afrika'da Kartaca, Subaytala, Celuba, Marnak, Şarşal ve Tanca gibi büyük şehirleri vardı. Bunlardan önce Kartaca'da hükümet süren Berber hükümdarı, Roma sahibi ile savaşmak üzere asker, silâh ve savaş için gereken nesnelerle dolu donanmalar gönderiyordu. Akdenz'in iki kıyısında yaşıyan bu ka-

vimler için eski ve son çağlarda donanmalar göndererek savaşmak bir âdet idi. Mülslümanlar Mısır'ı fethettikten sonra Halife Ömer bin Hattab, Amr ibni'l-As'a mektup yazarak, ona denizi tavsif eden bir yazı yazmasını emretti. Amr de Ömer'e: "Deniz büyük bir varlık ve yaratık olup, zayıf olan bir yaratığa, bir kurdun bir ağaça bindiği gibi, biner..." diye cevap verdikten sonra, Ömer taklitli bir surette Müslümanlara gemilere binerek denizlere sefer etmeği yasak etti. Bundan sonra müslümanlardan kimse denizde gemilere binmedi. Ancak Ömer'in emrine karşı koyan bir müslüman gemiye bindi ve Ömer tarafından cezaya çarptırıldı. Bunun bir örneği Ezd uruğundan Becile boyunun ulusu olan Arfece bin Herseme'dir. Ömer onu gazve için Bahreyn'e göndermişti. Ömer, Arfece'nin gemilere binerek savaştığım işitti. Ömer onun bu hareketini inkârla karşıladı, emrine karşı koyduğu için Arfece'yi sert bir surette azarladı. Muaviye'nin halifeliği çağına kadar bu hal devam etti. Muaviye müslümanlara, gemilere binmeye ve gemilerle savaşmaya müsaade etti. Muaviye'nin müsaadesinin sebebi şudur: Göçebe bir kavim oldukları için araplar ilkönce gemicilikte ve gemiye binmek hususunda meleke ve maharet sahibi değil idiler. Rumlarla Franklar ise gemiciliğe alışmış ve bu sanatı öğrenmiş ve gemicilikte ilerlemişlerdi. Arap devleti kurularak kuvvet ve şevket kazandıktan sonra arap olmıyan kavimler onların hademesi oldu ve idareleri altına girdi. Her

kavim kendi meslek ve sanatı ile araplar katında kendisine iş bulmak istedi. Araplar deniz seferlerini düzenlemek üzere bu kavimlerden olan gemicileri hizmete aldılar. Böylece araplar kendileri deniz işlerine alıştılar ve maharet elde ettiler. Kendilerinden bilginler yetişti. deniz savaşına düşkün oldular, ve Şinî (kalyon) sınıfından olan savaş gemileri yaptılar. Donanmalarını asker, silâh ve esvapla doldurdular. Denizin öbür tarafında yaşıyan kâfirlerle savaşmak üzere gönderdiler. Bu gemileri bu kâfirlerin memleketlerine ve sınırlarına yakın ve deniz kıyılarında olan, kuzey ve Batı Afrika, Endelüs gibi İslâm memleketlerinin kıyılarda kurdukları tersanelerde inşa ettiler. Halife Abdülmelik cihada dair olan emirleri yerine getirmek hırsiyle Afrika valisi Hasan bin Numan'a deniz silâhları imâl etmek üzere Tunus'ta bir tersane yaptırmasını emretti. İşte Tunus'tan hareket eden donanma, Beni Aglep sultanlarından Ziyadetullah bin İbrahim I. çağında fetva üstadı Esed bin Furat eliyle, Sicilya ve yine bu sultanın hâkimiyeti çağında Kosra fetholundu. Bundan önce Muaviye bin Hudeyç halife Muaviye bin Ebi Sufyan çağında Sicilya jüzesine yürümüş ise de Tanrı bu adayı onun eliyle fethetmeyi irade etmemişti. Nihayet bu ada Beni Aglep sultanlarından Ziyadetullah I. çağında fetholundu. Yukarda andığımız Sicilya üzerine yürüyen donanmanın amirali Esed bin Furat idi. Bundan sonra Kuzey Afrika ve Endelüs donanması Afrika'da hükümet süren Ubey-

dî ve Endelüs'te hükümet süren Emevîler çağında, biri diğerinin yurdunda kargaşalıklar çıkarmak ve kıyılarında bozgunculukta bulunmak ve yıkmak maksadiyle her iki taraftan donanmalar gönderiliyordu. Abdurrahman Nasir çağında Endelüs donanması 200 gemiyi veyahut o sayıyı buldu. Kuzey Afrika donanması da o ölçüde veya buna yakın bir sayıda idi. Endelüs donanmasının amirali İbni Remahis ve demir atacak limanı Becaye ve Almeriye idi. Endelüs donanması memleketin gemiler inşa edilen yerlerinden toplanmış olan gemilerden mürekkepti. Bu donanmalardan her birinin o donanmanın savaş işini, silâhlanmasını ve askerini idare eden bahriyelilerden bir komutan ve rüzgârların yönünü, nerelerden eseceğini bilen, bu işi ve yelkenleri, limanında demir atma işlerini idare eden başka bir komutanı bulunyordu. Donanma, bir gazve veyahut sultanın önemli bir maksadı ile bu gemiler bir araya toplandıktan sonra belli olan bir limana girer ve demir atardı. Bundan sonra sultan bu gemileri kendi adamları, askerleri, azatlı ve kölelerinin kahramanları ile doldurduktan sonra bütün bu donanmalar ve komutanlar onun idaresinde bulunmak üzere memleketi ahalisinin en yüksek sınıfından başkomutan tâyin eder, bütün bu bahriyeliler ona başvururlardı. Bundan sonra sultan onları gidecek yerlerine gönderir, zafer kazanarak ve fetihlerde bulunarak ganimet malları ile dönmelerini beklerdi. Bu çağda İslâm devleti, Akdenizin her tarafında zaferler kazanmış

ve her tarafını ele geçirmiş, Müslümanların kudret ve şevketleri büyümüş, Hıristiyan kavimleri Akdeniz kıyılarında Müslüman donanmasına karşı bir şey yapamamışlar, Müslümanlar bundan sonra Akdeniz'deki fütuhatlarını devam ettirmişlerdir, Müslümanların kazandıkları yüksek zaferler, fütuhat ve büyük ganimetler aldıkları bellidir. Mayurka, Malta, Minurka, Yapsa, Sardunya, Sicilya, Kosra ve Kıbrıs gibi Akdeniz'-deki adaları ve diğer Rum ve Frank memleketlerini fethetmişlerdi. Ebu kasım Şii ve oğulları donanmaları ile Mehdiye'den denize açılarak Cenova yarımadası üzerine yürüyorlar, zaferler kazandıktan ve ganimetler aldıktan sonra limanlarına dönüyorlardı. Derebeylerinden (feodallerden) Daniya adası sahibi Mücahid Amiri donanmasiyle harekete geçerek 405 hicrî yılında Sardunya adasını fethetmiş idi ise de Hıristiyanlar adayı onun elinden kurtarmışlardı. Müslümanlar bütün bu zaman içinde bu denizin ekser kısmına hâkim olmuşlar, donanmaları serbestçe bu denizde dolaşıyor ve müslüman askerleri donanmaları ile Sicilya'dan hareket edip bu adanın kuzey tarafında ve karşısındaki büyük toprak parçası üzerine yürüyorlardı. Frank hükümdarlarının üzerlerine saldırıyorlar, memleketlerinde pek çok adam öldürüyor ve yaralıyorlardı. Netekim Sicilya adasında Alevîlerden Ubeydî'ler adına hutbe okuyan Sicilya hükümdarları olan Hüseyinoğulları çağında bu suretle hareket etmişler, Hıristiyan kavimler donanmaları ile Akdenizin Franklar

ve Slavlarla meskûn kıyılarına ve Rumlara ait olan adalara ve denizin doğu ve kuzeyine çekilmişlerdir; oraların bu tarafına geçmediler. İslâm donanmaları, aslanın kendi avına indirdiği darbe ve zararları onlara indirmişlerdi. Bu denizin ada ve kıyılarını asker ve silâhla doldurmuşlar ve bu deniz yollarında barışta ve savaşta dolaşırlardı. Bunun bir sonucu olarak Hıristiyan gemileri bu denizde dolaşmaktan âcizdi. Alevîlerden Ubeydî'ler ve Emevî devletleri zayıf ve kuvvetsiz düşünceye kadar bu üstünlük ve hâkimiyet devam etti. Bundan sonra Hıristiyanlar Sicilya, Girit ve Malta adaları gibi doğudaki adalara el uzattılar ve ele geçirdiler. Bundan sonra Hıristiyanlar bu gerileme devrinde Şam'ın bütün kıyılarını ele geçirdiler. Trablus, Asklan, Sur, Akkâ ve Beyt-i Mukaddes'i istilâ ettiler. Dinlerini göstermek ve ibadet etmek üzere Beyt-i Mukaddes'te kilise yaptılar. Trablus'ta hükümet süren Hazrun oğullarına galebe çalarak Trablus, Kabis ve Satakis'i onların elinden aldılar. Onları kafa vergisi ödemeye mecbur ettiler. Sonradan Ubeydî'lerin başkentleri olan Mehdiyye'yi Belkin bin Zeyri oğullarının elinden aldılar. Hicretin beşinci yüzyılında ise onlar bu denizde Hıristiyan donanmalarına saldırmışlar ve yenmişlerdi. Mısır ve Şam'da hükümet süren devletlerde donanma zayıf düşmüş, sonunda büsbütün yok olmuştu. Bunlar bu tarihe kadar donanmaya önem vermemişlerdi. Alevî olan Ubeydî'lerde ise donanmaya son derece önem verilmiş idi ki onla-

ra dair olan haber sırasında onların donanmaya ne derece önem vermiş oldukları anlatılmaktadır. Donanma idaresi doğuda lâğvedilmiş ise de Kuzey ve Batı Afrika'da donanmaya önem veriliyor, donanma teşkilâtı Afrika'ya mahsus olarak devam etmiş olup çağımızda dahi bu denizin batı tarafında kuvvetli bir donanma mevcuttur. Gemilerinin sayısı çoktur, düşmanın saldırışından emindir. Düşman Afrika üzerine saldırmamıştır. Lemtune hükümdarlarından Beni Meymun hükümet sürdüğü çağda donanma Kadis adası başkanları idaresinde idi. Onlar da sonradan itaat ederek donanmayı Abdülmümin'e teslim etmişlerdir. Bunların Akdenizin kuzey ve güney tarafında bulunan gemilerinin sayısı yüzü bulmuştu.

Hicretin altıncı yüzyılında Muvahhidin devleti kuvvet kazanarak Akdeniz'in Endelüs Afrika sahillerine sahip olduktan sonra, donanma işine son derecede önem vermiş oldukları malûmdur Bu devletin donanma komutanı Sicilyalı Ahmet olup, o aslen Servikşetabi Cerbe adasında yerleşmiş olan Sadgayar uruğundandır. Komutanı Hıristiyanlar esir almış, Ahmet Hıristiyanlar arasında terbiyelenmiş, sonunda Sicilya sahibi onu Hıristiyanların elinden kurtarmış, iktidar ve idareyi onun eline vermişti. Ahmed'in bazı hareket ve arzuları hükümdarı gücendirdi. Bunun üzerine Ahmet hayatından korkarak Tunus'a geldi. Orada Abdülmümin oğullarından ulu bir zatın katına indi. Bu zat onu Merrakeş'e

gönderdi. Halife Yusuf bin Abdülmümin onu saygı ve ihsanla karşıladı. Ona bol bağışlarda bulundu. Onu donanmasının idaresi başına geçirdi. O, bu donanma ile Hıristiyan kavimlerle savaşmak üzere harekete geçti ve bu savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi ki onun bu zaferlerine dair olan haberler Muvahhidin devleti haberleri sırasında meşhurdur. Onun devrinde Müslüman donanması bizim bildiğimize göre, ondan önce olduğu gibi ondan sonra da bu derece kuvvet ve şevket kazanmamıştır.

Mısır ve Şam hükümdarı olan Salâhattin Yusuf bin Eyüb, Şam'ı kurtarmak ve Beyt-i Mukaddes'i küfürün pisliklerinden ve kirlerinden temizlemek üzere harekete geçtiğinde, Hıristiyan donanmaları arkası kesilmeden her taraftan o sınırlara yardıma koştular. Hıristiyanlar silâh ve yiyecek maddeleri ve askerle Şam'da savaşan haçlılara yardım ettiler. Donanmaları kuvvetli, gemilerinin sayısı çok ve Müslüman donanması çoktan beri zayıf bir halde bulunduğu için bu denizin doğusunda Hıristiyan donanmasının üstünlüğü devam ediyordu ki bunu yukarda anmıştık. Bu ihtiyaç sevkiyle Salâhattin, Batı sultanı olan Ebu Yakup Mansur'a Abdülkerim bin Münkiz'i elçi olarak gönderdi. Abdülkerim Şeyze hükümdarları olan Beni Münkiz ailesindendir. Bu bölgeye onlar sahipti, Salâhattin devletin başına geçtikten sonra bu bölgeyi onların elinde bıraktı. Salâhattin elçisi vasıtasiyle gönderdiği mektubunda Batı Afrika donanma-

sının Akdeniz'de harekete geçerek Hıristiyan donanmasının haçlı ordularına yardım etmesine engel olmasını rica ediyordu. Mektup, Fazıl Beysanî kalemiyle yazılmıştı. İmad, İsfehanî'nin El-Fethe'l-Kudusî'sinde anıldığına göre (Tanrı ulumuza kurtuluş ve hayır ve kutluluk kapılarını açsın) ibaresiyle başlanmıştı. Salâhattin ve arkadaşları Ebu Yakub'a "Müminler Emiri" lâkabiyle hitabetmemişlerdi. Bundan dolayı El-Mansur, Salâhattin ile devleti adamlarına darıldı. Fakat bu dargınlığı içinde sakladı. Salâhaddin'in elçisine ve arkadaşlarına saygı gösterdikten, bağışlarda bulunduktan sonra onları memleketlerine iade etti. Salâhattin'in ricasını yerine getirmedi. Bu hâdise o çağda deniz kuvvetlerinin ancak batıda hükümet süren İslâm devletine mahsus olduğunu gösterir. Hıristiyanların doğuda Müslümanlara üstün gelmeleri, donanmaları kuvvetli olduğundan ve Mısır ve Şam'da hükümet süren devletlerin o çağlarda ve ondan sonra donanmaya önem vermemelerinden ve devletin bu hususta hazırlıksız olduğundan ileri gelmiştir. Ebu Yakube'l-Mansur öldükten ve Muvahhidin devleti zayıf düştükten ve Gal'lar Endelüs'ün birçok kısmını Müslümanların ellerinden aldıktan sonra, Müslümanları deniz kıyılarına sığınmağa mecbur ettiler ve Akdenizin Batı tarafındaki adaları bile ele geçirdiler. Bunun üzerine denizin bu karasında kuvvet kespettiler; Hıristiyanların gemileri çoğaldı. Bunun bir sonucu olarak İslâm donanması onların deniz kuvvetleri ile denk olmak

derecesine indi. Nitekim batıda hükümet süren Zenatelerin hükümdarı Ebu Hasan Hıristiyanlarla savaşmak istediğinde, onun savaş gemileri kuvvet ve sayı itibariyle Hıristiyan gemileri nispetinde idi. Devlet zayıf düştüğü için bundan sonra Müslüman donanması da o nispette za'fa uğradı. Göçebelik âdet ve alışkanlıklarının tesiri ile Batı Afrika'da gemi yapmak ve gemilerle savaşmak gibi denizcilikle ilgili olan çalışmanın azalması ve Endelüs'te hükümet sürdükleri vakit alışmış oldukları çalışma şekil ve tarzlarının sona ermesi de Müslümanların denizde zayıf düşmelerinde bir âmil oldu. Hıristiyanlar ise kendileri için bir din ve akide hükmünde olan eski âdet ve alışkanlıklarını yeniliyerek, eskisi gibi denizciliğe önem verdiler ve tecrübe sahibi oldular, denizin hallerini öğrendiler. Bunun bir sonucu olarak denize hâkim ve eskisi gibi deniz savaşlarında uzman oldular. Müslümanlar ise deniz kıyılarında yaşıyan ve sayıları az olan uzmanları (kaptanları) hariç olmak üzere, Akdeniz'in yabancısı derecesine indiler. Bu uzmanlar yeter derece ve sayıda yardımcı kuvvet bulabildikleri veyahut kendilerine yardıma asker verecek ve kendilerine maksat ve hedefi tâyin edip açık yolu gösterecek devlet bulunduğu takdirde, bunlar denizde gaza ederler ve gösterilen yerlere giderler. Bununla beraber devletin düşman kıyıları üzerine saldırmak istemesi ve ihtiyacın devleti buna sevk etmesi göz önünde bulundurularak batıda hükümet süren İslâm devleti denizcilik teşkilâtını, donanma inşa-

sını ve gemilerle seferi çağımızda bile ihmal etmiş değildir. Denizcilikle ilgili olan rütbe ve dereceler de eskisi gibi mahfuzdur. Sonradan Müslümanların, Hıristiyanların üzerine yürüyerek onlara galebe çalacakları ve yurtlarını istilâ edeceklerí şüphesiz olduğu, batı Müslümanları arasında meşhur olup, onlar bunu Zic ve Cıfr ilmine dair yazılan ve gelecekten haber veren eserlerden nakil ve rivayet etmekte ve Müslümanların denizin öbür tarafında Frank yurdunu (bu cümleden Endelüs'ü) fethedecekleri ve bunun da ancak donanma kuvvetiyle mümkün olacağı nakil edilmektedir. Tanrı Müslümanların yardımcısıdır, O'nun yardımı bize yeter, O ne hoş bir yardımcı ve kefildir.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

NOTLAR

1 ويقابل زحل والبهموت tâbirini kullanıyor. Zühal bildiğimiz gibi seyyarelerden biridir. Yahmut, diğer adiyle Nun, balık yıldızıdır. Yedinci felekte diye tesbit edilen Zühal ile balık yıldızı arası çok uzaktır. Müellif burada Kur'an (21: 31) de "Önce yer küresi ile gökler birbirine bitişmiş ve birleşmiş bir halde iken bizim bunları birbirinden ayırdığımızı ve sudan bütün diri varlıkları yaratmış olduğumuzu Tanrıyı ve kudretini inkâr eden kâfirler bilmiyorlar ve hâlâ da iman etmiyecekler mi?" âyetinde işaret edildiği gibi gökler ve yer küresi birbirinden ve bu cümleden zühal balık yıldızından ayrılmadan önce Hazreti Muhammed'in diğer varlıklar arasında mevcut olduğuna işaret edilmektedir. (İkinci nota bak).

2 İbn Haldun burada الذى تمخض لفصاله الكون قبل ان تعاقب الآحاد والسبوت tâbirini kullanıyor ki harfiyen tercümesi şudur: "Cumartesi ve pazar günleri sırasiyle birbirinin arkasından gelmeden önce memeden kesmek üzere varlık ona gebe kalmıştır". Maksat zamanlar mevcut olmadan önce "Varlık" onu besliyerek yetiştiriyordu, demektir. Hazreti Muhammed'in zamanlardan önce mevcut olduğuna dair birçok hâdisler nakil ve rivayet edilmektedir. Bu hususta müellifin anlattığı gibi "Peygamber zamanlardan önce var idi" ibaresiyle hadis olarak hiçbir rivayet yok ise de كان نبياً قبل خلق ادم yani Âdem yaratılmadan önce o peygamber idi veyahut كنت ibaresiyle peygamber edim", ve اول الناس فى الخلق وآخرهم فى البعث yani yaradılış cihetinden insanların evveli ise de peygamber

olarak gönderilmek cihetinden sonuncu peygamberdir" ibaresiyle hadis olarak nakledilmektedir. Birinci hadisi İbn Sad Tabakat'ında (C. I, S. 95) ve Ahmet bin Hanbel Müsnedinde (S. 127, bab 95 te ve Tirmizi, kitap 49, bab 1 de) nakleder. Buhari ve Müslim'in ve kalan üç Sünen sahibinin bu hadisi nakletmemeleri onların hadisin sıhhati için koymuş oldukları şartlara uygun olmadığından ve zayıf saydıklarından ileri gelmiştir. İkinci hadise gelince bu hadisin ancak İbni Sad'ın tabakatında (C. I, K. I, S. 429 da) dercedilmiş olduğunu görüyoruz. Yukarda andığımız gibi hadis kitaplarının hiçbirinde nakledilmeyişi hadisin sıhhatinin kıymetini göstermek için kâfidir. Bu hadiseleri daha tafsilli bir surette incelemenin yeri burası değildir. Bu meselenin dal budakları çoktur. Peygamberin zamanlardan önce mevcut olan ruhunun Âdem ve Âdem'den sırasiyle diğer peygamberlere intikali inancının ve Şi'î, yani peygamber ailesine taraftar görünenlerin bundan nasıl istifade etmiş olduklarını açıklamanın yeri de burası değildir.

[8] Mekke kâfirleri toplantılarında Hazreti Muhammed'i öldürmeğe karar verdikten sonra hükmü infaz etmek üzere her boydan birer bahadır yiğit seçmişlerdi. Peygamber bunu duydu. Medine'de yaşıyan uruğlarla anlaşma akdederek ve islâmiyete davet etmek üzere gönderildiği dailerinin davet ve delâleti ile Medinelilerin islâmiyeti az çok yaydıktan sonra Mekkelilerin bu gibi suikastlarından kurtulmak ve islâmiyeti yaymak maksadiyle Medine'ye hicrete karar verdi, Ebu Bekir'i yanına alarak Mekke etrafındaki Sevr dağındaki (Gar) mağaraya sığındı. Mekkeliler Hazreti Muhammed'i araştırarak mağaranın yanına geldiklerinde örümcek, ağını kurmuş, güvercinin de yuvasını yaparak yumurtalamış olduğunu gördükten sonra müşrikler oradan çekilip gittiler. "Gar Vakası" diye anılan bu vaka hakkında rivayetedilen uzun söz ve açıklamaların kısası işte

bundan ibarettir. Örümceğin yuva kurmasına ve güvercinin bu yuvada yumurtaladığına dair olan bu rivayetler peygamberin hayatına dair yazılan en eski bir eser olan İbn İshak (184 H. 768 M.) ın Siret el-Resul'ünün İbn Hişam (Öl. 834 M.) tarafından nakledilen nüshasında Gar vakasından bahsedilirken (C. 2, S. 130 da) örümceğin yuva kurması ve güvercinin yumurtlaması anlatılmaktadır. Kütüb-ü Sitte adiyle anılan altı kitapta Buharî: Sahih-i Buharî, Müslim: Sahihü Müslim: Tirmizi: Kitab el-Sünen Ebu Davud: Süneni ebi Davud, Nesaî: Süneni Nesaî ve Malik'in Muvatta'ında ve İbni Sad'ın Tabakat'ında rivayet edilmemektedir. Rivayetin ne kadar zayıf olduğu bundan anlaşılabilir. Örümceğin yuva kurması ve guvercinin yumurtlaması doğru olduğu takdirde dahi mucize olamaz. Bir tesadüf eseri olabilir.

[4] Hazreti Muhammed'in hayatına dair yazılan eserlerden bizim elimize geçmiş olan eserlerin en eskisi olan Siret el-Resul'ün müellifi olan bu zat 151 H — 768 M. de ölmüştür. Eserinin İbni Hişam (Öl. 834 M.) tarafından rivayet edilen nüshası elimize geçmiştir. Basmaları çoktur.

[5] Taberî (838 — 923 M.) Umumî tarihe dair olan Tarih el-Rüs vel-Mülûk adlı eserini yazmıştır. Hadis ilmî metoduna göre rivayet ve nakil tarikiyle yazılmış olan eseri Türk tarihi için de en eski kaynaklardan biridir. Eserin Türk tarihiyle ilişikli olan parçaları, Türk Tarihi Kurumunun emriyle, tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser 310 uncu hicrî yılına kadar olan olayları içine almaktadır. Fergani tarafından yazılan zeyli ile beraber Mısır'da güzel bir surette basılmıştır. "Tercüme-i-Tarih-i Taberî" adiyle İstanbul'da basılmış olan kitap, eserin çok kısa bir şekilde Farsça olarak yazılan nüshasından tercüme edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

[6] İbn Kelbî (747 — 823 M.) yıllarında yaşamıştır.

[7] Vakidî: Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra cereyan eden gazve ve hâdiseleri Kitab-el-Magazi adlı eserinde toplanmıştır. Eser basılmıştır.

[8] Seyf Ömer bin Esedî (720 — 800 M.) Harunürreşit (786 — 809 M.) çağında ölmüştür. İslâm fütuhatı tarihini yazmıştır.

[9] Mes'udî (346 H. — 956 M.) Tarih ve coğrafyaya dair en kıymetli eserler yazan büyük bir tarihçi ve coğrafyacıdır. Uzun seyahatler icra ederek ilmî müşahade ve incelemelerde bulunmuş ve müşahedelerini eserlerinde yazmıştır. Muruc-el-Zeheb adlı büyük eseri, Türk Tarih Kurumunun emriyle, tarafımdan tercüme edilmiştir. En kıymetli ve çok tafsilli olduğu anlaşılan Ahbarüzzaman adlı eseri ortadan kaybolmuş diye hükmedilmiş iken bir nüshasının Tunus'ta hususi kütüphanelerden birinde muhafaza edilmekte olduğunu iştiterek çok sevindik. Ne kadar çalıştı isek de İstanbul kütüphanelerinde nüshasını bulamadık. Ancak Köprülü kütüphanesindeki eserlerden birinin hamişinde bir parçasını bulabildik. Eseri istinsah eden bu işe başlamış ise de herhangi bir mâniden dolayı istinsahı bırakmış olduğu anlaşılmaktadır. Ufak hacimdeki diğer iki eseri Mısır'da basılmıştır.

[10] İbn Hayyan Kurtobeli (İspanyalı) olup, 988 M. doğmuş 1076 M. de ölmüştür. Bu zatın eseri Endelüs (İslâm İspanyası) tarihi için önemli kaynaklardan biridir. İslâm İspanyasına dair yazılan bir çok eserlerin elimize geçmediği veyahut eksik bir halde elimize geçmiş olduğu bellidir. İbn Hayyan'ın İslâm İspanyası tarihine dair olan eseri son vakitlere kadar basılmadan elyazması halinde idi. Sonradan Mısır veyahut Afrika ve Avrupa'da basılmış olup olmadığından haberimiz yoktur.

[11] İbni Haldun Umran tâbirini çok kullanır. O; bu tâbiri, çoğunlukla yeryüzünün imârı kabil

olan bölgelerinin cemiyetler halinde yaşıyarak insanların imâr etmesi ve ihtiyaçlarını sağlamak hususunda birbirine yardım ederek içtimai bir hayat yaşamaları mânasına kullandığı gibi içtimai ilmi (sosyoloji) mânasına da kullanır Biz bu tâbiri yerine uygun olarak tercüme edeceğiz. İbni Haldun'un sosyoloji ilminin ve tarih felsefesinin bir ilim olarak, ilk vâzii olduğu medeniyet âlemince kabul edilmiş bir gerçektir.

[12] Mes'udî bu haberi (Paris basması) C. 2 de nakleder.

[13] Aynı ciltte.

[14] Bu şehrin adı izafet halinde Beytül-Makdis ve vasfi terkip olarak El-Beyt-ül-Mukaddes'tir, ve her ikisi câizdir. İzafet halinde nispeti Makdisî vasf-ı terkibî halinde Mukaddesî'dir. Bartold, Beyt-ül-Makdis şekli doğru olmadığım söylemekle şöhretine uygun olmıyan bir hataya düşmüştür.

[15] Rabbin Âd kavmini ne hale getirdiğini görmedin mi? Onlar yüksek binalı İrem ehli idi. Şehirler arasında onun benzeri yaradılmamıştı. (96: 6, 7, 8).

[16] Malik (715 — 795 M.) Kendi adına nispet edilen "Malikî" mezhebini kuran büyük bir imamdır. O; akıl ve inceleme yoluyla Kur'an ve hadisten hükümler çıkarmak usulünü kabul etmez. Dört mezhep imamları arasında akla en çok önem vereni (Mutezile'den sonra) İmam-ı Âzam Ebu Hanife gelir. O; (rey ve kıyas) ı şer'i bir delil olarak kabul eder.

[17] Taberî ve Mesudî ve İbni Esir ve başka tarihçiler Reşid'in hususî doktoru olan Cibril bin Bahtiyaşu'dan ve onun Reşid'le olan münasebetlerinden çok bahsederler. Cibril, Süryan kavmindendir. Reşid Cibril'in babası Bahtiyaşu'u Cündeşabur'dan getirtmişti. Büyük bir bilgin ve uzman olan babalarının şöhreti sayesinde bütün ailesi mensupları şeref kazandı. Reşid

onu baştabip yaptı. Bahtiyaşu öldükten sonra oğlu Cibril baabsının yerine geçti.

18 Mutezz 252 H. — 868 M. yılında halife oldu.

19 Nuh Tanrıya yalvararak: "Ey esirgiyen Tanrım! Benim oğlum ailemdendir, ailemi kurtaracağını va'detmiştin, şüphesizdir ki sen va'dinde sadıksın ve sen hâkimlerin en âdaletlisi ve bilginisin (11: 48)" dedi. Tanrı: "Ey Nuh! O senin ailenden değildir, çünkü o iyi olmıyan işi yaptı. Bilmediğin şeyleri benden sorma, cahillerden olmamanı sana tavsiye ederim" dedi (11: 47).

20 Fahh, Mekke etrafında bir yer olup olay burada vukua gelmiştir. Halife Ömer'in oğlu Abdullah burada ölmüştür.

21 Peygamberin eşleri hakkında inen birkaç ayetten sonra (33 : 33 te): "Evlerinizde oturunuz, cahiliyet çağında olduğu gibi avret yerlerinizi, süs ve ziynetlerinizi göstermeyiniz, namaz kılınız, zekât veriniz, Tanrıya ve elçisine itaat ediniz, ey peygamber ailesi! Tanrı sizden günahların pisliğini gidermek ve sizi pâk ve temiz kılmak ister".

22 Muvahhidin, Güneybatı Afrikası Berber uruğlarından olup, diğer Berber uruğları gibi bunlarda Şii, yani peygamber ailesi taraftarı idi. Bunlar Endelüs'te 1130 — 1269 M. yıllarında hükümet sürmüşlerdir. İbni Haldun tarihinde bu devlet hakkında tafsilli bilgiler verir. Endelüs ve Batı Afrikasına dair Arapça yazılan tarih kitaplarında dahi bunlar hakkında bilgiler verilir. Gençler için istifadesi en kolay olan eser Merhum Halil Ethem tarafından tercüme edilen ve M. Eğ. Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan Düvel-i-İslâmiye'dir.

23 İlkönce geçip giden kavimler hakkında Tanrının kanunu böyledir. İlâhî olan kanunlarda hiçbir vakit, hiçbir değişiklik görmezsin (32 : 62) ve 35 : 41, 42, 48 : 23 ve başka surelerdeki ayetler de bu mefhumdadır.

[24] El-Bekrî 11 M. yüzyıl seyyah ve coğrafyacılarından olup eseri İdil — Volga Bulgar Türklerine ve Ruslara dair önemli haberleri içine almaktadırlar. Baron Rozen, Bulgarlara ve Ruslara dair olan kısımlarını "El-Bekrî Haberleri" adiyle Rusça tercümesini haşiyelerle Rus Akademisi dergisinin 1902 nci yılının C. 2 de yayımlanmış ve ayrı bir eser olarak da basılmıştır. İstanbul kütüphanelerinin bazısında yazma nüshaları vardır.

[25] Biz Tevrat'tan sonra Zebur'da yazdık ki yeryüzüne, yeryüzünü ıslah eden kullarım vâris olacaklardır (21 : 105). Ayette الصالحون tâbiri kullanılmaktadır. Bu âyeti tefsir edenler Salih'i, zahid ve tekva sahibi, لارض yeryüzünü cennet veyahut arz-ı-mukaddes diye tefsir etmişler ise de bu tefsirler hakikatten uzaktır. Üstadımız Şeyh Muhammed Abdu şüphe götürmez delillerle Salihun'u Muslihun diye tefsir etmiş. Salihin Muslih mânasına da geldiğini lisanî delillerle de ispat etmiştir.

[26] İşmam; İlm-ü-Tecvit ıstılahında bir harfe zamme veyahut kesreye yakın bir ses vermektir ki harekelerin sesleri son derece zayıf olduğu için işitilmiyecek denilebilecek bir şekilde telâffuz olunur.

[27] İbni Haldun Asabiyyet tâbirini çok kullanır. Asabiyyet, Asabe kelimesinden yapılmıştır. Kişinin babası tarafından olan akrabasına Asabe denilir. Şeriat ise Asabeyi daha geniş mânada kullanmış: Kur'anda anılan ve ölünün arkasında bıraktığı mal ve servetinden belli payları olan kimseler, paylarını aldıktan sonra baki kalan malı almak hakkını hâiz olan kimselere şer'î bir ıstılah olarak Asabe adı vermiştir. Tarih kitapları ise Asabiyyeti taassup mânasına kullanmışlardır ki boy ve uruğların kendi nesillerinden gelen kimsenin hak ve hukukunu ve şahsını ve ailesini koruyan kimselerdir. İbni Haldun ise daha geniş mânada kullanarak: akrabalardan başka bir kimsenin veyahut bir aile-

nin veyahut bir hanedanın veyahut boy ve uruğun köle azatlısı (Mevlası) veyahut herhangi bir sebeple o kimsenin veyahut herhangi bir hanedan ve boy ve uruğun himayesine sığınan kimse mânasına kullanıyor ve sosyal hayat ve devlet kuruluşu gibi birçok meseleleri bu temele göre açıklıyor. Araplar cahiliyet çağında asabiyyeti hak ve hukuku ve şahıs ve aileleri veyahut uruğ ve boyu ve devlet gibi herhangi bir kavmî teşekkülü korumaktan ziyade zulüm ve tecavüz ve yağmacılığa alet etmişlerdi. İslâmiyet ise, mutlak asabiyyetten faydalanmaktan değil, asabiyyeti bu gibi haksızlıkiara alet edinmekten menetmiş, yoksa İslâmiyette meşru müdafaalar, derecesine göre, farz ve vaciptir.

[28] Burası biraz mübalâğalıdır. Farslardan ve Farslar vasıtasiyle Hind medeniyet ve ilminden birçok eserler İslâmların eline geçmiştir ki İslâm medeniyeti ile meşgul olanlar bunu pek iyi bilirler. Büyük üstat İbni Haldun Yunan meedni eserlerine nispetle pek cüzi ve yok hükmündedir, demek istemiş olacaktır.

[29] (17 : 87).

[30] "Süleyman ile ordusu" karıncalar ovasına vardıklarında dişi bir karınca: "Ey karıncalar' Yuvalarınıza giriniz, Süleyman ve askeri, bilmeksizin, sizi çiğneyip geçmesinler (28 : 19). Süleyman dişi karıncanın bu sözüne taaccüp ederek ve gülümsiyerek: "Ey esirgiyen Tanrım! Bana ve babama bağışladığın nimetlerinin şükran borcunu ödemeği ve rızanı celbedecek iyiliklerde bulunmağı bana kolaylaştır, salih ve senden sakınan kulların sırasında beni de rahmetinle yarlığa" (28 : 20) dedi.

[31] Musa: Bütün mahlûklara şekil ve suret veren ve istidat ve yaradılışlarina göre onlara yol gösteren Yüce Tanrıdır, dedi (20 : 50).

[32] Calinos (Gallen) un altmışa yakın eseri Arapçaya tercüme edilmiştir ki (ahlâk) a ve (Menafi-i âza) ya dair olan eseri de bu cümledendir.

[33] İslâm medeniyeti tedricî bir surette Avrupa'ya, bilhassa, Güney Avrupa'ya yayılıyordu, İspanya'daki İslâm devletleri sayıf düşmeğe ve Hıristiyan devletleri tekrar kuvvet ve kudret kespetmeğe başladıkları çağlarda bile Hıristiyan devletlerinin sarayları İslâm medeniyeti tesirinde idi. Sicilya adasında hükümet sürmekte olan Norman kralları bunun bir örneğini teşkil ederler. Başkentleri Palermo olan Norman kralı II. Rojer (1098 — 1154 M.) in çağrısı ile Palermo'ya gelmiş olan Alevilerden İdrisî Mısır'da 1099 M. da Seyut'te doğmuştu. Adı geçen kral namına "Nüzhet-el-Müştak" adlı eserini yazdı ve eserini açıklamak üzere yedi tane coğrafya haritası da tertibetmişti.

[34] Herakliya, Anadolu'daki Ereğli şehri olup Herakliyos tarafından bina edilmiştir.

[35] Faran, Hicaz'da birkaç tane dağın adıdır. Bu ad Tevrat'ta da geçer.

[36] İbni Rüşd, hem doktor hem filozoftur. (1126 — 1198).

[37] Ptolemée'nin bu eseri Hüneyn tarafından Corafiyet el-Mâmur ve Surat el-Arz adiyle Arapçaya çevrilmiştir.

[38] Kusantiniyye, Kuzey Afrikada bir şehir ve kale idi.

[39] Kur'anda beşinci sure (Ma'ide suresinde) Musa'nın İsrail oğullarını irşadı, onların Musa'ya isyanları toplu bir şekilde hikâye edilmektedir. Musa İsrail oğullarını va'dedilen kutlu toprağa (Arz-ı Mukaddes'e) sokmaktan âciz olduktan sonra Tanrıya yalvararak: "Ey Rabbim! Kendi nefsimden ve kardeşimden başkasına malik değilim, bizimle fâsıklar arasını ayır" (5 : 25) dedi. Yüce Tanrı Musa'ya: "Kutlu topraklar (Arz-ı Mukaddes) onlara kırk yıl haram kılınmıştır, onlar yine de kırk yıl çölde yollarını bulamıyarak şaşkın bir halde dolaşacaklardır. Sen o fâsık kavminin ha-

line acıyarak kaygu ve hasret çekmel". İbni Haldun İsrail oğullarının Tih sahrasında dolaşmalarının sebep ve hikmetlerini aşağıda uzun uzadıya açıklar.

[40] Akabe, yokuş mânasnadr.ı Burada Mısır'dan Hicaz'a giderken Hicaz sınırlarındaki meşhur bir yokuş kastedilmiştir. Kölemen sultanlarından Melikü Nasır Muhammed bin Kılavun hacca giderken bu yokuşu güzel bir surette tesviye ettirmiştir (Makrizi Sülûk C. V.)

[41] Hicr, Şam ile Medine arasında bir ovanın adıdır. Semud kavmi, bu ovalarda yaşardı. Kur'anda bunlar hakkında birçok âyetler vardır. Bir sûre de Hicr adını taşır. Hicr sûresindeki şu âyetler birer ibret olmak üzere, onlar hakkında inmiştir. Hicr ahalisi peygamberlerini yalanlamışlardı (80). Biz onlara mucizelerimizi gösterdik. Onlar bundan yüz çevirdiler (81). Onlar dağlarda evler oyarlardı. Bundan dolayı kendilerini selâmet ve emniyet içinde sanırlardı (82). Sabah vaktinde şiddetli avazlar onları yok etti (83). Bütün kazandıkları onlara fayda vermedi (84).

[42] Halac الخلج şeklinde anar. İslâm fütuhatını yazan yazarlar, hicretin birinci ve ikinci yüzyılında şimdiki Afganistan sınırları içinde yaşıyan kavim ve uruğlardan bahsetmişlerdir. İslâmiyet çağı coğrafya ve tarihçileri ve İslâm fütuhatını yazanlar Halaç — Kalaç Türklerinin adını bu şekilde anarlar. Avrupalılar Gilci, Afganlılar Gilizai şeklinde telâffuz ederler. Bu Türkler İslâm fütuhatı aralarında şimdiki Afganistan'ın Siyistun (Sakistan) arasındaki bölgelerinde ve Cüzgan (Cüzcan) ve Toharistan ve Kâbil ve Zabilistan (— Gazne bölgesi) da yaşardı. Bu kavim İslâm kaynaklarında, الخلج şeklindedir. Meselâ: İbni Haldun C. 8, S. 60, İbn El-Esir C. 9. S. 65 İstahri C. 1, S. 165 te الترك الخلجية الخلج صنف من الاتراك, tâbirini kullanırlar. Fakat Utbi, Mahmud Gaznevi ile İlik Hanlar arasında cereyan eden Çarhian meydan savaşını anlatırken hare-

keliyerek خلج (Halaç) şeklinde ve tarihçilerin birçoğu da خلج (Hilic) şeklinde zaptederler. İslâm tarih ve coğrafyacıları bu Türklerin şimdiki Afganistan'la Hindistan arasındaki bölgelerde, bu cümleden Siyistan ve Kâbil etrafında pek eski çağlarda yerleşmiş olduklarını anarlar. Meselâ Mesudî "Muruc" da Türklerden bir kısmının Hint sınırlarında yerleşmiş olduğunu kaydettikten sonra: "İklimin tesiri ile bunların cilt ve renkleri diğer Türklerin rengine nisbetle başka bir renk almıştır, bunların bir kısmı mukim, bir kısmı göçebedir." İstaharî: "Hiliçler Türklerden bir kitle olup, Hint ile Siyistan'ın Gur'un arkasındaki kısımları arasında yerleşmişlerdir, bunların ahlâk ve tabiatları, giyimleri ve dilleri diğer Türklerinki gibidir." der. Bu haberi İstahrî'den naklettiğini söyliyen Yakut ise dil kelimesi yerinde (libas) tâbirini kullanıyor. Mesudî eserinin diğer bir yerinde Hiliciler Türklerden olup Siyistana yakın olan Ars, Nasibin, Bust'da, hububat, tus ve boya ülkesi olan Kirman'da yaşarlar." der. Hudud-ül-Âlem müellifi ise eserinin birçok yerlerinde, bu cümleden Kâbil, Toharistan ve Cüzgân maddelerinde: Kâbil ve Sakavend ve İstahr ve bu bölgelere komşu olan yerlerde خلج (Halaç şeklinde harekeler) Türkleri yaşarlar. Bu Türkler pek çok koyun sürüleri beslerler. Belh ve Toharistan ve Bust ve Cüzgânda ise bunlar kesretle yaşarlar. (Hudud-ül-Âlem 8, b. ve 6, b. ve 12, a. ve 13, a. ve 16, a. ve 18, a. ve 22; b. ve 27; a. ve 25, a. yapraklarına bak.) Bu Türk boyunun hangi uruğdan geldiğini kesin olarak tesbit etmek müşküldür. İbni Haldun (C. 1, S. 7 de من أجناس الترك الخزلقية والغز الذين كان منهم السلجوقية والهياطلة الذين منهم الخلج diyerek Halaçların Haytal, yani Akhunlardan geldiğini anlatır. Bartold da "Hudud-ül-Âlem" e yazdığı kıymetli önsözünde Halaç'ı Kalaç şeklinde zaptederek Halaç ile Kalaç'ın ayniyetini anlatmıştır. Türkçede h ile k arasında tebadüller çok olduğu için biz de Halaç'ın

Kalaç olduğuna kaniiz. Demek ki şimdi Afgan sayılan Gilizai'ler Aptallar ve başkası gibi Afgan kavminin terkibine karışmış olan Kalaç'lardır. Bis henüz kasılmamış olan "Afganistan" adlı büyük hacimli eserimizde Afgan kavminin terkibi ve terkibine giren Türk uruğ ve boyları hakkında yeter derecede bilgiler verdik, bütün klâsik İslâm kaynaklarındaki haber ve vesikaları topladık.

[43] Gur, Herat ile Gazna arasında olup, dağlıktır, havası soğuktur. Birçok küçük şehirleri ve köyleri vardır. Dağlık olmasına rağmen çok ekin ekilir. Hayvan sürüleri çoktur. Dördüncü Hicrî yüzyılının ortalarına kadar, az bir kısmı hariç olmak üzere, henüz İslâmiyeti kabul etmemişti. İstahrî, Gurilerin Horasan'da konuşulan dilden başka bir dil ile konuştuklarını söylüyor ise de dillerinin hangi dil ailesine mensup olduğunu açıklamıyor. Guriler Türk kavimlerinden olduğu için Türk lehçelerinden biriyle konuşmuş oldukları şüphesizdir. Gur ülkesi İslâm Fatihlerine karşı koymasiyle tanınmış bir memlekettir. En büyük ve tanınmış kaleleri Firuz Kûh'tur. Afganistan'da ve Hindistan'da hükümet süren Guriler buradan neşet etmişlerdir. Gurilerin Türklüğüne dair elimizde birçok vesikalar var. Şimdiki Afganistan hakkında en eski bir eser olan Hudud-ül-Âlem'de: "Ez Türkân Gurest." der. İbni Haldun Gurilerin Türklüğünü kesin olarak anlatıyor, احناس لترك الغور (ومن) C. 1, S. 7 de) İbn el-Eşir bazı kimselerin kavmiyetini anlatırken: "O; Gur Türklerindendir" der. Bundan başka Herat'ta ve İran'ın bir kısmında hükümet sürmüş ve Türklükleri muhakkak olan Beni Keret kendilerini Gurilerden sayarlardı. Nigâristan müellifi ve Sahayif-ül ahbar yazarı Müneccimbaşı ve başkaları Gurilerin Hata (— Hita) Türklerinden olduğuna kanidirler. (Sahayif-ül-Ahbar, G. 2, S. 600, Tarih-i Gaffari S. 91).

[44] Merv-i-Şahcihan ve Merv-i-Rud adlariyle anılan iki Merv var. Biri vaktiyle Salçuk oğullarının baş-

kenti olan Merv'dir. Bu Merv Asya'nın en büyük şehirlerinden ve kültür merkezlerinden biri idi. Bu Merv'de vaktiyle 12 tane kütüphane, camiler, hastane ve hanlar ve tekkeler vardı. Bu şehir hakkındaki haberler ayrı bir eser teşkil edecek derecede çoktur.

[43] Huttel: Bu bölge şimdiki Afganistan'ın bir parçasını teşkil eder. İslâm coğrafyacılarına göre Vahişap ile Bedehşan arasındaki toprakları içine alırdı. Münik, Hüttel'in en büyük şehri idi. Hülbük ikinci derecedeki şehirlerden sayılırdı. Birçok şehirleri vardı. Ahalisi mesut bir hayat yaşıyordu. Dağlarında altın ve gümüş madenleri vardı. Huhud-ül-Âlem (Rus Devlet Akademisi yayımlarında) Hüttel'in ithalât ve ihracat merkezi olarak Nuçaro şehrini göstermektedir. İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri bu ülke hakkında yeter derecede bilgiler vermişlerdir.

[45] Durub tâbirini kullanıyor ki Derb'in cemidir. Derb büyük sokak ve mahalle ve hisar kapıları mânasınadır. Burada (Dar-i-harp olan) Rum memleketine (Anadolu'ya) girilecek methal, yani geçit yeridir ki Derbend adiyle anılır.

[46] Antakya yerinde Antalya'dır.

[47] Burası biraz karışıktır.

[48] Amuriyye: Amiriyon. Bazı coğrafya kitaplarında Ankara olduğu yazılı ise de doğru değildir. Ancak Ankara'ya yakın büyük bir şehirdi. Ankara Arapça yazılan tarih kitaplarında ve Harunürreşid tarafından fethedilmesi dolayısiyle yazılan şiirlerde Ankara şeklinde anılmaktadır. Harşemenin, Amasya olduğu kaydedilmektedir.

[49] Kabakib, Hint denizi sahillerinde Kirman'a yakın bir yerdedir; bir ırmağın ve beni Tağlib uruğuna ait bir suyun adıdır.

[50] Burada Ersen'den maksat Erzen-ür-Rum, yani Erzurum kastedilmiş olacak.

81 برذعة (Berdaa) Hazarların bir şehri idi. Arap ve Hazar savaşları sırasında müstahkem bir kale ve şehir idi. İslâm fütuhatına dair yazılan eserlerde ve Taberi ve İbn el-Esir gibi umumi tarihlerde Bardaa adı çok geçer.

82 Bab-ül-ebvab, eski Türk tarihlerinde Demirkapı adiyle anılır. Hazar - Arap mücadelesinde büyük bir rol oynamıştır. İslâm ve Türk coğrafyacılarının ve tarihçilerinin eserlerinde Demirkapı hakkında uzun bilgiler verilmektedir. İstanbul kütüphanelerinde Demirkapıya dair elyazması halinde bir risale de mevcuttur.

83 İslâm çağı coğrafyacılarının çoğu İtil (Volga) hakkında çok eksik veyahut büsbütün yanlış bilgiler verirler. (İtil = Volga) boylarında seyahat edenleri bile yanılmışlardır. İbni Haldun, İtil'e dair olan bu bilgileri bunlardan naklettiği için mâzurdur. Arzi-Müntenne, yani pis kokan toprak veyahut bölge, tariflerine göre Ural dağlarında bir yerdir. Karaidil ve Akidil ve Kama ırmakları İtil'e (Volga'ya) dökülür. Tasıl İtil'in kaynakları ise Rusya'nın kuzeybatısındaki Valday yaylalarındaki bataklıklardan akar. Bundan dolayı İbni Haldun'un يخرج من جبل في الارض المنتنة من ثلاثة ينابيع تجتمع في نهر واحد tâbiri doğru olmadığı gibi .... ويصب في بحر نيطش ..., yani Karadenize dökülüyor, tâbiri de doğru değildir. Mesudî (Muruc, Paris basması C. III te) Rusların gemilerle Volga'dan Hazar denizine geçerek sahillerindeki İslâm şehir ve köylerine ve ahalisine saldırdıktan sonra dönüşlerinde Hazarların başkenti olan İtil (şimdiki Hacı Tarhan = Astrahan) a yakın bir yerde bina edilen şehrin İslâmlarının Burtaslar ve İtil Bulgarları tarafından öldürüldüklerini veyahut esir edildiklerini anlatırken bu yanlış fikri doğrulamış ve Hazar denizinin Karadenizle ise de, maalesef, Mesudî'den sonra da birçok coğrafyacılar ve tarihçiler bu yanlışlığı tekrarlamışlardır. Bu yanlışlık da Azak Denisine dökülen Don ırmağını, İtil (Volga) ile karıştırmaktan ileri gelmiştir.

[84] Zülkarneyn, hakkında Kur'anda Kehf suresinde Yacuc ve Macuc kıssası hikâye edilirken şöyle denilmektedir: (82) Zülkarneyn hakkında senden bilgiler isterler, de ki onu size anlatayım: (83 ve 84 ve 85 ve 86. Ayetler) — Biz yeryüzünde Onun kudret ve şevketini sağlamlaştırdık, kuvvetlendirdik. Kendisine her istediği şeyi elde etmek ve teshir etmek esbabını bağışladık. O bir yolu takibederek güneşin battığı yere vardı. O güneşi siyah çamurlu bir pınardan batarken gördü. Pınarın yanında bir kavme rasgeldi. Biz Zülkarneyn'e İslâma gelmedikleri takdirde bunları ya azaba çarptırırsın veyahut irşad ve nasihat ile iyi muamelede bulunursun, bu iki yoldan birini seçmek hususunda sen muhayyersin, dedik (87). Zülkarneyn: "Her kim nefsine zulüm ile küfürde bulunursa, onu azaba çarpacağız, sonra o kimse kıyamette Rabbin katına dönecek, Tanrı da onu benzeri görülmemiş şiddetli azaba uğratacaktır, dedi (88). Her kim iman eder ve hayırlı amel ve iyi işler işler ise, onun için en güzel mükâfat var. Ona mülâyemet ve kolaylıkla muamele edeceğiz (89). Zülkarneyn bundan sonra diğer bir yolu takibetti. (90 ve 91 ve 92 ayetlerinden sonra) (93 üncü ayette vakta ki iki seddin arasına vardı. Sedlerin önünde hemen söz anlamaz bir kavme rasgeldi (94): "Ey Zülkarneyn! Yacuc ve Macuc insanları öldürerek ve yıkarak yeryüzünü ifsat ve halkı üşendiriyorlar, biz sana belli miktarda vergi verir isek bilzmle onların arasında bir sed vücuda getirirsen olmaz mı", dediler (95). Zülkarneyn dedi ki: "Rabbimin bana vermiş olduğu kudret ve servet, vereceğiniz vergilerden daha hayırlıdır. Yalnız siz bana kuvvetle, işçi ve alet ve esbap ile yardım ediniz, sizinle onların arasında sağlam bir sed vücuda getiririm, (96) bana demir parçaları getiriniz", vakta ki, iki dağın yanları arasındaki duvar dağ boyunca uzadı, o: İşçilere üfleyiniz dedi, vakta ki demir ateş gibi kıpkırmızı bir hale geldi, o: bana erimiş bakır getiriniz ki onu üzerine dökeyim, dedi (97).

Yacuc ve Macuc artık ne bu seddin üzerinden ne de aşağısından seddi delmeğe muktedir olmadılar (98). Zülkarneyn: "İşte bu Yüce Tanrının esirgemesinin eseridir, Rabbimin va'di gelince onu toprak ile düz bir hale getirecektir, Rabbimin va'di yerini bulacağı şüphesizdir, dedi. (Tevrat'ta Yağuğ ve Mağuğ şeklindedir).

[55] Siz insanların fayda ve menfaatleri için meydana çıkarılan mümtaz bir ümmetsiniz ki iyiliği emir ve kötülükten men ve Tanrıya iman edersiniz, kitap ehlinden olanlar iman etselerdi haklarında daha hayırlı olurdu. Onlardan bazıları mümin ise de, en çokları fâsıktır (3 : 107).

[56] Sakalibe tâbirini kullanıyor. Saklab'ın çoğul halidir. Beyaz veyahut kırmızı yüzlü insan mânasınadır. Bu ad ne kadar İslav diye açıklanmakta ise de doğru değildir. Maksat bütün kuzey ahalisidir. Mesudî Muruc'da bu tâbiri çok iyi açıklamıştır.

[57] Sizin bilmediğiniz şeyleri, maddi ve ruhani varlıkları yaradır (16 : 8).

[59] Biz sana telâkkisi ağır olan ayetler indireceğiz (74 : 4). Yani indiği vakit vahyi telâkki etmek ağır olacak ayetler indireceğiz. İbni Haldun aşağıda "Vahiy" bölümünde bu ayeti açıklıyacaktır.

[60] İlkönce inen surenin adı Alâk veyahut İkra'dır. Sure şöyle başlar: "Ey Muhammed! Her şeyi yaradan Tanrının adiyle başlıyarak oku, o Tanrı ki insanı uyuşmuş kandan yarattı, oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir ki kalem ile yazmağı ve insana bilmediği şeyleri, o, öğretti" (1, 2, 3; 4 ve 5. ayetler).

[61] Hazreti Muhammed'in iştirâk ettiği Tebûk seferi onun son seferi olup, dokuzuncu hicrî yılında (631 M.) yapılmıştır. Artık Arabistanda İslâmiyet yayılmıştı. Tebûk, Suriye sınırındadır. Tebûk Şam hacılarının konak yeridir.

[62] Biz en yakın göğü yıldızlarla süzledik, parlıyan ateş parçalarını (yıldız akmalarını) şeytanlara atılacak

mermiler kıldık. Onlar için alevli ateş azabını hazırladık (67 : 5).

63 Zecr, kuşlarla tefeül edip fal uğursuz çıktığında kuşu haykırıp sürmek mânasınadır. İbni Haldun bu konuyu yeter derecede açıklamıştır.

64 Mesudî (Paris basması, C. III, S. 256 - 396 da) Arap din ve akide ve kâhinlik ve onun dununda olan Arraflık ve Arapların uğurlu ve uğursuz saydıkları birçok garip hallerini açıklar. Eser tarafımdan tercüme edilmiştir.

65 Kölelik ve köleleri azadetme İslâmiyetten önce de Araplar arasında meşhur idi. Örf ve âdetlerince köleliğin ve azadetmenin kendilerince tanınmış hak ve hukuku vardı. İslâmiyet ise bu hak ve hukuku tesbit etti. Köleleri himaye ederek geniş hukuklar bağışladı. İslâmiyet çağında köle ve azatlılardan en büyük komutanlar, valiler, ilim ve sanatın her alanında büyük ilim ve sanat adamları yetişti. Bunların sayısı sayıp tükenmez derecede çoktur. Bağdat'da halifeleri oyuncak gibi kullanan komutanlar ve Mısır'da ve Şam'da kudretli devletler kuran Kölemen Snltanlar vesaire bu köle ve azadlılardandır.

İslâmiyette kölelik satın almak ve İslâm fütuhatı esnalarında esir edilmek suretiyle vukua gelirdi. İslâmlar savaşlarda pek çok esir alırlardı. İslâmlar orduları yendikçe ve savaşla şehirler fethettikçe adamalrını, kadın ve çoluk ve çocuklarını esir ederler, hayvanları, bağ ve bahçe ve tarla ve ırmakları fatihlerin malı telâkki olunur, bunları ganimet malı olarak aralarında bölerlerdi. Barış yolu ile fethedilen şehir ve bölgeler bunun haricinde olup, onlarla barışın şartlarına göre muamele edilirdi. İslâmiyette harb esirlerinin hükümlerine gelince, hükümdar veyahut onun naibi esirleri öldürmek veyahut köle edinmek veyahut belli para mukabilinde azadetmek veyahut ecir ve sevabına karşılıksız olarak serbest bırakmak hakkını hâizdi. Payına isabet eden

kimse köleyi hizmetinde kullanır, yahut belli para mukabilinde veyahut bir şey almadan azadederdi. Esir düşenler İslâmiyeti kabul ederler ise leh ve aleyhte Müslümanlarla her cihetten müsavi ve hukuka nail olurlardı. Herkes köle azadederse, Velâ hakkı ona ait olurdu ki İbni Haldun bunu incelemiştir. Azadedilen köleye mevlâ denilirdi. Sonradan Emeviler çağında Arap olmıyan herhangi kavimden olursa olsun İslâmiyeti kabul eden herkesi Mevlâ adiyle anmışlardır. Araplardan herhangi birinin himayesine sığınana da Mevlâ adı vermişlerdir. Hadiste: "Bir kavmin azadlısı o kavimden sayılır" denilmektedir. İslâmlar arasında azadlılık bir nevi akrabalık sayılddığı için diğer akrabalık bağı gibi Asabiyyetten sayılmıştır. Büyük üstat bu konuyu kendinin sosyolojik felsefesi bakımından çok iyi bir şekilde açıklamaktadır. Bir savaş vukuunda azatlılar kendilerini azadeden efendilerinin bayrağı altında toplanırlar ve savaşırlardı.

66 Bir kavmin veyahut bir kimsenin himayesine sığınan dahi o kavimden veyahut o kimsenin ailesinden biri gibi ve o kimsenin veyahut o uruğ ve kavmin akrabası gibi Asabiyye bağiyle bağlanmış telâkki olunurdu.

67 Kısas, adam öldüreni öldürmek, âzalarından birini kesmek gibi ten cezalarıdır.

68 Diyet ise kan bahasını ödetmektir. İslâm hukukunda her âzanın kan bahası tesbit edilmiştir.

69 O müminler ki rabbimiz Yüce Tanrıdır, demelerinden başka sebep yokken yurtlarından çıkarılmışlardı. Yüce Tanrı bazı insanların şerrini bazı kişiler ile def ve telâkki etmese idi manastırlar, kiliseler, sinagoglar ve içlerinde Tanrının adı pek çok anılan birçok mescitler yıkılıp harabolacaktı. Dinine yardım edenlere Yüce Tanrı elbette yardım eder. Yüce Tanrı kudretli ve azizdir (22 : 40).

[70] Mu'tasim (218 - 227 de) halifelik etti.

[71] 1226 1242 M. de halifelik etti.

[72] Müvahhidin (1130 - 1230 M.)

[73] Murabitin 1056 1147 M.

[74] Abbasiler çağında Bağdat'ta birtakım sınıf ve zümreler, bu cümleden Ayyarlar, Şataar, Zevakil vesair adlarla anılan birtakım yankesiciler ve hırsız şebekeleri türemişti. Bunlar halifelerin kendi aralarındaki kavgalara karışırlar, hükümet zayıf düştüğünde evleri basarlar, bazan da şehri yağma ederlerdi. Bunlardan her birinin kendilerine mahsus işaretleri ve giyimleri vardı.

[75] Havariç politikacı bir parti olup, ancak sonradan partilerine dinî bir renk ve süs vermişlerdir. Havariç halifelik meselesi temelinde kurulmuştur. Ali ile Muaviye arasında Siffin meydan savaşında, Muaviye ordusu yenilgiye uğramak üzere iken Amr ibnl'l-As'ın tavsiyesiyle, Muaviye hileye başvurarak askerinin süngüleri ucuna mushaf (Kur'an nüshaları) bağlatarak Tanrının kitabını iki arada hakem yapmağı istedi. Ali bunun bir hile olduğunu anladığı için buna yanaşmadı, fakat askerinin çoğunluğu (Tanrının kitabını hakem yapmaktan) çekinmenin büyük bir günah olduğunu ileri sürdüler, kabul etmediği takdirde kendisini bırakarak çekilip gideceklerini kesin olarak söylediler. Ancak az bir kısmı hakemi kabul etmemek taraftarı idi. Bunlar hakemi kabul etmenin küfür olacağını, çünkü hakemin ancak şüpheli işler hususunda seçilebileceğini söylüyorlardı. Ali hakeme taraftar olmadığı halde, teklifi kabul etmediği takdirde, askerinin büyük çoğunluğunun çekilip gideceğini bildiği için hakemi kabule mecbur oldu. Tabiatiyle hakemler bir karara varamadılar, Muaviye'nin delegesi Amr ibni'l-As, Ebu Musa Eş'ari'yi aldattı. Aldatmasa dahi bir sonuç verecek değildi. Amr'ın bu hilesi sayesinde Emeviler ordusu yenilgiye uğramaktan kurtuldu. Hakeme muârız

olan azınlık ise Ali'den, bu büyük günahından dolayı tövbe etmesini, hattâ kendisinin hakemi kabul etmekle kâfir olduğunu itiraf etmesini istediler. Ali Kûfe meclizinde hutbe söylerken "Lâ hakeme illallah — Tanrıdan başka hakem yoktur", diye bağrışarak mescidin etrafını dolaştılar, Ali'nin hutbesini kestiler. Bunlar Ali'nin tövbe etmediğini gördüklerinde Kûfe'de arkadaşlarından birinin evinde toplanarak isyana ve Ali ile çekişmeğe karar verdikten sonra, Kûfe'ye yakın köylerden biri olan Harura'ya çıktılar. Kendilerine Havariç adını verdiler. Bu adı seçmeleri, onlar şu ayetle amel ettiklerini iddia etmelerinden ileri gelmiştir: "Bir kimse Tanrı ve elçisi rızası için evinden muhacir olarak çıkar ve bundan sonra ölür ise, o kimseyi ecir ve sevapla mükâfatlandırmak Tanrıya aittir". Ayette huruç (çıkmak) tâbiri kullanmış olduğu için bunlar kendilerinin Tanrı ve elçisi rızası için evlerinden çıkmış olduklarına kani olarak, kendilerine Havariç, yani Tanrı ve elçisi rızası için çıkanlar, adını seçmişlerdir. Ali Nehrevan'da onlarla savaştı, onları bozguna uğrattı, birçoğunu öldürdü. Fakat bunlar gittikçe çoğaldılar, kuvvet kazandılar, Emevîler devleti ile arkasını kesmeden savaştılar, az kalsın Emeviler devletini yıkacaklardı. Basra etrafında Betayih'i ve Kirman ve Fars'ı ele geçirdiler. Abbasilerle de savaşları devam ettirdiler.

Havariç mezhep ve akidesinin temelini halifelik meselesi teşkil eder. Bunların halifelik hakkındaki nazariyeleri şudur: "Halifenin Müslümanlar tarafından serbestçe seçilmesi şarttır. Müslümanlar tarafından serbestçe seçildikten sonra bütün Müslümanın ona itaat etmesi farzdır. Halifenin Kureyş'ten olması şart değildir. Kureyş'ten, başkasından hattâ Habeşli bir kölenin bile halife seçilmesi doğru ve yerindedir. Bundan anlaşıldığına göre Havariç ancak siyasi bir partiden ibaret idi. Ancak Abdülmelik bin Mervan çağında partilerinin kaide ve öğretimleri arasına ilâhî

olan bazı kaideler de sokmuşlardır ki bu da amel imandandır, kaidesidir. Buna göre farzlardan birini, meselâ namazı terk eden mü'min ve Müslüman değildir. Bunlar hiçbir vakit bir birlik teşkil ederek bir bayrak altında toplanmamışlardır, çünkü bunlar göçebe ve arap göçebesi tabiatında insanlar oldukları için aralarında çarçabuk anlaşmazlıklar türerdi Halifelik ve amel, imandan bir parçadır; temelinden başka hiçbir hususta bir düşünce ve inan etrafında toplanmamışlardır.

Bunların halifelik hakkındaki demokratîk nazariyelerinden dolayı araplara düşmanlık ve her Müslüman kavmin her bakımdan eşitliği temelinde kurulan Su'biye, yani arap olmıyan milliyetçi parti mensupları bunlarla birleşmişlerdir.

Taberî, İbnül'l-Esir gibi birçok tarihçiler, Havariç'e dair geniş bilgiler verirler. Havariç'e dair müstakil eserler de yazılmıştır. Mesudî şimdiye kadar elimize geçmemiş olan Ahbarüzzaman'da (önce Harura'da toplandıkları için) Haruriye umumî adım taşıyan Azarika, Hameriye, İyaziye, Halkiye, Safariye, Necdat ve başkaları kendi çağına kadar Şehrezur, Sicistan, İstahr, Fars, Kirman, Azarbaycan, Mekran, Omman, Herat, Horasan, Mezopotamya ve Afrika'da yaşadıkları hakkında bilgiler vermiş olduğunu söyler.

77 Halifelik siyasal ve dünyalık bir mesele olduğu halde, buna dinî bir şekil verilmiı, hattâ bir akide ve inan rengi verilerek, bir akide olmak üzere kelâm kitaplarına bile sokmuşlardır. İbni Haldun'un incelediği gibi peygamber halifeliği kimseye vasiyet etmemiş, peygamberin amcası Abbas ve amcasının oğlu olan Ali de sahabelerin ittifakiyle seçilmiş olan Ebu Bekir ile Ömer'in halifeliğine itiraz etmemişlerdir. Yukardaki notta anlattığımız gibi Havariç bile bu seçimi meşru ve hukuka uygun bularak tanımışlardır. Ali de, taraftarları da hiçbir zaman halifeliği irsî bir şey telâkki etmemiş, ancak kendisinde halifelîk için gereken şartlar bulunduğu için, halifeliğe kendisinin diğerlerinden daha çok

müstahak olduğunu söylemiş, Muaviye'de şartlar, bilhassa salâh, tekvalık, hak ve hakikatten ayrılmamak gibi halifelik için gereken vasıflar bulunmadığı için, onunla savaşı dinî bir vazife telâkki etmiştir. Bu kısa açıklamamızdan halifeliğin dine dayanan bir cumhuriyet tarzı idaresi ve halifenin de devlet başkanından, çağımızın istilâhına göre, reisicumhurdan başka bir şey olmadığı, ancak o çağın halinin ve sosyal hayatının bir icabı olarak halife adiyle anıldığı anlaşılır. Fark, ancak halifenin kaydı-hayat şartiyle seçilmiş olmasıdır. Seçilen halife (Yezid ve başkası gibi) ehliyetsiz olduğu takdirde, bundan doğacak zarar ve tehlikeleri defetmek üzere ehliyetsizleri atma sosyal bir ödev ve (dini bir farz) olarak Müslümanlara yükletilmiştir.

Büyük bilgin'in anlattığı gibi Şiîlik, peygamber ailesi taraftarı ve halifeliğin bu aileden gelenlerin hakkı olduğunu ileri süren bir partidir. İslâm dininin demokratik devlet sistemini, akide ve hükümlerini bozmak istiyenlerin ileri gelenleri Müslümanları kendine çeken Şiîlik peygamber ailesine taraftarlığı perdesine bürünerek İslâmiyeti temelinden yıkmak veyahut Farslar gibi dünyayı titreten devletlerini yıkan İslâmlık ve Müslümanlardan öçlerini almak istemişlerdir. Kısası Şiîlik İslâmlığın düşmanı ve İslâmiyete kin besliyen yahut ancak hayatın icabı olarak İslâmlığı kabul eden Zardüşt, Yahudi, Hıristiyan ve Brahman gibilerin ata ve babalarının dinî öğretimlerini İslâmlığa sokmak ve karıştırmak istıyenlerin bir sığınağı olmuştur. Hadis kitaplarının ve tefsirlerin yaprakları karıştırıldığında, Tanrı elçisinin ölümünden çok geçmeden Tevrat, İncil ve bunların şerhlerinin, bilhassa Telmut gibi İsrailiyat'ın Tanrı elçisinin hadisleri arasına ve Kur'an tefsirlerine pek çok unsurlar karıştırılmış olduğunu görürüz, baba ve ataları hangi din ve mezhebe mensup ise, onların o mezhep ve dinin öğretimlerini karıştırmış olduklarını biliyoruz. Bunların her biri inceden inceye tetkik olunmağa muhtaç olan konular olduğu için biz bu notta

ancak bunlara işaret ediyoruz. Burada ancak birkaç örneğini vereceğiz. Meselâ Osman (644 - 656 M.) ın halifeliği çağında Şam'da ve Mısır'da dolaşan Abdullah bin Seba adlı Yahudi, Ali'nin ilâhlığı akidesini yaymıştır. Ricât — peygamber ailesinden gelen imamların öldükten sonra tekrar dirilmeleri — veyahut dağlarda ve mağaralarda kimseye gözükmeden yaşamaları ve Yahudilerin de ancak pek cüz'i bir azap göreceklerine inanmaları gibi, Şiilerin de Şii olanın cüz'i bir azaba katlandırılacağı ve peygamberliğin arkası kesilmemesi gibi inanlarının hep Yahudiler tarafından Şiilik akideleri arasına sokulmuş olduğunu biliyoruz. Ruhların tenasühü — bir tenden diğerine geçmesi — ve Tanrıya cismani vasıflar isnadı, Tanrının insanlara hulûlü gibi Brahman ve Mecusi akideleri hep Şiilikte görülmüş ve bu mezheplerin mensupları tarafından Müslümanlar arasına sokulmuştur İmamın Tanrıya nispeti, Hıristiyanlıkta İsa'nın Tanrıya nispeti gibidir, ilâh insana hulûl etmiştir, şeklindeki Şiilik inanları arasına sokulmuştur. Büyük üstat Şiilik ve mehdilik ile ilişikli olan hâdiseleri klâsik usul-i-hadis bakımından incelemiş ve bu hadislerin zayıf olduğunu göstermiştir ki okuyucular buna dikkat etmelidirler. Dozi, Willihausen, Goldziler, Müller, Mart Harimman gibi pek çok müsteşriklerle Ruslardan Krimski ve Glagolef gibiler eserlerinde İslâm akideleri arasında Şiiliğe de önem vermişler, menşelerinden ve Şiiliğe tesir eden yabancı unsurlardan bahsetmişlerdir. Meselâ Willihausen, Şii akidelerinin kaynağı her şeyden ziyade Yahudilik, Dozi ise Şiiliğin temelinin Fars inan ve akideleri olduğuna kanidir. Dozi bilhassa Şiilerin halifelik inanının kaynağını Farsların hükümdarlık ve hükümdarlığın irsiliği inanı teşkil ettiğini söyler. Çünkü Araplar İzlâmiyetten önce de Fars hükümdarlarını ulu görürlerdi. Fakat doğrusu, yukarda anlattığımız gibidir.

78 Peygamber öldükten sonra sahabeler halife seçmek üzere Beni Sa'ide'nin avlusundaki sofada toplan-

dıklarında Ensar ile muhacirler arasında başgösteren anlaşmazlıkta Ali'nin hükmüne başvurulduğu yanlıştır. Ali, peygamberi kefenlemek ve techiz etmekle meşgul olduğu için bu toplantıda hazır bulunmamış ve Ebu Bekir'in (İmamlar Kureyş'tendir) hadisini rivayet etmesiyle anlaşmazlık yatışmıştır.

79 Sekif uruğundan olan Muhtar Abdülmelik çağında (685 - 705 M.) Hüseyin'in kanını dâva ederek Irakta harekete geçmiş, Abdülmelik Muhtar'a karşı bir ordu göndermiş, Muhtar, Kûfe'de kuşatılmıştır. Muhtar kuşatmayı yarmak maksadiyle harekete geçtiğinde öldürüldü.

80 Mehdî hakkındaki hadisler için 8 üncü nota bak.

81 Saç, Hint'te yetişen ağaçlardandır, Arap ufuları bu ağacı Hint'ten getirtirlerdi. Çınar ağacına benzer, kırmızı ve siyaha çalan bir renkte olup, kokusu hoştur.

82 Afrika sultanın kendisinin halife olduğunu iddiasında idi. Salâhaddin ve onun etrafında toplananlar ise Abbasî halifelerini halife olarak tanıyorlar. Mısırda hükümet süren Fatımi halifeliğini ortadan kaldırmışlar, onlar adına hutbe okumadan Abbasi halifesi adına hutbe okumuşlardır Bundan dolayı Afrika sultanına mektup yazarken nasıl hitabedileceği büyük bir mesele teşkil etti, Şam ile iki arada mektuplaşmalar bile oldu, halife lâkabı ile hitabetmedikleri takdirde gemileri ile yardım etmiyeceğinden korkuyorlardı. Halbuki sıkışık bir durumda olup, haçlıların deniz yoliyle yardım almalarının arkasını kesmek gerekti. Nihayet her ne pahasına olursa olsun, halife diye hitabetmeden diğer birçok tumturaklı lâkaplarla hitabederek mektup yazıldı. İbni Haldun da işaret ettiği gibi, Afrika sultanı bundan dolayı yardımda bulunmadı. Ebu Şame Er-Ravzateyn C. 2 de bu hususta geniş bilgiler verir. Eser Türk Tarih Kurumunun emriyle tarafımdan tercüme edilmiştir.

İÇİNDEKİLER
(Cilt: I.)

Fasıl	Sahife